

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

БАГРІЙ МАРІЯ АНТОНІВНА

УДК: 37. 035.6: 371(477.8) «VIII / XIX»

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ І
ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
(кінець XVIII ст. – 1939 р.)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / М. А. Багрій /

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант:

Білавич Галина Василівна,

доктор педагогічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2021

АНОТАЦІЯ

Багрій М.А. Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Міністерство освіти і науки України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Мета дисертаційного дослідження – проаналізувати творчу спадщину та просвітницьку діяльність українських письменників Західної України 70-х рр. XVIII – 30-х рр. XX ст. та виокремити тенденції розвитку їхніх педагогічних ідей і просвітницької праці.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що *вперше: проаналізовано* тенденції розвитку педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х років XX ст.; *здійснено* періодизацію літературного процесу в Західній Україні (кінець XVIII ст. – 1939 р.) крізь призму історико-педагогічного виміру, визначено п'ять основних періодів розвитку західноукраїнської літератури: 1) церковно-освітній (середина 1772-х – 1820-ті рр. поділяється на два етапи: 1772 – 1805 рр. та 1806 – 1820-х рр.); 2) будительсько-просвітницький (1830-ті – перша половина 1870-х рр., має два етапи, які розмежовує 1848 р.); 3) піднесення літературного життя другої половини 1870-х рр. – 1914 рр.; 4) воєнно-революційних потрясінь 1914 – 1919/20 рр.; 5) міжвоєнний період XX ст., у якому відстежуються два етапи 1920-х та 1930-х рр. Кожен з цих періодів має свої риси й особливості ідейно-ціннісного та художньо-стильового характеру, увиразнені в художніх рефлексіях широкого комплексу проблем освіти, виховання і розвитку особистості. Їхніми носіями і продуцентами виступили представники кількох генерацій західноукраїнських письменників; з огляду на означені науково-теоретичні позиції, реалії суспільно-політичного

розвитку та змісту і характеру літературного процесу тощо, *виокремлено* існування за періоду, що розглядається, п'ятьох генерацій письменників (перша припадає на 70-ті рр. XVIII – 10-ті рр. XIX ст.; друга – на 20-ті – кінець 40-х рр. XIX ст.; третя – на 1848 р. – 70/80-ті рр. XIX ст.; четверта – на 1870/80-ті рр. XIX – початок XX ст.; п'ята – на 20–30-ті рр. XX ст.); кожній з них були властиві певні спільні риси та подібні погляди на проблеми освіти, виховання, теорії і практики педагогіки; *вивчено* творчу спадщину близько 250 педагогічних персоналій, проаналізовано ідейно-тематичне й жанрове розмаїття педагогічно орієнтованих творів українських письменників, здійснено персоніфікацію літературного процесу на західноукраїнських землях крізь призму висвітлення освітніх проблем; *виокремлено* творчі надбання письменників, які були педагогами, з'ясовано їхній внесок у розвиток літературного процесу та української педагогічної думки; *виявлено* науково-педагогічні й навчально-методичні здобутки українських письменників означеної доби; з'ясовано й узагальнено сутність педагогічних поглядів письменників Західної України на проблему просвітництва українського народу; *уточнено* дефініції поняттєво-категорійного апарату досліджуваної проблеми (педагогізація освітнього процесу, педагогічно персоніфікований літературний процес, література для дітей, дитяча література, генерації західноукраїнських письменників, самодіяльні письменники та ін.); *узагальнено* досвід просвітницької діяльності українських письменників дослідженої доби щодо різноманітності її форм і методів (написання художніх творів для додаткового читання учнів у школі і поза її межами, сприяння поширенню української книжки з-поміж дітей та юнацтва, театралізовані вистави, народні читання тощо); окреслено шляхи творчого використання педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності українських письменників кінця XVIII ст. – 30-х років XX ст. за умов реформування сучасної вітчизняної освіти; подальшого розвитку набули уявлення про сутність і зміст просвітницької діяльності української інтелігенції в галузі збереження національних традицій, культури, мови, школи кінця XVIII ст. – 1939 р.; *удосконалено* методологію пізнання тенденцій педагогічних ідей і

громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських письменників (поглиблено розробку поняттєво-категорійного апарату й наукового інструментарію дослідження педагогічних персоналій письменників, підходи і методи дослідження педагогізації літературного процесу, набув подальшого вивчення міждисциплінарний підхід до аналізу літературного процесу в освітньо-педагогічному вимірі, методологія просопографічного аналізу освітньої та просвітницької діяльності різних генерацій письменників Західної України кінця XVIII ст. – 30-х рр. XX ст.).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення дисертації доповнюють вітчизняне історико-педагогічне знання й можуть слугувати для подальшого наукового розроблення проблем історії освіти та педагогічної думки України, а також сприяють його використанню для укладання навчальних посібників і методичних рекомендацій з історії педагогіки, історії української літератури для вищих педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації. Матеріали дослідження можуть бути реалізовані в системі післядипломної підготовки та перепідготовки педагогічних працівників, у процесі організації науково-дослідницької роботи студентів, магістрантів, аспірантів і науково-методичної роботи викладачів. На основі наукової роботи розроблено посібник «Педагогічна спадщина українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 30-х роки XX ст.), який використовується під час викладання навчальних дисциплін «Українська література», «Дитяча література». Матеріали дослідження застосовуються при розробленні освітніх програм і концепцій модернізації системи навчання, виховання і всебічного розвитку особистості в Університеті обдарованої дитини, що діє при ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету і завдання, схарактеризовано джерельну базу, методи, наукову новизну і практичне значення дослідження, подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «Педагогічні погляди та просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) як наукова проблема» проаналізовано стан наукової розробленості проблеми, схарактеризовано джерельну базу дослідження, визначено методологічні та категорійні основи дисертації, визначено передумови розвитку літературної творчості й культурно-освітнього життя в західноукраїнському регіоні

Розроблена методологічна програма дослідження має міждисциплінарний характер, що передбачає врахування особливостей розвитку історико-педагогічної науки та літературознавства. У такому розрізі на основні аналізу наукового досвіду представлено інтерпретацію основних науково-методологічних підходів (синергетичний, феноменологічний, аксіологічний), що проектують основну логіку вивчення і концептуалізацію тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України наприкінці XVIII – у 30-тих рр. XX ст. Доведено, що важливе підґрунтя для цього дає міждисциплінарний категорійно-поняттєвий апарат, що дає змогу адекватно дефініціювати комплекс досліджуваних процесів і явищ.

З'ясовано, що літературний процес у Західній Україні (кінець XVIII – 30-х рр. XX ст.) є складним, багатоаспектним, поліструктурним явищем та становить окрему яскраву сторінку в історії української культури і літератури.

У другому розділі «Історико-педагогічні виклики західноукраїнського соціуму у вимірі розвитку національного літературного процесу досліджуваної доби» розроблено періодизацію літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті, схарактеризовано вплив літературних напрямів і течій на ідейне та жанрове розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників.

Досліджено передумови та чинники етноісторичного, міжнародного, суспільно-політичного, культурно-освітнього, міжетнічного, іншого порядку, що окреслюють тло, на якому формувалося світобачення західноукраїнських письменників та визначалися освітньо-педагогічні орієнтири їхньої творчості наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. З огляду на характер суспільно-політичного

розвитку Західної України цього періоду, умовно виокремлюємо в ньому три, різні за тривалістю, але відносно цілісні в геополітичному вимірі етапи: 1) кінець XVIII ст. – 1914 р., коли Галичина, Буковина і Закарпаття перебували у складі Габсбурзької монархії, а Волинь – Російської імперії; 2) 1914 – 1919/1920 рр., коли вони опинилися у вирі складних процесів воєнно-революційної колотнечі та національного державотворення; 3) 20-30-ті рр. XX ст., коли внаслідок чергового перекроювання політичної мапи Європи західноукраїнські землі опинилися під владою Польщі, Чехословаччини та Румунії.

З'ясовано спектр ідейного, тематичного, жанрового розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників, їх розглянуто в контексті почергової трансформації, співіснування і взаємопроникнення основних літературних напрямів і течій: класицизм (XVIII – початок XIX ст.), сентименталізм (друга половина XVIII – початок XIX ст.), романтизм (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), реалізм (друга половина XIX ст.), модернізм (кінець XIX – перша половина XX ст.). Їхні характерні риси та особливості впливали на художнє відображення освітньо-виховних ідей і проблем у різних жанрових літературних творах західноукраїнських письменників. Акцентовано на впливі цих літературних напрямів і течій на ідейну спрямованість і жанрове розмаїття педагогічно-орієнтованих творів письменників Західної України, підкреслено, що літературний процес був детермінований потужним впливом європейського просвітництва, позаяк, просякнуті цими ідеями, українські письменники, багато з яких були активними учасниками громадського життя, педагогами, убачали своє покликання в поширенні освіти і просвітництва в сенсі не лише розвитку освіченості і знань, а й патріотично-громадянського і морально-етичного виховання, утвердження нового гуманістичного світогляду, формування науково-природничої картини світу тощо. Зміна стильових напрямів і творчих течій, що супроводжувала літературний процес наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., вплинула на жанрове розмаїття та ідейну, тематичну і дидактичну спрямованість педагогічно-орієнтованих творів письменників Західної України.

У третьому розділі «Літературний процес Західної України в контексті освітньо-педагогічних проблем (кінець XVIII ст. – 1939 р.)» схарактеризовано колективні портрети генерацій західноукраїнських письменників досліджуваного періоду в освітньо-педагогічному вимірі, проаналізовано імідж вчителя у творах письменників Західної України.

Зважаючи на реалії досліджуваного часопростору та досвід трактування педагогічних персоналій сучасною наукою (Г.Белан, Н.Гупан, Н.Дічек, О.Сухомлинська та ін.), до числа письменників, яких аналізуємо як педагогічних персоналій, зараховуємо діячів, які займалися створенням різножанрових художніх або публіцистичних текстів, призначених для навчання, виховання, інтелектуального й культурного розвитку, самоосвіти дітей, учнів, юнацтва та масового просвітництва, читання дорослими тощо. Ідеться не лише й не стільки про професійних письменників, для яких літературна праця була основним заняттям і джерелом доходу, скільки про персоналії (їх абсолютна більшість), які в силу різних обставин поєднували письменництво з професійно-педагогічною працею як учителі, викладачі різних типів освітніх закладів або займалися іншим видом професійної діяльності. У другому випадку це зазвичай священники – духовні особи, що виконували релігійні й церковні обряди, лікарі, інші фахівці.

Здійснено конструювання колективних портретів генерацій західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. крізь призму освітньо-педагогічних проблем. З цією метою опрацьовано фактографічні дані та критерії і особливості творчості, які стосуються: 1) дати і місця (регіону) народження, соціального походження особи; 2) умов, чинників, обставин особистісного, творчого, професійного формування і становлення (родинне виховання, навчання в освітніх закладах, соціальні зв'язки і впливи тощо); 3) основних фахів (галузь знань) і видів професійної діяльності (учитель, викладач, письменник, священник, службовець, лікар тощо); 4) внеску в розвиток українського письменства загалом та крізь призму теорії і практики педагогіки, національної освіти і просвітництва зокрема.

Проаналізовано творчу спадщину близько 250 педагогічних персоналій. Зважаючи на матеріали наукових студій, антологій, довідникових та інших джерел, їхнє коло і перелік могли бути ширшими. Однак це унеможливило здійснення в одному дослідженні предметного цілісного аналізу їхньої творчості і громадсько-культурної діяльності, тому в його орбіту були включені літератори, що презентують оригінальні, продуктивні й актуальні, на нашу думку, ідеї, досвід, рефлексії різних питань виховання, навчання, розвитку особистості, які можуть бути цікаві та корисні в розв'язанні сучасних проблем удосконалення освітнього процесу, а також ті, чия життєтворчість у контексті педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності недостатньо вивчена. Для увиразнення загального колективного портрета педагогічних персоналій письменників їх умовно поділено на три основні групи: 1) визнані класики української літератури; 2) письменники, включені до предметного поля педагогічної біографістики як педагогічні персоналії; 3) маловідомі в педагогічній науці діячі, чий імена фіксуються головню в краєзнавчих студіях або були виявлені нами.

У четвертому розділі «Педагогічні виміри творчих надбань українських письменників Західної України досліджуваного періоду» проаналізовано чинники формування особистості у візіях літераторів Західної України, визначено ідеї виховання в працях західноукраїнських письменників, схарактеризовано надбання окремих поетів і прозаїків, зокрема письменників-учителів, означено важливі педагогічні положення, зацентровано на тому, як тогочасні освітні проблеми відобразилися на сторінках творів окремих письменників.

Доведено, що національна ідея – ключова не тільки у творчості більшості українських письменників Західної України, а й у публіцистичній і науковій спадщині громадсько-просвітницьких діячів, політичних і громадських активістів, діячок жіночого та молодіжного руху, релігійних діячів Української греко-католицької церкви, митців, лікарів, театральних діячів, які дотично спричинилися до освітнього процесу в Західній Україні досліджуваної доби,

працюючи вчителями, редагуючи часописи, видаючи навчальну літературу, створюючи навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації, освітні проекти тощо. Вони відбулися як публіцисти, позаяк через виступи в тодішній численній українській періодиці, яка стала своєрідним майданчиком, де продукувалися педагогічні інновації, обговорювалися актуальні проблеми навчання та виховання, аналізувався досвід закордоння тощо, доносили педагогічні ідеї до широкого загалу. Це явище спричинило появу такого своєрідного феномену, як педагогізація суспільного життя, коли українство мобілізувало свої зусилля навколо проблеми національного виховання дітей та юнацтва. В авангарді цього явища стояли письменники-педагоги, чиї поетичні та прозові твори, особливо історико-патріотичного змісту, літературно-критичні статті, публіцистика, фейлетони, розвідки з історії січового стрільцтва, мемуари збагатили українську скарбницю національно-патріотичною тематикою, своєрідною художньою образністю, достовірністю зображуваного.

У п'ятому розділі «Громадсько-просвітницька, наукова, публіцистична діяльність письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)» проаналізовано доробок українських письменників-педагогів у навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів регіону, означено громадсько-просвітницьку діяльність українських письменників, схарактеризовано упровадження педагогічних ідей західноукраїнських літераторів (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) в освітньо-педагогічну практику сьогодення, виокремлено окремі постаті західноукраїнських письменників хронологічно визначеного періоду дослідженням, які спричинилися до створення арсеналу українського підручничого фонду, що заслуговує на окреме подальше ретельне вивчення.

З'ясовано, що авторами навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону були такі письменники-педагоги: Лука Данкевич, або Лука з Ракова, Олександр Духнович, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Юрій Федькович, Омелян Партицький, Антін Крушельницький, Юліан Целевич, Іванна Блажкевич, Олександр Стефанович, Олександр Барвінський, Марійка Підгірянка, Іван Левицький, Модест Левицький, Сидір

Воробкевич, Омелян Попович, Степан Смаль-Стоцький, Августин Волошин, Володимир Радзикевич, Олександр Маркуш, Юрій Шкрумеляк та ін.

Важливу сторінку в розвиток педагогічної думки Західної України вписали дитячі письменники, які є авторами спеціальних творів для дітей національно-патріотичного, релігійного, морально-етичного тощо змісту. Відзначаємо явище, коли твори українських письменників, уміщені в букварях, читанках, стали дидактичним матеріалом, спеціально створені невеликі поетичні твори слугували засобом вивчення абетки, арифметичних дій, ознайомленням з довкіллям тощо.

На ниві громадського просвітництва українські письменники, особливо педагоги, проявили себе як провідники національної ідеї, своєю активною життєвою позицією подавали селянству, юнацтву приклад патріотизму, громадянськості, поширювали свою педагогічну працю і поза межі школи: з-поміж юнацтва та дорослих проводили масову агітаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на поширення знань, піднесення загальнокультурного рівня, будили активність до здобуття знань, долучалися до випрацювання концепції просвітництва для дорослих, вели курси, виступали з «відчитами», порушували проблеми національного виховання дітей на сторінках художніх творів, створювали спеціальні тематичні твори для дітей, актуалізували важливі виховні та освітні питання в українських періодичних виданнях, редакторами яких вони були, та ін.

Проблема розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) є актуальною і значущою за умов сьогодення. Творче використання педагогічних поглядів західноукраїнських письменників досліджуваного періоду в закладах середньої та вищої освіти незалежної України сприятиме ефективному реформуванню сучасної освітньої системи, удосконаленню викладання педагогічних дисциплін, повернення із забуття маловідомих загальві літературних і педагогічних персоналій, чиї здобутки є вартісними з погляду

сьогодення та заслуговують на глибоке вивчення та використання в освітньому просторі як чинник національного виховання юного покоління.

Ключові слова: тенденції, педагогічні ідеї, просвітницька діяльність, Західна Україна, письменники-педагоги, педагогічна спадщина, українська література.

Bagriy M. A. Trends in the development of pedagogical ideas and educational activities of Ukrainian writers in Western Ukraine (late eighteenth century - 1939). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of pedagogical sciences on a specialty 13.00.01 – the general pedagogics and history of pedagogics.

Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University.

The purpose of the dissertation research is to analyze the creative heritage and educational activity of Ukrainian writers of Western Ukraine in the 70s of the 18th – 30s of the 20th century. and identify trends in the development of their pedagogical ideas and educational work.

The scientific novelty and theoretical significance of the obtained results lie in the fact that for the first time: the tendencies of development of pedagogical ideas and experience of educational activity of Western Ukrainian writers of the end of the XVIII - 30s of the XX century are analyzed; the periodization of the literary process in Western Ukraine (late eighteenth century – 1939) through the prism of historical and pedagogical dimension, identified five main periods of development of Western Ukrainian literature: 1) church-educational (mid 1780's – 1820's). divided into two stages: 1772 – 1805 and 1806 – 1820); 2) awakening and enlightenment (1830s – the first half of the 1870s, has two stages, which distinguishes 1848); 3) the rise of literary life in the second half of the 1870's – 1914; 4) military-revolutionary upheavals of 1914 – 1919/20; 5) the interwar period of the twentieth century, which traces the two stages of the 1920s and 1930s. Each of these periods has its own features and

characteristics of ideological, value and artistic style, expressed in the artistic reflections of a wide range of problems of education, upbringing and personality development. Their carriers and producers were representatives of several generations of Western Ukrainian writers; Given the above scientific and theoretical positions, the realities of socio-political development and the content and nature of the literary process, etc., singled out the existence of the period under consideration, five generations of writers (the first falls on the 70's. XVIII – 10's XIX century, the second – in the 20s – late 40's of the XIX century, the third – in 1848 – 70 / 80s of the XIX century, the fourth – in 1870 / 80s. XIX – early XX century; fifth – in the 20-30s of the XX century.); each of them had certain common features and similar views on the problems of education, upbringing, theory and practice of pedagogy; the creative heritage of about 250 pedagogical personalities was studied, the ideological-thematic and genre diversity of pedagogically oriented works of Ukrainian writers was analyzed, the literary process in the western Ukrainian lands was personified through the prism of coverage of educational problems; the creative achievements of writers who were teachers are singled out, their contribution to the development of the literary process and Ukrainian pedagogical thought is clarified; scientific-pedagogical and educational-methodical achievements of Ukrainian writers of the mentioned period are revealed; the essence of pedagogical views of writers of Western Ukraine on the problem of education of the Ukrainian people is clarified and generalized; the definitions of the conceptual and categorical apparatus of the researched problem are specified (pedagogization of educational process, pedagogically personified literary process, literature for children, children's literature, generations of Western Ukrainian writers, amateur writers, etc.); generalized the experience of educational activities of Ukrainian writers of the researched period on the diversity of its forms and methods (writing works of art for additional reading by students at school and abroad, promoting the spread of Ukrainian books among children and youth, theatrical performances, folk readings, etc.); the ways of creative use of pedagogical ideas and experience of educational activity of Ukrainian writers of the end of the XVIII century are outlined. – 30s of the twentieth century, under the conditions of reforming modern

domestic education; further development of ideas about the essence and content of educational activities of the Ukrainian intelligentsia in the field of preservation of national traditions, culture, language, schools of the late eighteenth century. – 1939; the methodology of cognition of tendencies of pedagogical ideas and public-educational activity of the western Ukrainian writers is improved. , methodology of prosopographic analysis of educational and enlightenment activity of different generations of writers of Western Ukraine at the end of the XVIII century – 30s of the XX century).

The practical significance of the study is that the main provisions of the dissertation complement the domestic historical and pedagogical knowledge and can serve for further scientific development of the history of education and pedagogical thought of Ukraine, as well as promote its use for textbooks and guidelines on the history of pedagogy, history of Ukrainian literature for higher pedagogical educational institutions of different levels of accreditation. Research materials can be implemented in the system of postgraduate training and retraining of teachers, in the process of organizing research work of students, undergraduates, graduate students and scientific and methodological work of teachers. Based on scientific work, a manual «Pedagogical heritage of Ukrainian writers of Western Ukraine» (late eighteenth century – 30s of the twentieth century), which is used in the teaching of «Ukrainian Literature», «Children's Literature». The research materials are used in the development of educational programs and concepts of modernization of the system of education, upbringing and comprehensive development of personality at the University of Gifted Children, which operates at the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk.

The introduction substantiates the relevance of the research problem, defines its object, subject, purpose and objectives, describes the source base, methods, scientific novelty and practical significance of the study, provides information about the testing of research results.

The first section «Pedagogical views and educational activities of Ukrainian writers in Western Ukraine (late eighteenth century – 1939) as a scientific problem»

analyzes the state of scientific development of the problem, characterizes the source base of the study, identifies methodological and categorical foundations of the dissertation. and cultural and educational life in the western Ukrainian region.

The developed methodological program of research has an interdisciplinary character, which takes into account the peculiarities of the development of historical and pedagogical science and literary criticism. In this context, the main analysis of scientific experience presents the interpretation of basic scientific and methodological approaches (synergetic, phenomenological, axiological), which project the basic logic of studying and conceptualizing trends in pedagogical ideas and educational activities of Ukrainian writers in Western Ukraine in the late eighteenth – 30's. XX century It is proved that an important basis for this is provided by the interdisciplinary categorical-conceptual apparatus, which allows to adequately define the complex of studied processes and phenomena.

It was found that the literary process in Western Ukraine (late XVIII – 30's of the twentieth century) is a complex, multifaceted, polystructural phenomenon and is a separate bright page in the history of Ukrainian culture and literature.

The second section «Historical and pedagogical challenges of Western Ukrainian society in measuring the development of the national literary process of the period under study» developed the periodization of the literary process in Western Ukraine in the late XVIII – 30's of the twentieth century. in the historical and pedagogical context, the influence of literary trends and currents on the ideological and genre diversity of pedagogically oriented works of Western Ukrainian writers is characterized.

The preconditions and factors of ethnohistorical, international, socio-political, cultural-educational, interethnic, other order, which outline the background on which the worldview of Western Ukrainian writers was formed and the educational and pedagogical guidelines of their work in the late XVIII - 30s of the XX century.

Given the nature of socio-political development of Western Ukraine in this period, we conditionally distinguish three, different in duration, but relatively integral in the geopolitical dimension stages: 1) the end of the XVIII century. – 1914, when

Galicia, Bukovina and Transcarpathia were part of the Habsburg Monarchy, and Volhynia – the Russian Empire; 2) 1914 – 1919/1920, when they found themselves in the vortex of complex processes of military-revolutionary strife and nation-building; 3) 20-30s of the twentieth century, when as a result of another redrawing of the political map of Europe, the western Ukrainian lands came under the rule of Poland, Czechoslovakia and Romania.

The spectrum of ideological, thematic, genre diversity of pedagogically-oriented works of Western Ukrainian writers is clarified, they are considered in the context of alternate transformation, coexistence and interpenetration of main literary trends and currents: classicism (XVIII – early XIX centuries), sentimentalism (second half - the beginning of the XIX century), romanticism (the end of the XVIII – first half of the XIX century), realism (the second half of the XIX century), modernism (the end of the XIX – first half of the XX century). Their characteristic features and peculiarities influenced the artistic reflection of educational ideas and problems in various genre literary works of Western Ukrainian writers. Emphasis is placed on the influence of these literary trends and currents on the ideological orientation and genre diversity of pedagogically oriented works of writers of Western Ukraine, emphasizing that the literary process was determined by the strong influence of European enlightenment, life, teachers, saw their vocation in the spread of education and enlightenment in the sense of not only the development of education and knowledge, but also patriotic-civic and moral-ethical education, the establishment of a new humanistic worldview, the formation of scientific and natural picture of the world and more. The change of stylistic trends and creative currents that accompanied the literary process in the late XVIII – in the 30s of the XX century, influenced the genre diversity and ideological, thematic and didactic orientation of pedagogically oriented works of writers of Western Ukraine.

The third section «Literary process of Western Ukraine in the context of educational and pedagogical problems (late eighteenth century – 1939)» describes the collective portraits of generations of Western Ukrainian writers of the period in the

educational and pedagogical dimension, analyzes the image of teachers in the works of writers of Western Ukraine.

Taking into account the realities of the studied space-time and the experience of interpretation of pedagogical personalities by modern science (G. Belan, N. Gupan, N. Dichek, O. Sukhomlinskaya, etc.), among the writers we analyze as pedagogical personalities, we include figures artistic or journalistic texts intended for teaching, education, intellectual and cultural development, self-education of children, students, youth and mass education, reading by adults, etc. It is not only and not so much about professional writers, for whom literary work was the main occupation and source of income, but about personalities (the vast majority of them), who due to various circumstances combined writing with professional and pedagogical work as teachers, teachers of different types of educational institutions. or engaged in other professional activities. In the second case, they are usually priests – clergymen who performed religious and church rites, doctors and other specialists.

The construction of collective portraits of generations of Western Ukrainian writers of the late XVIII – 30's of the XX century was carried out. through the prism of educational and pedagogical problems. For this purpose, factual data and criteria and features of creativity, which relate to: 1) date and place (region) of birth, social origin of the person; 2) conditions, factors, circumstances of personal, creative, professional formation and formation (family upbringing, education in educational institutions, social ties and influences, etc.); 3) basic specialties (field of knowledge) and types of professional activity (teacher, lecturer, writer, priest, clerk, doctor, etc.); 4) contribution to the development of Ukrainian literature in general and through the prism of the theory and practice of pedagogy, national education and enlightenment in particular.

The creative heritage of about 250 pedagogical personalities is analyzed. Given the materials of scientific studies, anthologies, reference books and other sources, their range and list could be wider. However, this made it impossible to carry out in one study a holistic analysis of their work and socio-cultural activities, so its orbit included writers who present original, productive and relevant, in our opinion, ideas,

experience, reflections on various issues of education, training, development individuals who can be interesting and useful in solving modern problems of improving the educational process, as well as those whose creativity in the context of pedagogical ideas and public education is insufficiently studied. To express the general collective portrait of pedagogical personalities of writers, they are conditionally divided into three main groups: 1) recognized classics of Ukrainian literature; 2) writers included in the subject field of pedagogical biography as pedagogical personalities; 3) little-known in pedagogical science figures, whose names are recorded mainly in local lore studies or were discovered by us.

In the fourth section «Pedagogical dimensions of creative achievements of Ukrainian writers of Western Ukraine of the studied period» the factors of personality formation in visions of writers of Western Ukraine are analyzed, ideas of education in works of Western Ukrainian writers are defined, achievements of separate poets and prose writers emphasis is placed on how the educational problems of that time were reflected in the pages of the works of individual writers.

It is proved that the national idea is key not only in the works of most Ukrainian writers of Western Ukraine, but also in the journalistic and scientific heritage of public educators, political and public activists, women and youth activists, religious figures of the Ukrainian Greek Catholic Church, artists, doctors, theatrical figures who contributed to the educational process in Western Ukraine during the study period, working as teachers, editing magazines, publishing textbooks, creating textbooks, textbooks, guidelines, educational projects, etc. They took place as publicists, because through performances in the then numerous Ukrainian periodicals, which became a kind of platform where pedagogical innovations were produced, current problems of teaching and education were discussed, experience abroad was analyzed, etc., pedagogical ideas were communicated to the general public. This phenomenon led to the emergence of such a phenomenon as the pedagogization of public life, when Ukrainians mobilized their efforts around the problem of national education of children and youth. At the forefront of this phenomenon were writers and educators, whose poetic and prose works, especially historical and patriotic content, literary and

critical articles, journalism, feuilletons, intelligence on the history of the Sich shooting, memoirs enriched the Ukrainian treasury with national and patriotic themes depicted.

In the fifth section «Public, educational, scientific, journalistic activities of writers of Western Ukraine (late XVIII – 30's of the twentieth century.)» Analyzed the achievements of Ukrainian writers and teachers in the educational and methodological support of educational institutions in the region, identified public educational activities Ukrainian writers, characterized the introduction of pedagogical ideas of Western Ukrainian writers (late XVIII – 30 years of the twentieth century.) In the educational and pedagogical practice of today, identified some figures of Western Ukrainian writers chronologically defined period research, which led to the creation of an arsenal of separate further careful study.

It was found out that the authors of educational and methodological support of educational institutions of the region were the following writers-teachers: Luka Dankevych, or Luka from Rakov, Oleksandr Dukhnovych, Markiyan Shashkevych, Ivan Vahylevych, Yakiv Holovatsky, Yuriy Fedkovych, Omelyan Partytsky, Antin Krushelnysky, Yulian Tselevych, Ivanna Blazhkevych, Oleksandr Stefanovych, Oleksandr Barvinsky, Mariyka Pidhiryanka, Ivan Levitsky, Modest Levitsky, Sidir Vorobkevych, Omelyan Popovych, Stepan Smal-Stotsky, Augustyn Voloshin, Volodymyr Radzykevych, Oleksandr Markush, Yuriy Shkrumeliak and others.

An important page in the development of pedagogical thought in Western Ukraine was written by children's writers who are the authors of special works for children of national-patriotic, religious, moral-ethical, etc. content. We note the phenomenon when the works of Ukrainian writers, placed in primers, textbooks, became didactic material, specially created small poetic works served as a means of studying the alphabet, arithmetic operations, acquaintance with the environment and more.

In the field of public education, Ukrainian writers, especially teachers, proved to be leaders of the national idea, their active life position set the example of patriotism, citizenship, youth, spread their pedagogical work outside the school: among youth and

adults conducted mass propaganda activities aimed at disseminating knowledge, raising the general cultural level, aroused activity to acquire knowledge, participated in the development of the concept of education for adults, conducted courses, gave «reports», raised issues of national education of children on the pages of works of art, created special thematic works for children, actualized important educational issues in Ukrainian periodicals, the editors of which they were, etc.

The problem of development of pedagogical ideas and educational activity of Ukrainian writers of Western Ukraine (end of XVIII – 30s of XX century). is relevant and significant in today's conditions. The creative use of pedagogical views of Western Ukrainian writers of the period under study in secondary and higher education institutions of independent Ukraine will contribute to the effective reform of the modern educational system, improve the teaching of pedagogical disciplines, return from oblivion little-known literary and pedagogical personalities. and use in the educational space as a factor in the national education of the younger generation.

Key words: tendencies, pedagogical ideas, educational activity, Western Ukraine, writers-teachers, pedagogical heritage, Ukrainian literature.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати

1. Багрій М.А. Педагогічна ідеї і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX сторіччя) : монографія / за заг. ред. д.п.н., проф. Г. Білавич. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 578 с.

2. Багрій М. Формування читацької культури майбутніх учителів початкових класів як мета літературної освіти. *Формування мовної особистості молодшого школяра* : колективна наукова монографія / за наук. ред. д.п.н., проф. Т.М. Котик. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 228 с.

3. Багрій М. Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) : посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 180 с.

4. Багрій М. Костянтина Малицька як педагог, письменник і громадський діяч. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 17. С. 132–135.

5. Багрій М. Просвітницько-виховна діяльність молодого покоління Західної України у товаристві «Пласт» (II половина XIX століття). *Історико-педагогічний альманах*. 2018. № 1. С. 13–16.

6. Багрій М. Становлення національної ідентичності та виховання національно-свідомої особистості у Західній Україні кінця XVIII ст. – 1939 р. *Молодь і ринок*. 2018. № 4. С. 35–40.

7. Bahriy M. Освітньо-культурна та просвітницька діяльність українського січового стрілецтва у Західній Україні. *Social Work and Educatio*. 2018. Vol. 5. № 3. Р. 49–56.

8. Багрій М. Вимоги до вчителя у творах українських письменників Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2019. Вип. 41. С. 268–275.

9. Багрій М. Відображення у творчості письменників Західної України актуальних освітніх проблем українського суспільства кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 52–57.

10. Багрій М. Внесок письменників – членів НТШ Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. в розвиток української освіти. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2019. Вип. 42. С. 249–254.

11. Багрій М. Громадська та просвітницька діяльність українських письменників-педагогів Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Освітній простір*. 2019. № 15. С. 7–16.

12. Багрій М. Доробок письменників-учителів західної України у контексті розвитку української педагогічної думки кінця XIX – 30-х років XX ст. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Вип. 9 / упоряд. О.Б. Петренко ; ред. кол. Н.М. Коляда, Н.Б. Грицай, Т.С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2019. Т. 1. С. 83–90.

13. Багрій М. Освітня та громадська діяльність західноукраїнських письменниць-педагогів кінця XVIII – 30-х років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 6. С. 90–97.

14. Багрій М. Розвиток літературної творчості в західноукраїнському регіоні XVIII – 30-х рр. XX ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Вип. 62. С. 152–156.

15. Багрій М. Доробок письменників-учителів Західної України у контексті розвитку української педагогічної думки кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2020. Вип. 45. С. 228–233.

16. Багрій М. Західноукраїнські письменники-педагоги XVIII–XIX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону. *Науковий огляд* : зб. наук. пр. Київ, 2020. № 4 (67). С. 46–56.

17. Багрій М. Імідж і становище вчителя у творах західноукраїнських письменників XIX сторіччя. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2020. № 29. С. 34–44.

18. Багрій М. Передумови розвитку культурно-освітнього життя в західноукраїнському регіоні XVIII – 30-х рр. XX ст. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 9. С. 152–157.

19. Багрій М. Письменники-педагоги XIX – I половини XX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів Західної України. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2020. № 2. С. 56–67.

20. Багрій М., Білавич Г. Наукова, освітня, публіцистична діяльність українських письменників – членів НТШ у Львові (кінець XIX – початок XX ст.). *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Вип. 11 / упоряд. О.Б. Петренко ; ред. кол. Н.М. Коляда, Н.Б. Грицай, Т.С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2020. Т. 1. С. 25–36.

21. Bahriy M., Bilavych H. Periodization of the literary process in Western Ukraine in the period from the late 18th century to the 1930s in historical pedagogical aspect. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2020. № 10/42. С. 87–100.

22. Багрій М., Розлуцька Г. Патріотичний розвиток та національна духовність особистості у творчості українських педагогів Західної України. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. Вип. 21. С. 50–54.

23. Bilavych H.V., Bahriy M.A., Bilavych I.V., Savchuk B.P., Fedchyshyn N.O. The Contribution of Doctors, Members of the Shevchenko Scientific Society in Lviv to the Development of Ukrainian Education, Science and Literature (late XIX – early XX century). *Медична освіта*. 2020. № 2 (87). С. 15–20.

24. Bilavych H., Kondur O., Bahriy M., Oliyar M., Savchuk B., Fedchyshyn N., Humenuk I., Pantiuk M., Petrenko O. Reading as a Cultural Practice of Modern Students. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9. No. 8. P. 131–144.

25. Bilavych H.V., Fedchyshyn N.O., Rozman I.I., Vysochan L.M., Savchuk B.P., Bahriy M.A., Kononenko I.V., Vysochan Z.Yu. National literature as a means of development the general cultural competence of future specialists: personalistic kontekst. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. 2020. Vol. 24. Issue 8. P. 13479–13489.

Праці апробаційного характеру

26. Багрій М. Внесок у розвиток історії педагогіки України культурно-просвітницького діяча Антіна Любича Могильницького. *Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону* : матеріали III Міжнародно-наукової конференції / за заг. ред. М.П. Оліяр. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. С. 5–6.

27. Багрій М. Педагогічна діяльність Олександра Маркуша як джерело виховання молодшої генерації українців. *Інновації в науці і техніці*. Краматорськ, 2017. С. 12–28.

28. Багрій М. Світоглядні орієнтири у духовно-педагогічній діяльності Миколи Дерлиці та впровадження їх у сучасний націоналістичний простір. *Подолання мовних і комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2017. С. 18–27.

29. Danilyk T.P., Bilavych G.V., Bagriy M.A., Tsiuniak O.P. Ukrainisnavstvo as an another basis of modern literature and language education. *Modern science in Eastern Europe*. Morrisville (USA) : LULU PRESS, 2017. P. 79–83.

30. Багрій М. Михайло Волковецький – народний учитель, «виховник» дітей та юнацтва. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції до 77 річниці від дня народження Б.М. Ступарика. Івано-Франківськ, 2018. С. 34–46.

31. Багрій М. Проблема формування національно-свідомої особистості у педагогічній спадщині видатних українських педагогів-духівників Західної України. *Інновації в сучасному світі* : матеріали VII Британської науково-практичної конференції (Лондон, 27 квітня 2018 р.). Лондон, 2018. С. 26–36.

32. Багрій М., Білавич І. Твори для дітей Юрія Шкрумеляка як чинник валеологічного виховання молодших школярів. *Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 29–30 березня 2018 р.). Суми, 2018. С. 18–26.

33. Білавич Г.В., Багрій М.А., Данилюк Т.П. Література рідного краю як чинник формування національної самосвідомості майбутніх учителів початкової школи. *Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Франківськ, 11–12 жовтня 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 15–24.

34. Багрій М.А., Скиданчук О.М. Художньо-сміслові виміри у творчості «Покутської Трійці». *Дослідження із суспільних наук у 2018 році*. Краматорськ, 2018. С. 36–44.

35. Багрій М. Відображення у творчості письменників Західної України актуальних освітніх проблем українського суспільства кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 52–57.

36. Багрій М. Обґрунтування теоретичних засад навчання й виховання дітей у художніх творах письменників Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Modern engineering and innovative technologies*. Одеса : Купрієнко С.В., 2019. № 7. Ч. 4. С. 36–42.

37. Багрій М. Публіцистична діяльність українських письменників Західної України: історико-педагогічний аспект. *Інноваційна наука, освіта, виробництво і транспорт*. Одеса : Купрієнко С.В., 2019. Кн. 2. Ч. 3. С. 88–101.

38. Багрій М. Художнє осмислення етапів розвитку педагогіки Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Мировые научно-технические тренды 2019* : монографія. Одеса : Купрієнко С.В., 2019. С. 64–72.

39. Багрій М. Читацькоцентрична парадигма вивчення літератури Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) на уроках української літератури як шлях пробудження самосвідомості школяра та виховання національно-свідомої особистості. *Упровадження інноваційної освітньої парадигми в гірських школах Українських Карпат* / за наук. ред. д.п.н. М.П. Оліяр ; ДВНЗ «ПНУ імені В. Стефаника». Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2019. С. 87–95.

40. Багрій М., Білавич Г., Данилюк Т. Українознавство як наріжна основа сучасної літературно-мовної освіти. *Modern science in Eastern Europe*. Morrisville (USA) : LULU PRESS, 2019. № 3. С. 54–67.

41. Багрій М. Творчі надбання українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) як чинник формування національно-свідомої особистості майбутнього педагога. *Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки*. Дрогобич, 2020. С. 102–109.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Багрій М. Теоретична концепція стилю в доробку Ігоря Костецького. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : педагогіка. Соціальна робота*. 2015. № 37. С. 12–14.

43. Bagriy M. Problem art style of literary criticism. *Virtus : Scientific Journal* / Editor in Chief. M.A. Zhurba. 2016. November № 9. P. 143–151.

44. Багрій М. Особливості проведення нестандартних уроків в початковій школі. *Гуманітарні науки: нові вирішення*. Краматорськ, 2017. С. 112–116.

45. Багрій М. Риси експресіоністичної манери письма. *Virtus : Scientific Journal* / Editor in Chief. M.A. Zhurba. 2017. March № 12. P. 169–177.

46. Багрій М. Формування рис фольклорно-етнографічних традицій на матеріалі «старобутніх повісток» Ігоря Костецького. *Обрії*: науково-педагогічний журнал. 2017. № 1. С. 64–67.

47. Sovhira S., Chyrva H., Bahrii M. Ecological Education of Economics Students by Means of Environmental Technologies. *Наука і освіта*. 2018. № 2. С. 125–135.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	28
ВСТУП	29
РОЗДІЛ 1. ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII ст. – 1939 р.) ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	48
1.1 Методологічні засади дослідження.....	48
1.2 Історіографія та джерельна база дослідження	69
1.3 Передумови розвитку літературної творчості й культурно-освітнього життя в західноукраїнському регіоні.....	97
Висновки до першого розділу	121
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИКЛИКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ У ВИМІРІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ДОБИ	124
2.1 Періодизація розвитку літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті.....	124
2.2 Вплив літературних напрямів і течій на ідейне та жанрове розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників.....	152
Висновки до другого розділу	180
РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ (КІНЕЦЬ XVIII СТ. – 1939 Р.)	183
3.1 Колективні портрети генерацій західноукраїнських письменників досліджуваного періоду в освітньо-педагогічному вимірі	183
3.2 Імідж вчителя у творах письменників Західної України (кінець XVIII – 30-х рр. XX ст.)	213
Висновки до третього розділу.....	238

РОЗДІЛ 4. ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧИХ НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ДОСЛІДЖУВАНОВОГО

ПЕРІОДУ.....242

4.1 Чинники формування особистості у візіях літераторів Західної України
(кінець XVIII – 30-х рр. XX ст.) 242

4.2 Ідеї виховання у творах західноукраїнських письменників 271

Висновки до четвертого розділу 329

РОЗДІЛ 5. ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА, НАУКОВА, ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII – 30-ТІ РР. XX СТ.).....333

5.1 Доробок українських письменників-педагогів у навчально-методичному
забезпеченні освітніх закладів регіону.....333

5.2 Громадсько-просвітницька діяльність українських письменників.....363

5.3 Упровадження педагогічних ідей українських письменників Західної
України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) в освітньо-педагогічну практику
сьогодення.....407

Висновки до п'ятого розділу 418

ВИСНОВКИ.....422

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....435

ДОДАТКИ.....515

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГРР – Головна Руська Рада

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

КСС – Київські січові стрільці

ОЗО – Орден Залізної Остроги (Пласт)

ОУН – Організація українських націоналістів

РТП – Руське товариство педагогічне

СРСР – Союз радянських соціалістичних республік

УВО – Українська військова організація

УГА – Українська галицька армія

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

УГТ – Українське гігієнічне товариство

УКТОДОМ – Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю

УНР – Українська Народна Республіка

УОТ – Українське освітнє товариство

УСС – Українські січові стрільці

УПТ «Рідна школа» – Українське педагогічне товариство «Рідна школа»

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогоднішній розвиток педагогічної думки та шкільництва в нашій державі, наукове розв'язання сучасних освітніх проблем у контексті Концепції «Нова українська школа» неможливі без знання того, як розвивалися національна освіта, педагогічна думка в минулому, без творчого осмислення надбань українських педагогів, просвітницьких діячів, письменників, науковців, зокрема того доробку, який за доби радянського тоталітаризму замовчувався чи висвітлювався необ'єктивно. У зв'язку із цим учені звертаються до першоджерел української педагогіки, до невідомих або маловідомих текстів, по-новому осмислюють спадщину окремих письменників-педагогів.

Тому винятково важливого значення набуває формування персоналістського напрямку в наукових дослідженнях. Як зазначає доктор педагогічних наук, академік НАПН України О. Сухомлинська, педагогічна думка персоніфікована, оскільки на ній відображається особистість її носія (до прикладу, його погляди, вірування, уподобаннями, смаки тощо), а педагогічна персоналія – це своєрідний персоніфікований процес утворення цінностей, культури в межах певної гуманітарної традиції. Цілком закономірно, що останніми роками активізувалися дослідження, у яких дається науково обґрунтована характеристика діяльності педагогічних персоналій, які спричинилися до розвитку української педагогічної думки та рідномовної освіти, підносили українську педагогіку як органічний складник національної культури, працювали на національну ідею – просвітництво українців.

Не випадково в українській літературі, особливо Західної України, кінця XVIII – першої третини XX ст. витворився спеціальний педагогічний дискурс: багато літераторів у минулому описували системи виховання, зображали стан розвитку освіти, висловлювали свої педагогічні погляди. Центальною в педагогіці та літературі є концепція образу дитини, становлення людини як

особистості, постать учителя, його місце і роль у шкільництві та суспільстві, його професіоналізм, особистісні якості та характеристики.

Сучасна педагогічна освіта України зорієнтована на формування вчителя як громадянина-патріота, високоосвіченої, гармонійно розвиненої особистості, яка володіє педагогічними технологіями, здатна до творчої праці, фахового зростання, є соціально активною. Тому чимало постатей українських письменників, які були вчителями, можуть слугувати для сучасного педагога чудовим прикладом такої особистості.

Пріоритетні напрями оновлення змісту освіти визначено в «Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ ст.» (2002), «Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський простір» (2004), «Концепції трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ ст.» (2007), «Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 р.» (2012), законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017) та інших документах, у яких акцентовано на важливості фундаментальної базової підготовки для майбутнього вчителя, що ґрунтується передусім на глибоких знаннях із фахових дисциплін, педагогіки, психології, літератури, мови тощо.

Педагогічні погляди окремих письменників були об'єктом осмислення літературознавців та педагогів: праці Н. Білянської – про Г. Сковороду; Л. Ковалець – про Ю. Федьковича; А. Животенко-Піанків, Н. Побірченко, С. Пультера – про Б. Грінченка; Г. Белан – про О. Кониського; Г. Васяновича, О. Вишневського, В. Захарової, Т. Пантюк, Н. Слюсаренко, М. Чепіль, В. Микитюка та ін. – про І. Франка; О. Петренко – про освітню, видавничу та просвітницьку діяльність окремих волинських і закарпатських літераторів тощо.

Сучасні дидакти про внесок письменників у педагогічну науку і практику згадують зазвичай лише в розділі «Історія української школи і педагогіки». До прикладу, у підручнику Н. Волкової стисло окреслено педагогічні погляди деяких митців, згадано, що письменниками були Г. Смотрицький, С. Зизаній, Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, Л. Глібов, П. Грабовський, Леся Українка, О. Духнович, І. Франко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, С. Васильченко, але

художні твори долучені лише до характеристики освітньої системи І. Вишенського та Г. Сковороди. Серед діячів української освіти ХХ ст. у цьому підручнику не бачимо жодного представника Західної України.

Інший учений М. Фіцула слушно зауважує, що педагогічна думка розвивається «під впливом творів і міркувань письменників»; його підручник «Педагогіка» містить елементи аналізу поеми «Енеїда» І. Котляревського; повістей «Близнецы», «Наймичка» Т. Шевченка; нарису «Школа» Лесі Українки; оповідань «Екзамен», «Непокірний», «Украла» Б. Грінченка; «Подарунок на іменини», «Маленький грішник» М. Коцюбинського; «Дощ», «Дома», «Волошки», «Олив'яний перстень» С. Васильченка. Утім, західноукраїнський сегмент не перебував у полі зору вченого.

Тому аналіз праць і життєтворчості педагогів, письменників, освітніх та громадських діячів, які вагомо спричинилися до розвитку української педагогічної думки і яких свого часу не було належно оцінено, є й досі актуальним. Особливо важливе значення має досвід національної освітньої системи кінця ХVІІІ – першої третини ХХ ст. – періоду, який є початком розвитку сучасної національної педагогічної думки і розглядається як «просвітницький, культурницький» (О. Сухомлинська).

Так, поза увагою науковців залишилося десятки персоналій українських письменників Західної України, відомих, а також маловідомих освітянському загалові, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної освіти та педагогічної думки регіону. Ідеться насамперед про тих, які були педагогами (В. Бірчак, І. Блажкевич, М. Божук, Ю. Боршош-Кум'ятський, Є. Бохенська (іноді Бохенська-Танчаковська), М. Була, Ірина Вільде (Д. Макогон-Полотнюк), Віра Лебедова (К. Малицька), Віра Марська (М. Струтинська), С. Воробкевич, Г. Врецьона, М. Гайворонський, А. Гарасевич, Я. Головацький, К. Гриневичева, О. Дучимінська, В. Жуковецька (Вільшанецька), Р. Завадович, Б. Заклинський, І. Карбулицький, С. Ковалів, М. Кордуба, Уляна Кравченко (Ю. Шнайдер), А. Крушельницький, С. Лепкий, А. Лотоцький, Любомир Селянський (І. Петришин), О. Маковей, О. Маркуш, М. Матіїв-Мельник, О. Огоновський, Ю. Опільський, О. Партицький,

В. Пачовський, М. Пачовський, Марійка Підгірянка (М. Ленерт-Домбровська), К. Попович, О. Попович, В. Радзикевич, М. Угрин-Безгрішний, Ю. Федькович, І. Филипчак, О. Цегельська, В. Щурат, Є. Ярошинська та ін.) і ввійшли в українську літературу як дитячі письменники (І. Блажкевич, К. Гриневичева, Р. Завадович, Уляна Кравченко, А. Крушельницький, А. Лотоцький, К. Малицька, В. Радзикевич, Марійка Підгірянка, Олена Пчілка, В. Стефаник, Леся Українка, І. Филипчак, І. Франко, О. Цегельська, М. Шашкевич, Ю. Шкрумеляк та ін.).

Важливим напрямом у розвитку літературно-освітнього процесу в Західній Україні за досліджуваної доби стала діяльність українських письменників, учених, літературознавців, педагогів, спрямована на створення навчально-методичного забезпечення шкільної освіти (М. Возняк, О. Духнович, Й. Застирець, С. Ковалів, І. Кокорудз, А. Крушельницький, Б. Лепкий, К. Лучаковський, Я. Окуневський, О. Партицький, В. Радзикевич, Ю. Романчук, О. Попович, М. Шашкевич та ін.). Вагомими є наукові напрацювання українських письменників, журналістів, перекладачів, літературознавців, педагогів у ділянці освіти (О. Барвінський, І. Белей, І. Вагилевич, М. Возняк, А. Волошин, І. Галушинський, М. Галушинський, В. Гнатюк, Я. Головацький, М.-І. Грушевська, М. Грушевський, О. Духнович, Й. Застирець, І. Карбулицький, С. Ковалів, І. Кокорудз, Ф. Колесса, І. Копач, А. Крушельницький, О. Огоновський, О. Охримович-Залізник, О. Партицький, О. Попович, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, Ф. Потушняк, І. Франко, Ю. Федькович, С. Шах, М. Шашкевич, В. Щурат, Є. Ярошинська та ін.).

Ці аспекти не були предметом окремого дослідження вчених України.

На початку ХХ ст. з'явилися перші наукові публікації у вигляді статей, тез, що окреслювали педагогічну та просвітницьку діяльність українських письменників ХІХ ст. у контексті історичного розвитку громадської праці вітчизняної інтелігенції (праці М. Возняка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, С. Єфремова, С. Русової та ін.). Їх автори дали високу оцінку просвітницькій діяльності українських письменників, виокремили їхні заслуги в боротьбі за розвиток рідномовного шкільництва в Західній Україні. Наукові розвідки початку ХХ ст. вирізняються ґрунтовністю й об'єктивністю. Історико-педагогічні студії

XX ст. висвітлюють різні аспекти просвітницького руху в Західній Україні XIX ст., аналізують окремі персоналії вітчизняних письменників цієї доби, однак їхні педагогічні ідеї не систематизовані в єдиній теоретичній площині, що загалом унеможливлює відтворення цілісної картини розвитку української педагогічної думки досліджуваного періоду.

Окремий вектор студіювання історії національного руху в Західній Україні (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) належить вітчизняній історико-педагогічній історіографії. Відповідно до панівних ідеологем, методологічних підходів та загальної періодизації української історичної науки, історіографічний комплекс джерел порушеної теми умовно поділяємо на такі основні групи: 1) праці українських учених (істориків, істориків літератури, педагогіки) Західної України другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.; 2) наукові студії радянських авторів; 3) публікації дослідників українського зарубіжжя; 4) доробок науковців України доби новітньої державності. Названі групи не мають внутрішньої концептуальної цілісності, у середині кожної з них, особливо першої і четвертої, є істотні відмінності у висвітленні розвитку літературного процесу, освіти й шкільництва кінця XVIII ст. – 1939 р.

Незважаючи на те, що в українській науці є ґрунтовні праці в ділянці історії розвитку шкільництва Західної України (Г. Білавич, М. Галів, Д. Герцюк, В. Гоммонай, І. Дацків, Т. Завгородня, С. Івах, В. Кемінь, Л. Кобилянська, І. Курляк, С. Лаба, З. Нагачевська, В. Омельчук, М. Пантюк, Д. Пенішкевич, І. Петрюк, Г. Розлуцька, В. Росул, Б. Савчук, З. Саф'янюк, В. Стинська, І. Стражнікова, Б. Ступарик, Л. Тимчук, М. Чепіль, О. Яцина та ін.), наразі відсутнє цілісне системне дослідження проблематики педагогічних поглядів та громадської просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – першої третини XX ст.

Деякі аспекти порушеної проблеми, як-от діяльність українських громадських товариств у контексті просвітницької праці, стали предметом наукових пошуків низки науковців: І. Зуляка, О. Ковальчук, І. Курляк, З. Нагачевської, О. Пенішкевич, Б. Савчука, Б. Ступарика, Г. Субтельної,

М. Чепіль, Л. Яцини та ін. («Просвіта»); Г. Білавич, Д. Герцюка, І. Курляк, Т. Пантюк, Б. Савчука, Б. Ступарика, П. Хмельовського та ін. (УПТ «Рідна школа»); І. Андрухів, О. Вацеби, О. Винничук, І. Левандовської, В. Окаринського, М. Пантюка, Б. Трофим'яка та ін. (молодіжні товариства); А. Василюк, С. Івах, З. Нагачевської, Т. Расвич, О. Рибак, М. Рудницької, Б. Савчука, Ю. Юрків та ін. (Союз українок), проте поза їхньою увагою залишилися засадничі положення національного виховання, громадсько-просвітницька діяльність українських письменників тощо.

Аналіз результатів вивчення, систематизації й узагальнення наукових праць з означеної проблеми дає підстави для висновку, що стан наукового дослідження проблеми педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників кінця XVIII – першої третини XX ст. не був предметом спеціального історико-педагогічного аналізу. Вищезазначене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» на тему «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644). Тема дисертації затверджена вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 3 від 29.03.2016 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 6 від 28.11.2017 р.).

Об'єкт дослідження – педагогічна, просвітницька й художньо-публіцистична спадщина українських письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.

Предмет дослідження – сутність педагогічних ідей українських письменників означеного періоду в контексті їхньої освітньо-педагогічної і культурно-просвітницької, наукової діяльності.

Мета дисертаційного дослідження – проаналізувати творчу спадщину та просвітницьку діяльність українських письменників Західної України 70-х рр. XVIII – 30-х рр. XX ст. та виокремити тенденції розвитку їхніх педагогічних ідей і просвітницької праці.

Відповідно до об'єкта, предмета й мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати історіографію проблеми, визначити джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження.
2. Схарактеризувати розвиток літературного процесу Західної України досліджуваної доби у вимірі освітньо-педагогічних викликів західноукраїнського соціуму.
3. Висвітлити та проаналізувати педагогічні погляди західноукраїнських письменників кінця XVIII ст. – 1939 р.
4. З'ясувати внесок письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. у створення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу.
5. Розкрити напрями та форми громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських літераторів окресленого періоду.
6. Виокремити за результатами аналізу життєдіяльності, творчої спадщини українських письменників тенденції розвитку педагогічних ідей та досвід їхньої культурно-просвітницької, наукової, громадської праці.

Концепція дослідження полягає в обґрунтуванні ідей і положень щодо розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.).

В основу концепції дослідження покладено такі положення:

– педагогічні ідеї є важливим компонентом духовної культури особистості, яка формується протягом усього її життя. Відтак розвиток освіти в Західній Україні зумовлений суспільно-політичними, соціально-економічними, освітньо-педагогічними та іншими чинниками, що мають регіональний вимір. За доби, що досліджується, українська педагогічна інтелігенція в царині освіти, виховання, просвітництва спрямовувала зусилля на формування не тільки системи академічних

знань дітей та юнацтва, а й умінь, навичок у різних сферах суспільного життя, що передбачало органічне поєднання інтелектуальних, морально-етичних, вольових, християнських, естетичних, фізичних, здоров'язбережувальних, гігієнічних та інших якостей особистості, здатної до саморозвитку за тогочасних умов, ініціативного й активного громадянина-патріота, готового взяти відповідальність за становище і розвиток української суспільності, позбавленої національної державності, боротися за волю та незалежність України;

– вивчення й узагальнення тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників досліджуваного періоду вимагає всебічного творчого осмислення відповідних традицій і досвіду української етнопедагогіки, ідей та поглядів представників регіональної педагогічної думки, що органічно адсорбували національний і європейський досвід навчання й виховання молоді;

– художня література – важливий і своєрідний різновид педагогічних та історико-педагогічних джерел: її твори мають соціально-виховне значення, естетично відображають і водночас формують свідомість, ментальність, поведінку особистості. Це виявляється і забезпечується їхньою значущою функційністю щодо нагромадження, збереження та передачі від одного покоління до іншого моральних, соціальних і національних цінностей, що відображають світобачення, ідеали і прагнення усього народу й окремих соціальних груп. Художні твори як складник соціокультурного простору певної епохи природно і всебічно передають її дух, звичаї, цінності, що створює важливе підґрунтя для глибокого розуміння освітньо-педагогічного процесу та властивих йому норм поведінки, виявів свідомості, суспільних зв'язків, міжособистісних стосунків й інтересів, прагнень тощо. Зіставлення представлених історико-педагогічною наукою та різними жанрами літератури моделей освітньо-педагогічних відносин і особистісних образів дає привід для їхнього розгляду та використання як своєрідного інформативно насиченого джерела і засобу осмислення окремих ідей щодо вдосконалення освітнього процесу й розвитку педагогічної думки загалом;

– теорія педагогічних ідей, практика освіти і виховання дітей, юнацтва, дорослого населення Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. мають подекуди хаотичний та розірваний, але загалом цілісний характер. Їх еволюцію забезпечували суспільні та педагогічні чинники (тогочасна освітня політика, народнопедагогічна традиція українства, розвиток шкільництва та системи позашкільної освіти, діяльність громадських товариств, наукових інституцій тощо);

– комплексний підхід до осмислення теми дисертаційного дослідження зумовлений його міждисциплінарним характером, що, своєю чергою, передбачає використання здобутків педагогіки, історії, культурології, соціології, економіки, філософії, літературознавства й інших гуманітарних наук. Застосування насамперед інтердисциплінарного і трансдисциплінарного підходів сприяє стиранню кордонів між історико-педагогічною наукою і літературознавством для досягнення якісно нового розуміння предмета нашого дослідження, оскільки дає змогу «розчинити» їхні предметні межі та органічно і творчо акумулювати теорії, ідеї, концепти, методи цих галузей знань для всебічного творчого вивчення педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.;

– комплексне застосування означених методологічних підходів забезпечує їхню ефективність як інструментів вивчення педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських педагогів наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст. У синтезованому вияві вони спрямовують на: відмову від спрощеного, стереотипного, однолінійного підходу до особистісно-індивідуальних характеристик цієї категорії педагогічних персоналій і їхніх творчих здобутків; предметне осмислення внутрішнього духовного світу особистості письменника, що дає ключ для розуміння мотивів і характеру його творчої та громадської діяльності; з’ясування, як зі зміною соціокультурних і особистісних умов життєдіяльності трансформувалися його творчі ідеї, рефлексії; різнобічну (синергетичну, парадигмальну, феноменологічну, аксіологічну) інтерпретацію життєдіяльності досліджуваного кола педагогічних персоналій як окремої

відносно цілісної та внутрішньо розмаїтої мегабіографії кількох генерацій літераторів, які у своїй творчості органічно інтегрували властиві українському соціуму ідеї, прагнення, ідеали в царинах освіти, просвітництва, виховання та розвитку особистості;

– поєднання біографічних та просопографічних методик і технологій уможливили визначити такі логіку, послідовність та основні компоненти опису життєдіяльності педагогічних персоналій письменників: 1) відтворення чинників і шляхів їхнього формування у родинному й соціальному середовищах (зокрема, важливих суспільних та особистісних подій, які зумовлювали вибір сфери професійної діяльності, формування світоглядних, творчих поглядів тощо); 2) особистісні характеристики (походження; психофізіологічні стани; мотиви творчої праці та вибору ідей, сюжетів; обставини кар'єрного зростання; взаємини в різних соціальних оточеннях тощо); 3) внутрішній світ письменника (переживання суспільних і особистих подій, їхнє відображення у творчості); 4) шляхи творчої, професійної, громадської самореалізації педагогічної персоналії тощо. Це дало змогу розкрити особистість кожного літератора як талановитого митця, громадського діяча та як живу людину, що перебувала у сфері певних соціальних і родинних зв'язків, здійснювала постійний моральний вибір тощо, а також створило підґрунтя для визначення ролі та місця як кожної окремої персоналії, так і їхніх певних груп, генерацій у розвитку української освіти та педагогічної думки.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є філософські положення про єдність історичного й логічного, про взаємозумовленість педагогічних і соціокультурних явищ та процесів, положення теорії наукового пізнання; принципи науковості, історизму, детермінізму, системності, авторської об'єктивності; хронологічний підхід, який уможливив розгляд внутрішньої логіки розвитку педагогічних ідей у досліджуваній період; культурологічний підхід, який дав змогу розглянути педагогічні, художні, публіцистичні твори українських письменників у системі координат культури; аксіологічний підхід, що сприяв виявленню ціннісно-змістовних орієнтирів педагогічного, художнього,

публіцистичного доробку українських письменників; пошуково-бібліографічний підхід (для виявлення і систематизації історіографічних напрацювань та джерельних матеріалів); проблемно-хронологічний підхід (для вивчення еволюції педагогічних ідей західноукраїнських письменників); історико-географічний підхід (для визначення територіальних особливостей їх поширення за певних періодів); біографічний підхід (для аналізу творчої спадщини та освітньої діяльності письменників у соціокультурному контексті); структурний підхід (для виокремлення і вивчення окремих компонентів педагогічного процесу – освітнього середовища, авторських програм, підручників, результатів праці тощо); синергетичний підхід (для виявлення і вивчення нових недостатньо відомих постатей письменників Західної України); феноменологічний підхід (для з'ясування особливого та загального в педагогічній і просвітницькій діяльності письменників). Це, зокрема: надбання українських і зарубіжних науковців із проблем філософії освіти й пошуку нової наукової парадигми педагогічної науки (В. Андрущенко, А. Бойко, В. Кремень, Н. Скотна, В. Скотний та ін.); з історії розвитку освіти й педагогічної персоналістики (О. Адаменко, Л. Березівська, Н. Гупан, М. Євтух, Н. Калініченко, Н. Ничкало, О. Петренко, І. Стражнікова, О. Сухомлинська, Є. Хриков та ін.).

Теоретичну основу дослідження становлять: методологічні підходи до вивчення історико-педагогічного процесу (Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Сухомлинська та ін.); ідеї національного виховання (С. Гончаренко, О. Вишневський, О. Любар, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Д. Федоренко та ін.); ідеї перебудови школи, відображені в працях провідних педагогів минулого А. Волошина, М. Галущинського, І. Герасимчука, О. Духновича, К. Малицької, О. Поповича, А. Чайківського, І. Ющишина та ін.; положення про сутність формування і розвиток просвітницького руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. (М. Возняк, О. Гермайзе, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, І. Франко та ін.) і сучасності (Л. Березівська, О. Борецько, М. Галів, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін.) тощо.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених у дисертаційній роботі завдань використано комплекс методів наукового дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація для виявлення сутнісних характеристик, провідних тенденцій і закономірностей розвитку, особливостей просвітницько-педагогічної діяльності західноукраїнських письменників досліджуваного періоду); науково-історичні (джерелознавчий, історіографічний, критики культурологічних, педагогічних, філологічних, літературних джерел для систематизації й узагальнення ідей, відтворення здобутків педагогічної та просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – першої третини XX ст. у часовій послідовності та конкретно-історичних формах виявлення відповідно до суспільно-політичних умов в Україні цього періоду); узагальнювальної інтерпретації для окреслення можливостей творчого використання педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) за сучасних умов трансформації національної системи освіти та вітчизняної педагогіки. Також використано історико-системний, історико-генетичний, історико-типологічний методи, що слугували розкриттю етапів розвитку літературного процесу у вимірі освітньо-педагогічних викликів західноукраїнського соціуму, висвітленню процесу формування генерацій західноукраїнських письменників, виокремленню тенденцій розвитку їхніх педагогічних ідей та діяльності на ниві громадського просвітництва кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.

Джерельну базу дослідження становлять: різновидові наукові (монографії, статті, матеріали конференцій, дисертації, автореферати) та науково-популярні праці з проблем історії освіти і педагогіки, історії літератури; літературознавства; теорії і практики навчання і виховання; літературні та публіцистичні твори західноукраїнських письменників; історичні праці; навчально-методичні матеріали, зокрема авторські навчальні плани і програми, підручники українських письменників; матеріали освітянської і науково-педагогічної преси Західної України досліджуваної доби та ін.); діловодні документи (законодавчі й нормативні акти про розвиток освіти; інструкції, доповіді, звіти, повідомлення

органів і закладів освіти про функціонування шкіл у Західній Україні та ін.); джерела особистого походження (спогади, листування); довідникові видання (енциклопедії, антології, словники та ін.) тощо. У роботі використано документи з Центрального державного історичного архіву України у Львові (Ф. 206 «Українське педагогічне товариство, м. Львів», Ф. 319 «Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917 – 1939 рр.», Ф. 348 «Товариство «Просвіта» м. Львів. 1868–1939 рр.» та ін.) та державних архівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької областей. З теми дисертаційної роботи були опрацьовані матеріали Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, а також періодичні видання й дидактичні джерела означеної доби (науково-методичні здобутки педагогів; навчальні програми, навчальні плани, підручники і навчальні посібники; інструктивні й організаційно-методичні матеріали тощо), сучасна педагогічна література.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що
уперше:

- проаналізовано тенденції розвитку педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.;

- здійснено періодизацію літературного процесу в Західній Україні (кінець XVIII ст. – 1939 р.) крізь призму історико-педагогічного виміру, визначено п'ять основних періодів розвитку західноукраїнської літератури: 1) церковно-освітній (1772–1820-ті рр., поділяється на два етапи: 1772–1805 рр. та 1806–1820 рр.); 2) будительсько-просвітницький (1830-ті – перша половина 1870-х рр., має два етапи, які розмежовує 1848 р.); 3) піднесення літературного життя другої половини 1870-х рр. – 1914 р.; 4) воєнно-революційних потрясінь 1914–1919/1920 рр.; 5) міжвоєнний період XX ст., у якому відстежуються два етапи: 1920-ті та 1930-ті рр. Кожен з цих періодів має свої риси й особливості

ідейно-ціннісного та художньо-стильового характеру, увиразнені в художніх рефлексіях широкого комплексу проблем освіти, виховання і розвитку особистості. Їхніми носіями і продуцентами виступили представники кількох генерацій західноукраїнських письменників;

– з огляду на означені науково-теоретичні позиції, реалії суспільно-політичного розвитку та зміст і характер літературного процесу тощо, виокремлено існування за періоду, що розглядається, п'ятох генерацій письменників (перша припадає на 70-ті рр. XVIII – 10-ті рр. XIX ст.; друга – на 20-ті – кінець 40-х рр. XIX ст.; третя – на 1848 р. – 70/80-ті рр. XIX ст.; четверта – на 70/80-ті рр. XIX – початок XX ст.; п'ята – на 20–30-ті рр. XX ст.); кожній з них були властиві певні спільні риси та подібні погляди на проблеми освіти, виховання, теорії і практики педагогіки;

– вивчено творчу спадщину приблизно 250 педагогічних персоналій, проаналізовано ідейно-тематичне й жанрове розмаїття педагогічно орієнтованих творів українських письменників, здійснено персоніфікацію літературного процесу на західноукраїнських землях крізь призму висвітлення освітніх проблем;

– виокремлено творчі надбання письменників, які були педагогами, з'ясовано їхній внесок у розвиток літературного процесу та української педагогічної думки;

– виявлено науково-педагогічні й навчально-методичні здобутки українських письменників означеної доби;

– з'ясовано й узагальнено сутність педагогічних поглядів письменників Західної України на проблему просвітництва українського народу;

– уточнено дефініції поняттєво-категорійного апарату досліджуваної проблеми (педагогізація освітнього процесу, педагогічно персоніфікований літературний процес, література для дітей, дитяча література, генерації західноукраїнських письменників, самодіяльні письменники та ін.);

– узагальнено досвід просвітницької діяльності українських письменників досліджуваної доби щодо різноманітності її форм і методів (написання художніх творів для додаткового читання учнів у школі і поза її межами, сприяння

поширенню української книжки поміж дітей та юнацтва, театралізовані вистави, народні читання тощо); окреслено шляхи творчого використання педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності українських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. за умов реформування сучасної вітчизняної освіти; подальшого розвитку набули уявлення про сутність і зміст просвітницької діяльності української інтелігенції у галузі збереження національних традицій, культури, мови, школи кінця XVIII ст. – 1939 р.;

- проаналізовано та введено до наукового обігу низку маловідомих творів вітчизняних письменників і архівних документів;

- удосконалено методологію пізнання тенденцій педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських письменників (поглиблено розробку поняттєво-категорійного апарату й наукового інструментарію дослідження педагогічних персоналій письменників, підходи і методи дослідження педагогізації літературного процесу, набули подальшого вивчення міждисциплінарний підхід до аналізу літературного процесу в освітньо-педагогічному вимірі, методологія просопографічного аналізу освітньої та просвітницької діяльності різних генерацій письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. та ін.).

Практичне значення дослідження полягає у тому, що основні положення дисертації доповнюють вітчизняне історико-педагогічне знання й можуть слугувати для подальшого наукового розроблення проблем історії освіти та педагогічної думки України, а також сприяють його використанню для укладання навчальних посібників і методичних рекомендацій з історії педагогіки, історії української літератури для закладів вищої педагогічної освіти різних рівнів акредитації. Матеріали дослідження можуть бути реалізовані в системі післядипломної підготовки та перепідготовки педагогічних працівників, у процесі організації науково-дослідницької роботи студентів, магістрантів, аспірантів і науково-методичної роботи викладачів.

На основі наукової роботи укладено посібник «Педагогічна спадщина українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)»,

який використовується під час викладання навчальних дисциплін «Українська література», «Дитяча література». Матеріали дослідження застосовуються при розробленні освітніх програм і концепцій модернізації системи навчання, виховання і всебічного розвитку особистості в Університеті обдарованої дитини, що діє при ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Хронологічні межі дослідження. За нижню межу умовно слугує 1772 р. – час першого поділу Речі Посполитої, коли Галичина, а згодом Буковина (1775) відійшли до Австрійської імперії. У 1770–1780-х рр., за часів правління імператриці Марії-Терезії (1740–1780) та її сина Йосифа II (1780–1790), в Австрійській імперії були здійснені реформи, які базувалися на ідеях освіченого абсолютизму, що відобразилися на розвитку освіти, літературного процесу, мистецтва тощо. За верхню межу взято 1939 р., коли з початком Другої світової війни, установленням радянської влади в західноукраїнському регіоні відбувся докорінний злам принципів і засад національної системи освіти й виховання, а чимало українських письменників емігрували, були репресовані чи на певний час припинили літературну діяльність, активна громадська діяльність на ниві національного просвітництва стала небезпечною з огляду на комуністичний режим.

Територіальні межі дослідження охоплюють західноукраїнські етнічні землі, що за певних історичних періодів перебували у складі різних державно-політичних систем та переживали особливі суспільні й освітні процеси. Східна Галичина, Буковина, Закарпаття з кінця XVIII ст. до 1918 р. розвивалися під владою Австрійської (згодом – Австро-Угорської) імперії, за міжвоєнного періоду XX ст. були інтегровані відповідно Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Західна Волинь з 1795 до 1917 рр. перебувала у складі Російської імперії, у 1919–1939 рр. – під владою Польщі. У науковій та суспільній літературі означені регіони асоціюються із поняттями «Західна Україна», «західноукраїнські землі», «західний регіон України», який, згідно із сучасним територіально-

адміністративним поділом, охоплює Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську, Чернівецьку області.

Упровадження результатів дослідження. Основні результати дисертації впроваджено в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 20/20 від 17.03.2020 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (акт № 283 від 17.05.2020 р.), Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 468-28/03 від 26.05.2020 р.), ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (акт № 1362/01-14 від 27.05.2020 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/17-1036 від 28.05.2020 р.); Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 20/20 від 20.03.2020 р.); Гусятинської ЗОШ І–ІІІ ст. (довідка № 84 від 31.12.2019 р.); Ліцей № 20 Івано-Франківської міської ради (акт № 60 від 13.05.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі відображені в дисертації наукові результати одержано самостійно. У спільних публікаціях авторці належить: збирання, характеристика, опис і класифікація термінології та поняттєвого апарату дослідження [20; 21; 22; 23; 24; 25; 29; 32; 33; 34; 40; 47]; нагромадження, систематизація, аналіз та узагальнення матеріалу щодо літературного процесу і періодизації розвитку літератури в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. [21; 24; 25]; систематизація матеріалів стосовно патріотичного розвитку та національної духовності особистості у творчості українських педагогів Західної України [22; 29; 33; 40]; аналіз внеску лікарів у розвиток української освіти, науки та літератури, чинників валеологічного виховання молодших школярів та екологічної освіти [23; 32; 47]; збирання даних та інтерпретація результатів дослідження щодо наукової, освітньої, публіцистичної діяльності українських письменників – членів НТШ у Львові та «Покутської Трійці» [20; 34]. Ідеї співавторів у дисертаційній роботі не використано.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на: *міжнародних* – «Problem art style of literary criticism (Оттава,

2016), «Подолання мовних і комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура»: V Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 2017), III Міжнародній науково-практичній конференції «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017), II науково-практичної конференції «Інновації в науці та техніці» (Київ, 2017), XV науково-практичній конференції «Дослідження із суспільних наук у 2018 році» (Київ, 2018), III Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі» (Суми, 2018), Польсько-українському науково-методологічному семінарі «Особливості розвитку шкільної літературної освіти за умов II Речі Посполитої» (Київ, 2018), VII Британській науково-практичній конференції «Інновації в сучасному світі» (Київ, 2018); *всеукраїнських* – II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції до 77 річниці від дня народження Б.М. Ступарика «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2018), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 2018), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки» (Дрогобич, 2020); а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2016–2019 рр.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук на тему «Стильові особливості творчості Ігоря Костецького» (спеціальність 10.01.01 – українська література) була захищена 2014 р. у Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використано.

Публікації. Результати дослідження відображено у 47 публікаціях, серед яких: 1 монографія, 1 розділ у колективній монографії, 1 посібник; 20 статей у наукових фахових виданнях України; 2 публікації – у наукових періодичних

виданнях інших держав та виданнях, що індексуються в наукометричних базах; 16 публікацій у збірниках наукових праць, колективних монографіях, збірниках наукових конференцій та 6 статей, які додатково відображають результати дослідження.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (958 найменувань, із них 16 – іноземними мовами та 74 архівних документів). Загальний обсяг дослідження становить 650 сторінок, із яких 434 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII ст. – 1939 р.) ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1 Методологічні засади дослідження

Методологія (грец. *methodos* – шлях дослідження; *logos* – слово) – одна з визначальних і найбільш актуальних для сучасної історико-педагогічної науки проблем. Постійна методологічна саморефлексія, що характеризує її сучасний розвиток, – це намагання пошуку системи ефективних підходів, методів, прийомів до організації дослідження задля здобуття найбільш повних знань і уявлень про об'єкт пізнання.

Розв'язання цього пріоритетного завдання ускладнюється суб'єктивними чинниками, що стосуються рівня методологічної культури науковців, та об'єктивними, які детермінуються методологічною ситуацією в сучасній гуманітаристиці. Ідеться про те, чому вона, як і педагогічна наука та літературознавство, розвиваються шляхом вибору серед багатьох полемічних, часто суперечливих, взаємодоповнюючих або й несумісних ідей, настанов, концептів. Їхні розмаїття і множинність диктують потребу підходити до вироблення методологічної програми нашого дослідження крізь призму сучасного науково-методологічного дискурсу.

Зважаючи на предмет і завдання наукової роботи, в основу її методологічної програми покладено три взаємопов'язані складники, що передбачають з'ясування: а) основних методологічних підходів і концептів, які визначають зміст, тенденції розвитку досліджуваних процесів і явищ; б) категорійно-поняттєвого апарату, що стосується дефініцій досліджуваного комплексу проблем; в) операційного наукового інструментарію у вигляді системи конкретних методів і прийомів, які визначають процес пізнання і проведення дослідження задля отримання обґрунтованих результатів.

Стрижневою концептуальною засадою нашого дослідження є міждисциплінарність, яка передбачає осмислення обраної теми на перетині двох наук – історії педагогіки і літературознавства. Важливе науково-теоретичне підґрунтя для її розуміння в досліджуваному контексті становлять напрацювання вчених у різних галузях наукових знань: наукознавства (О. Бушковська [101], М. Ніссані [581], О. Князева [385]); філософії освіти (В. Кремень [435], В. Огнев'юк [592], В. Скотний [745] та ін.); освітології і педагогіки (О. Огієнко [590], С. Сисоєва [738] та ін.); історії педагогіки (О. Адаменко [3;4], С. Бобришов [87], Л. Ваховський [108], С. Гончаренко [176], Н. Гупан [200], Т. Завгородня [291], С. Сисоєва [681], І. Стражнікова [738], О. Сухомлинська [783; 784; 785; 786] та ін.); літературознавства (Н. Астрахан [23], та ін.), а також архівознавства (І. Матяш [519]), економіки (Л. Яковенко [929]) та ін. Спираючись на доробок згаданих і інших українських та зарубіжних науковців, розглянемо проблему міждисциплінарності і пов'язаних із нею феноменів у проекції розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України наприкінці XVIII – у 30-ті роки XX ст.

У загальному концептуальному сенсі міждисциплінарність передбачає: 1) розгляд предметів, процесів і явищ крізь призму двох або більше наукових світів, у нашому випадку – історико-педагогічному та літературознавчому, зокрема з акцентом на художню літературу; 2) їхнє осмислення із використанням нагромадженого багатьма галузями знань методологічного досвіду, що насамперед стосується методів дослідження, які проектують нові підходи і способи розуміння проблеми загалом та її окремих аспектів зокрема; 3) використання для цього міждисциплінарного (історико-педагогічного і літературознавчого) категорійно-поняттєвого апарату тощо.

На думку зарубіжних учених, процес пізнання з позиції двох або більше окремих галузей знань акцентує на їхній взаємодії, що може варіюватися від простого обміну ідеями до взаємної інтеграції цілих концепцій, методологій, процедур, категорійно-поняттєвих систем, механізмів і процедур пізнавальної

діяльності [581]. Предмет нашого дослідження передбачає другий з означених варіантів.

З таких позицій вирізняються два основні типи міждисциплінарності. Перший – «м'який» – передбачає вихід за межі «вузької дисциплінарності» й використання науково-методологічного досвіду суміжних дисциплін. Другий тип – це «жорстка» або «широка» міждисциплінарність, що передбачає глибоке взаємопроникнення двох і більше галузей наукових знань для глибокого всебічного вивчення конкретних науково-дослідницьких проблем, пов'язаних із ними процесів і явищ [101; 681, с. 28]. Наше дослідження вибудовується на основі двох означених типів: «м'який» – передбачає вихід за межі монодисциплінарності історії педагогіки та використання науково-дослідницького інструментарію психології, історії, культурології, інших близьких до неї галузей знань; «жорсткий» – стверджує, що розв'язання дослідницьких завдань неможливе без тісної інтеграції з літературознавством.

Учені визначають міждисциплінарні дослідження у вигляді ланцюжка дефініцій, які характеризують їх за ступенем міжгалузевої взаємодії. Згідно з популярною схемою Г. Бергера, ця взаємодія складається з таких феноменів: «дисципліна», «мультидисциплінарність», «плюрадисциплінарність», «інтердисциплінарність», «кросдисциплінарність», «трансдисциплінарність». Спираючись на науковий досвід розвитку цієї схеми [23; 101; 385; 590; 681; 929; та ін.], представляємо означені складники в контексті досліджуваної проблеми.

Дисципліну розуміємо як специфічний корпус систематизованих знань, що спирається на спеціальну систему освіти і професійної підготовки та процедур, методів і конкретно-змістових уявлень. У нашому випадку базовими дисциплінами є історія педагогіки та літературознавство.

Предмет, мета, завдання, структура, інші параметри історико-педагогічної науки знайшли всебічне осмислення в сучасному науковому дискурсі (О.Адаменко [3; 4], С. Бобришов [87], Л. Ваховський [108], С.Гончаренко [176], Н. Гупан [200], Т.Завгородня [290], І. Стражнікова [774], О. Сухомлинська [783; 784; 785; 786] та ін.), а також у працях Є. Хрикова «Методологічні засади

педагогічного дослідження» (2013), В. Вихрущ та ін. «Методологія та методика наукового дослідження» (2018), О. Вишневського «До питання про критерії оцінки педагогічної спадщини» (2005) та інших науковців. Наше дослідження органічно вписується в одну з домінуючих тенденцій, згідно з якою відбувається розширення предметного поля дослідження, зокрема щодо включення в нього педагогічних персоналій письменників, творчий доробок яких став предметом усебічного аналізу або залишається маловивченим. Це актуалізує потребу врахування сучасних викликів, які передбачають опертя на множинність методологічних настанов та синхронний плюралістичний діалог зі здобутками інших суміжних галузей знань – філософії, літературознавства, історії, культурології, психології та ін.

Літературознавство в сучасному дискурсі (П. Білоус [83], З. Мітосек [544], Ф.Штейнбук [918] та ін. [464; 486; 479]) розглядається як комплекс наукових дисциплін про сутність і функціонування в суспільстві художньої літератури та системи наукового знання про «мистецтво слова». Традиційно вони поділяються на дві групи: основні (теорія, історія літератури і літературна критика) та допоміжні (літературознавча бібліографія, текстологія, історіографія). Серед них особливе значення має літературна критика, методологічним і технологічним інструментарієм якої активно оперуємо в нашому дослідженні. Продуктивне використання покладеного в її основу оцінно-суб'єктивного підходу змушує історика педагогіки оволодівати мистецтвом літературної критики. Коректна, аргументована, системна оцінка творчості визначеного кола письменників як педагогічних персоналій передбачає знання історії літератури та вмінь здійснювати літературно-критичний аналіз творів, що з'явилися наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., з огляду на сучасні літературознавчі й науково-педагогічні концепції, естетичні потреби, освітні виклики.

Мультидисциплінарність передбачає різні форми поєднання окремих дисциплін без намагання їхньої інтеграції [22; 115; 681; 842; та ін.], тож у нашому дослідженні вона має сенс головно з позиції співставлення історико-педагогічної науки і літературознавства. Плюрадисциплінарність орієнтує на

їхнє поєднання для визначення певних змістових (теоретичних, фактографічних) відносин і зв'язків. Кросдисциплінарність розглядаємо як акт здолання дисциплінарних меж (кордонів) задля пояснення предмета дослідження крізь поняття різних галузей знань.

Розкладаючи поняття інтердисциплінарність на два багатокomпонентні складники: «inter» (між, у середині, поєднуючи) та «disciplinarity» (дисципліна, предметна галузь тощо), учені відзначають, що вона відображає підхід до організації наукових студій представниками різних галузей знань для спільного пошуку, розробки, синтезу знань, умінь, взаємозв'язків щодо вироблення інтегративних ідей і різнобічного осмислення певних суспільних і освітньо-педагогічних феноменів [23; 121; 385; 737; 930; та ін.]. Цей феномен акцентує на предметі, що виходить за межі однієї дисципліни, на можливостях поєднання компонентів різних дисциплін та пошук шляхів їхньої взаємодії.

А трансдисциплінарність окреслює методологічні засади застосування різних інтегрованих наукових підходів до осмислення наукових проблем, що переходять межі усталених академічних дисциплін. На відміну від означених вище підходів, коли мета завжди залишається в межах дисциплінарного дослідження, трансдисциплінарність стирає кордони між окремими науковими галузями для досягнення єдності людських знань про суспільство в усій його багатогранності [385]. У такому контексті варто відзначити, що ухвалена учасниками Міжнародної конференції з вищої освіти «Всесвітня Декларація про Вищу освіту у ХХІ ст.» (Париж, 1998) спрямовує на її широке використання в організації освітнього процесу та наукових досліджень як важливого концептуального і перспективного підходу для осмислення і розуміння складних проблем природи і суспільства [957].

З означених характеристик проблеми міждисциплінарності випливає, що історія педагогіки та літературознавство мають значний потенціал для інтеграції свого науково-пізнавального ресурсу. З нашого погляду, він найвиразніше розкривається крізь інтегративне зіставлення базових і допоміжних складників історико-педагогічної науки і літературознавства: а) методології, що фокусує як

специфічні, вузькогалузові, так і спільні методи, технології аналізу художніх і наукових джерел, взаємопов'язаних між собою освітньо-педагогічного і літературного процесів з позицій плюралізму і багатогранності; б) бібліографії, яка в загальному (як галузь науково-практичної діяльності) та у профільному аспектах пропонує ефективні технології пошуку, обліку, обробки, систематизації різних джерел інформації, що становлять базову основу для організації і проведення наукової роботи; в) історіографії, яка забезпечує методику синтезованого аналізу і визначення стану, рівня, здобутків, прогалин, перспектив нагромадження знань з означених галузей науки та конкретно-тематичних студій, зокрема й тих, що стосуються проблематики нашого дослідження; г) джерелознавства, що розробляє методологічні засади збирання, класифікації, вивчення й використання різновидових інформаційних матеріалів.

Отже, застосування означених, й передусім інтердисциплінарного і трансдисциплінарного підходів, сприяє стиранню меж між історико-педагогічною наукою і літературознавством для досягнення якісно нового розуміння предмета нашого дослідження. Вони дають змогу «розчинити» їхні предметні межі та органічно і творчо акумулювати теорії, ідеї, концепти, методи цих галузей знань для всебічного творчого вивчення педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.

Означені вище дефініції і підходи становлять теоретико-методологічну основу нашого дослідження та дають змогу з'ясувати спільне й особливе, загальне і відмінне, що позначають взаємозв'язки між історико-педагогічною наукою і літературознавством.

За сутнісною природою вони є комплексними науковими дисциплінами. Педагогічна наука зосереджена на дослідженні сутності формування, розвитку людської особистості та вироблення на цій основі теорії і методики виховання й навчання як спеціально організованого педагогічного процесу. В історичному аспекті вона зосереджена на вивченні феномену освіти як особливого виду людської діяльності, для якої характерні педагогічне цілепокладання і

керівництво. Літературознавство розглядаємо як систему наукового знання про мистецтво слова та сутність і функціонування художньої літератури в суспільстві. Отже, ці дисципліни мають своє предметне поле та спільну гуманістичну спрямованість. Вона виявляється в зосередженні на людині, яка формується як творча самодостатня особистість, має свої цінності й ідеали та рефлексує і реалізує їх у своїй діяльності, що ґрунтується на силі і значенні педагогічного й мистецького впливу.

Багато спільного, особливого, відмінного також має методологія історико-педагогічної науки і літературознавства. Вона визначає науково-теоретичні підходи і засади організації і проведення дослідження, які залишаються відкритими для дискурсу через свої плюралістичність, міждисциплінарність та тенденції до розширення меж пізнавальної діяльності.

За радянського періоду дослідження в цих галузях знань здійснювалося на засадах «єдиноправильної» марксистсько-ленінської методології. Вона передбачала вивчення історико-педагогічного процесу на основі формаційного і соціологізаторського підходів, що орієнтували на огульну критику «буржуазної» педагогіки і її представників, трактування подій і фактів крізь призму соціально-класових інтересів, постійне підлаштування освітніх реалій під чергові офіційні ідеологеми, нав'язані компартійною верхівкою.

Для літературного процесу ключовим концептом цієї псевдонаукової методології стала т. зв. ленінська теорія відображення, яка визначала єдині підходи й давала готові відповіді на всі питання щодо його розвитку. Зважаючи на «органічне поєднання теорії і практики», марксистсько-ленінська методологія літературознавства визначалася як струнка система філософсько-теоретичних поглядів на ідейно-виховну роль і художню специфіку літератури. Вона давала конкретні методи, способи, прийоми осмислення і пояснення творчості письменників та окремих творів [470, с. 3-4].

Нав'язана радянським тоталітарним режимом псевдонаукова марксистсько-ленінська доктрина загальмувала розвиток теоретико-методологічних досліджень у галузях історії педагогіки і літературознавства та зумовила їхнє

відставання в цьому сенсі від західної науки. У 90-х рр. XX ст. це викликало методологічну «фобію» й «індиферентність», що виявилися в намаганнях оминати увагою, знехтувати розробкою теоретико-методологічних засад конкретних історико-педагогічних досліджень. Це спричинило методологічну кризу, яка на початку XXI ст. активно долається завдяки творчій інтеріоризації наукового досвіду західних учених.

Як уже зазначалося, для розв'язання завдань нашого дослідження важливе значення мають методологічні засади літературознавства. Попри поширений песимізм, що вони залишаються не розробленими, не з'ясованими, бо не стали об'єктом системної уваги наукових колективів (О. Галич [154], І. Козлик [406, с. 2] та ін.), узагальнення доробку згаданих та інших авторитетних науковців (Н.Астрахан [23], П. Білоус [83, с. 131-142], Ю. Борєв [93], Р. Гром'як [194], Н. Мафтин [520; 521], З. Мітосек [544], Ф.Штейнбук [918] та ін. [464; 479; 486; 798]) дає можливість визначити напрацьовані в цій галузі важливі науково-методологічні орієнтири і концепти для вивчення тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.

Оптимізму в розв'язанні цього завдання додають твердження науковців, згідно з якими, зважаючи на складність, багатогранність і значущість феномену літературно-художнього твору, кожна з уже сформованих літературознавчих методологій має резерви подальшого розвитку в процесі синхронного або діяхронного діалогу з іншими методологіями [23, с. 34; 544, с. 14]. При цьому на перетині XX – XXI ст. посилилася тенденція щодо «діалектичного заперечення» (зняття застарілого й утримання позитивного) усіх попередніх і сучасних методологічних шкіл і тенденцій у напрямі акумулювання продуктивних ідей в єдину інтегральну методологічну систему, що виявляє смисл і цінність літературного твору та вибирає інструменти, прийоми, досвід аналізу його зовнішніх і внутрішніх функційних зв'язків [93, с. 16].

З огляду на предмет і завдання нашого дослідження, спираємося на концептуальну позицію польської вченої З.Мітосек, відповідно до якої

методологія літературознавства, що складається з філософії, теорії та історії літератури, має розв'язувати головне завдання: стежити за ґрунтовністю наукових тверджень, узагальнень і настанов. Тому у ХХ ст. методологія літературних студій розвивалася двома струменями: перший формував методику дослідження літературного процесу на основі філософії літератури; другий – акцентував на можливостях створення універсального, світоглядно нейтрального, чіткого засобу, який спрямовувався на вивірення особливостей конкретного літературного матеріалу [544, с. 12-14].

Важливо відзначити, що сучасна методологія літературознавства набула значного ґносеологічно-пізнавального досвіду, який, використовуючи «подвійну оптику», об'єднує можливості науки та мистецтва, скеровує на вивчення закладених у літературному творі сюжетних ліній у всіх проявах і вимірах, а також, що важливо, виокремлення художнього домислу і рефлексій реального життя. Це дає змогу, з одного боку, рухаючись за думкою автора, осмислювати смисл і сутність його художнього досвіду, з іншого, усвідомлювати, як «здійснюється, уможлиблюється диво художнього пізнання дійсності» [23].

З таких концептуалізованих методологічних позицій сучасного літературознавства підходимо до вивчення тенденцій розвитку педагогічних ідей українських письменників Західної України кінця ХVІІІ – 30-х рр. ХХ ст., які відображають цінний і унікальний досвід осмислення крізь призму художнього слова розуміння актуальних для того часу і сьогодення проблем розвитку теорії і практики освіти, виховання і навчання.

Методологічні засади історико-педагогічної науки і літературознавства мають багато спільного. У своїй основі вони складні, багатогранні та множинні, плюралістичні, тож перебувають у стані активного пошуку, відкриті для нових ідей та методів і методик осмислення дійсності. З таких позицій, у ракурсі означених вище між-, інтер- і трансдисциплінарних зв'язків між ними та інтегруючи досвід обох галузей знань, визначаємо напрацьовані ними основні

науково-методологічні підходи щодо дослідження педагогічних ідей українських письменників Західної України за означеного періоду.

Актуалізація пошуку паралелей і зв'язків між історико-педагогічною наукою і літературознавством та між ними й іншими галузями знань висуває на чільне місце синергетичну (синергетика: грец. син – «спільне» і ергос – «дія») парадигму мислення. З огляду на здобутки вчених (М. Громкова [193], М. Каган [353], В.Кремень [435] та ін.), синергетичний підхід, по-перше, уможливорює мобілізувати науково-методологічний потенціал різних галузей знань у русло вивчення педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України наприкінці XVIII – 30-х рр. XX ст. По-друге, він орієнтує на його осмислення не лише як чітко детермінованого літературно-освітнього досвіду, що нагромаджувався в традиційному лінійно-поступальному порядку, а й на розгляд як багатоаспектної складно організованої системи, що перебувала у стані нестійкої рівноваги із зовнішнім середовищем. Таким чином вона рефлексується крізь призму нелінійної еволюції, що передбачає множинність, альтернативність сценаріїв розвитку [193; 353; 435].

Розгляд з позицій синергетики розвитку педагогічних поглядів і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських літераторів за досліджуваного періоду як нестійкого і багатовимірного процесу спонукає до осмислення унікальності й винятковості цього феномену, адже їхнє особистісне формування і творчість детермінувалися різними об'єктивними й суб'єктивними чинниками як сукупності закономірних і непередбачуваних подій і явищ. Методологія синергетики дає ефективні інструменти дослідження механізмів творчості і психіки окремих персоналій письменників та створення їхніх колективних біографій, адже стверджує, що свідомість і поведінка особистості не є генетично закодованими, а формується у процесі соціалізації, як результат виховання і самовиховання. Вона дає ключ для розуміння їхньої творчості як відкритої, нестійкої, множинної системи, що перебувала у стані постійних змін, тому представляє нескінченне плетиво різних оригінальних, контroversійних,

часто альтернативних і полярних рефлексій, поглядів на розвиток освіти і просвітництва та проблеми виховання і розвитку особистості.

Згідно з нашим концептуально-методологічним підходом, саме синергетика як вияв багатогранного/множинного/плюралістичного творчого доробку плеяди українських письменників, з одного боку, та дослідницьких стратегій її осмислення, з іншого, значною мірою зумовлює і проектує особливості застосування інших науково-методологічних підходів для розв'язання висунених нами завдань.

Це стосується герменевтики (грець. – роз'яснюю, тлумачу), що постає як одна з форм осмислення творчого досвіду і гуманістичних цінностей людства та окремих інтелектуалів і моральних авторитетів (Е. Бетті [66], А.Закірова [302], П.Іванишин [332], С. Квіт [371] та ін.). Вона пропонує такі ефективні методи і прийоми інтерпретації і розуміння смислів життєвого шляху і творчого доробку письменників, як інверсія (дає змогу відтворити дух епохи і автентичність авторської думки) та інтеграція, що пов'язує реалії минулого (у нашому випадку авторські рефлексії освітніх і виховних проблем) із можливостями їхнього розв'язання за сучасних умов.

У такому сенсі апелюємо до розробленої одним із фундаторів герменевтики Е. Бетті теорії інтерпретації, що розкриває взаємини між «імовірно зрозумілим [читачем] змістом тексту» та суб'єктивною ідеєю, яку вклав автор у його зміст. Таким чином, «інтерпретатор» (дослідник) має задовольнятися тим, щоб осягнути авторське розуміння тексту як «чуже» і апріорі значуще, навіть якщо в ньому закладені хибні погляди [66].

Центральним поняттям і сенсом герменевтики є інтерпретація (лат. – пояснення). Інтерпретація з позицій герменевтики викладених у творах західноукраїнських письменників кінця XIX – 30-х рр. XX ст. ідей, образів, метафор наближає до розуміння їхнього контексту, багатоаспектності, виразності. Наратив (лат. – мовний акт, вербальний виклад) як базовий компонент герменевтики відображає і виражає цінність і оригінальність закладених у художніх творах суб'єктивно-об'єктивних авторських рефлексій.

Вивчаючи художні тексти крізь призму герменевтичного аналізу, дослідник потрапляє у проміжний контекст між художнім вимислом та реальністю. Їхня інтерпретація на основі індивідуального життєвого досвіду виробляє в читача (дослідника) власну оцінку твору. Так, через діалогічне сприйняття світу, що становить суть герменевтичного методу, відкривається особливий і особистісний смисл тексту [302; 333].

Суть використання синергетичного і герменевтичного підходів органічно доповнює парадигмальний. Покладена в його основу категорія парадигма (лат. – приклад, зразок) набула статусу однієї з фундаментальних у сучасній гуманітаристиці, адже пов'язується зі сучасною «парадигмальною революцією» як важливою ознакою багаторівневого, біполярного, дискурсного розвитку освіти і науки на перетині XX – XXI ст. Зважаючи на науково-теоретичні напрацювання вчених (Є. Бережнова [63], О. Рупташ [709], М. Савостьянова [713] та ін.), парадигмальний підхід орієнтує на розгляд педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст. із урахуванням усіх епістемологічних і соціокультурних чинників, що зумовлювали ці процеси. Цей підхід передбачає розгляд парадигми як стартової, базової концептуальної схеми, що інтегрує їхні продуктивні ідеї, погляди, дії та виокремлює властиві окремим діячам або їхнім групам типи історико-педагогічного мислення і педагогічної дії.

Парадигмальний підхід має важливе значення для визначення й обґрунтування етапів і динаміки формування, становлення, трансформації, занепаду загальних та домінуючих групових освітньо-педагогічних парадигм (ідей, поглядів) як складника і специфічного вияву літературного процесу в Західній Україні за досліджуваного періоду. Він дає стрижневі орієнтири для з'ясування основних (загальних і особливих, сталих і мінливих) змістових ідей і поглядів, які впливають з творчості письменників. При цьому парадигмальність спонукає уникати, категоричних і безапеляційних тверджень та оцінок щодо їхньої якості, зрілості, прогресивності, досконалості, позаяк такі

характеристики історично детерміновані, тобто відносні, тож їхнє трактування з позицій сучасної педагогічної науки є умовним.

Від означених методологічних інструментів за спрямованістю оціночних характеристик відрізняється феноменологічний підхід, науково-теоретичні засади якого отримали достатнє обґрунтування в працях педагогів і лінгвістів (А.Атаманчукова [24], М. Берулава [64], С. Григоришин [187] та ін.). В узагальнюючих вимірах він пропонує розглядати творчість письменників як апріорі оригінальне, самодостатнє, цілісне явище, у такому контексті визначати роль і місце (як «загальне й особливе») їхніх ідей, поглядів, рефлексій у розвитку української педагогічної думки та історії освіти і культури.

Продуктивність феноменологічного підходу, на нашу думку, полягає в його спрямованості на вивчення оригінальності й самобутності педагогічної персоналії письменника в усіх проявах та в конкретних часових соціокультурних вимірах. У такому сенсі особливого інформативного значення набуває мемуаристика, зокрема епістолярій, які уможливають проникнути у глибини індивідуальної свідомості як основи для вияву творчих рефлексій. Для розв'язання цих наукових завдань дослідник має відходити від суб'єктивізму, ідейної ангажованості та заздалегідь спроектованих оцінок і висновків.

Ефективне оперування означеними методологічними інструментами потребує використання аксіологічного підходу, який за сучасних умов набув особливої актуальності й універсальності у трактуванні соціокультурних процесів і явищ (О. Вишневський [125], Т. Кузнєцова [440], Б. Ліхачов [482], О. Невмержицька [578] та ін.). Покладена в його основу категорія «цінність» предметно вивчається з 60-х рр. XX ст. У сучасних гуманітарних науках і суспільній свідомості вона набула фундаментального і всеосяжного значення, тож часто виступає як сутність і властивість досліджуваного явища, як мірило творчих ідей і психоемоційних станів, як вимога і умова професійної і громадської діяльності, як вияв людського буття і сукупність принципів, що визначають його смисл.

З таких позицій аксіологічний підхід спрямовує на вивчення педагогічної персоналії письменника як цілісної особистості з притаманними їй соціокультурними і екзистенційними виявами. Він дає змогу схарактеризувати індивідуальність і творчість літератора в ціннісних категоріях (ідеал, духовність, добро і зло, віра, емоція, почуття, емпатія) та визначати, наскільки вони відповідають загальноприйнятим у відповідний час національним, громадянським, сімейним, особистісним цінностям.

Використання аксіологічного підходу на перетині педагогіки і літературознавства спонукає спиратися на розуміння цінності як важливого компонента взаємодії людини із навколишнім світом, як чинника, що значною мірою визначає мотиви і траєкторію творчої діяльності від вибору мети і засобів до результатів і наслідків її досягнення. У такому ракурсі становлять інтерес визначені відомим культурологом Б.Ліхачовим аксіологічні джерела формування особистості: генетичні, індивідуально-особистісні, природні, соціумні, які в інтегрованому вигляді засвідчують роль і значення родинного середовища, унікальності внутрішнього світу, природні здібності й таланти, соціальне оточення тощо [482, с. 6-8]. Ці детермінанти зумовлювали особистісне формування письменника та його творчі пошукування, зокрема впливали на змістове наповнення його художніх творів, характери їхніх героїв тощо.

З позиції лінгвістики ціннісний підхід має важливе значення для аналізу смислів художніх творів та спогадів і епістолярію письменників як текстів, що можуть бути експліцитними (поверховим) або імпліцитними (внутрішньо глибокими). Відбиваючи справжню суть текстової і підтекстової інформації, смисли дають ключ для розуміння дійсних мотивів, намірів, думок, прагнень героїв творів, які часто не відповідають їхньому вербально вираженому змісту. Це дає можливість виявити розбіжності між змістом і смислом історико-педагогічних першоджерел (про їхню суть – у підрозд. 1.2), які можуть мати розбіжності в денотативній і концептуальній структурах, у виявах на вербальному і когнітивно-ментальному рівнях тощо [440, с. 195-199].

Як проміжний висновок відзначаємо: лише комплексне використання означених методологічних підходів забезпечує їхню ефективність як інструментів вивчення педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських педагогів наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст. У своєму синтезованому вияві вони спрямовують на: а) відмову від спрощеного, стереотипного, однолінійного підходу до особистісно-індивідуальних характеристик цієї категорії педагогічних персоналій і їхніх творчих здобутків; б) предметне осмислення внутрішнього духовного світу особистості письменника, що дає ключ для розуміння мотивів і характеру їхньої творчої та громадської діяльності; в) з'ясування, як зі зміною соціокультурних і особистісних умов життєдіяльності трансформувалися їхні творчі ідеї, рефлексії; г) різнобічну (синергетичну, парадигмальну, феноменологічну, аксіологічну) інтерпретацію життєдіяльності досліджуваного кола педагогічних персоналій як окремої відносно цілісної та внутрішньо розмаїтої «мегабіографії» кількох генерацій письменників, які у своїй творчості органічно інтегрували властиві українському соціуму ідеї, прагнення, ідеали в царинах освіти, просвітництва, виховання та розвитку особистості.

Другий компонент методологічної програми, що стосується категорійно-поняттєвого апарату, також має міждисциплінарний характер, зумовлений терміносистемами історико-педагогічної науки та літературознавства. Зважаючи на те, що використання основних понять і термінів потребує відповідної конкретизації і адаптації до предмета і завдань цього дослідження, їхня сутність і дефініції розглядаються крізь призму наукового дискурсу при висвітленні відповідних наукових проблем в основних розділах дисертації.

Третій компонент методологічної програми стосується операційних методів, які визначають безпосередні організаційні дії і когнітивні операції, що забезпечують розв'язання висунених нами завдань. Наукові методи розуміємо як засоби пізнання дійсності, способи організації дослідження та систему логічних дій і процедур, що використовуються в цьому процесі.

Зважаючи на предмет, завдання і міждисциплінарність нашого дослідження та досвід класифікації і визначення операційних можливостей і аналітичної спрямованості методів наукового пізнання в історико-педагогічних та літературознавчих дослідженнях [83; 176; 296; 520; 529; 544; 550; 561; 586; 729; 738; та ін.], для предметного аналізу поділяємо їх на три основні групи: 1) загальнонаукові; 2) дисциплінарні (використовуються в історико-педагогічній науці та літературо- і мовознавстві; 3) міждисциплінарні (застосовуються в суміжних галузях знань).

Суть і дослідницький потенціал загальнонаукових методів першої групи (аналіз і синтез; індукція і дедукція; ідеалізація і формалізація; абстрагування і конкретизація; узагальнення і порівняння та ін.) достатньо розкриті в наукових, зокрема згаданих, студіях. Вони супроводжують увесь процес дослідження, адже визначають його загальну логіку та операційні способи пізнавальних дій, що співвідносяться з об'єктивно-предметними умовами досягнення науково-дослідницьких цілей.

Для предметного аналізу дисциплінарних методів другої групи за фаховою спрямованістю поділяємо їх на дві підгрупи: історико-педагогічні та літературознавчі й мовознавстві.

Спираючись на напрацювання учених [176; 296; 586; 6738; та ін.] та зважаючи на характер і завдання нашого дослідження, акцентуємо на інструментальних властивостях таких історико-педагогічних методів (які здебільшого були запозичені з історичної науки), як історико-генетичний і його різновиди – ретроспективний, історико-логічний та ін. – мають широкі функційні можливості, адже уможливають: а) визначати чинники впливу і послідовно, системно відстежувати процес зародження, модернізації педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.; б) з'ясувати їхню роль і місце в історії освіти і педагогічної думки, зіставляти й шукати аналогії з іншими педагогічними парадигмами в синхронній і діяхронній площинах; в) визначати

загальні тенденції розвитку означених процесів і явищ, уникаючи фактографізму, описовості, суб'єктивізму.

Такий науковий підхід, як періодизація, пов'язаний із попередньою групою методів, але при цьому є самостійним інструментом вивчення освітньо-педагогічного і літературного процесів та має власну технологію, що передбачає врахування таких компонентів, як: об'єкт – явище, що розглядається в розвитку і градації на певні часові інтервали; суб'єкт – інтервал часу, який відображає і позначає характер цих інтервалів у категоріях «період», «етап», «фаза», «стадія» та ін.; атрибуція (назва) часових інтервалів за характерними ознаками об'єкта дослідження [140; 784]. Застосування цього методу в нашому дослідженні потребує узгодження (синхронізації) часу життєдіяльності окремих діячів і генерацій письменників із динамікою літературного процесу й іншими чинниками (підрозд. 2.1, 2.2, 2.3).

Лінгвістичні методи другої підгрупи забезпечують критичне синтезоване дослідження тексту творів письменників і наукових досліджень тощо. Інтегруючи досвід науковців [83; 154; 464; 479; 486; 728; 729; 918; та ін.], у контексті нашого історико-педагогічного дослідження використовували такі з них:

- контекстуально-інтерпретаційний – становить сукупність процедур щодо виявлення значущості тексту в соціокультурному контексті, з'ясування його статусу відносно інших текстів, реконструкції авторського задуму, мотивів і цілей, які визначили змістовно-рецептивну спрямованість тексту. Цей метод передбачає два етапи реалізації: перший – контекстуалізація, що спрямовує на вияв системи безперервного контексту, у межах якого здійснюється розвиток теми, розкриття концепту тексту; другий – інтерпретація, що забезпечує цілісний і різноплановий текстологічний аналіз на міждисциплінарному рівні задля виявлення смислового і змістового боку тексту у відповідних категоріях, та виявлення його комунікативних, естетичних, інших якостей;

- діалогічної інтерпретації тексту – акумулює процедури аналізу тексту як знакового посередника дискурсу з урахуванням позамовних чинників текстової

комунікації та засади діалогічності, що уможлиблюють дослідникові з'ясувати задум і зміст тексту, які були детерміновані внутрішніми й зовнішніми чинниками;

- когнітивного картування – моделює інтерпретовано-смысловий план тексту як складника дискурсу на основі аналізу змісту тексту, зважаючи на гіпотези й емпіричні узагальнення, коригування і спростування яких потребує перевірки й доведення шляхом аналізу текстового матеріалу, реконструкції особистісної свідомості й внутрішнього лексику автора, інших складників дискурсу.

Виокремлені в третю групу міждисциплінарні (маргінальні) методи використовуються в різних науках. З огляду на науково-теоретичні напрацювання вчених, характеризуємо їх у контексті предмета і завдань нашого дослідження, виокремлюючи споріднені групи таких методів:

- системно-структурного і структурно-функційного аналізу [789, с.402-408; 913, с. 326-334] – передбачають використання прийомів і процедур для поділу певних систем (життєвий шлях окремого чи різних генерацій письменників; їхні творчі здобутки тощо) на окремі частини, елементи та з'ясування зв'язків між ними; визначення особливостей цієї системи, її зіставлення з іншими системами за певними ознаками; виявлення взаємодії між окремими системами і їхніми складниками тощо;

- контент-аналіз (англ. – аналіз змісту) [334; 511] – кількісно-якісний метод, що передбачає: квантифікаційну обробку тексту, яка забезпечує його виважену інтерпретацію і виявлення прихованої в ньому інформації; заглиблення у зміст документа для виявлення його соціального контексту, що одночасно є проявом і оцінкою творчих рефлексій; переклад закладеної в тексті інформації на мову смислових понять з їх подальшою інтерпретацією тощо. Контент-аналіз дає змогу одержати чітке розуміння оригінальності і значущості творчих ідей письменника та адекватно їх інтерпретувати в категоріях сучасної педагогічної науки;

- дискурс-аналізу (лат. «discere» – блукати), аналізу символічних систем, аналізу системи знань [443; 586, с. 91-92] – сприяють аналізу і зіставленню ідей, поглядів педагогічних персоналій письменників у широкому соціокультурному контексті; синтезують методики і техніки інтерпретації продуктів мовленнєвої діяльності; дають чіткі орієнтири, критерії для обґрунтування дослідником аналогій, порівнянь, суджень, висновків; сприяють застосуванню системного комплексного підходу до оцінки творчості досліджуваних персоналій як системи або сукупності ідей і рефлексій, які уможливають визначати їхню оригінальність і продуктивність як загалом, так і у змісті окремих компонентів тощо.

Персоніфікований характер дослідження зумовив активне використання біографічного підходу, який ґрунтовно розроблений у сучасній науці (О. Адаменко [4], О. Головій [168], І. Голубович [172], Н.Дічек [248], Т.Завгородня [291], І.Розман [701], Л. Смолінчук [756], І.Стражнікова [774], О. Сухомлинська [786], В.Чишко [905] та ін.). По суті, він забезпечує реконструкцію життєвого шляху письменника як педагогічної персоналії, показу його унікальної цілісності особистості, з'ясування чинників, що зумовили характер і спрямованість його творчої, професійної, громадсько-культурної активності. Зважаючи на такі особливі властивості біографічного методу, як інтимність і відносність, його застосування вимагає коректності, дотримання морально-етичних норм в особистісних характеристиках і оцінках педагогічної персоналії.

До другої підгрупи віднесено методи просопографічного аналізу, які достатньо розроблені в історичній та інших гуманітарних науках (М. Петрова [644], І. Старовойтенко [761], Ю. Юмашева [924]). Цей науковий досвід дає можливість розглядати просопографію (грець. – опис конкретної особи) у контексті нашого дослідження як інструмент для вивчення соціуму, літературного й освітнього життя Західної України крізь приму життя, діяльності, творчості українських письменників. Просопографічний підхід забезпечує створення колективного портрета кількох генерацій західноукраїнських письменників XIX – 30-х рр. XX ст. та сприяє визначенню,

що було загального і особливого в їхніх поглядах на проблеми освіти і виховання, культурно-просвітницькій діяльності тощо.

Використання методів просопографії у персоніфікації історико-педагогічного процесу передбачає показ галереї як загальновідомих, так і менш знаних письменників не в традиційному висвітленні звичайної біографії, а в предметному особистісно-індивідуальному осмисленні як кожної персоналії, так і окремих груп, генерацій літераторів у їхніх творчих, особистісних, громадських зв'язках. Методика просопографії передбачає з'ясування не окремих аспектів життєдіяльності письменників, а синтезовано-узагальнювального розкриття їхньої творчої письменницької і науково-педагогічної праці, професійної освітньо-педагогічної й адміністративної діяльності та громадсько-просвітницької активності.

На основі поєднання біографічних і просопографічних методик і технологій визначили такі логіку, послідовність та основні компоненти опису життєдіяльності педагогічних персоналій письменників: 1) відтворення чинників і шляхів їхнього формування в родинному і соціальному середовищах (зокрема, важливих суспільних і особистісних подій, які зумовлювали вибір сфери професійної діяльності, формування світоглядних і творчих поглядів тощо); 2) особистісні характеристики (походження; психофізіологічні стани; мотиви творчої праці та вибору ідей, сюжетів; обставини кар'єрного зростання; взаємини в різних соціальних оточеннях тощо); 3) внутрішній світ письменника (переживання суспільних і особистих подій, їхнє відображення у творчості); 4) шляхи творчої, професійної, громадської самореалізації педагогічної персоналії тощо.

Соціокультурний та цивілізаційний підходи, що ґрунтуються на культурологічних концептах, зокрема на розуміння феномену культури [153, с.62-63], передбачали осмислення минулого, зокрема літературної, наукової продукції письменників, педагогів, науковців, у контексті виміру соціокультурних ідентичностей (насамперед цивілізаційної, національної, релігійної, соціальної), поєднували «соціально схвалюваний і значущий досвід,

що є програмою поведінки» письменника, який накопичується, передається на засадах наступності, уможлиблює представити його як соціокультурний феномен, унікальне літературне й педагогічне явище, яке уможлиблює осмислити впродовж кінця XVIII – у 30-х рр. XX ст. «розвиток історико-педагогічного процесу, повністю враховуючи матеріально-економічні, соціально-політичні і духовно-моральні засади в історії», що є сукупністю усіх форм життєдіяльності того чи іншого суспільства – матеріальних, ідейних, культурних, релігійних, моральних тощо – в єдності і тягlostі [153, с.62-63], у нашому випадку засобом пізнання слугує життєдіяльність українських письменників Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.

Означені підходи уможливають показати особистість кожного літератора як талановитого митця, громадського діяча та як живу людину, що перебувала у сфері певних соціальних і родинних зв'язків, здійснювала постійний моральний вибір тощо. Це створює підґрунтя для визначення ролі та місця як кожної окремої персоналії письменника, так і їхніх певних груп, генерацій у розвитку української освіти та педагогічної думки.

Означені й інші аспекти методології дослідження реалізуються та певною мірою деталізуються, поглиблюються при розв'язанні конкретних дослідницьких завдань в основних розділах роботи.

Отже, розроблена методологічна програма дослідження має міждисциплінарний характер, що передбачає врахування особливостей розвитку історико-педагогічної науки та літературознавства. У такому розрізі на основні аналізу наукового досвіду представлено інтерпретацію основних науково-методологічних підходів (синергетичний, герменевтичний, парадигмальний, феноменологічний, аксіологічний), що проектують основну логіку вивчення і концептуалізацію тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України наприкінці XVIII – у 30-тих рр. XX ст. Важливе підґрунтя для цього дає міждисциплінарний категорійно-поняттєвий апарат, що дає змогу адекватно дефініціювати комплекс досліджуваних процесів і явищ. Систематизований на основі узагальнення

добробку вчених операційний інструментарій у вигляді загальнонаукових, дисциплінарних і міждисциплінарних методів і прийомів має забезпечити проведення всебічного аналізу нагромадженого емпіричного матеріалу для обґрунтування теоретичних положень і висновків, що розкривають сутність і зміст та характеризують досліджуване коло проблем.

Важливим доповненням та розширення і поглибленням означених методологічних засад дослідження є предметне з'ясування його історіографічного та джерелознавчого аспектів.

1.2 Історіографія та джерельна база дослідження

Предметний, усебічний аналіз історіографії і джерельної бази – основа кожного історико-педагогічного дослідження. Зважаємо на принципову, достатньо обґрунтовану вченими [200; 251; 640; 691; 774; 784; та ін.] методологічну позицію, згідно з якою історіографію вирізняємо і відокремлюємо від джерельної бази. У першому випадку йдеться про різновиди науково-аналітичних студій, тобто історіографічне джерело, яке є продуктом творчої інтелектуальної праці науковця. У другому випадку мовиться про первинні, автентичні джерела, джерела-тексти, які не несуть науково обробленої інформації, тож слугують основою для критичного аналізу й побудови відповідного наративу, формулювання умовиводів, висновків тощо. Треба визнати і певну умовність такого підходу, адже він не виключає перетинання і накладання цих різновидів джерел, що зумовлено об'єктивним характером гуманітарних знань.

Науковці нагромадили значний досвід розробки різних класифікацій історико-педагогічних джерел (К. Біницька [84], С. Бобришов [87], Н. Дічек [248], Л. Голубнича [171], Н. Гупан [200], О. Петренко [642], Д. Раскін [691], Л. Смолінчук [756], І. Стражнікова [774] та ін.). Зважаючи на цей добробок та складну міждисциплінарну архітектуру нашого дослідження, пропонуємо свою комбіновану схему градації його історіографічних джерел. Вона

передбачає їхній поділ за трьома основними ознаками: тематично-змістовою; галузево-дисциплінарною (студії з педагогіки, літературознавства тощо); формально-видовою (колективні й індивідуальні монографії; дисертації і автореферати; наукові статті і матеріали конференцій; навчально-методичні, довідниково-енциклопедичні видання; рецензії тощо).

На цій основі виокремлюємо три основні групи історіографічного комплексу джерел: 1) теоретико-методологічні праці; 2) праці про розвиток освітньо-педагогічного та літературного процесів у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.; 3) дослідження про педагогічні ідеї та освітню і просвітницьку діяльність західноукраїнських письменників за означеного періоду.

Попри деяку умовність цієї, як і будь-якої іншої, класифікаційної схеми, вона оптимально відображає характер і специфіку історіографії дослідження та уможливорює здійснити її системний комплексний аналіз. В окремих сегментах увиразнюємо та зіставляємо науковий доробок радянських, діаспорних та сучасних науковців.

Зараховані до *першої групи* теоретико-методологічні праці аспектно розглядаються в попередньому та наступних підрозділах, тож зараз, зважаючи на складність архітекτονіки, здійснюємо їхній загальний структурно-змістовий аналіз. Виходячи з галузевої ознаки (історія педагогіки, літературознавство, біографістика, філософія, історія тощо), виокремлюємо і характеризуємо їх за *трьома підгрупами*, які: 1) стосуються науково-теоретичних підходів, операційних методів і категорійно-поняттєвого апарату дослідження; 2) окреслюють методологічні засади історико-педагогічних, літературознавчих і біографічних студій; 3) відображають їхню міждисциплінарність та тенденції розвитку освіти, теорії і практики навчання і виховання та наукових знань загалом.

Різногалузеві (з філософії, психології, історії тощо) праці *першої підгрупи* визначають основні компоненти методології дослідження. Зокрема, напрацювання українських і зарубіжних учених (А. Атаманчукова [24],

Л.Берулава [64], Е. Бетті [66], С. Бобришов [87], В. Вихрущ [122], М.Громкова [193], А.Закирова [302], М. Каган [353], І. Ковальченко [403], С.Квіт [371], В. Кремень [435], Т.Кузнєцова [440], В. Онищенко [603], О.Невмержицька [587], О. Саприкіна [724] та ін.) про сучасні науково-методологічні підходи (герменевтичний, синергетичний, феноменологічний та ін.) проектували основну стратегію, логіку проведення аналізу науково-дослідницької бази та ключові характеристики його окремих компонентів.

Цей доробок органічно доповнюють напрацювання про операційні загальнонаукові, дисциплінарні та міждисциплінарні методи і технології дослідження, що також розроблялися фахівцями різних галузей знань (О.Адаменко [4], С. Архипова [21], В. Іванов [335], О. Манаєв [511] та ін.). Вони визначають тактику реалізації методологічної програми дослідження, підходи до розв'язання конкретних дослідницьких завдань, забезпечують отримання достовірних знань, формулювання об'єктивно зумовлених характеристик і виражених оціночних характеристик.

Важливе значення для розробки терміносистеми нашого дослідження має сучасний науковий дискурс (М.Біттер [85], С. Зенкін [324], М. Наєнко [561], Л. Наточий [571], Т. Попова [664], та ін.), приміром, щодо визначення дефініцій таких базових категорій, як «генерація», «культурно-просвітницька діяльність», «література модернізму» та ін. З огляду на множинність дефініцій, здійснювали пошук найбільш оптимальних трактувань понять і категорій дослідження.

Особливе значення для його проведення мали різногалузеві праці *другої підгрупи*. Серед масиву студій з методології історико-педагогічних досліджень особливий інтерес становлять праці, які пропонують базові орієнтири щодо осмислення освітньо-педагогічного процесу крізь призму сучасних освітніх парадигм, наукового плюралізму і суспільних викликів (О.Адаменко [3], С. Бобришов [87], Л. Ваховський [108], О.Вишневський [125], С.Гончаренко [176], Р. Гром'як [194], Н. Гупан [200], О. Сухомлинська [784], Є. Хриков та ін. [866]. З таких же позицій аналізувався науковий здобуток з методології літературознавства (Н. Астрахан [23], М. Бахтін [62], П. Білоус [83], Ю. Борєв

[93], О. Галич [154], С. Григоришин [187], Т.Гундорова [198], С. Жигун [283], О. Забужко [289], Т. Заїка [301], В. Лесик [470], В. Мезінов [525], З. Мітосек [544], Н. Моклиця [550], Д. Наливайко [562], Г. Нудьга [588], С. Павличко [615], Ю. Попов [664], В. Удалов [798] та ін.). Він визначає наукові підходи та інструменти аналізу літературних творів та доробку окремих письменників і цілих генерацій літераторів у проекції рефлексії освітньо-педагогічної проблематики.

У спільному контексті з означеними студіями апробувалася методика біографічного аналізу, представлена в різногалузевих дослідженнях з філософії, що визначають її базові підходи (А. Валуевський [96], І. Голубович [164] та ін.); історії педагогіки, які окреслюють особливості вивчення педагогічних персоналій (Г. Белан [67], М. Галів [153], Н. Дічек [248], Т.Завгородня [290; 291; 292; 293], В.Коновальчук [411], І. Розман [701], І.Стражнікова [773; 774], О.Сухомлинська [785; 786] та ін.); літературознавства, які визнають особливості жанру літературної біографії (О. Головій [168], В.Марінеску [512] та ін.); просопографії, які представляють методику створення колективних портретів досліджуваного кола діячів (Я.Дашкевич [216], М.Петрова [644], І. Старовойтенко [761] та ін.). Інтеграція трьох означених груп студій дозволила мобілізувати науково-методологічний потенціал різних галузей знань на розв'язання завдань нашого дослідження.

Таке ж важливе значення для його підготовки мають праці *третьої підгрупи*, що визначають феномен міждисциплінарності і його окремі компоненти [101; 385; 519; 581; 590] та увиразнюють і актуалізують у контексті досліджуваної проблематики парадигми і тенденції розвитку науки та освіти (В. Алєксєєв [5], О. Бережнова [63], Г. Буш [100], А.Горальський [179], О. Новиков [586], В.Огнев'юк [592], С. Сисєєва [737] та ін.).

Спроектований першою групою історіографічних джерел теоретико-методологічний каркас дослідження *друга група* досліджень наповнює важливим фактографічним матеріалом. За профільною і сутнісно-змістовою ознаками вони поділяються та *три підгрупи*, що відображають розвиток

історико-педагогічного (1) і літературного (2) процесів та суспільно-політичні і соціокультурні чинники (3), які детермінували їхній розвиток, зокрема впливали на особистісне становлення та творчу і суспільну діяльність західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.

Серед масиву студій *першої підгрупи* першочерговий інтерес становили праці, що відображають регіональний зріз розвитку освіти і педагогічної думки у XVIII-XIX ст. у Галичині (Л. Баїк [49], Т. Завгородня [293], Б.Мітюров [545], Б. Ступарик [780]) та на Буковині (О. Пенішкевич [634], І.Петрюк [645]), Закарпатті (В. Химинець [860] та ін.), Волині (Я. Цецик [887] та ін.), а також у східноукраїнському регіоні (В. Курило [445]) у ракурсі їхнього порівняння. Представлені в них знання доповнює і розширює матеріал монографічних і навчально-методичних видань, які розкривають історію розвитку освіти і педагогічної думки в Україні (І. Зайченко [300], Т.Кочубей [419], С. Сірополко [740] тощо) та в осередках української еміграції зарубіжних країн (В. Кемінь [372]). У своїй сукупності цей доробок дає уявлення про характер розвитку освіти, педагогічної думки, просвітництва, що становили тло і передумови особистісного формування досліджуваних персоналій письменників та освітньо-педагогічної спрямованості їхньої творчості.

Подібну структурно-змістову і функційну спрямованість мають зараховані до *другої підгрупи* літературознавчі дослідження. Фундаментальні студії з історії української літератури (М. Возняк [139], М. Грушевський [195], С. Єфремов [278], М. Зеров [345], В. Радзикович [687], Д. Чижевський [903]) та узагальнювальні праці сучасних науковців (Т. Гаєв [149], О.Гнідан [166], З. Гук [196], М. Наєнко [561] та ін.) становлять науково-теоретичне підґрунтя для осмислення характеру і особливостей розвитку літературного процесу в досліджуваному регіоні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. Таке ж значення має поглиблене розкриття цих та інших питань у різних хронологічних межах розвитку історії української літератури у XIX і XX ст. (П. Гнідан, В. Дончик, М. Орлик, О. Хропко, М. Яценко [937], Ю. Шевельов [912]) та в регіональних вимірах західноукраїнських землях (М. Ільницький [343], Н. Мафтин [520]) і

окремих субрегіонів Галичини, Закарпаття, Буковини, Волині (В. Бирчак [69], М. Козак [405], Є. Маланюк [505], Б. Носа, М. Носа [587], Р.Офіцинський [610], О. Харлан [859] та ін.).

Як окремий складник літературного процесу розглядаємо дитячу літературу. Вона має особливо важливе значення для нашого дослідження, тому стала предметом спеціального аналізу, зокрема й в історіографічному аспекті (підрозд. 3.1).

Перша і друга підгрупи другої групи праць стали основною розробки періодизації освітньо-педагогічного виміру літературного процесу (підрозд. 2.2), який окреслює динаміку, характер тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності педагогічних персоналій західноукраїнських письменників. Таке ж значення для з'ясування загального тла і передумов їхньої життєдіяльності (підрозд. 2.1) дають студії *третьої підгрупи*, що розкривають важливі аспекти суспільного розвитку західноукраїнського регіону наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., зокрема, особливості розгортання процесу національного відродження (З. Когут [404], В. Курило [445], М. Ліщенко, М. Левківський [405], І. Левкович [463], З. Пеленський [633]), джерела і шляхи формування української інтелігенції (О. Баран [51], А.Заярнюк [309], В. Костюк [416]) тощо. У такому контексті відзначаємо публікації з історії розвитку преси, де аналізуються твори художньої літератури, що друкувалися в культурно-просвітницьких часописах [158, 159; 255; 537; 762; та ін.],

Якщо дві схарактеризовані групи історіографічних джерел мають, так би мовити, «причинкове» значення для нашого дослідження, адже визначають підходи й інструменти його проведення, то *третья група* студій є основоположною. Вона безпосередньо стосується досліджуваного спектру проблем, окреслює здобутки історико-педагогічної науки і літературознавства щодо їхнього вивчення, тож потребує предметного, поглибленого аналізу.

Архітектоніка цієї групи історіографічних джерел є складною і розгалуженою через їхню міждисциплінарність, видове розмаїття, значну кількість праць, методологічний плюралізм, увиразнений надбаннями

радянських, діаспорних, сучасних авторів, тощо. Для структуризації аналізу за цими ознаками поділяємо їх на дещо умовні *три підгрупи*: 1) студії про діячів, які в українській суспільній думці розглядаються «передусім як письменники» (І. Франко, Леся Українка, Олена Пчілка, Ю. Федькович, У. Самчук, О. Маковей, Марія Підгірянка, Є. Ярошинська, Н. Королева та ін.); 2) дослідження про персоналії, які зачисляємо до категорії «письменників-педагогів» (І. Бажанський, І. Дошівник, О. Духнович, Б. Заклинський, І. Карбулицький, С. Ковалів, А. Лотоцький, К. Малицька, О. Маркуш, О. Макарушка, О. Павлович, І. Петрів, І. Филипчак та ін.); 3) праці про вчених-педагогів і просвітян, які відзначилися в літературній царині завдяки написанню художніх творів (А. Волошин, Г. Врецьона, О. Попович та ін.).

Синтезований розгляд цих підгруп студій увиразнює аналіз «по горизонталі» за формально-видовими і профільними ознаками: 1) літературознавчі студії, у яких освітньо-педагогічні ідеї західноукраїнських письменників знайшли аспектне відображення; 2) студії про окремі напрями просвітницької діяльності; 3) наукові нариси, де письменники розглядаються як педагогічні персоналії, поряд з іншими діячами освіти, культури і науки; 3) комплексні дослідження про педагогічні погляди й освітню діяльність українських літераторів; 4) публікації про окремі педагогічні ідеї та аспекти освітньої діяльності письменників.

Зважаючи на означені моменти та виявлену історіографічну ситуацію було здійснено комбінований підхід до вивчення третьої групи досліджень: спершу в синтезованому вигляді представлено доробок про знакові в історії української педагогічні думки персоналії письменників, які стали предметом основної уваги науковців, відтак узагальнено напрацювання про педагогічну спадщину та освітню діяльність менш знаних і маловідомих літераторів.

Вагомий внесок І. Франка у вивчення історії української і європейської освіти, розвиток теорії виховання і навчання та столітню традицію осмислення цієї спадщини дає змогу говорити про формування педагогічної франкіани як окремого напрямку української педагогічної думки та франкознавства. Тому

акцентуємо на продуктивному досвіді історіографічного аналізу педагогічної франкіани та з'ясуванні основних тенденцій і здобутків її розвитку.

У дисертаційних працях Ж. Гушак (2001) [206] і Р. Вишнівського (2010) [126] та виданій ним у співавторстві з М. Чепіль монографії (2016) [897] аналізується література про життя і творчість І.Франка, його соціально-філософські, суспільно-політичні, релігійні погляди та дослідження, присвячені педагогічним ідеям письменника. Через намагання охопити якнайбільше число публікацій другої половини ХХ – початку ХХІ ст. історіографічні огляди у цих студіях, з одного боку, видалися дещо пунктирними, з іншого, системно-структурованими, що наближає до досягнення основного історіографічного ландшафту педагогічної франкіани.

Автори акцентували на здобутках радянських науковців з цієї проблеми у вигляді дисертації В. Савинця (1962) та монографічних і книжкових видань О. Дзеверіна (1960), Б. Мітюрова (1961), Г. Паперної (1946), В. Смаля (1966), та анонсували їхні вузькопрофільні статті. У них представлено поглиблений аналіз поглядів І. Франка на розвиток дошкільного виховання (Ю. Ступак), початкової освіти (І. Зайченко), морального (С. Чавдаров), трудового (Н. Каленіченко), естетичного (П.Яременко) виховання; Франкові рефлексії образу вчителя (К.Бориславський, М. Походзіло, В. Смаль); внесок письменника у розвиток дитячої літератури (Є. Городецька, Л. Маляренко, Г. Паперна); його погляди на навчання і виховання (В. Городівський, В. Лесин), інші аспекти розвитку особистості (Г. Васянович, М. Година, Т. Пантюк, Г. Пурель, В. Святовець, Н. Слюсаренко, С. Суховський та ін.).

Наш аналіз репрезентативних радянських студій з означеної проблеми дає змогу ствердження, що, попри ідейну заідеологізованість, вони заклали основи і визначили головні контури педагогічної франкіани. Багато з них до сьогодні не втратили наукового і пізнавального значення, тому мають не ігноруватися, а предметно вивчатися й використовуватися сучасними науковцями. Це підтверджують два ґрунтовні дослідження.

Перше – це монографія В. Смалю «Педагогічні ідеї Івана Франка» (1966). З одного боку, в ній представлено його клішовану візію як письменника і діяча, що не зміг піднятися до «марксистського розуміння» авангардної ролі робочого класу в революційній боротьбі та необхідності диктатури пролетаріату, а перебільшував роль освіти як чинника перебудови суспільства і розвитку людства. Автор наполегливо доводив, боцїмто І.Франко високо цїнував «прогресивну» російську педагогіку та інтелїгенцію, які справили «визначальний вплив» на формування його світогляду та випереджали західноєвропейську педагогіку і наскрізь «монархічну» австрійську шкільну систему, яка деморалїзувала й перетворювала вчителів на слухняне знаряддя реалїзації своєї реакційної політики [752, с. 140-145].

З іншого боку, В. Смаль увів до наукового обїгу чимало нових документів, що збагатили уявлення про І. Франка як педагогічну персоналію; розширив перелїк творів, передусім 70-80-х рр. ХІХ ст., які відображали його педагогічну рецепцію; систематизував внесок письменника у вивчення історії української освіти і шкільництва; намагався узагальнити його внесок у розвиток теорії і методики виховання і навчання, передусім української літератури [752, с. 142-146]. Реферована книга слугує типовим прикладом того, як прагнення радянських учених усебічно і ґрунтовно дослідити педагогічну персоналію нївелювалися необхідністю чїткого дотримання нав'язаних ідеологічних постулатів.

Другим дослідженням, яке заслуговує предметної уваги, є праця «Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання». Це унікальне видання, що з'явилося 1960 р. за редакцією О. Дзеверїна, досі активно використовується науковцями завдяки вміщеним у ньому 55 повних текстів і фрагментів статей з освітньо-педагогічної тематики. Особливий інтерес становлять українські переклади близько 20 вміщених у збірнику німецько- і польськомовних публікацій [241]. У вступі упорядник представив свою, як для радянської науки доволі виважену, візію педагогічних поглядів І. Франка, акцентуючи на їхньому науковому значенні для розвитку освіти і педагогіки та потужному потенціалі

спадщини письменника для осмислення їхньої історії й актуальності його поглядів для сьогодення [241, с. 5-19].

Повертаючись до аналізу сучасної історіографії педагогічної франкіани, відзначаємо ґрунтовну монографію «Іван Франко в історії української педагогіки» (2018), докторську дисертацію [534] і статті, що рефлексують цю проблему [532] В. Микитюка. У виразному акценті на її осмисленні в руслі літературознавства бачимо дві взаємопов'язані позиції, продуктивні для педагогічної науки і для нашого міждисциплінарного дослідження. По-перше, науковець увів в орбіту педагогічної науки доробок з франкознавства, починаючи від «Історії літератури руської» (1893) О.Огоновського й до кінця 30-х рр. ХХ ст. (С. Єфремов, М. Возняк, І. Ющишин). Показано дискурс самого І. Франка зі своїми першими біографами щодо візії його шкільних років і поглядів на розвиток шкільництва тощо [534]. По-друге, варто віддати належне В. Микитюкові за спробу ввести до кола педагогічної франкіани доробок письменників доби «Розстріляного відродження» (М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович та ін.) та відзначити актуалізовані ним освітньо-педагогічні аспекти літературознавчих, філософських, психологічних студій авторів українського зарубіжжя (Л.Маланюк, В. Луців, В. Янів), а також радянських і сучасних науковців [534]. Реферована праця стверджує потребу активніше збагачувати студії з педагогічної біографістики напрацюваннями науковців із суміжних галузей знань.

Означені праці та зростаючий масив статейних й інших публікацій відображають важливі тенденції розвитку сучасної педагогічної франкіани України щодо нарощування, розширення її тематичного спектру та актуалізації педагогічних ідей письменника в руслі розв'язання назрілих завдань реформування системи освіти, удосконалення теорії і методики виховання і навчання учнівської і студентської молоді, підвищення статусу педагога тощо.

Комплексним підходом до висвітлення цієї проблематики відзначається згадувана монографія М. Чепіль і Р. Вишнівського, яка адсорбує значний масив джерельних матеріалів та здобутки педагогічної науки у царині її осмислення.

Розглядаючи педагогічну спадщину І. Франка крізь сучасну матрицю теорії педагогіки, автори зробили спробу концептуалізувати її засади на основі показу поглядів ученого і письменника на школу як джерело формування національної свідомості юнацтва та на зміст, принципи і методи навчання й виховання в національній школі. Крізь призму парадигм і категорій сучасної педагогіки узмістовнюється Франкова рецепція основних напрямів виховання (духовно-моральне, патріотичне, громадянське, трудове) та особистості вчителя з акцентами на її актуальності для сьогодення [897]. Такий напрацьований в українській педагогічній біографістиці підхід, з одного боку, дає змогу в системно-структурованому вигляді репрезентувати творчі надбання знаних педагогічних персоналій, з іншого, він не завжди увиразнює їхню оригінальність, самобутність та цінність для розвитку національної педагогічної думки.

З цих причин у масиві статейних матеріалів подекуди важко віднайти свіжі оригінальні рефлексії «педагогічної концептосфери» (термін В.Микитюка) І. Франка. Поряд зі згадуваною домінуючою тенденцією щодо її актуалізації в різних ракурсах сучасних викликів упровадження освітніх реформ та розробки теорії і практики навчання і виховання [106; 126; 308; 493; 693; 899; та ін.], проглядається прагнення щодо розширення тематичного вектору студій та поглибленого розкриття педагогічних концептів Каменяра на основі деталізованого аналізу окремих творів. Цю тенденцію відображають змістовні публікації про погляди письменника на формування національного світогляду юнацтва на основі фольклорно-етнографічної спадщини українського народу (М. Стельмахович [766; 767]); моральне виховання за збіркою «Мій Ізмарагд» (Н. Заячківська [310]); проблеми соціальної педагогіки (Т. Логвиненко [489]); Франкову візію шкільного життя, відображену на шпальтах галицьких періодичних видань (О. Катола [365]), тощо. Актуальним нині видається осмислення Франкового національного імперативу в розрізі методології сучасних освітянських реформ (Г. Васянович [105-106], П. Іванишин [333], Н. Слюсаренко [750-751]; Я. Татарин [787]) тощо.

Своє продовження і розвиток знайшла ініційована за радянського періоду тенденція щодо вивчення і апробації творчої спадщини І. Франка у річниці підготовки навчально-методичного забезпечення курсу української літератури в загальноосвітній середній школі (це стосується й інших українських письменників). Таким промовистим прикладом стало відновлення заходами науково-педагогічних працівників Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка започаткованої 1957 р. [342] підготовки науково-методичних збірників «Іван Франко в школі» (2003, 2009) [338; 341; 342]. Уміщені в них змістовні матеріали орієнтовані на теоретичне обґрунтування окремих аспектів Франкової педагогічної концептосфери (щодо викладання української літератури; формування національної свідомості; удосконалення морального і національно-патріотичного виховання тощо) та їхнє спрямування у практичне русло узмістовлення освітнього процесу.

У світовій культурі і науці загалом, а радянській і пострадянській особливо, утвердилася об'єктивно зумовлена традиція щодо актуалізації творчості знаних громадських діячів і вчених з нагоди ювілейних дат життєдіяльності. Вона дозволяє відстежувати загальний розвиток франкознавства та виокремлення і посилення його педагогічного струменя. У такому ключі, поряд із представницькими франкознавчими конгресами 1956, 1996 рр., іншими подібними зібраннями, виокремлюємо влаштований за традицією у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міжнародний науковий конгрес 2006 р., на якому вперше в історії таких форумів створили окрему секцію «Педагогіка». Представлені на ньому матеріали [напр.: 250; 491; та ін.] загалом відображають означенні тенденції розвитку педагогічної франкіани та, що не менш важливо, утверджують її статус як окремого напрямку франкознавства.

Яскравим свідченням цього і виявом розширення тематичного спектру педагогічної франкіани слугує спеціальний випуск історико-педагогічного альманаху Житомирського державного університету імені Івана Франка «Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення» (2016) [843]. Уміщені в ньому близько сотні матеріалів розподілені за трьома основними розділами, що

стосуються життя і педагогічної діяльності І. Франка, його виховних ідей, осучаснення освітньої рецепції вченого в освітньому просторі України. Вони мають різний науковий рівень і не завжди відзначаються новизною, однак засвідчують універсальність і невичерпність потенціалу творчого генія Франка, який спонукає генерувати нові ідеї й інновації для вдосконалення освітнього процесу.

Попри потужний розвиток педагогічної франкіани, її вузьким місцем залишається застосування зарубіжного досвіду франкознавства. Між тим, його використання, як, приміром, свідчить виданий ще 1957 р. науковцями діаспори збірник «І. Франко й франкіяна на Заході» (Вінніпег, 1957) [337], може бути доволі продуктивними і актуальними в контексті інтеграції України в європейський освітній простір.

Означені тенденції, риси, характеристики розвитку педагогічної франкіани тією чи іншою мірою притаманні історіографії про педагогічні персоналії інших західноукраїнських письменників, зокрема тих, яких відносять до класиків української літератури.

Дослідження освітньо-педагогічного аспекту життя і творчості Лесі Українки розпочалося за радянського та знайшло комплексне осмислення за сучасного періодів. Зокрема, він чітко простежується в біографічних і літературознавчих працях про поетесу. Такими приклади слугують фундаментальні монографії з однією назвою «Леся Українка» О. Бабишкіна і В. Курашова (1955) [26] і М. Кармазіної (2003) [362] та «Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура Т. Скрипки (2013) [746]. У них на тлі панорамного відтворення життєдіяльності дячки розкривається її багатогранний «дидактичний компонент»: виховання в родині; дружба і взаємини з педагогами і дітьми; написання підручника і літератури для дітей, просвітницька праця тощо.

З нашого аналізу випливає домінування в педагогічному лесезнавстві (уважаємо за доцільне ввести цей термін до більш широкого наукового обігу) трьох основних проблемно-тематичних векторів: методика використання

творчості поетеси в навчальному процесі; її внесок у розвиток дитячої літератури та підручникотворення; громадсько-просвітницькі і виховні сюжети, пов'язані з родиною Косачів, та ін. Вони знайшли відображення в різновидових спеціальних студіях: однієї з перших монографій І.Шиманської «Лєся Українка про освіту і виховання» (1973) [914]; посібнику для вчителів Л. Міщенко «Лєся Українка» (1986) [547]; монографії Г.Аркушина «Лєся Українка і діти. Особистість. Творчість. Доля» (1991) [19]; десятках статей радянських (Л. Іванова [335], В. Смаль [753]) та сучасних [242; 437; 546; 549; 775; 776; 823; 918] науковців.

Вдалою спробою синтезувати наукові праці про педагогічні погляди Лєсі Українки та власний досвід осмислення цього аспекту її творчості стала дисертація В. Черненко (2011). На основі аналізу прозових, драматичних, публіцистичних творів письменниці та епістолярію і спогадів про неї, дослідниця представила її рецепцію становлення національної школи і виховання та громадсько-просвітницької й освітньо-виховної діяльності поетеси [901].

Реферовані студії відображають загальну тенденцію щодо міждисциплінарного осмислення педагогічних ідей письменників на основі їхніх різножанрових творів та джерел особового походження. Зважаючи на значну кількість педагогічних персоналій літераторів, що перебувають у предметному полі дослідження, та нагромадження значного масиву різнопрофільних студій, вважаємо за доцільне зосередитися на їхньому синтезованому структуровано-реферативному огляді та визначенні основних рис і тенденцій розвитку історіографії досліджуваної проблеми.

Інші (належать до умовно виокремленої першої підгрупи) знані західноукраїнські письменники меншою мірою, аніж І. Франко і Лєся Українка, досліджувалися як педагогічні персоналії. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки стали предметом спеціального вивчення в дисертації (1999) і наступних статтях Л. Новаківської [582; 583; 584], а в

грунтовній студії О. Мікули (2011) про її фольклорно-етнографічну діяльність ці питання отримали аспектне відображення [541].

Важливе фактографічне підґрунтя для всебічного вивчення біографії і творчості Ю. Федьковича заклали джерелознавчі праці О. Маковея (1910) [503], О.Поповича (1904) [668], В.Сімовича (1934) [739], унікальна в педагогічній біографістиці за характером зібраних і перекладених українською мовою німецькомовних документів (інспекторські звіти, промови на вчительських конференціях тощо) книга Ю.Погребенника (1958) [655], інші джерелознавчі видання. Комплексне дослідження просвітницької діяльності та педагогічних поглядів письменника започаткувала дисертація В. Лаврів (1975) [448]. Відтак бачимо активну ретрансляцію творчих ідей Ю. Федьковича в контексті розвитку педагогічної думки Буковини та України [816 та ін.], що, однак, не заповнює потреби цілісного осмислення його творчого доробку та освітньої діяльності як педагогічної персоналії.

На початку ХХІ ст. активізувалося вивчення педагогічних поглядів та просвітницької діяльності західноукраїнських письменників, які раніше предметно не вивчалися як педагогічні персоналії. Цю тенденцію відображають дисертація Н.Приймас про У. Самчука (2008) [676], наукові студії про В. Жуковецьку, Є.Ярошинську [677] та ін. Зважаючи на освітньо-педагогічну насиченість біографії і творчого доробку Н. Королевої [570], В.Стефаника [769], Уляни Кравченко [811; 812], ці знані письменники залишаються малодослідженими як педагогічні персоналії.

Цікавим для порівняння є досвід комплексного дослідження педагогічних ідей та освітньої і просвітницької діяльності письменників Наддніпрянської України, зокрема, І. Котляревського (Л. Петренко [640]), І.Нечуя-Левицького (Н. Побірченко [653]), Т. Шевченка (О. Барвінського [53], С. Чавдаров [889], та ін.), П. Куліша (О. Кравченко [426]), С. Черкасенка (Н. Антонець [17], В. Вишневський [123]), В. Короленка (О.Гнізділова [167]), Х. Алчевської (О. Олексієнко [599], О. Мазуркевич [499] ; родини Алчевських (О. Мазуркевич, 1963)), М. Коцюбинського (В. Окорков [549 а.]) та ін. Він корисний у плані

врахування структурних підходів до вивчення біографій представників українського письменства та аналізу їхньої творчості (до прикладу, акцентування на окремих найбільш оригінальних і продуктивних аспектах творчості; виявлення її дидактичного потенціалу; вивчення творів як документальних свідчень про освітньо-педагогічні реалії певної історичної доби тощо).

Життєдіяльність педагогів-письменників, яких ми умовно виокремили в *другу підгрупу*, осмислювалася в ракурсах педагогіки і літературознавства та на міждисциплінарному рівні. Понад столітню традицію вивчення постаті О.Духновича позначають монографії, дисертації, навчальні посібники, статі про його письменницьку і просвітницьку діяльність та педагогічні погляди І.Борисова (1953) [94], Г. Васяновича, В. Микитася (1959) [530], Ф. Науменка (1964) [573], О.Машталера «Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича (1966) [522], Н.Коваля (1971) [402], В. Химинця (2005) [860], В. Туряниці (2006) [796], Т. Пантук [619], матеріали наукових конференцій (1965, 2003) [595; 596] та численних наукових статей [328; 537; 573; 619; та ін.] тощо. Їхнє прочитання уможлиблює, по-перше, відстежити еволюцію поглядів на постать О. Духновича як педагогічну персоналію, по-друге, стверджувати, що в такому ракурсі він є чи не краще досліджений, аніж інші західноукраїнські письменники XIX – 30-х рр. XX ст.

Також виявлено відносно високий рівень дослідження творчості та суспільної діяльності багатьох інших відомих західноукраїнських педагогів-письменників. Про це свідчать монографічні і дисертаційні праці, збірники аналітичних і документальних матеріалів та численні статті про К. Малицьку [931; 932], та ін. [121; 790]; Б.Заклинського [364], [439]; А.Крушельницького [803; 890]); А. Лотоцького [896]; І. Филипчака [899]; С.Коваліва [162], [424]; І. Петрів [773]; О. Павловича (А. Заболоцька, 2011 та ін.); Івана Дошівника (О. Киселиця, 2012 та ін.); І. Бажанського [900]; І.Карбулицького [515]; О.Маркуша [663]; О.Макарушки [88] та ін.

З-поміж зарахованих до *третьої підгрупи* досліджень про персоналії педагогів Західної України XIX – 30-х рр. XX ст., що здійснили пробу пера як прозаїки або поети, відзначаємо комплексні дослідження про А. Волошина (М. Кляп, 1997); Г.Врецьону (Б. Ступарик, Л. Калинчук, 1998 [781], Х. Косило, 2017 [414]); О.Поповича (Л. Платаш, 2009) [652] та ін. Їхнє прочитання показує, що літературний доробок цих педагогів висвітлювався фрагментарно або взагалі не розглядався.

Четверта група історіографічних джерел має доволі строкату архітектуру, тож для аналізу за змістовною та формально-видовою ознаками поділяємо її на дві взаємопов'язані підгрупи: 1) збірники нарисів про педагогічні персоналії України; 2) студії про окремі угруповання педагогічних персоналій, об'єднані за певними напрямками або іншими ознаками діяльності.

Серед студій *першої підгрупи* – низка ґрунтовних видань, які за певними схемами, підходами, критеріями систематизують і репрезентують доробок відомих представників національної педагогічної думки на загальноукраїнському та регіональному рівнях. Одним із таких видань став підготовлений за редакцією О.Сухомлинської двотомник «Українська педагогіка в персоналіях» (2005), що представив плеяду відомих постатей, які персоніфікують її розвиток від Київської Русі й до сьогодні. Хоча в ньому є нариси про дев'ять персоналій, що перебувають у полі нашого дослідження [808; 809], серед них не бачимо багатьох знакових культурних діячів, зокрема Лесі Українки та ін.

Як приклади системного аналізу творчої та суспільної діяльності педагогічних персоналій становлять інтерес нариси «20 видатних українських педагогів» [120], «Історія педагогіки України в особах» [345], матеріли створеного працівниками Державної науково-педагогічної бібліотеки В.О. Сухомлинського інформаційного порталу «Видатні педагоги України та світу», які постійно доповнюються новими фактами про їхню діяльність та статтями про нових діячів [120].

Значну інформативну цінність становлять регіональні видання, до прикладу, «15 не останніх із могікан. Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX – початку XX століття» [25], підготовлені за редакцією Т. Завгородньої «Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя XX століття» [293] і «Українська педагогічна думка в іменах» [807] та ін. Формат двох останніх видань видається продуктивним не лише для дидактичних, а й наукових цілей, адже поряд із відомостями про педагогів та бібліографією їхніх праць і студій про них подано цілі тексти праць або фрагменти творів, багато з яких є важкодоступними для дослідників.

Корисним є досвід просопографічного аналізу *другої підгрупи* досліджень, які синтезують творчу та суспільну діяльність окремих груп та генерацій педагогічних персоналій за певними проблемами, напрямками тощо. Прикладами можуть слугувати монографії і дисертації Н. Опанасенко про виховний ідеал у творчій спадщині українських діячів «Просвіти» кінця XIX – початку XX ст. (2002) [606], Т. Надім'янової про просвітницьку діяльність закарпатських будителів у XIX ст. (2006) [557], З. Нагачевської (2007) з історії педагогічної думки і просвітництва в жіночому русі Західної України другої половини XIX ст. – 1939 р. [556], П. Ходанича про педагогічну та освітньо-культурну діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в 1919 – 1939 рр. (2000) [861], О. Яцини про діяльність освітян, членів «Просвіти» у Закарпатті за міжвоєнного періоду XX ст. (2009) [939], В. Качкана (1994) про просвітницьких діячів і письменників Галичини другої половини XIX – 30-х рр. XX ст., які були вихідці із священицьких родин [367], О. Мазуркевича (1961), який увиразнює навчально-методичний доробок письменників у контексті розвитку літературного процесу XIX – першої половини XX ст. [500], та ін. З проблематикою нашого дослідження суголосна низка змістовних статей, де аналізується відображення стану шкільництва і становище вчителя в літературних творах письменників [182; 281; 407; та ін.].

Зважаючи на формально-видові характеристики, формат подачі наукового матеріалу, інші особливості, в окрему історіографічну групу джерел зараховано

довідникову літературу, зокрема й ту, що вийшла з-під пера письменників та просвітян досліджуваного періоду, як, до прикладу, «Галицько-руська бібліографія» І. Лавровського та ін. Ці джерела в концентрованому, часто концептуалізованому вимірі відображають широкий спектр досліджуваних феноменів, від дефініцій терміносистеми до біографій персоналій, які вивчаються, тощо. За профільною спрямованістю і змістовою ознаками поділяємо її на *чотири підгрупи*: 1) універсальні довідникові видання, які визначають загальні поняття та сутнісні характеристики досліджуваних процесів і явищ [110; 184; 275]; 2) словники і енциклопедії, які систематизують категорійно-поняттєвий апарат педагогічної науки [175; 274]; 3) літературознавчі видання, які дають базові тлумачення понять і термінів, що позначають різні аспекти літературного процесу і творчості досліджуваних персоналій письменників [464; 485; 486 та ін.], зокрема систематизують їхні псевдоніми та криптоніми [217] тощо; 4) біографічні довідникові видання.

Остання підгрупа джерел відзначається галузево-тематичним розмаїттям, що, до прикладу, засвідчують «Словник митців-педагогів України та з України у світі (1850-1950)» Р. Шмагало (2002) [916]; малий енциклопедичний словник «Діячі історії, науки і культури Закарпаття» Г.Павленка (1999) [611], двотомний бібліографічний довідник «Відомі педагоги Прикарпаття» В. Полека, В. Дзвінчука, Ю. Угорчака (1997, 1999) [660, 661] та ін. Ці видання мають важливе значення для визначення переліку персоналій письменників, що стали предметом дослідження, реконструкції їхніх колективних портретів та розв'язання інших наукових завдань.

Як окремий специфічний різновид історіографічних джерел і довідникової літератури зокрема розглядаємо *бібліографічні та біобібліографічні видання*, які акумулюють масив інформації про творчий доробок педагогічних персоналій письменників та дослідження й інші матеріали про їхню творчість і життєдіяльність. Близько двох десятків використаних у процесі дослідження бібліографічних посібників були найбільш затребуваними на його перших етапах, адже створювали важливе інформативне підґрунтя для пошуку і

систематизації масиву виданих за різного часу творів літераторів та присвячених їм різнопрофільних наукових студій. Ідеться, до прикладу, про ґрунтовні універсальні бібліографічні покажчики, присвячені І. Франкові [340], О. Духновичу [596], Ю. Федьковичу [926], А. Крушельницькому, В. Гренджі-Донському [13; 104] та ін. Окрім цього, використовувалися профільні бібліографічні посібники, що систематизують педагогічно-орієнтовані твори письменників та студії про них відповідної тематичної спрямованості [напр.: 104; 354; 609; та ін.].

Як специфічне історіографічне джерело розглядаємо *рецензії* на окремі твори письменників та літературні видання з досліджуваної проблематики [157; 160; 164; 180, 181; 190; 240; 336; 548; та ін.]. Вони відображають рефлексії і оціночні характеристики компетентних літературознавців, тож дають змогу краще зрозуміти дух епохи та запобігають оцінюванню культурно-освітніх реалій досліджуваного періоду лише в категоріях сучасної педагогіки.

Джерела дослідження за формально-видовою і сутнісно-змістовою ознаками поділяємо на дві основні групи: 1) твори письменників, передусім художні, що є основним текстовим наративом для розв'язання висунених дослідницьких завдань; 2) джерела особового походження (спогади, автобіографії (як-от життєпис І. Филипчака, що міститься в ЦДІАУ у Львові (ф.309) та ін.), листування, щоденники тощо). Вони апріорі відрізняються за формально-змістовими й іншими характеристиками, але в контексті нашого дослідження тісно взаємопов'язані.

Перш ніж переходити до аналізу цього складника джерельного комплексу дослідження, слід предметно з'ясувати концептуально важливу проблему щодо *ролі і значення художньої літератури як історико-педагогічного джерела*. Попри свою наукову значущість, згідно з нашими спостереженнями, вона поки що не отримала всебічного обґрунтування в українській педагогічній науці та літературознавстві, хоча окремі дослідники зверталися до неї крізь призму своїх конкретно-тематичних студій. За такої ситуації при її вивченні синтезуємо доробок окремих науковців (В. Мезінов [525], Б. Неменський [579], А. Роботова

[696], В. Ханін [858] та ін.) та власний досвід розв'язання актуалізованих у процесі науково-дослідницької роботи завдань.

До з'ясування цієї проблеми треба підходити крізь вимір широкого міждисциплінарного концептуально-методологічного дискурсу, зокрема, діалогу між історико-педагогічною наукою та літературною творчістю, що передбачає виявлення чинних між ними ліній перетинання та врахування їхніх гносеологічних відмінностей.

З одного боку, з онтологічних позицій вони представляють дві різні форми (способи, підходи) пізнання освітньо-педагогічної дійсності. Перша науково-раціональна виявляється в оперуванні формалізованими поняттями, категоріями, аналітичними методами і прийомами, які продукують логічні уявлення, судження, висновки, які обґрунтовуються предметним науковим аналізом. Друга форма стосується ірраціонально-чуттєвим сприйняттям світу і його опису. Вона наскрізь суб'єктивна й зумовлена особистісним внутрішнім світом письменника, який у рефлексії реалій буття не зобов'язаний дотримуватися чіткої логіки, не має прагнути до її точного, об'єктивного відтворення, тому у своєму художньому осмисленні може припускатися домислу і вимислу.

З іншого боку, між історико-педагогічною наукою та літературною творчістю є спільне онтологічне начало. Перша, як і будь-яке інше гуманітарне знання, містить поряд із дискурсно-логічним (описово-аналітичним) й інтуїтивно-образний складник. Вона виразно виявляється в її аксіологічному вимірі, адже цінності загальнолюдські (добро, честь, совість, справедливість, почуття прекрасного тощо) та національні (моральність, жертовність, терпимість, доброзичливість, релігійність, працелюбність, сім'я та ін.) є апріорі ірраціональними за своєю природою. В історико-педагогічній, на відміну від точних наук, відсутній жорсткий алгоритм дослідження.

Отож у педагогічній науці та літературній творчості є спільний стрижень – людина як основний предмет дослідження. Формування людини в усьому розмаїтті проявів цього процесу стало предметом осмислення і відображення в

художній літературі задовго до появи відповідних психолого-педагогічних теорій. А феномен виховання сягає коріннями сивої давнини, коли не було ні першого, ні другого, тож саме він слугує онтологічним фундаментом для з'ясування точок дотику історико-педагогічної науки і літературної творчості. Поєднуючи в собі пізнавальне і ціннісне ставлення людини до світу, літературні твори передають її цілісне світобачення, відображають естетичне сприйняття педагогічних реалій у художніх образах. Тому вчені закономірно ставлять питання про «педагогічну свідомість письменників», адже їхні твори виконують «учительську роль», дидактичні функції, що виявляються в потужному впливі на освіту і виховання особистості [696, с. 8-10].

У такому сенсі, згідно з влучним висловом Б. Неменського, у педагогіці, як і в людському мисленні, є «два крила»: одне – це науково-теоретичне і раціонально-логічне мислення, друге – це художнє, емоційно-образне. На одному з них вона не зможе піднятися, адже буде як «підбита птаха» [579, с. 42-43]. Ця образна алегорія увиразнює тісний зв'язок історико-педагогічної науки, яка намагається розкрити тривкі взаємозв'язки і закономірності освітньо-педагогічного процесу головню шляхом абстрактного образного мислення, з одного боку, та художньою літературою, яка в образній формі прагне відобразити освітньо-педагогічну дійсність, з іншого. В обох випадках бачимо стремління до цілісного осмислення внутрішнього світу особистості як неповторної унікальності та типізації освітніх явищ, педагогічних ситуацій, громадсько-просвітницької діяльності і їхніх основних суб'єктів – учителів і учнів, батьків і дітей, культурних діячів тощо.

Адаптуючи погляди В. Мезінова [525, с. 193] у контекст досліджуваної проблеми, відзначаємо, що художня модель світу якісно відрізняється від науково-педагогічної за метою і операційними інструментами (методами, прийомами, категоріями) сприйняття, опису, трактування освітньо-педагогічної дійсності. При цьому вона в силу художньо-образної сутності здатна стимулювати в історика педагогіки глибокі особистісні узагальнення та сповнені новими смислами рефлексивні шари суспільно-педагогічної

свідомості. Забезпечуючи культурологічну глибину осмислення педагогічних проблем, художня модель виховання розкриває різнобічну сутнісну картину процесу становлення особистості дитини, набуває характеру теоретичного аналізу, адже дозволяє досліджувати закономірності процесу її формування і становлення в аспектах глобального співвідношення Людини, Природи і Суспільства.

Означені положення і підходи дають можливість зробити важливі проміжні висновки, крізь призму яких проектуємо подальший розгляд інформативного значення й інші характеристики означених складників джерельної бази дослідження. По-перше, художню літературу слід визнати важливим і своєрідним різновидом педагогічних та історико-педагогічних джерел, адже її твори мають соціально-виховне значення, естетично відображають і водночас формують свідомість, ментальність, поведінку особистості. Це виявляється і забезпечується їхньою значущою функційністю щодо нагромадження, збереження та передачі від одного покоління до іншого моральних, соціальних і національних цінностей, що відображають світобачення, ідеали і прагнення всього народу й окремих соціальних груп.

По-друге, художні твори як складник соціокультурного простору певної епохи природно і всебічно передають її дух, смаки, цінності, що дає важливе підґрунтя для глибокого розуміння освітньо-педагогічного процесу та властивих йому норм поведінки, виявів свідомості, суспільних зв'язків, міжособистісних стосунків та інтересів, прагнень тощо. По-третє, співставлення представлених історико-педагогічною наукою та різними жанрами літератури (докл. підрозд. 3.1) моделей освітньо-педагогічних відносин і особистісних образів дає привід для їхнього розгляду та використання як своєрідного інформативно насиченого джерела і засобу осмислення окремих ідей щодо вдосконалення процесу виховання і навчання та розвитку педагогічної думки загалом.

Забігаючи наперед, відзначимо, що в процесі дослідницької роботи виявлено чимало прикладів, коли створені літераторами, зокрема письменниками-педагогами, пізнавальні образи, моделі особистісної поведінки і

міжособистісних взаємин дають змогу побачити цілком нові, ще невідомі чи маловідомі в науковому полі педагогічні явища, які становлять дослідницький інтерес та після теоретичного осмислення мають перспективи для практичної реалізації.

Сутнісно-змістові особливості (ідейне, тематичне, жанрове розмаїття тощо) педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників докладно з'ясуємо в наступних підрозділах. Тож зараз, виходячи з їхньої такої визначальної універсальної риси, як персоніфікованість, схарактеризуємо їх за формально-видовими ознаками: авторство, місце і час створення, вид публікації, місце збереження тощо. Системний логічний аналіз цієї проблеми має забезпечити хронологічно-видовий підхід, що передбачає поступальний розгляд різних видів публікацій (окрема книга, збірка творів, зібрання творів, антологія, хрестоматія, публікації в періодиці тощо) за часом їхньої появи: у досліджуваний період кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. або перевидання за радянського і сучасного періодів.

Твори західноукраїнських письменників, видані за досліджуваного періоду, представлені в усіх основних видах друкованих матеріалів. Серед них, для прикладу, відзначаємо книжкові видання окремих творів О.Духновича (1857) [264], О. Павловича (1860) [616], Г. Врецьони (1883) [148], М. Павлика (1887) [612], І. Филипчака (1932) [7828] тощо, а також зібрань прозових творів, приміром, М. Устияновича і А. Могильницького (1913), О.Кобилянської (1905) [388], Ю.Федьковича (1910) [925], Олени Пчілки (1930) [686] та ін.

Типовим прикладом альманахів як різновиду серійних видань і збірок літературно-художніх творів, об'єднаних за ідейно-художніми, тематичними, жанровими ознаками, слугують видання українських письменників Підкарпатської Русі 1926 і 1936 рр. [11; 12]. Вони становлять значний науковий інтерес, адже презентують доробок найкращих митців краю, що увиразнює регіональні тенденції і особливості розвитку літературного процесу, зокрема і в освітньо-педагогічному вимірі.

Серед безлічі прозових і поетичних творів на освітньо-педагогічну тематику, опублікованих у періодичних виданнях досліджуваного періоду, згадаймо змістовні праці знаних письменників-педагогів Олени Пчілки [686], І.Карбулицького [360; 361] та ін., які заслуговують на перевидання. Періодика стала основним засобом оприлюднення творів маловідомих письменників, зокрема, включених в орбіту нашого дослідження оповідань наддніпрянських освітян-аматорів (В. Дудич [262], Г. Квасницький [370]), які дозволяють зіставити художні рефлексії образу вчителя й освітнього життя в різних регіонах України на початку ХХ ст.

Прикладом цілеспрямованої політики з видання педагогічно-орієнтованих творів слугує історія часопису «Жіноча доля». На його сторінках системно друкувалися оповідання і поезія переважно жінок-письменниць про дітей та для дітей і їхніх батьків [напр.: 132; 169; 259; 513; та ін.].

Варто визнати, що за радянського періоду, попри ідейну ангажованість у відборі письменників і їхніх творів, було закладено важливий фундамент щодо систематизації та оприлюднення доробку західноукраїнських літераторів, який до сьогодні залишається важливим джерелом його пізнання та наукового аналізу. Ідеться насамперед про творчість класиків української літератури (зібрання творів І. Франка у 50-ти, Лесі Українки у 12-ти, О.Кобилянської у 5-ти томах та ін.), у яких поряд із різножанровими творами представлено їхня мемуаристика, інші документальні матеріали. Перевідавалися і менш відомі західноукраїнські літератори (С. Ковалів [398], О. Маркуш [516], М. Яцків [940] та ін.), хоча відбір їхніх творів часто зумовлювався не лише художнім рівнем, а соціальним звучанням.

Значущий внесок у цю справу здійснило українське зарубіжжя. Серед знакових здобутків - досі найповніші 4-томне зібрання творів О. Духновича, що з'явився наприкінці 1960-х рр. у Пряшеві [595]; 12-томне зібрання праць В.Гренджі-Донського, підготовлене його дочкою Зіркою та видане Карпатським союзом у Вашингтоні в 1981–1992 рр. [208], тощо.

Говорячи про нарощування видань педагогічно орієнтованих творів західноукраїнських письменників досліджуваного періоду у 90-х рр. XX – на початку XXI ст., зацентруємо на трьох взаємопов'язаних тенденціях. Перша, найбільш показова, стосується перевидання як маловідомих і важкодоступних, так і найбільш затребуваних художніх і публіцистичних творів педагогів-письменників, до прикладу, В. Жуковецької (1994) [286], О. Духновича (2003; 2010) [264; 267], С. Коваліва (2003) [398], К. Малицької (2011) [510], Б. Лепкого (2016) [466], А. Могильницького (2011) [14], О. Мошури (2008) [552], Н. Кобринської (2018) [394] та ін.

Друга загалом нова для освітньо-педагогічного і літературного процесів тенденція стосується видання регіональних антологій і хрестоматій педагогічної думки XIX – XX ст., зокрема, Закарпаття (В. Гомоннай, 1992 [174]), Буковини (Б. Мельничук, М. Юрійчук, 2001 [528]), Галичини (Т. Завгородня, 2008, 2009 [292, 293]) та ін. Основне місце в них посідають різножанрові педагогічно орієнтовані твори письменників. Динамічно наростаюча третя тенденція виявляється у створенні інтернет-ресурсу творів педагогічних персоналій письменників [264; 268], що значно полегшує доступ до них здобувачів освіти, педагогів і науковців.

Виокремлюємо унікальний проект В. Качкана «Хай святиться ім'я твоє. Історія української літератури і культури в персоналіях (XVIII – XXI ст.)». Видані в 1994 – 2006 рр. дев'ять томів містять автографи творів, листів, інші автентичні документи та їхні друковані варіанти. Вони становлять унікальну археографічну базу для вивчення культурного життя України, зокрема її західного регіону, за вказаного періоду [367 – 369].

Різножанрові художні твори західноукраїнських письменників органічно доповнюють зараховані в другу групу джерела особового походження. Поширений у науці підхід, згідно з яким вони ототожнюються з мемуаристикою (фр. *mémoires* – спогад, згадка), є прийнятним, якщо сюди віднести такі егджерела, як спогади, автобіографії, епістолярій (листування), щоденники. Важко погодитися з включенням до них портретів і некрологів, які мають інше

походження та інформаційне навантаження. Важливе науково-теоретичне підґрунтя для аналізу і використання мемуаристики як специфічної форми саморефлексії письменників та відображення в них розмаїття освітньо-педагогічних процесів і явищ дає доробок з історії педагогіки, літературознавства, історії, інших галузей знань (Г. Белан [67; 68], О. Галич [154], Л. Голубнича [171], Т. Завгородня [290], Д. Раскін [691], С. Павленко [611], О. Петренко [640], Л. Смолінчук [756], Г. Васянович, М. Федунь та ін.).

У контексті досліджуваної проблеми джерела особового походження поділяємо на дві підгрупи. До першої відносимо мемуари знаних діячів, зокрема і письменників (О. Барвінський [58], М. Грушевський [195], Є. Чикаленко [904], С. Шухевич [919] та ін.), які дають фактографічний матеріал для вивчення освітнього та літературного процесів у Західній Україні за досліджуваного періоду. Наголосимо на унікальних «Спогадах старого педагога» М. Соневицького, який представив картину освітньо-культурного життя галицької провінції першої половини ХХ ст. [757].

Джерела другої підгрупи (автобіографії, спогади, щоденники, листування) мають подвійну інформаційну функцію. З одного боку, вони дають унікальну інформацію, яку не можна почерпнути з інших документів про життєдіяльність західноукраїнських письменників. З іншого, зважаючи на те, що багато їхніх художніх творів, як покажемо далі, мають автобіографічний характер, ці джерела набувають особливого значення для їхнього аналізу, адже в поглядах, учинках, діях літературних героїв часто проглядаються біографічні сюжети та педагогічні ідеї, рефлексії самих авторів. З таких позицій вивчалися автобіографії західноукраїнських письменників, до прикладу, О. Маковея [503], Олени Пчілки [684], О. Кобилянської [387], Н. Кобринської [391], І. Наумовича [575], І. Филипчика [828], І. Франка (чотири публікації його автобіографій представлені у збірці Ю. Луцького [494]), І. Филипчика та їхні спогади (І. Блажкевич [86], А. Вахнянина [107], Уляни Кравченко [811]), щоденники І. Карбулицького [358], С. Коваліва [399], К. Малицької [509], О. Мошури [552], О. Кобилянської [387] тощо). Вони пропонують цінний матеріал для

реконструкції колективних портретів досліджуваних персоналій та виявлення «біографізму» у створених ними художніх образах.

Поряд із мемуарами літераторів, важливе інформативне значення мають спогади про них їхніх соратників, друзів, членів родини, приміром, про І. Франка [759], Лесю Українку [760], В. Стефаника [769] та ін. Дедалі доступнішим для науковців і освітян стає епістолярій досліджуваних персоналій та інших культурних діячів Західної України завдяки відкриттю архівних і бібліотечних фондів [120–123; 795–798] та спеціальним ґрунтовним виданням [367; 368; 369].

Джерела особового походження відзначаються суб'єктивізмом, подекуди ідейною ангажованістю. Вони потребують спеціального критично-конструктивного аналізу, тож при їхньому прочитанні використовувалися напрацьовані науковцями науково-теоретичні підходи [154; 171; 611; 640; та ін.]. У контексті досліджуваної проблеми не втрачає методологічної актуальності зауваження І. Франка щодо жанру біографії. Він стверджував, що є «письменники, чий життєпис цікавіший від їхніх творів», адже вони є «представниками того часу, коли жили», тому їхні життєписи дають змогу «увійти в таємниці духу... доби, бо саме в них... знаходить своє найвиразніше втілення» [847, с. 28].

Отже, нагромаджений і представлений джерельний комплекс створює необхідне підґрунтя для розв'язання висунених у дослідженні завдань. Науково-теоретичні напрацювання учених-педагогів, літературознавців, представників інших галузей знань стали основою для розробки і реалізації методологічних засад дослідження. Аналіз наукового доробку про педагогічні персоналії західноукраїнських письменників дає змогу стверджувати, що їхні педагогічні ідеї та просвітницька діяльність наприкінці XVIII – у 30-х рр. ХХ ст. є значущою для розвитку педагогічної науки та освіти України проблемою, яка не стала предметом спеціального комплексного аналізу. Це обґрунтовує актуальність і доцільність проведення окремого дисертаційного дослідження. Важлива фактографічна основа для цього створює нагромаджена і

систематизована у процесі пошуково-евристичної роботи джерельна база у вигляді різножанрових творів західноукраїнських письменників та джерел особового походження. Вона стала основою для вивчення комплексу проблем, що перебувають у предметному полі цього дослідження.

1.3 Передумови розвитку літературної творчості й культурно-освітнього життя в західноукраїнському регіоні

Визначення передумов розвитку літературної творчості і культурно-освітнього життя в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. передбачає з'ясування низки чинників, умов, обставин, подій і явищ, які у сукупності визначали й зумовлювали зміст, характер і особливості їхнього поступу. Розв'язання цього завдання ускладнює невиразність, синкретизм, багатоаспектність детермінант еволюції цих різних за суттю феноменів, які зазнавали складаних, специфічних трансформацій.

Розвиваючи терміносистему нашого дослідження в контексті окресленої проблеми, з'ясуємо сутність двох означених у назві цього підрозділу понять. Виявлення дефінітивної нерозробленості поняття «літературна творчість» в українському науковому полі зумовило необхідність його власної інтерпретації. Зважаючи на положення різнопрофільних видань [100; 179; 479; 484; 486; 488; та ін.], розглядаємо творчість як багатогранний процес, що включає соціальне і психофізіологічне начала, які акумулюють впливи суспільних чинників на індивідуальність (характер, інтелект, інтуїція, уява, сила волі, досвід тощо) письменника.

Літературну творчість трактуємо як складний інтегративний феномен діяльності митця зі створення творів, які відображають його світобачення й інтерпретацію дійсності або уявного світу в конкретних образах, явищах, об'єктах, якостях, схемах поведінки, психічних станах і знаннях. У структурному плані літературна творчість – це діяльнісний процес, що передбачає постановку завдання, формулювання задуму, його реалізацію і

представлення готового продукту – соціально-ціннісного твору. Літературний твір як новий, самобутній, оригінальний, суспільно значущий продукт, будучи виявом і результатом творчої самореалізації, самоактуалізації письменника, призначений для суспільного споживання, яке виявляється в оцінках його вартості у фахово-професійному середовищі та з боку диференційованого в соціальному, віковому, естетичному вимірах читацького загалу.

Ще більш розмитим і дефінітивно невизначеним є поняття «культурно-освітнє життя», яким дослідники зазвичай без конкретно-методологічних пояснень оперують довільно в контексті своїх наукових пошуків. З огляду на науковий досвід та предмет і завдання нашого дослідження, визначаємо основні аспекти і структурні компоненти культурно-освітнього життя Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.: 1) інституційний (сукупність видавництв, освітніх закладів і різнопрофільних (мистецьких професійних, масових культурологічних тощо) формальних і неформальних громадських об'єднань, що забезпечували видання продуктів творчої діяльності письменників, набуття українською суспільністю певного освітнього рівня, сприяли її всебічному духовному розвитку); 2) інтелектуальний – визначає рівень професійності літераторів, освітян, інших представників культурної еліти щодо виховання, навчання, розвитку особистості і створення високохудожнього мистецького продукту та стан готовності культурної громадськості до його споживання; 3) комунікативний – окреслює сукупність соціальних, культурних, особистісних зв'язків (від родинних до контактів між митцями різних регіонів України і закордоння), що забезпечували обмін творчими ідеями, реалізацію певних видавничих проектів тощо; 4) діяльнісний – відображається в культурно-освітній діяльності як засіб і механізм реалізації попередніх складників.

Відповідно до наших концептуальних підходів, з'ясування передумов розвитку освітньо-педагогічного і літературного процесів у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. передбачає комплексний, логічний, послідовний розгляд характеру, тенденцій і особливостей історичного розвитку та суспільно-політичного і соціокультурного становища регіону в контексті

загальноукраїнського і європейського культурного розвитку. Для розв'язання цього завдання визначено такі основні передумови і чинники, як: політика панівних державно-політичних режимів; розгортання українського національного руху і формування його політичних інститутів; нарощування творчого інтелектуального потенціалу українства, зокрема в літературній царині; розвиток системи освіти і шкільництва в Західній Україні; її зв'язки з Наддніпрянською Україною, слов'янським світом та європейськими і міжнародними культурними колами тощо.

Походження терміна «Західна Україна» залишається дискусійним, хоча історична наука досить чітко окреслює його суть і еволюцію. Як зазначає авторитетна вчена Я. Верменич, він почав застосовуватися стосовно поділених по Дніпру у XVII ст. земель України, які були непідвладні Російській державі: Галичини, Поділля, Побужжя, Волині і Закарпаття. Після трьох поділів Польщі 1772, 1793, 1795 рр. ця назва закріпилася за землями, що входили до складу Австрії (з 1867 р. Австро-Угорщини, Габсбурзька монархія) [113]. Щодо кінця XVIII ст. термін «Західна Україна» використовуємо стосовно Галичини і Західної Волині, що перебували під владою Польщі та Північної Буковини і Закарпаття, які опинилися у складі, відповідно, Румунії та Чехословаччини. Як синонімічними йому вживаємо терміни «західноукраїнські землі» та «західний регіон України».

З огляду на характер суспільно-політичного розвитку Західної України кінця XVIII ст. – 1939 р., виокремлюємо в ньому три окремі, різні за тривалістю, але відносно цілісні в геополітичному вимірі етапи: 1) кінець XVIII ст. – 1914 р., коли Галичина, Буковина і Закарпаття перебували у складі Габсбурзької монархії, а Волинь – Російської імперії; 2) 1914 – 1919/1920 рр., коли вони опинилися у вирі складних процесів, спричинених подіями Першої світової війни, добою національного державотворення; 3) 20–30-ті рр. XX ст., коли внаслідок чергового перекроювання політичної мапи Європи західноукраїнські землі опинилися під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Після трьох розділів Польщі й до вибуху Першої світової війни супроти українців, які були під владою Російської імперії, проводилася жорстка послідовна політика денаціоналізації і русифікації. На відміну неї, монархія Габсбургів еволюціонувала в руслі загальноєвропейських свобод і цінностей, що, зокрема, передбачали визнання національних прав та інтересів підкорених нею слов'янських народів. Тому західні українці об'єктивно мали кращі можливості для виявлення свого етнокультурного «Я» та реалізації своєї національно-культурної програми розвитку.

В обох випадках розвиток українства в перший визначений підперіод відбувався в контексті процесу національно-культурного пробудження (уважаємо: термін «пробудження» краще відповідає його сутності і загальній логіці історії України, аніж поширений у науці термін «відродження». – М.Б.), який свого часу переживали й інші європейські народи. В українській суспільній думці він визначається як: «відбудова структури нації та її високорозвиненої верстви» [503, с. 353]; націотворчий процес становлення української нації, яка перетворювалася «з етнічномовної... на свідому політичну й культурну спільноту» [481, с. 147, 189]; соціотворчий процес формування української національно-свідомої інтелігенції, яка очолила національний рух, що базувався не стільки на історичній легітимності, скільки на етнолінгвістичних підставах [404, с. 263], та ін. Як бачимо, в усіх випадках акцентується на мовно-культурних, націотворчих чинниках, що були визначальними для розвитку досліджуваних літературного і освітньо-педагогічного процесів.

За основу періодизації процесу українського національного пробудження беремо розроблені українськими і, зокрема західними вченими [481; 498; 725], схеми з корекцією на особливості його протікання у східній, підросійській та західній, підавстрійській частинах України. Перший етап – шляхетсько-дворянський (т. зв. збиральницька стадія) у Наддніпрянщині й Волині припадає на 1780-1840 рр., а в Західній Україні – на 1793 – 1848 рр., коли в культурно-інтелектуальному житті провідну роль відігравало духовенство як основна освічена верства населення. Другий етап – народницький – у Наддніпрянщині та

Волині охоплює 1840 – 1880 рр., а в західноукраїнському регіоні – 1850 – 1890 рр. (позначився переходом провідної ролі в розгортанні національно-культурного руху від духовенства до світської інтелігенції, що ставила за мету служіння народові й утвердження його окремішності і етнокультурної самобутності). Третій етап – модерністський – в обох регіонах припав на 1890 – 1914 рр., коли український національний рух став опановувати широкі народні маси.

Така паралельність історико-культурного процесу у східній та західній частинах України свідчить, що, зважаючи на перебування в різних державно-політичних системах, воно зберігало відносну етнокультурну внутрішню єдність, у чому вагому роль відігравали зв'язки між творчою інтелігенцією.

Важливим підґрунтям для розвитку культурно-освітнього життя русинів (офіційна назва і фактично самоназва західноукраїнського населення у ХІХ ст.) стали проведені Габсбургами реформи в дусі т. зв. просвіченого абсолютизму. Вони охопили всі регіони держави й стосувалися змін у таких важливих сферах суспільного життя, як скасування митних тарифів, що зберігалися з часів Середньовіччя; урегулювання системи судочинства і заборона тортур; запровадження 1781 р. едикту віротерпимості, згідно з яким усі католицькі конфесії (римська, грецька, вірменська) отримали однакові права; централізація адміністративного апарату, що обмежувала свавілля чиновників; секуляризація церковних земель і перетворення парафіяльних священників на державних службовців; урегулювання повинностей закріпачених селян, що зменшувало їхню залежність від поміщиків, тощо. Утім, соціально-економічне становище селянства, яке становило 95 % русинського населення (нація «хлопів і попів» як зневажливо трактували його чужинці), залишалося важким через безземелля і високі податки [498, с.337-339].

Узагальнення доробку українських учених [195, с. 489-491; 270, с. 511-531; 460; 498, с. 333-341; 725, с. 30-36; 740, с. 497-523] та ін. уможлиблює синтезувати чинники, умови, обставини, які детермінували розвиток освітнього-

педагогічного та літературного процесів у Західній Україні наприкінці XVIII – 1848 р. та певною мірою позначали їхній зміст, характер і особливості.

Провідну роль у пробудженні національного життя відігравала Галичина. 1808 р. зі створенням митрополії у Львові отримала незалежнення греко-католицька церква, що зміцнило статус її духовенства. Підвищенню його освітнього рівня сприяло відкриття таких духовних освітніх закладів, як Барбареуму (1775 – 1784 рр.) – семінарії у Відні, де 40 учнів, майбутні духівники, мали змогу знайомитися з досягненнями європейської культури, Студіум Рутенум (1787 – 1809 рр.) у Львові – перший український освітній заклад університетського рівня, генеральна духовна семінарія у Львові (створена 1783 р.), яка після закриття цих установ перебрала їхні функції.

Ініційовані династією Габсбургів освітні реформи започаткували створення системи початкової освіти в Галичині. Згідно з декретом від 1774 р., розпочалося створення трьох типів освітніх закладів: 1) нормальних (звичайних) шкіл; 2) головних шкіл у великих містах; 3) т. зв. тривіумів (тривіальних) або підставових початкових шкіл у містечках і селах. Імперським актом від 1781 р. упроваджувалася обов'язкова початкова освіта в краї. У сільських парафіяльних школах дозволили використовувати руську мову як навчальну. Стали з'являтися перші написані церковнослов'янською із домішками народної мови підручники. Унаслідок подальших змін, з 2132 чинних у Східній Галичині 1843 р. початкових шкіл 938 вживали руську, польську і німецьку, а 931 – тільки руську, 190 і 81 – тільки, відповідно, польську та німецьку мови. У цей час розпочалася полонізація українського шкільництва [498, с. 342-344; 710, с. 497-520].

Важливими етапами й рисами першої стадії «збирання національної спадщини», що позначилися на подальшому розвитку національно-культурного руху українства Галичини, стали: виникнення 1816 р. «Товариства галицьких греко-католицьких священиків для поширення письма, просвіти і культури серед вірних», яке, за висловом М. Грушевського, було першим у краї культурно-освітнім гуртком, що «досить свідомо став на ґрунт національний»

[195, с. 494]; загострення боротьби навколо мовного питання, що знайшло вияв у протистоянні між прихильниками формування української літературної мови на основі церковнослов'янської мови, або живої народної мови, або латинки, або т. зв. гражданки – модернізованого кириличного письма та ін.; поява перших фольклорних збірок польських, німецьких, українських авторів, які, хоча видавалися різними мовами, засвідчували етнокультурну самобутність та окремішність галицьких русинів; поява перших творів з регіональної історії, хоча вони подекуди спотворювали українську ідентичність руського населення (приміром, праці Д. Зубрицького); створення перших граматик і студій з історії «словено-руської» (української) мови, які доводили її окремішність і ставили в рівень з російською і польською мовами; розвиток зв'язків зі слов'янськими діячами (Й. Добровський, Я. Колар, П. Шафарик, К. Зап, Є. Копітар та ін.), що сприяло наслідуванню досвіду і моделей слов'янського культурного пробудження тощо.

Якщо для Наддніпрянщини визначною віхою національно-культурного відродження стала поява 1798 р. «Енеїди» М. Котляревського як першого літературного твору, написаного живою українською мовою, то для галицького українства, як також і в першому випадку для всієї України, таким символом стала славетна «Руська трійця» (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич). Її діяльності і творчості, зокрема головному твору «Русалка Дністрова» (1837), присвячено чимало студій [764 та ін.], і вони предметно розглядатимуться в нашому дослідженні, тож зараз зацентруємо на знаковості цього феномену.

В історію української суспільної думки та освіти і літератури члени «Руської трійці» ввійшли як «піонери нового національного відродження в Галичині, перші борці нашої національної свідомості» [845, с. 90]. Творчість цих «піонерів народної літератури в Галичині» М. Грушевський розглядав як «наскрізь революційну» та пов'язував її з «відродженням українського письменства в Росії 1820 – 1830 років», «слов'янським відродженням та... польською революційною агітацією». Вона «розвинулася в напрямі більш поступовім і народолобнім, в дусі романтичного народництва російської

України... відчуваючи в повній силі єдність українського народу по оба боки російсько-австрійського кордону» [195, с. 325].

Потужним чинником, що започаткував другу – організаційну – стадію національного пробудження в Галичині та визначив її характер і здобутки стала «Весна народів» 1848 р. У вирі цього революційного руху в країнах Європи, що став поворотним пунктом в її історії Нового часу, русини краю вперше заявили про себе як про окрему національність та самостійну політичну силу, що вимагає реалізації своїх культурних інтересів. Це виявилось у створенні в травні 1848 р. першої української політичної організації – Головної Руської Ради, яка заявила, що галицьке українство визнає єдність з українцями Наддніпрянщини та окремішність від російського народу; появи першої в краї української газети – «Зоря Галицка» (1848-1857); проведенні в жовтні першого національного форуму інтелігенції – Собору руських учених, який визначив завдання і перспективи розвитку української освіти, мови, літератури, науки; створенні перших сталих культурологічних товариств «Галицько-руської матиці», яке висунуло завдання щодо поширення освіти і культури серед народу й почало видавати науково-літературні часописи, та Народного дому у Львові, що став символом «руської окремішності», мав бібліотеку, друкарню, музей та видавав книжки і призначав стипендії студентам; відкритті в грудні 1848 р. кафедри руської мови та літератури у Львівському університеті, що проіснувала до 1939 р.

Так само важко переоцінити значущість скасування 1848 р. панщини в Галичині, адже, одержавши особисту свободу, українське селянство почало перетворюватися з етнографічної маси у свідомого національного чинника, який потребує освіти і знань.

Ці тектонічні зрушення в суспільному житті українства стимулювали творчу активність літераторів, педагогів, освітян і дали перші організаційні моделі для проведення широкої просвітницької діяльності серед народу. 1848 р. у Галичині дуже активно, до 156, зросла кількість виданих українських книжок. Це було у п'ять разів більше, ніж попереднього року, та контрастувало

із ситуацією в Наддніпрянщині, де за умов російсько-імперського наступу з'явилася лише одна українська книга [498, с. 355]. Той факт, що більшість із них були написані не церковнослов'янською, а галицько-українською літературною мовою, стверджував її окремішність і глибоку культурну традицію.

Утім, добу національно-революційного піднесення змінило десятиліття наступу реакції, тож у 50-х рр. XIX ст. українське культурно-освітнє життя і літературна творчість ледь жевріли. На їхній розвиток за трьох наступних десятиріч значний вплив мала приналежність творчої інтелігенції до різних ідейних течій: старорусинів, які продовжували вживати оригінальні терміни «русин», «руський» та вважали русинів однією зі східнослов'янських спільнот Австро-Угорської монархії; русофілів, які трактували галицьких русинів-українців як частину російського (великоросійського) народу, а їхню мову «малоросійським діалектом» російської мови, та українофілів.

Представники цих течій були одностайні в тому, що формування літературної мови галицьких русинів не повинно спиратися на латиницю, але виступали за різні шляхи її реформування, зокрема на основі «модифікації» церковнослов'янської мови; живої народної говірки; великоросійської мови тощо. Унаслідок цього з'явилися видання і літературні твори писані т. зв. язичієм – макаронічною сумішшю церковнослов'янської мови і народного діалекту. Її зразком став редагований І. Наумовичем часопис «Слово» (Львів, 1861–1887), що виступав за масове просвітництво народу.

Найбільш перспективним для розвитку галицько-українського письменства став українофільський напрям, який з 60-х рр. XIX ст. почав розвиватися під впливом ідей і поезії Т. Шевченка, що захопили значну частину інтелігенції. Його представники підтримували тісні зв'язки з діячами Наддніпрянщини. На основі зростання інтересу до народної творчості, як джерела літературної діяльності, почала формуватися народовська течія. Важливим виявом її творчої самореалізації стала поява літературних періодичних видань «першої хвилі»: «Вечерниці» (1862–1863), «Мета» (1862–1866), «Нива» (1865), «Русалка» (1866)

та ін. Попри нетривалий час існування, вони сприяли згуртуванню творчих сил і стимулювали перші проби пера багатьох талановитих письменників.

Важливу роль у розвитку «другої хвилі» народовецької періодики в Галичині, що стала осердям консолідації національно орієнтованої інтелектуальної еліти України, відіграли діячі Наддніпрянщини. Вони спрямували значні організаційні і матеріальні ресурси на її підтримку через запроваджені в Російській імперії заборони й обмеження на видання і поширення українського друкованого слова (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р. та ін.). Слідом за ініційованими П. Кулішем і О. Кониським літературно-науковими і громадсько-культурними часописами «Правда» (1867–1896) і «Зоря» (1880–1897) також у Львові (як їхній наступник) у 1898–1932 рр. (з перервами) видавався «Літературно-науковий вістник». Створений за почином М. Грушевського як друкований орган Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), він перетворився на загальнонаціональну трибуну, що значною мірою визначала орієнтири суспільного, літературного і наукового поступу українства. Таку ж роль відігравав визначний український часопис «Діло» (1880–1939), що з 1888 р. виходив у Львові як щоденник.

У контексті досліджуваної проблеми акцентуємо увагу на питаннях термінології і кодифікації писемної мови в Галичині як важливого чинника розвитку українського літературного руху та маркера ідейної і національної ідентифікації його представників. Наукова і мемуарна література, інші джерела свідчать, що, попри визнання етнонаціональної мовної єдності з Наддніпрянською Україною, галицькі українці майже до початку Першої світової війни у суспільному лексиконі вживали назви «русин», «руський», тож і свою літературну мову вони називали «руською», зрідка «русинською». Відтак у творчому середовищі з'являються лексеми «українець», «український», але в широкому вжитку вони стали утверджуватися лише за 1920-х рр., цей процес залишився незавершеним до 1939 р.

Важливу роль у кодифікації (упорядкуванні, уніфікації, відкиданні недоречних іншомовних запозичень) літературної мови в Галичині відіграли

словниково-довідникові видання «Початки до уложення номенклатури й терминології природописної і народної» і «Знадоби до словаря южноруского» (публікувалися частинами у 1864 – 1873 рр.) І. Верхратського, де подавалися слова, поширені не тільки на західноукраїнських землях, а й у Східній Україні, та «Німецько-русский словарь» (1867) О. Партицького, де серед 30 тис. слів було чимало полонізмів і лексем з «язичія». Помітний вплив на мовно-літературний процес справили словникові видання Є. Желехівського, І. Огоновського, Ю. Кобилянського та граматики М. Осадци (1863), О. Огоновського (1880, 1889), С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1893; 1907), що використовувалися і як навчальні посібники.

На розвитку української літературної мови в Галичині також позначилася творчість О. Кониського, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, інших письменників Наддніпрянської України, які публікували свої твори в періодичних виданнях Галичини. Важливу роль у цьому процесі відіграв творчий геній І. Франка, який відразу відмовився від «язичія» та, взявши за основу живу народну мову, написав значну кількість різножанрових художніх творів, публіцистичних праць, перекладів. Таким чином, він довів життєздатність галицько-українського варіанту літературної мови як засобу письменницької праці високого європейського гатунку [472, с. 607-639].

Ці праці літераторів та публічні виступи народовців сприяли затвердженню 1892 р. в освітній процес Галичини і Буковини фонетичного правопису, т. зв. желехівки (на основі словника Є. Желехівського).

Кодифікація української літературної мови в Галичині стимулювала розвиток національного письменства в краї у другій половині XIX – на початку XX ст. Фонетичний правопис сприйняли патріотично налаштовані письменники, які спиралися на народну творчість та орієнтувалися на запити українського споживача. У меншості залишилися літератори, які продовжували писати «язичієм» або прийняли російськомовний варіант (С. Бендесюк, О. Марков, О. Мончаловський), публікуючи твори в журналах «Бесѣда» (1887–1897), «Прикарпатская Русь» (1909–1897).

Вагомим чинником розвитку національно-культурного руху в Західній Україні стало налагодження сталих зв'язків з Наддніпрянщиною за участю знаних письменників, учених, освітян. Важливу роль у їхньому розвитку відіграв М. Драгоманов, професор Університету святого Володимира в Києві, який після появи 1876 р. Емського указу виїхав закордон. Перебуваючи в еміграції, він відвідував Закарпаття і Галичину, де мав багато послідовників з-поміж молоді й відомих письменників (І. Франко, Н. Кобринська, О. Терлецький, М. Павлик та ін.), з якими вів стале листування. Під впливом М. Драгоманова, якого називали «апостолом правди і науки», серед творчої інтелігенції зростало переконання, що політична самостійність неможлива без національної самосвідомості, економічної самодостатності й потреби широкої культурницької праці серед народу.

Через заборони вживати українську мову в друкованому слові і громадському житті в Російській імперії наприкінці 80-х рр. XIX ст. з-посеред українства, що перебувало під владою династій Романових і Габсбургів, став формуватися образ Галичини як «П'ємонту України». Він утвердився після революції 1905–1907 рр., коли не справилися сподівання на демократизацію суспільного життя й неоабсолютистська реакція знову «притлумила слабкі пагони українського національного руху» в Наддніпрянщині. Такі настрої його чільних діячів передають спогади Є. Чикаленка, який писав, що Галичина «була для нас зразком боротьби за своє національне відродження, який підтримував... віру і надію на краще будуче; Галичина була для України справжнім П'ємонтом, бо до 1906 р. тільки там могла розвиватися українська преса, наука і взагалі національне життя» [905, с. 136].

У проекції теми нашого дослідження відзначаємо, що культурні зв'язки стали всеосяжним чинником формування ідейного, творчого, наукового світобачення та громадської активності педагогічних персоналій літераторів. Вони здійснювалися на різних рівнях: західноукраїнському (між діячами Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині, зокрема з представниками різних етнічних груп цих регіонів), загальноукраїнському, міжслов'янському,

європейському. Основними формами і засобами їхнього здійснення були листування, гуртування навколо періодичних видань, участь у мистецьких об'єднаннях та масових культурно-просвітніх товариствах, публічні культурно-мистецькі акції, зібрання, з'їзди, міжособистісні контакти тощо.

Позакрайові стосунки українських діячів Буковини були слабшими. Наприкінці XIX – на початку XX ст. його чільні літератори О. Маковей, О.Кобилянська, В. Сімович, інші перебували в найбільш тісних стосунках з письменниками і вченими Галичини – І. Франком, В. Стефаником, Марком Черемшиною, В. Щуратом та ін., а також Волині, зокрема Лесею Українкою. І. Франко, Леся Українка, В. Стефаник, Олена Пчілка та інші митці відіграли вагомий роль у налагодженні культурних зв'язків з наддніпрянцями, які згодом набули сталого характеру, в тому числі й з Б. Грінченком. О. Кобилянська тісно спілкувалася з провідними культурно-освітніми діячами, письменниками Західної України та Наддніпрянщини. Сестра М. Драгоманова – Ольга Драгоманова-Косач (літературний псевдонім Олена Пчілка) – через Івана Франка познайомилась з Анною Павлик, цікавилась творчістю талановитої письменниці [32, с 90-97].

Творчість І. Франка справила потужний вплив на творчість Уляни Кравченко [183]. Відзначаємо демократизм міжособистісних стосунків українських письменників, підтримку з боку авторитетних літературних митців молодих талантів. Так, до прикладу, маловідома на той час поетеса В. Жуковецька активно листувалася з такими відомими діячами, як І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, Д. Січинський та ін. [286].

Означені процеси організаційної стадії національного пробудження українців Галичини 60–80-х рр. XX ст. знайшли продовження на наступній, політичній стадії 90-х рр. XIX – початку XX ст., коли виникають і розгортають діяльність українські політичні партії (радикальна, народно-демократична, соціал-демократична), загострюється політичне протистояння в різних лініях відносин (українці – русофіли – поляки – Відень), інтелігенція і маса селянства втягуються в політичний процес через участь у виборах і різного штибу

громадських акціях тощо. У контексті нашого дослідження, акцентуємо увагу на соціальних і культурних чинниках, які позначилися на формуванні світогляду і смаків, розвитку літературної і громадсько-культурної активності українських письменників та широких верств галицького українства, що були споживачами плодів їхньої творчої праці.

Про інтелектуальний потенціал населення Галичини свідчить його соціальна структура. На межі XIX – XX ст. в аграрному секторі працювало майже 95 % українців, 60 % поляків і 18 % євреїв, у промисловості й ремеслі ці показники становили відповідно 1,4 %, 12,8 %, 26,5 %, у торгівлі – 4 %, 7,7 %, 29,5 %. Етнічна дискримінація виразно проявилася у сфері невиробничих відносин. Із 37 тис. урядовців краю поляки становили 27 тис., а українці – 5,7 тис., з яких майже 25 % працювали в Західній Галичині [501, с. 182].

Під впливом модернізації і демократизації суспільного життя на перетині XIX – XX ст. в українському національно-культурному русі Галичини відбулася доленосна зміна еліт: греко-католицьке духовенство було витіснене від проводу в ньому світською інтелігенцією. При цьому Греко-католицька церква до кінця 30-х рр. XX ст. залишалася найвпливовішою інституцією галицького українства. Важливу роль у цьому відіграв митрополит Андрей Шептицький, визначний гуманіст, філософ і меценат, який, ставши очільником церкви 1901 р., упродовж чотирьох десятиріч залишався одним із найвпливовіших діячів Західної України.

Дві означені вище обставини позначилися на розвитку культурно-освітнього і літературного життя Галичини. Письменники стали головним чином рекрутуватися із селянської маси, тож їхнє світобачення, ментальність, ідейні орієнтири відповідним чином позначалися на характері літературної продукції. Її споживачем також головним чином виступали селянська маса, діти, молодь, дорослі. Усе це позначалося на змісті і характері всього літературного процесу.

Важливим всеохопним чинником його розвитку стали самодіяльні громадські організації, які почали виникати на другій, розвинулися на третій

стадіях процесу національного пробудження українців Галичини та у 20-30-х рр. ХХ ст. разом із політичними партіями і кооперацією стали стрижнем збереження його самостійності, етнічної ідентичності і культурного розвитку [716–718]. Їхня діяльність предметно розглядатиметься в наступних розділах, тож наразі відзначаємо, що це були професійні і клубні об'єднання інтелігенції (учителів, письменників, художників, юристів, лікарів тощо), різнопрофільні молодіжні, студентські, жіночі організації, благодійницькі інституції та масові культурницькі товариства («Просвіта», Руське товариство педагогічне, «Сільський господар» та ін.). Вони сприяли консолідації інтелектуальних сил українства на національній основі, підтримували і стимулювали творчість митців, сприяли виданню їхніх творів, підготовці навчально-методичної літератури для шкільництва, розвитку книговидавництва та періодики для освіти і просвітництва тощо. При цьому кожна організація виконувала свої специфічні функції, зокрема асоціації письменників стали важливим засобом їх консолідації та виявом творчої і громадянської активності.

Поряд із загальними характеристиками процесу національного пробудження українства Галичини, він мав свої особливості в інших західноукраїнських регіонах. На Буковині три означені його стадії були менш виразними. За думкою вчених, до 1848 р. буковинські українці не виявили значного національно-культурного поступу. У діючих у краї нечисленних початкових школах мовою навчання була німецька або румунська, а в трьох гімназіях, педагогічному училищі і теологічному інституті – німецька або латинська. «Суспільну дрімоту» розбурхало селянське повстання 1843-1844 р. під проводом Лук'яна Кобилиці [498, с. 346-347], що відобразилося в літературній творчості.

«Весна народів» 1848 р. не викликала національно-культурницької активності українців Буковини. Однією з причин слабкості їхнього національного руху була залежність православного духовенства від румунських ієрархів [498, с. 387]. У 50-х рр. ХІХ ст. під впливом літературного руху в Галичині і Наддніпрянщині були здійснені перші спроби віршування на основі

живої народної мови (Гаврило і Василь Продани, В. Ферлеєвич), а піонер збирання місцевого фольклору О. Попович інтерпретував зразки усної народної творчості у віршах німецької мовою [252, с. 121].

Національно-культурне життя українців поживавлюється з отриманням Буковиною 1861 р. статусу окремої провінції монархії Габсбургів. 1869 р. для мобілізації сил патріотичної інтелігенції на розвиток освіти і культури серед народу постало перше національне товариство – «Руська бесіда», яке згодом виступило ініціатором заснування багатьох українських культурно-освітніх організацій. Створена 1870 р. Руська рада, як перша в краї політична організація українців, виступила на захист їхніх національно-культурних прагнень. Зусиллями її лідерів, письменників С. Воробкевича і І. Глібовицького стали видаватися літературний часопис «Буковинська зоря» (1870-1871) та культурно-просвітницька література.

Перша стадія національного пробудження на Закарпатті, де проживало близько 470 тис. русинів-українців, позначилася створенням греко-католицької єпархії в Мукачеві; заснуванням початкових шкіл і семінарії; появою перших студій з історії краю (третомник І. Базиловича, 1799-1805 рр.) та фольклорних і філологічних праць (В. Добрович), граматик (М. Лучкай), які відображали своєрідність культурної спадщини регіону у східнослов'янському світі [498, с. 347-348; 608, с. 34-35].

У першій половині ХІХ ст. політика мадяризації не становила серйозної загрози для асиміляції русинів-українців Закарпаття (офіційна назва Угорська Русь), утім, чимало провідних діячів (М. Балудянський, П. Лодій, І. Орлай та ін.) працювали в Галичині, Наддніпрянщині, Російській імперії, де спричинилися до розвитку вищої і середньої освіти. Крім налагодження культурних зв'язків, це сприяло і поширенню русофільських ідей в краї. У цей час почали формуватися ідейні концепти, згідно з якими східнослов'янське населення краю розглядалося як складник «загальноросійської» народності або, зважаючи на його своєрідність, як окрема етнокультурна суспільність. Ці орієнтації до кінця

30-х рр. XX ст. справляли значний вплив на національно-культурний, зокрема літературний, процес закарпатських українців.

Національне пробудження русинів-українців Закарпаття спричинила «Весна народів» 1848 р. Відтоді стала зміцнюватися започаткована ще в першій половині XIX ст. (І. Базилович, М. Лучкай, А. Дашко) українофільська течія, яку представляли відомі «будителі» в особі істориків, письменників, етнографів А.Кралицького, І. Дулішковича, Л. Чопея, Ю.Жатковича та ін. Спираючись на історичні, лінгвістичні, фольклорні джерела, вони доводили, що закарпатці, галичани, наддніпрянці – єдиний народ: «кров наша є руською; ми сім'я преславної України, і незабутнього Запоріжжя». Стверджувалася ідея, що русини Закарпаття є складником окремішнього українського народу, а їхня мова – «діалект» української мови.

Це зумовило виникнення у XIX ст. на Закарпатті своєрідної і парадоксальної за своєю суттю мовно-культурної ситуації. Відстоюючи ідею загальноукраїнської літературної мови та визнаючи її за свою, рідну, чимало українських культурних діячів краю були неспроможні практично використовувати її в письмі. Переважно вони писали на одному з закарпатських діалектів з російськими і церковнослов'янськими домішками (Ю. Жаткович).

У цьому полягала мовна особливість усієї Західної України, де представники демократичного мовного напрямку виступали за використання рідної мови в літературі, але насправді послуговувалися не мовою Т. Шевченка, а місцевою діалектною основою (В. Статєєва [762, с. 291]). Для галицьких українців розмовляти українською мовою означало говорити власною говіркою (Ю. Шевельов [912, с. 21]). Як наслідок, наприкінці XIX – на початку XX ст. лише невелика частина західноукраїнських письменників була спроможна використовувало фонетику, що істотно позначалося на змісті і характері розвитку літератури, освіти й усього національно-культурно життя.

За означеного періоду національного пробудження в інших, відокремлених від Галичини, Буковини, Закарпаття суспільно-політичних умовах перебувала Волинь. Після поділів Речі Посполитої 1793 і 1795 рр. її територія відійшла до

Російської імперії й отримала статус губернії, що складалася з 12 повітів. Суть імперської політики в краї в перше сорокаріччя влучно визначив історик І. Левкович: «Московський уряд їхав на українському возі польським конем, він правив поляками, а поляки – українцями» [463, с. 75]. Росія вміло використовувала польські впливи для гальмування суспільного життя українців краю.

Після придушення царатом польських повстань 1831 і 1863 рр. політика колонізації місцевого населення змінилася його тотальним зросійщенням. На місце ліквідованих польських шкіл відкривалися російські гімназії, в які скеровували вчителів з центральних губерній. Основою масової початкової освіти стали церковнопарафіяльні школи (на 1900 р. близько 2300 шкіл) та школи грамоти при церквах, початкові і вищі училища. На них покладалися не лише освітня, а й ідеологічна функції. Стрижнем навчально-виховного процесу була православна віра, що стала важливим засобом зросійщення. При цьому на початку XX ст. у школах навчалася лише 1 дитина з 24 дітей, а більшість населення краю залишалося неписьменним [463, с. 11-23; 888, с. 167-168].

Мізерний за чисельністю та сполонізований, відтак зрусифікований прошарок української інтелігенції Волині не мав жодної можливості для національного самовиявлення. Згуртовані навколо одного з перших у краї українських часописів «Волинські єпархіальні відомості» (1867) православні священники формували суспільну свідомість вірян у проросійському дусі. Таку ж спрямованість мало створене 1902 р. товариство поширення грамотності.

В історіографії побутує думка, згідно з якою лише культурно-освітня діяльність Українських січових стрільців у 1916 – 1917 рр. позначила перші пагони національної ідеї на Волині [715, с. 38]. Попри символічність цієї події, вона має сенс, але загалом ситуацію не слід драматизувати. Справжньою оазою українства не лише Волині, а й усєї підросійської України стала родина Косачів в особі сестри М. Драгоманова, української письменниці Олени Пчілки, її чоловіка П. Косача, відомого громадського діяча, засновника «Старої громади», їхніх дітей – Михайла Косача, юриста і письменника, засновника літературного

гуртка «Плеяди»; Ольги Косач-Кривинюк, письменниці, етнографині, членкині Київської «Просвіти»; Оксани Косач-Шимановської, музикантки і перекладачки; Миколи Косача, знаного громадського діяча; Лариси Косач (Лесі Українки) – найвідомішої української поетеси; її чоловіка К. Квітки, знаного музиканта і фольклориста; Ю. Косача, онука Олени Пчілки, відомого поета, драматурга, редактора та ін. Родина Косачів проводила широку літературну, науково-педагогічну, просвітницьку, культурно-організаційну, фольклорну діяльність та стала потужним осердям зв'язків провідних українських діячів Волині, Наддніпрянщини, Галичини, інших регіонів України і закордоння наприкінці XIX – початку XX ст. [746].

У суспільній думці домінує погляд, відповідно до якого вибух Першої світової війни та військово-революційні події 1914 – 1919/21 рр. повністю паралізували розвиток національно-культурного життя. Насправді, воно не стільки перервалося, скільки продовжувалося в нових формах, в іншому вигляді. А найголовнішим є те, що доба лихоліття спричинила якісні зміни у світобаченні української інтелігенції й широких верств громадськості, стала переломною в культурному, зокрема й літературному та освітньому, поступі українства. Це виявилось у долі трьох визначених нами групах української інтелігенції.

До першої зачисляємо діячів, які в часі першої російської окупації Галичини (вересень 1914 – червень 1915 р.) зазнали потужного репресивного удару. За звинуваченнями у «мазепинстві» і «сепаратизмі» лише через київські в'язниці вглиб Росії вивезли 12 тис. українців, з-поміж яких багато священиків і митрополит А. Шептицький [662, с. 445]. Сотні українських письменників, педагогів, культурних діячів (К. Малицька, П. Огоновський, І.Ющишин, І. Кивелюк, Є. Олесницький, К. Паньківський, Я. Весоловський, Ю. Балицький та ін.) опинилися у Сибіру. На рідні землі вони стали повертатися лише після революційних подій 1917 р. у Росії.

Другу групу становить частина українського політичного проводу і культурних діячів, що емігрували до Відня, де відновилося українське національне життя: відкривалися видавництва, продовжувалася творча праця.

Третю групу представляють письменники, педагоги, освітяни, що виявили активність у революційному процесі 1917 – 1920 рр. Вони брали дієву участь у державному будівництві УНР і ЗУНР та воювали у складі національних військових формувань – Українських січових стрільців, київських Січових стрільців, Армії УНР, Української галицької армії тощо. Ці буремні події, як покажемо далі, започаткували новий етап українського літературного процесу, спричинили зміну генерації письменників.

Падіння української державності і наслідки Першої світової війни зумовили кардинальні зміни в геополітичному становищі України. У її східній частині встановився жорсткий більшовицький (радянський) режим, а західноукраїнські землі були вкотре поділені між сусідніми державами. До відродженої Речі Посполитої поряд зі Східною Галичиною і Лемківщиною відійшли Західна Волинь, Підляшшя, Полісся і Холмщина. Закарпаття (Підкарпатська Русь) опинилося у складі Чехословаччини, а Північна Буковина відійшла Румунії. Державна політика панівних режимів значною мірою зумовлювала характер і особливості національно-культурного життя українського населення цих регіонів, що відповідним чином позначалося на творчості та освітній і громадській діяльності письменників міжвоєнної доби.

Міжвоєнна Польща була президентсько-парламентською республікою, а її централізований адміністративний устрій реалізувався в поділі на воєводства і повіти на чолі з бюрократичною управлінською вертикаллю. Територія Східної Галичини 1921 р. була розділена на три воєводства – Львівське, Станіславське, Тернопільське й отримала офіційне назву «Східна Малопольща». Березнева 1921 р. конституція проголошувала демократичні свободи, рівність усіх громадян перед законом, гарантувала меншинам право на вільний розвиток національної культури, мови, релігії та громадських організацій. Однак східногалицькі воєводства не отримали обіцяного самоврядування, а 1922 р.

уряд заборонив вживати терміни «Західна Україна», «Східна Галичина» [501, с. 147-153; 275, с. 556].

Галичина залишилися сировинним додатком до промислово розвинених центральних воєводств Польщі. Політика колонізації (переселення польських осадників) посилила земельний голод і розмивала етнічну структуру. За 1921 - 1939 рр. населення краю зросло з 4774 до 5824 тис., однак питома вага українців зменшилася до 67 %, а поляків зросла до 15 %, євреїв до 9,8 %. Про інтелектуальний потенціал і характер читацької аудиторії українства свідчать дані, згідно з якими 89 % його представників були зайняті в сільському господарстві, 5,8 % – у промисловості і ремеслі, 2,1 % – торгівлі і транспорті, а в невиробничій сфері (службовці, вчителі, правники, лікарі тощо) – лише 1,1 % [501, с. 147-153].

З одного боку, Польща реалізувала політичний курс на створення мононаціональної держави шляхом послідовної асиміляції національних менших. Яскравим виявом цього стала заборона українському населенню для виявлення своєї етнічної ідентичності вживати терміни «українці», «український», натомість нав'язувалися застарілі назви «русини», «руські». Такий волюнтаризм обґрунтовувала доктрина, що визначала її «руською гілкою польського дерева», а всі етнографічні групи (гуцули, бойки, лемки, подоляни, поліщуки) оголошувала «відсталими племінними культурами», які мали стати складовою гармонійної польської культури [747, с. 122-125].

З іншого боку, Польська Республіка позиціонувала себе як демократична держава, тож її українське населення мало значні можливості для національного самовиявлення і задоволення національно-культурних інтересів. На відміну від радянської України, українська інтелігенція Східної Галичини, як і Західної Волині, не зазнала тотальних репресій й могла вільно контактувати із західним культурним світом та українською еміграцією.

Усе це позначалося на громадсько-політичному житті Галичини, в якому формувалася міжвоєнна генерація українських літераторів, багато з яких брали чинну участь у діяльності політичних партій: Українському національно-

демократичному об'єднанні, що спочатку гостро критикувало чинний політичний режим, але в 30-х рр. XX ст. підтримало політику «нормалізації» польсько-українських стосунків; Української радикальної партії, яка сповідувала ідеї «націонал-марксизму» та відродження української державності; Комуністичної партії Західної України, що стала на радянським позиціях; консервативно-католицьких угрупованнях тощо.

Частина митців підтримала обґрунтовані Д. Донцовим ідеї інтегрального націоналізму, що взяли на озброєння Українська військова організація (УВО) та Організація українських націоналістів (ОУН). Вони сповідували ідеал відновлення вільної самостійної Української держави та виступали за радикальні методи боротьби з чинною владою. Постулати «національної автаркії» («свій до свого по своє») та суспільної стабільності відстоювала українська кооперація у вигляді розгалуженої мережі різнопрофільних економічних установ. Вони надавали матеріальну підтримку культурно-освітнім проектам та розвитку освіти і видавничої справи українців.

Складні неоднозначні за наслідками процеси супроводжували розвиток шкільництва в краї. Розуміючи потребу покращення освітнього рівня населення, польський уряд запровадив обов'язкову початкову освіту та збільшив чисельність початкових шкіл у краї з близько 4 тис. у 1922 р. до майже 5 тис. у 1938 р. Завдяки цьому рівень неписьменних скоротився з 53% до 23 %. Утім, у цей час було майже знищене українське шкільництво. Унаслідок реалізації ухваленого 1924 р. т. зв. закону С. Грабського (тодішній прем'єр-міністр) на 1938 р. у Галичині залишилося 352 україномовні школи, а решту перетворили на двомовні польсько-українські [558, с. 28]. Такому наступу асиміляції українська громадськість протиставила створення мережі приватних шкіл, передусім середнього рівня (семінарій, гімназій тощо), у яких наприкінці 30-х рр. XX ст. навчалася близько 45 % української молоді [312-314].

Паралельно розвинулася мережа самодіяльних організацій: молодіжних («Січ», «Сокіл», «Луг», «Пласт» та ін.), жіночих («Союз українок» та ін.),

культурно-освітніх («Просвіта», УПТ «Рідна школа», «Сільський господар» та ін.), студентських, благодійницьких, професійних об'єднань інтелігенції тощо.

Означена ситуація вносила відповідні корективи в освітньо-педагогічний аспект творчості українських письменників Галичини.

Особливі процеси суспільного розвитку переживала і міжвоєнна Західна Волинь. З одного боку, в часі перебування під владою УНР значно зріс рівень національної свідомості українців краю. Відтак під впливом Галичини тут розгорнули діяльність ідентичні осередки легальних політичних партій, УВО-ОУН і громадських товариств «Просвіти», «Сільського господаря», «Рідної школи». З іншого боку, щоб знівелювати вплив «деструктивної» Галичини польський уряд у середині 20-х рр. XX ст. нав'язав волинським українцям політику т. зв. регіоналізму. Її суть полягала в доведенні, що Волинь має «особливу» історичну долю, тому її успішний розвиток у складі Речі Посполитої залежить від мирного співіснування українців і поляків краю та їхнього виховання як лояльних громадян держави. Вона мала певний успіх, що виявився у спокійному сприйнятті місцевою людністю закриття українських шкіл (з 1185 у повоєнні роки до 5 у 1931 р.), заборони вживати українську мову в суспільному житті, появі «регіональних» польсько-українських громадських організацій і часописів тощо [716, с. 21-25]. Такі ідейні колізії відповідним чином позначалися на світогляді і творчій діяльності міжвоєнної генерації українських письменників краю.

Справжній національно-культурний ренесанс пережили українці Закарпаття, перебуваючи за міжвоєнної доби XX ст. у складі Чехословацької Республіки. Її політичне керівництво на чолі з ученим і публіцистом Т. Масариком толерувало русинів-українців Підкарпатської Русі (офіційна назва краю) як органічний слов'янський складник держави. Унаслідок напливу сюди інтелігенції з Галичини, Волині, Буковини та радянської України, Прага стала провідним культурним центром української еміграції в Європі.

На розвиток літературного процесу і культурно-освітнього життя українців Закарпаття наклала відбиток ситуація в їхньому національному таборі. Вона

позначалася загостренням суперечок між старими русофільською та українофільською і новою русинофільською течіями [642]. Остання пропагувала ідею існування окремої підкарпатської русинської національності, тож активно підтримувалася празьким урядом [498, с. 515-520]. Це протистояння істотно позначилося на ідейно-світоглядних орієнтаціях і творчій діяльності закарпатських письменників.

На відміну закарпатських українців, становище українства Північної Буковини, яке опинилося під владою Румунії, кардинально погіршилося порівняно з австрійським періодом. Українці стали об'єктом тотальної румунізації. Земельна реформа і румунська колонізація посилили майнове розшарування серед українських аграріїв, а промисловість краю залишилися в нерозвиненому стані. Православна церква українців втратила залишки окремішності й 1921 р. фактично була інтегрована в автокефальну румунську православну церкву [98, с. 221-240; 444, с. 85-92; 498, с. 512-515].

За таких умов національно-культурне життя українців Північної Буковини майже завмерло. На офіційному рівні вони фактично втратили статус національної меншини, їх трактували як «румунів, що забули мову своїх предків». Поступово у краї не залишилося жодної початкової школи з українською мовою навчання, її викладання було дозволено лише як одного з предметів по кілька годин на тиждень. Середнє українське шкільництво ліквідували ще 1920 р., а заснований Габсбургами 1875 р. університет перейменували на Чернівецький університет ім. Короля Кароля I, він втратив залишки неформального «полілінгвізму» й був цілковито зрумунізований. Заборона вживати українську мову в адмініструванні потягнула ліквідацію усіх українських товариств і видавництв [98, с. 221-240; 444, с. 85-92; 498, с. 512-515].

Отже, означені передумови і чинники етноісторичного, міжнародного, суспільно-політичного, культурно-освітнього, міжетнічного, іншого порядку окреслюють тло, на якому формувалося світобачення західноукраїнських письменників та визначалися освітньо-педагогічні орієнтири їхньої творчості

наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. Вони мають об'єктивно-зумовлений характер, тож впливали, але апріорі не визначали ціннісні погляди і переконання літераторів та ідейно-змістове наповнення їхніх творів. Це зумовило потребу предметного розгляду крізь призму міждисциплінарного дискурсу суб'єктивовану літературно-мистецькими вимірами динаміку розвитку літературного процесу та зміну генерацій західноукраїнських письменників.

Висновки до першого розділу

З'ясовано, що літературний процес у Західній Україні (кінець XVIII – 30-х рр. XX ст.) є складним, багатоаспектним, поліструктурним явищем та становить окрему яскраву сторінку в історії української культури і літератури. Він детермінований низкою чинників суспільно-політичного і соціокультурного вимірів. Водночас унаслідок інтеграції інтелектуального потенціалу українських письменників, багато з яких були вчителями, розглядаємо його як унікальний продуктивний складник розвитку національної педагогічної думки України.

Доведено, що історія педагогіки й літературознавство мають значний потенціал для інтеграції свого науково-пізнавального ресурсу. Застосування комплексу методів, зокрема просопографії, а також інтердисциплінарного і трансдисциплінарного підходів уможливить комплексно розглянути історико-педагогічну науку та літературознавство для досягнення якісно нового розуміння предмета дослідження, з'ясувати не окремі аспекти життя і творчості письменників, а синтезовано-узагальнювально розкрити всю панораму їхньої письменницької і науково-педагогічної праці, увесь спектр професійної освітньо-педагогічної та адміністративної діяльності, висвітлити громадсько-просвітницьку, публіцистичну, наукову активність. Отже, тільки комплексне використання цих та інших підходів забезпечує їхню ефективність як інструментів вивчення педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці 80-х рр. XVIII – у 30-х рр. XX ст. та уможливорює показати особистість кожного письменника як талановитого

митця, громадського діяча та як живу людину, що перебувала у сфері певних соціальних і родинних зв'язків, здійснювала постійний моральний вибір тощо. Це створює підґрунтя для визначення ролі та місця як кожної окремої персоналії письменника, так і їхніх певних груп, генерацій у розвитку української освіти та педагогічної думки.

Запропоновано комбіновану схему градації джерельної бази дослідження, що передбачає їхній поділ за трьома основними ознаками: тематично-змістовою; галузево-дисциплінарною (студії з педагогіки, літературознавства тощо); формально-видовою (колективні й індивідуальні монографії; дисертації і автореферати; наукові статті і матеріали конференцій; навчально-методичні, довідниково-енциклопедичні видання; рецензії тощо). З огляду на це виокремлено такі умовні групи джерельного комплексу, які оптимально відображають характер і специфіку історіографії дослідження та уможливають здійснити її системний комплексний аналіз: 1) теоретико-методологічні праці; 2) праці про розвиток освітньо-педагогічного та літературного процесів у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.; 3) дослідження про педагогічні ідеї та освітню і просвітницьку діяльність західноукраїнських письменників за означеного періоду. Автором виражено та зіставлено наукові напрацювання радянських, діаспорних і сучасних учених. Синтезований розгляд цих підгруп студій виразняє аналіз «по горизонталі» за формально-видовими і профільними ознаками: 1) літературознавчі студії, у яких освітньо-педагогічні ідеї західноукраїнських письменників знайшли аспектне відображення; 2) студії про окремі напрями просвітницької діяльності; 3) наукові нариси, де письменники розглядаються як педагогічні персоналії, поряд з іншими діячами освіти, культури і науки; 3) комплексні дослідження про педагогічні погляди й освітню діяльність українських літераторів; 4) публікації про окремі педагогічні ідеї та аспекти освітньої діяльності письменників.

З'ясовано низку чинників, що визначали й зумовлювали зміст, характер і особливості розгортання літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., який відображав культурно-освітнє життя українства

регіону, проблеми шкільництва, навчання та виховання дітей та юнацтва. З-поміж них – політика панівних державно-політичних режимів; розгортання українського національного руху і формування його політичних і суспільних інститутів; нарощування творчого інтелектуального потенціалу українства, зокрема в літературній сфері; розвиток системи освіти і шкільництва в Західній Україні; зв'язки письменників, освітян, науковців, громадських і політичних діячів з Наддніпрянською Україною, слов'янським світом та європейськими і міжнародними культурними колами тощо. Вони окреслюють тло, на якому формувалося світобачення західноукраїнських письменників та визначалися освітньо-педагогічні орієнтири їхньої творчості впродовж досліджуваного періоду.

Результати аналізу наукового доробку про педагогічні персоналії західноукраїнських письменників досліджуваного періоду дають змогу стверджувати, що їхні педагогічні ідеї та просвітницька діяльність є значущою для розвитку педагогічної науки та освіти України проблемою, яка не стала предметом спеціального комплексного аналізу.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИКЛИКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ У ВИМІРІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ДОБИ

2.1 Періодизація розвитку літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті

В українській науці й гуманітаристиці фактично не здійснено ґрунтовних узагальнювальних спроб розв’язання означеної в назві підрозділу проблеми. Вона висвітлювалася переважно в контексті розвитку літературного або освітнього (освітньо-педагогічного) процесів, а на їхньому перетині лише в окремих предметно-змістових ракурсах (студії про педагогічні персоналії письменників, видання навчальної літератури тощо) та зазвичай у вузьких хронологічних періодах і стосовно окремих регіонів – Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині.

Розробка періодизація літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному вимірі потребує подолання означених та інших обмежень. Це зумовило вироблення спеціальної методологічної програми міждисциплінарного характеру, що складається з трьох основних блоків: 1) літературознавчого; 2) освітньо-педагогічного; 3) конструювання періодизації в контексті досліджуваної проблеми. Схарактеризуємо їх докладніше.

Перший літературознавчий блок передбачав розв’язання двох основних завдань: а) дефініціювання низки операційних понять і категорій («літературний процес», «літературний рух», «освітній (освітньо-педагогічний) процес», «педагогічна думка», «літературна спадщина» та ін.); б) з’ясування досвіду періодизації літературного процесу в Україні тощо.

Виходячи з наукового досвіду, літературний процес (лат. processus – просування) визначаємо як складний поліструктурний багатоаспектний, історично детермінований культурно-мистецький феномен, який виявляється і характеризується змінами стилів і напрямів художньої творчості, художніх

засобів виразально-зображувальної системи, еволюцією тематичної і жанрової своєрідності творів тощо. Його розвиток детермінується багатьма суспільними і культурно-мистецькими чинниками, зокрема інтенсивністю літературного життя в регіоні, у певному культурному центрі країни тощо.

Літературний процес як різновид і складник загального суспільного (історичного) процесу є профільно-орієнтованим і персоніфікованим, тобто пов'язаний з мистецьким суб'єтивізмом (творчим самовираженням), тому в багатьох вимірах є мінливим, багатоаспектним, дискурсивним. При цьому він має досить чіткі параметри і низку особливостей, які, еволюціонуючи і трансформуючись упродовж століть, утверджували тяглість, наступність, спадковість розвитку української літератури, її культурно-мистецьку самотність і цілісність. Зважаючи на цей постулат, у контексті нашого дослідження відзначаємо доцільність вивчення внеску в українське художнє слово не лише відомих літературних центрів, але й окремих регіонів. Такий підхід не лише в науковій і мистецькій площинах, а й з ідейно-світоглядних позицій засвідчує єдність і соборність української літератури, її регіональне розмаїття та цілісність, унікальність і оригінальність у європейському і світовому культурному процесі.

У літературознавстві, культурології, інших суміжних науках, поряд із поняттям «літературний процес», уживається поняття «літературний рух», яке також не має чіткого тлумачення, зокрема в репрезентативних академічних виданнях [486], тож є ще більш дефінітивно розмитим. Автори конкретно-тематичних досліджень часто оперують цими поняттями як синонімічними, хоча насправді вони позначають різні феномени. Зважаючи на науковий досвід літературознавства і суміжних наук, які вивчають розвиток суспільних (соціальних) рухів, його складник літературний рух визначаємо як літературну активність та колективні організовані й цілеспрямовані або спонтанні дії, вчинки літераторів і громадських діячів, які, керуючись певними спільними ідеями, мотивами, прагненнями, спрямовують їх на досягнення певних літературно-мистецьких цілей і завдань. Отже, умовна цілісність і

цілеспрямованість літературного руху, що зазвичай об'єднує і консолідує однодумців, відрізняє його від літературного процесу, який вбирає і представляє всіх літературних діячів певного періоду та є загальними вираженням історії розвитку літератури.

Літературний рух передбачає певну формалізацію дій і поступу, що знаходить вияв у розробці і сприйнятті його представниками (членами) певних ідеологічних установок і поглядів, створення і приналежність до певних організаційних структур, які реалізують власні стратегії на основі погоджених тактичних дій, заходів. Тому головними чинниками, засобами та проявами літературного руху виступають різні (формальні, неформальні, державні) добровільні самодіяльні літературні організації (товариства, асоціації, клуби, гуртки), які об'єднують служителів муз, стають осередками творчих дискусій та речниками й виразниками мистецьких ідей.

Важлива особливість українського літературного процесу за досліджуваного періоду полягає в територіальній роздробленості, адже він охоплював не лише окремі регіони, а й еміграцію. Порівняно з Наддніпрянщиною, де у XIX – на початку XX ст. українські письменники перебували в орбіті загальноросійського літературного процесу, а за міжвоєнного періоду XX ст. опинилася за «залізною завісою» політичного режиму СРСР, Галичина, Закарпаття, Буковина, відтак Волинь були щільніше інтегровані в західноєвропейський культурний простір, зокрема й завдяки тіснішим зв'язкам з еміграцією. За умов їхнього перебування у складі відносно відкритих і демократичних європейських держав поділ українських літераторів на «галицьких», «закарпатських», «буковинських», «волинських» та «емігрантських» виглядав дещо умовним, фрагментарним, позаяк відбувалася їхня постійна активна пертурбація в межах регіонів і на рівні «еміграція – край».

У літературознавстві існують різні періодизації історико-літературного процесу в Україні загалом та її окремих регіонів зокрема. Це зумовлюється як особливостями етнокультурного розвитку, так різними покладеними в їхню основу підходами і критеріями. Як впливає з аналізу наукового досвіду [138;

195; 279; 486; 687; та ін.], при їхній розробці вчені спиралися й інтегрували такі основні ознаки, як: домінування певного літературного напрямку або літературної традиції; сприйняття й розуміння ролі і значення літератури в суспільному та культурному розвитку спільноти; пріоритетність певних літературних стилів, жанрів, форм літературного життя, типів літературних публікацій тощо.

Домінуючою ознакою виокремлення певного літературного періоду (добы) зазвичай ставав певний літературний напрям (докл. 3.1). У їхній зміні і трансформації найбільш виразно проявлялися закономірності літературного процесу, тож вони часто слугували маркером і давали назву певного літературного періоду. Це зумовлює об'єктивно детерміновану умовність різних періодизацій, адже літературні напрями зароджувалися за однієї епохи та продовжували існувати в більш чи менш вираженій формі в наступних літературних періодах.

З першого погляду відмінні періодизації історії розвитку української літератури насправді відображають досить сконсолідовану позицію, адже ґрунтуються на двох покладених в їхню основу підходах – соціологічному та естетичному. Перший впливає з фундаментальної праці М. Грушевського «Історія української літератури», що визначає такі основні періоди цього процесу: 1) література Києворуської доби XI – першої половини XIII ст.; 2) середньовічна (давня) українська література другої половини XIII – кінця XVIII ст., що включає створені на українських етнічних землях твори давньоруською, латинською, польською, російською, іншими мовами; 3) становлення нової української літератури наприкінці XVIII – на початку XIX ст.; 4) література XIX ст.; 5) література кінця XIX – початку XX ст. [172].

Близька до неї періодизації С. Єфремова ґрунтується на чиннику інтеграції літературного і державно-політичного процесу в Україні, тож у його розвитку визначає три основні доби: 1) національно-державної самостійності до з'єднання з Литвою і Польщею (до кінця XIV ст.); 2) національно-державної

залежності зі спробами повернути втрачену волю (кінець XIV – кінець XVIII ст.); 3) національного відродження (кінець XVIII – XX ст.) [351].

Означені схеми розвитку української літератури загалом збігаються із розробленою на засадах культурно-історичної школи періодизацією І.Франка. Вона ґрунтуються на ознаках змістового наповнення і різножанровості художніх творів як документів духовного життя, тож передбачає визначення трьох основних епох: 1) староруської (XI – XV ст.): 2) середньоруської (XVI – XVII ст.); 3) новочасної (XIX ст.) [781, с. 34-48]. Цю градацію розвинув і продовжив на першу третину XX ст. М. Возняк, який у фундаментальній праці «Історія української літератури» визначив і схарактеризував три періоди (доби) її розвитку: давня, середня, нова [139, с.56-58].

Рефлексуючи подібні підходи, В. Радзикович у своїй «Історії української літератури» [688; 689], що презентує рецепцію українського зарубіжжя, акцентував на її розвитку за « нової доби ». Учений пов'язав її з появою «Енеїди» 1798 р., яка ознаменувала «перемогу живого слова» і початок «тріумфальної ходи» української народної мови [688, с. 3].

Окрім означених схем, радянські та сучасні науковці в процесі розробки цієї проблеми активно спираються на представлену Д. Чижевським у праці «Історія української літератури» періодизацію, в основі якої лежить друга засаднича ознака – естетична. На відміну від попередніх проєктованих в українському контексті класифікаційних схем, вона адаптована до тенденцій загальноєвропейського і світового літературного процесу та передбачає виокремлення дев'яти періодів: 1) монументального стилю (XI ст.); 2) орнаментального стилю (XII – XIII ст.); 3) переходова доба (XIV – XV ст.); 4) Ренесанс і Реформація (кінець XVI ст.); 5) бароко XVII – XVIII ст.); 6) класицизм (кінець XVIII – 40-ві рр. XIX ст.); 7) романтика (кінець 20-х рр. – початок 60-х рр. XIX ст.); 8) реалізм (від 60-х рр. XIX ст.); 9) символізм (початок XX ст.) [886].

Результати аналізу репрезентативних студій не виявили продуктивного досвіду розробки цілісної регіональної періодизації літературного процесу в

Західній Україні. Утім, науковці досить глибоко дослідили його окремі етапи і тенденції, що створює підґрунтя для конструювання динаміки розвитку цього феномену, який трансформувався, модифікувався під впливом ідеології панівних політичних режимів та європейського і українського письменства Наддніпрянщини.

У контексті досліджуваної проблеми представлені періодизації свідчать, що літературний процес у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. спирався на значну традицію розвитку національного письменства та загалом вписується в загальну схему його розвитку. У регіональній проекції він має свої, зумовлені відомими соціально-історичними і національно-культурними чинниками особливості, які стають ще виразнішими у вимірах Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині.

Одним із таких прикладів є розроблена відомим канадським україністом П. Р. Магочієм періодизація літературного процесу на Закарпатті, в основу якої покладені особливості мовно-літературної ситуації і зміни ідейних орієнтацій. За цими ознаками вирізняються такі періоди його розвитку: 1) XVII – початок XVIII ст. (домінування церковнослов'янської та народної мови); 2) середина XIX ст. – 1918 р. (існування різних мовних форм: церковнослов'янської з домішками розмовної, народної мови, української, російської мови); 3) 1919 – 1945 рр. (існування карпаторуської, російської української літературних мов) [950].

Попри недовершеність цієї періодизації, українські науковці часто беруть її за основу своїх досліджень. При цьому вона доповнюється акцентуванням на ролі угорської мови в літературному процесі як такої, що значно посилила свої впливи в середині XIX – на початку XX ст. та вплинула на словниковий склад народної мови і творення карпаторуської мови, на якій укладалися граматики руської мови, видавалися літературні твори [699]. Цей приклад свідчить, як історико-культурні, мовні, ідейні, інші чинники зумовлювали особливості розвитку літературних процесів окремих регіонів. Це ускладнює розробку їхньої періодизації, які є апіорі умовними. Переходячи до з'ясування *другого*

освітньо-педагогічного блоку методологічної програми, відзначаємо, що саме міждисциплінарність зумовлює основну трудність розроблення періодизації нашого дослідження, адже вона має органічно поєднувати розвиток літературного й освітнього процесів та педагогічної думки в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. Це зумовлює потребу предметного з'ясування в досліджуваному контексті сутності понять «освітній процес», «освітній рух», «педагогічна думка» й інших категорій і понять та виявлення взаємозв'язків і взаємозалежності між ними.

Розв'язуючи це завдання у категоріях сучасної педагогіки, передусім апелюємо до базових освітніх документів. У Законі України «Про освіту» 2017 р. (ст. 1) термін «освітній процес» тлумачиться як система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей [306]. У Законі України «Про вищу освіту» 2014 р. (ст. 47) «освітній процес» визначається у конкретному профільному розрізі як інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться в закладі вищої освіти через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь, інших компетентностей у осіб, що навчаються, та на формування гармонійно розвиненої особистості [306].

Такий компетентнісний підхід відповідає сучасній освітній парадигмі, але потребує уточнення щодо його розгляду в історичному контексті. У такому сенсі існує наукова позиція, згідно з якою освітній процес «бере початок» з поняттєво-термінологічного поля педагогічного процесу. Водночас сам педагогічний процес має безліч визначень, які насамперед фокусують на цілеспрямованій, змістовній і організаційно оформленій взаємодії його учасників (дитини і вихователя, учня і вчителя, наставника), між якими, попри різний характер (суб'єкт-суб'єктний, суб'єкт-об'єктний) і стиль (авторитарний, демократичний тощо) стосунків, зберігається провідна спрямовальна роль педагога.

Спираючись на розроблені в педагогічній науці структуру, функції, інші компоненти педагогічного процесу, розглядаємо його як динамічну систему, що інтегрує, раціоналізує, надає організованості, цілеспрямованості та забезпечує єдність і цілісність процесів навчання, виховання, самовдосконалення особистості та її всебічного розвитку.

В історико-педагогічному контексті педагогічний та освітній процеси розглядаємо як феномени, що, з одного боку, взаємопов'язані за своїми завданнями, функціями, учасниками, а, з іншого, відмінні й різновекторні за своєю соціальною функціональністю. Поняття «освіта» ввійшло наприкінці XVIII ст. у європейський культурний простір та інтегровані в нього західноукраїнські землі, зокрема, для позначення виховного, формувального, розвивального впливу навчання. У такому сенсі, як впливає зі студій з історії освіти у Галичині, Закарпатті, Буковині, Волині [634; 780; та ін.], у XIX – 30-х рр. XX ст. воно розглядалося як сукупність чинників і тло, що забезпечують формування і розвиток особистості.

В історико-педагогічному контексті досліджуваних періоду і регіону категорія «освіта» позначала окрему, відносно самостійну (поряд із політикою, економікою тощо) сферу суспільного життя, яка не лише забезпечувала процес зовнішнього впливу на засвоєння індивідом певного соціального досвіду, норм і цінностей, а й стала сутнісною характеристикою та способом й умовою існування української спільноти, ставала важливим чинником і виявом її самозбереження, ідентичності, засобом реалізації національних прагнень та інтересів.

За такого підходу освіту як процес (освітній процес) у контексті нашого дослідження розуміємо як цілісну єдність виховання, навчання, розвитку і саморозвитку особистості, що за умов бездержавного становища української спільноти Західної України та цілеспрямованої політики її денаціоналізації і асиміляції панівними політичними режимами стала важливими засобом і умовою збереження етнокультурної окремішності, ідентичності та реалізації національно-культурних потреб, прав та інтересів.

Реалізації означених завдань слугував інституційний складник освітнього процесу у вигляді системи українського приватного шкільництва, мережі громадських просвітницьких, молодіжних, жіночих, інших організацій гуманітарного спрямування, а також видавництв і кооперативного руху, що надавав їм матеріально-фінансову підтримку. Вагому роль у розвитку освітнього процесу відігравала церква в особі греко-католицького і православного духовенства, яке до кінця XIX ст. залишалося найбільш освіченою верствою західноукраїнського населення та чільним організатором його культурно-освітнього життя.

Аналіз розроблених науковцями схем періодизації розвитку системи освіти в Західній Україні за досліджуваного періоду виявив розмаїття поглядів на еволюцію її окремих компонентів (початкова, середня, професійна; різні аспекти теорії і практики процесу навчання і виховання тощо). Вони ставали ще виразнішими при вивченні етапів їхнього розвитку в окремих регіонах.

У праці «Шкільництво Галичини (1772 – 1939 рр.)» (1994) Б. Ступарик представив першу цілісну реконструкцію його розвитку, виокремивши такі етапи: кінець XVIII ст.; перша половина XIX ст.; друга половина XIX ст.; початок XX ст.; доба ЗУНР 1918 – 1919 рр.; 20-30-ті рр. XX ст. За критерії цієї періодизації слугували базові законодавчі акти, що визначали параметри освіти, значущі зміни в її розвитку, зрушення в суспільному поступі [780]. Попри подібні підходи до розробки періодизації розвитку освіти наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. на Буковині (Д. Пенішкевич), Закарпатті (В. Росул), Волині (М. Барсова, К. Левицький), тощо, учені представляли різні схеми (градації за періодами), що зумовлювалося як об'єктивними особливостями їхнього суспільного й національно-культурного розвитку, різним об'єктом дослідження тощо, так і суб'єктивним авторським баченням досліджуваних процесів і явищ.

Різноманітнішими і докладнішими видаються періодизації розвитку окремих компонентів системи освіти за вузких хронологічних періодів, які розроблялися на основі більш конкретних і відповідних до їхньої тематики ознак. До прикладу, узявши за основний критерій зміни в типах навчальних

закладів, І. Петрюк у розвитку загальної середньої освіти Буковини наприкінці XVIII – початку XX ст. визначила шість періодів (1774-1807; 1808-1847; 1848-1862; 1863-1897; 1898-1914 рр.) та показала структурні зміни на кожному з них [645].

Серед узагальнювальних студій з історії шкільництва на західноукраїнських землях (Л. Баїк [49] та ін.) особливий інтерес становить фундаментальна праця «Історія освіти в Україні» (1936, 1958 рр.). Її автор С.Сірополко в загальноукраїнському контексті здійснив аспекту (освітні реформи, типи освітніх закладів, педагогічні персоналії, підготовка учителів, педагогічні видавництва, преса, громадські ініціативи тощо) і предметну реконструкцію динаміки цього процесу в окремих регіонах – Галичині, на Буковині, Закарпатті, фрагментарно на Волині. Учений показав особливі та загальні тенденції регіонального розвитку освітнього процесу за трьох основних періодів (1772 – 1848 рр.; 1848 – 1920 рр.; міжвоєнні десятиліття [740]), що дає синтезовану рецепцію цього процесу.

Ідейним виразником освітнього та літературного процесів у досліджуваному контексті є зокрема педагогічна думка. У спеціальних дослідженнях (Т. Кочубей [419], В. Курило [445], Т. Усатенко [813] та ін.) це поняття трактується у широкому сенсі як феномен духовної сфери, складниками якого є філософія, освіта, ідеологія, мораль, етика, релігія, науково-педагогічні знання. Вона завжди персоніфікована, тож несе в собі відбиток світогляду, ідейних переконань, ментальних установок усіх її представників і кожного з них зокрема. Важливою особливістю педагогічної думки, як різновиду суспільної думки, є те, що в ролі її носіїв виступають як професійні педагоги, так і представники різних гуманітарних знань, з-поміж яких вагоме місце посідають літератори.

Українська педагогічна думка Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. є складною динамічною системою. Вона розвивалася під впливом західноєвропейських ідей, зокрема реформаторської педагогіки, переважно з проекцією на шкільну педагогіку та охоплювала

широке коло проблем. Серед них основними були розробка методів, форм, засобів організації навчального процесу; зміст і напрями виховання; навчально-методичне забезпечення; вимоги до особи вчителя тощо. У другій половині XIX ст. актуалізувалися проблеми розвитку позашкільної педагогіки та освіти і самоосвіти дорослих. Тоді ж духовенство стало втрачати монополію на генерування педагогічних ідей, тому на початку XX ст. її головним речником виступає світська інтелігенція.

В останній третині XIX ст. окреслилися й надалі поглиблювалися розбіжності в позиціях офіційних владних політичних режимів та української громадськості щодо розвитку системи освіти та мети, змісту виховання і навчання зростаючої генерації. Директивні ідеологічні постулати щодо формування лояльного і відданого інтересам держави громадянина не збігалися, суперечили парадигмам української педагогічної думки, якій були притаманні гуманізм, демократизм, орієнтованість на формування національно свідомої особистості, готової до служіння своєму народові. Представлені змістові характеристики методологічної програми дослідження стали основою для з'ясування її *третього основного блоку*, що стосується розробки періодизації розвитку літературного процесу в Західній Україні в освітньо-педагогічному вимірі. Розв'язання цього завдання передбачає узгодження об'єктивної десинхронності розвитку літературного та освітнього процесів і педагогічної думки загалом, а також у Галичині, Буковині, Закарпатті й на Волині зокрема.

Акумуляування представленого наукового досвіду уможливорює стверджувати, що, попри все розмаїття характеру і проявів літературного та освітнього процесів у чотирьох західноукраїнських регіонах, вони мають багато спільного в хронології поступу. Це створює важливе теоретико-методологічне підґрунтя для розроблення періодизації літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті, що знаходить вияв у таких аспектах.

По-перше, за її основний критерій взято діяльність педагогічних персоналій літераторів, які рефлексували подібні домінуючі ідеї і погляди на проблеми

освіти, виховання і розвитку особистості. По-друге, цей процес органічно вписується в загальну канву суспільного розвитку західноукраїнського регіону за досліджуваного періоду, що передбачає врахування властивих йому рис і тенденцій. По-третє, сформувалося розуміння структурованості такої періодизації, що передбачає виокремлення в межах основних періодів окремих етапів і фаз розвитку. По-четверте, ураховувалося те, що кожна періодизація розвитку суспільного феномену є завжди умовною, позаяк визначені за будь-яких підходів відрізки часу апіорі не можуть свідчити про завершеність певних творчих ідей, поглядів, концептів, які або виникали раніше, або продовжували існувати за наступних періодів. У всіх випадках ураховувалися найбільш важливі і характерні для освітнього і літературного процесів західноукраїнських регіонів спільні ознаки та акцентувалося на Галичині як культурно-мистецькому осерді їхнього протікання.

Важливе значення для розроблення нашої періодизації мали напрацьовані науковцями методологічні підходи до конструювання хронологічних схем розвитку літературного й освітньо-педагогічного процесів. Зокрема, в історико-педагогічному дискурсі періодизація розглядається як базова конструкція, на яку нанизується множинність подій у вигляді фактів-знань, які сукупно репрезентують певне явище – об'єкт пізнання [665]. Спиралися на розроблений ученими гносеологічний підхід до вибору методологічної стратегії періодизації освітньо-педагогічного процесу. Він передбачає, що модель періодизації, по-перше, має відображати зміст і логіку розвитку об'єкта пізнання, по-друге, є методологічним засобом та інструментом усієї пізнавальної діяльності; по-третє, забезпечує реконструкцію нового образу досліджуваного об'єкта, який може коригуватися в разі появи нових фактів або теоретичних знань [571, с. 43].

З огляду на означені вище положення, визначаємо п'ять основних періодів розвитку літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті: перший – церковно-освітній – охоплює початок 1770-х – 1820-ті рр., поділяється на два етапи: 1772 – 1805 рр. та 1806 – 1820-х рр.; другий – будительсько-просвітницький – охоплює 1830-ті –

першу половину 1870-х рр., також має два етапи, які розмежовує 1848 р.; третій – найпродуктивніший в освітньо-педагогічному вимірі – період піднесення літературного життя другої половини 1870-х рр. – 1914 рр.; четвертий – період воєнно-революційних потрясінь 1914 – 1919/20 рр.; п'ятий – міжвоєнний період XX ст. – доба ідейного розмаїття літературного процесу, у якій простежуються два етапи 1920-х та 1930-х рр.

Окреслимо деякі основні риси і тенденції означених періодів, які далі конкретизуються у персоніфікованому вигляді (підрозд. 2.3), з'ясуванні впливів літературних напрямів на жанрове розмаїття і змістове наповнення педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників (підрозд. 3.1) та слугують основою вивчення педагогічного виміру їхніх творчих надбань і суспільної діяльності за досліджуваного періоду (розділи 3, 4, 5).

Хоча основною соціальною й інтелектуальною базою розвитку літературного процесу двох перших періодів були представники духовенства, орієнтованість їхньої освітньо-педагогічної творчості і просвітницької діяльності була різною. У першому церковно-освітньому періоді (початок 1770-х – 1820-ті рр.) їм були властиві дві основні орієнтації: внутрішня - зосереджена на розвитку освіти і культурно-освітнього життя самого священицького стану, та зовнішня, що спрямована на «уморальнення» народу.

Важливою рисою і тенденцією цього періоду стало випереджувальне розгортання освітнього процесу, що стимулювало розвиток педагогічної думки і літературного процесу. За основу його поділу на два етапи взято ухвалений віденським урядом 11 серпня 1805 р. рамковий закон під назвою «Політична устава шкільна», що являв собою зібрання попередніх законів, указів, розпоряджень за 1774-1804 рр., він формально був чинним до 1873 р. [780, с. 17-23]. «Політична устава шкільна» фактично визначила освітні контури наступного століття. До його ухвалення доступ до освіти був доволі обмеженим, вона залишалася привілеєм головно представників духовного стану. Відтак створювалося підґрунтя для формування системи народного шкільництва.

Закон передбачав функціонування трьох типів шкіл: 1) тривіальні (народні) – відкривалися в місцевостях, де був парафіяльний священик і велася метрична книга, та в інших громадах, де було не менше 100 дітей шкільного віку; 2) головні – чотирикласні мали діяти в кожному окрузі й навчати різних штук (мистецтва), ремесла, дрібної торгівлі; 3) реальні – створювалися в містах для підготовки фахівців з банківської і фінансової справи, державних службовців тощо [951, с. 25].

Згідно з документом, мета і зміст освіти полягали в тому, щоб діти виховувалися в християнському дусі, були лояльними підданими монархії, опановували господарську справу, готувалися «вірні і чесно служити у війську» й, насамкінець, уміли читати, писати і рахувати. Означені офіційні доктрини не збігалися й дедалі виразніше суперечили інтересам і прагненнями української спільноти. Це знаходило відображення у творчості західноукраїнських письменників, які орієнтувалися на загальнолюдські цінності, засади гуманізму та ідеали служіння своєму народові. Ухвалення закону стимулювало письменників до написання творів на морально-релігійну тематику і граматик не лише для дорослих, здебільшого селян, а й учнів народних шкіл. Так, до прикладу, своєрідним літературним посібником з педагогіки «байки Луки Данкевича «Вовк і баран», «Бджола та муха», «Пес і кіт», «Гуси», «На білий комин ворона сіла», «Вівця та газда», «Мудрий бик» та ін.

Означена суперечність між вимогами офіційної системи освіти та прагненнями української спільноти відобразилася й у художніх рефлексіях образу народного вчителя, адже закон визначав складну процедуру їхньої підготовки і вступу на посаду, але висував доволі скромні вимоги до фахової компетентності: бути здоровим, побожним; володіти предметами, які викладає; уміти використовувати їх у морально-релігійному вихованні дітей; розуміти граматику, знати мову німецьку і мову краю тощо [780, с. 18-21].

Другий етап першого періоду позначився знаковою спробою налагодити незалежно від офіційних чинників справу широкого народного просвітництва.

Ідеться про вже згадуване Товариство греко-католицьких священиків, створене 1816 р. у Перемишлі відомим священиком і літератором І. Могилянським. Поява товариства мала символічне значення, воно налічувало лише 8 осіб, однак через спротив поляків не розпочало діяльність [9, с. 52]. Водночас його члени проводили активну працю на ниві народної освіти. За думкою І. Франка, воно стало першою свідомою спробою «організації інтелігентних сил» для здійснення «народної просвіти», яка дала поштовх поживленню праці в цьому напрямі [840, с. 258]. У науковій літературі акцентується на знаковій симптоматичності самої спроби створити просвітницьку організацію, що ставила за мету сприяти розвитку народного шкільництва та масового просвітництва за допомогою підготовки й поширення популярних книжок релігійно-морального змісту, написаних «простою мовою, уживаною по селах і в найпростішій стилі» [603; 670]. Це засвідчило розуміння і усвідомлення частиною духовенства актуальності і значущості цієї справи та готовності до її практичного розв'язання.

Покладене в основу назви другого будительсько-просвітницького періоду 1830-х – 1848 рр. поняття «будитель» (чеськ. «buditel» – той, хто пробуджує) позначає плеяду культурно-громадських діячів, які виступили з ідеями освіти і просвітництва русинів, та відображає тісний зв'язок будительського руху з національно-культурним відродженням слов'янських народів Габсбурзької монархії кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Відстоюючи ідею слов'янської єдності та розгортаючись під гаслами боротьби проти доктринерства освіченого абсолютизму за збереження і розвиток національних мов, літератур, культур і традицій, літературно-будительський рух у Західній Україні мав свої особливості. Він розпочався пізніше, аніж в інших слов'янських народів монархії, тож перебував під впливом його духовних лідерів, зокрема діячів чеського відродження Я. Коллара, П. Шафарика, В. Ганки, Ф. Палацького, словенця Я. Копітара та ін. Його рушійною силою стали представники духовенства, що зумовило певну консервативність ідей, лояльність до офіційних чинників, непослідовність у

питаннях мови, культури, самоідентичності русинів тощо. Виразно виявлялася і внутрішня регіональна специфіка західноукраїнського будительського руху.

Найпотужніша плеяда його діячів сформувалася в Закарпатті (М. Лучкай, А. Добрянський, О. Духнович, І. Базилевич та ін.; додаток А; докл. підрозд. 2.3), які своєю літературною творчістю і просвітницькою працею «будили» серед корінного населення краю регіональну («карпаторуську») свідомість шляхом популяризації його історії і культури, видання книжок, часописів, шкільних підручників, упровадження народної мови в освітній процес тощо.

Якщо в ідейному сенсі будительський рух у Закарпатті значною мірою розвивався у фарватері культурних зв'язків з Росією й перебував під впливом русофілів, то в Галичині, де він передусім уособлювався з діячами «Руської трійці», ґрунтувався на ідеях романтичної пафосності й завдяки їхній творчості набрав виразної загальнонаціональної, соборницької спрямованості. Погоджуємо з позицією науковців, які зараховують до його лав письменників і мовознавців І. Могильницького, Й. Лозинського, Й. Левицького, адже вони своїми ґраматиками і художніми творами доводили окремішність і самодостатність руської (української) мови як однієї зі «слов'янських прамов» та сприяли її впровадженню до навчального процесу народних шкіл. Головні значення і обмеженість другого будительсько-просвітницького періоду полягають у тому, що просякнуті ідеями романтизму його представники, знані літератори і священики, актуалізували ідею етнокультурної окремішності та ідентичності русинів-українців, але ще не спромоглися до їхнього масового просвітництва, спричинилися до відкриття народних шкіл і фактично започаткували підготовку для них читанок, але (за виключенням О. Духновича) ще не розпочали предметного розроблення проблем теорії і практики навчання та виховання тощо.

На другу половину 1870-х рр. – 1914 р. припадає умовно виокремлений нами *третій період*. Його, за результатами аналізу джерельної бази, вважаємо доволі продуктивнішим в освітньо-педагогічному вимірі. Ця доба збігається з періодом активного розвитку літературного життя Західної України,

спричиненого утвердження зв'язку літератури як мистецтва слова з провідними тенденціями історико-культурної доби кінця XIX ст., появою низки культурно-просвітницьких товариств, освітніх інституцій, активними й дієвими членами яких були українські письменники, відображення освітніх проблем у їхній творчості, переважання епічних прозових та поетичних жанрів у літературі досліджуваного регіону, домінування соціальної проблематики у творах, актуалізація проблем виховання дітей та юнацтва, конфлікт людини і середовища тощо, впливом постаті Івана Франка на розвиток української літератури (його життєтворчість поціновуємо як новий імпульс у розвитку літературного процесу), появою плеяди жінок-письменниць, які порушили важливі проблеми емансипації жінок («Людина» О. Кобилянської - перший твір в українській літературі з розкриття ідей емансипації) та ін. Утверджуються погляди на літературу як важливий чинник формування національної самосвідомості, патріотизму, у творах з'являється новий герой, що бореться за соціальні зміни, проти національного гніту, виступає поборником прав українства. І. Франко (поема «Мойсей»), Леся Українка (драма «Бояриня») започатковують філософське осмислення історичного шляху українського народ, утверджують віру в його щасливе майбуття, окремішність українства.

Українська література реалістично відображає життя у всіх його формах (І. Франко, В. Стефаник, Леся Українка, Олена Пчілка, О. Маковей, Ю. Федькович, Н. Кобринська, О. Кобилянська та ін.), увиразнює ідейні й моральні пошуки особистості.

Виникнення професійного театру в Галичині (1864 р.) активізувало розвиток української драматургії, звернення уваги письменників до створення драм на соціально-побутові та історичні теми, появу сценічних творів шкільної тематики (оповідання «Борис Граб», драма «Учитель» І. Франка), стимулювало розвиток шкільних театрів, актуалізувало роль літератури і театру в розвитку національної культури українства. За цього періоду започатковується формування письменницької інтелігенції, з'являється когорта професійних

письменників, для яких літературна, публіцистична творчість, редакторська праця стають фахом (І. Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська та ін.).

Активна діяльність товариства «Просвіта» у Галичині дала важливий стимул для розвитку громадського просвітництва з-поміж дорослого населення та дітей і юнацтва. Письменники актуалізують образи сільської громади, сільських активістів, просвітян, які прагнуть нести світло науки і знання до селянства, увиразнюють працю українського вчительства на ниві розбудови національної освіти і шкільництва, розкривають проблеми тогочасної освіти.

Суспільно-політична ситуація в Західній Україні наприкінці XIX ст. (розвиток робітничого руху – ріпники, партійної системи, молодіжних товариств, феміністичного руху, освітніх товариств тощо) спричинили, окрім іншого, активний розвиток української громадської періодики (щоденник «Діло», газети «Друг», часописи «Житє і слово», «Учитель» та ін.), яка висвітлювала проблеми освіти та шкільництва, редакторами та видавцями їх виступили українські письменники та публіцисти. Плідна освітньо-просвітницька діяльність Наукового товариства імені Шевченка у Львові, видавнича діяльність («Записки НТШ») слугували появі важливих наукових праць у галузі історичних, філологічних, педагогічних знань (І. Франко, М. Грушевський та ін.), сприяли створення навчально-методичного забезпечення для викладання історії, української літератури, мови, географії, математики тощо, утвердженню фонетичного правопису.

Активний розвиток педагогічної думки (Г. Врецьона, О. Партицький, Ю. Федькович, Ю. Романчук, К. Малицька, О. Попович, І. Галущинський та ін.) сприяв педагогізації літературного процесу, до якого включаються педагогічно-письменники. Чимало з них вагомо спричинилися до розвитку педагогічної теорії і практики (О. Партицький, Г. Врецьона, К. Малицька, О. Попович, С. Воробкевич та ін.), освітяни своєю професійною працею утверджували ідеї гуманістичної педагогіки, обстоювали ідеї гармонійного всебічного розвитку особистості, розробляли елементи теорії вільного виховання, удосконалювали методичний інструментарій викладання навчальних предметів, створювали

навчальні підручники для народних шкіл, гімназій, учительських семінарій тощо. Літературні твори жінок-письменниць, які вчителювали в навчальних закладах Західної України (К. Малицької, О. Дучимінської, Уляни Кравченко, Олени Пчілка, Є. Ярошинської, К. Гриневичевої, Марійки Підгірянки, В. Жуковецької (Вільшанської) та ін.) стали не тільки відображенням актуальних освітніх проблем, а й важливим чинником виховання юної особистості.

Четвертий період воєнно-революційних потрясінь 1914 – 1919/20 рр. припадає на добу Першої світової війни та період існування на території Галичини, Буковини, Волині Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), а Волині – Української Народної Республіки (УНР). У висліді відбулася чергова радикальна зміна політичної мапи Європи, на якій замість імперій з'явилися нові держави, а з ними і нові національні літератури. Утім, ситуація в Україні через поразку в національно-визвольній боротьбі виглядала складнішою, драматичнішою. Через розділеність між сусідніми країнами її літературний процес був «розірваний» не лише в ідейно-мистецькому, а й національно-політичному, територіально-регіональному вимірах. Це явище зумовило його визначальну особливість і стало предметом літературного дискурсу.

Починаючи з міжвоєнного періоду ХХ ст., в українському зарубіжжі побутує погляд [165; 632], згідно з яким у визначений нами *п'ятий період – 20-30-х рр. ХХ ст.* – західноукраїнський літературний процес розглядається як явище не лише самостійне, цілком відірване, «відбрубне» за своїм характером і навіть «протилежне», «амбівалентне» східноукраїнській літературі. Утім, з цією позицією важко повністю погодитися.

Свій сенс і аргументи має підхід, відповідно до якого західноукраїнський літературний процес міжвоєння доречно розглядати і вивчати в загальноукраїнському мистецько-літературному контексті з урахуванням усіх загальнонаціональних проявів та регіональної специфіки [343]. Імпонує не тотожна, але суголосна цьому підходу рецепція щодо «паралельності» розвитку культурного, у тому числі й літературного, процесів з обох боків Збруча. Цей «феномен двоколійності» у підсумку не означає їхнього антагонізму, але чітко

артикулює їхню відмінність (І. Костюк [416, с. 6-7]). За суголосною думкою С. Павличко, саме глибокий і виразний поділ літературного процесу на два потоки – радянський та західноукраїнсько-емігрантський став його визначальною рисою за міжвоєнного періоду ХХ ст. Вони становили два умовні дискурси: Київ – Харків та Львів – Прага. Другий став реакцією і відповіддю на перший, бо хоча Західна Україна мала відносну політичну свободу і вільний вихід у Європу, її культура стала жертвою подій, що відбувалися на Сході [615, с.170-171]. Вважаємо, що такий підхід повною мірою характерний і для розвитку освіти та педагогічної думки в Західній та Східній Україні за двох міжвоєнних десятиліть, що свідчить про їхнє спільне ідейне підґрунтя і подібну динаміку.

Схожість і хронологічну синхронність розвитку освітньо-педагогічного та літературного процесів у західному та східному регіонах України за міжвоєнного періоду ХХ ст. конкретизують та увиразнюють і напрацьовані в педагогічній науці [265, с. 628-780; 740, с. 649-856; та ін.] та літературознавстві [860, с. 194-195 та ін.] підходи щодо їхнього поділу на два етапи – 20-х та 30-х рр. ХХ ст. В обох випадках ідеться не про «зручний», умовно-формальний поділ за двома різними десятиліттями, а про їхнє реальне сутнісно-змістове наповнення. При цьому дедалі потужнішим чинником розвитку як педагогічної думки, так і літературного процесу виступає еміграція, де в силу військово-політичних та інших причин і обставин опинилася значна частина українських інтелектуалів.

Розвиток українського літературного та освітньо-педагогічного процесів за міжвоєнного періоду ХХ ст. виглядає складним і суперечливим. Розділене державними кордонами, українство мало різні умови для самовиявлення, але при цьому кожна з його частин у радянській Східній Україні, західноукраїнських субрегіонах та в еміграції апріорі залишалася неповною, «неповноцінною».

За таких умов трагедія українського письменства 20-х рр. ХХ ст. у радянській Україні, яка в історію світової культури увійшла як «Розстріляне відродження», стала непоправною втратою для усієї національної літератури.

Під пресом монопартійної ідеології і репресивної сталінської машини у 30-х рр. XX ст. воно зазнало не лише повної уніфікації ідейного світобачення й індивідуальної творчості, що мали відповідати постулатам соцреалізму, а й фізичного винищення. Згідно з оприлюдненою науковцями статистикою, чисельність письменників, що друкувалися в УРСР у 1930 р., скоротилася з 259 до 36 у 1938 р. З них 7 померли своєю смертю, 17 були розстріляні, 8 покінчили самогубством, 16 зникли безвісти, а 175 осіб, за офіційними даними, перебували під арештом і в таборах, з-поміж них було чимало загиблих [702, с. 12-13].

Зіставлення літературного процесу України у двох етнотериторіальних «розламах» виявляє його важливу особливість. У 20-х рр. XX ст. літературне життя вирувало в радянській Україні (М. Вороний, В. Підмогильний, М.Куліш, М. Зеров, М. Хвильовий, Є. Плужник, В. Поліщук та ін.), а Західна Україна не представила жодного поета такого ґатунку. За наступного десятиліття ситуація змінилася на прямо протилежну: саме Галичина разом із Волинню і Закарпаттям представили плеяду талановитих поетів і прозаїків нової генерації (Б.-І. Антонич, Б. Кравців, С. Гординський, В. Гаврилюк, Н.Королева, К. Гриневич, Л. Мосендз, О. Ольжич, У. Самчук, Ю. Косач, Ірина Вільде, Ганна Журба та ін.).

Отож, коли, за словами Н. Мафтин, у радянській Україні запало «провалля тридцятих», саме західноукраїнська й емігрантська література взяли на себе життєво важливу для всієї нації функцію духовного збереження [521, с. 4]. Така умовна «амбівалентність» відобразилася в освітньо-педагогічному аспекті їхньої творчості, зокрема, вибору тем, стилів і їхньому змістовому наповненні.

Розвиток літературного процесу в Західній Україні, який оминула трагедія фізичного винищення, виглядає доволі складним і розмаїтим в ідейно-організаційному сенсі. Ще у 20-х рр. XX ст. засуджувалися підходи щодо його поділу за ідейними (ідеологічними) ознаками. Натомість доводилося, що всі західноукраїнські письменники «складають одну групу цьогобічної національної літератури», тому розмежувати їх можна на основі не «власних писань», а ідеології журналів, з якими вони співпрацюють [708].

Не занурюючись у з'ясування суперечливості означеної позиції (адже особиста позиція і її вільне вираження мають апіорі збігатися) та сучасного дискурсу з проблеми «література і ідеологія», відзначаємо, що західноукраїнському літературному процесу міжвоєння була властива об'єктивна закономірність, коли ідейно-світоглядні орієнтації письменників великою мірою визначали їхні мистецькі пошуки [343]. Цю ознаку вважаємо визначальною для з'ясування особливостей і тенденцій розвитку літературного процесу в Галичині, Закарпатті, Буковині, Волині, що відповідним чином позначалася на характері і змісті відображення в художніх творах письменників проблем освіти і виховання. У літературному житті Галичини вирізняємо чотири основні літературні орієнтації (наукова традиція допускає вживання щодо їхнього позначення понять «напрямок» або «течія», але це не має вносити плутанини в їхній поділ за суто мистецькими категоріями; докл. 3.1). Ідентифікуємо їх за ознакою гуртування митців навколо певних ідеологічно-орієнтованих видань, що переважно були друкованими органами відповідних формальних (статутних) і неформальних літературно-мистецьких об'єднань.

Перший – ліберальний або ліберально-модерністський напрям – найбільш невиразний в ідейному сенсі, тож його чільні представники співвідносяться з іншими орієнтаціями. Його перше угруповання (Р. Купчинський, О. Бабій, В.Бобинський, Ю. Шкрумеляк, М. Матвіїв-Мельник, Л. Лепкий та ін.) гуртувалося навколо часопису «Митуса» (1922) – органу однойменного гуртка символістів. Його назва, що походить від імені літописного співця, який за наказом князя Данила Романовича прийняв смерть, але не зрікся своїх переконань, символізувала незламність поетичного слова. Колорит героїко-патріотичних творів «митусівців» увиразнюють пісні Л.Лепкого «Ой видно село», Р. Купчинського «За рідний край» та ін. Вони активно використовувалися як маршові в діяльності молодіжних організацій «Січ», «Луг», «Пласт», «Сокіл» та в масових культурно-освітніх заходах.

Авангардні тенденції «Митуси», що виявлялися в декларуванні принципів «естетики символізму» та прагненні творити нове «ідейно незаангажоване» мистецтво, орієнтовані на західноєвропейський модернізм, знайшли продовження в діяльності створеного Я. Цурковським гуртка «Інтебмовсегії» («Інтелектуальний бльок молодой всеукраїнської генерації»), що реалізував свою програму на сторінках часопису «Літературні вісти» (1927 –1928). Проповідуваний ним принцип «цивілізаційного презентивізму» передбачав формування «людини майбутнього в технічній цивілізації», яка вільна у виборі та визначає свої прагнення і дії «здоровим прагматизмом» [890].

У 30-х рр. ХХ ст. чільні адепти скристалізованої ліберальної орієнтації Ю.Шкрумеляк, Б.-І. Антонич, О. Турянський, Ірина Вільде, Б. Лепкий, Н.Королева, А.Чайковський та ін. гуртувалися навколо часопису «Зустріч» (1934-1938), співредакторами якого були М. Рудницький, С. Гординський, В. Сімович, О. Боднарович. Пропагований ними принцип естетизму щодо формального оцінювання художнього твору супроводжувався закликами до «безідейності», навіть «безнаціональності» мистецтва, що насправді означало прагнення звільнити письменників від ідеологічної ангажованості [348, с. 458-473].

Представники ліберальної орієнтації відзначилися широким спектром осмислення освітньо-педагогічних процесів і явищ. У типовому і виразному вигляді це виявилось в пронизаній гуманістичним пафосом і образності новаторській поезії Б.-І. Антонича, який уже з перших збірок «Привітання життя», «Три персні» та ін. став справжнім кумиром гімназійного і студентського юнацтва. У романтичній і громадянській ліриці С. Гординського («Вітер над полями», «Барви і лінії» та ін.) рефлексується багатогранна картина світу та мужній оптимістичний образ ліричного героя, який прагне подвигів і жертвовного служіння своїй вітчизні. Пропагуючи принцип «Через родину до могутності нації», Ірина Вільде в річищі модерністських повістей «Метелики на шпильках», «Б'є восьма», роману виховання «Повнолітні діти» (докл. 3.1)

утверджує ідею формування сильної вільної особистості та високої духовної і громадянської місії жіноцтва.

Історичні повісті А. Чайківського («Козацька помста», «Богданко», «Перед зривом» та ін.), якого сучасники називали «козацьким батьком», імпонували дітям, юнацтву й дорослим, адже на основі захопливих пригодницьких сюжетів змушували героя шукати вихід зі скрутних ситуацій, у яких кристалізувалися воля і характер.

Представники *другого радянофільського (пролетарського) напрямку* (В. Бобинський, О. Гаврилюк, Я. Галан, П. Козланюк, Я. Кондрат, А. Крушельницький, К. Пелехатий, С. Тудор та ін.) гуртувалися навколо часописів «Світло» (1925-1927), «Вікна» (1929-1932), «Нові шляхи» (1929-1932). Попри спільну прихильність до культурно-мистецьких процесів у радянській Україні, вони мали різні мистецькі орієнтації. Одні сповідували «ліві» гасла щодо відмови від традиційних форм зображення дійсності й абсолютизували ідеї футуристичної естетики, що виявлялося в показі «деформації буржуазного суспільства». Інші навпаки виступали за повернення до традиційних мистецьких форм для реалізму зображення важкого соціального становища трудящих мас.

Крайні позиції освітньо-педагогічних рефлексій представників цього напрямку позначає, з одного боку, одіозна постать Я. Галана, який, звеличуючи радянський устрій, що забезпечив «справжнє визволеної людини» і «формування нової особистості», гостро й упереджено критикував чинну в Польщі систему освіти, подаючи в найчорніших фарбах шкільні порядки, гіперболізуючи негативний образ шкільного вчителя; вигадуючи жахливі історії про «звірства українських націоналістів» над радянським родинами, що завдавали невиліковних моральних травм дітям («Чому немає назви» тощо).

З іншого боку, бачимо високоінтелігентну особистість відомого письменника, педагога і громадського діяча А. Крушельницького, який у щирих намаганнях «прислужитися Україні» 1934 р. перебрався до Харкова й незабаром став жертвою сталінських репресій. Він залишив значну творчу спадщину у вигляді прозових і публіцистичних творів, у яких розкриваються і порівнюються

умови розвитку освіти в радянській Україні й на західноукраїнських землях за австрійського і польського періодів та в оригінальних художніх образах учителів, учнів, батьків змальовуються шкільні і громадські стосунки [13] (докл. розд. 3, 4, 5). У зв'язку з відомими подіями в УРСР у 30-х рр. XX ст. радянофільський напрям літературі Західної України майже згаснув.

Представників *третього християнсько-католицького напрям* (Г.Лужницький, О.-М. Мох, С. Семчук, В. Мельник, О. Назарук та ін.) консолідувала група «Логос» (1927-1931), що видавала часописи «Поступ» і «Дзвони». Спираючись на естетичні засади символізму й імпресіонізму, вони рефлексували високодуховну синергетику Господнього слова та пропагували гуманістичні ідеали любові до людини. Їхні твори, що вирізнялися гострим морально-етичним і національно-патріотичним звучанням, надихали молодь і громадськість до жертвової культурницької праці задля піднесення культури і духовності українства.

Чи не найбільш яскравий струмінь літературного життя становить *четвертий націоналістичний напрям*, що був представлений знаковими постатями У. Самчука, О. Бабія, Ю. Клена, Є. Маланюка, О. Ольжича, О. Теліги, Л. Мосендза та ін. Вони гуртувалися навколо почергово змінюваних один одного часописів «Літературно-науковий вістник» (1922-1932), його продовження – «Вістник» (1932-1939), а також навколо часописів «Дажбог» (1932-1935), «Обрії» (1936-1937), «Напередодні» (1938). Завдяки редакторському таланту і подвижницькій праці Б. Кравціва і Д. Донцова, які пропагували в цих часописах «літературний імперіалізм в краснім письменстві», та яскравим високопатріотичним творам згаданих діячів націоналістична орієнтація посіла чільне місце в західноукраїнському літературному процесі міжвоєнної та справила потужний вплив на формування національної свідомості, патріотичних почуттів, громадянської позиції і прагнення до жертвового служіння своєму народові цілої генерації українського юнацтва.

Пристрасні поетичні, прозові, драматичні твори представників цього напрямку (фігурують у літературному процесі як «вісниківці») випромінюють

щирю любов до України, ідеї соборності, волі і свободи як споконвічні ідеали української нації. Попри розмаїття сюжетів і певну художньо-стильову «еклектику», що адсорбує риси авангардизму, символізму, сюрреалізму й імпресіонізму, їх єднає спільний історіософський стрижень «національного чину» і «трагічного оптимізму» та неоромантичне сприйняття дійсності, що віддзеркалює нову й оригінальну в західноукраїнському літературному процесі рецепцію проблеми розвитку освіти та виховання нації.

Результати аналізу джерельних матеріалів дають змогу визначити особливості літературного процесу Волині у 20-30-х рр. ХХ ст., що відповідним чином позначалися на освітньо-педагогічному вимірі творчого доробку його представників. По-перше, фактично лише за цього періоду про нього можна говорити як про окреме відносно цілісне національно-культурне явище, адже за довоєнного часу його представляли окремі феномени на кшталт родини Косачів і її оточення та діячів із невиразною національно-культурною орієнтацією. По-друге, літературний рух Волині розвивався в спільному з Галичиною руслі, його діячі тяжіли до тих же літературних об'єднань і друкувалися в їхніх літературних виданнях, зокрема радянфільських (М. Калинчук, Г. Жежко та ін.), націоналістичних (У. Самчук, Г. Орлівна, О. Станчук) та ін.

По-третє, літературознавці говорять про появу у 20-х рр. ХХ ст. «нової хвилі» письменників Волині (М. Калинчук, В. Мизинець, І. Степанюк, К. Поліщук та ін.), які, попри різні ідейні переконання та художні устремління, були єдині в щирій любові до Волині. Щоправда, зосередженість на оспівуванні краси волинського краю віддаляла й дистанціювала митців від загальнонаціональної проблематики. Це неоднозначно позначалося на ідейно-виховному аспекті художніх творів, адже кристалізація патріотичних почуттів і національної свідомості апріорі передбачає виховання любові до свого краю й до всієї України, її народу. Означена риса ще виразніше проявилася в четвертій особливості літературного процесу на Волині, яка пов'язана з впливами політики «регіоналізації». Її виявом стала абсолютизація в художніх і художньо-публіцистичних рефлексіях етнокультурної «самобутності» Волині, що

орієнтувало на виховання її українського населення, насамперед юнацтва, як лояльних громадян держави, що «мирно співіснують» з поляками й іншими етнічними групами краю.

Подібні з Галичиною й Волинню та особливі риси і тенденції супроводжували розвиток літературного процесу в Закарпатті. Його чільні діячі міжвоєнної доби стверджували, що в минулому руська (українська. – М.Б.) література краю виявила «мало творчості», а тепер настав час «загального потряснення з пут минувшини і отворення очей». Це й «зродило національне одродження літератури» [12, с. 3]. Його розгортання у 20-х рр. ХХ ст. знаний критик О. Грицай порівнював із аналогічним процесом, що пережила Галичина за доби «Руської трійці». Появу «Альманаху письменників Підкарпатської Русі «Трембіта» (1926) він назвав «своєрідним епохальним явищем», бо це була «книжка, писана чистою, народною мовою» [190, с. 2].

У суспільному і художньому дискурсі щодо визначення шляхів розвитку літературного руху Закарпаття за міжвоєнного періоду ХХ ст. простежуємо його дві основні цілі: піднесення національної свідомості дітей та юнацтва краю та підвищення художнього рівня літератури. Для їхнього досягнення письменники мали не нарікати на обставин, а постійно працювати над собою, вчитися у Шевченка і Франка, які не мали «якихось кращих обставин», брати приклад з діячів Галичини і Східної України, які «силою волі вибиваються на світових поетів» [157; 336, с. 84].

Розглядаючи оновлення літературного процесу 20-30-х рр. ХХ ст. у Закарпатті в освітньо-педагогічному вимірі, визначаємо дві притаманні йому важливі риси. По-перше, з витісненням москвофільської течії в ньому остаточно переміг український напрям, що ґрунтувався на народнопоетичній творчості та найкращих загальнонаціональних традиціях. Зіставляючи ці дві орієнтації, тогочасний письменник, педагог, науковець, громадський і просвітницький діяч В. Бірчак зазначає: «руське [письменство] пасивне, прибите», а українське «повне віри, пробоеве...», тож воно стало «одиноким висловом українського народного життя на Підкарпатській Русі» [69, с. 186]. Важливою підставою для

його розвою на національній основі стало утвердження близького до живої народної мови фонетичного правопису, у якому залишалася значна частка діалектизмів. По-друге, література Закарпаття стала відкритішою для зовнішніх європейських впливів завдяки тісним зв'язкам із празьким центром української еміграції, адже їхні представники перебували в межах однієї держави.

За несприятливих суспільно-політичних умов міжвоєнної XX ст. розвивалося українське літературне життя Буковини. За першого десятиліття чи не єдиним його реальним виявом став літературний місячник «Промінь» (1921-1923), навколо якого гуртувалися активні діячі національно-визвольних змагань І. Бордейний, Остап Вільшина, Дмитро Геродот, К.Ластівка, І. Пігуляк та ін. Апелюючи до юнацтва краю, вони оспівували героїку боротьби й закликали продовжувати справу полеглих героїв, тож через непримириму національно-патріотичну позицію часопис припинив існування під пресом владних утисків. Після десятиліття занепаду літературний рух у краї пожвавився лише в середині 30-х рр. XX ст. завдяки появі другого літературного журналу «Самостійна думка» (1934-1936). Він набув виразного націоналістичного спрямування завдяки підтримці діячів Галичини та еміграції, тож і його існування виявилось нетривалим.

За таких невідрадних обставин літературний процес Буковини залишився фрагментарним і нерозвинутим у жанрово-видовому сенсі. У ньому переважала поезія, ледь жевріли мала проза і художня публіцистика, а романістика і драматургія залишилися в зародковому стані. Загальний художній рівень літературної спадщини Буковини, за твердженням літературознавців, був значно нижчим, аніж митців Галичини і Закарпаття [158]. Це відповідним чином позначилося і на її внеску в розвиток національної педагогічної думки.

Отже, детермінований різними чинниками суспільно-політичного і соціокультурного порядку літературний процес у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. є складним, багатоаспектним, поліструктурним явищем, що становить окрему яскраву сторінку в історії української культури і літератури. Завдяки інтеграції потужного інтелектуального потенціалу

письменників розглядаємо його як унікальний продуктивний складник розвитку національної педагогічної думки України.

В історико-педагогічному вимірі визначено п'ять основних періодів розвитку західноукраїнського літературного процесу: 1) церковно-освітній (середина 1870-х – 1820-ті рр. поділяється на два етапи: 1772 – 1805 рр. та 1806 – 1820-х рр.); 2) будительсько-просвітницький (1830-ті – перша половина 1870-х рр., має два етапи, які розмежовує 1848 р.); 3) піднесення літературного життя другої половини 1870-х рр. – 1914 рр.; 4) воєнно-революційних потрясінь 1914 – 1919/20 рр.; 5) міжвоєнний період XX ст., у якому відстежуються два етапи 1920-х та 1930-х рр. Кожен з цих періодів має свої риси й особливості ідейно-ціннісного та художньо-стильового характеру, увиразнені в художніх рефлексіях широкого комплексу проблем освіти, виховання і розвитку особистості. Їхніми носіями і продуцентами виступили представники кількох генерацій західноукраїнських письменників.

2.2 Вплив літературних напрямів і течій на ідейне та жанрове розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників

Вивчення означеної в назві підрозділу проблеми передбачає логічне послідовне розв'язання трьох основних взаємопов'язаних проблем: 1) визначення крізь призму наукового дискурсу [479; 484; 486; 488] дефініцій категорій «літературний напрям», «літературна течія», «літературний жанр», інших супідрядних понять та схеми їхньої періодизації; 2) з'ясування сутнісно-змістових ознак і особливостей літературних напрямів у вимірі висвітлення західноукраїнськими письменниками проблем освіти, виховання і розвитку особистості наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.; 3) обґрунтування методологічного концепту синкретизму як визначальної риси прояву ознак і особливостей різних літературних течій у жанровому розмаїтті їхніх педагогічно-орієнтованих творів. Літературний напрям визначаємо як конкретно

виражений складник літературного процесу, що представлений генераціями письменників, які спираються на спільний художній метод.

Художній метод трактуємо як спосіб осягнення дійсності засобом мистецтва та сукупність загальних принципів ідейно-художнього пізнання і образного відтворення світу. Основні художні методи (бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм, модернізм), що почерговими змінами і перетинанням позначали літературний процес, покладені в основу визначення відповідних літературних напрямів. Літературні напрями синтезують індивідуальні стилі, що увиразнюють творче обличчя письменників та в сукупності істотних особливих ознак виражаються в конкретних художніх творах [486, с. 419].

Не занурюючись у науковий дискурс щодо співвідношення понять «літературний напрям» і «літературна течія» [464; 479; 484; 486; 488], вважаємо, що вони не тотожні, друге – вужче і є складником першого. Літературну течію розглядаємо як історико-типологічне явище, що в динамічній єдності змістовного і формального рівнів відображає динаміку і стадії літературного процесу. Це поняття важливе для вивчення різних інституційних утворень (формальних і неформальних груп, організацій тощо) письменників, об'єднаних за ідейно-світоглядними та естетичними поглядами, художньо-стильовими особливостями.

З позицій нашого дослідження основний спектр ідейного, тематичного, жанрового розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників розглядаємо в контексті почергової трансформації, співіснування і взаємопроникнення основних літературних напрямів і течій: класицизм (XVIII – початок XIX ст.), сентименталізм (друга половина XVIII – початок XIX ст.), романтизм (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), реалізм (друга половина XIX ст.), модернізм (кінець XIX – перша половина XX ст.).

Їхні характерні риси та особливості впливали і визначали художнє відображення освітньо-виховних ідей і проблем у різних жанрових літературних творах. Згідно з усталеними схемами [83, с. 52-60; 464; 479; 506, с.406-407],

літературні жанри класифікуємо за типами тричленної поетичної структури на трьох рівнях: 1) вищий (загальне) – літературні роди (епос, лірика, драма); 2) середній (особливе) – літературні види (роман, повість, новела в епосі); 3) нижчий (окреме) – різновид (жанр). Вважаємо сприйнятливим чинний у літературознавстві підхід щодо ототожнення понять «літературний жанр» і «літературний вид» та дотримуємося його в цьому дослідженні.

З погляду на способи відтворення уявного світу, позиції літературного суб'єкта (наратора-оповідача, ліричного суб'єкта, персонажа), сюжету творів тощо проблеми теорії і практики освіти, виховання та розвитку особистості серед епічних творів знайшли найбільше відображення в таких жанрових видах, як казка, байка, оповідання, повість, роман, новела; серед ліричних – ліричних віршах, піснях та ін.; серед драматичних – драма, комедія, трагедія та ін.

З'ясовано, як, зважаючи на історичну змінність жанрових систем і літературних жанрів, відбувалося їхнє змішування в контексті досліджуваної проблематики. У висвітленні питань освіти, виховання та формування і розвитку особистості це відобразилося у т. зв. пограничних літературних жанрах, які в різних пропорціях синтезували художні, наукові, дидактичні змістові елементи і стилі викладу. При цьому зберігалася основна закономірність, коли за певної історичної епохи на передній план висувалися одні жанри, а інші перетворювалися на маргінальні або зникали зовсім.

Розглядаючи схему періодизації літературних напрямів і течій та їхнє взаємопроникнення в контексті розвитку галицького письменства, М. Зеров акцентує на такій властивій йому характерній рисі і особливості, як «запізнювання, відставання – і не тільки від сусід, а й від свого брата, від українських письменників, що ведуть перед» [325]. Це виявилось вже за «передшашкевичівської доби», коли воно ґрунтувалося на церковнослов'янській мові, «засміченій полонізмами і германізмами», а твори багатьох письменників, що вступали в літературу, часто відзначалися зворушливістю, іноді «анахронізмом». Тому одні течії переходили «не викристалізувавшись, інші,

навпаки – виявлялися сильно й різко, трималися довго і потім якийсь час переживали себе в застиглих, скам'янілих формах» [325, с. 17-18].

Ґрунтуючись на представлених науко-теоретичних позиціях, підходимо до розв'язання другого завдання, яке передбачає з'ясування того, як характерні риси й особливості певного літературного напрямку і течії виявлялися в педагогічно-орієнтованих творах західноукраїнських письменників та як притаманні літературному методу постулати впливали і позначалися на їхньому ідейному, тематичному і жанровому розмаїтті. Зважаючи на наш аналіз, стверджуємо властиву їм стрижневу домінанту – художньо-стильовий синкретизм. Він був характерним уже для української літератури перших десятиріч XIX ст., яка, запізнившись у своєму становленні, почала інтенсивно долати ті етапи, якими впродовж тривалого часу проходили інші європейські літератури. Тому в означений час у літературі поєднувалися різні стильові течії – від бурлескно-травестійних, класицистичних, просвітительсько-реалістичних до сентиментально-реалістичних, преромантичних і романтичних, навіть реалістично-критичних [347, с. 43].

У досліджуваному сегменті літературного процесу найменш виразно проявилися постулати *класицизму* (лат. *classicus* – зразковий). Цей притаманний європейським літературам XVIII – першої чверті XIX ст. напрям ґрунтувався на абсолютизації естетичного ідеалу античності та традиційних канонах побудови твору, що виражалися в його простій прозорій побудові, нормованій структурі сюжетів тощо. Утім, через його аристократизм, орієнтованість на вимоги вищих верств суспільства та ідейний концепт підпорядкування особистості служінню монархові, що втілював силу й процвітання держави, він не набув структурної цілісності в педагогічно-орієнтованих творах західноукраїнських письменників. Тому вони переважно орієнтовані на т. зв. низькі жанри класицизму – байки, травестійну поезію та ін. Таким яскравим прикладом слугують уміщені в читанках 50-х рр. XIX ст. твори Л. Данькевича, які в саркастично-моралізаторській формі представляють близькі і зрозумілі народові зоо- і антропоморфні образи (додаток А).

Нормативні постулати класицизму виразніше виявилися в призначених для просвітництва та уморальнення народу житіях святих А. Коцака [423] та здійсненому Г. Таковичем кириличному перекладі «Біблії» (1804) у п'яти томах, яка завдяки численним перевиданням упродовж ХІХ ст. залишалася однією з найпоширеніших книжок на Закарпатті. Орієнтовані на «високий стиль», ці твори наслідували церковнослов'янську мовну традицію з «вкрапленнями» зразків народного мовлення русинів Галичини і Закарпаття.

Поєднання властивих класицизму орієнтацій на зразки античності та присутності «низьких» жанрів знайшли вияв в автобіографічній збірці поезій «Поемати Василя Довговича» (1832) (справжнє прізвище Довганич (1783-1849) українського письменника, мовознавця, філософа, ученого, священика УГКЦ, що містить твори написані латиною (141) та угорською (41) і руською (18) мовами. У віршованому «Привітанні Мукачевському єпископу Андрію Бачинському з приводу нового 1803 року» піднесено звеличується роль латини в освіті молодой людини: *«Про це ось співає перо того сигерського поета / Який щойно слухає школу граматики, / Якому грецька віра дала початки життя / Але латинська муза, захищаючи, поведе далі...»*. У коментарях до нього автор стверджує, що, будучи учнем 3 класу граматики, відіслав цей вірш владиці, який відповів на нього директорів зі словами подяки за виховання. Той зачитав його на шкільних зборах і це зродило в юнака запал до поезії [596, с. 75].

Уміщені у «Поематах...» травестійні поезії і байки із промовистими назвами «Баба Піпашка», «Піснь жабам», «Бідкання над рештками вина в бочці», «Пяниця й єго рчажиця», «Застольна пісня» та ін. були звернені до народу. Вони з дошкульним сарказмом, іронією і менторським моралізаторством у стилі бакового «богомислення» викривають його згубні вади та спонукають до тверезості, стриманості й побожності. Щоправда, і в цьому випадку В. Довгович несподівано зізнається: *«Дурень бем я журитися, / Тай деколи не впитися, / Коли и тому час»* [596, с. 141].

Властиві класицизмові аристократизм і апелювання до канонів античності майже не знайшли продовження в художньому осмисленні ідей виховання,

навчання і розвитку особистості у творах, що репрезентували наступні літературні напрями. Продуктивнішим у цьому сенсі виявився *сентименталізм* (фр. sentimentalisme – почуття, чутливість), стильові ознаки якого більшою мірою відповідали духові і ментальності українського народу. Він виник і розвинувся як протипага елітарно-раціоналістичним нормативам класицизму, тож апелював передусім до ідеалізованого чуттєвого світосприйняття народу та спирався на його фольклорну традицію зображення високоморальної, шляхетної особистості як носія вроджених етичних цінностей і чеснот.

Елементи сентименталізму, як покажемо далі, присутні в багатьох творах західноукраїнських письменників, які, порушуючи питання освіти, виховання, розвитку особистості, апіорі зверталися до її внутрішнього світу і тонких чуттєвих переживань. Однак, зважаючи на загальні історичні особливості розвитку та суспільне і культурне становище західноукраїнської спільноти, сентименталізм не стільки поступився, скільки розчинився в романтизмі, який, відразу зазначмо, і після втрати статусу домінуючого в першій половині XIX ст. літературного напрямку продовжував справляти помітний вплив на художню рефлексію розвитку особистості в західноукраїнському письменстві.

Романтизм (фр. romantismys – римський) як нова світоглядна система виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині й на початку XIX ст. поширився країнами Європи, засвідчивши зміну культурно-історичних епох. В Україні він став потужним чинником пробудження національної свідомості та обґрунтування історичної самосвідомості і духовних цінностей народу – мови, культурних традицій, освіти, літератури. Він розвинувся на тлі апелювання до фольклорної традиції народу і актуалізації його історичної минувшини та під впливом «українських шкіл» у польській (С. Гоцинський, Б. Залеський, А.Мальчевський) і російській (М. Гоголь, К.Рилєєв, О. Сомов та ін.) літературах [935].

На розвиток ідей романтизму в Західній Україні значно вплинув поступ народознавства в Наддніпрянщині, що позначився появою знакових творів «Граматики малоросійського нарiччя» (1818) О. Павловського, «Малоросійські пісні» (1827) М. Максимовича, «Малоросійські и червоноруські народні думи і

пісні» (1836) П. Лукашевича, славетної «Історії русів» (опублікована 1846 р.), історичних праць Д.Бантиш-Каменського, О. Бодянського, М. Маркевича та ін. При цьому західноукраїнські літератори були відкритими до засадничих постулатів європейського преромантизму (Дж. Віко, Й.-Г. Гердер, Ж.Ж. Русо) та модерних ідей самовизначення народів, самобутності національних культур, потреби широкого народного просвітництва тощо. Про готовність до їхнього сприйняття і реалізації засвідчили згадувані події «Весни народів» 1848 р., які детонували широкий національно-культурний рух галицького українства.

Докорінно змінивши систему світоглядних орієнтацій і цінностей, романтизм став одним із головних ідейних компонентів західноукраїнського письменства, що визначив його жанрове (лірична, громадянська, релігійна поезія, ліро-епічна поема, історичний роман і драма) і тематичне розмаїття загалом та педагогічно-орієнтованих творів зокрема. Посилення інтересу до фольклору та повернення до ідеалів народності, свободи, правди стимулювало вираження творчої індивідуальності. Це виявилось в зосередженні уваги на внутрішньо-суб'єктивному чуттєвому світі особистості та реалізувалося на розвитку художньої фантазії й умовних засобів зображення. Культивування людських почуттів і екзотичних картин природи органічно перепліталось із патріотичним пафосом самовизначення та утвердження індивідуальності особистості, показу виняткових характеристик за звичайних і екстремальних ситуацій.

Такі постулати романтизму пронизують творчість західноукраїнських письменників усього ХІХ ст., хоча виявлялися вони по-різному, заважаючи на їхнє ідейне світобачення та жанрове розмаїття і тематичну спрямованість творів. У мовознавчих навчальних книгах М. Левицького, І. Могильницького, Й.І. Левицького, Й. Левицького вони представлені в нескристалізованому вигляді. Натомість український романтизм з його органічним зв'язком із фольклором, відтворенням духу української народної пісні, героїзації славної минувшини й потужним патріотичним пафосом став стрижнем творчих пошукувань славетної «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я.Головацький) та її

послідовників А.Могильницького, К. Устияновича, О.Павловича, І. Гушалевича (додаток А.). Їхня літературна спадщина представляє цікаве в українській та європейській літературі явище, коли митці духовного сану у своїй творчості зосередили увагу на народознавчих, а не релігійно-моралізаторських аспектах.

У педагогічно-орієнтованих творах літераторів другої половини XIX – початку XX ст. (Т. Блонський, М. Рошкевич, О. Огоновський, Ю. Федькович, Григорій і Сидір Воробкевичі, Є. Фенцик, С. Лепкий, С. Стефанович, І. Трембіцький, О. Барвінський та ін.) ідеї романтизму зазнали помітної трансформації. Притаманні йому художня фантазійність, міфотворча пафосність, чуттєва сентиментальність згасають, натомість під впливом П.Куліша і Т. Шевченка утверджувався новий романтичний тип творчості.

Ця тенденція в ідейному, змістовому і жанровому розмаїтті педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників виявилася в умовно визначених нами чотирьох тематично-стильових течіях: фольклорно-побутовій і фольклорно-історичній, що стали продовженням традицій 20-40-х рр. XIX ст., та громадянській і психологічно-особистісній. Дві останні стали реакцією на європейські віяння та внутрішні суспільні запити, що стимулювали розвиток нових форм художньої дійсності, які рефлексували національно-патріотичні, громадські риси особистості та орієнтувалися на утвердження ідеї самобутності й окремішності української спільноти.

Як уже частково йшлося, на період другої половини 1870-х рр. – 1914 рр. припадає піднесення літературного життя в Західній Україні, яке стало віддзеркаленням суспільно-політичного, культурно-освітнього життя українства. Особливою плідно працюють на ниві літературної творчості письменники, які виступають проти національного, політичного гніту, обстоюють з-поміж іншого право українців на рідномовну освіту, розвиток культури (Марко Черемшина, Лесь Мартович, Василь Стефаник, Михайло Павлик, О. Кобилянська, Леся Українка, Олена Пчілка, І. Франко, Ю. Федькович та ін.).

Так, реакцією на нові суспільні запити та мистецькі виклики стало утвердження в літературі нового ідейно-художнього напрямку – *реалізму* (лат. *realis* – речовий, дійсний), який, на відміну від притаманного романтизмові абстрактного зосередження на внутрішньому світі людини, актуалізував проблеми її взаємини із соціальним середовищем та впливу соціокультурних умов на кристалізацію духовності і характеру особистості. Представлену дослідниками науково-теоретичну рецепцію реалізму [198; 283; 486, с. 573-575; 562] доволі чітко відстежуємо в художньо-літературному осмисленні освітньо-педагогічного процесу Західної України кінця XIX – першої третини XX ст.

Відмовившись від почуттєво-інтуїтивного сприйняття дійсності, письменники вдаються до його аналітико-психологічного осмислення крізь парадигму реалізму, а типізацію використовують як універсальний спосіб художнього узагальнення. Виходячи з міметичного принципу художнього відтворення «життя у формах самого життя», розвиток освіти і процес виховання рефлексуються як поступальний процес. Його конфліктність (драматизація) і правдивість зображення деталей стають сюжетно-композиційним способом формування художньої правди та інструментом для художнього обґрунтування гуманістичних ідеалів.

За цього періоду під впливом філософії позитивізму мірилом художньо-естетичного рівня літературних творів у досліджуваному нами аспекті стають правдивість, усебічність, точність зображення типових освітньо-педагогічних явищ і процесів та людських характерів. Формування особистості, її професійний і життєвий вибір, поведінка і вчинки детермінуються соціальним походженням, родинним і соціокультурним середовищем, впливами суспільного життя. Зображення індивіда як частки певного соціального прошарку призводить до спрощення, стандартизації художніх образів. За умов послаблення ліричного струменя художнє осмислення проблем освіти, виховання, формування характерів переноситься в епічні і прозові жанри – роман, повість, оповідання. Міром розрізнення і зображення «добра» і «зла» стають загальнолюдські цінності.

Дотримуємося домінуючої в літературознавстві схеми, згідно з якою на зламі XIX і XX сторіч реалізм як панівний мистецький напрям був заміщений *модернізмом* (фр. *modern* – сучасний, новітній). Не заглиблюючись у з'ясування категорійної недосконалості трактування цього феномену (дифузійне ототожнення з різними стилєвими течіями і власними відгалуженнями), звертаємо увагу на недоречність його ототожнення з однокореневим поняттям «модерність», що асоціюється з динамізмом сучасності. Виходячи з дискурсного осмислення модернізму як сукупності літературно-мистецьких тенденцій неміметичного гатунку [486; 590], у контексті проблематики нашого дослідження спираємося на його розуміння крізь призму концептуальних засад «філософії життя».

Модернізм у літературі виник і утвердився як заперечення позитивістсько-натуралістичних практик, відповідно до яких лише емпірично верифіковані дані є єдиноправильним джерелом художнього осмислення людських взаємин та проблем формування характерів, розвитку особистості. На місце позаестетичної утилітарно-раціональної методології художнього чину модернізм висунув ірраціональну, іманентну творчу інтуїцію проникнення у внутрішній світ людини [486, с. 457-458]. Замість дискретної науки «вищим знанням» проголошувалася поезія з її здатністю одухотворяти світ та проникати в найтаємничіші глибини психіки і свідомості, що визначають мотиви діяльності, поведінку людини, її прагнення до пізнання, ставлення до культурно-освітніх викликів і готовність на них реагувати.

Модернізм більшою мірою, аніж інші напрями, течії української літератури, був пов'язаний із тенденціями розвитку європейської культури. За думкою дослідників, ніколи раніше або пізніше, як на переломі сторіч (зокрема, у 1885 – 1914 рр.), серед її представників не було такого щирого захоплення літературними процесами, які тоді протікали в Західній Європі [707, с. 18]. Це, як покажемо далі, зумовило прихід нової генерації письменників, яка, за визначенням І. Франка, у своїй творчості зосередила увагу на психології, тож її

головною метою стало «розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології» [847, с. 471].

З-поміж науковців немає одностайності в питаннях часу і хронології домінування модернізму в українській літературі. Чимало прихильників обстоює точку зору С. Павличко, відповідно до якої модернізмом зазвичай «називають літературу міжвоєнного періоду XX ст.» [614, с. 17]. У нашому дослідженні дотримуємося позиції, згідно з якою на нього припадає етап «зрілого», а на кінець XIX – початок XX ст. – «раннього» українського модернізму, адже за цього часу простежуються його виразні стильові ознаки, які відображали ідейні постулати національно-культурного міфотворення із програмою гуманізації та універсалізації світу, духовною утопією гармонійного національного, соціального й індивідуального життя [350, с. 21].

Характері риси й особливості модернізму в художній рецепції освітньо-педагогічних проблем виявляються в прагненні митця проникнути у внутрішній світ людини, що становить її сутність; використанні знакової символіки як засобу пізнання і відтворення процесу виховання, освіти і розвитку особистості; естетизмі як основній цілі творчості, що виявилось у визнанні переваг форми над змістом і його умовності, посиленні ліризму в драматургії, прозі, навіть публіцистиці; ідейній і ментальній ангажованості, яка увиразнилася в культивуванні сильної особистості, що прагне волі, боротьби, свободи. Ці й інші риси знайшли прояв у нових жанрах: ліричній новелі і драмі, драматичній поемі.

Як «хвилю» або «течію» модернізму та як окремий літературний чи стильовий напрям розглядають у літературознавстві *неоромантизм*. У рецепції освітньо-педагогічної проблематики в художній літературі цей феномен має певні спільні риси з романтизмом. Вони виявляються в акцентуванні на винятковості індивідуальних рис і громадянських чеснотах літературних героїв, їхніх ідеалах, прагненнях, високих помислах, рівні інтелекту та внутрішньо-чуттєвому світі. Але при цьому неоромантизм утверджує право особистості на самовиявлення, доведення свого нетипового «Я», яке може діяти всупереч ухваленим у суспільстві нормам поведінки й взаємин. Неоромантичні твори

передбачають широке використання символів і міфів, артикулювання різних, подекуди контroversійних, амбівалентних позицій; головні події в них здебільшого відбуваються не в сільському або природному середовищах, а в місті.

Абстрагуючись від дискурсу щодо періодизації неоромантизму в літературному процесі України [301; 475; та ін.], дотримуємося позиції, згідно з якою його «ранній» етап припадає на 90-ті рр. XIX – початок XX ст., коли на арену виходить нова генерація талановитих письменників. Говорячи про стильові особливості творчих здобутків неоромантиків, І. Франко відзначає, що «для них головна річ – людська душа, її стан, її рухи в тих чи інших обставинах». Їх можна було б назвати ліриками, але «їх лірика зовсім не суб'єктивна; навпаки, вони далеко об'єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями щезають зовсім, переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима» [841, с. 81]. Як цілісне стильове явище «пізній» неоромантизм міжвоєнних десятиріч є менш вираженим, але він не розчиняється у модернізмі, а більш чи менш яскраво виявляється в характері літературних героїв й у змісті самого твору.

Педагогічний вимір неоромантизму розкрила Леся Українка, яка критично поставилася до традиції реалізму з його крайнощами натуралізму, символізму, декадансу, тож наполегливо шукала шляхи звільнення особистості від натовпу, розширення її прав, перетворення суспільства на «спільку самостійних особистостей» [475, с. 237]. З таких позицій виражену дидактичну, виховну, формувально-мотивуючу спрямованість мають її твори, у яких поетеса мріє про вільний усебічний духовний розвиток особистості («Бояриня», «Давня казка», «Contra spem spero», «Лісова пісня» [474]). Вони наповнені езотеричними багатозначними символами (небесна блакить, зоряне небо, безкрайне море, гірські вершини, пісня-птаха, цвіт папороті, блискавка та ін.), що передають втілені в конкретних художніх образах прагнення людини до свободи, вільного волевиявлення.

Концептуально важливим аспектом з'ясування впливів означених літературних напрямів і течій на ідейну спрямованість і жанрове розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників є розуміння їхнього художньо-стильового *синкретизму*. Поряд із літературно-мистецькими чинниками і засобами художнього зображення, у ракурсі предмета нашого дослідження акцентуємо на тому, що він був детермінований потужним впливом європейського просвітительського руху проти застарілих догм абсолютистських режимів та антигуманних концептів виховання особистості. Просякнуті ідеями просвітництва, письменники Західної України вбачали своє покликання в поширенні освіти і просвітництва в сенсі не лише розвитку освіченості і знань, а й ідейно-громадянського і морально-етичного виховання, утвердження нового гуманістичного світогляду, формування науково-природничої картини світу.

Освітньо-педагогічний вимір синкретизму словесної творчості західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. виявився в її основних родах, що розвинулися з обрядово-традиційної культури давнини, та властивих їм жанрів як видових форм літературних творів. Епічним жанрам (роман, повість, оповідання, новела, нарис, рідше притча і апокриф) притаманна своя система образних засобів, які, послуговуючись категоріями педагогіки, відтворювали об'єктивну сутність освітньо-виховного середовища. Воно, наче поза втручання автора, окреслювало сюжетну канву формування і діяльності літературного героя. Авторський наратив і мовлення (думки, мотиви, прагнення) персонажів виявлялися в розмаїтті засобів викладу: оповідь (виклад від першої особи), розповідь (виклад від третьої особи), непряма мова (діалоги й монологи, авторські відступи). Фольклорно-епічні жанри, що стали предметом дослідження (казка, обробки міфів, легенд, сказань), переважно представлені літературою для дітей.

На відміну від епосу, лірика є способом відображення дійсності, що фокусує на внутрішньому світі особистості, її суб'єктивних почуттях, переживаннях, емоціях, роздумах. Хоча особистісне «Я» ліричного героя є

вираженням думок автора, вони не автобіографічні, бо письменники прагнуть піднятися на буденність та передати художнє зображення дійсності крізь своє світовідчуття. А драма, як рід художньої літератури, на відміну від лірики, розкриває життєві явища і характер героїв безпосередньо через їхні вчинки та висловлювання, її жанрово-видові твори (драма, трагедія, комедія та ін.) призначені для сценічного втілення.

Зважаючи на концепт синкретизму, узагальнимо, типізуємо й на окремих прикладах увиразнимо, як характерні риси, особливості означених літературних напрямів і течій позначалися на рецепції освітньо-педагогічних ідей, проблем, процесів і явищ у жанрово-видовому розмаїтті творів західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. Такий науково-теоретичний підхід важливий для подальшого поглибленого з'ясування завдань нашого дослідження.

У полі предметного аналізу було понад десяти романів. Як складні за будовою і місткі за обсягом епічні прозові твори, вони широко охоплюють життєві події та в кількох сюжетних лініях глибоко й усебічно розкривають чинники формування та історії життєдіяльності однієї чи низки особистостей. Засобами оповіді, розповіді, непрямой мови в романах показано міжособистісні стосунки та переважно в широкому часі і просторі складну, суперечливу еволюцію світобачення їхніх героїв. У такому аспектному плані романісти представляють роки їхнього дитинства, навчання та професійну, зокрема, освітньо-педагогічну та громадсько-просвітницьку, інші напрями суспільної діяльності.

У ракурсі нашого дослідження особливий інтерес становили «особистісно-орієнтовані» жанрові різновиди романів. До прикладу, автобіографічні романи («Волинь» У. Самчука [721]), у яких головними персонажами виступають самі автори, але фабули, хоча й витворюють їхнє життя, у сюжетно-змістовому плані зображені в них події та образи людей є художньої обробкою автора, тож вони не завжди представляють реальні події, а насамперед рефлексують його суб'єктивне бачення світу. У дидактичному вимірі до них близькі біографічні та

історичні романи (О. Кобилянська «Апостол черні»; М. Яцків «Танець тіней», «В лабетах»; М. Козоріс «Чорногора говорить», Голуба кров» та ін.), у яких виклад історичних і біографічних фактів поєднується з художнім домислом. Це белетризує зміст твору, що виявляється в довільному заповненні певних фрагментів біографій та трактуванні історичного процесу, який доповнюється вигаданими подіями, персоналіями тощо.

У ракурсі досліджуваної проблеми предметної уваги потребує такий жанровий різновид, як *роман виховання*. Походження цього терміна (нім. «Bildung» – виховання, освіта; «Entwicklungsroman» – роман розвитку, педагогічний роман) пов'язують з німецькими критиком і Ф. фон Бланкенбургом, який уперше вжив його 1774 р., а введення цього поняття в літературознавство – з німецьким істориком культури і філософом В. Дільтеєм [678, с. 10; 934, с. 189]. Російський культуролог М.Бахтін, визначаючи роман виховання як «момент сутнісного становлення людини», стверджує, що, на відміну від звичайного роману, його стрижнем є не статична, а динамічна єдність образу героя, зі зміною якого переосмислюється весь сюжет твору, який переноситься у внутрішній світ особистості [62, с. 200-201].

Українські науковці акцентують на тому, що в процесі розвитку національних літератур під впливом різних чинників, зокрема, освітніх парадигм, відбувалися відхилення роману виховання від класичних канонів у напрямках посилення його модифікаційних змін і варіативності. У контексті нашого дослідження також відзначаємо тенденцію, згідно з якою, на відміну від XIX ст., коли переважала оповідь від третьої особи, у XX ст. посилювалася ліризація роману виховання, автор якого подекуди ніби зливається з героєм, а центральна сюжетна лінія переміщується із зовнішньої у сферу внутрішньої свідомості. Це значно оновлювало проблематику і арсенал засобів художнього вираження [732, с. 1, 8-9; 676, с. 494-495].

У західноукраїнському літературному процесі, окрім того, важливими особливостями роману виховання стали автобіографізм та виражена «опозиційність» до чужих політичних режимів. Означені вище риси і

характеристики тією чи іншою властиві роману Ірини Вільде «Повнолітні діти» (1939), у якому класичний канон «одногогеройської структури» концептуалізує сюжет крізь вираження внутрішнього «Я» автора.

Виходячи з характеру творчого доробку західноукраїнських письменників, у предметному полі нашого дослідження ширше (близько 40) представлений такий різновид епічно-прозового твору, як *повість*. Вона простіша для аналізу, адже переважно має однолінійний статичний сюжет, що розгортається в короткий час життя героя, охоплює вужче коло проблем та акцентує на описах буденних або неординарних соціальних стосунках, процесах і явищах. Зокрема, це стосунки в родині, учнівському чи педагогічному колективах, громадсько-культурному житті сільських чи міських громад, як, до прикладу, у повістях К. Гриневич, М.Дерлиці, Н.Кобринської, С. Лепкого, А. Лотоцького, М. Павлика, О. Турянського, І.Франка, А. Чайковського та ін.

У художньому стилі повісті, як і роману, знаходимо перехресні впливи різних літературних напрямів і течій, увиразнення індивідуальної манери письменника, його біографічну саморефлексію. Такими яскравими прикладами слугують твори О. Кобилянської «Людина», «Царівна», «Некультурна», «Природа» та ін., які віднесені до класики українського письменства. Їхнім стрижнем є сповнені глибоким психологізмом жіночі образи, в основу яких покладено факти з біографії та риси характеру, навіть зовнішності авторки, що в нерозривній єдності відтворює її духовний і візуальний портрети.

У повісті «Людина» на тлі драматичної долі шляхетської родини Ляуфлерів О. Кобилянська актуалізувала питання жіночої освіти: високоосвічена і здібна дочка Олена прагне навчатися в університеті, у чому знаходить підтримку з боку свого коханого, студента Стефана, який опановує фах лікаря у Швейцарії, де в університетах поряд із чоловіками навчаються жінки. Таким чином, образ Олени протиставляється і традиційним уявленням про місце жінки в суспільстві, і своєму братові, який навчається в університеті, але веде аморальний спосіб життя. Вона постає в образі сильної, вольової з багатим внутрішнім світом особистості, яка готова брати відповідальність на себе, здатна долати труднощі,

але все-таки ламається під тягарем обставин, приносить себе в жертву (виходить заміж за нелюба), щоб урятувати родину від повного краху [386].

У повісті «Царівна» порушуються злободенні для родин інтелігенції питання вибору професії, самоосвіти, пошуку власного «Я» і самореалізації у складному суперечливому соціумі кінця XIX – початку XX ст. Обравши оригінальну і новаторську для літератури того часу форму ретрансляції життєвих подій у вигляді щоденника (дев'ять записів-розповідей), який веде героїня Наталка, О.Кобилянська наповнює твір властивими неоромантизму промовистими символами: одинокий дуб-велетень (означає непорушність, шляхетність, незламність); полудня (розквіт людського таланту й готовності народу до дій) та ін. Водночас він сповнений контрверсійного психологізму, який у дусі модернізму передає тонку високодуховну творчу натуру героїні, внутрішню суперечність боротьби жінки-інтелігентки за своє місце в суспільстві та у формі діалогізму відтворює родинне й соціальне середовище, у якому вона зростала і формувалася, відтак прагне самореалізуватися й утвердити особистісне «Я» [388].

У дослідженні було проаналізованого близько 60 *оповідань*. Цей жанр у цілісному вигляді сформувався у XIX ст., а в першій третині XX ст. став одним із найпродуктивніших видів художньої творчості західноукраїнських письменників. Про це свідчать твори як визнаних, так і менш знаних майстрів слова Д.Вислоцького, М. Дерлиці, Н. Кобринської, М. Козоріса, С.Коваліва, А.Лотоцького, К.Малицької, Леся Мартовича, Д. Лукіянович, С.Окуневської-Морачевської, М. Павлика, Марійки. Підгірянки, Ю.Рудницького, І. Франка, А. Чайковського, Ю.Шкрумеляка та ін.

Маючи здебільшого чіткий однолінійний сюжет, оповідання містять, увиразнюють, часто гіперболізують окремі деталі, аспекти широкого спектру проблем, що стосуються міжособистісних стосунків, формування характерів і внутрішніх переживань; виховання в родині; громадського життя сільських і міських громад; діяльності культурно-освітніх товариств; життєдіяльності учнівської і робітничої молоді та освітян і громадських діячів; функціонування

освітніх закладів тощо. Показуючи сформовані характери, непересічні особистості, життєві ситуації, вчинки, оповідання несуть значний дидактичний потенціал, адже спонукають читача до постійної рефлексії і саморефлексії, підсвідомого зіставлення з власним «Я», стимулюють до дії й наслідування героїв або навпаки застерігають від необачних кроків, вчать запобігати конфліктам та розв'язувати їх тощо.

Ці характерні риси притаманні й *новелам* – невеликим епічним прозовим творам, що зазвичай мають оригінальний сюжет та оповідають про незвичайні життєві події з несподіваним фіналом. Вони органічно відповідали викликам модернізму, адже завдяки невеликій кількості персонажів, чіткій композиційній структурі (переломний момент, кульмінація, контраст, паралелізм і т. ін.) та яскравості, лаконізму і влучності художніх засобів відзначалися глибоким психологізмом у відображенні внутрішнього світу, настроїв, характерів людини. Ці й інші риси властиві високохудожнім новелам О. Кисілевської, О. Кобилянської, Н. Кобринської, Леся Мартовича, В. Стефаника, О. Турянського, М. Черемшини, М. Яцківа та ін., багато з яких увійшли до скарбниці класичних творів української літератури.

У жанрово-видовому розмаїтті творів, що стали предметом дослідження, вирізняються *художньо-публіцистичні нариси*, у яких зображення подій і характерів досягається за допомогою не художнього домислу, а показу реальних фактів, конкретних людей. Їхня цінність як літературного жанру, що також поширився у ХІХ ст., полягає в оперативному реагуванні на злободенні суспільні, зокрема освітньо-педагогічні проблеми. Представляючи за гарячими слідами їхню авторську рефлексію, вони передають первісні, спонтанні, тож найбільш щирі й відверті особистісні і суспільні настрої, реакції на певну подію, які згодом, з висоти часу могли істотно переосмислюватися й трактуватися зовсім по-іншому.

Поєднуючи елементи художньої літератури і публіцистики, художні нариси, есе, фейлетони, репортажі І. Белея, А. Волошина, М. Галущинського, О. Кисілевської, Н. Кобринської, О. Маркуша, О. Назарука, А. Павлик, М. Павлика,

М.Пачовського, В.Сімовича, О.Турянського, Ю.Федьковича, інших західноукраїнських письменників і громадських діячів розкривають широкий спектр проблем щодо розвитку національного шкільництва; жіночої освіти; видання підручників; діяльності культурно-освітніх інституцій; організації освітнього процесу і позашкільної освіти; професійної, творчої і громадської діяльності окремих персоналій тощо. Причому вони стосувалися не лише Галичини, Буковини, Закарпаття, а й Наддніпрянщини та різних європейських країн. Оперативно й активно реагуючи на чергові суспільні виклики, художня публіцистики, порівняно з її іншими видами, виглядала більш тенденційною й водночас дієвою. Це досягалося завдяки специфіці творення публіцистичних образів (злиття емоційного і раціонального, персоніфікація понять, метафоричність думки) та їхнього представлення (образ-символ, образ-алегорія, образ-ідея тощо).

Лірику в контексті нашого дослідження розглядаємо як рід художньої літератури, який у формі естетизованих переживань осмислює сутність внутрішнього світу й буття особистості та створює нову, побудовану за законами Добра і Криси, духовну дійсність. Усі її жанри є виражальним засобом формування духовно-естетичної атмосфери, у якій завдяки витонченому впливу на емоційно-чуттєвий стан людини проектується її ціннісний світ. Стан ліричного катарсису справляє потужний вплив на розвиток національно-патріотичних почуттів та морально-етичних установок.

У полі нашого дослідження перебувало близько трьох десятків західноукраїнських поетів, які стали класиками української літератури (І.Франко, Л.Українка, М.Підгірянкa, Б. Лепкий, В. Гренжа-Донський та ін.), були відомими культурними діячами (В.Кархут, К.Малицька, А.Могилянський, А.Павлик, М.Пачовський, М.Шашкевич, В.Щурат та ін.), здобули визнання як поети за життя або згодом у мистецьких студіях (О.Бабій, І.Блажкевич, Б.Гошовський, В.Жуковецька, У.Кравченко, С.Маковей, О. Маркуш, Любомир Селянський), залишаються маловідомими митцями (Є.Бохенська, І.Гаврилук, І.Плешкан та ін.). Природно, що представлений ними

контент віршованих творів має різний художньо-естетичний рівень. Відображаючи злободенні суспільні проблеми та актуалізуючи історичні й культурні традиції українського народу, вони крізь інтимізовані в ліричних творах авторські переживання і думки формували в дітей, юнацтва та дорослих важливий досвід художнього світосприйняття та суспільного і творчого чину.

Значний інтерес становить ліричний жанр пісні, що різними мовними засобами передає тонкі переживання особистості. Після занепаду в епоху класицизму пісня відновила популярність за доби сентименталізму й розквітла під впливом романтизму. Предметом основного аналізу стали два різновиди пісенної творчості. Перший – це стилізовані поетами-романтиками (С.Воробкевич, М.Шашкевич, Ю.Федькович та ін.) фольклорні пісні (обрядові, календарні, трудові, колискові, історичні, коломийки та ін.), які в колоритних образах і традиційних символах утверджували національну ідентичність та усвідомлення співучасті у збереженні і плеканні потужного пласту національної культури, що виражав національне «Я» українського народу.

Другий різновид – це пісня як самостійний вокально-музичний твір для співу. Він також мав широку дидактичну функціональність, починаючи від шкільних занять і завершуючи культурно-освітніми заходами різного спрямування. Глибоким національно-патріотичним і морально-етичним змістом та високохудожньою формою відзначаються пісенні твори Лесі Українки, Марійки Підгірянки, О. Рошкевич, В. Гренджи-Донського, Юрія Федьковича та ін., що популяризувалися на сторінках читанок, букварів, підручників і журналів та використовувалися в організації виховання і навчання різних вікових категорій дітей та юнацтва. Пісенні твори Р.Купчинського, О. Маковея, К. Малицької та ін. плекали героїку національно-визвольної боротьби. Багато з них були обробками козацьких і стрілецьких пісень й вони ставали невід’ємними атрибутами діяльності громадських молодіжних організацій.

У розрізі досліджуваної проблеми також маємо приклад, коли терміном «пісня» позначали глави епічних творів і поем у вигляді Франкової літературної казки в прозі «Лис Микита», що складається з 12 пісень.

Представлені окремими творами інші ліричні жанри (ода, елегія, епістола та ін.) крізь призму творчих віянь відповідних літературних напрямів представляють широкий діапазон художніх рефлексій різних аспектів сфери освіти, виховання та розвитку особистості й формування її характеру. Прикладом може слугувати елегія «Сльоза на гробі Михайла барона Гарасимовича» (1836), написана за канонами сентименталізму із використанням властивих романтизмові художніх засобів. Її автор К.Устиянович, щоб розчулити і викликати в читача співчуття, звертається до фольклорної традиції, наповненої мотивами туги і печалі та яскравими образами їхньої передачі. Відомого професора теології руського відділу Львівського університету М. Гарасимовича він представляє як мудрого наставника, чуйного опікуна, знаючого педагога (*«Заступав-єсь сиротоньку, / Тихомириє розпуку, / В лихий доли порадоньку, / В щастю давав науку»*), в образі «орла», що «летів дубравою», «гнав за світлом, за правдою» «та й упав». У типових для української ментальності тужливих тонах (*«Молодь хилить головоньку, Діти плачуть за тобов»*) підкреслюється і стверджується непоправність цієї втрати для освіти і культурного розвитку русинів Галичини: *«Хто ж нас тепер за рученьки / В дані світи поведе? / Хто руської дитиноньки / Славу, ім'я винайде?»* [цит. за: Твори¹³, с. 7-9]. До слова, знаний мовознавець, але не претензійний поет Й. Левицький як реакцію на цей твір написав віршовану сатиру «Сльоза над сльозою», у якій визначав хиби цього твору і закидав К. Устияновичу, що сам він «не слухав граматиків», тож не «закохав краси руської мови».

За еволюцією основних *драматичних жанрів* (драма, трагедія, комедія) та їхніх різновидів відстежується загальна еволюція художнього осмислення проблем освітньо-педагогічного порядку та формування особистості. Хоча героями різних за тематикою п'єс здебільшого виступали звичайні люди (освітняни, місцеві культурні діячі, діти, учні тощо), завдяки гостроті конфліктності, що відзначала їхню фабулу, драматичні твори справляли потужний вплив на глядача, змушували зіставляти власне «Я» з персонажами, співпереживати за їхню долю.

Такий дидактичний стрижень, що проектує складні взаємини героїв у вирі переломних історичних подій, родинному мікросвіті, соціальному просторі сільської або міської громад, середовищі освітнього закладу або громадського об'єднання, виразно виявляється в п'єсах О.Бабія, В.Гренджи-Донського, О.Духновича, І.Гушалевича, В.Жуковецької, М.Козоріса, Л.Мартовича, В.Пачовського, Марійки Підгірянки, В.Радзикевича, І.Трембицького, О.Турянського, Лесі Українки, І.Медловського, Ю.Федьковича, І.Франка та ін. Драматурги прагнули поєднати реалістичність відображення дійсності з глибоким національно-патріотичним і морально-етичним змістом творів, які засобами художньо-психологічного впливу мали відповідно до їхніх ідейно-тематичних вимірів виховувати національно-патріотичні почуття, формувати високі морально-етичні цінності тощо.

У контексті проблематики цього підрозділу докладніше схарактеризуємо феномен *дитячої літератури*, що фрагментарно актуалізується в літературознавчому дискурсі, але ще не стала предметом системного осмислення на рівні педагогічної науки та літературознавства, тож навіть у термінологічному плані немає чіткого дефініціювання. Академічні довідниково-енциклопедичні видання дають сутнісно різні визначення дитячої літератури як: 1) літератури, створеної безпосередньо дітьми у вигляді фольклорного жанру (лічилки, ігрові пісні тощо) та перших опублікованих поетичних і прозових творів юних початківців [485; 486, с.198]; 2) художні, науково-популярні твори, написані для дітей, та «доросла» література, що увійшла в коло їхнього читання [464, с. 149; 485].

У нашому дослідженні акцентуємо лише на другому варіанті, але, зважаючи на чинну в педагогічній науці і літературознавстві практику, використовуємо як синонімічні поняття «дитяча література» та «література для дітей», яке в означеному ракурсі є коректнішим. Виходячи з науково-теоретичних напрацювань [80; 243; 244; 245; 464; 485; та ін.], розглядаємо літературу для дітей як невід'ємний складник художньої літератури; окремий специфічний вияв західноукраїнського літературного процесу; ефективний

художній засіб сприйняття дійсності; відносно окреме середовище, що створює умови для формування і становлення юної особистості на різних етапах її розвитку.

Осмислюючи феномен літератури для дітей крізь призму характерних рис означених вище напрямів і течій художньої літератури, відзначмо, що хоча вона формувалася на спільному з нею ґрунті, але має свої особливості, які стосуються щільного поєднання принципів педагогіки і мистецтва і врахування законів психології і педагогіки у формуванні художніх образів; ліризму, стильових ознак побудови творів, динамізму сюжетних ліній, характеру й емоційності мови.

Важливою особливістю дитячої літератури стала її вікова й відповідно до неї жанрова, тематична градація, що було притаманно і літературному процесу досліджуваного періоду. У категоріях сучасної педагогіки це були казки, віршики, книжки-малюнки з короткими поясненнями, які переважно стосувалися довкілля, для дітей дошкільного віку; байки, вірші, оповідання класиків і сучасних письменників та ілюстровані казки – для учнів початкової школи; пригодницька, фантастична і науково-художня література та художня біографія для учнів середнього і старшого шкільного віку. Виробленню уявлень про зміст, завдання, інші аспекти дитячої літератури сприяли спеціальні науково-теоретичні студії, що стали з'являтися на початку ХХ ст. [48; 684]. З них випливає доволі сконсолідоване розуміння її місії: допомогти юному читачеві краще пізнати минуле і зрозуміти сьогодення, розширити його кругозір і знання про довкілля, розвинути мовлення, пам'ять, естетичні смаки, мотивувати добрі вчинки і життєву активність.

Авторами творів для дітей здебільшого виступали не лише письменники, які займалися педагогічною діяльністю, а й учителі-практики. Щоправда, цьому явищу важко дати однозначну оцінку, адже знати проблему «із середини», зрозуміти і вміти проникнути у внутрішній світ дитини недостатньо, щоб написати високохудожній твір «для неї» і «про неї». Це добре розуміли знані педагоги і письменники, коли стверджували, що «справжній діточний

письменник мусить бути поетом», адже дитині потрібні не «послідовности й висновки», а «образи, фарби й звуки». Тому «діточний письменник» має бути «не тільки поетом», він «мусить знати дітей, розуміти дитячу психологію» та мати у своєму серці «високі моральні ідеї, які відіб'ються в кожному творі його». Адже «художня правда сполучається з красою ідеї, а це ознака справжнього високого мистецтва» (С.Сірополко [740, с. 109]). У такому контексті увиразнимо і суголосну позицію Івана Багряного, згідно з якою творити і писати для дітей – справа видатних талановитих письменників, тому ця важлива ділянка творчості «не може бути залишена тільки декому, а тим більше малоталановитим і неосвіченим» [48].

Ці рефлексії підтверджує феноменальний успіх одного з найвідоміших в історії української дитячої журналістики часопису «Дзвінок», що виходив у Галичині в 1919 – 1939 рр. Його видавцеві І. Тиктору до участі в цьому проекті шляхом підготовки спеціальних текстів для дітей вдалося залучити плеяду найвідоміших українських поетів і письменників – І.Блажкевич, Б.Лепкого, І.Липу, А.Лотоцького, К.Малицьку, Марійку Підгірянку, С.Русову, С.Черкасенка, О.Цегельську та ін. Він засвідчив про важливу роль спеціалізованих регіональних журналів і видавництв у розвитку дитячої літератури. 1890 – 1914 рр. – роки високого педагогічного і мистецького рівня. Тоді у Закарпатті виходив часопис «Пчілка». Варто відзначити увагою «Світ дитини». У 1931 – 1939 рр. за редакції Ю. Шкрумеляка виходить часопис «Дзвіночок».

У розвитку дитячої літератури в Західній Україні XIX – у 30-х рр. XX ст. виявлено низку характерних рис, тенденцій і особливостей. Вони закономірно детермінувалися загальним станом національної освіти та українського шкільництва, тож перші зразки дитячої літератури, у її сучасному розмінні, пов'язуємо з появою читанки М. Шашкевича (укладена 1836 р., видана 1850 р.); букваря «Книжица читальная для начинающих» (1847) О.Духновича; укладеної ще одним закарпатським літератором і музикантом М. Нодем збірки дитячих пісень «Пам'ять із отпуска добрим дітям» (1851) та ін. На такому тлі

розширювалося жанрове розмаїття літератури для дітей: поряд із читанками, азбуками, букварями у 60 – 70-х рр. XIX ст. з'являються казки, вірші, оповідання, повісті, відтак художні нариси і науково-популярні праці.

Щоправда, цей складник художньої літератури був представлений радше «творами про дітей», аніж «творами для дітей». На еволюції її стилів, тематики, змістової спрямованості, дидактичних та інших аспектах позначалася загальна зміна літературних напрямів і течій. Зокрема, віяння сентименталізму виразно відстежуємо в книзі «Наука християнська в справі звичного катехизму для парафіяльних дітей» І. Могильницького та читанці Л.Данькевича, до якої автор включив вірші, оповідання, байки релігійного, моралізаторського і побутового характеру із промовистими назвами «Вихор і буря», «Жаба та місяць», «Заєць з Лисом», «Осел та кінь», «Огонь і вода», «Вовк і баран», «Господар і вівця», «Хрущі», «Язик і меч», «Мудрий бик», «Пес і котик», «Гуцули в Парижі», «Нема як наша Коломия» та ін. Невибагливість їхньої форми і змісту були характерні для перших зразків дитячої літератури в Галичині.

Означені характеристики стосуються і збірки віршів «Песник для маковицкой русской детвы» (1860) поета-будителя і педагога Закарпаття О.Павловича. Вони адресувалися як дітям, закликаючи їх любити свій край й робити «правильні вчинки», так і батькам, адже містять педагогічні поради щодо їхнього морального і патріотичного виховання [616]. Утім, твір написаний т. зв. язичієм (сумішшю церковнослов'янської мови і шарішського діалекту), що значно ускладнювало сприйняття його змісту.

Порівняно зі згаданими, більш зрілими у змістовому і дидактичному вимірах виглядають твори для дітей О. Духновича «Надгробное вепру», «Жаба», «Муха» та ін., які також апелювали до внутрішнього світу і тонких душевних переживань дитини та мали виразну фольклорну основу [265].

Фольклорно-етнографічний романтизм став основним джерелом формування і розширення тематики, сюжетів, засобів зображення і художніх образів у літературних творах для дітей. Знаковою і типовою в цьому сенсі стала згадувана «Читанка для малих дітей» М. Шашкевича, яка, за словами

автора, «веде ступенево дітей за ручку від сучасності до майбутнього, від їх хати у широкий світ». Із нею пов'язується поява самого терміна «читанка», а вміщені в ній біблійні легенди та повчальні оповідання переказані живою народною мовою. Це ж стосується і представлених у розділі «Пісенькі і грачки діточі» Шашкевичевих поезій «Цвітка дрібная...», «Дівчинка мила цвіточки садила» та ін.

Віання реалізму визначили систему характерних для дитячої літератури другої половини ХІХ ст. сюжетів і художніх образів: сироти, наймити, діти кріпаків і вищих соціальних станів; учні і вчителі початкової школі та гімназій; біблійні герої як співучасники земного життя тощо. У цьому контекст згадаймо вміщені в читанці, «Букварі» й тематичних поетичних збірках Ю. Федьковича його віршовані твори «Сироти», «Дитина», «До школи», «Хто що має» та ін. Вони на високому художньо-естетичному рівні відтворюють невідрадіні соціальні умови дитинства й шкільної буденності, але пронизані оптимізмом і вірою в неминучість змін на краще (докл. розд. 3 і 4).

Тенденції модернізму з його ірраціоналізмом, одухотвореністю, проникненням у втаємничені глибини психіки, визначають мотивацію і поведінку людини, її міжособистісні стосунки. Таку, характерну для дитячої літератури доби реалізму ідейно-змістову палітру відображають морально-дидактичні оповідання І.Франка, казки «Перша китичка» Є.Ярошинської, прозові твори С. Коваліва («З кількох тисяч один», «В останній лавці», «Незварені яблука») та ін. (докл. розд 3 і 4).

Особливої гостроти й актуальності для дитячої літератури набула мовна проблема, адже навіть високохудожні за змістом і формою твори залишалися малозрозумілими і непривабливими для юних читачів, якщо були написані малозрозумілим язичієм, далеким від живої народної мови, якою вони розмовляли і чули у своєму соціальному оточенні. Найбільш продуктивно вона розв'язувалася в Галичині, де від самих початків більшість призначених для них творів писалися фонетикою, що найбільше відповідала живій народній мові. А найважче ця проблема розв'язувалася на Закарпатті, де перша написана

українською літературною мовою книга для дітей з'явилася лише 1925 р. Це була збірка поезій «Китиця квіток» В. Гренджі-Донського [207].

Принагідно зазначмо, що В. Гренджа-Донський, як один із найбільш плідних поетів і прозаїків Закарпаття 20-30-х рр. ХХ ст., вважається «основоположником української літератури» в краї. У такому сенсі науковці порівнюють його з І.Франком, Лесею Українкою, Ю. Федьковичем, що стали знаковими постатями в розвитку української літератури в Галичині, на Волині й Буковині. Утім, якщо їхня творчість як дитячих письменників достатньо досліджена, то цей аспект доробку В.Гренджі-Донського фактично не став предметом спеціальних студій. Це спонукає розглянути його предметніше.

Різножанрові твори В. Гренджі-Донського для дітей та юнацтва є яскравим прикладом синкретизму, адже органічно поєднують характерні риси модернізму, неоромантизму, подекуди сентименталізму. Завдяки високохудожньому змісту й оригінальному стилю вони стали загальнонаціональним явищем, отримали визнання за межами України. Зокрема, його третю поетичну збірку «Шляхом терновим» (1924), що відзначалася патріотичним змістом і була написана українською літературною мовою, за словами самого автора, «підхопила молодь», яка «привітала її залюбки, захоплювалася нею». Це змусило українську культурну громадськість Закарпаття переходити на фонетику [208, с. 400-401].

Збірка поезій для дітей і юнацтва «Китиця квітів» слугує прикладом синкретизму ознак, властивих сентименталізму, романтизму, модернізму і постромантизму. Написані в дусі народних пісень вірші були наповнені зрозумілими для них традиційними символами, тому багато з них увійшло до шкільних читанок. Вони прищеплювали дітям любов до рідного слова, до рідного краю та його природи, підкуповують щирістю, мудрістю, милозвучністю й безпосередністю.

Окрему сторінку в розвитку української дитячої літератури становлять різножанрові епічні твори В. Гренджі-Донського. Унікальним явищем у її розвитку стала епічна поема «Червона скала», що друкувалася в дитячому

журналі «Пчілка», а 1938 р. з'явилася окремим виданням. Цей перший в українській літературі Закарпаття великий епічний віршований твір однаковою мірою відноситься до літератури для дітей і для дорослих.

Небуденність поетичного таланту В. Гренджі-Донського зі всією силою проявилася в переробці народних епічних творів у віршовані казки з промовистими назвами «Манюсінька», «Казка про відьму-бусурканю», «Кіт у чоботях», «Пригоди ведмедика Бурмилка», «Пригоди шибеника Михася» та ін. Вони активно друкувалися в освітянських і молодіжних журналах краю.

В. Гренджа-Донський – найпродуктивніший український драматург Закарпаття міжвоєнної, половина з двох десятків його драматичних творів призначалася для дітей і юнацтва. П'єси на героїко-патріотичну («Останній бій»), соціально-побутову («Сиротина»), народно-фантастичну («Скам'янілі серця», «Русалка», «Верховина», «Золоті ключі», «Срібної землі», «Зруб тематику») мають спільний сюжетний стрижень, адже оспівують історію, природу, самобутню традиційну культуру краю. Таке ж змістове наповнення мали драматичні сценки, музичні ігри, байки для дітей дошкільного та молодшого і середнього шкільного віку («Маленький оленик», «Пригоди зайчика», «Прогулянка на Місяць», «Байки про козу та вовка», «Воли та ведмеді», «Підкарпатські казки», «Тече потік з бережечка» та ін.) [209].

Отже, почергова зміна напрямів і течій, що супроводжувала літературний процес наприкінці XVIII – 30-х рр. XX ст., справляла істотний вплив на жанрове розмаїття та ідейну, тематичну і дидактичну спрямованість педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників. Виявлено, що саме їхній синкретизм як поєднання характерних ознак і особливостей, притаманних класицизму, сентименталізму, романтизму, реалізму, модернізму, неоромантизму, значною мірою визначав художнє відображення освітньо-виховних ідей і проблем у різножанрових літературних творах. З'ясовано, що попри різні й загалом широкі ідейно-тематичні обрії епічних (роман, повість, оповідання, новела казка, байка); ліричних (вірші, пісні та ін.), драматичних (драма, комедія, трагедія) творів, вони виконували дві основні взаємопов'язані

дидактичні функції. З одного боку, їхні сюжети з позиції літературного суб'єкта відтворювали й інтерпретували реальну та уявну дійсність і внутрішній світ особистості, з іншого, вони впливали на її розвиток, сприяли вихованню і самовихованню, зумовлювали трансформацію світоглядних уявлень та формування громадянських якостей і морально-етичних чеснот, що відповідали ідеям гуманізму і загальнолюдським цінностям.

Висновки до другого розділу

В історико-педагогічному вимірі педагогічний та освітній процеси трактуємо як феномени, які не тільки взаємопов'язані за своїми завданнями, функціями, учасниками, а й відмінні за своєю соціальною функціональністю. За таких умов з погляду історико-педагогічного контексту виокремлено п'ять умовних періодів розвитку літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті: перший (церковно-освітній) період, що охоплює початок 1870-х – 1820-ті рр., поділяється на два етапи: 1772 – 1805 рр. та 1806 – 1820-х рр.; другий (будительсько-просвітницький), що охоплює 1830-ті – першу половину 1870-х рр., має два етапи, які розмежовує 1848 р.; третій період – піднесення літературного життя другої половини 1870-х рр. – 1914 рр., він один з найпродуктивніших в освітньо-педагогічному вимірі; четвертий – період воєнно-революційних потрясінь 1914 – 1919/20 рр.; п'ятий – міжвоєнний період XX ст. – доба ідейного розмаїття літературного процесу, багатого на ідейно-тематичне розмаїття творів, які відображали тогочасні освітні проблеми, у ньому простежуємо два етапи 1920-х та 1930-х рр.

З'ясовано спектр ідейного, тематичного, жанрового розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників розглянуто в контексті почергової трансформації, співіснування і взаємопроникнення основних літературних напрямів і течій: класицизм (XVIII – початок XIX ст.), сентименталізм (друга половина XVIII – початок XIX ст.),

романтизм (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), реалізм (друга половина XIX ст.), модернізм (кінець XIX – перша половина XX ст.). Їхні характерні риси та особливості впливали і визначали художнє відображення освітньо-виховних ідей і проблем у різних жанрових літературних творах українських письменників Західної України. Акцентовано на впливі цих літературних напрямів і течій на ідейну спрямованість і жанрове розмаїття педагогічно-орієнтованих творів письменників Західної України, підкреслено, що літературний процес був детермінований потужним впливом європейського просвітництва, позаяк, просякнуті цими ідеями, українські письменники, багато з яких були активними учасниками громадського життя, педагогами, убачали своє покликання в поширенні освіти і просвітництва в сенсі не лише розвитку освіченості і знань, а й ідейно-громадянського і морально-етичного виховання, утвердження нового гуманістичного світогляду, формування науково-природничої картини світу.

Доведено, що освітньо-педагогічний вимір синкретизму літературної творчості письменників Західної України досліджуваного періоду знайшов свій вияв у основних літературних родах, що розвинулися з обрядово-традиційної культури давнини, та властивих їм жанрів як видових форм літературних творів. Епічним жанрам (роман, повість, оповідання, новела, нарис, рідше притча і апокриф) притаманна своя система образних засобів, які, послугуючись категоріями педагогіки, відтворювали об'єктивну сутність освітньо-виховного середовища. З'ясовано, що, незважаючи на розмаїття ідейно-тематичних обрїї поетичних (поема, вірш, пісня, байка тощо), епічних (роман, повість, оповідання, новела, казка, байка); ліричних (вірші, пісні та ін.), драматичних (драма, комедія, трагедія) творів, вони виконували дві ключові дидактичні функції: їхні сюжети з позиції літературного суб'єкта відтворювали й інтерпретували реальну та уявну дійсність і внутрішній світ особистості, а також вони впливали на її розвиток, сприяли вихованню і самовихованню, зумовлювали трансформацію світоглядних уявлень та формування громадянських якостей і морально-етичних чеснот, що відповідали ідеям

гуманізму і загальнолюдським цінностям. Таким чином, зміна стильових напрямів і творчих течій, що супроводжувала літературний процес наприкінці XVIII – 30-х рр. XX ст., вплинула на жанрове розмаїття та ідейну, тематичну і дидактичну спрямованість педагогічно-орієнтованих творів письменників Західної України.

РОЗДІЛ 3

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ (КІНЕЦЬ XVIII СТ. – 1939 Р.)

3.1 Колективні портрети генерацій західноукраїнських письменників досліджуваного періоду в освітньо-педагогічному вимірі

Реконструкція процесу зміни генерацій західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. та їхня характеристика крізь призму освітньо-педагогічних проблем передбачає творче застосування методології просопографічного аналізу.

При розкритті цієї проблеми виникла потреба попереднього розв'язання низки додаткових науково-теоретичних завдань щодо уточнення дефініцій, які стосуються письменників як педагогічних персоналій; визначення етапів формування їхніх генерацій, обґрунтування підходів, ознак і критеріїв характеристики колективних портретів тощо.

Досвід сучасної педагогічної біографістики [808; 809; та ін.] засвідчує, що в її предметному полі перебуває доволі широкий спектр різних за фахом, професіями, іншими ознаками персоналій різних історичних епох, які спричинилися до розвитку освіти, педагогічної думки, народного просвітництва тощо. Це зумовлює потребу в контексті нашого дослідження визначити і схарактеризувати коло письменників, яких за певними формальними ознаками і критеріями та, зважаючи на реалії історичного розвитку Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., доцільно розглядати як педагогічних персоналій.

У процесі визначення термінів «письменник» і його синоніма «літератор» у нашому дослідженні виходимо з двох основних позицій. Перша стосується сучасного розуміння понять «спеціальність» (галузь науки, техніки, мистецтва, у якій працює особа), «професія» (рід занять, форма трудової діяльності), «фах»

(спеціальність, професія, галузь знань). Друга позиція стосується тлумачення поняття «письменник» (письменниця) у широкому розумінні як кожної людини, що пише твори, не обов'язково художні, поетичні, наукові, висловлюючи свої світобачення, думки, погляди в письмовій формі, та вузькому – як автора художніх творів, особи, для якої літературна діяльність є професією.

Зважаючи на реалії досліджуваного часопростору та досвід трактування педагогічних персоналій сучасною наукою [700; 786; та ін.], до числа письменників, які досліджуємо як педагогічних персоналій зараховуємо діячів, які займалися створенням різножанрових художніх або публіцистичних текстів, призначених для навчання, виховання, інтелектуального і культурного розвитку, самоосвіти дітей, учнів, юнацтва та масового просвітництва, читання дорослими тощо. При цьому йдеться не лише й не стільки про професійних письменників, для яких літературна праця була основним заняттям і джерелом доходу, скільки про персоналії (їх абсолютна більшість), які в силу різних обставин поєднували письменництво з професійно-педагогічною працею як учителі, викладачі різних типів освітніх закладів або займалися іншим видом професійної діяльності. У другому випадку це передусім були священики – духовні особи, що виконували релігійні й церковні обряди, церковні службовці, інші фахівці.

З огляду на багатозначність трактувань сучасного літературознавства, у кожному конкретному випадку вирізняємо письменників за літературними родами як прозаїків (творці прозових творів – оповідань, повістей, романів), поетів (автори віршів, поем, інших поетичних творів), драматургів (творці драматичних творів – драм, трагедій, комедій тощо, призначених для вистав на сценах).

Концептуально важливим є визначення ознак, критеріїв, що слугують за основу реконструкції колективних портретів генерацій західноукраїнських письменників як педагогічних персоналій, та характеристики основних напрямів їхньої суспільної діяльності наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.

З огляду на визначені компоненти опису життєдіяльності досліджуваного кола персоналій письменників (підрозд. 1.1) та науковий досвід

просопографічного аналізу [644; 761; 925] і педагогічної біографістики [4; 248; 701; 786], за основу реконструкції колективних портретів генерацій західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. крізь призму освітньо-педагогічних проблем беремо фактографічні дані та критерії і особливості творчості, які стосуються: 1) дати і місця (регіону) народження, соціального походження особи; 2) умов, чинників, обставин особистісного, творчого, професійного формування і становлення (родинне виховання, навчання в освітніх закладах, соціальні зв'язки і впливи тощо); 3) основних фахів (галузь знань) і видів професійної діяльності (учитель, викладач, письменник, священник, службовець, лікар тощо); 4) внеску у розвиток українського письменства загалом та крізь призму теорії і практики педагогіки, національної освіти і просвітництва зокрема.

У результаті аналізу розвитку літературного процесу на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. крізь призму відображення у творчості його представників питань теорії і практики навчання і виховання та їхньої просвітницької діяльності в полі зору нашого дослідження перебувало близько 250 педагогічних персоналій (Додаток А.1). Існує розуміння того, що, зважаючи на матеріали наукових студій, антологій, довідникових та інших джерел, їхнє коло і перелік могли бути ширшими. Однак це унеможливило здійснення в одному дослідженні предметного цілісного аналізу їхньої творчості і громадсько-культурної діяльності, тому в його орбіту були включені літератори, що презентують оригінальні, продуктивні й актуальні, з нашого погляду, ідеї, досвід, рефлексії різних питань виховання, навчання, розвитку особистості, які можуть бути цікаві та корисні в розв'язанні сучасних проблем удосконалення освітнього процесу, а також ті, чия життєтворчість у контексті педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності недостатньо вивчена.

Для увиразнення загального колективного портрета педагогічних персоналій письменників поділяємо їх на три основні, дещо умовні, групи: 1) визнані класики української літератури; 2) письменники, включені до

предметного поля педагогічної біографістики як педагогічні персоналії; 3) маловідомі в педагогічній науці діячі, чиї імена фіксуються головню в краєзнавчих студіях або були виявлені нами (Додаток А.1).

Слід враховувати відмінності у презентації (трактуванні) досліджуваних педагогічних персоналій у різнопрофільних наукових і довідникових виданнях. Зокрема, у педагогічних студіях вони визначаються насамперед як «педагоги», «освітні діячі», «просвітники», відтак як «письменники», «поети», «публіцисти» тощо. Натомість у літературознавчих джерелах три останні позиції висуюються на перше місце, є основними, а про їхню приналежність до трьох перших номінацій може й не згадуватися. За таких обставин при доборі педагогічних персоналій, по-перше, апелювали до універсальних довідникових видань, які відображають не вузькопрофільну, а загальну суспільно-наукову позицію щодо розуміння характеру діяльності діяча та його ролі і значення в розвитку культури, гуманітаристики тощо. По-друге, здійснювали власний неупереджений аналіз пріоритетів різних напрямів суспільної діяльності діячів для їхнього трактування як педагогічних персоналій.

За означеної ситуації, поряд із письменниками, окрему групу персоналій, що також стали предметом дослідження, становлять знані педагоги (приміром, Г. Врецьона, О. Попович та ін.), громадські та політичні діячі (А.Волошин та ін.), учені (С. Смаль-Стоцький, О. Барвінський та ін.), лікарі (С. Парфанович, М. Левицький та ін.), які в розрізі своєї професійної діяльності займалися літературною працею. У цьому контексті акцентуємо увагу на їхніх художніх творах, що стосуються досліджуваної проблеми.

Окрему категорію досліджуваних педагогічних персоналій репрезентують маловідомі літератори та освітяни, які представили, можливо, різні за художнім рівнем, але оригінальні й цікаві за змістом літературні твори, які відображають проблеми освіти і виховання, мають дидактичне значення тощо.

Зважаючи на тему дослідження, за національною приналежністю абсолютна більшість досліджуваних педагогічних персоналій апріорі були українцями. Водночас до його орбіти були включені і педагогічні персоналії неукраїнських

письменників, як, до прикладу, поляка П. Свенціцького («Павло Свій»), у творчості якого знайшли відображення проблеми освіти і виховання західноукраїнського населення, О. Маркуша, українського письменника угорського походження, якій відіграв важливу роль у розвитку юнацтва тощо.

У регіональному плані маємо основну домінуючу прив'язку досліджуваних персоналій письменників до Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині, де вони народилися й у переважній більшості здійснювали свою творчу і суспільну діяльність. Утім, з-поміж них було й чимало літераторів, що були вихідцями з Наддніпрянщини чи розпочинали свою літературну діяльність там, відтак за певних обставин опинилися в означених регіонах. Чимало письменників Західної України тимчасово виїжджали або остаточно перебиралися в еміграцію: за міжвоєнного періоду – переважно до Чехословаччини й інших країн Європи, за післявоєнного – до Канади, США тощо. У цих та інших випадках, пов'язаних із територіальними переміщеннями письменників, акцентуємо на їхніх творах, написаних або опублікованих у період їхнього перебування на західноукраїнських землях, а подекуди і на доробку, що з'явився в еміграції, якщо він відображає їхні рефлексії або стосується питань розвитку освіти і виховання на рідних теренах.

Важливо відзначити, що окреслені нами періоди західноукраїнського літературного процесу (підрозд. 2.2) не збігаються й умовно корелюються із творчістю окремих генерацій педагогічних персоналій письменників. Така ситуація об'єктивно зумовлена, адже в першому випадку періодизація визначалася на основі загальних тенденцій і характерних рис літературного процесу. А в другому випадку за основу виокремлення і визначення змін генерацій письменників бралися роки їхнього життя і творчої діяльності. Отож чимало з них народжувалися і формувалися як особистості в одних суспільно-політичних умовах, а творили і працювали в інших. Це, до прикладу, особливо характерно для представницької та творчої й суспільно активної плеяди літераторів, які народилися у 90-х рр. XIX – на початку XX ст. та, зазнавши світоглядних трансформації й пройшовши життєвий гарт у горнилі національно-

визвольних змагань 1914 – 1919/20 рр., творили і працювали вже в інших державно-політичних умовах міжвоєнної доби.

Для визначення генерацій західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. та вивчення їхньої творчої спадщини важливе методологічне значення має тривалий *науковий дискурс з проблеми зміни літературних поколінь* (О. Забужко [289], С. Zenkin [324], С. Павличко [615], Р. Святко [727] та ін.). Передусім відзначаємо, що запозичене з біології поняття генерація (покоління) у педагогічній науці і літературознавстві втратило своє первісне етимологічне і дефінітивне значення, тому має різне сутнісно-змістове наповнення. Зазвичай воно використовується для позначення етапів певного персоніфіковано-групового культурно-інтелектуального процесу. Характерно, що при розгляді еволюції педагогічної думки дослідники акцентують на відмінностях та спадковості й наступності ідей і традицій окремих генерацій її носіїв, а при вивченні літературного, як і суспільно-політичного, процесів фокус зазвичай зміщується зі спадковості на відмінності у поглядах, протистояння і конфліктність стосунків між різними поколіннями, насамперед «старшим» і «молодшим» тощо.

В історико-культурологічному контексті С. Zenkin виокремлює у понятті «покоління» два взаємопов'язані компоненти: 1) формально-хронологічний – як одиниця часової періодизації розвитку культури; 2) змістовно-номенклатурний – для позначення «множини людей», поєднаних більш-менш однаковим віком. Таким чином, покоління як «час, втілений у людях», означає й передбачає як протистояння різних соціокультурних груп, так і спадковість культурного процесу. Зокрема, якщо наступність превалювала у класичній культурі, то за доби романтизму XIX ст. на перший план вийшли моменти розламу й «естетичного протистояння» [324, с. 132-133].

Також необхідно брати до уваги відмінності в уявленнях щодо часу існування генерацій й того, що брати за основу їхнього існування: час народження, коли митці, інтелектуали приблизно одного віку визначали літературний чи інший творчий процес, або ідеї, течії, віяння тощо, які визначали

характер, зміст, особливості цього процесу. При розв'язанні цієї дилеми прихильники першого підходу апелюють до біологічних аспектів, зокрема враховують ту обставину, що у ХІХ ст. час існування окремих генерацій визначали 33 роками (вік Христа), а сучасні дослідники – переважно 25-30 роками.

Поділяємо другу позицію, прихильники якої визнають умовність будь-яких часових меж існування генерацій письменників, адже творчий процес визначається не біологічними, а чинниками іншого порядку. Тому звичайним явищем є співіснування кількох поколінь митців за певних хронологічних періодів. Для нашого дослідження важливе методологічне значення має розуміння того, що представникам кожної генерації літераторів притаманні певні типові риси, що надають їм схожості, типовості, які вирізняють їх від попередніх та майбутніх поколінь. Така умовна «ідентичність» не означає, а передбачає бачення в кожному письменникові апріорі по-своєму унікальну і неповторну творчу особистість зі своїми життєвими пріоритетами і цінностями, ідейними поглядами, естетичними смаками, іншими відмінностями, що є об'єктивними й закономірними виявами інтелектуального процесу.

Так само важливе методологічне значення має позиція французького вченого-літературознавця А. Тібодета (Thibaudet), згідно з якою одним із найвагоміших генераційних чинників, що визначає специфіку літературного процесу, є політична ситуація. Вона виявляється в посиленні в суспільстві авторитарних або демократичних тенденцій, характері змін у шкільній освіті (співвідношення точних і гуманітарних дисциплін, кількість годин на вивчення мови і літератури, розрив із «традиціоналізмом» у шкільній практиці тощо), загальному прогресі техніки, кінематографа та ін. [956, s.467-468].

З огляду на означені науково-теоретичні позиції, реалії суспільно-політичного розвитку та змісту і характеру літературного процесу тощо, виокремлюємо існування за досліджуваного періоду п'ятих генерацій письменників. Перша припадає на 70-ті рр. ХVІІІ – початок ХІХ ст.; друга – на 20-ті – кінець 40-х рр. ХІХ ст.; третя – на 1848 р. – 70/80-ті рр. ХІХ ст.; четверта

– на 1870/80-ті рр. XIX – початок XX ст.; п'ята – на 20-30-ті рр. XX ст. Попри певну умовність цієї градації, що, зокрема виявляється у співіснуванні третьої і четвертої генерацій в 70-80-х рр. XX ст., кожній з них були властиві певні спільні риси та подібні погляди на проблеми освіти, виховання, теорії і практики педагогіки. Типізуємо і увиразнимо кожен з них окремо.

Дві перші та частково третю й четверту генерації за ознаками походження, фахової освіти, роду занять, регіонами життєдіяльності можна об'єднати в церковно-духовну галицько-закарпатську групу діячів (Додаток А.1). Попри різні ідейні погляди, особливо щодо мовного питання, вони мали багато спільного. Усі представники першої і другої та більшість письменників другої і третьої генерацій походили з родин священиків, самі були духовними особами різних рангів та зазвичай займалися душпастирською діяльністю. Початкову освіту здебільшого отримували приватно, часто в місцевих дяків, потім навчалися в духовних семінаріях. Відтак чимало з них подорожували країнами Європи, навчаючись на теологічних або філософських факультетах закордонних вишів або у Львівському університеті.

За умов схарактеризованих у наукових і мемуарних студіях [51; 97; 107; 467; 795; 919; та ін.] патріархального устрою західноукраїнського суспільства XIX ст. базові основи формування світогляду майбутніх письменників, просвітників, науковців закладалися в родині, що як соціально-виховний інститут відігравала винятково важливу роль. За того часу священицькі родини зазвичай складалися з двох-трьох поколінь: окрім дітей, батьків, дідусів і бабусь, до них входили тітки й дядьки, інші далекі родичі, що відповідним чином впливали на формування родинної системи цінностей: від моральних і патріотичних ідеалів до упереджень, страхів тощо. За чинної ієрархічної моделі родинних стосунків про вільний вибір професії, життєвого шляху говорити не доводиться: синів апріорі готували до душпастирської діяльності, дочок – до ролі матерів і дружин (здебільшого священиків). Діти виховувалися в суворому послухові й повазі до батька, тож більш теплі, тісні стосунки в них складалися з матерями, бабусями й дідусями.

Варто визнати, що сучасні дослідники педагогічних персоналій XIX ст. здебільшого інколи, не покликаючись на конкретні джерела, стверджують, що в родинних середовищах західноукраїнської інтелігенції (духовенства) XIX ст. панував «український дух», що виявлялося в дотриманні українських традицій і звичаїв, розумінні значення рідної мови й т. ін. Однак результати вивчення численних егоджерел свідчать і про те, що в родинях греко-католицьких священиків Галичини панував «польсько-аристократичний дух», розмовляли переважно польською мовою, хоча вони не вважали себе поляками [97; 107, с. 22, 60-61; 467, с. 32-33; 795, с. 33-35; 919, с. 59-61].

Понад те, польський дух і мова панували в усьому соціальному оточенні майбутніх духівників. Хрестоматійно відомим є факт, що «Руська трійця» отримала свою назву, з якою ввійшла в історію української та слов'янської культури, від неформального гуртка трьох товаришів М.Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, які скрізь розмовляли «селянською» руською мовою, що явно вирізняло їх в етнокультурному середовищі Львова, де повністю домінувала польська, меншою мірою німецька мови. А відомий український педагог, композитор, журналіст, громадський діяч А. Вахнянин згадував, що він розмовляв «виключно по-польськи» і зі шкільними товаришами, і на станціях (у приватних помешканнях, які винаймали учні/студенти. – Авт.), і в місті, і «на феріях» (канікулах. – М.Б.), і в родинній хаті «чув я лише польську та німецьку мову», адже родини священиків «були наскрізь спольщені» [97, с. 60].

Знаний громадський діяч і педагог К. Трильовський з гіркотою писав, що в родині батьки не співали народних пісень, не читали українських творів, а «Кобзаря» взагалі не признавали, бо вміщені в ньому поезії різнилися від польських, перейнятих шляхетським духом» [795, с. 33-35]

Означене явище, безумовно, не варто абсолютизувати, адже у багатьох священицьких родинях плекався щирий український національний дух [51]. Утім, не лише з них виходили майбутні письменники, педагоги, громадські діячі, які починали писати живою народною мовою та вболівати за освіту

рідного народу. На цей шлях ставали і виховані у польськомовних школах літератори й громадські діячі, які з об'єктивних причини (праця в польськомовному середовищі, читання художньої і наукової літератури та перекладів польською мовою тощо) починали мислити польською мовою. Тож, окрім побутового спілкування, у питаннях культурно-наукового характеру їм було важко висловити думку українською мовою.

Перша і друга генерації педагогічних персоналій письменників засвідчили провідну роль духовенства в першому періоді національного пробудження на західноукраїнських землях. Будучи вчителями в семінаріях і народних школах та авторами підручників, вони актуалізували роль мови як стрижневого чинника цього процесу, спричинилися до розвитку освіти і виховання, виступили активними збирачами й дослідниками українського фольклору та ініціаторами і першими організаторами масового просвітництва народу. Водночас ці два покоління мали і свої особливості.

Перша найменш численна генерація, представлена головно діячами Закарпаття (додаток А), засвідчила перехід від доби класицизму до романтизму. Цю тенденцію увиразнює постать ученого-поліглота А. Коцака, що був фаховим лінгвістом, володів латинською, грецькою, німецькою, івритом, угорською, церковнослов'янською та, можливо, словацькою, чеською, польською, російською мовами. Близько 30 його книг теологічного і релігійно-просвітницького змісту, серед них 5 підручників, написані латинською і церковнослов'янською мовами за канонами класицизму [423]. А впливи романтизму виразно відстежуються у творчому доробку І. Кутка (букварі, катехизм) і Г. Тарковича (переклад Біблії), де поряд із церковнослов'янською активно вживається жива народна мова. Як представники єпископату вони доклалися до розвитку просвітництва серед народу.

Діячі другої генерації письменників (додаток А), перейнявши від інших слов'янських народів досвід «народного будительства», відіграли колосальну роль у процесі національного пробудження українців Галичини та Закарпаття.

У 20 – 40-х рр. XIX ст. у Галичині відбувся перший в історії України публічний дискурс щодо реформування української літературної мови. Його учасники, знані письменники і мовознавці І. Могильницький, Й. Лозинський, Й. Левицький, А. Лужецький, І. Снігурський, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та ін., виступали за її кодифікацію на основі кирилиці (церковнослов'янської мови); латиниці (через запозичення одного з варіантів алфавіту інших слов'янських народів, зокрема польського «абецадла»); живої української мови; т. зв. гражданки, якою писали письменники Наддніпрянщини І. Котляревський, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко тощо.

Ця генерація письменників не була однорідною, відмінними були світоглядно-філософські, національно-культурні позиції її представників. Так, з-поміж цієї генерації письменників, яких віднесено до періоду 20 – 40-х рр. XIX ст., умовно виокремлюємо групу «галицьких будителів» М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, позаяк «Русалку Дністровую» розглядаємо як окреме літературне ціле, що являє собою народні пісні, оригінальні поезії та публіцистичні статті, добір яких слугує цілям – піднести визвольний рух русинів, пов'язати його з рухом інших слов'янських народів, пробудити інтерес до мови, культури, літератури, фольклору. Творчість цієї субгенерації справила вагомий вплив на розвиток літератури, шкільництва, просвітництва й усього національно-культурного руху України. Загалом представники генерації письменників, що репрезентують 20 – 40-х рр. XIX ст., першими вказали на окремішність руської (української) мови серед слов'янських мов, почали виголошувати проповіді народною мовою, заснували перше товариство для народного просвітництва (І. Могильницький, М. Левицький та ін.), активізували вивчення народної творчості і стали писати народною мовою (члени «Руської трійці», Т. Глинський та ін.), виступали за початкову освіту серед народу і створювали необхідне для цього навчально-методичне забезпечення (букварі, граматики тощо). Просвітники із числа греко-католицького духовенства взяли активну участь у подіях «Весни народів» 1848 р., зокрема ініціювали Собор

руських учених, а також у створенні Галицько-руської матиці, виданні «Зоря Галицка» тощо.

У поглядах другої генерації письменників відобразилися всі складності і суперечності розгортання руху за народну освіту і масове просвітництво. Вони визнавали самостійність руської (української) мови, але не бачили різниці між нею і церковнослов'янською мовою, заперечували можливість створення літературної мови на основі народної (Й. Левицький та ін.), припускали можливість ефективного функціонування народної освіти на основі церковнослов'янської мови. Урешті, саме в середовищі цих діячів окреслилися три основні ідейні течії (русофільство, українофільство, полонофільство), які фактично до кінця 30-х рр. ХХ ст. істотно позначалися на розвитку культурно-освітнього руху на західноукраїнських землях.

Ще складніші процеси національно-культурного поступу та ідейного розшарування позначали творчу і громадсько-просвітницьку діяльність третьої генерації письменників Західної України у 50 – 80-х рр. ХІХ ст. (Додаток А.1). Чимало її представників виступили на арені національно-культурного життя під час «Весни народів» 1848 р., виявляли активність за неоабсолютистського десятиліття й досягли апогею творчості у 60-х рр. ХІХ ст.

Прикладом поступального і спадкового розвитку генерацій західноукраїнського письменництва слугує знакова постать А.Могильницького, життя якого, за висловом І. Франка, «від самого 1838 року до його смерті було немов дзеркалом, в котрім досить живо відбилися пориви, надії та судьби галицько-руського народу» [14, с. 7]. Він уперше «вибухнув» поетичними і публіцистичними творами, просякнутими полум'яними ідеями боротьби за рідну мову і освіту русинського народу 1838 р., досяг апогею творчості у 1849-1852 рр. (Додаток А) та як депутат Галицького сейму і австрійського парламенту в 1859-1861 рр. виступив найактивнішим речником боротьби за народну освіту рідною мовою [765, с.573]. Слідом за І. Франком чимало дослідників зараховують А.Могильницького до «перших будителів руського

духа в Галичині», хоча переважно цю «пальму першості» залишають за М. Шашкевичем та іншими членами «Руської трійці».

Певний поступ у цій справі зробив Іван Гушалевич (1823-1903 рр.) – письменник, публіцист, педагог (учитель руської мови II Львівській (Домініканської) гімназії, катехит і професор у I Львівській (Академічній) гімназії, інспектор народних шкіл), священик, політичний діяч (один із членів Головної Руської Ради (ГРР), посол до Галицького крайового сейму та Райхсрату (парламенту) у Відні), просвітник та громадський діяч (уносив до ГРР пропозиції щодо боротьби з пияцтвом, потреби створення Товариства руських письменників, учасник Собору руських учених, один із засновників Галицько-Руської Матиці), редактор (з 1849 р. перший в Галичині літературно-наукову газету «Новини», згодом «Пчолу», «Зорю галицку»).

Значення літературної творчості (особливо ранньої, коли Іван Гушалевич стояв на народовецьких позиціях) полягає в пізнавальній і художній вартості його творів, у популяризуванні народної мови, поетичної творчості з-поміж народу, прилученню селянства, юнацтва до духовної скарбниці, яким є поетичне слово.

Оцінку його поетичній творчості дав Іван Франко, присвятивши статтю «Іван Гушалевич» [846]. Твори І. Гушалевича були реалістичні та глибоко народні, фольклоризовані (вірші «На чужині загиваю», «Красна зоре», «Вдовець», «Голубка», «Мир вам, браття», «Бурлак», «На полі пшениченька розцвілась», «Чого лози похилились при тихій воді» та ін.) (Додаток Н), їх легко запам'ятовували русини, низка поезій стала піснями завдяки народній мові, оспівуванню глибоких і щирих людських почуттів, мелодійності музики композиторів І. Лаврівського, Т. Рутковського, М. Вербицького («На полі, на полі пшениченька розцвілась», «Чого лози похилились при тихій воді», «Мир вам, браття», «Бурлак»).

Особливу любов у галичан мала поезія «Де єсть руська отчина?», що стала народною піснею, її виконували на мотив «Дай же, Боже, добрий час»). А

мелодраму «Подгоряне» було перекладено російською мовою, її доопрацював та 1882 р. поставив на сцені як оперету Марко Кропивницький.

Пізні твори І. Гушалевича, укладені у збірки, «Галицьки отголосы» (1880), «Стихотворения» (1884), «Балканские думы» (1891) та ін., написані зазвичай «язичієм»: автор з 1850 р. схиляється до москвофільського руху. Іван Гушалевич – автор історичних поетичних творів: з-під його пера вийшли поема «Добош» (1882), «Гальшка Острозька», «Козацький похід до Молдови» (1883), «Бранка», «Іван Підкова» (1884). Ім'я Івана Гушалевича було на слуху в галицького читача, він був відомий і як автор гімнів, пісень, сонет, дум, од, елегій, а також казок, балад, байок, легенд. Його драматичні твори знало доросле населення краю: чотири драми з народного життя («Підгоряни», «Обман очей», «Внесення жінки», «Сільські плєніпотенти») з різним успіхом виконували народні аматорські театри, сценічні твори утверджували ідеали гуманізму, моральних цінностей [136; 204].

Вірш І. Гушалевича «Мир вам, браття, всім приносим» (Додаток Н) став у Галичині за доби Весни народів 1848 р. гімном галицьких русинів, Теодор Леонтович (1812-1868) поставив її на музику, за іншою версією – Петро Любович (1826-1969) [163].

І. Франко в об'ємній праці «Іван Гушалевич» (845, с. 7-73), розкриває історію появи цього класично відомого твору І. Гушалевича, який набув популярності з-поміж галицького люду, входив до навчальної літератури: «Ми не знаємо, який був щодо часу написання його перший твір, але ім'я Гушалевича вилетіло на Галицьку Русь і ще далі уперве разом із піснею «Мир вам, браття». Ми можемо досить докладно зміркувати, коли була написана ця пісня. Коли правда те, що подає його некролог, що сю пісню співано уперве на семінарським обході цісарських іменин, тобто дня 7 (по новому стилю 19) мая 1848 р., а в пісні згадано вже про «свободу молодую», тобто правдоподібно про знесення панщини, яке dokonано патентом із 16 н. ст. цвітня, то будемо мати означені межі, в яких повстала ця пісня, що сталася в 1848 р. немов девізом русинів, їх національним гімном, здобула собі відразу широку популярність, була навіть

окремою карткою видана і роздана в Празі руською делегацією на слов'янський з'їзд іншим представникам слов'янства, присутнім на тім з'їзді» [846, с. 7-74].

І. Франко, аналізуючи феномен популярності І. Гушалевича, обґрунтовує її як наслідок «великої посухи» на «справді визначних, вироблених людей» («їх не мали й інші, далеко щасливіші народи в Австрії стільки, скільки було треба»), тому «вистарчила одна в пору сказана промова, одна гучна фраза, сама фігура та постава, щоб із невідомого нікому чоловічка зробити «історичну особу». До «таких щасливців, винесених хвилиним успіхом на висоту» І. Франко відносить і автора «безідейної, а в основі своїй реакційної» пісні «Мир вам, браття», яка зробила його «відразу поетом руської нації в Австрії, створила йому дорогу до публічної діяльності» [846, с. 7-74].

На нашу думку, Іван Франко таку характеристику І. Гушалевичу дає певним чином упереджено через його москвофільські (реакційні) погляди, пропагування «язичія», які учений органічно не сприймав. У цій же статті він критикує й інших москвофільсько орієнтованих письменників: «Гушалевич не був самотнім здібним та талановитим чоловіком, якого – ще вживу вульгарного вислову – пожваило і виплювало наше москвофільство. Яків Головацький, Іван Наумович, Ізидор Шараневич, Антін Петрушевич і многі інші зазнали сеї долі» [846, с. 7-74].

Уважаємо за доцільне не погодитися тут з метром української поезії та науки. Текст «Мир вам, браття, всім приносим» назвати «безідейною», та «реакційною» аж ніяк не можна, понад те, твір, який став гімном Головної Руської Ради – першої політичної організації галицьких українців та який підхопило русинство Західної України, а ще зацікавлено сприймалося на європейських просторах та викликало захоплення та національне піднесення всього слов'янського люду (вірш роздрукували окремою карткою і роздавали всім на Всеслов'янському з'їзді у Празі та під час «Собору руських вчених» у Львові 1848 р.), засвідчує про інше: вірш – про національне самоствердження русинів, національно-патріотичне піднесення, утвердження спільних слов'янських цінностей, єднання, він засвідчує велику популярність з-поміж

народу, розділення авторських ідей, єдність «духу» твору і почуттів, які він викликав у слухачів та читачів.

Понад те, цей твір увійшов до духовної скарбниці не одного покоління західноукраїнського гімназійного та університетського юнацтва. Гімн «Мир вам, браття, всім приносим» постійно виконували як обов'язковий, бажаний, доречний художній номер на шкільних урочистостях та громадських зібраннях українства, за 1860-1880-х рр. ним завершували вистави Народного театру товариства «Руська Бесіда». Вірш-пісню пронесли Галичиною десятки студентів-просвітників під час своїх пропагандистсько-просвітницьких «артистичних мандрівок».

Частина письменників третьої генерації, еволюціонуючи від русофільства і полонофільства, виступили послідовними представниками народовської течії (О. Огоновський, К. Устиянович та ін.). Вони спричинилися до поширення творчості Т. Шевченка в Галичині, розвитку української літератури на основі живої народної мови; актуалізували ідею національно-культурної єдності письменників усіх українських етнічних земель; ініціювали створення знакових національно-культурних інституцій «Просвіта» (1868), Наукове товариство імені Шевченка (1873), Руське товариство педагогічне (1884) та ін.

Ця плеяда діячів започаткувала в західноукраїнському літературному процесі жіночий дискурс в особі Михайлини Рошкевич, що відзначилася як збирачка фольклору, який згодом використав у свої творах І. Франко, авторка спогадів про нього та діячка, що стояла біля витоків українського феміністичного руху.

Діячі третьої генерації дали перший досвід ідейного розшарування західноукраїнського письменства, показавши неоднозначний вплив цього явища на творчу й суспільну діяльність інтелігенції. Чимало її здібних представників, щиро переймаючись ідеями просвітництва народу, залишалися на засадах русофільства й писали твори малозрозумілим для народу «язичієм» (Т. Блонський, М. Глібовицький, І. Гушалевич, В. Хиляк та ін.), а також і полонофільства (І. Вагилевич), виступали за польсько-українське культурне

порозуміння (С. Витвицький), що насправді відкривало шлях до полонізації української освіти і культури.

Означені та особливі характеристики виявилися у творчій і просвітницькій діяльності другої і третьої генерацій письменників Закарпаття (додаток А). Відмінності між ними були менш виразними, аніж у Галичині, тому розглядаємо їх в одному контексті. В особі визначних «будителів» І.Сільвай, О. Духновича, О. Павловича та ін. вони представили не лише навчальну літературу, а й перший значний доробок з художньої літератури для дітей. Якщо галицькі діячі насамперед тяжіли до Наддніпрянщини, то на закарпатських «будителів» значний вплив справили процес слов'янського відродження та угорська і російська культури.

За таких умов маємо доволі суперечливу ситуацію, коли, з одного боку, «будителі» щиро виступали за розвиток освіти для рідного народу, а з іншого, не намагалися наблизити мову своїх творів до живої народної мови. Як наслідок, і О. Духнович, якого вважають одним із найбільших українських педагогів і письменників середини ХІХ ст., і його соратники, протестуючи проти мадяризації русинів, здебільшого писали «язичієм», а народну мову використовували лише в окремих випадках. Найплідніший письменник Закарпаття другої половини ХІХ ст. І. Сільвай захоплювався угорською й російською літературами та виступив чільним діячем русофільства. Зі 128 його поетичних творів 124 були написані російською та 4 угорською мовами. Підписуючись при цьому псевдонімами «Урііл Метеор», «Урііл», що означає «господнє полум'я», він підкреслював своє високе покликання – «просвітити шлях народу» до кращого майбуття.

Третя генерація західноукраїнських письменників, на відміну від двох попередніх, уже представлена культурними діячами Буковини в особі Ю.Федьковича, Сидора і Григорія Воробкевичів та ін. На відміну від літераторів Галичини і Закарпаття, які, окрім внутрішніх чинників, формувалися під впливом культурних процесів у Наддніпрянщині, Росії, європейських країнах, важливий вплив на їхнє становлення справила німецька культура краю. Зокрема

Ю. Федькович навчався в німецькій реальній гімназії, а на вибір його життєвого шляху як літератора вагомо вплинули німецькі діячі [926].

Яскравим прикладом формування в середині XIX ст. нової генерації української інтелігенції в поліетнічній православній Буковині слугує життєпис братів Григорія і Сидора Воробкевичів, яких сучасники відносили до «найбільш свідомих українців краю». Вони рано осиротіли, тож їх виховували дідо о. Михайло, священник у містечку Кіцмань, та бабуся Параскева, освічена жінка, які прищепили онукам любов до рідної мови й пісні. Навчаючись у німецькій Чернівецькій гімназії, брати знайомилися з творами М. Шашкевича, М. Устияновича, інших українських діячів, а під час канікул мандрували селами, де записували український і румунський фольклор. За цього часу з'являються їхні перші твори патріотичного змісту [614, с. 175-180]. Попри нечисленність, плеяда буковинських літераторів своєю творчістю спричинилася до утвердження української мови в культурно-літературному процесі краю та виступила чільними організаторами національно-культурних організацій.

До пробудження національного життя на Буковині у 70-90-х рр. XIX ст. вагомо спричинився Сидір Воробкевич (1836-1903 рр.) – письменник (виступав під псевдонімами Данило Млака, Демко Маковійчук, Морозенко, Семен Хрін, Ісидор Воробкевич, С. Волох та інші). Його літературна спадщина (вірші, поеми, оповідання, повісті реалістичного і романтичного характеру, драми) потребує окремої уваги, адже чимало поетичних творів С. Воробкевича ще за життя автора стали народними, покладені на музику, перетворилися на справжні музичні хіти, що пережили час та виконуються й досі. Ці твори стали хрестоматійними, масово тиражувалися на сторінках букварів і читанок не тільки буковинських, а й галицьких, закарпатських, непідвладні часові, перетнувши материкові кордони, як і вірші К. Малицької, Марійки Підгірянки та інших письменників-педагогів, і досі є на слуху практично на всіх континентах, там, де живуть українці. Їх виконували і виконують на урочистостях, громадських заходах патріотичного спрямування. Понад те, ці твори, які увійшли до золотого фонду вітчизняної громадянсько-патріотичної

лірики (до прикладу, «Рідна мова»), є незаперечним виховним засобом любові до України, мови, народу, землі, стали маркером українськості.

Любов до рідної пісні і слова знайшла своє вираження в пісні-вірші «Мово рідна», яку друкували до 1939 року в усіх українських букварях, читанках і співанках для школярів. Успіх цих ліричних творів полягав насамперед у тому, що талановитий автор тонко відчував і поетичне слово, і музику, глибоко любив рідну землю, знав українську мову, усну народну творчість, тому твори його ліричні, мелодійні, поетичні, у них розсипане «велике багатство життєвих спостережень, осяяних тихим блиском щирого, глибокого, людського і народолюбного чуття» (І. Франко), вони близькі до фольклорних (вірш «Летить, летить чорний ворон...» та ін.), чимало з них гумористичні.

За підрахунками Осипа Маковея, поетична скарбниця С. Воробкевича налічує понад 1000 поезій та поем, з яких на сьогодні надруковано 277 (решту творів О. Маковей, укладач трьох томів літературних творів С. Воробкевича (1909-1921 рр.), не вважав гідними друку, тому й вони не побачили світ) [82, с. 9].

До духовної скарбниці українців увійшли поетичні та музичні мініатюри ліричного характеру, які відзначаються творчою винахідливістю і мистецькою зрілістю композитора і поета. Мистецькими шедеврами через задушевні ліричні мелодії, високопоетичні слова, близькі до народних пісень, стали твори: «Заграй ми, цигане старий», «Сині очі», «Над Прутом у лузі», «Там, де Татран круто в'ється», «Чабан вівці ганяє», які були настільки популярними, що навіть втратили авторство та вважалися народними.

Ці твори брали до свого репертуару студентські мандрівні групи, метою яких було народне просвітництво, у таких просвітницьких експедиціях брав участь І. Франко. Часопис «Буковина» від 28 серпня 1887 р. зазначала: «Запам'яталася буковинцям подорож, здійснена чернівецькими студентами у 1887 році під час своїх канікул в кількох містечках і селах. До програми концерту входили переважно вокальні твори С. Воробкевича, зокрема «Чом

красна Буковина», «Там, де Татран круто в'ється», «Ой дівчино, ти рибчино», «Задзвенімо разом, браття», «Якби знала», «Згадай мене мила». Цю пісню Воробкевич написав спеціально для студентів-мандрівників... Молоді й дуже голоси доносили рідну пісню до найглухіших закутків краю, пробуджували дрімаючі серця і душі, й відігравали помітну роль в національно-культурному русі, в пропаганді української пісні й музики» [98].

Велике значення для пробудження національної свідомості зростаючого покоління та дорослих буковинців мали поетичні, прозові (повісті, оповідання, новели) та драматичні твори (усього написав 18 п'єс) С. Воробкевича, присвячені історичному минулому України («Турецькі бранці» (1865), поема «Нечай» (1868), драми «Петро Сагайдачний» (1884), «Кочубей і Мазепа» (1891), а також комедія «Пан мандатор», драма «Блудний син», де автор одним з перших в українській літературі відобразив життя робітників. По поверненню із Києва (1874) С. Воробкевич написав і музичні твори патріотичного змісту: чоловічі хори «Цар-ріка наш Дніпро» та «Я родився над Дніпром, отому я козаком» [894, с. 97; 218, с. 19-29].

1877 року він видав перший буковинський альманах «Руська хата» [894, с. 97]. С. Воробкевич – один із засновників і редакторів журналу «Буковинська зоря».

Оскільки твори С. Воробкевича відзначалися гумористичним характером, бо ґрунтувалися на народній сміховій культурі, тому часто виконувалися буковинцями на літературно-митецьких імпрезах, сільських святах та творчих заходах.

Як талановитий педагог/поет/композитор/священик – учитель хорового співу в даскалії (Дяківській школі), викладач у духовній семінарії, гімназії, університеті м. Чернівці, він багато життєвих сил, уваги, просвітницької праці, творчості присвятив проблемам виховання та навчання юнацтва, де з-поміж дієвих засобів освітнього процесу безпомилково вибрав слово та пісню/музику. Сидір Воробкевич з великою любов'ю ставився до української народної пісні,

називаючи її «талісманом, що відкриває таємницю минулого», закликав уважно вивчати її, бо це «історія народу» [82, с.9].

Освітня діяльність С. Воробкевича заслужила визнання не тільки з-поміж буковинців, а й урядових чинників: 1897 р. його обрано представником до Краєвої шкільної ради, це була знакова подія: уперше українець став представником у цій державній освітній установі.

За життя С. Воробкевича була надрукована окремою книгою тільки збірка його вибраних поезій «Над Прутом» (1901 р.), зредагована Іваном Франком [82, с.9].

Отже, як письменник (понад 1000 поезій, повістей, новел, оповідань, драм тощо) Сидір Воробкевич збагатив літературну скарбницю, створив низку поетичних творів, які увійшли до духовної скарбниці українства на всіх континентах світу і досі є вагомим чинником формування національної свідомості, патріотизму дошкільників та дітей молодшого шкільного віку. Багатогранна літературна праця сприяла національному піднесенню Буковинського краю та України загалом, утверджувала в душах краян відчуття соборності, приналежності до єдиного українського народу.

Загалом представники трьох перших генерацій педагогічних персоналій західноукраїнських письменників пройшли подібний життєвий шлях. Високий освітній рівень і виконання душпастирських обов'язків давали їм достатнє матеріальне забезпечення та спонукали займатися літературною діяльністю, а високий соціальний статус і суспільні очікування зобов'язували й стимулювали до громадсько-просвітницької активності та праці з організації шкільництва. Багато з них виконували функції катехитів та викладали Закон Божий, інші навчальні предмети в початкових школи, духовних і світських гімназіях, Львівському і Чернівецькому університетах, інших освітніх закладах. Це спонукало до підготовки навчальної літератури відповідно фаху.

Окреме визначне місце в історії української культури і літератури посідає четверта генерація західноукраїнських письменників 70-80-х рр. XIX – початку XX ст. Вона представлена плеядою визнаних класиків та відомих вужчому

колові науковців літераторів Галичини (І. Франко, В. Стефаник, М.Павлик, Н. Кобринська, М. Колцуняк, Уляна Кравченко, С. Ковалів, О. Маковей, Лесь Мартович, Любомир Селянський, А. Чайковський, Марко Черемшина, О. Кисілевська, М. Пачовський, К. Попович, М. Дерлиця, О. Гузар-Левицька, А. Лужецький, О. Грицай, В. Хиляк та ін.), Буковини (О. Кобилянська, О. Попович, С. Смаль-Стоцький та ін.), Волині (Олена Пчілка, Лесь Українка, М.Левицький та ін.), Закарпаття (А. Кралицький, І. Дулишкович, упорядник шкільних підручників Л.Чопей), які зробили вагомий внесок у вивчення історії освіти і просвітництва України, розвиток теорії і практики навчання і виховання та розбудови національно-культурно життя регіону. Увиразнюємо здобутки літераторів окремих регіонів Галичини, як-от: Дрогобиччини (Антін Лужецький (1817 – 1892), Олена Грицай (XIX ст., роки життя невідомі), Володимир Хиляк (1843 – 1893), чиї твори стали відображенням суспільного життя українства, його важкого соціального становища, змагань до освіти, віддзеркаленням духовних прагнень українців.

Важливо відзначити, що, на відміну від невиразної, природної зміни попередніх поколінь західноукраїнських письменників, між якими зберігалася тяглість і наступність, зміна третьої і четвертої генерацій мала інший характер. Крізь характерну для літературознавства призму протистояння цей процес свого часу інтерпретував Микола Євшан. Екстраполюючи щойно написану під впливом дарвінівської і фрейдистської теорій книгу Ф. Кумера «Зміна поколінь» (1911) в український літературний процес, він стверджував: «Нова (генерація) нищить традиції старої, валить її богів, позбавляючи їх сили в дійсному житті, і лишаючи храми порожніми». Він уважав, що в усій [попередній] українській літературі не було нормальної боротьби між поколіннями, позаяк усі процеси в ній протікали «мляво», тож і про «зміну поколінь» можна говорити лише умовно [615, с. 147]. Отож у цьому випадку, на відміну від І. Франка, уже не йшлося про спадковість і наступність літературної традиції, а лише про рішучий «розрив» та виразне протиставлення «нового» «старому».

Цю рефлексію загалом підтверджує і представлений нами аналіз, який показує, що «млявість» літературного процесу відповідним чином позначалася й на відображенні в художніх творах проблем освіти, виховання і розвитку особистості. Для розуміння «міжгенераційного розламу» слід погодитися з позицією, згідно з якою саме наприкінці ХІХ ст. в українській культурі відбувся «фатальний перелом», коли на зміну «інтелігенції традиції» прийшла «інтелігенція розриву», бо якщо перша – «лицарсько-аристократична» – відчувала зв'язок із попередниками і приналежність до своєї національної історії, то друга відірвалася від традицій, поставила під сумнів історичну тяглість і стала зводити правду сьогодення у «категорію вічних істин» [578, с. 554].

Розвиваючи означену позицію, відзначаємо, що цей генераційний злам зумовлювався низкою об'єктивних чинників: суспільно-політичними зрушеннями, які спричинили перехід провідної ролі в українському національному русі від духовенства до світської інтелігенції; деформаціями в соціальній і професійній структурі українського суспільства, в якій основну масу становило селянство, а частка інтелігенції була незначною; особливостями формування її національної свідомості і вибору життєвого шляху тощо. Уточнюючи це важливе положення, наголосимо на трьох важливих моментах.

По-перше, наприкінці ХІХ ст. склалася ситуація, коли внаслідок зростання чисельності духовенства загострився брак парафій, особливо «прибуткових», тому вихідці зі священницьких родин були змушені обирати світські професії [309]. Здійснений на основі довідникових та інших джерельних матеріалів аналіз біографій четвертої і п'ятої генерацій літераторів Західної України кінця ХІХ – початку ХХ ст. та 20-30-х рр. ХХ ст. уможливило визначити основні соціальні джерела їхнього формування: селянські родини (50-60 %); сім'ї інтелігенції – священників, учителів, службовців, представників «вільних професій» в особі лікарів, адвокатів тощо (45-35 %); дрібна шляхта і нечисленне міщанство (10-15 %). Сходження по соціальних ліфтах вихідців зі селянських родин зумовлювалося запровадженням ще за австрійського періоду безкоштовної

обов'язкової початкової освіти та розуміння ролі і значення освіти як можливого і реального шляху «вибитися в люди», здобути вищий соціальний статус. Матеріальне підґрунтя для цього давали високі ціни на аграрну продукцію, тож власники не лише великих, а й середніх господарств могли дозволити собі відправити принаймні одну дитину на навчання у гімназію [633, с.515].

По-друге, зміна генерацій у літературному процесі стала одним із виявів загального конфлікту поколінь, який переживало західноукраїнське суспільства. Перебуваючи в полоні усталених консервативних ідей і поглядів, старше покоління виявилось не готовим реагувати на новочасні модерні виклики. А юнацтво, відкидаючи консерватизм та інертність мислення, прагнуло змін і дії. Цю ситуацію на особистому прикладі показав знаний педагог і громадський діяч О. Барвінський, який, попри поради батьків, вступив на філософський факультет Львівського університету, бо його вабила жадоба пізнання рідної історії, мови, словесності. Він уважав себе типовим представником нового покоління юнацтва, яке відзначалося дієвістю, рішучістю, загостреним відчуттям потреби оновлення народного духу [58, с. 86-87].

По-третє, порівняно з письменниками-романтиками третьої і четвертої генерацій, які орієнтувалися передусім на українську народну культуру і традицію, літератори четвертої генерації еволюціонували в річищі модернізму, який найбільше порівняно з іншими напрямками, течіями української літератури був пов'язаний з європейською культурою. За думкою науковців, ніколи раніше або пізніше, як на переломі століть, у 1885-1914 рр., з-поміж її представників не було такого щирого захоплення паралельними літературними процесами на Заході і знання їх [707, с.18]. Це зумовило чергову зміну поколінь, коли поряд зі старшими відомим митцями (І.Франко, Леся Українка та ін.) у літературний процес влилося молоде потужне покоління.

Сам І. Франко з цього приводу в праці «З останніх десятиліть XIX віку» (1901) наголошував, що «в останніх роках... на нашій літературній горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої... що головну увагу творчості поклала на

психологію, головною метою твору штуки зробила: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології» [847, с. 471].

Наголосимо: у середині визначеної нами четвертої генерації не було такої «цілісності», як у попередніх групах літераторів, адже поряд зі старшими відомими митцями тут працювала плеяда «європейців-модерністів» (О. Кобилянська, В. Стефаник, Лесь Мартович, А. Крушельницький, М. Яцків, Марко Черемшина, а також П. Карманський, В. Пачовський, О. Луцький, Г. Хоткевич, Б. Лепкий, М. Яцків, Олександр Олесь та ін. – М.Б.). Вони прагнули відобразити «своєрідність українського життя у зовсім новій європейській манері», тож риси цієї «нової літературної школи відрізняються від старої» [847]. Усе це зумовило істотну модифікацію художньої рецепції всього комплексу проблем розвитку освіти, виховання та формування особистості.

Новим потужним струменем творчої діяльності четвертої генерації письменників стала поява талановитих жінок-літераторок (О. Грицай, Н. Кобринська, Леся Українка, О. Кобилянська, О. Кисілевська, К. Малицька, Марійка Підгірянка, Уляна Кравченко, А. Павлик, О. Рошкевич, К. Гриневич, К. Попович, О. Франко, С. Окуневська-Морачевська, О. Грицай та ін.), які істотно модернізували освітньо-педагогічний дискурс у західноукраїнському літературному процесі та стали одним із виявів притаманного йому протистояння між «консерватизмом» і «модернізмом». Зокрема, більшість з них були дочками священиків, на що свого часу вказувала Н.Кобринська [394, с. 305], але при цьому вони виступили речницями ідей жіночої, емансипації і фемінізму та організаторками жіночого руху. Літераторки актуалізували ідею жіночої освіти та загалом по-іншому, аніж чоловіки, відчували, розуміли й відображали в художньому слові всю проблематику, що становить зміст педагогічної думки.

Пройшовши складний життєвий шлях, чимало представників четвертої генерації письменників виступили активними учасниками воєнно-революційних і державотворчих процесів 1914-1919/20 рр. (А. Волошин, О. Попович, С. Смаль-Стоцький, А. Чайковський, В. Щурат та ін.) та продовжили діяльність за

двох міжвоєнних десятиріч на рідних теренах (О. Кобилянська, К. Малицька, Уляна Кравченко, В. Стефаник, Ф. Колесса, В. Пачовський, М. Возняк. М. Дерлиця, М. Яцків та ін.) або опинилися в еміграції (Є. Бохенська, К. Гриневич, О. Гузар-Левицька, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Б. Лепкий та ін.). Чимало з них стали жертвами сталінських репресій (А. Крушельницький та ін.), пережили ув'язнення і заслання (І. Карбулицький та ін.).

Важливо також відзначити, що значна частина представників цієї генерації поєднували основу професійну педагогічну працю як учителі сільських шкіл, викладачі гімназій і університетів із активною літературною діяльністю. Тож серед чотирьох інших визначених генерацій західноукраїнських письменників вони зробили найвагоміший внесок у розвиток української думки, представивши продуктивний здобуток з широкого комплексу проблем розвитку освіти і виховання, формування особистості вчителя тощо.

У літературознавстві залишається дискусійною проблема поділу та періодизації генераційних змін в українському літературному процесі першої половини ХХ ст. Поширений погляд, згідно з яким, виходячи з літературно-історичних чинників та персональних (роки життя і смерті) аспектів, стверджується, що саме на перетині першого і другого десятиріч в українській літературі відбулася одна з найважливіших в історії української літератури зміна поколінь. Конкретними фактами таку позицію обґрунтовує І. Дзюба: відійшли з життя М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко; емігрували Олександр Олесь, С. Черкасенко, В. Винниченко, М. Вороний, М. Шаповал та ін.; були розстріляні Г. Чупринка (1921) та ін. поклали кінець етапу раннього українського модернізму з його постулатами національно-культурного міфотворення, потужною програмою гуманізації й універсалізації світу та гармонізації індивідуального, національного і соціального життя [348, с. 21].

З цього випливає важливий для нашого дослідження методологічний аспект, відповідно до якого перехід (фактично перехідний період) від четвертої до п'ятої генерацій західноукраїнських письменників розтягнувся на ціле друге десятиріччя ХХ ст. (1910-ті рр.). Тоді відбулися доленосні в історії України й

усієї Європи зміни, що започаткували і визначили характер якісно нового етапу як літературно-мистецького, так і освітньо-педагогічного процесів. Зазначене вище підтверджує обґрунтованість нашого поділу генерацій досліджуваних педагогічних персоналій письменників.

Перша світова війна, за висловом Ю. Липи «змінила таблицю вартостей в Європі» [476, с. 144]. Розуміємо це в широкому сенсі як кардинальну трансформацію свідомості українства, актуалізацію нових ідей, ідеалів, цінностей, вихід на гребінь культурного життя генерації митців з новим особистісним світобаченням та національними і соціальними стремліннями.

Буремні військово-революційні події та процеси державотворення 1914 – 1919/20 рр. спричинили складні зміни в генераційному поступі західноукраїнського письменства. Одні діячі старшого покоління взяли в них чинну участь, другі відійшли від активної суспільної діяльності, треті опинилися в еміграції, четверті перемістили з одного субрегіону Західної України в інший або виїхали до радянської України тощо. Усе це позначилося на характері їхньої творчості та виявилось в особливостях художнього осмислення проблем розвитку освіти, виховання і формування особистості.

Отож світогляд п'ятої із черги генерації письменників кристалізувався у горнилі боротьби за українську державність. Вона прийшла, за словами С.Павличко, зі своїм моральним тягарем перемог і поразок, власними незалежними ідеями і судженнями щодо розвитку української літератури та отримала значно ширшу, аніж будь-коли, читацьку аудиторію зі зростаючим рівнем освіти. Ця генерація вперше в українській літературі представляла таку велику кількість інтелектуалів, які «бурхливо диференціювалися» за окремими мистецькими напрямками, групами, школами [614, с. 169-170].

Важливою рисою міжвоєнної плеяди українських письменників є мобільність. Вона ускладнює й надає умовності її диференціації за територіальною ознакою, але не знімає потреби увиразнити (зокрема, і щодо представленого в підрозділі 2.2 матеріалу) особливості регіонального аспекту її персоніфікації.

У такому контексті низкою особливостей вирізнялася когорта українських письменників Галичини. По-перше, вона відзначалася найбільшою генераційною наступністю, адже в ній було представлено й чимало знаних педагогів-письменників попереднього покоління (І. Гаврилюк А. Крушельницький та ін.), які за нових суспільних умов виявили небуденність свого таланту. По-друге, хоча вона була найбільш ідейно ангажованою і диференційованою, за 30-х рр. ХХ ст. скристалізувалася явно домінуюча націоналістична орієнтація. По-третє, саме література Галичини була представлена найбільш знаними митцями (Б.-І. Антонич, О. Теліга, Л. Мосендз, Д. Донцов, Є. Маланюк, О. Ольжич, К. Гриневич, У. Самчук, Ю. Косач, Ірина Вільде, Галина Журба О. Лятуринська, Н. Лівницька-Холодна Б. Кравців, Н. Королева, М. Рудницький та ін.), які разом із діячами «розстріляного відродження» презентують українську літературу міжвоєнної доби. Поряд із ними цікавою і продуктивною в досліджуваному плані видається творчість відомих у тогочасному культурному середовищі діячів (Я. Гординський, М.Гнатишак, П. Ісаїв, В. Кархут, Т. Коструба, Г. Лужницький, О.-М. Мох, О.Назарук, Є.-Ю. Пеленський, В. Сімович, О. Стефанович та ін.) та менш знаних молодих літераторів, які щойно розпочали свій творчий шлях (О. Боднарівч, В. Гаврилюк, В. Заїкина та ін.).

Доволі подібні риси притаманні генерації українських письменників Волині, яка за міжвоєнного періоду фактично вперше в історії краю сформувалася як окреме націокультурне явище. З-поміж них – добре відомі та менш знані прозаїки (У.Самчук, Галина Журба, В. Василевська, В. Островський, Б. Швед, М. Гаско, Г.Тичковський та ін.), поети (Галина Жежко, Влас Мизинець, М.Калинчук, О.Стефанович, Ч. Янчарський, М. Чернявський та ін.) і публіцисти (С.Жук, М.Черкавський та ін.). Письменників-педагогів з-посеред них було небагато.

Ще менше їх було в гроні літераторів Закарпаття, про яких так само лише за доби міжвоєння можна говорити як про окреме оригінальне культурне явище. Воно представлене яскравою в художньо-мистецькому сенсі групою

талановитих поетів (В. Гренджа-Донський, Зореслав (о.С.Сабол), І.Колос, І.Ірлявський, В.Бірчак та ін.) і здібних прозаїків (А.Ворона, Л.Дем'яна, О.Джумурата, І.Невицька, Ф. Могіш, Ю.Боршош-Кум'ятський, А.Вільшицький та ін.). У такому контексті відзначаємо, що порівняно з попередніми поколіннями західноукраїнських письменників міжвоєнній генерації чи не найбільше бракувало жанрової цілісності, адже, окрім Галичини, митці інших субрегіонів фактично не представили помітного доробку в царині драматургії.

Розвиваючись за важких суспільно-політичних умов, нечисленний гурт письменників Буковини, порівняно з плеядою літераторів Галичини, Закарпаття й Волині, фактично не мав митців загальноукраїнського рівня. Утім, представлений поетами місцевого гатунку К.Ластівка, Дмитро Геродот, Остап Вільшина, І.Бордейний, М.Марфієвич, І.Пігуляк та ін., він посів своє окреме місце в західноукраїнському літературному дискурсі [614].

Попри високий інтелектуальний рівень та яскравість і оригінальність мистецького доробку, п'ята генерація письменників Західної України міжвоєнної доби ХХ ст. загалом представила скромніший, аніж попереднє покоління літераторів, здобуток щодо художнього осмислення освітньо-педагогічної проблематики. Це пояснюється й тим, що серед них частка письменників-педагогів була зовсім невеликою. З іншого боку, попри різне змістове наповнення творів, що коливалося між побутовим етнографізмом та загальнонаціональною героїкою боротьби і чину, завдяки своєму високому художньо-естетичному рівню вони справили потужний виховний вплив на формування національної свідомості й ідентичності та патріотичних почуттів у різновіковій читацькій аудиторії українства, передусім юнацтва.

На підтвердження цього доречно згадати думку знаного поета, культурного діяча й історика культури С. Гординського, який стверджував, що генерація західноукраїнських прозаїків і поетів 20-х, особливо 30-х рр. ХХ ст., як жодне покоління українських митців, наблизилося до досягнення мистецьких обріїв, які органічно поєднували високопатріотичну ідею з естетичною художньою домінантою. За його думкою, письменник «не може виправдовуватися

шляхетністю своїх ідей», якщо його творам «бракує краси». Він має бути націоналістом та прагнути в категоріях естетики підняти на рівень високого мистецтва «своє рідне» [180].

П'ятій генерації західноукраїнських митців, на відміну від попередніх поколінь, особливо важко скласти типологічну «наративну біографію», яка б звела їхню життєдіяльність у єдину площину ідейного і морального імперативу. Притаманні їй складні зигзаги долі неодмінно позначалися на формуванні світобачення та характері творчості. Її знакові постаті, непересічні митці-патріоти, які ще з гімназійної лави вступили до легіону Українських січових стрільців, Української галицької армії, воювали в національних військових формаціях УНР, відтак багато з них навчалося у Львівському таємному університеті, вишах Чехії й інших європейських країн. Чимало зазнавали репресій, потрапляли до польських в'язниць, покидали рідні терени, потім знову поверталися або оселялися в еміграції. Саме західноукраїнська еміграція після Другої світової війни становила кістяк інтелектуального потенціалу заокеанської діаспори, зокрема її літературної царини (М.Бачинська-Донцова, Т.Білецька, І.Боднарук, І.Боднарчук, Б.Бора, Л.Бурачинська, І.Вінницька, А.Горохович, Б.Гошовський, К.Гриневичева, В.Левицький, Л. Яцкевич та ін.).

Отже, кожна генерація західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст., зважаючи на чинні суспільні умови, освітні виклики й культурно-мистецькі віяння, з одного боку, та свій інтелектуальний потенціал, професійну приналежність, інші соціальні й особистісні риси, з іншого, підходила до осмислення в образах художньої творчості широкого спектру освітньо-педагогічних проблем. Якщо представники трьох перших поколінь літераторів, з-поміж яких переважало духовенство, спричинилися до їхньої актуалізації крізь призму своєї душпастирської місії, то письменники четвертої генерації, з-посеред яких була значна кількість педагогів, піднесли і ввели її в орбіту класики української літератури. А найбільш ангажована в ідейному плані п'ята генерація посилила й розвинула безпосередню виховну функцію художнього слова, особливо його поетичної форми. Тому воно не лише оригінальним

змістом і яскравими образами апелювало до свідомості і розуму читача, а пафосною героїкою впливало на його внутрішній світ, почуття й переживання. В означеному контексті істотний вплив на кристалізацію художніх рефлексій справляли ідейні імперативи почергово змінюваних літературних напрямів і течій, тож ця проблема потребує спеціального предметного розгляду.

3.2 Імідж і становище вчителя у творах західноукраїнських письменників (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)

Логіка і підходи до вивчення означеної в назві підрозділу проблеми зумовлена низкою обставин: а) відносний рівень її відображення в науково-педагогічних і літературознавчих студіях; б) значний обсяг джерельних матеріалів, у яких вона знайшла багатогранне відображення; в) зростання сучасних вимог до особи вчителя і його педагогічної майстерності тощо. Імпонує позиція науковців, які пропонують розглядати образ педагога в художній літературі крізь призму модерного міждисциплінарного поняття «імідж» (Р. Жаркова [281, с. 33]). У нашому дослідженні його переносимо в історико-педагогічний контекст. Попри певну суголосність зі стереотипним поняттям «образ», поняття «імідж» є більш вдалим, адже акцентує на особистому мисленні, учинках, діях особи, проявах її індивідуальності й специфічності, зокрема в зовнішньому вигляді [554, с. 8]. Окрім того, імідж учителя завжди емоційно забарвлений, що вирізняє його від спрощеного сприйняття образу педагога у свідомості учнів, колег, громадськості та соціального оточення [356]. Ці аспекти важливо враховувати при вивченні іміджу педагога в літературних творах.

Також беремо до уваги і частково використовуємо досвід осмислення представленого в художній і мемуарній літературі другої половини XIX – початку XX ст. образу вчителя на основі виокремлення його різних типів (зокрема, «консерватор», «чиновник», «прогресист»). При цьому у вивченні цієї

проблеми більшість науковців зосереджує увагу на творчості вузького кола знаних літераторів та розглядає крізь призму образу педагога відображення в художніх творах широкого кола питань щодо розвитку освіти, теорії і практики навчання і виховання та системи шкільництва загалом [356].

Зважаючи на комплексний характер нашого дослідження, при вивченні проблеми відображення іміджу вчителя у творах західноукраїнських письменників дотримуємося певних підходів. Окрім тих, які докладно висвітлені в підрозділі 1.1, звернемо увагу на низці інших: проблемно-хронологічному, що дає змогу аналізувати еволюцію їхнього відображення в різних літературних жанрах, зокрема автобіографічній прозі і різних літературних дискурсах тощо; абстрагуванні від інших пов'язаних з іміджем учителя освітньо-педагогічних проблем, що уможлиблює предметно розкрити його сутнісні характеристики; порівняння і пошук паралелей для виявлення особливого, оригінального в доробку як знаних, так і маловідомих педагогічних персоналій письменників, що зробили свій внесок у розвиток національної педагогічної думки.

Позаяк багато українських письменників за фахом були педагогами, а питання національної освіти і виховання постійно актуалізувалися в культурному житті західного українства XIX – першої третини XX ст., їхній доробок надзвичайно багатий на освітянську образосферу. Це стосується не тільки іміджу вчителів, а й представників шкільної адміністрації, учнів шкіл, гімназистів, студентів, інших осіб, причетних до царини освіти і виховання [356]. Тематичний та ідейний рівні структури художніх текстів знаходили відображення у типових та винятково-оригінальних художніх образах.

У такому ракурсі у проекції подальшого поглибленого розгляду означеної проблеми передусім акцентуємо на виявленій контрверсійності (навіть свого роду «амбівалентності») між визнанням літераторами високого соціального статусу і висуненням високих вимог до особи вчителя, з одного боку, та відображенням у художніх творах різних типів і жанрів його безправного правового становища, важких матеріально-побутових умов існування тощо. На

такому тлі в літературних творах представлялися полярні за характером художні образи педагогів, що виявлялося в показі їхніх різних типів (типажів) як фахівців-професіоналів та індивідуумів (різні рівні фахової підготовки, стилі взаємин з учнями, особистісні якості та ін.). Такий розрив між суспільними запитами й ідеалами та реаліями життя характерний для розвитку всієї системи освіти Західної України у ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. [356].

Чимало висловлювань західноукраїнських письменників-педагогів щодо високого суспільного покликання вчителя увійшли до хрестоматії суспільної і педагогічної думки. Так, за висловом О. Духновича, якщо педагогіка – це «художність художності», то вчитель має стояти вище художника, бо має справу не з річчю, а людиною. Звідси органічно випливали високі вимоги до нього: морально-особистісні («від природи на це бути обраним», слугувати взірцем справедливості, працьовитості, добропорядності, інших чеснот, щоб у юнацьких серцях усілякі вади викорінювати); дидактичні (вміло використовувати принципи, методи, засоби активного навчання і всебічного виховання дитини); громадянські (бути достойним просвітителем і носієм знань у народ) [263, с. 7-8, 30].

У контексті творчості О. Духновича як чільного представника національної педагогічної думки принагідно зазначаємо, що її знані представники, педагогічно-письменники Західної України (А.Волошин, Г.Врецьона, І.Карбулицький, А.Крушельницький, Леся Українка, О.Маковей, К. Малицька, О.Маркуш, О.Попович, Ю. Федькович, І. Франко та ін.) за досліджуваного періоду представили значний науковий доробок щодо іміджу педагога, його соціального становища та різних аспектів професійної і суспільної діяльності. Вони, вірогідно, справили певний вплив на відповідний сегмент творчості літераторів, серед яких також було чимало фахових педагогів. Утім, художнє осмислення цієї проблематики письменниками, попри певну суголосність з науково-педагогічними ідеями, відзначається оригінальністю сюжетів і новаторськими рефлексіями, що об'єктивно відводить їм окреме місце в розвитку української педагогічної думки та може розглядатися як її важливе джерело.

Кинуті І. Франком у промові 1892 р. на вічі в Снятині (стала широко відомою завдяки її реферуванню у статті «Наші школи і їх потреби») слова: «учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготовлений, несумлінний, то і школа ні до чого» [303, с. 18] – стали одним із найпоширеніших афоризмів у педагогічних антологіях та епіграфів до наукових праць. Хоча цей аспект творчої спадщини І. Франка знайшов достатнє відображення в наукових працях (підрозд. 1.1), він потребує певного доопрацювання.

Науковий, публіцистичний і художній доробок І. Франка щодо іміджу і соціального становища вчителя відзначається високим ступенем інформативності, яскравості художніх образів, широким тематичним спектром творчих рефлексій. Тому він слугує за відправну точку аналізу надбань західноукраїнських письменників, у якому ця проблема знайшла відображення за досліджуваного періоду [356].

Для розуміння рецепції І. Франка іміджу учителя, як й інших письменників, важливо враховувати два моменти. Перший стосується джерел її формування, які в цьому випадку були різними – від власних спогадів письменника про гімназійні роки та вражень, отриманих при спілкуванні із селянами, інтелігенцією, громадськими діячами й самими вчителями, до матеріалів соціологічних і культурологічних студій, західноукраїнської і зарубіжної преси, офіційної статистики тощо. Завдяки критичному інтелекту і мистецькому генію І. Франка ця різнобічна інформація трансформувалася у глибоку аналітику наукових і публіцистичних праць та яскраву і колоритну образосферу художніх творів [36, с 35; 750-751].

Другий момент стосується того, як ці інформативні матеріали «переломлювалися» крізь франковий світогляд, який еволюціонував від захоплення соціал-демократичними доктринами до кристалізації національно-самостійницької позиції, що виявилася у візії триєдності «людина – культура – історія» та гуманістично-національній стратегії культуротворення. Провідну роль у її реалізації І. Франко відводив інтелігенції, зокрема вчительству, що має

займатися просвітництвом і консолідацією народу [735]. Також варто враховувати дискурс щодо притаманних світобаченню І. Франка «атеїзму», «інтернаціоналізму», «антиклерикалізму», «традиціоналізму», «модернізму», адже, якщо два перших кліше були витвором радянської пропаганди, то три наступні позиції мали складні неоднозначні вияви [851].

З означених позицій доречно підходити до аналізу прозових («Оловець», «Грицева шкільна наука», «Schönschreiben», «Отець-гуморист», «Борис Граб», «Батьківщина» та ін.) і драматичних («Учитель» та ін.) творів, незакінченої повісті «Не спитавши броду», поеми «Панські жарти», автобіографічних дописах про Дрогобицьку семінарію, інших літературних надбань І. Франка, у яких знайшла відображення «учительська тематика». Зважаючи на те, що вони з різною глибиною та ідейних позицій висвітлювалися в радянських, діаспорних і сучасних студіях (підрозд. 1.1), розглядаємо їх аспектно з акцентом на найбільш значущих і характерних рисах франкової рецепції.

Для неї, як і для доробку багатьох західноукраїнських письменників, що зверталися до цієї проблеми, характерна стрижнева опозиція: апріорі безправному і важкому соціальному становищу вчителя, який зазнавав утисків і зловживань з боку шкільної влади, протиставлялися сильні, мужні, вольові особистості педагогів, які втрачали здоров'я, не мали статків, часто сімейного благополуччя, однак займали активну громадянську позицію, користувалися любов'ю і повагою з-поміж учнів, авторитетом у місцевих сільських громадах та не уявляли свого життя без школи. Попри всі виклики долі, вони не зраджували своєму покликанню й воліли до кінця сповняти свій професійний і громадянський обов'язок.

Учительська образосфера І. Франка мала своїх прототипів. Зокрема, відомий франкознавець М. Возняк виявив, що в основу сюжету п'єси «Учитель» лягла важка доля М. Воробця, якого за 38 років учительської праці шкільна влада 14 разів змушувала змінювати місце роботи. За його свідченням, «сумна була ця мандрівка», бо ледь «привикне людина до громади, до молоді – бачить вона сліди своєї праці, а тут знову вирвуть її, наче дерево з корінням, і кинуть в

інше місце... і починай працювати наново, щоб за кілька місяців чи років покидати поле роботи» [цит. за: 898, с. 269]. Його драматичний герой Омелян Ткач переводився в різні місяця праці дев'ять разів і щоразу в найвіддаленіші села. З одного боку, селяни і молодь усюди «були з нього вдоволені», любили і поважали його як «рідного батька» та чесного, чуйного працівника, який гуманно ставиться до учнів, проводить активну просвітницьку і організаційну працю серед селян. З іншого боку, чесною, непримиримою, активною позицією він скрізь йшов відважно «в боротьбу проти зла» та дошкуляв можновладцям: «В однім місці війтові шахрайства викрив, у другим з сільським лихварем задерся, в третім читальню зложив, у четвертім касу позичкову до порядку допровадив» [898, с. 269].

Нових рис у позитивному іміджі сільського вчителя І. Франко додав героєві оповідання «Батьківщина» Опанасові Моримусі, якого за 15 років змушували вісім разів змінювати місце праці. У цьому випадку, поряд із відданістю обраній професії [838] і громадській активності, письменник акцентує на його моральних чеснотах (сумлінність і жертівність, невибагливість і готовність прийти на допомогу, стриманість, доброзичливість, добропорядність), особистому авторитеті та волі, «відвертості й незламності в поставі, діях і позиції»: завжди виглядав статечним, говорив сміливо, кожному сміливо дивився в очі) [838].

У художньому осмисленні іміджу сільського вчителя фахові знання посідали далеко не перше місце, тож подекуди І. Франко й «не наполягав» на їхній ґрунтовності. Так, у класичній поемі «Панські жарти» наскрізь позитивний образ учителя зовсім не применшує те, що він «знав небагато», адже автор акцентує на його внутрішніх чеснотах, доброзичливості, емпатії. Він умів зацікавити дітей оповіданнями, казками та «на сей святий / Великий Божий світ – природу / Раз в раз увагу їх звертав». Тож вони залюбки «До нього йшли, мов овечки / До пійла в час літньої спраги». Важко знайти в українській художній літературі аналог такому щирому, схвильованому лірично-емоційному

оспівуванню постаті Педагога: «Який же дар дістали ті, / Що так дітей учити вміють? / Мені здається, в скарбі тім / Любові найбільш дісталось їм» [838].

Ідеал професійно компетентного педагога І. Франко втілює в образі вчителя Міхонського, героя оповідання «Граб Борис» [835], та в незакінченій повісті «Не спитавши броду» [836]. Він постає як гуманіст, високоморальна особистість, яка у ставленні до дітей випромінює любов, щирість, милосердя, готовність прийти на допомогу. Цей типаж має ґрунтовні знання з навчальних предметів, широкий кругозір, володіє педагогічним тактом і навчальними методиками, постійно займається самоосвітою і самовдосконаленням та заохочує до цього своїх учнів [835; 836]. Отже, у франковій рецепції іміджу вчителя на першому місці завжди стоять моральність і духовність, а за ними йдуть знання і педагогічний досвід як його необхідні складники [46].

Слідом за дослідниками педагогічної спадщини І. Франка акцентуємо на тій важливій обставині, що при створенні художніх образів своїх оповідань автор рефлексував власний досвід навчання в тривіальній початковій школі, нормальній Головній міській школі отців Василіян у Дрогобичі та Дрогобицькій гімназії. До такого висновку спонукає також їхнє зіставлення з характеристиками викладачів в автобіографічних дописах про Дрогобицьку гімназію. Письменник з теплотою і вдячністю згадує про них як про гуманних, чесних, добropорядних, вимогливих і завжди готових прийти на допомогу педагогів. Вони так само відзначалися педагогічним тактом, «були дійсними приятелями молодіжі, уміли єднати... її прихильність і довірливість... заохочували... до самостійного мислення», формували інтерес до предмета, який викладали. І в цьому випадку письменник стверджує, що гімназійні викладачі висували високі вимоги до знань учнів, але на перше місце все-таки ставили їхню моральну вихованість учнів [835]. У творчості І. Франка найбільш гостро і безапеляційно виявилася характерна для усієї західноукраїнської літератури контрoверсійність у створенні бінарно-опозиційних художніх портретів освітян. Із типажем педагога-гуманіста і кваліфікованого фахівця контрастують образи вчителів, які у професійному та особистісному вимірах не

відповідали своєму покликанню, адже були неспроможними навчити дитину, деморалізували її, вдавалися до фізичних знущань. Із властивою І. Франкові іронією така експресія представлена в оповіданні «Грицева шкільна наука», яке стало класикою, а вкладені у вуста героїв фрази – афоризми («а-ба-ба-га-ла-ма-га», «туман вісімнадцятий» та ін.) символізують безграмотність, неучтво. Палке бажання головного героя Гриця вчитися притлумив учитель, який примітивною методою навчання, психологічним тиском і тілесними карами завдавав дітям тяжких душевних травм [853, с. 252].

А в оповіданні «Schönschreiben» І. Франко виявив їдку, викривально-дошкульну й сповнену презирства силу свого сарказму, що посилювався властивим йому, як прихильникові ідеології радикалізму, антиклерикалізмом. Об'єктом різкої критики стали викладачі школи отців василіян у Дрогобичі. Письменник досягає «семантичного дна», коли у критиці учителя «красного писання» вдається до використання «фізіогномічних» художньо-виражальних прийомів «читання по обличчю»: «бараняча голова», «руда гішпанська [іспанська] борідка», «широке лице із великими, на боки повідгінаними ушима», що надавали «вираз тупої упертості й м'ясоїдності», «невеличкі жаб'ячі очі», що «сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якось злобно та неприязно». Така нищівна критика пояснюється відверто презирливим ставленням «педагога» до вихованців – сільських дітей, для яких «година «красного писання» страшна...не так самим предметом, як радше особою вчителя», тож перед його появою вони починали дрижати. До цього призводила «покривджена або упосліджена вдача» вчителя, зроджена з його «хорого організму або з хорої душі» [853, с. 119-120].

Прикладом бінарного протиставлення різних іміджевих моделей педагогів (мислення, вчинки, дії, уміння говорити і слухати, емпатія, особиста індивідуальність тощо) в одному творі слугує новела «Отець-гуморист». З одного боку, І. Франко представив світлі самотні образи вчителів, до прикладу, Білинського, який після усунення з посади майже втратив зір, але не міг жити без учнів, тож відкрив у Дрогобичі благодійний заклад для дітей з

незаможних сімей і всіляко опікувався ними. Його колега о. Красицький постає як своєрідне, наскільки це можливе за чинних шкільних порядків, уособлення педагогічного такту і демократичного типу педагога. За доброзичливу і приязну атмосферу на уроках учні вважали його «своїм», улюбленим учителем [853].

З іншого боку, І. Франко не шкодує темних барв для показу аморальності вчителя польської, української, німецької мов, арифметики і співу о. С. Телесницького. Цього разу для показу «педагогічного такту» та ставлення і взаємин із учнями письменник вдається до ще виразнішого поєднання «антропоморфних» характеристик художнього образу героя («висока, худа, дошкувата фігура з широким, видовженим якомсь наперед, мов конячим, лицем, чорним, мов щітка, наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного, твердого волосся») з внутрішнім станом і рисами характеру («лице фігури робило якесь жалісливе враження не то голодного, не то хорого чоловіка. Джерела веселості... з доброго, чоловіколюбного серця... в лиці...ми не завважили не сліду») [853, с.460]. Цей учитель входив до класу «мов укротитель диких звірів у клітку», а, караючи учня, «скакав довкола грішної душі», «реготав, мов божевільний» [853, с. 461].

Використовуючи яскраві епітети і порівняння, в образі о. С. Телесницького І.Франка представив один із найяскравіших в українській літературі персонаж вчителя-неука і садиста, який допускав елементарні помилки в граматиці й з труднощами розв'язував нескладні арифметичні задачі та не знав меж у фізичних і душевних знущаннях з учнів, так що одного з них закатавав до смерті й не був за це покараний [853, с. 469]. Цей кульмінаційний епізод стає приводом для публічного звинувачення всієї чинної системи освіти, що «толерує» таке становище, а «вчительство трактує як жорстоку іграшку та задоволення своїх інстинктів, а не як велике діло любові, терпеливості...» [853, с. 486].

Із антитетичного зображення І. Франком протилежних художніх образів педагогів впливає категоричне й абсолютне узалежнення загального стану і

наслідків виховання юнацтва від особистості педагога, його світогляду, знань, відповідальності, авторитету, індивідуального прикладу тощо. У «Плані викладів історії літератури руської» письменник стверджує, що з «кожного недоростка» виховання може зробити як лінивого, так працелюбного, як упертого й неслухняного, так і податливого й слухняного, а коли вони в дійсності стали такими, то «вина знов-таки спадає на учителів» [854].

Не тільки згаданими вище прозовими, а й поетичними творами, що ввійшли до скарбниці української літератури (окремі з них уміщено в Додатку Т), Іван Франко справив помітний вплив на процес педагогічного образотворення в західноукраїнському письменстві, особливо його жіночому дискурсі (К. Малицька, О. Дучимінська, Уляна Кравченко, Олена Пчілка, Леся Українка, О. Кобилянська, Є. Ярошинська, К. Гриневичева, Марійка Підгірянка, В. Жуковецька (Вільшанська) та ін. Він став одним із найпродуктивніших генераторів художнього осмислення іміджу вчителя, адже багато літераторок були професійними педагогами, наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст. працювали у школах Галичини, Буковини і Закарпаття, тож значна частина їхніх творів має автобіографічний характер. Їх об'єднує вирізняє і сила творчого таланту, помножена на досвід учителювання, та емоційно забарвлені жіночі сприйняття, переживання, почуття [43].

Автобіографічні повісті «Спогади вчительки» Уляни Кравченко і «Весняні дні» О. Дучимінської у доволі подібному ракурсі показують важкі умови праці і побут сільського вчителя та відображають внутрішню трагедію молодих педагогів, які просякнуті романтикою професії, усім єством готувалися і прагнули присвятити себе навчанню і вихованню дітей та піднесенню культурного життя свого народу. Але натомість вони наштовхнулися на нерозуміння, навіть спротив з боку старших колег, подекуди батьків і місцевої громади та відверту зневагу з боку шкільної влади. Коли після закінчення вчительської семінарії Уляна Кравченко прибула для вчителювання до Бібрки, повітового міста в Галичині, усі її «думки були звернені лише на одно... побачити, пізнати своїх учнів та учениць», але через лицемірство і підступність

в учительському середовищі та зухвалість громадської думки міщан її сприйняли як чужу, бо вона «не учителька для міста, де люди хочуть бавитися» [427, с. 311, 323]. У той час, як «товариші по праці» займалися постановкою світських драматичних творів і чаюванням, «по класах діти... переписують всілякі факти з... чужої історії» [427, с. 325].

За переконаннями молодой вчительки, у школі варто було «стати до праці; пам'ятати про кожду дитину... щоб не ломити, не затемнювати, а підносити душу дитини до світла, тут терпеливості треба, щоб ту дрібноту навчити читати, писати, думати». Вона активно виступила проти покарань дітей, вважаючи, що таким чином у ній вбивають людську совість і гідність [427].

До слова, звернутися до цієї проблеми у своїх ремінісценціях Уляну Кравченко надихнув І. Франко, який у листі від 19 травня 1887 р. у зв'язку з підготовкою «Жіночого альманаху» радив їй написати «споминки про своє учительське життя... від початку до кінця з його добрими сторонами і злими». Вона дослухалася до його порад, які також стосувалися доцільності зацентрувати увагу на «відносинах людей, дітей, товаришів-учителів до учительки», писати «попросту, без прикрас, без рефлексій», подавати самі факти [857, с. 110-111].

Звичайну для західноукраїнського вчительства практику безпідставного переводу з одного місця праці на інше болісно пережила О.Дучимінська. Передаючи почуття несправедливості, образи, меншовартості, які при цьому відчували сотні й тисячі її колег, вона писала, що її молодій душі «зробили велику кривду», тож почувалася, наче «птаха, розложила крила до гордого лету», аде «одним махом пригадали їй, що вона у клітці і залежить від обставин». Загалом в українській мемуаристиці, зокрема «вчительській», важко знайти аналог написання спогадів, де події і факти передаються в почуттях і переживаннях, щирих зізнаннях у своїй слабкості і мужності, ідейних трансформаціях (виховувалася у «польсько-кацапському середовищі, потім українізувалася, відтак знову потрапляла під старі впливи) тощо [271].

Опрацьована серед архівних матеріалів автобіографічна повість «Весняні дні», попри невеликий обсяг, у деталях розкриває широку панораму «вчительського життя», починаючи від очікувань і переживань щодо призначення на посаду, прибуття на місце, перших контактів з освітянами, відтак учнями, умов праці, побуту, стосунків з оточенням тощо. Таким чином, витворюється цілісна саморефлексія портрета педагога, що змінюється, набуває досвіду та, попри всі виклики долі, не розчаровується в обраному шляху й усіма силами прагне прислужитися своєму народові [271, с. 152-218].

Подібні до цієї автобіографічної повісті галичанки О. Дучимінської переживання В. Жуковецька (Вільшанецька), буковинська письменниця-педагог, відобразила у трагічній долі героїні повісті «Іскаріот» вчительки Дані. Її душа так само «рвалася до праці», вона прагнула, замість бездумного «зазубрювання», навчити дітей мислити і любити, але натомість нашттовхнулася на нерозуміння, протидію колег, шкільної влади, громади. Тож «вихід із безвиході» Даня знайшла у самогубстві. Така трагічна розв'язка не є винятково художнім домислом або гіперболізацією, а відображає реальну дійсність, адже офіційна статистика фіксувала чимало таких трагедій серед українського вчителства [286].

За розмаїттям і широтою художнього вираження іміджу педагога в західноукраїнському літературному процесі досліджуваного періоду на одне із чільних місць слід поставити К. Малицьку [286]. У більшості прозових творів педагога-письменниці, що увійшли до чотирьох прижиттєво виданих збірників («Мами. Нариси з домашньої педагогії» (1902); «З трагедій діточих душ» (1907); «Малі герої. Картини з життя дітей» (1906); «Пісні» (1908) та ін. [340]), вони постають в образах як фахових учителів, так і вихователів-наставників, функції яких виконують батьки, члени родини й самі діти. Вони різні не лише за соціальними статусом і віком, а й поглядами на виховання і розвиток особистості [286].

У притаманній творчій манері К. Малицька не вдається до широкого панорамного наративу, а представляє короткі яскраві життєві епізоди, які

відображають як типові й промовисті, так і виняткові явища, взаємини, вчинки. Відтворюючи в художніх образах характери українських педагогів крізь призму міжособистісних стосунків, письменниця перемістила акценти з саморефлексії на їхнє сприйняття іншими персонажами крізь «діалогізм стосунків», що відображає ставлення до них учнів, колег, батьків, громади.

У змальованих у невеличких оповіданнях і повістях «При записі», «Збунтована шістка», «Помста», «Для товаришки», «Задля науки», «Китиця фіалок», «Син дефравданта» та ін. образах сільської вчительки їм, з першого погляду, нібито відводилася другорядна роль обсерваторів подій. Однак при цьому вони часто виступають адресантами дій і думок головних героїв і в підсумку визначають, оцінюють їхню вартість, «правильність». Так, в одному випадку вчителька іронізує з бажання матері залишити дитину без освіти задля хатньої роботи; у другому гнівається через «фіалково-криваву» відданість учениці Ксені, яка з вдячності до улюбленого педагога потайки збирала для нього квіти й до крові поранила рученята; у третьому пишається жертовністю учениць, які віддали кошти, що призначалися на придбання святкових сукенок, на громадські потреби; у четвертому, попри своє скрутне становище, сплачує за науку здібного учня; у п'ятому несподівано стає на захист сина шкільного директора-крадія від насилля ровесників [508]. Уникаючи при цьому зображення жорстоких, несправедливих учителів, письменниця намагалася позитивно схарактеризувати їхню працю й у такий спосіб утверджувала образ педагога, який готовий до самопожертви заради учнів та щиро любить їх.

В оригінальному вигляді, який, напевно, не має аналога в західноукраїнській літературі XIX – 30-х рр. XX ст., К. Малицька представила проблему іміджу педагога у творі «Мужицька дитина». У ньому у формі листа вчительки маленької дівчинки Домни до товаришки несподівано постає образ креативного педагога, який не бідкається про «життєві негаразди», а виявляє здатність до глибокої аналітики та розв'язання назрілих проблем теорії і практики навчання й виховання. З огляду на реалії життя, вона порушує питання про необхідність приведення у відповідність з ними чинних вимог, стандартів і

правил освітнього процесу. Вказується на потребу посилення практичної підготовки майбутніх і молодих педагогів до праці на селі, зокрема, у питаннях вікової і соціальної психології. З одного боку, ідеться про знання особливостей психіки і світобачення сільських учнів та їхніх батьків, які часто не розуміють потреби і значення шкільної науки, тому вважають, що вона лише забирає час, відриває від щоденної праці, яка власне, а не книжка, є сенсом їхнього життя. По-друге, актуалізується питання широкого просвітництва селянства, формування в нього наукових знань з гігієни та потреби в самоосвіті як важливого шляху покращення власного добробуту і становища всієї громади [510, с. 107-109].

Своєрідний пласт, опосередковано пов'язаний з досліджуваною проблемою, становлять автобіографічні прозові, поетичні, художньо-публіцистичні твори жінок-педагогів, у яких показується їхній героїчний і трагічний життєвих шлях у вирі воєнного лихоліття: перебування у засланні в Росії (К. Малицька), учителювання в таборах переселенців на території Австрії (К. Гриневичева «Непоборні», Марійка Підгірянка «Мати страдниця» та ін.). [див. 182, с.75-76] та ін. Таким чином, за різних історичних обставин вони продовжували сумлінно й жертвовно виконувати свій професійний і громадянський обов'язок. Це відкриває нову грань образу вчителя в українській педагогічній думці, що має стати предметом глибокого наукового осмислення.

Окремий високовартісний у змістовному і художньому ракурсах сегмент жіночого «учительського дискурсу» становлять твори письменниць Волині другої половини XIX – початку XX ст., які жили і творили за інших, аніж у «підавстрійській Україні», суспільно-політичних умов. На відміну від літераторок Галичини, вони не були фаховими педагогами, але добре розуміли реалії освітянського життя, зумовлені політикою російського царату, та актуалізували ті ж проблеми злиденного і безправного становища українського вчителя і виявили доволі подібне розуміння ідеального образу педагога й вимог до його особистості. Значний інтерес у такому сенсі становить творчість Олени Пчілки, яка, подібно до І. Франка, у низці прозових і драматичних творів

представила низку образів учителів, що діяли в різних середовищах, та вкладала в їхні уста свої думки щодо розвитку школи.

Показані в оповіданнях «Золота писанка» (Оповідання з учительського життя) (1911) [684, с. 250-265], «Статуетка» (Розповідь, присвячена сільським учителям і учителькам) (1912) [683], «Півтора оселедця» (Пригода з нашої бувальщини) (1917) [686, с. 368-387] та ін. образи педагогів мали реальних прототипів, з якими Олена Пчілка мала особисте знайомство. В її автобіографії зазначається, що всі вони були взяті з учительського життя у Гадяцькому повіті [684, с. 45].

До порівняння з автобіографічними повістями Уляни Кравченко і О.Дучимінської спонукає представлений в оповіданні Олени Пчілки «Золота писанка» образ молодой вчительки Марусі, яка, приїхавши з міста до сільської школи, спершу також почувалася самотньою, але швидко знайшла спільну мову з учнями і місцевою громадою. Її вразив дисонанс між «потопаючими у темряві» дітьми і дорослими селянами, які не знали елементарних речей (що бувають гори вищі за місцеву церкву, що існують льодовики і вулкани та ін.), але мали величезну жагу до знань, яку через власну нехіть не задовольняв попередній учитель. У уста героїні Олена Пчілка вкладає свої сокровенні думки, що «просвіщати народ... таке велике й трудне завдання», яке потребує «багато знання» і всілякої «методи». Але передусім для цього треба «мати охоту» та розуміння того, що народ не втратив людяності й зберіг свої традиції, звичаї, тож потребує жертвовного вчителя-поводиря, який поведе його до світла знань [684, с. 263-264].

В оповіданні «Півтора оселедця» також показано, з першого погляду, типову для панівних у Західній Україні порядків картину. Шкільного інспектора вчителі поза очі називають «страшним люцифером». Окрім отця Миколая, він зверхньо ставиться до них і відверто зневажає їх. У дітях інспектор бачить не особистості, а лише потенційних «розбійників», тому вирізняє їх за фізичними ознаками: «білолобий», «бистроокий» і т. ін. Утім, з-поміж типажів сільських педагогів, які навіть у неділю за чаєм не можуть не говорити про «набридли як

гірка редька» «школьні справи» та «тії групи», «учебники», постає образ героїні п. Олександри, яка виходить за межі усталених уявлень про смиренного і покірного педагога. На запитання інспектора, скільки коштує «півтора оселедця», якщо вартість десятих складає 60 коп., школяр відповів, що півтора не продадуть, бо схочуть різати. Почувши таке, «начальник» з люттю закинув учительці, що такі «зухвальці» не розумітимуть «громадських обов'язків», тож у них «одна дорога – піти з бомбою!». Ставши на захист дитини, учителька пояснила таку відповідь її щирістю і кмітливістю, адже школяр говорить так, як думає, «він звик отказувати свідомо, а не говорить, як той попугай» [684].

Утілений Оленою Пчілкою в п. Олександрі художній образ суголосний зі сучасними вимогами до особистості вчителя. Її невишуканий одяг та охайна оселя підкреслюють гострий розум, простоту поведінки, внутрішнє багатство. Вона, говорячи категоріями педагогіки, уособлює демократичний тип педагога, що будує взаємини з учнями на суб'єкт-суб'єктних засадах. Тому на її уроках панує дух творчості, взаємодовіри, діти «поводяться вільно», перепитують, коли щось незрозуміло. Однак намагання навчити мислити самостійно, підтримувати їхнє бажання вчитися, шкільна влада трактує як «вільнодумство», що «нищить молоді душі» й «веде їх до погибелі» [684, с. 375-377].

В оповіданні «Півтори оселедця», хоча й у дещо завуальованій формі, але загалом доволі виразно актуалізується проблема національної свідомості українського педагога, що була притлумлена шкільними й усіма суспільними порядками, спрямованими на його зросійщення. Постійно переборюючи російськомовність підручників, як одну з основних перешкод у навчанні, п. Олександра в розмовах з о. Миколаєм нарікає: «Ох, отче, наше родное!», якщо воно «родное», «то не для наших дітей, а хіба що для туляків та рязанцев, а вчитель морочиться, доки розтлумачить, як по тому «родному» говорить, а буває й сам не второпає, що воно таке» [684, с. 365-366].

А в оповіданні «Статуетка», яке, звертаємо увагу, Олена Пчілка написала 1912 р., учитель у дусі російської школи постійно ставить запитання на кшталт «Что такое Петербург?», «Что такое Невский проспект?», на які учні дають

заучені відповіді, але не розуміють їхнього змісту. А «несподіване» запитання «почесної відвідувачки», в особі якої впізнаємо саму авторку: «Что такое Росія?», виявляє доволі туманну уяву сільської дитини про державу, у якій вона живе: «Росія – це далеко», «там живе цар» і т. ін. При цьому вона розуміє, що то «не наше», «не рідне», й не бачить їхнього зв'язку з Києвом і містечком, де вона живе [683]. Таким чином, на учителя письменниця покладала відповідальність за формування свідомості і громадянської позиції дітей та юнацтва, адже й за умов імперської шкільної системи в нього була можливість щодо її виховання в проукраїнському дусі.

Цю проблему Олена Пчілка порушила й у фундаментальній фольклористичній праці «Українські колядки», опублікованій у часописі «Киевская старина» за 1903 р. Вірогідно, передбачаючи можливу реакцію з боку цензорів, вона закидала київським педагогам, які розучували їх з дітьми незрозумілою російсько-українською сумішшю, у вигляді риторичного запитання: «невже їм не гидкий той безсмак й комічно-строката мішанина, яку вони дають співати дітям? Адже це навіть не російською, це так спотворно!» [685, с. 152]. Тим самим актуалізувалася потреба поєднання національного освідомлення та формуванням естетичних смаків в українського вчительства.

Феноменальним явищем у розвитку української педагогічної думки стала вчительська «сага» Лесі Українки, яка навіть не мала досвіду стосунків з учителем як учениця, адже здобувала освіту самотужки. Вона була глибоко обізнана з умовами життя і професійної діяльності педагогів, зокрема завдяки дружбі з багатьма освітянками. Так, «нарис-образок» «Школа», що з'явився 1895 р. у журналі «Народ», був навіяний враженнями від відвідин подруги М.Биковської, яка вчителювала у Піддубцях, біля Луцька. У ньому, як у жахливому калейдоскопі, переплелися й узалежнилися безправний статус і злиденний стан учителя, важкі умови навчання дітей, інші негаразди, спричинені недолугою освітньою політикою царату. Своєрідним символом такого становища стала деталізація інтер'єру розташованого через стіну від класної кімнати помешкання вчительки: голі стіни, потріскані стеля й піч,

старечі лавка і стіл. На її мізерну платню священик збирав зі сільської общини [801, с. 273]. Усе це викликає прямі асоціації з помешканням Уляни Кравченко в с. Стоки, куди її перевели після Бібрки. Температура в ньому визначалася погодою на дворі, адже «стелі та стіни скоро ліплені, і глина відстає, відпадає...» [801, с. 398].

Таке реальне становище виразно дисонувало з уявленнями Лесі Українки про ідеал учителя. Щоправда, на відміну від творів інших західноукраїнських драматургів, у такій ролі поставали не професійні педагоги, а герої, що виконували їхні функції в різних сферах суспільного життя. Новаторським у досліджуваному літературному полі стали їхні прототипи – грецький співець-поет Антей у драмі «Оргія» (1913) та скульптор Р. Айрон з п'єси «У пущі» (1907). Суголосними сучасній освітній парадигмі видаються особистий приклад і настанови Антея своїм учням, згідно з якими й після закінчення школи вони мають продовжувати навчатися, читати книжки, шукати шлях у науку, не бути зарозумілими, не зупинятися на досягнутому, постійно самовдосконалюватися. Від особи педагога узалежнювався загальний стан освіти: якщо «вчитель ... добрий, освічений, то й учні знають те, що потрібно знати» [801, с. 174].

Прототипом «одважного, вільного і непримиримого, покірного тільки правді і красі» Річарда Айрона став дядько Лесі Українки М. Драгоманов, який також постав проти дійсності та як непримиримий борець пішов у вигнання. Вклавши в образ Айрона свої переживання, поетеса показала, що справжнім зразком для учнів може бути тільки вчитель, який усім своїм життям доводить відданість істинним загальнолюдським цінностям. У п'єсі «У пущі» такий учитель в особі Айрона передає учневі не лише свої професійні знання і вміння скульптора, а й щиро вболіває за формування його душі та виховує власним прикладом високої моральності й незламності духу [802]. А на практиці, у волинських реаліях, вимоги українського педагога виглядали скромнішими. У листах до знайомої вчительки А. Макарової Леся Українка постійно переймалася долею її й інших педагогів. Зокрема у листі від 23 січня 1894 р. поетеса, співчуваючи, що за роботою їй «зовсім ніколи жити для себе»,

стверджувала: «Вже одне те, що у школі є людина непогана, не бездушна педантка і при тому чесна є велика користь для дітей». Тож, віддаючи шану педагогові за жертвну працю, вона обіцяла їй допомогти наблизитися до ідеалу служіння людям [801, с. 272].

Якщо драматичні герої Лесі Українки адресувалися вибагливішій публіці, адже, привнесені з «інших реалій», віддзеркалювали творчі пориви інтелігенції, то, імовірно, ближчими і зрозумілішими невибагливому читачеві різного віку і соціального стану були взяті з галицької дійсності образи вчителів, у яких виступали герої, що також виконували їхні функції не як фахові педагоги у школі, а в силу різних життєвих обставин.

В оповіданні Н. Кобринської «Перша вчителька» у такій іпостасі постає п'ятдесятилітня Тетяна, що десять років няньчила дітей священника, який був надзвичайно заклопотаний, бо, окрім парафіяльних обов'язків, разом із дружиною вели велике господарство. Коли ж дітьми почав займатися сільський учитель, Тетяна «приневолювала їх до науки, наганяла до книжки, хоч та наука не була цікава ні для дітей, ні для неї». Так, у фабулі твору «малограмотна» нянька мимоволі протиставляється фаховому педагогові, адже саме її народна педагогіка у вигляді захоплюючих казок, оповідань про козаків, пісень про «бувальщину» будили в них живі образи й ненав'язливо вкарбовували моральні чесноти, почуття патріотизму, розуміння прекрасного [392, с. 116-132].

А в повісті знаного педагога Г. Врецьони «Зоня. Безплатна учителька» функції педагога виконує дочка сільського вчителя. В її розповідь прибулій з міста подрузі Юльці про своє «життя-буття» автор вклав власне розуміння сутності й змісту національного виховання. Її батьки плекали в дітей любов до рідної мови і народних традицій як основу людської гідності й самоповаги. Справжнім одкровенням для гордовитої Юльці стали очевидні в розумінні Зоні істини: доки в людині сидітиме психологія «не господаря, а наймита... годі сподіватися, що відбудуться зміни на краще», тож любов і повага до свого народу, його мови, культури, краю, де народився і виріс, є першоосновою формування особистості. Твір пронизує думка, згідно з якою першими і

головними вчителями дитини є батьки, тож, отримавши від них правильні життєві установки, вона незабаром сама зможе виконувати функції виховника у своїй сім'ї та в усьому соціальному оточенні. Вихована в дусі таких людських «благодатей», як працелюбство, ощадність, тверезість, вчителька Зоня переконує товаришку, що вони є найкращим «ліком» від нечесності, холоду, нужди, адже кожна людина може забезпечити достойне життя чесною працею [186].

Як і Г. Врецьона, відомий педагог Буковини І. Карбулицький у своїх коротеньких, друкованих у місцевих часописах художніх («Рідний батько», «Літній спомин» та ін.), зокрема й автобіографічного характеру («З дневника молодого вчителя»), оповіданнях власні наукові концепти викладає в художній формі [186] та увиразнює їх в образах представників інтелігенції – учителів, священників, письменників. Таким чином він актуалізував її «моральний обов'язок щодо залучення дітей, юнацтва й дорослих до національних культурних цінностей, формування поваги до мови, історії, традицій» [186] українського народу та його моральних чеснот, справедливості, відповідальності, порядності. Як і багатьом галицьким, особливо закарпатським, письменникам-педагогам, творчості І. Карбулицького був притаманний «краєзнавчий патріотизм», що виявлявся в акцентуванні на плеканні в буковинських українців почуття гордості за рідний край та приналежності до місцевої людності і культури.

Своєрідним і цікавим явищем стали творчі пошукування народних учителів, у яких у безлічі життєвих епізодах витворюється мозаїка життєдіяльності, внутрішніх переживань та виявів педагогічної майстерності. Хоча зазвичай вони не відзначаються високим художнім рівнем, тож у літературному житті краю губляться серед численних проб пера письменників-початківців, але стали правдивим і щирим свідченням долі західноукраїнських освітян, тому окремим рядком також вписуються в літопис національної педагогічної думки.

Увиразнюючи це явище на прикладі окремих періодичних видань, відзначаємо започатковану 1883 р. у редактованому Г. Врецьоною журналі «Школьна часопись» рубрику «Повісті і оповідання». Окрім його згадуваної повісті «Зоня...», у часописі були надруковані твори з «учительського життя» педагогів-практиків Л. Васильовича, Е. Гордаєвича, М. Барта, М.Городенського та ін. Вони подають типові й виняткові епізоди і факти про життєдіяльність освітян та їхні своєрідні образи, показуючи, як педагоги всіма силами намагалися зарадити труднощам у роботі народних шкіл, що спричинялися їхнім недофінансуванням, адміністративними утисками, зневірою у власні сили й злиднями тощо. Г. Врецьона актуалізував значення вчителя в житті суспільства [148, с.2]. З таких рефлексій випливає висновок: саме зневага до професії вчителя з боку офіційних чинників стала однією з головних причин низького рівня освіти дітей і дорослих та болісним ударом по культурно-освітньому життю української спільноти, адже вчительство відігравало вагомий роль у його розвитку.

Цікавими для порівняння є нечисленні художні твори вчителів-письменників Закарпаття. Тут, для прикладу, згадаймо оповідання А.Кралицького (Аскольд) «Сільський вчитель» («Сельський учитель»), надруковане в першому на Закарпатті русинському (українському) педагогічному часописі «Учитель», що виходив у квітні – грудні 1887 р., та Є. Фенцика «Учитель-неборак», що з'явилося в «Додатку» (друкувався мовою, наближеною до народної) редактованого ним двотижневика «Листокъ». Як чільні представники москвофільського напрямку, вони гостро усвідомлювали потребу масової просвіти населення краю й саме в її розвитку вбачали головне покликання народного вчителя. На прикладах героїв своїх творів автори типізували важкі соціально-побутові умови праці та брак фахової підготовки освітян, звинувачуючи в цьому чинну владу. Попри певну невиразність художніх образів педагогів, їхні оповідання відображають колорит соціального і педагогічного середовища краю другої половини XIX ст., у якому формувалися і

реалізувалися їхній професійний імідж. У такому аспекті вони становлять інтерес для української педагогічної думки.

З домінуючої рецепції знаних і маловідомих в історико-педагогічному полі літераторів вирізняється сюжетний наратив автобіографічної повісті «На дрімайловім пустирнику» С. Коваліва (Степан П'ятка). Після закінчення у 1875 р. Львівської семінарії він спершу вчителював у рідних Броницях, а згодом став директором школи в Бориславі, де пропрацював понад 40 років. Герой його твору – учитель-емерит. Виховуючи молодь, він прожив гідне життя й на схилі років занурився в роздуми про його сенс. Вони приводять до усвідомлення гостроти екологічної проблеми, яка на початку ХХ ст. фактично не актуалізувалася в освітній та суспільній площинах. Педагог не засуджував тих людей, які, швидко і легко збагатившись на нафті, не розуміли, а, можливо, й не хотіли усвідомлювати того, що фабричні споруди, які знищили довколишні поля, пасовища, луки, незабаром перетворять усе довкілля у смердючі болота. Утім, відповідальність за таке становище колишній учитель бере на себе, адже з-посеред тих багатіїв були і його учнів, у яких він не зміг виплекати справжніх цінностей. Звідси випливає стрижнева ідея твору: справжній учитель скрізь і завжди, під час шкільного навчання й надалі, несе відповідальність за своїх вихованців [399].

Уважаємо за доцільне в контексті нашого дослідження розглянути твори маловідомих письменників Наддніпрянщини з «учительської тематики», які на початку ХХ ст. друкувалися на шпальтах галицьких часописів «Діло», «Літературно-науковий вісник» та ін. Вони настільки подібні в зображенні життєдіяльності вчительства й освітніх реалій західноукраїнського регіону, що виявити, про яку саме етнічну територію України ідеться можливо лише за назвами населених пунктів, органів шкільної влади, іншими конкретними фактами.

За приклади можуть слугувати два надруковані в «Ділі» невеликі оповідання. У першому із промовистою назвою «Провісник» автор Г.Квасницький показав злиденне життя вчителя Дмитра Сидоровича, який

упродовж семи років учителювання власним коштом і за допомогою сільської громади утримував приміщення школи, що розвалювалася на очах. На його «порятунок» пафосно виступив місцевий багач, який публічно пожертвував «аж 2 зол.». Селяни сприйняли це як відвертий глум зі шкільної науки й передусім самого вчителя, який, попри жебрацьке становище, віддав на потреби школи значно більшу суму зі своєї мізерної зарплатні та був моральним авторитетом для учнів, батьків, усієї громади й за будь-яких умов зберігав честь і людську гідність. Таким чином, письменник підводить до висновку читача, що за панівних суспільних умов уся народна школа тримається на особі вчителя, жертвності, авторитеті, громадській активності, тому якщо не чинна влада, то принаймні сільська громада має всіляко йому допомагати [370].

Героєм другого оповідання В. Дудича «Лиха доля» (1911) виступає високоідейний бунтар в особі 20-річного вчителя Тараса, якого за спробу створення у Києві нелегальної вчительської організації засуджено на 15 місяців в'язниці. Відбуваючи покарання, він доходить висновку, що не лише освітяни, а й кожен інтелігент мають усвідомити дилему: або тихе напівневільне животіння, або доведення національної й особистої гідності через опір, боротьбу з чинним політичним режимом, що загрожує репресіями, втратою свободи, можливо, життям [262]. Спадає на думку, що редакція «Діла» надрукувала цей неவிбагливий за художнім рівнем твір, бо в ньому проглядаються очевидні паралелі між прагнення «вчителя-революціонера» Тараса та готовністю до такої самопожертви галицького юнацтва, яке також прагне змінити панівний суспільний устрій шляхом самоорганізації та актами громадського протесту.

Незважаючи на нагромадження чималого пласту різножанрових художніх творів з означеної тематики, на початку 30-х рр. ХХ ст. письменник-освітянин І. Филипчак на шпальтах «Учительського слова» стверджував: «у нас з вчительського життя досі немає повісти». Про це нагадав йому в листі знаний літератор, видавець і педагог Б. Заклинський, який, власне, і заохотив адресанта до написання такого твору. Науковець Є. Домбровська згадує про ці факти при реконструкції на основі масиву епістолярію процесу реалізації Б. Заклинським

проекту з видання творів учителів-письменників. Задля цього він активно листувався з багатьма літераторами, зокрема, у виявленому нею списку зафіксовано прізвища Гаврищука, Грінченка, Гриневичевої, Коваліва, Колцуняка, Крайніка, Куця, Літинської, Малицької, Підгірянки, Поповича, Русової, Тищенка, Чайківської, Черкасенка, Ярошинської, Ясінчука (він дає певні уявлення про найбільш затребуваних письменників-учителів). Через фінансові, організаційні й інші труднощі цей проект реалізували частково у вигляді появи кількох художніх творів [255].

Серед них була і «повість з життя молодой вчительки» «За вчительським хлібом» І. Филипчика, що з'явилася заходами товариства «Взаїмна поміч українського вчительства» в Самборі 1932 р. [828]. Її винятковість серед означених вище творів полягає у відображенні іміджу педагога в трьох сюжетних лініях: діяльності викладачів учительської семінарії; підготовка семінаристок до професійної діяльності; учительська і громадська праця головної героїні Ольги Чумаківни. У першому випадку вирізняється персоналія професора Антоненка, художній портрет якого за багатьма параметрами відповідає сучасним критеріям педагогічної майстерності викладача вишу. Це людина творча, адже розробляє власну методику викладання української літератури; національно-орієнтована, оскільки залучає студенток до розроблення концепції національного шкільництва; представляє демократичний тип педагога, адже реалізує суб'єкт-суб'єктні стосунки й індивідуальний підхід в організації навчального процесу. У спілкуванні з учнями педагог-гуманіст говорить «не як... господар кляси, а як приятель з приятелем, як батько з сином, як мати з донькою» [828, с. 107-109]. Він є незаперечним моральним авторитетом з-поміж колег і семінаристок, позаяк уміє знайти підхід до кожної людини, зрозуміти її думки і бажання, порадити й допомогти [828].

У ракурсі реалізації цих іміджевих установок розгортаються друга і третя сюжетні лінії. В окреслених моральних, ідейних і методичних аспектах формується особистість учениці семінарії на навчальних заняттях та під час проходження практики. Відтак випускниця семінарії Ольга Чумаківна, долаючи

життєві випробування (асиміляторська політика влади, тиск прокомуністичних сил, складні стосунки з колегами тощо), не зраджує національним ідеалам та займає активну громадську позицію, «іде в народ». У складний період професійного і особистісного становлення її супроводжують незабутні настанови вчителя Антоненка: за будь-яких обставин вам не можна зрадити своїй нації і Батьківщині; не можна залишити знедолений народ, з якого ви вийшли, та просякнуту кров'ю рідну землю, де спочивають ваші діди і батьки. Тож обов'язком народного вчителя є збудувати новий шлях, яким ітимуть до щастя нові покоління [828, с. 104-106].

Скристалізований І. Филипчаком один із найяскравіших і виразніших у західноукраїнському письменстві досліджуваного періоду образів тип учителя-патріота органічно поєднує громадянина-просвітителя і креативного методиста. Ольга Чумаківна впевнена, що педагог має використовувати лише методи, які ведуть дитину до «самостійного думання» і «самостійної творчості»; бути порадиником і керманичем, який спонукає її до творчості і пошуку висновків власними силами. А коли привчимо до цього наш народ, то він позбавиться почуття меншовартості, матиме «своє правління», піднесе рівень матеріального і морального життя. У протистоянні з оточенням вона переконується, як «сильна духом» жінка-українка здатна «побідити цілий світ!» Вона ставить суспільний інтерес вище особистого й готова на самопожертву; для неї наймиліша «національна честь та праця», тож своє покликання бачить у тому, щоб простягнути збідованому народові «помічну руку до світу» [828, с. 107-108, 136-137].

Отже, проблема іміджу і соціально-правового становища вчителя знайшла широке, багатоаспектне відображення в художніх творах західноукраїнських письменників XIX – 30-х рр. XX ст. З одного боку, вона порушувалася в одному контексті з комплексом проблем освіти, виховання і розвитку особистості, засвідчуючи їхню взаємозалежність і взаємозумовленість. З іншого боку, літератори представили безліч яскравих як типових, так і самобутніх та унікальних художніх портретів учителів, зараховуючи до них не лише фахівців-

професіоналів, а осіб різного віку, статусу, які за різних обставин виконували педагогічної функції. Позаяк багато письменників були педагогами, художні портрети стали для них зручним способом вираження власних педагогічних ідей та поглядів, їхньої популяризації серед широкої читацької аудиторії [46]. Про це свідчать і твори окремих педагогів, які не займалися літературною творчістю, здійснили вдалу пробу пера, створюючи образ педагогів у художніх оповіданнях і повістях. У цьому випадку літературний процес і розвиток педагогічної думки знайшли тісне взаємне переплетення і доповнення. Тому і художні твори не варто сприймати лише як рефлексію-домисел, а й як історико-педагогічне джерело, що відображає реальні умови професійної праці і соціальне становище українського вчителя та вимоги до нього і розуміння його іміджу в інтелектуальному, зокрема фахово-педагогічному, середовищі та з-поміж учнів шкіл, різновікової шкільної молоді, широкої громадськості [46].

Висновки до третього розділу

У роботі актуалізовано творчість близько 250 письменників Західної України (кінець XVIII – 30-х рр. XX ст.). Звісно, їхнє коло і перелік є, безумовно, ширшими, проте це унеможливило здійснення в одному дослідженні предметного цілісного аналізу їхньої творчості і громадсько-культурної діяльності, тому для аналізу включено насамперед тих письменників, які презентують оригінальні, продуктивні й актуальні, з нашої точки зору, ідеї, досвід, рефлексії різних питань виховання, навчання, розвитку особистості, що можуть бути цікаві та корисні в розв’язанні сучасних проблем удосконалення освітнього процесу, а також ті, чия життєтворчість у контексті педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності недостатньо вивчена.

З огляду на реалії тогочасного часопростору й досвід трактування педагогічних персоналій сучасною наукою, до числа українських письменників, яких вивчаємо як педагогічних персоналій, долучено тих представників красного письменства, які займалися створенням різножанрових художніх,

публіцистичних, наукових текстів, призначених для навчання, виховання, інтелектуального і культурного розвитку, самоосвіти дітей, учнів, юнацтва та масового просвітництва, читання дорослими тощо. Тут ідеться не тільки про так званих професійних письменників, відомих загалом, внесених до підручників та хрестоматій (для таких митців літературна діяльність була основним заняттям життя, джерелом доходу), а й про персоналії, які через різні обставини поєднували письменництво з професійно-педагогічною працею як учителі народних шкіл, гімназій, учительських семінарій, викладачі вищих шкіл або займалися іншим видом професійної діяльності, журналістикою, книговидавництвом, редагуванням часописів тощо. До таких віднесено священиків – духовних осіб, що виконували релігійні й церковні обряди, церковних службовців, інших фахівців (лікарів, театральних діячів та ін.).

Визначено ознаки, критерії, що слугують за основу реконструкції колективних портретів генерацій західноукраїнських письменників як педагогічних персоналій крізь призму освітньо-педагогічних проблем, та характеристики основних напрямів їхньої суспільної діяльності за досліджуваного періоду, зокрема: фактографічні дані та критерії і особливості творчості, які стосуються: 1) дати і місця (регіону) народження, соціального походження особи; 2) умов, чинників, обставин особистісного, творчого, професійного формування і становлення (родинне виховання, навчання в освітніх закладах, соціальні зв'язки і впливи тощо); 3) основних фахів (галузь знань) і видів професійної діяльності (учитель, викладач, письменник, священник, службовець, лікар тощо); 4) внеску у розвиток українського письменства загалом та крізь призму теорії і практики педагогіки, національної освіти і просвітництва зокрема.

Для увиразнення загального колективного портрета педагогічних персоналій письменників їх умовно поділено на три основні групи: 1) визнані класики української літератури; 2) письменники, включені до предметного поля педагогічної біографістики як педагогічні персоналії; 3) маловідомі в

педагогічній науці діячі, чиї імена фіксуються головню в краєзнавчих студіях або були виявлені нами.

Літературу для дітей розглянуто як компонент української художньої літератури; окремий специфічний вияв західноукраїнського літературного процесу; ефективний художній засіб сприйняття дійсності; відносно окреме середовище, що створює умови для формування і становлення юної особистості на різних етапах її розвитку. З'ясовано її особливості, які стосуються щільного поєднання принципів педагогіки і літературного мистецтва, урахування законів психології і педагогіки у формуванні художніх образів; ліризму, стильових ознак побудови творів, динамізму сюжетних ліній, характеру й емоційності мови. Важливою особливістю дитячої літератури стала її вікова й відповідно до неї жанрова, тематична градація, що було притаманно і літературному процесу досліджуваного періоду. Центальною постаттю творів є діти. Доведено, що авторами творів для дітей здебільшого виступали не лише письменники, які займалися педагогічною діяльністю, а й учителі-практики. Перші зразки дитячої літератури (в її сучасному трактуванні) пов'язуємо з появою читанки М. Шашкевича (укладена 1836 р., видана 1850 р.); букваря «Книжица читальная для начинающих» (1847) О.Духновича; укладеної ще одним закарпатським літератором і музикантом М. Нодем збірки дитячих пісень «Пам'ять із отпуста добрим дітям» (1851) та ін. Наприкінці XIX сторіччя, окрім читанок, азбук, букварів, з'являються казки, вірші, оповідання, повісті, відтак художні нариси і науково-популярні праці.

Позаяк чимало письменників Західної України за фахом були вчителями, а питання українського шкільництва, національної освіти і виховання постійно актуалізувалися в культурному житті українства XIX – першої третини XX ст., їхні творчі напрацювання надзвичайно багатий на освітянську образосферу. Ключовою темою поруч з іншими дотичними до неї в їхній творчості є тема вчителя, його іміджу, вона бере початок від І. Франка, який стояв біля витоків процесу педагогічного образотворення в українській літературі. Плідними в цьому сенсі є творчі здобутки К. Малицької, О. Дучимінської, Уляни Кравченко,

Олени Пчілки, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Божук, Є. Ярошинської, К. Гриневичевої, Марійки Підгірянки, В. Жуковецької (Вільшанської) та ін., які стали найпродуктивнішими генераторами художнього осмислення іміджу вчителя, оскільки практично всі жінки-письменниці (за невеликим винятком) працювали в народних школах Галичини, Буковини, Закарпаття, добре знали освітні проблеми та відображали їх у своїх творах, помітний відсоток яких має автобіографічний характер. З'ясовано, що актуалізовані художні образи вчителів представлені різними типажми, навіть полярними: від учителів з виразним знаком «-» (грубих, жорстоких, «нищих духовно», учителів-асиміляторів) до фахівців високого класу, які люблять учнів, дбають про них, опікуються дітьми, несуть знання, це педагоги-патріоти, активні громадяни, що дбають про «добро народу», несуть йому просвіту. Такий образ вчителя стає ідеалом для декількох поколінь юнацтва.

Такий розрив між суспільними запитами й ідеалами та реаліями життя характерний для розвитку всієї системи освіти Західної України у XIX – 30-х рр. XX ст. Позаяк багато письменників були педагогами, художні портрети стали для них зручним способом вираження власних педагогічних ідей та поглядів, їхньої популяризації з-поміж читацького загалу. Письменники представили безліч яскравих як типових, так і самобутніх та унікальних художніх портретів учителів, зараховуючи до них не лише фахівців-професіоналів, а й осіб різного віку, статусу, які за різних обставин виконували педагогічної функції [46]. За таких обставин літературний процес і розвиток педагогічної думки Західної України знайшли тісне взаємне переплетення і доповнення, відтак художні твори доречно сприймати не тільки як рефлексіо-домисел, а й як важливе історико-педагогічне джерело, що відображає реальні умови професійної праці і соціальне становище українського вчителя та вимоги до нього і розуміння його іміджу в інтелектуальному, зокрема фахово-педагогічному, середовищі та з-поміж учнів шкіл, різновікового шкільного юнацтва, широкої громадськості.

РОЗДІЛ 4

ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧИХ НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ДОСЛІДЖУВАНОГО ПЕРІОДУ

4.1 Чинники формування особистості у візіях літераторів Західної України (кінець XVIII – 30-х рр. XX ст.)

Нова українська література в Західній Україні вже з другої половини XVIII ст. формувалась на ментальній основі. Один із її основоположників, Ф. Потушняк, характеризуючи місцеве тогочасне письменство, указував на його виразний етнографічний характер, соціальну проблематику, реалізм, фольклорні засоби художнього зображення, моралізаторство.

Ф. Потушняк глибоко усвідомлював фундаментальну роль літератури в самоідентифікації та самовдосконаленні етносу: «Література має велику задачу в культурному житті народу. Це вона відкриває нам очі на наше духовне народне я, на ті глибокі скриті тайники, які в житті народу учинкують. Література – це немов чарівний кристал, через який бачимо все те, що лежить скрито в душі народу <...>. Без літератури ми ніколи не пізнаємо себе, ані нас ніхто не пізнає, ані не здобудемо собі відповідне оцінення і в найближчих нам народів» [672, с. 461-462].

Саме тому, незважаючи на складні суспільні умови, поступово українці західноукраїнських земель викристалізовували власну ідентичність. Так, в 1820–1830-х рр. у Перемишлі біля єпископа Івана Снігурського зібрався гурток письменників і вчених: автор граматики о. Йосиф Левицький, етнограф о. Йосиф Лозинський і філолог о. Антін Лаврівський, які поклали початок культурному відродженню Західної України [495, с. 315].

А в середині – другій половині XIX ст. особливо виразно звучить тема виховання національно свідомої особистості у творчості письменників Західного регіону України. Саме в цей період завдяки просвітницьким ідеям

письменників-педагогів вдалося випрацювати теоретичні засади національної освіти та втілити основні їх положення в практику виховання дітей та юнацтва, а також дорослих. У цьому процесі, до прикладу, активну участь узяли жінки-освітянки Уляна Кравченко, Марійка Підгірянка, К. Малицька, Є. Ярошинська, І. Блажкевич, К. Попович та ін. Цінність діяльності зазначених письменниць підсилюється ще й тим, що вони в літературних творах зафіксували історичний хід подій означеної епохи, залишивши цілу низку художніх образів учнів, учителів, спогади про суспільно-історичні процеси аналізованої доби, новітню історію України тощо.

Тому не випадково в західноукраїнській літературі актуалізується національно-історична тематика: у такий спосіб літератори-педагоги прагнули показати нескореність українства, незборимість національного «Я», а також підняти дух нації, яка програла визвольні змагання 1918-1920 рр., так і не зумівши реалізувати віковічну мрію «злуки з Великою Україною». Закономірно з'являються в літературі культи героїв Крут, героїв Базару, Січових Стрільців, героїв боїв за Маківку, українського козацтва, Івана Мазепи, Т. Шевченка, Лесі Українки, а також культи рідної освіти та рідної книжки, просвіти, українця, фізично здорового, духовного багатого, речника антиалкогольного руху, поступового сільського господаря та сільської господині, які не тільки дбають про раціональне господарювання, а сповідують принцип «свій до свого по своє», що приведе в майбутньому до економічної та політичної незалежності української держави, культ нової генерації освічених хліборобів, які, використовуючи новітні методи господарювання, на основі здобутих знань, загальної культури зможуть «поступово» (ефективно) господарювати, стати не тільки заможними людьми, а й активними громадськими діячами, що поведуть за собою інших, культ нової плеяди кооператорів, які, як і сільські господарі, дбатимуть не тільки про власний матеріальний добробут, бізнес, а й розбудовуватимуть національний економічний механізм, культ матері-жінки-патріотки, національно-свідомої, активної українки, яка дбає про належне національне виховання дітей, та ін.

Цими темами західноукраїнська література й вирізнялася з-поміж європейських літератур «державних народів» та, безумовно, і від української радянської літератури.

Справжнім літературним явищем в історичній прозі міжвоєнного двадцятиріччя ХХ століття стали «Роксоляна» Осипа Назарука, «1313» Наталени Королевої, трилогія «Мазепа» Богдана Лепкого, «Шестикрилець» Катрі Гриневичевої, «Роксоляна» Антіна Лотоцького та десятки інших. Окреме місце з-поміж цих творів посідають твори історичної тематики, адресовані дітям та юнацтву. Патріотично наснаженими, до прикладу, є практично всі твори Андрія Чайковського, Антіна Лотоцького, які формували національно-патріотичні почуття в не одного покоління галицького юнацтва. Ідеалізуючи добу козацтва, Андрій Чайковський ще в 1907 р. створює свій перший історичний твір «у романтичному дусі» «За сестрою», а згодом «Віддячився» (1913), «Козацька помста» (1919), «На уходах» (1921), «Олексій Корнієнко» (1924), «До слави» (1929), «Полковник Михайло Кричевський» (1935), «Перед зривом» (1937) та інші, більшість з яких «виїмково» (уривками. – М.Б.) друкувалися на сторінках численних галицьких часописів, входили до читанок та підручників для українських шкіл УПТ «Рідна школа». Ці історичні твори були спрямовані на утвердження у свідомості дітей та юнацтва культу козака-героя, який бореться з ворогами України, захищає рідну землю, готовий віддати життя за її Україну, письменник ідеалізує Запорізьку Січ, а також наголошує: Московія повинна відповісти за всі кривди, зради, загарбання, заподіяні Україні та ін.

Тема визволення України з-під російського ярма – одна з наскрізних тем пенталогії «Мазепа» Богдана Лепкого, талановитого прозаїка, поета, перекладача, історика, літературного критика, художника, педагога, викладача українських гімназій, невтомного просвітника, довголітнього професора (і завідувача кафедри української літератури) в Ягеллонському університеті, укладача читанок для народних шкіл УПТ «Рідна школа», підручників з української літератури тощо, а також активного громадсько-просвітницького,

політичного, військового, дипломатичного діяча, волонтера, сенатора польського сейму, який, як і Олександр Барвінський, кваліфікував парламентську діяльність як дієвий засіб у відстоюванні інтересів українства, зокрема національного шкільництва, яке зазнавало утисків з боку польської адміністрації, ученого (Український вільний університет (УВУ) у Празі 1932 р. присвоїв науковий ступінь доктора гонорис кауза (почесного доктора), Богдана Лепкого титуловано академіком відновленої у Варшаві Києво-Могилянської академії, тощо. 1938 р. президент II Речі Посполитої за вагомий внесок у налагодження польсько-українського порозуміння іменував знаного українського парламентаря сенатором.

Мабуть, нема в літературі Західної України, окрім Івана Франка, такого масштабного письменника, громадського активіста, людини надзвичайно дієвої, яка залишила яскравий слід практично в усіх галузях гуманітаристики, культури і мистецтва. За міжвоєнної доби ХХ ст. у Галичині важко знайти письменника, популярнішого за Богдана Лепкого; «не було святочного числа репрезентативних часописів чи журналів без принагідного вірша Богдана Лепкого», – зазначав письменник-усусівець, літературознавець, згодом відомий культурно-просвітницький діяч і науковець в українській діаспорі М.Голубець [170, с. 9-32], а письменник-усусівець, науковець, громадсько-просвітницький діяч П.Карманський 1936 р. підкреслював: «Ні один календар не обходився без його «виводу» [363, с. 43]. Тому твори Б. Лепкого слугували важливим чинником виховання не тільки для дітей та юнацтва, а й дорослого населення, виконували важливу просвітницьку місію: розкривали важливі сторінки «правдивої історії» України, знайомили читача з національними героями українства, утверджували виховний ідеал – формування патріота і громадянина, активного поборника національних інтересів України.

Гідним подиву видається праця Б. Лепкого, яка на ниві українського письменства, освіти, науки, мистецтва, публіцистики, перекладацької діяльності, підручникотворення, журналістики, видавничої діяльності тощо. Василь Стефаник слушно зазначав: «Осібнo згадую мойого приятеля Богдана Лепкого,

який обняв у Кракові посаду в гімназії св. Яцка, як учитель... Всі знають його, як великого поета, як робітника і вченого, але не всі знають, як високо культивованій се чоловік, який він великий в розумінню ЦІНИТИ людей, як великих так і малих. Він для мене все був такий самий гарний, як його твори. Перший раз я з ним познайомився в Кракові і я вдячний долі, що я з ним зійшовся» [105, с. 9-11].

Отже, Богдана Лепкого можемо назвати Великим Українцем та Великим Європейцем, ідеологом українського національно-визвольного руху ХХ століття, дипломата, що прагнув налагодити польсько-українське порозуміння, власне, цей європейський вектор його життєдіяльності ще чекає свого дослідника. Постать Богдана Лепкого стала для багатьох поколінь юнацтва символом українського патріота, гідним наслідування.

«Мазепа» – знаковий твір в українській та й світовій літературі, що засвідчив великий таланти Б. Лепкого не лише як письменника, а й історика. Через оспівування доби Гетьманщини митець подає своїм сучасникам гідний узірець політичного устрою держави, виводить образ його мудрого й високоосвіченого очільника, інтелектуала, висококультурної людини, поетично обдарованої, національно-свідомого громадянина, великого патріота, державника, політика, дипломата, мецената, для якого незалежність держави – понад усе.

Зазначимо, що ця тема була доволі небезпечною в українській літературі: видання, у яких ішлося про гетьмана Івана Мазепу, трактувалися упереджено, тенденційно, вилучалися з ужитку, заборонялися.

Безумовно, ерудиція, здобуті знання, європейська освіта, студіювання на філологічному відділі Львівського університету історії та літератури за керівництва таких авторитетних учених, як Михайло Грушевський, Омелян Огоновський, Ісидор Шараневич та ін., приятелювання і спілкування з талановитим істориком-державником В'ячеславом Липинським, який, захоплюючись та звеличуючи минувшину України, висував ідею сильної державницької особистості, з істориком Олександром Барвінським, який ще

1918 р. переклав українською мовою та опублікував Костомарівську «Історію України в життєписах визначних її діячів», де подано історичний портрет Івана Мазепи, а також сімейне, родинне оточення, коло друзів – тогочасної галицької та європейської еліти із середовища вчених, письменників, педагогів, політиків, митців, художників, громадських та культурно-просвітницьких діячів, театралів, його дієва участь як активіста українського суспільного руху тощо – усе це поглибило державотворчі ідеї письменника і призвело до створення одного з наймасштабніших прозових історичних творів (роману-епопеї) в новочасній українській літературі, присвячених ідеї незалежності України, сприяло тому, що Б. Лепкий упродовж 1926-1929 рр. здійснив своєрідний письменницький подвиг – звернувся до образу Івана Мазепи, висвітлив дуже складну, болючу, політично небезпечну тему – боротьбу України проти Московії за свою державність, адже це апріорі за тогочасних умов в СРСР кваліфікувало Б.Лепкого за «націоналізм» як «ворога народу», а твір прирікало на повне забуття.

Отже, така реабілітація Івана Мазепи стала не тільки подвигом письменника-державника, а й справжньою літературною сенсацією. Однак, галичани були готові адекватно сприймати такий твір: рівень національної свідомості був належний.

Письменник на основі широкого кола історичних джерел, зокрема першоджерел про добу Гетьманату, гетьманування Мазепи, пропонує читачеві об'єктивний літопис історії тогочасної гетьманської України («Мотря» (1926, дві частини), «Не вбивай» (1926), «Батурин» (1927), «Полтава» (1928–1929, дві частини (по смерті автора побачили світ задумані й написані наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років останні частини епопеї «Орли» (1934), «З-під Полтави до Бендер» (1955)) – художньо відтворюють цю складну епоху в житті українського народу, його боротьби за державну незалежність). Найбільш вагомою з-поміж творів є трилогія в п'яти частинах «Мазепа». Наголосимо, що галицький читач знайомився з творчістю Б. Лепкого, присвяченою національно-визвольній боротьбі України, на сторінках часописів, де ще на початку ХХ ст.

були опубліковані його твори: 1906 р. – вірші «Полтава», «Ой гіркі тоті бенкети»; 1908 р. – «Мазепа» та ін., як, до прикладу, цикл віршів «Батуринські руїни», присвячений трагедії Батурина 1709 р. – славної гетьманської столиці, яка немилосердно і вщент була зруйнована царськими військами; 1914 р. – драма «Мотря».

Письменник відходить від усталеної в літературі Західної Європи традиції зображувати гетьмана Мазепу як романтичного героя, який постає в уяві читача насамперед як чоловік, який закоханий у Мотрю, тощо. Б. Лепкий не робить акцент на героєві, що переймається своїми любовними історіями, а показує його як державного діяча – будівничого сильної суверенної держави – України, який особисте життя підпорядковує національним інтересам з погляду українського державотворення та націотворення.

Пенталогія «Мазепа» Б. Лепкого стала своєрідним підручником духовності для декількох поколінь українських юнаків та дівчат, які своє життя присвятили боротьбі за українську ідею, а образ Івана Мазепи, Пилипа Орлика та інших козацьких ватажків, постатей української історії, зображених у романі-епопеї, слугували ідеалом патріота-державника, національного героя, який бореться за незалежність України від російського ярма, навчали українців, що треба розірвати споконвічні московські кайдани, не піддаватися облудним московським обіцянкам, а орієнтуватися на власну силу, військо, демократичність. У поезії «Ми не родились для руїни» поет так озвучить цю ідею: «Ми не родились для руїни, Ні для війни, для боротьби. Наш ідеал – добро країни, Ублагороднення юрби» («Ми не родились для руїни») [466].

Створений Б. Лепким образ Івана Мазепи формував у свідомості юних українців ідеал вождя української нації, полум'яного борця за її незалежність, безкомпромісного захисника ідеї вільної соборної суверенної України, людини-патріота і державника, благородного і висококультурного державного мужа, опікуна церкви, доброчинця, мецената освіти, науки, культури, глибоко релігійної людини. Власне, слова «Жити не для себе, а для України», які були життєвим кредо Івана Мазепи [466], відтак стали життєвим гаслом для багатьох

поколінь українських патріотів. Отже, не випадково письменник-педагог вибрав історичний твір як потужний засіб виховання національної свідомості, патріотичних почуттів, гордості за героїчне минуле українства дітей та юнацтва: Б. Лепкий у такий спосіб заповнює прогалину у «виховній лектурі» для зростаючого покоління.

Особливо героїка творів Б. Лепкого імпонувала ідеології українського скаутингу (товариству «Пласт»), юнацьким організаціям («Січ», «Сокіл», «Луг»), які свої курені називали на честь І. Мазепи, П. Орлика, І. Богуна та ін. Драматичні твори та «інсценівки» письменника не сходили з лаштунків сцен Західної України, аматорські самодіяльні трупи та професійні театральні колективи інсценізували не тільки п'єси, а й прозові твори, які користувалися небаченою популярністю з-поміж українства, зокрема і юнацтва. Таким чином твори Б. Лепкого, що стали бестселерами, виступили важливим засобом національного виховання дітей та юнацтва, чинником масового просвітництва українства.

Б. Лепкий велику увагу приділяв актуалізації та популяризації героїчного минулого українства, оспівуванню усталених державницьких традицій демократичного устрою, традицій політичного, культурно-освітнього життя, зокрема доби Києво-Руської держави та Козацької держави. Він створює літературні портрети великих українців, що стали образами-символами для української нації: Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, гетьманів Івана Мазепи, Петра Калнишевського, княжих дружинників і уславлених козаків, а відтак січових стрільців, вояків УГА, учасників національно-визвольних змагань 1917-1920 рр.

Б. Лепкий – письменник з виразною державницькою, соборницькою, громадянською позицією, який твердо вірив у щасливе майбутнє української держави, кордони якої простягнуться «ген над Дін».

Не випадково товариство «Просвіта», УПТ «Рідна школа» за міжвоєнного двадцятиріччя ХХ століття, усвідомлюючи велике виховне навантаження творів Б. Лепкого, усіляко популяризували його твори з-поміж українства. Так,

«Просвіта» власним коштом видала збірку «Під ялинку» (1930), історичні повісті «Сотниківна: Історична картина з часів Івана Виговського» (1931), «Орли» (1934), оповідання «Каяла» (1935), а УПТ «Рідна школа», до прикладу, 1931 р. – казки Б. Лепкого для дітей «Про діда, бабу і качечку кривеньку», «Про дідову Марусю і про бабину Галюсю», «Про лиху мачуху», тощо [312; 314; 321; та ін.]. Твори Б. Лепкого активно друкували західноукраїнські часописи («Діло», «Дзвони», «Дзвінок», «Сонечко», «Світ дитини», численні ілюстровані «календарі» «Просвіти», періодичні видання «Життя і знання», «Дажбог», «Літературно-науковий вістник», «Жінка», «Жіноча доля», «Жіноча воля», «Ілюстровані вісті», «Назустріч», «Краківські вісті», «Світ», «Письмо з Просвіти», «Просвітні листки», «Літопис Червоної калини», «Календар «Батьківщина», «Відродження» та ін.). Отже, творчість письменника стала важливим чинником виховання юної особистості, герої малої та великої прози Б. Лепкого (Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Богун, Тарас Шевченко, Маркіян Шашкевич, Петро Калнишевський, козаки тощо) стали виховним ідеалом для декількох поколінь українців.

За результатами нашого аналізу, лише в ілюстрованих календарях «Просвіти» з 1897 до 1935 р. було опубліковано 38 його творів, з них 27 поетичних та 8 прозових творів та одна «інсценізація». З-поміж віршів 20 на патріотичну тематику («Батуринські руїни» (1914); «Хоч би нам полягти», «Битва (На долині дим та порох...)», «На осінньому блакиті...» (1915); «Чи то буря, чи то грім?», «Журавлі», «Стоять коні», «Пісня Січових Стрільців (Видиш, брате мій...)», «Я бачила тебе у бою», «Лист Катрусі», «Рожа», «Думки» (1916) [344]; «О, краю наш! Свята руїно...» (1917); «Вставай (Збудився я вночі...)», «Дзвони (Ударте в дзвін...) (1918)»; «Вороне чорний! Ти з якого краю...» (1924); та ін. Так само більшість прозових і драматичних творів були присвячені героїчному минулому України: історичне оповідання про гетьманів України «З сумних часів», інсценізація «Кальнишевський у неволі» (1911); виїмок з повісті «У Векли» (ідеться про повість «Батурин». – М.Б.) (1928 р.);

«Розмова (виїмок з 2 тому повісті «Полтава»)» (1929); «Пригодяться» (уривок з повісті «Орлик») (1930); та ін.

Твори Б. Лепкого входили до навчальних програм українських приватних навчальних закладів УПТ «Рідна школа», їх уміщували в підручниках з української літератури для гімназій, у читанках для народних шкіл тощо, фактично вони стали ще за життя автора широко відомими з-поміж українства та улюбленими з-поміж читацької аудиторії: від дітей та юнацтва – до «поважних» сільських господарів. Таким чином, є підстави стверджувати: Б. Лепкий своєю історичною романістикою, зокрема пенталогією «Мазепа», громадсько-патріотичною лірикою сприяв формуванню патріотизму, громадянськості, утвердженню державницької ідеї у свідомості дітей, юнацтва та дорослих; реабілітацією постаті Івана Мазепи започатковує культ Мазепи як національного героя українства, що було революційним кроком, а також літературною сенсацією у мистецькому просторі. Так увиразнюється виховний ідеал у творчості Богдана Лепкого – формування дітей та юнацтва як національно-свідомих і духовно багатих особистостей, чинних патріотів, з християнськими чеснотами, високими моральними цінностями, для яких добро і самостійність майбутньої держави Україна важить понад усе. Цьому слугував культ Івана Мазепи – державника, самостійника, мудрого правителя, морального авторитета, національного героя- україніста, який боровся проти московського ярма.

Зазначимо, що такий же виховний ідеал у юних душах плекала через культ гетьмана Мазепи й Уляна Кравченко [812], яка «сміливо і звучно» у творах звертається до славного історичного минулого українського народу, апелює до постаті гетьмана, людини-легенди, людини-титана («Паде титан, Мазепа... Герой легенд, А нам – усе, за що страждав, – святе! Ім'я його в серцях живе! Ім'я його для нас – у кожний час Спів боєвий, що рве Вперед, вперед! До мет... (вірш «Паде титан»)) та героїки і трагізму Полтавської битви («Нічого це... нічого»): «Гей, не страшні нам дні твої, Полтаво, Коли народ не вірить в смерть, Коли іде на стрічу сонця ... Дня ... Коли на стрічу йде свободного життя!». Образ

Івана Мазепи, за задумом авторки, повинен давати віру українцям «у Волю... Долю ... У соборність». Ця поетична діалогія («Паде титан» та «Нічого це... нічого»), поєднана тематично, ідейно, утверджує в читача, попри невдачу спробу гетьмана звільнитися з-під московського ярма, оптимізм, поезії життєствердні, утверджують у свідомості читачів нездоланність національної державницької ідеї («...він паде один, Стає нас много... Дочок... Синів його... Стає народ...»). У цьому – великий письменницький і громадянський подвиг Уляни Кравченко. Кваліфікуємо ці твори як поетичні пророцтва, а також такі, які варто ввести до шкільних хрестоматій.

До історичної тематики зверталася Катря Гриневичева – письменниця, педагог, громадський і просвітницький діяч, активістка жіночого руху (свого часу очільниця Союзу українок у Львові), видавець, редактор. Так, 1909 р. за дорученням «Просвіти» почала редагувати дитячий часопис «Дзвінок» [321], який став настільною книгою для сімейного читання, дітей та юнацтва не тільки в Західній Україні, а й у Наддніпрянщині. Уже тоді на сторінках часопису молода письменниця друкує історичні оповідання «Перед похороном князя Романа», «Ярослав Осмомисл», «Княжичі».

Катрю Гриневичеву відносимо до когорти письменників, які писали для дітей і про дітей. Її перша збірка «Легенди і оповідання» (1906) присвячена тяжкому життю дітей бідноти. Однак автор не обмежується тільки описом безпросвітнього існування дітей, а й з великим психологізмом аналізує їхні вчинки, дії, характери, з неприхованою симпатією ставиться до своїх маленьких героїв.

Будучи народною вчителькою, маючи власних трійко дітей, вийшовши з багатодітної сім'ї (у родині Василя Банаха-батька було семеро дітей), письменниця добре знала душу дитини, чисту, добру, чуйну, а також її психологію. Учителька Катря Гриневичева добре усвідомлювала, як багато важить добір літератури для читання, яку вагому роль має книжка у житті дитини, тому дбала про розширення кола читання та прагнула, щоб книги мали виховне значення. Ось чому тексти її творів для дітей написані так, щоб

будили в душі патріотичні почуття, національну свідомість, культивували християнські чесноти.

Провід українських культурно-просвітницьких та педагогічних товариств, зокрема «Просвіти», РТП, усвідомлюючи виховний вплив книги на формування характеру дитини, її душевних якостей, патріотичних почуттів, видають художні твори для дітей і про дітей та науково-літературознавчі праці Катрі Гриневичевої: «Батько Петро і його діти», «Григорій Квітка-Основ'яненко, його літературна творчість», «Легенди і оповідання» (1902) [312; 313; 314; 321].

Великий вплив на формування її як письменниці, окрім Василя Стефаника, мав Іван Франко, який перший відзначив небуденний хист юнки до літератури, друкував твори Катрі Гриневичевої у виданнях, які редагував. Її можна віднести до духовних доньок Івана Франка, чий письменницький талант вплинув на формування юної письменниці. Відтак, за словами Володимира Дорошенка, бібліографа і літературознавця, «Гриневичеву можна назвати без перебільшення найосвіченішою жінкою в Галичині. Була вона справді репрезентативною постаттю в західно-українському житті й сміло могла заступати нас, наше жіноцтво й нашу літературу перед культурним Заходом» [260].

На відміну від Б. Лепкого, Катря Гриневичева звертається до більш ранніх етапів української державності – доби Галицько-Волинської держави другої половини XII – початку XIII ст., правління Романа Мстиславича. Ця тема в тогочасній українській літературі вперше так цілісно, яскраво, глибоко прозвучала на сторінках історичних творів Катрі Гриневичевої «Шоломи в сонці» (1928) та «Шестикрилець» (1935). Письменниця опрацювала історичні джерела, праці авторитетного історика Михайла Грушевського, Мирона Кордуби, Ісидора Шараневича, Дениса Зубрицького («Критико-історична повість временних літ Червоної або Галицької Русі» (1845), «Історія стародавнього Галицького князівства» в трьох томах (1852-1855)), однак не тільки через цикл оповідань створює художній літопис діяльності князя Романа Мстиславовича, а утверджує культ національного героя – князя-воїна, князя-

володаря, князя-державника, князя-мудрого політика, князя-вмілого дипломата, князя-людини великої лицарської честі, гідності, доброти і справедливості, який, проте, певним чином приречений на духовну самотність. Він – очільник держави, спрямовує всі зусилля на її об'єднання та зміцнення. Катря Гриневичева створює ідеальний образ державного правителя, для якого добро і процвітання князівства – вище власного добра і щастя.

Таким же патріотизмом наснажений твір «Шоломи на сонці», де в центрі уваги не тільки жорстока боротьба за спадщину Романа Мстиславича, а й боротьба народу проти угорських поневолювачів Галича, проти польських завоювників Волині, проти внутрішнього ворога – Рюрика Київського та його найманців.

Літературною знахідкою Катрі Гриневичевій став світлий героїчний і водночас трагічний образ дівчини-патріотки Ясині, яка героїчно бореться з ворогами та гине в цій боротьбі.

Таким чином, письменниця торкнулася цікавої сторінки становлення української державності, на сторінках її творів ожила історія; читач, юний і дорослий, дізнався про визначних історичних осіб та безіменних героїв доби Галицько-Волинської держави, коли нація виборювала право на власну державу та її майбутнє, будувала свою державність, захищала її від ворожих нападів і внутрішніх чвар.

Знаний науковець-літературознавець О. Грицай слушно зауважував: «Катря Гриневичева змогла у своїх творах дати відсвіт синтези визвольних змагань нашої теперішності, як одна з репрезентативних появ не тільки української літератури нашої доби, але й усього громадянського життя взагалі. І в тому і шлях Її Духа в майбутнє» [191].

Важливу виховну та просвітницьку функцію з 1870 до 1939 р. відігравали видання «Просвіти», зокрема настільні «ілюстровані календарі», які виходили щорічно, загалом за цей період було видано шістдесят річників, сумарний наклад яких сягнув сотні тисяч примірників. Є підстави зробити висновок про те, що вони стали справжньою «настільною» книгою для сотні тисяч

українських родин. Ці видання, окрім обов'язкового календарного складника, уміщували освітні, історичні, публіцистичні, господарсько-економічні, виховно-педагогічні матеріали, а також літературні твори та матеріали розважального характеру. Західноукраїнський читач знайомився з новинками новочасної української та світової літератури.

За результатами аналізу 60 річних ілюстрованих календарів «Просвіти» стверджуємо: практично всі матеріали слугували вихованню національно-свідомого, активного, дієвого українця-патріота, духовно багатой особистості, умілого господаря. До прикладу, видатний учений, педагог, історик, літературознавець, громадський діяч, політик Олександр Барвінський в ілюстрованих календарях «Просвіти» вмістив низку праць: «Літопис суспільної роботи і сили Русинів австрійських» (1886); «Києво-Печерська Лавра» (1891); «Боротьба за волю і самостійність України» (1917); «Володислав Федорович» (1920); «Галицька ідилля (Ніч кінчаєсь. Гаснуть зорі...)» (1923) та ін.

Відомий історик, педагог, громадський діяч Б. Барвінський у Календарі на 1916 рік умістив працю «Наше народне ім'я (Україна, українці, український)» [309]; знаний економіст, публіцист, фольклорист В. Навроцький – «Дещо про козаків запорожців і про їх ради військові» (1870); учений, педагог, письменник, дипломат, політичний, громадський діяч, історик М. Кордуба – «Старі й нові держави» (1921)», та ін., історик, педагог, політик, громадський діяч М. Чубатий – «Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки» (1921), відомий галицький політик, юрист, державотворець, публіцист, журналіст і письменник О. Назарук – «Про значіння українських січових стрільців» (1916), «Що наш нарід винен українським січовим стрільцям: про стрілецькі пам'ятники» (1917), «Ой Морозе, Морозеньку...» [309] (1918), священник, громадський діяч, письменник М. Мурава (Сильвестр Лепкий) – оповідання «Як я вдалася» (1898), вірш «До руських жінок (О руська жінко...)» (1899); вірш «До хліборобів (Та чого ж ви зажурились...)» (1900) та ін.

Історична тематика наявна у прозових творах Антіна Лотоцького «Іван Коновченко» (1910), «Під Винницею» (1911), «Михайло Семиліток» (1913),

«Останній з орлиного роду», «Він відпокутував» (1917), «Тоді, як галич на Галич налітала» (1924), Юліана Опільського «Боротьба тіней: Начерк з р.1399» (1921), «Яничари» (1930), Анатолія Курдидика «Листя знає зжовкле...» (1930) та ін. [309].

До прикладу, у Новому ілюстрованому календарі товариства «Просвіта» на звичайний рік 1930 [585] були вміщені твори Антіна Чайківського «Огняна проба», присвячені українському студентству (с.2-13); Богдана Лепкого «Пригодяться!» (Виймок з повісті «Орлик») (с.13-18), письменника і педагога, тодішнього (30-ті рр. ХХ ст.) громадського, культурного і пластового діяча Підкарпатської України Володимира Бірчака «Із притч» (с.34-35), оповідання Юрія Кміта «Квітні левади» (с. 36-40), вірш Антіна Вартового «Летить думки» (с. 19-32) та ін., що засвідчує наявність у літературному процесі Західної України як професійних, знаних письменників, так і маловідомих авторів (Юрій Кміт, Антін Вартовий).

Окреме місце в ілюстрованих календарях посідала тема національно-визвольних змагань українства (1917-1920 рр.). Так плекався культ січового стрілецтва. Тут побачили світ твори С. Чарнецького «З невисланих листів (Ще нині сниться мені сталь блискуча)», «Пісня Січових Стрільців (Гей у лузі червона калина похилилася...)» (1915), «При дорозі» (На Поділля при дорозі...), «Виє буря коло хати...», «Іванові!», «Гей, сипле сніг, невпинно сипле сніг...» (1918), А. Курдидика («Хієрон» («Пролетів буревій над Гелядоб...»), «Братові» («Там, при тій доріжці в полі...»), легенда «Бабське літо» (1930), «Сірі стежі» («Сірі стежі ввійшли у хату...»), «Попливемо» («Виходи! І судно пхнемо в боки!..» (1931), «Назустріч рокові» («І ти надійдеш знов, весняний і крилатий...») (1936), «Просвіти армія іде» («Хай наша пісня волі і віри...») (1939), пісні (тексти та ноти) Михайла Гайворонського «Пожурились молоді хлопці...», «Через балку летить галка...», «Про Нечая...» (1923) [893], які виховували юнацтво в національному дусі, формували високі патріотичні почуття, виховували юнаців та дівчат як дієвих і активних громадян, що працюють на ниві просвітництва.

Під псевдонімом Чіпка Галактіон друкував прозові й поетичні твори науковий та літературний літописець історії Українських Січових Стрільців Роман Купчинський: оповідання «У темну ніч», вірші «В ночі над Стрипою (Злинув знову сніг сріблястий...)», «Слідами війни» («Було колись літа щасливі...») (1917), вірш, що став піснею, «Ой та зажурились стрільці січовії...», вірш «Галичанам» («Стомились ви в нерівнім, лютім бою...») (1922), оповідання «Безпечний захист» (1926), вірш «Дума про смерть Хведора Черника» («Гей у неділеньку святую дуже рано...») (1928), оповідання «Перша невдача» (1929), «Завіяні» (1931) та ін. [566-569; 311; 344; 355; 600].

Зазначимо, що ілюстровані календарі «Просвіти» на 1915, 1916 рр. [309] були присвячені національно-визвольним змаганням українства, з великого часу. Воєнний літературно-науковий збірник. Львів, 1916. [311].

Тема національної ідеї, незборимості українського духу, боротьби за соборну суверенну українську державу особливо гучно прозвучала за доби національно-визвольних змагань українства на початку ХХ ст.

У цей час у літературі Західної України зароджується унікальне культурне явище, аналога якому немає в жодній світовій літературі та культурі – літературний феномен українського січового стрілецтва, який полягав, по-перше, насамперед у тому, що сама героїчна і водночас трагічна доба боротьби Легіону Українських січових стрільців (УСС) «писала» високопатріотичну літературу, творила майстерні художні полотна, надзвичайно ліричну музику, а також бойові, маршові пісні, інструментальну музику тощо.

По-друге, творцями цього героїчного поетичного та прозового епосу стали реальні учасники героїчної боротьби – вояки-усуси (Додаток Б.2), які добровольцями зголосилися до лав Легіону УСС, щоб виборювати незалежність України.

По-третє, література формувалася фактично «в окопах», творилася за гарячими слідами, її кваліфікуємо як поетичний літопис національно-визвольних змагань українства, її автори, беручи участь у національно-визвольних змаганнях, стали літописцями стрілецької слави.

По-четверте, авторами поетичних і прозових творів були не тільки професійні письменники, а й «літератори з народу» (цей феномен побачимо і за міжвоєнного двадцятиріччя ХХ ст., коли на сторінках західноукраїнських часописів друкуються десятки невідомих у літературних колах авторів, які, проте, ставали популярними серед читацького загалу).

По-п'яте, середній фізичний вік письменників доби січового стрілецтва 20-22 роки (1914 р., коли почалося формування лав Легіону УСС, Василю Бобинському, до прикладу, ішов шістнадцятий рік, Олесеви Бабію було 17 років, Юрієві Шкрумелякові – 19 років, Михайлові Кураху – 19 років, Романові Купчинському йшов 20 рік, Юліанові Назараку виповнилося 21 рік, Михайлові Гайворонському – 22-ий, Миколі Голубцю – 23 роки, Левкові Лепкому – 26-ий, Степанові Чарнецькому – 33 роки, Антінові Лотоцькому – 33 роки, найстаршому з-поміж них – Богданові Лепкому – 42 роки), що мало відбиток на характері, тематиці, ідейності, ліризмі творів.

По-шосте, твори українського літературного ренесансу 1914-1920 рр. – це справжні шедеври українського письменства; без читацьких промоцій, без реклами, без презентацій та інших засобів спеціального анонсування вони одразу ставали справжніми бестселерами, поширювалися з вуст в уста, народжені в окопах, вони легко покидали їх, мандрували з-поміж стрілецтва, разом з вояками Легіону УСС, а відтак з УГА поширювалися Україною, їх підхоплювало мирне населення, що спричинило той факт, що практично всі ліричні твори братів Богдана та Левка Лепких, Р. Купчинського, С. Чарнецького, М. Гайворонського та ін. авторів стали народними піснями. (Додатки Б.2, Б.5)

По-сьоме, феномен цього пласту літератури полягає і в тому, що він став надзвичайно важливим і дієвим чинником національно-патріотичного, громадянського виховання декількох поколінь українців, цю поезію за 1920-1930-х рр. активно підхопили українські громадські дитячі та юнацькі організації, зокрема «Пласт», «Сокіл», «Луг» (як, до прикладу, «Не сміє бути в нас страху» - вірш-пісня, що стала гімном пластунського «Ордену Залізної

Остроги»)), їх використовували як дієвий засіб українські громадські освітні, просвітницькі, жіночі товариства для виховання дітей та юнацтва, узяли як складник своєї ідеології вояки УПА, багато пісень, народжених в окопах 1914-1920-х рр., стали маршовими в лавах УПА, навіть знаковими, виконувалися як гімн.

По-восьме, творцями професійної та самодіяльної літератури доби національно-визвольних змагань на початку ХХ ст. стали вихідці із середовища «Січей», «Пласту», «Соколів», вихованці українських гімназій, виділових шкіл РТП, українське студентство, які були вже сформованими національно-свідомими особистостями, із чіткими світоглядними позиціями, ідейними установками: «Україна – понад усе». Саме такі яскраво виражені патріотично-державники стали виразниками нового типу українця епохи українського ренесансу, який, окрім іншого, є людиною-інтелектуалом, винятково обдарованою, талановитою, працьовитою, надзвичайно багатогранною, духовно багатою, морально красивою.

По-дев'яте, мабуть, жоден інший пласт літератури не зазнав такого забуття, таврування в офіційній радянській літературі, як література українського січового стрілецтва. Понад 100 поетичних творів, які в Західній Україні виконувалися і жили з-поміж народу і за доби тоталітарного режиму другої половини ХХ ст., були брутально викреслені з української літературної скарбниці, а її автори тавровані як буржуазні націоналісти та вороги народу. До прикладу, написаний ще 1914 р. вірш-пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького став поетичним символом національно-визвольної боротьби, швидко покинувши позастрілецьке середовище, уміть набув широкого розголосу, з'явився на сторінках численних збірок пісень, ставши свого роду національним гімном українства, розлетівся Україною, позаматериковою/діаспорною Україною, увійшовши в духовне життя всього національно-свідомого українства.

По-десяте, у жодній іншій літературі, мабуть, не злилися воедино в одному творі високий героїзм, трагізм, тонкий ліризм, які торкають душу і серце

кожного, не залишають байдужими жодного читача, кличуть до боротьби, будять національний дух, утверджують у думці про здобуття вільної соборної української держави, кличуть до самозречення в її ім'я («Кидай неньку стару, кидай любку свою, Бо настала велика потреба»).

По-одинадцять, творцями цих творів були неординарні, надзвичайно талановиті юнаки, які мали великий природний хист не тільки до письменства, а й до музики (до прикладу, С. Чарнецький, автор пісні «Ой у лузі червона калина похилилася», Левко Лепкий, Роман Купчинський та ін.), композиторської діяльності, тонко відчували мистецтво, тому їхня поезія наспівна, легка, яка сама лягає на музику. І навпаки, композитори-музиканти відбулися як поети (М. Гайворонський та ін.). Так, М. Гайворонський, Л. Лепкий, Р. Купчинський та інші безіменні талановиті юнаки стали поетами-піснярами («Йде січове військо», «Іхав козак на війноньку», «Ой, впав стрілець» Михайла Гайворонського; «Накрила нічка», «Човен хитається», «Як з Бережан до Кадри», «Боже Великий, Творче всесильний, «Вдаряй мечем, вдаряй, вдаряй», «Готуй мені зброю», «За твої, дівчино, личенька пишні», «Мав я раз дівчиноньку чепурненьку», «Не сміє бути в нас страху», «Накрила нічка», «Як стрільці йшли з України, «Ой там при долині», «Пиймо, друзі», «Заквітчали дівчатонька», «Засумуй, трембіто», «Зашуміли верби при потоці» та ін. Романа Купчинського тощо) (Додатки Б.2, Б.5). Їхні твори перетворилися в пісенні хіти, на яких у національному дусі виховувалися цілі покоління юнаків та дівчат.

Усуси, справедливо вважаючи себе духовними спадкоємцями українського запорозького війська, невід'ємним складником свого побутування на війні вважали українську народну пісню, тому у стрілецьких окопах було створено десятки авторських пісень, пісня допомагала жити серед воєнних лихоліть, вона фіксувала реальні факти, імена, відображала побутування вояків, розповідала про їхні переживання, почуття, кохання, розлуку, смерть побратимів і героїку звияжної боротьби, «веселі й сумні переживання товаришів зброї». Таким чином в українській культурі постало таке унікальне явище, літературний феномен, як стрілецька пісня, якій судилося стати важливою зброєю за

українську державність, чинником духовності українства, важливим виховним засобом не одного покоління дітей та юнацтва.

По-дванадцяте, мабуть, з огляду на юний вік авторів стрілецьких творів література доби національно-визвольних змагань така різнопланова, різножанрова: від героїчної, маршово-бойові («Ой у лузі червона калина» С. Чарнецького), «Маршують вже повстанці», «Ми йдемо в бій, земля гуде», «Не сміє бути в нас страху Р. Купчинського, «Йде січове військо», «Чи то буря, чи то грім» Богдана Лепкого; «Бо війна війною», «Ой видно село, широке село під горою» Левка Лепкого та ін.), до ліричної (любовної («Ой нагнувся дуб високий» Миколи Голубця, «Синя чічка» Василя Бобинського, «Човен хитається серед води», «Як з Бережан до Кадри січовики манджали» Р. Купчинського; «І снилося з ночі дівчині, що маки в гаю процвітали...», «Колись дівчино мила..», «Ішов відважний гайовий» Левка Лепкого), колискової («Маєва нічка» Левка Лепкого, «Накрила нічка» Р. Купчинського), «жалобної» («Ой там при долині», «Заквітчали дівчатонька», «Ой впав стрілець» Р. Купчинського, «Коли ви вмирали» Михайла Кураха), жартівливої («Гей ви стрільці січовії» Клима Гутковського, «Бо війна війною, вісьта, вйо!» Левка Лепкого та ін.). Окреме місце посідає стрілецький гумор, зокрема ліричні вірші, що стали піснями, гумористичного змісту «Зажурились галичанки» Р. Купчинського, «Мав я раз дівчиноньку чепурненьку», «Ой на горі, на Маківці» та ін.) (Додатки Б.2, Б.5), де органічно поєднана героїка та гумор.

По-тринадцяте, літературний феномен – і в тому, що основне ядро стрілецької літератури презентувало тернопільське гроно письменників (Б.Лепкий, Л.Лепкий, С.Чарнецький, М.Гайворонський, Р.Купчинський, Ю.Назарак, К.Гутковський, А.Лотоцький, Ю.Назарак та ін.). Ці стрілецькі автори стали людьми-легендами, а їхні твори – легендарними, що пережили час.

По-чотирнадцяте, наголошуємо ще на такому оригінальному літературному явищі, як колективний поетичний витвір, що мав місце в середовищі стрілецьких поетів. Річ у тім, що появу поетичного буму на ниві національно-визвольної боротьби пов'язуємо зі створенням у лютому 1916 р. т. зв. Пресової

кватири УСС, яка, згідно із Правильником (статутом. – М.Б.) мала дбати про піднесення «української свідомості і честі» сформованого в перші дні Великої війни (вересень 1914 року) понад десятитисячного легіону українських добровольців. Ця нова і юна генерація патріотів, що утворила українське військо в складі Австро-Угорської армії (за умов бездержавності) потребувала таких творів, щоб формували бойовий патріотичний дух, звали до боротьби за незалежність України. Отже, творячи нові вірші, пісні й нові мелодії, стрілецькі митці сприяли формуванню пісенного та інструментального, хорового репертуару зі стрілецьких поезій, пісень, музичних та драматичних творів. Із цією метою при «Пресовій квартирі УСС» було створено відділи: історичної хроніки, прикладного мистецтва, видавництва, музики, співу, покликані «представити докази чинної участі українського народу у війні перед судом історії». Активними діячами цього своєрідного стрілецького агентства ідеологічної національної пропаганди були Р.Купчинський, Л.Лепкий, С. Чарнецький, М. Гайворонський та ін. До прикладу, вірш «Ой покрились білим снігом полонини», який приписують В.Бобинському, Л.Лепкому, М.Гайворонському, поставлений на музику М. Гайворонським, був присвячений молодому буковинцеві, який пішов на чужину шукати кращої долі, там і загинув. Пісню «Гей там, у Вільхівці» Р.Купчинський написав спільно з Л.Лепким.

Як зізнавався, будучи в еміграції, Р. Купчинський, найкраще і найдорожче було написано ним з болю та горя, у війну. Перелік цих творів великий, окрім згадуваних, це «Боже великий, Творче всесвіту» (стрілецька і пластова молитва), «Готуй мені зброю», «За твої, дівчино, личенька пишні», «Зажурились стрільці січовії», «Підганяйте, хлопці, коней», «Стрільцем бим бути рад», «Чи знаєш ти», «Човен хитається серед води» («Чом в тебе, дівчино, уста солоденькі»), «Як стрільці йшли з України» та ін. Уродженець Поділля, чимало творів написано на Тернопільщині, де з боями проходили січові стрільці: «Ой там при долині» (1915), «Заквітчали дівчатонька» (гора Лисоня біля Бережан – с. Вільховець), «Гей там, у Вільхівці» (спільно з Левком Лепким, написана після

бою під с. Потутори), «Як з Бережан до кадри» (написана під час переїзду УСС з Бережан до Коша), «Ой шумить, шумить» (с. Тудинка над Стрипою; усі – 1916), «Вдаряй мечем» (1917), «Пиймо, друзі» (1918), «Ірчик» (Мирославу Ірчанові), «Бодріться» (всі – 1920), «Ми по таборах і тюрмах» (1921), «Лети, моя думо» (1922) та ін., пісенних текстів «Ой впав стрілець» (1916, с. Тудинка, музика Михайла Гайворонського), «Ой зацвіла черемха» (1917, музика Антіна Баландюка) та ін. [824].

Левко Лепкий постає неперевершеним ліриком, чий твори торкають глибоко душу читача. Він також відбувся як поет і композитор, автор творів на героїчну тематику. Вірші «Коли скорше гір Карпатів», «Йде січове військо» увиразнюють національно-визвольні змагання УСС, творять яскраві героїко-трагічні сторінки літопису цієї боротьби («Йде січове військо В боротьбу криваву: Як поборем вороженьків – Здобудемо славу») [468, с. 294]. Вони, безсумнівно, повинні увійти до скарбниці української класичної поезії, а також до шкільних та університетських хрестоматій з української літератури.

Зауважмо, що вже з весни 1915 року в українській літературі Західної України широко розвивається тема героїчних боїв усусусів за г. Маківку, що започаткувало культ героїв Маківки, яких у своїх творах увіковічнила низка письменників, а також у народних піснях безіменні автори (додаток Б.1). Тут бачимо не тільки узагальнений образ українських лицарів ХХ ст., а й конкретні історичні постаті, як-от Олена Степанів – знаменита жінка-січовий стрілець, чия особа стала легендарною

Бандажує, сповиває
Ті стрілецькі рани.
А була та Степанівна
Ще краща від мами.

*«Там на горі, на Маківці, зацвіла калина,
Б'ються стрільці на Маківці, ціла Україна.
Там Олена Степанівна з стрільцями воює,*

Б'ються стрільці на Маківці, вона бандажує.

Бандажує, завиває всі стрілецькі рани.

Вона краща товаришка від рідної мами.

Україна, Україна, а ми твої діти,

Забрали нас вороженьки – мусимо терпіти»

Поезією «Питається вітер смерти» відгукнувся про подвиг січових стрільців в боротьбі з московськими військами за гору Маківка юний поет-усусус Юрко Шкрумеляк (вірш став піснею, автор музики Михайло Гайворонський) (Додаток Б.1).

Уляна Кравченко продовжила культ Маківки у своїх творах. Так, героїці стрілецького бою на г. Маківка присвячено однойменний вірш «Маківка» [480, с.2]:

«Три дні та три ночі, там шаліли бої,

Маківку вдержали!

– Хто? Які герої?

– Як герой зоветься?

Хто спас від заглади?

Хто вдержав ту повінь – москалів бригади?

Маківку вдержали стрілецькі чети,

Військо Січове, що йшло на багнети».

Одна з перших авторів, хто увиразнив подвиг юних захисників Маківки від «дич-орди» – московського війська. Стрільці – «діти ще – ще учні», які непохитно стояли перед московською ордою. Тут ідеться про пластунів, які брали участь та полягли в цих боях за «небо ... сине», «сонце ... яснее». Автор поетизує героїзм усусусів, плекає надію і вірить, що ця жертва немарна: «Зміняться люди...», «...щезне і розтає лід в груди...», «...згине, пропаде темная ненависть і цвіль ...».

Український скаутинг – предмет особливої уваги письменниці, усвідомлюючи значення цієї дитячо-юнацької організації для патріотичного,

громадянського виховання зростаючої особистості, одна з перших звертається Уляна Кравченко до дівчат/жінок пластунок, своїх духовних «сестер» у поезії «Ластівки», уміщеній у часописі «Жіноча доля» за 1930 рік (Ч.29). Авторка оспівує їх патріотичний дух, активну громадянську позицію, фізичні та духовні якості, пластунок порівнює з ластівками, що здіймають крила до лету, «в простір ... до сонця ... до краси» [428, с. 1].

Іншому українському громадському дитячо-юнацькому товариству – «Лугу» Уляна Кравченко присвятила вірш «Пісня луговиків», що була вміщена в часописі «Жіноча воля» за 1932 рік (Ч.13) [432, с.1]. Ці твори слугували популяризації з-поміж юнацтва ідеології українського пластового руху, були чинником фізичного та громадсько-патріотичного виховання.

Знаковим у творчості Уляни Кравченко (Додоток Л) є вірш «Фрагмент», надрукований у тому ж часописі (1930, Ч.11) як свідчення великої любові письменниці до України («Україно! єдина ти на світі, Яка мені ти мила і свята; Моя ти Нене, я ж Твоя дитина, Що зміст душі завдячує Тобі») [429, с.1]. Зазначимо, що публікування такого змісту поезій на сторінках тогочасних популярних жіночих видань слугувало дієвим засобом виховного впливу на жінок-читачів, цільову аудиторію таких часописів, а також на їхніх дітей. Ця громадсько-патріотична лірика Уляни Кравченко формувала не тільки жінку-громадянку, патріотку, а й відповідно впливала на виховання патріотичних почуттів у дітей та юнацтва.

Такими ж є її поезії «У нас свій спів» та «Свято пісні», у яких актуалізовано виховний потенціал рідного слова, української пісні, не випадково письменниця-педагог зазначає: «Дітей своїх їх ми будем вчити. Хоч мало б сто указів боронити, Ми не дамо її стоптати ворогам!» Житиме пісня – житиме й Україна – стверджує авторка [430, с.14].

Поезія «Відгуки минулого» присвячена національно-визвольній боротьбі українського народу, тут увиразнений культ Листопадового зриву, доби ЗУНР. Уляна Кравченко актуалізує сучасникові славні сторінки української державності, здобуття українцями своєї держави – Західно-Української

Народної Республіки, означає важливий поступ до незалежності українства. Палкий заклик до боротьби звучить у патріотичній поезії «Гей, на бій ставаймо, браття!» («Гей, на бій ставаймо, браття, розпалім огонь завзяття; жар огріє наші груди, і підуть за нами люди, як один підуть до бою!») [430, с.17].

Такий характер мають і поезії «Наш стяг!», де авторка стверджує: «ми не раби, у нас є честь!» та «Заграви блиском наш стяг сіяє...» (Заграви блиском наш стяг сіяє, огнем палає й кличе з бій! Агей! Хто волі, хто прав бажає запрягти тут на стяг мерщій ? Гей, кріпим, кріпим серця! нам немає вороття! Перелилась чаша вщерт! або воля, або смерть!» [430, с.18].

Творча спадщина Антіна Лотоцького (1881-1949) – знаного письменника та педагога (викладач Рогатинської гімназії УПТ «Рідна школа») – налічує близько 13 книг, з-поміж яких повісті, оповідання, вірші, сценічні картини. Наразі актуалізуємо його історичні твори, які для декільком поколінь українських дітей були настільними книгами, позаяк активно видавалися та популяризувалися українськими громадськими товариствами «Просвіта», УПТ «Рідна школа» та ін. [430, с.14].

Митця кваліфікуємо як одного із зачинателів історичних художніх творів для дітей. Він став одним із піонерів у педагогіці: засобами художніх творів у доступній формі навчав дітей української історії. Цікаво й образно розповісти про українську історію – ключове педагогічне кредо А. Лотоцького. Феномен письменника полягає і в тому, що він органічно поєднав у своїй особі дві іпостасі: педагога та письменника, де абсолютно неможливо провести межу та визначити, де закінчується педагог, а де починається письменник. У всіх без винятку творах проявилось життєве кредо автора – розповідати дітям про події героїчної та складної історії українського народу, виховувати любов до рідного краю. Першою на педагогічному й письменницькому горизонті з'явилася історична повість з часів Хмельниччини «Триліси» (1910). А загалом творча спадщина письменника становить десятки історичних наукових та художніх творів, написаних доступно, ідейно, системно, послідовно та логічно. Так, 1934 р. у світ вийшла чотиритомна «Історія України для дітей», а також «Мандрівки

Мишки-Гризокнижки по Львову», оповідання «Три побратими» та ін. Наступного року – історичні повісті, оповідання, географічно-краєзнавчі «оповіді»: «На світанку», «Козак Гайда», легендарне оповідання про початки Києва (1935) [868]; 1936 р. – «Княжа Галиця», 1937 р. – «Отрок князя Романа», «Роксоляна. Історичне оповідання з XVI ст., поема «Золоті ворота»; 1938р. – «Від Ля Плати по Анди. Землеписне оповідання»; «Колосся Божої Матері. Марійські легенди», вірші «Пригоди Ромка Помка», цикл оповідань з вітчизняної історії «Було колись на Україні» (кн. 1 – 5, 1934 – 1938), 1939 р. – вийшла у світ книга «Сім чудів світу» та написана одна з найважливіших книг письменника «Княжа слава», яка побачила світ 1942 р. за часів німецької окупації.

Найбільше хист письменника-педагога проявився у 1920 – 1930-хх рр., коли він повернувся до праці в гімназію в Рогатині (1920 – 1923 рр.) та перебував у «столиці Опілля». Саме тут активно починає працювати над створенням науково-методичного забезпечення навчальних предметів – історії, української мови, української літератури, зарубіжної літератури.

А. Лотоцького можемо віднести до вчителів-новаторів. Його педагогічні інновації полягали у створенні історичних творів для дітей: «Пан Коцький», «Вільгельм Тель» (1920), «Смертне зілля», «Червона Шапочка», «Чорнокнижник з Чорногори» (1921), український вертеп «Віфлеємська зоря», сценічний образок «Гостина св. Миколая», сценічну гру «Коник-стрибунець» (1922), повість «Наїзд обрив» (1923), «Пригоди Лиса Микити», «Казка про Шевченка...» (1924), «Сон місячної ночі», «Царівна-жаба», повість «Кужіль і меч» (1927), сценічна картина «В ніч святого Миколая» (1931), «Відкриття Канади», «Іван і Гануся. Драматична казка» (1932), «Історичні оповідання», «Перша проща» (1933) [868].

У 1923 р. А. Лотоцький залишив учительську працю, щоб займатися насамперед письменницькою і видавничою діяльністю. Тут проявився його ще один письменницько-педагогічний подвиг – створення спеціальних видавництв, метою яких стала дитяча література та література для дітей та юнацтва, зазвичай

національно-патріотичного змісту. Так, разом зі своїм колегою, педагогом і письменником Миколою Угрином-Безгрішним організували в Рогатині видавництва «Журавлі», «Сині дзвіночки», видавали журнал «Рогатинець» – орган УПТ «Рідна школа», де А. Лотоцький публікував твори національно-патріотичного та громадянського звучання. Зазвичай підписував псевдонімом «Я. Вільшанко», публіцистичні твори на потребу дня – «Лотон», байки і сатири – псевдонімом «Тото-Долото». Участь А. Лотоцького в редколегії часопису «Світ дитини», що виходив у Львові, де в кожному числі було вміщено твори А.Лотоцького (вірші, оповідання, драматичні сценки), мала велике освітнє значення [314].

Його відносимо до тих письменників, які за започаткували створення «сценічних» творів для дітей, дбаючи таким чином про позашкільну та позакласну освіту й виховання, естетичний розвиток особистості, формування риторичної культури, виразного читання, розвиток шкільного драматичного мистецтва тощо.

Як знавець низки іноземних мов, А. Лотоцький знайомив дітей з найкращими зразками світової літератури, відбувся як письменник-перекладач.

Усвідомлюючи вагу літератури, історії, географії, усної народної творчості рідного краю як чинника громадсько-патріотичного виховання дітей та юнацтва, А. Лотоцький актуалізував (слідом за Іваном Франком) краєзнавчий аспект художньої літератури, він є автором циклу краєзнавчих оповідань.

Чимало патріотично наснажених творів А. Лотоцький створив за доби національно-визвольних змагань, про що йшлося вище.

Уже за доби національно-визвольних змагань професійні та самодіяльні письменники Західної України започатковують тему соборності української держави. Так з'являється низка творів, присвячених Акту злуки 22 січня 1919 року. 22 січня стає днем-символом для українства по обидва боки Збруча. Культ 22 січня, актуалізований у творчості письменників-усусів, а відтак підхоплений іншими письменниками, покликаний був формувати ідею єдиної соборної української держави. Твори із цієї тематики, опубліковані на сторінках

українських часописів за доби поразки національно-визвольних змагань, мали підносити національну свідомість, плекати високі патріотичні почуття в дітей та юнацтва, нагадувати сучасникам про героїчну боротьбу українства за державну незалежність. Таке ідейне навантаження має вірш Уляни Кравченко «На спомин 22 січня 1918-1919 р.» (Додаток Л), опублікований у часописі «Жіноча доля» за 1930 р. [430, с. 1].

А хоч у хуртовині
ми втрапили усе,
Надія в нашій серці буває і цвіте.
Лишилися руїни,
Лишилась нам тюрма,
Однак у нашій серці
Є віра – все живе.
Не поборов нас ворог,
Бо духа не зборов, -
Бо є у нашій серці
Для Вітчизни любов!
Нам віри в нашу правду
Не взяли вороги...
Ми шляхом, хоч тернистим,
Ідемо до мети.
Бадьоро йдемо і сміло
На зустріч дням, що йдуть...
Борня – аж до перемоги!
Борня – це наша путь!
Землі дали данину –
Героїв наших кров!..
Серця у сталь змінили...
Нам ворог не зборов!
Хоч бурі – хуртовини

Лишилась нам тюрма.

В душі є жар завзяття,

Є пісня боєва! [431, с.1].

Олесь Бабій, який сімнадцятирічним юнаком воював у лавах УСС, належить до наймолодших поетів-усусів (Додаток Б.4), саме віршем «На Київ» («Гей, волинськими шляхами») він дебютував в українській літературі (опубліковано в газеті «Стрілецька думка» від 5 жовтня 1919 року під псевдонімом «Хмелик»:

Гей, волинськими шляхами

І безмежними степами

Горде військо в бій іде.

Ідуть Стрільці Січовії,

Линуть орли степовії,

Громом пісня їх гуде –

Гей, бій буде! [431]. (Додаток Б.4)

Вірш створений за гарячими слідами, фактично під час наступу на Київ об'єднаного українського війська. Цікаво, що його було опубліковано в газеті «Стрілецька думка» від 5 жовтня 1919 року, а до того часу вже покладено на музику М. Празьким, твір увійшов до репертуару військових оркестрів.

Олесь Бабій не тільки зображає тяжкі будні стрілецького війська («Голод, втома з ніг кидає, А сліди їх заливає Кров, що з босих ніг пливе»), але підкреслює запорізький дух новітнього козацтва ХХ ст., нездоланність славного стрілецтва («Йдуть стрільці, ідуть герої І сліди, шляхи всі свої Кров'ю, трупами значать»), героїзм їхнього чину («Не страшна їм смерть, могила, Ні грізна ворожа сила: В Київ волю зустрічать Вірли летять») [431].

Отже, поетичні та прозові твори історико-патріотичного змісту, літературно-критичні статті, публіцистика, фейлетони, розвідки з історії січового стрілецтва, мемуари – усе це належить до творчої спадщини репрезентантів літератури Західної України досліджуваного періоду, які збагатили українську скарбницю національно-патріотичною тематикою,

своєрідною художньою образністю, достовірністю зображуваного; феномен цієї літератури, окрім іншого, полягає і в тім, що за цієї доби було створений новий оригінальний жанр літератури – стрілецька пісня, яка, наснажена великою енергетикою патріотизму, героїзму і величі українського духу, стала літописом героїчної боротьби українства за свою державність, виразником української ідеї, справжнім оберегом духовної спадщини української нації, перетворилася у пласт народної пісенної творчості. Література цієї доби стала важливим чинником національного виховання дітей та юнацтва, актуалізовані у творчості письменників герої (Іван Мазепа, Іван Богун, козацтво, січові стрільці та ін.) перетворилися на виховний ідеал для багатьох поколінь українців.

4.2 Ідеї виховання у творах західноукраїнських письменників

За результатами аналізу літературної спадщини письменників педагогів, у творчості яких найбільше актуалізовано тогочасних педагогічних ідей, які актуальні й за умов сьогодення, виокремлюємо низку напрямів виховання та дидактичних положень. Назвемо окремі з них, найбільш увиразнені у літературній спадщині письменників Західної України XIX – 30-тих рр. XX ст.

Національна ідея – основа виховання і навчання особистості (репрезентантами є письменники-представники державницького напрямку, дитячі письменники, письменники-педагоги). Ця ідея – ключова у творчості більшості українських письменників західного регіону, а також у творчій публіцистичній та науковій спадщині громадсько-просвітницьких діячів, політичних і громадських активістів, діячок жіночого та молодіжного руху, релігійних діячів УГКЦ, митців, лікарів, які дотично спричинилися до освітнього процесу в Західній Україні досліджуваної доби, працюючи вчителями, редагуючи часописи, видаючи навчальну літературу, укладаючи навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації, освітні проекти тощо. Вони відбулися як публіцисти. Не створюючи спеціальних літературних творів, через виступи у тодішній періодиці доносили педагогічні ідеї до

широкого загалу. Таким чином українські періодичні видання Західної України ставали трибуною для поширення освітніх ідей, майданчиком, де продукувалися педагогічні інновації, обговорювалися актуальні проблеми навчання та виховання, аналізувався досвід закордоння тощо. Наголосимо, що це явище, коли питання виховання та навчання активно обговорювали педагоги, письменники, громадські активісти, духовні лідери, політичні діячі, митці тощо, спровокувало такий феномен, як педагогізація суспільного життя, коли українство мобілізувало свої зусилля навколо проблеми національного виховання дітей та юнацтва. У фарватері цього явища були письменники-педагоги.

Оскільки в розділах 2, 3 ми частково висвітлили творчість яскравих представників західноукраїнського письменства крізь призму періодизації літературного процесу, наголосили на важливих педагогічних знахідках письменників, у цьому підрозділі схарактеризуємо надбання окремих письменників, зокрема письменників-учителів, означивши ключові педагогічні положення, акцентуючи на тому, як тогочасні освітні проблеми відобразилися на сторінках творів письменників.

Письменники-педагоги та громадські діячі Західної України означеного періоду добре розуміли, що утвердження і розвиток національної школи неможливі без розв'язання низки питань у царині освіти, найважливіше з-поміж яких підготовка нової генерації українців.

Хоча важливою умовою боротьби за національну незалежність наприкінці XIX – на початку XX ст. західноукраїнська інтелігенція вбачала в освіті, проте істотно вплинути на розвиток шкільництва вона не мала можливостей. Складність полягала в тому, що, за даними польських дослідників, у 30-х роках українська інтелігенція становила лише близько 1% (15 тис. осіб) усього західноукраїнського населення, що працювало, а з-поміж поляків аналогічний показник сягав 5%. Однією (якщо не головною) причиною невеликого числа української інтелігенції була політика польського уряду, спрямована на ліквідацію національної культури, церкви, шкільництва українців. І все ж,

незважаючи на завади, західноукраїнські представники інтелігенції протягом всього міжвоєнного двадцятиліття цілеспрямовано боролися за збереження й розвиток своєї національної школи [292, с. 29].

На початку ХХ ст. основи виховання різними теоретиками трактувалися не тільки з позиції філософської чи культурознавчої думки. Передусім ураховувалося становище суспільства, а також різних галузей науки: біології, психології, соціології, філософії, культурології, релігієзнавства тощо. Ці теорії переконують, що тільки в пізнанні справжньої людської природи можна здобути основи для формування особистості та знайти найефективніші методи виховання. Саме тому важливою тенденцією розвитку педагогічної науки в цей період визначено її розвиток на фундаменті психології. Тому в більшості творів про дітей і для дітей західноукраїнські письменники простежують особливості характеру, акцентують на вчинках героїв, виокремлюють характерні риси, актуалізують культ народного героя, окреслюють ідеал, який слугуватиме взірцем для формування національного характеру юного українця (творчість М.Підгірянки, О.Цегельської, Ю.Шкрумеляка, А.Лотоцького, А.Волошина, В.Жуковецької, І.Блажкевич, К.Малицької, У.Кравченко, К.Гриневичевої, М.Божук та ін.).

Літературна спадщина письменників-педагогів досліджуваного періоду, які працювали у школах Галичини, Буковини, Волині та Закарпаття, є джерелом інформації про розвиток шкільництва та становище вчителя в зазначений історичний період. Розбудова освітньо-виховної справи досліджуваного періоду вимагало ініціативних, відданих своїй справі людей, які б узяли керівництво цим процесом до своїх рук, і засобів, що забезпечили б виконання поставлених завдань.

Саме тому лунали критичні зауваження з боку західноукраїнських освітян і письменників щодо мети виховання зростаючого покоління українства. Проаналізуємо творчий доробок окремих знакових українських письменників, зазвичай освітян та громадсько-просвітницьких діячів, чия спадщина є маловідома загаломі, однак ці персоналії істотно спричинилися до розвитку

національної української школи, педагогічної думки в Західній Україні досліджуваного періоду. Життєве і професійне кредо українських освітян – просвітництво народу – дуже вдало висловив у вірші «Народному учительству» Микола Голубець:

Народному учительству
Ані пісень, ні музик бойових,
Ані мечів не бачив я сталевих,
Ані не чув високопарних фраз,
Коли ви йшли до бою враз.
Бо ви йшли не в тріумфальні брами,
Йшли там, де покинений віками
Під стріхами нужденних хат Конав ваш менший брат.
Хоч не одні з вас клалися в могили,
Хоч свій слід ви жертвами значили ,
Так все ж таки крізь терне перейшли,
І світло принесли! За те ж вам честь, покірні Прометеї,
Що запряглись у плуг терпіння,
Бо прийде час, що з вашого насіння
Ізійде плід – здорове покоління!
Будуть борці за народні ідеї! [169].

Насамперед актуалізуємо літературні надбання одного з перших «будителів» українства в Галичині Луки Данкевича (або Лука з Ракова (1791-1867 рр.)), твори якого справедливо можемо зарахувати до педагогічних. Життєдіяльність Луки Данкевича (Данькевича) – виразний приклад подвижника української справи, активного громадського і духовного діяча, просвітника, мецената, чия невтомна праця мала вагомий вплив на формування духовності низки поколінь українців регіону. Для ілюстрації наведемо окремі епізоди із його життя. У 1848-1849 роках – він очільник Руської Ради в Стрию; 1864 р. у Коломиї, куди переїхав, започатковує будівництво нової церкви, для її оздоблення запрошує знаного митця (художника) Корнила Устияновича та

закарпатського різьбяр Юрка Морозенка [366, с. 80]; створює не тільки Руське літературне товариство, а й бурсу для незаможних обдарованих сільських дітей. Його допис у газеті «Слово» за 10 (22) липня 1863 р. «Бурса в Коломиї» (Слово. 1863. 10 (22) лип.) засвідчує, що Л. Данкевич очолював цей заклад, у якому перебувало 18 дітей, зокрема 11 синів селян, 3 – дяків, 2 – ремісників, 1 – сільського вчителя і 1 – громадського писаря [565, с. 79-80]. Автор повідомляв, що до урядових чинників та консисторії подано проект статуту Бурси і Братства, та сподівався, що ухвалення цих документів дасть змогу її розширити, що слугуватиме розвитку світської освіти для талановитих дітей та юнацтва.

Його можемо назвати очільником освітянського руху на Сколівщині. Про це засвідчує листування діяча з письменником і педагогом А.Могильницьким, який з 15 червня 1841 року до 24 березня 1844 року працював у Хітарі й прагнув створити там дяківську школу, попри перешкоди та непорозуміння з боку місцевих мешканців (бойківчани були твердо переконані, що освіта не потрібна, оскільки «вчених» юнаків забиратимуть на військову службу. Про це він інформував тодішнього окружного шкільного наглядача Луку Данкевича та просив поради. У листі-відповіді від 27 березня 1842 р. той, зокрема, підтримував ідею організації дяківської школи та зазначав, що треба «сю загальнокорисну інституцію поволі розповсюдити», задля цього треба аргументовано переконувати місцевих мешканців.

Зазначимо, що укладачі восьмитомної «Історії української літератури» слушно високо оцінили творчість Л. Данкевича, але його необґрунтовано названо «гуцульським письменником» (Т. 2. С. 366). Ми не погоджуємося із цією тезою, позаяк, номінуючи Л. Данкевича «гуцульським письменником», автори, по-перше, звужують його творчість до регіонального місцевого рівня, по-друге, твори Л. Данкевича написані не гуцульською говіркою, що характерно для гуцульських письменників, як-от: П. Шекерика-Дониківа, по-третє, за походженням, місцем тривалої праці, місцем створення більшості літературної спадщини Л. Данкевич тісно зв'язаний з Бойківщиною, а відтак Покуттям; по-

четверте, лексика, образність творів, його праці про українську мову, фольклорний характер текстів, інші художні особливості переконують: це не гуцульський письменник, а митець всеукраїнського виміру, що органічно поєднаний із Галичиною, по-п'яте, Л. Данкевич активно співпрацював з тогочасними галицькими періодичними виданнями: «Вінок русинам на обжинки», часописи «Вісник русинів», «Зоря Галицька», «Голос народний», «Новини», зі збірником «Галичанин» тощо.

Підсумовуючи, наведемо слова українського вченого О. Огоновського, який у праці «Історія літератури руської» (частина 2, кн. 1) зазначав: Л. Данкевич – один з перших галицьких «патріотів, що словом і письмом намагалися пробудити земляків від вікового сну до нового просвітнього і національного життя» [412]. Високу оцінку літературній творчості Л. Данкевича дав І. Франко, зокрема в статті «Іван Гушалевич», аналізуючи газету «Новини», наголосив: «Белетристичну часть репрезентують лише вірші – найкращі Луки з Ракова (Данкевича)» [846].

До слова, окремі поетичні твори Л. Данкевича фольклоризувалися: як народні пісні побутують на Бойківщині та Коломийщині «Гуцули в Парижі 1814 р.» (інша назва «Нема як наша Коломия»), «Коломия» та ін. У творі «Гуцули в Парижі 1814 р.» поет висвітлює міжнародні події березня 1814 р., коли австрійські, англійські, російські війська після поразки Наполеона під Липськом (Лейпцигом) увійшли до Парижа. З-поміж австрійських військ у столиці Франції перебував і Коломийський полк, сформований з гуцулів та покутян: «Тямиш, брате, як з-під Липська гордого француза / Гонили ми, як якого-небудь боягуза? / Як ми гнали вслід за ними аж до їх столиці...?» [212]. Образ рідної землі – Гуцульщини – один із центральних у творі. Це – свідчення великої моральної стійкості гуцулів, що за жодних умов не піддаються на переоцінку світоглядних цінностей: не допускають навіть думки залишитися в цьому чужому їм світі, адже справжнє щастя бачать тільки в ріднім краї, у рідних горах. І тому на противагу Парижеві – «Таки, бігме, краща Коломия!» [212]. Слідом за відомим

літературознавцем Володимиром Полеком вважаємо, що це «глибоко патріотичний твір» [659].

Такі вірші, написані в коломийковому дусі, легко запам'ятовувалися, наспівувалися, тому поширювалися з-поміж галичан та невдовзі сприймалися як народні пісні. За того часу вони слугували важливим виховним чинником формування високих моральних цінностей, патріотичних почуттів у юнацтва.

Такими ж патріотично наснаженими є його вірші «Коляда» та «На день 3 (15) мая (1848)» (дата скасування в Австрії панщини). Пишучи 1848 року вірш «Коляду», Л. Данкевич мав величну добродійну мету – насамперед допомогти Головній Руській Раді у Львові зібрати кошти під час різдвяних свят на організацію власної друкарні, інші поточні справи, сприяти відродженню народних традицій, відзначити скасування панщини. Уважаємо, що «Коляда» – це перший соборницький твір, який з'явився в Західній Україні задовго до історичного Акту злуки 1919 р. Поет звертається і до Зелеменю (гора у Сколівських Бескидах. – М.Б.), Чорногори, і до Києва, «Володимира предавньої столиці», висловлює свої сподівання про об'єднання і повне визволення України, про торжество «руської слави»:

*Ти, Зелеменю, Чорногори брате,
Піднеси в хмару голову сиваву,
Глянь на Бескиди, за ліси, за бори,
Вісти нещетним¹ братям руську славу,
Бо галичани синів Коріята²
Миром вітають, як рідний брат брата.*

*Щосьмо си рідні, по бесіді знати,
Та що одна нам всюди була доля,
Бо як одна нас породила мати,
Так нам в уділі всім була неволя.
Но зоря вже сходить над Галичем ясна,
Вже днина блисне всім русинам красна... [213]*

¹ Нещетним – незчисленним

² Коріят – Федір Корятівич в кінці XIV – на поч. XV ст. був князем на Закарпатті (помер у 1417 р.).

Поет звертає погляди до Києва Золотоверхого: *«На небосклоні зоря нам ясніє, Вона благий день на всю Русь розвіє. У вірші «На день 3 (15) мая»* [327], утверджує ідею єдності русинів:

*« Вісти лицарям там за порогами,
Що галичани за руську справу
Борються різко, пруться з ворогами
За ім'я рідне, мову, предків славу;
Піднеси голос, кажи світу з нами,
Що ще живемо, щосьмо Русинами! [213]*

Своєрідним педагогічним заповітом для декількох поколінь галицьких освітян, громадських активістів, просвітників, духовних лідерів були рядки з віршів Л. Данкевича, який закликав плекати рідну мову, дбати про її чистоту, любити рідну землю, сумлінно сповняти свій обов'язок перед громадою, дбати про належне виховання дітей та юнацтва. До прикладу, звертаючись до митрополита Григорія Яхимовича, поет писав:

*«Прадідну віру, праотців мову
Сохрани цілу, щоби їх внуки
Не змінили слово по слову
Праотців віра, назву народну,
Питому мову неповредиму
Яви во світ всей слави годну. [213].*

Духовні настанови залишив і галицькому юнацтву: *Най добуде рук, іде на зажин³. Бо лінивець той, хто в полудне спит»* («Вдовиця»).

«Плач та потіха Руської матері» Л. Данкевича – вірш, надрукований у «Зорі Галицькій» 1849 р.) [327], попри плач руської матері, звучить як вірш-застереження, вірш-утвердження сили і незламності українського духу:

*А що ж тото за плач такий,
Щосьмо всі зачули?
Підгіряни, лемки, бойки
Дільняни, гуцули!
Ой руська то плаче мати
На свою сестрицю,
Що ю гонить з власной хати,
Бездольну вдовицю. [213]*

³ Зажин – зажинки, початок жнив.

Вірш оптимістичний, уселяє надію в те, що буде і «потіха» для руської матері:

*Грімкий голос ту розлягся,
Бо й Лев рикнув грізно...
Гей до діла враз берімся!
Ще для нас не пізно.
В сам час дім наш будувати
На власній землиці,
Бог нам буде помагати,
Втре слези вдовиці.
Не журися, мила мати,
В нас жєлізна воля,
Хто би хтів тя понижати,
Гірка тому доля!» [213]*

На нашу думку, царина байкарства (майже півсотні байок) – одна з найцінніших у творчій спадщині Л. Данкевича. Слідом за О. Огоновським уважаємо ці твори «важним пам'ятником того часу, коли просвітним недоліткам в Галицькій Русі перша наука подавалась в казках і байках» [591], це своєрідні літературні посібники з педагогіки. Не випадково Каменяр ставив твори галицького байкаря в один ряд з класиками української літератури: «Українська література... в ділянці байкарства пишається творами першорядної вартості, як «Пан та собака» Гулака-Артемівського, прегарні «Приказки» Гребінки, байки Глібова ...а в Галичині – Данкевича» [854, с. 234] Лука Данкевич – «ділова людина і навіть талановитий поет» [492, с. 98].

Байки «Вовк і баран», «Бджола та муха», «Пес і кіт», «Гуси», «На білий комин ворона сіла», «Вівця та ґазда», «Мудрий бик» та низка інших, які за часів життя письменника набули великої популярності, оскільки висміювали людські вади, не втратили своєї актуальності і нині. Із цього погляду доречним уважаємо ширше знайомити сучасне юнацтво з цими творами, які в лаконічній формі є рекомендаціями для вибору правильної життєвої траєкторії зростаючого покоління за умов сьогодення.

Гуси

*«Жиють з нами враз ворони,—
Сказав премудрий гусак,—
То кракаймо, як і они!»
І сам кракнув: «Ось хоть так»
Скоро кракнув, від печали
Крикли гуси: «Ра, ра, ра!»
Крильми били і сичали,
Обскубали до пера.
«Вироде! Зрік-єся свого,
Іди собі до ворон!» [...]
Ворони го облітали:
«Ти ни ворон, ни гусак»,—
Ругалися, обсміяли:
«Іди собі... ти... чудака!» [214, с. 13-14; 492].*

Мова байок була досить зрозумілою для читачів, ці твори навчали працелюбності, добропорядності, милосердя, засуджували лицемірство, підлабузництво, відступництво («Гуси»), захланність («Вовк і баран»), упертість, нерозважність («Влізлива муха»), виховували почуття вдячності до тих, хто вчинив тобі добро («Мудрий бик»). Уважаємо, що звернення до жанру байки у Л. Данкевича було не випадково: він був священиком і просвітителем, тому проповідництво, моралізаторство через влучні віршовані твори повчального змісту – досить вдалий педагогічний засіб Луки Данкевича.

Актуалізуємо твори Л. Данкевича, які виховували любов до живого, тварин, бережливе ставлення до природи – дару Божого: тут мали вагомий вплив християнські погляди письменника: *Не прістри руку Завдати муку Мусі, хрущови, Ни хробакови.* («Кость неук взявся до науки») [214, с. 13-14; 492].

Помітне місце в літературній творчості Л. Данкевича посідає антиалкогольна тематика. Він один перших в українському письменстві увиразним здоров'язбережувальну тематику в літературі. Його можна назвати піонером антиалкогольної літератури. І це не випадково, позаяк в першій половині XIX ст. саме релігійні діячі очолили антиалкогольну (протикорчемну) пропаганду з-поміж українства. Л. Данкевич – виразний представник духовного про шарку, його активний діяч, вів наполегливу боротьбу з пияцтвом не тільки у

своїй повсякденній душпастирській царині, а й засобами літературних творів. Письменник вибрав жанр – драму, який за того часу був популярний з-поміж народу, оскільки аматорські гурти охоче давали сценічне життя таким творам. Для аматорських вистав створив віршовану драматичну п'єсу «Бесіда о горілці». За свідченням Я. Головацького, упорядника збірника «Вінок русинам на обжинки» (Відень, 1847. Частина 2. С. 45), «віршовану п'єску представляно по селах і містечках при весільних обрядах, хрестинах та інш.», глядачі сприймали її «із надзвичайною уважністю». У доступній формі автор утверджує у свідомості читачів і глядачів думку: «горілочка» – від «сатани» (зазначимо, що в гуцульському, бойківському фольклорі побутують прислів'я, бувальщини, легенди про те, що горілку не люди придумали, а сатана):

<i>Шатан⁴ в аді</i>	<i>Так як Єві</i>
<i>Питав в раді,</i>	<i>Там на дереві</i>
<i>Як людей губити:</i>	<i>Дав овоч нещасний:</i>
<i>Напій сплотив,</i>	<i>Горілочку,</i>
<i>Огнем уродив</i>	<i>Власну дочку</i>
<i>І навчив пити.</i>	<i>Дав нам враг напасний</i>

[215, с. 55].

Збагнувши, які горе, негаразди несе «ся отруя», мужній і мудрий юнак-русин вкинув її винахідника, «нехристиянина», на ім'я Ка, у ту рідину, і він і згорів. Власне, на основі цієї легенди Л. Данкевич написав вірш «Горілка» (опублікований у віденській газеті «Вісник» 1 листопада 1865 року), вивівши жахливу «етимологію» цього «лютого врага людей»:

*Відки горілка, знаєте, люде?
Та і чому така? –
Видумав ю, пек му най буде,
Нехристиянин Ка.*

Такі вірші-застереження мали глибокий емоційний вплив на слухача і читача, спонукали замислитися над злом, яке спричинює пияцтво. Ще виразніші картини наслідків від алкоголізму (убогість побутування,

⁴ Шатан – сатана.

хвороби, фізичне виснаження, яке балансує на межі виживання сім'ї, смерть від голоду дитини, духовна смерть матері, на руках якої конає дитя) увиразнює триптих «Бішений п'яниця». Трагізм посилюється описом повернення додому п'яниці-господаря – очільника сімейства, його автор описує як скаженого звіра, нічого людського в людині не залишилося. Така розв'язка (з життя йде мати; п'яниця-господар повісився на сосні) завершується тим, що грім запалив корчму, а з нею й шинкар пішов з димом. Лука Данкевич таким художнім прийомом (наснаження трагічних картин) утверджував у свідомості людей думку про те, що пияцтво – це страшне лихо, гріх, воно накладає відбиток на всіх (і на п'яницю – винних; і на дітей, матерів – невинних жертв), а також приносить зло (карає) шинкарям, тим, хто продукує та продає горілку, на людському горі наживається.

Започаткована Л. Данкевичем антиалкогольна тема була розвинена у творчості А. Волошина, Ю. Шкрумеляка, І. Франка, Ю. Федьковича, С.Парфановича та ін. письменників за пізніших літературних періодів.

Українські письменники, педагоги, священики, громадські діячі, просвітяни, лікарі, «поступові» сільські господарі, свідоме юнацтво за досліджуваного періоду активно друкували художні, публіцистичні, наукові твори, присвячені проблемам здоров'язбереження дітей та дорослих. Як засвідчують результати аналізу джерельної бази, зокрема матеріалів західноукраїнської періодики, понад 50 українських періодичних видань Західної України (окремі з них – у додатку Д), як-от: «Діло», «Ми молоді», «Українське юнацтво», «Відродження», «Рідна школа», ілюстровані календарі «Просвіти», «Жіноча воля», «Жіноча доля», «Новий час», «Світ молоді», «Сільський господар», «Нове село», «Нова зоря», «Бескид», «Сокільські вісти», «Хліборобська молодь», «Наш приятель», «Вісти з Лугу», «Учительське слово», «Буковина», «Пластовий шлях», «Пластун-скаут», «Пластун-юнак», «Католицька акція», «Юнацтво» та інші – широко порушували цю проблематику.

Цим засвідчуємо появу такого оригінального явища в українському письменстві та українській педагогіці, як антиалкогольна художня та публіцистична література, професійна та самодіяльна, коли все свідоме українство включилося в антиалкогольний рух. Українські письменники і педагоги створюють спеціальні твори, метою яких було сформувати навички здоров'язбереження в дітей та дорослих, антиалкогольне просвітництво тощо. За прикладом таких авторитетних авторів, як А.Волошин, К.Малицька, С.Парфанович, Марійка Підгірянка, Ю. Шкрумеляк, І. Франко, Ю.Федькович та десятків інших, пробують себе на літературній ниві в цій тематиці пересічні українці, менш чи більш обдаровані, відбуваються як самодіяльні поети та прозаїки, драматурги, автори «антиалкогольних сценок».

Настінні та кишенькові календарі «Просвіти», «Відродження», часопис «Ми молоді», «Буковина», «Українське Юнацтво», «Жіноча доля», «Жіноча воля» та ін. стали громадським просвітницьким, ідеологічним та літературним майданчиком, на якому кристалізувалася ідея антиалкогольної боротьби українців, дебютували десятки досі безіменних авторів з народу, чиї імена та твори невдовзі поширилися всією Західною Україною та стали вагомим чинником позашкільного громадського антиалкогольного просвітництва, спонукало людей замислитися над соціальними, матеріальними, фізичними і духовними наслідками п'янства, висміювало п'яниць, утверджувало ідею здоров'язбереження, інформувало про масштаби антиалкогольного руху в Галичині, вустами моральних авторитетів (А.Шептицького, інших духовних та громадських лідерів краю, знаних письменників, педагогів, громадських, політичних, просвітницьких діячів, лікарів, учених тощо) та пересічних свідомих українців закликала не вживати алкоголь, позбутися тютюнопаління, щоб зберегти генофонд українства.

Окреме місце в цій непрофесійній, але такій щирій, злободенній літературі посідає гумористична антиалкогольна література. Редактори деяких часописів, як, до прикладу, А. Лотоцький часописи (до прикладу «Рогатинець»), Олена Кисілевська («Жіноча доля», «Жіноча воля» (додаток до «Жіночої долі»). —

М.Б.), Софія Парфанович та Ю. Каменецький («Відродження»), «Ми молоді», «Світ дитини», уміщували гумористичні рубрики, до прикладу, «Що розкаже кума Явдоха» [920; 921], які в доступній формі висвітлювали важливість антиалкогольного виховання; автор з журналістським іменем «Репортажист» у дописі «Весела бочка» [671], а також уміщені переклади українською мовою художніх творів відповідної тематики, як, до прикладу, класика французької літератури А.Барбюса [52] та письменника з Білорусі Я. Гаврушки (часопис «Відродження») [151], мотивували читачів – дітей, юнацтво та дорослих – буди свідомими, прогресивними, тверезими українцями. Таку ж функцію відігравали вміщені афоризми («Кожна нікчемність шукає ночі і тайни, але тютюн являється безсоромно в білий день», «Спирт і дим консервують стерво, але руйнують живе життя», «Алькоголь – найпоганіший товариш мандрівок», «Тютюн не є для держави копальнею золота; навпаки – це затроєна криниця, з якої черпають заразу, хворобу і смерть» (Алкогільні афоризми. *Відродження*. 1932. лючень. Ч. 2. С. 22.) [8], ілюстрації художників (Додаток Е) до творів антиалкогольного змісту та поширені гасла (Додаток Е), які зазвичай уміщували в дитячих часописах та виданнях «Просвіти», «Рідної школи», «Сільського господаря», у жіночих часописах. До прикладу, перед Різдвом та Великоднем масово поширювали листівки «Рідної школи» з гаслами: «Святкуймо без алкогілью!», «За загальну тверезість!» і под. Лише 1932 р. їх продано 122 тис. штук [316, с. 39], а також публікували тематичні твори.

Лютневі числа українських громадських часописів були суцільно «антиалкогільними» (лютий – місячник боротьби за тверезість. – М.Б.), цей час ставав «зоряним» для антиалкогільної літератури. Із цією метою влаштовувалися конкурси на художні твори здоров'язбережувального змісту, таким чином українство свідомо диктувало попит на антиалкогільну літературу, усіляко культивувало її, поширювало та популяризувало, охоплюючи все населення: твори писалися для дітей, юнацтва, дорослих, жіноцтва, чоловіків. До прикладу, редакція часопису «Відродження» (число за 1 липня 1931 р.) оголосила конкурс на драматичний твір (драма, комедія), зміст якого –

шкідливість «вживання алкоголю та корисности протиалкогольної боротьби» [410, с.14].

Така література була доволі затребуваною: вона оживала на сценах аматорських та професійних театрів, які за досліджуваної доби відіграли просвітницьку, виховну функції. Поетичні і прозові твори для дітей, юнацтва та дорослих, для сімейного читання, твори, уміщені в навчальних посібниках (читанках, хрестоматіях), збірки поезій, драматичних творів, а також сотні публіцистичних творів – усе це репрезентує культурно-освітній феномен – антиалкогольну літературу, яка виконала масштабну просвітницько-агітаційну працю антиалкогольного спрямування. За твердженням авторитетного дослідника громадських товариств Західної України кінця XIX – початку XX ст. Б. Савчука, усього до 1939 р. Товариство «Відродження», що було у фарватері руху за здоров'язбереження, видало близько 1070000 примірників різної антиалкогольної літератури [718].

За даними часопису «Відродження», Галичина за рівнем антиалкогольної пропаганди впродовж 1930-х років піднялася на одне з перших місць у Східній Європі. Підстави для цього давав факт опублікування українськими часописами у 1931-1937 рр. понад 2 тис. статей відповідного змісту [312; 791; 792; 862-865], десятки мали тематичні «антиалкогольні» сторінки. Ці періодичні видання започаткували новий напрям у розвитку української літератури міжвоєнної доби XX ст. – «здоров'язбережувальну журналістику», яку можна кваліфікувати як чинник антиалкогольного, здоров'язбережувального виховання, засіб самоосвіти, читацької культури. Часописи «Відродження», «Жіноча доля», «Ми молоді», «Українське юнацтво», «Хліборобська молодь» та десятки інших засвідчили високий науковий, пізнавальний, педагогічний, художньо-естетичний рівень, поєднання професіоналізму, інформативно-пізнавального, літературно-художнього, педагогічного складника, акцентували на питаннях здоров'язбереження дітей, юнацтва та дорослих, наголошували на важливості здоров'язбережувальної поведінки як для власного благополуччя, так і для «добра нації», поширювали концепцію пластового тіловиховання, утримання від

споживання алкоголю («абстиненції»), давали доступні для дітей, юнацтва та дорослого населення, окремо для матерів, чіткі рекомендації щодо збереження здоров'я, запобігання недугам, здорового харчування, чистоти тощо.

Понад те, є підстави стверджувати що така масова пропаганда національного руху українства за здоров'язбереження знайшла добре підґрунтя в шкільному середовищі. Ефективним педагогічним засобом формування навичок здорового способу життя у дітей та юнацтва стали шкільні часописи. Це були новітні форма і метод антиалкогольного, протинікотинового, гігієнічного виховання учнів. Шкільні періодика, уважаємо, стала пропедевтичним курсом для багатьох майбутніх відомих письменників, адже саме у стінах українських гімназій та вчительських семінарій, зокрема навчальних закладів УПТ «Рідна школа», починали перші проби пера Костянтина Малицька та Ірина Вільде, Іван Франко та Осип Маковей, Наталія Кобринська та Уляна Кравченко, Миколая Божук та Катря Гриневичева та десятки інших письменників-педагогів, а також сотні самодіяльних письменників краю, які творили літературний процес Західної України, особливістю якого стала педагогізація ідейно-тематичного спрямування, велике виховне спрямування.

Таку ж, як і шкільні часописи, функцію виконували шкільні драматичні кружки (гуртки. – М.Б.). Результати аналізу звітів шкіл УПТ «Рідна школа», змістового наповнення понад десятків українських дитячих та юнацьких, жіночих, пластових часописів, а також творчі надбання Марійки Підгірянки, Антіна Лотоцького, Костянтини Малицької, Августина Волошина, Юрка Шкрумеляка та інших письменників-педагогів, які писали спеціальні «сценічні образки» для дітей та юнацтва, дають підстави стверджувати, що, по-перше, певною мірою ця творчість спричинила таке мистецьке явище, як театри, які були масовою формою шкільної та позашкільної освіти. По-друге, творчість письменників, які творили драматичні твори для дітей, мотивувала учнівство до літературної діяльності, давала чудовий приклад, як творити літературні твори такого формату. По-третє, драматичні твори, а також поетичні та прозові, які

вийшли з-під пера письменників-педагогів, створили доволі представницький репертуар для шкільних театрів, чого, на жаль, за сучасних умов розвитку української школи дуже бракує учнівству. По-четверте, у репертуарі шкільних театральних труп домінували твори національно-патріотичного спрямування, а також твори, покликані формувати навички здоров'язбереження. Отже, можемо з упевненістю стверджувати: українські письменники регіону активно спричинилися до створення драматичних (поетичних, прозових) творів національно-патріотичного, гігієнічного, антиалкогольного та протинікотинного змісту, які стали важливим доступним виховним чинником.

Українські письменники, як уже зазначалося, були і перекладачами творів здоров'язбережувального змісту для дітей, юнацтва та дорослих, як, до прикладу, Юрій Шкрумеляк, який переклав «Чарівні квіти» М. Фідлера [831], де йшлося про важливе значення лікарських рослин, Антін Лотоцький, який здійснив переклад твору «Небезпечний в'язень» болгарського автора К. Камена, у якому актуалізовано питання запобігання інфекційних хворіб (скарлатини й інших) [357], та ін. Ці переклади теж інсценізовували шкільні драматичні кружки та охоче ставили сільські драматичні кружки, що діяли при народних домах «Просвіти».

Слідом за сучасним дослідником історії українського суспільного медичного руху І. Білавичем стверджуємо: українські жінки-письменниці вагомо спричинилися до поширення гігієнічних знань, гігієнічного просвітництва, виховання з-поміж українства [944].

Незаперечною тут є роль С. Парфанович як редактора часопису «Відродження», О. Кисілевської як головного редактора журналу «Жіноча доля» та додатку до нього «Жіноча воля», О. Дучимінської та інших репрезентанток жіночого руху. Гігієнічним просвітництвом було охоплено десятки тисяч українців: як дітей, так і дорослих завдяки виходу у світ 1937р. заходами Українського гігієнічного товариства (УГТ) ілюстрованого місячника для населення «Народне здоров'я» (вийшло 33 числа). За думкою редакторів, це був «Часопис – бажаний і необхідний справжній учитель народного здоров'я

для населення міста і села, для дітей і дорослих, для урядовців, селян, робітників» [257, с.12]. Цьому медичному виданню судилося стати «підручником здоров'я», його адресували «до масового ширення не тільки між старшим громадянством, але й головно між молоддю як шкільною, так і позашкільною, бо його зміст дуже вартісний» [564, с. 52]. Однією з важливих у ньому була рубрика «Дитячий куток», де публікували матеріали, зазвичай вірші, гігієнічно-повчального, часто гумористичного змісту. Отже, ідеєю гігієнічного виховання, здоров'язбереження була охоплена наймолодша аудиторія читачів – дошкільники, а також учнівство, що дає підстави кваліфікувати його як своєрідний посібник з основ гігієни, здоров'язбереження дітей, юнацтва та дорослих.

«Гігієнічному освідженню» слугували вірші, оповідання, «сценки», уміщені в підручниках низки письменників-гігієністів: Марійки Підгірянки, Юрія Шкрумеляка, Костянтини Малицької та ін., а також окремі «книжечки» відповідного змісту, які були покликані не тільки ознайомити читача з гігієнічними знаннями, а й сформувати навички здоров'язбереження, піклування про індивідуальну гігієну самих дітей, гігієну навчання і всього «укладу живого життя», виховання (навчання) «в засадах гігієни» у школах та позашкільних закладах; гігієна навчання (Додаток Е) (за сьогодишньою термінологією, здоров'язбережувальні технології; гігієна харчування; гігієна оселі; гігієна довілля; гігієна статевого життя; боротьба з недугами; профілактика захворювань; тілесне (фізичне) виховання; антиалкогольне та протинікотинове виховання [77; 78; 674; 680; 681; та ін.]).

Золотим фондом української літератури здоров'язбережувального спрямування, зокрема гігієнічного, який особливо актуалізувався за сьогодишніх умов, доби світової пандемії коронавірусу, коли тяжка недуга щодня забирає тисячі людських життів у всіх куточках земної кулі, і однією з причин цього є низький рівень гігієнічних знань і навичок дітей та дорослих, профілактики поширення інфекційних хвороб, запобігання таким недугам, неготовність сьогодишнього суспільства до випробувань через низький рівень

«гігієнічного освідомлення», є літературні твори для дітей та сімейного читання письменників Західної України, яких можемо назвати «гігієністами».

Саме вони започаткували літературні твори на гігієнічно-просвітницьку тематику, що їх діти чули вже змалечку, у родині, їх легко запам'ятовувала малеча, відтак у школі діти зустрічали ці та інші твори подібного змісту на сторінках читанок, на шпальтах української дитячої періодики тощо. Отже, творилося відповідне родинне, шкільне та позашкільне здоров'язбережувальне середовище, провідне місце в якому посіла художня література для дітей. Іванна Блажкевич (збірка «Мила книжечка» та ін.) (Додаток Е.4), Марійка Підгірянка (Додаток Е.3), Юрій Шкрумеляк (класичний твір «Юрза-Мурза») (Додаток Е.1), Костянтина Малицька (Додаток Е.1), Володимира Жуковецька, Антін Лотоцький, Ольга Дучимінська, Уляна Кравченко та ін. змалечку формували гігієнічну свідомість маленьких українців, а окремі твори, як, до прикладу, «Юрза-Мурза», «Чистенький і Юрзи-Мурзи», «Чистий котик», «Юрко, Жмурко і Хмурко», «Котик», «Наша хатка», «Чистенька Галя», «Дівчатам», «То не рожа, ой, то не калина», «Грайтеся, дівчатка», «Гагілка» та ін. (Додаток Е) стали настільки улюбленими в середовищі дітей та дорослих, що, як народна творчість, передавалися з уст в уста (більш докладно – у нашій окремій статті [78]), формували в дітей та їхніх батьків гігієнічну свідомість: важливість набуття гігієнічних навичок (дотримання особистої гігієни, побутової гігієни (оселі), дотримання гігієни в докiллі, у школі, гігієни харчування), важливість фізичного здоров'я, а також таких складників здоров'язбереження, як психічне та духовне здоров'я, неприпустимість шкідливих звичок (уживання алкоголю, тютюнопаління).

Українська гігієнічна література породила такий знаковий образ, як Юрза-Мурза (Додаток Е.1), що уособлювався дітьми як символ неохайного, нечепурного, брудного хлопчика, який не дотримується гігієнічних норм, це персонаж зі знаком мінус, але він здатний «перевиховатися» і під впливом низки виховних чинників усвідомлює свою негативну поведінку, прикладає зусилля для виправлення і стає «чистеньким», «чепурним». Власне, започаткований

образ Юрзи-Мурзи Юрком Шкрумеляком дістав своє продовження у творчості письменниці-вчительки Костянтини Малицької [507], зокрема в книжці «Чистенький і Юрзи-Мурзи» (1932 р.), що, як і «Юрза-Мурза» Ю.Шкрумеляка, стали тодішніми дитячими бестселерами, де в цікавій, доступній формі, з великою любов'ю та добрим гумором, ненав'язливо виховуючи, юним і дорослим читачам автори розповідали про важливість гігієни, засоби гігієни, догляд за тілом, наслідки від нехтуванням гігієнічними нормами тощо (додатки Ї; Ж). Провідна ідея цих творів озвучена героєм Чистеньким: «Як то гарно чистим бути, Як всім людям чистий – милий, Як охайність кріпить сили, І здоров'я, гнучкість рухів – А нам треба хлопців-зухів, Щоби з лихом воювали, Україну звеселяли!» [507, с. 23]. Уважаємо, що ці твори «літературних класиків гігієнічного виховання», які стали своєрідними навчальними посібниками з гігієни, гігієнічного виховання дітей, варто ввести до шкільних хрестоматій з літературного читання в початковій школі, ширше знайомити з подібними творами дошкільників, активно пропагувати для сімейного читання, урешті перевидати їх. Ці «гігієнічні твори» є золотим фондом літератури для дітей і, вважаємо, повинні сьогодні посісти гідне місце в навчальних книгах для дошкільного та молодшого шкільного віку.

Таким чином, теми гігієнічного виховання, антиалкогольного виховання глибоко «проникли» в українську літературу, яку маємо підстави назвати здоров'язбережувальною. Вона стала важливим чинником виховання дітей та юнацтва, засобом сімейного читання, слугувала прикладом для наслідування з-поміж школярів, які, орієнтуючись на улюблені з дитинства твори Юрія Шкрумеляка, Марійки Підгірянки, Костянтини Малицької, Уляни Кравченко, Антіна Лотоцького та ін., самі починали літературну творчість, успішно створювали вірші, оповідання, «сценічні замальовки», уміщували їх у дитячих часописах, пластовій літературі. Ефективним засобом формування здоров'язбереження стали шкільні драматичні гуртки тощо, що слугувало, окрім іншого, формуванню в них цінностей та переконань, коли набути здоров'язбережувальні навички (гігієнічні, антиалкогольні, протинікотинові)

ставали стійкими, підкріплювалися вчинками, перетворювалися в усталені правила буденного життя. Широко представлені «гігієнічний», «антиалкогольний», «здоров'язбережувальний» складники в тогочасній західноукраїнській літературі вирізняв її з-поміж інших літератур та заявив про неї як про вагомий чинник виховання, просвітництва.

Знаковими в українській літературі початку ХХ ст. стали твори Уласа Самчука – великого знавця української душі, українського селянства, автора низки монументальних творів, написаних за доби міжвоєнної ХХ ст. – оповідань, повістей, роману «Марія», трилогії «Волинь» та ін.

Улас Самчук став воістину «літописцем українського простору в добі, яку «сам бачив, чув, переживав». За справедливою думкою авторитетного дослідника С. Пінчука, трилогія «Волинь» практично не має аналога у світовій літературі, окрім Гомерівських «Одісеї» та «Іліади», це дає підстави титулювати письменника Уласа Самчука Гомером ХХ століття. Зазначимо, що цей твір за 1930-х рр. висувався на здобуття Нобелівської премії, однак за умов українського бездержав'я У. Самчук нобеліантом так і не став: трилогія «Волинь» не могла конкурувати з іншими поданими творами ані за кількістю перекладів, ані за рекламними промоціями. Утім, цьому твору судилося стати бестселером, «своєрідною сенсацією часу» (У. Самчук), «кремезною селянською епопеєю» (Є. Маланюк), гімном українському селові і українству як нації загалом.

Глибоко народна за своєю сутністю творчість визначного письменника У. Самчука зумовлена насамперед достовірними авторськими знаннями українського села, його способу життя, побуту.

У родині Самчуків із діда-прадіда шанували національні звичаї, обряди, традиції. Сім'я жила за віковичними законами, де святими були Бог, земля, праця, рід, любов, де хліборобський календар диктував розподіл обов'язків, де кожен знав свою роль і місце в житті. Це з родини виніс майбутній письменник переконання: найвища цінність – людський рід, а не групові чи класові інтереси – «немудра вигадка немудрих голів» [723].

Романістика У. Самчука є важливим джерелом з українського народознавства, зокрема народної педагогіки як його складника. Вдаючись до докладного аналізу творів («Марія», трилогія «Волинь», «Юність Василя Шеремети», ін.), можна віднайти такі складники українознавчих знань, як ментальність, звичаєво-обрядові традиції; етнопедагогічні знання українців; народна мораль; уснопоетична творчість тощо.

Так, із перших сторінок роману «Марія» читач дізнається про давні звичаєво-обрядові традиції життя сільської молоді, які побутували наприкінці ХІХ ст. в українському селі, так звані колодки [про це див. докл.: 722]. Ця своєрідна форма дозвілля юнацтва передбачала ігри, забави, пісні, танці, залицання, що супроводжувалися грою троїстих музик і танцями («козака», «трусячка»), народними розвагами. У творі надibuємо й дитячі народні ігри, як «в свинки», «в колдовку», парубоцькі розважальні – «оброк».

Яскраво й барвисто описує автор весільні обряди: оглядини, заручини, збирання молоді, підготовка посагу, випікання короваю, розплітання коси, благословення на шлюб, ховання в коморі молоді, вдягання «тура». Що створює неабиякий колорит та відображає самотність українського села. Велике значення для духовного світу українців мали Різдво та Великдень. Це одвічні символи «свята душі», надії на краще, на оновлення, очищення. Не випадково саме під Різдво Корній привіз із міста гостинець для Марії – матерію на спідницю та хустку. І саме у велику святу ніч Марія та Корній переживають справжнє щастя від спілкування, відбувається сповідь героїв, запізниле освідчення в коханні, усвідомлення Корнія як господаря, як землероба.

Герої роману діють, дотримуючись народних морально-етичних принципів. Окрім того, українці – глибоко віруюча нація, тому свої вчинки персонажі звіряють із християнськими канонами. Назвемо деякі з них: «Не личить жінці бути вищою від чоловіка» (йдеться про зріст); «перед шлюбом не годиться їсти», молодим гостям «не годиться за столом між старшими бути»; «слухатися та бути привітливою» до свекрухи; норовливу, гулящу жінку слід «перегнути через коліно та всипати їй двадцять п'ять напників», щоб «пам'ятала б і дітям

своїм заказала таке виробляти»; не ображати сироти (Мартин, «як рідну, шанує» Марію: під час перепою господар дарує золотий п'ятикарбованець, дві десятини землі та корову) та ін. За такими законами вже впродовж віків живе «старе село» [722].

Бувають, правда, й відступи від народних і релігійних норм: «хресні батьки мало в житті піклувалися своєю хрещеницею», тому Марія майже не знала їх, однак, за звичаєм, просить на весілля: хресний батько має благословити – бути за посадженого.

У «Марії» У. Самчук торкається і проблем народної педагогіки, основою якої є господарське виховання. З шести років працює Марія, та й не тільки вона. Любов до праці Перепутьки прищеплюють і своїм дітям. Народна педагогіка підкреслює необхідність раннього виховання, любові і поваги до дітей, розвитку їх інтелектуальних здібностей. У сім'ї, як і в усьому селі, плекається потяг до знань, прагнення освіти. Звідси і шанобливе ставлення до «вчених», до людей, що здобувають високу науку. «На свята зі шкіл приїхали? – запитав його (Романа. – М.Б.) Гнат. Треба ж вченим наперед віддати шану. Це Гнат добре розуміє. Не вперше між людьми» [722].

З-поміж чеснот українців, які споконвіку культивувалися, автор вирізняє скромність і сором'язливість: «Марія тремтячою рукою (може там дивиться хто) ставить свічку, швидко хреститься і, розчервоніла, вертається назад» [722]. «Андрій – парубок, увійшовши в хату, сказав «добрий вечір» і засоромився».

Поза письменницькою увагою не залишаються і світоглядні уявлення українців та їх вірування: ідеться про космогонічні уявлення щодо Всесвіту, персоніфікація явищ природи, існування численних забобонних ритуалів, оберегів чи табу. Так, благословляти «непаристими образами» – неоднаковими за розмірами – «недобрий знак» (тому й розпався перший шлюб Марії). Свічки під час вінчання мають горіти рівно, щоб ні одна не згасла. Марія «зачіпала ногою рушничок, на якому стояла, і відволікала його від порога – щоб щастя не залишилося стояти». Потрібно «класти до дитячого купелю любистку, щоб любили дівчата»; одягати сорочечку перед челюстю печі, вигрівати й хрестити

її – вогонь і хрест відганяють нечисту силу. Не слід спати у Великодню ніч [722].

Одна з підвалин, на яких стоїть духовність нації і нація взагалі, – мова, слово, генетичний код українського народу. Мова героїв багата, добірна, яскрава, взята з народних криниць.

Не випадково у творі існує дві мови: одна на щодень, селянська, народна, інша – «великий и могучий» державна, мова зросійщеної української школи, зокрема учня Марка Закаблука, це російсько-український покруч Корнія, що повернувся з царського війська, це мова «ребят» з червоним прапором, це мова відступника-манкурта й перевертня Максима Перепутька, який уживає грубу лексику і, як правило, «мерзотно лається».

Традиційні форми сільського побуту українців найтіснішим чином пов'язані з громадою. Сільська громада у творах постає як велика колективна сила (згідно з усталеними у свідомості українців поглядами). Без громади (людей) не обходиться жодна більш чи менш важлива подія в житті самчукових героїв та й села загалом. Громадський етикет формувався під впливом соціально-психологічних рис, притаманних сільському способу життя, а також національних традицій, що склалися віками. Так, громада жаліє Гната, коли Марія «гуляє», і засуджує жінку.

Прикметною є сцена проводів Корнія, старанного і працювितого господаря (згодом «почесного чоловіка у громаді»), на війну з «гапонцем», де він у односельців просить «прощі» – раз, другий і третій.

В очах громади трудова допомога потерпілим від стихійного лиха чи інших бід була обов'язковою та почесною справою. Громада з розумінням, співчуттям ставиться до Марії, яка втратила все господарство під час пожежі. На сільському сході вирішують зібрати зерно та обсіяти поля, гуртом (толокою) допомогти звести на хаті стріху та покрити бодай соломою; допомогти зібрати врожай.

Таким чином, здоровий устрій селянського життя, відшліфований віками, уявляється авторові «добре налагодженим механізмом, що проводиться в дію хліборобською традицією» [74]. У. Самчук художньо осмислює життя з позицій

народної ментальності. У міцних господарях він бачить опору селянства [73]. Не сприймають селяни проповіді про більшовицький рай, про індустріалізацію, про нові вільні взаємини між людьми.

На історії будь-якого народу згубно відбивається втрата родовідних ліній, генетичного коріння. Діти «відповідають за батьків», змушені публічно їх зрікатися, як це вчинив Максим із молодшим братом. Комуністична влада боялася, що генетична програма роду відновиться, а історична пам'ять воскресне в якомусь поколінні, бо чим густіше і міцніше перехрещення родів, тим могутніший хребет нації, стійкіша її мораль, глибша свідомість. Голодомор, учинений Москвою, майже на чверть прорідив генеалогічні дерева України. Уславлення прогресивних традицій українського народу, пошанування батька-матері, Бога, прадідівських звичаїв, відчуття коріння свого родоводу, повернення у найтяжчі хвилини життя до предківського досвіду, до Богоматері, до землі, що породила, – провідні лейтмотиви роману.

Монументально У. Самчуком виписаний образ Матвія Довбенка (трилогія «Волинь»), що фокусує в собі збірний образ українського селянства. Він та Мартин Заруба (роман «Марія») – образи заможних хуторян, дбайливих господарів, які є ні визискувачами, ні жорстокими землевласниками-шкуродерами, а людьми, що невсипущою працею досягли добробуту, батьками, що навчають дітей у високих школах. Вони виконують споконвічну хліборобську місію «світ тримати».

Господар – центральний образ у всій прозі Самчука на тему села. Праця на землі й заради землі, турботи про родинне благополуччя – ось зміст життя і складники внутрішнього світу Самчукового господаря.

В образі Володьки Довбенка бачимо багато подібного до біографії самого письменника. Автор створює масштабне епічне полотно про життя волинського села першої третини ХХ сторіччя, задля цього вводить понад 450 персонажів різного віку, різних національностей, різного соціального стану, різних політичних та світоглядних поглядів та орієнтацій. Матвій-батько і Володько-син Довбенки — носії поглядів українства на світ, життя, нового та старого.

Матвій-дбайливий, добрий, заможний господар, він тісно та органічно поєднаний із землею, не мислить себе без праці на ній, земля дає йому фізичні сили, духовну міць, почуття гідності, втіхи від праці, яка приносить достаток, він добрий батько, надійна людина, господар, який, як атлант, тримає свою родину («як сторож роду, як здоровий корінь землі своєї» [721, с.323], за будь-яких історичних подій і катаклізмів здатний витримати на своїх плечах злигодні, негаразди і лишитися християнином, господарем, людиною із чистою совістю, позаяк з діда-прадіда в ці родині керувалися християнськими ідеалами («Матвій голосно говорив з Богом! І тут любив ясність. Кожне слово вимовляв «трезво», повно. Не любив дрібних, звичайних молитов, любив псалми. У них говорилося до Бога гарною, вибраною мовою. Кожне слово, мов ядерне пшеничне зерно» [720, с.97], загальнолюдськими цінностями (Матвій «має під ногами тверду опору - землю, але очі постійно зводить до неба. Земля дає йому і всім іншим силу, а небо має дати розум: «Небо вкриває землю навкруги... має чудове сонце... Чого ще треба тобі, дивна людино? Розуму треба. Розуму... що дає бажання щастя, розуміння свободи, поняття честі» [720, с.147].

Архіактуальними для сьогодення України звучать проблеми, порушені автором у трилогії «Волинь»: окупації рідної землі, біженців, тема війни, пошуку щастя на чужині, тема вигнанців тощо. Пророчими видаються нині думки Уласа Самчука, висловлені на сторінках твору ще в середині 1930-х рр., про те, що воєнні катаклізми, соціалістичні революції нищать особистісну самодостатність, гублять душу, відлучають від «свого»: «І виростуть такі сини і дочки, напояться отрутою порохового чаду, підуть по широких дорогах степів і лісів, розгублять чистоту душі... Кров, барва і випад її, змішані з тонами гармат, хто знає, чи не похитнуть віри в Бога поколінь, землі і неуюваної батьківщини...» [721, с.330]. Символічно звучать заповітні слова Матвія Довбенка, сказані на адресу синів, і для сучасного юнацтва, які мають жити за законами рідної землі: «Будьте сильні, як вона, - і вічність вам забезпечена» [721, с.330].

Показово є і те, що навіть війна не спроможна позбавити Матвія Довбенка свого коріння, безсила зрушити його з рідної землі («Його хата крайня в селі.

Біля неї зупиняються люди, що вже зрушили з місця, і ніби не «рішаються переступити кордон села». Сам Матвій стоїть на порозі своєї клуні і ніби пророк промовляє: «Не кидайте цих місць. Зубами гризіть, а бороніться, бо то наші кубла, здобуті працею. Це не гроші, не золото. Це ваша земля... Діти ваші ростуть і вони мають замінити вас на цих місцях... Нас випхнуть на шлях і, мов ту черву, затопчуть у багно. Худобу хай женуть, а ви верніться!» (т. 1, с. 333) [721]. Герой і сам до кінця не усвідомлює, звідки беруться в нього такі слова, але сила впливу на людей у них велика: люди вертаються додому.

Володько-син, теж любить рідну землю, Волинь, зачарований її красою, природою, однак прагне нового життя, його «більше цікавлять книжки та малюнки, та спів, та музика, та школа, та міста, та краї далекі, всілякі розповіді про страшне, про незбагнуте та про «Боже» [721]. Це молоде покоління українців, які готові змінювати його на краще, здатні покинути отчу хату, щоб здобути освіту, стати корисним рідному краю. Юний Володько замислюється над історичною долею України, усвідомлює, що «всі, кому лиш заманеться, зобижають її». І вибирає шлях боротьби, він – Довбенко, «продовжувач батьківської справи, носій його сутності в нових історичних умовах», Володькові болить насамперед те, що «волинська тиха сторона» повільно пробуджується зі сну, не мириться герой з байдужістю українців до своєї власної долі, з відсутністю національної свідомості, почуття самоповаги.

Так постає образ, який уособлює нове покоління українців, національно-свідомих, дієвих, готових до боротьби за українську ідею. Нове покоління української інтелігенції, яка здатна повести народ до здобуття незалежності. Трилогія «Волинь» навчала читача, як зробити правильний вибір в історичному поступі українського народу, побачити своє місце в подіях національної історії.

У. Самчук створює художню концепцію творів із позицій народної філософії, менталітету, народної моралі, народної педагогіки, наснажує образи фольклористикою, а у самі твори вливає потужний уснопоетичний струмінь. Уславлення прогресивних традицій українського народу, пошанування батька-матері, Бога, прадідівських звичаїв, відчуття коріння свого родоводу,

повернення у найтяжчі хвилини життя до предківського досвіду, до Богоматері, до землі, що породила, – провідні лейтмотиви романістики українського Гомера.

Глибокою символікою насажений образ землі. Земля – традиційний народний образ-символ життя, праці, достатку, щастя. У творах вона несе ще й глибоке ідейно-психологічне навантаження. Земля набуває потужного катарсичного характеру: хто ближче до неї, той чистіший, праведніший. Найвище внутрішнє піднесення герої відчують на землі. Сцени духовної близькості з землею-годувальницею виписані з величезним ліризмом, звучать справжнім гімном: «Честь тобі, Корнію! Сам Бог з тобою нерозлучно тут на полях з вітром, з просторами неба, з сонцем! Сам Бог! І скільки разів буває, що Корній без ніякої причини стає, знімає новий недільний кашкет і хреститься... Чує радість, чує велич, чує присутність вищої, вічної сили...» [722]. Понад те, земля допомагає йому відчути своє етнічне «я», збагнути сутність людини як вічного трудівника. Вустами Корнія У. Самчук засуджує антигуманну суть більшовицького режиму, який зруйнував цілощу народну мораль, національні та родинні традиції, добробут народу.

Українське село постає через зображення побуту, праці, національного духу краю, український фольклор. За сторінками романів «Волинь», «Марія» можна писати народний календар зі всіма обрядовими святами. Починаючи від Великодня і завершуючи Різдвом, не оминувши ані храмових свят Миколая (у Гільчі), ані Трійці (у Дермані). Волинь змальовано у творі також через легенди і перекази, які так жадібно вбирає у свою пам'ять і душу допитливий Володько («Волинь»).

Таким чином, велике значення для формування національного характеру, духовного розвитку українців мала творчість Уласа Самчука – одного з найвидатніших письменників української і світової літератури ХХ ст. Твори У.Самчука відносимо до категорії романів духовного становлення і розвитку українця, тут домінує етнографізм як тематико-стильовий струмінь, що характеризується особливою увагою до відображення традиційних форм народного життя, фольклорною поетикою, включенням елементів з описами

народних обрядів, використанням пісень, народної педагогіки. Етнографічна достовірність романів слугує об'єктивно-реалістичному відображенню життя, утвердженню високих морально-етичних, духовних сил народу. Творення художньої концепції творів У. Самчука відбувається з позицій народознавства та народної педагогіки українців. Принцип відображення дійсності У. Самчука ґрунтується на ідеях національної філософії, християнській моралі, народних ідеалах і традиціях, звичаях і обрядах, тобто на культурному історичному досвіді, його морально-етичних цінностях. Тут і поезія праці, і проблеми людської духовності, правди та кривди, поетизація любові, праці на власній землі, національної гідності та манкуртства, прагнення до освіти, здобуття знань. Життя героїв, їхні вчинки диктуються віковичними народними істинами.

У контексті розвитку української педагогічної думки стисло проаналізуємо доробок окремих письменників-учителів Західної України досліджуваного періоду (Додаток А), чия творчість, на нашу думку, істотно вплинула на розвиток національної освіти дітей та юнацтва, просвіту дорослих, духовний розвиток українців.

У цьому контексті згадаймо Олександра Духновича (Додаток И.1) – автора віршованих творів, двох п'єс «Добродетель превышает богатство» (1850 р.), «Головний тарабанщик» (1863 р.). Свої статті і вірші друкував у «Зорі Галицькій» (Львів), «Віснику» (Відень), «Церковній газеті» (Будапешт), «Слові» (Львів). Все, що написав народною мовою, є найкращим з його спадщини (поезії «Вручання», «Піснь престоноародна», «Голос радості», «Піснь земледільця весною», «Мирослав у Будині», «Жизнь русина», «Руський марш», «Послідня моя піснь», твори для дітей – «О ділах шкільських», «О спровованню дітей в школі», «Надгробноє вепру», «Жаба», «Муха» та численні інші). У більшості поетичних творів автор використовував характерний для української поезії ХІХ ст. коломийковий вірш [347, с. 174]. Численні твори О. Духновича були вміщені в читанках для народних шкіл.

Знаковою постаттю для Західної України став Августин Волошин, який мав вищу теологічну освіту, 1900 р. закінчив Вищу педагогічну школу в Будапешті з

дипломом викладача математики і фізики в середніх навчальних закладах. З 1900 до 1917 рр. працював професором, а з 1917 до жовтня 1938 рр. – директором учительської семінарії в Ужгороді [29], створив декілька десятків підручників, а також низку літературних творів. Видатний політичний, релігійний, громадсько-просвітницький діяч, педагог і письменник А. Волошин утверджував національну ідею в закарпатському шкільництві, стверджував, що концепція української освіти має вибудовуватися на засадничих державницьких позиціях (рідна українська мова, національна культура, рідна віра, національні символи (прапор, герб тощо (див., до прикладу, оповідання «Народна свідомість» [145], «Анцька освідомилася» [138, с. 56-58], *Народний ілюстрований календар «Просвіти» на переступний рік 1932*. Ужгород, 1931. С. 56-58.)), положеннях про методи навчання й виховання, знаннях психології та педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини.

Його прозові твори мали виразний виховний зміст, як-от: оповідання «Паленка-згуба» [144], що присвячене антиалкогольній пропаганді, увиразнює ідею здоров'язбереження українців як нації. Практично всі драматичні твори А. Волошина стали важливим засобом виховання національно свідомої особистості дітей та дорослих. Осередки «Просвіти» краю давали життя цим літературним творам, активне сценічне життя мали п'єси патріотичного змісту «Маруся Верховинка», п'єса в трьох діях «Князь Лаборець послідній володар самостійної «Країни Русинів», «Фабіола» (Історична драма в 4 діях, 6 картинах). Високі моральні засади, абсолютні цінності виховував твір «Без Бога ні до порога».

А. Волошин актуалізував питання соціального виховання. Його ідея щодо відповідності виховання суспільним потребам і вимогам часу втілилася не тільки у фундаментальній праці «О соціальному вихованню» (1924 р.), що мала подвійний вплив на виховання: теоретичний та практичний [146]. Теоретично в цій праці аналізувалися нові концепції виховання і навчання з урахуванням специфіки різних категорій дітей, яких потрібно було навчати. Практична значущість цього видання полягала в тому, що вихованню автор надавав соціального змісту, вимагаючи від держави відповідних законів для

забезпечення отримання освіти та захисту всіх соціальних верств дітей та юнацтва. І найважливіше: разом з дружиною Іриною (Ірина Петрик – донька професора Ужгородської гімназії, родичка О. Духновича. – М.Б.) опікувалися приватним сиротинцем, де виховувалися двадцять двоє дітей-сиріт. Вихованці мешкали у великому двоповерховому будинку, який для цих потреб придбав А. Волошин. Діти були забезпечені не тільки помешканням, харчуванням, гарним одягом, а й належним рівнем навчання, виховання, були створені умови для розвитку творчих здібностей, до прикладу, створено дитячий домашній оркестр, танцювальна група, хор. Таким чином подружжя втілювало в життя ідею всебічного розвитку особистості дитини-сироти [675].

Августин Волошин значне місце відводив кільком напрямам соціального виховання: «Школа праці», «Самоуправа учеників» та «Соціально-педагогічні інституції». Доречними є також настанови Августина Волошина про виховання дитини в сім'ї: «Не є несчастнішого чоловіка, як непорозуміна дітина и часто и самі родичі не порозуміють дітей своїх» [146, с.22].

Автор вважає, що формування особистості дитини, спрямованість її світогляду, переконань, духовних потреб, суспільних та особистих інтересів повинно здійснюватися за такими напрямками виховання, як розумовим, духовно-релігійним, фізичним, естетичним, трудовим тощо.

Інша представниця літературного процесу Закарпаття – Миколая Божук (1907-1938) (Додаток II.2) – була талановитим педагогом, справжньою народною вчителькою-подвижницею, громадсько-просвітницькою і пластовою діячкою Підкарпатської Русі. Випускниця Ужгородської учительської семінарії, патріотично-налаштована 21-річна Миколая Божук вирішила повністю присвятити себе служінню рідному народові, дітям, нести просвіту туди, де в неволі «не б'ється життя», лише сумлінна праця всіх спроможна вивести народ з пітьми. І тоді «Засвітить колись і мені доля щастя»). Тому в поезії домінують палкі заклики до юнацтва присвятити життя рідному краю, жити «на втіху рідній стороні». Отже, ця категорія освітніх подвижників, яка своє життя

присвятили повністю служінню народові, власне щастя пов'язувала зі щастям народу.

Поети, не смійтесь, що я заспівала
Цю тиху пісню мою!
Що так я несміло тиняюсь між вами
І свої думки сную!
Поети, не смійтесь, бо моє серденько
Зазнало горя, біди!!!
Та вже стрепенулось, як пташка весною,
Стаю я знову в ряди!
Тепер я приспала нужду ту колишню,
Зів'яло горе сумне.
Душею радію, що пісня ожила...
Прийміть, поети, мене! (1937)

Олена Кисілевська у статті – своєрідному некролозі «На цвинтарі у Рахові (На Підкарпатті), уміщеній у часописі «Жіноча Доля» за 1938 р. (Ч.24), на прикладі Миколаї Божук зображає постать нового покоління підкарпатського юнацтва, яке прагнула здобути освіту, присвятити своє життя, знання рідному народові. Редакторка «Жіночої Долі», зокрема, зазначає: маленькою Василина-Миколая (літературне ім'я Миколая дівчина взяла, щоб її не плутали з двоюрідною сестрою Василюю. – М.Б.) хотіла вчитися, але батьки не планували навчати доньку. «Чи ж селянська дівчина не обійдеться без науки? Коби на хлопців стало. Але до воза, що ним їхали брати до школи в місто, вчепилася силою дівчинка Василянка. Силою виборола собі рівне з братами місце на возі і... право до науки» [380, с.6]. Проте завдяки наполегливій праці, природним здібностям Миколая Божук здобула освіту та стала вчителькою і не просто високопрофесійним педагогом, а й талановитою поетесою [380, с.7]. Тогочасна українська періодика на дочасну смерть М.Божук відгукнулася рядками, у яких висловлено жаль щодо втрати молодого таланту, народної вчительки («Українське жіноцтво стратило молоду, талановиту письменницю, що недавно вмерла на Закарпатті. Згасла на варті для добра свого народу, працювала аж до останньої хвилини перед смертю, як учителька народної

школи в Рахові» [601, с.6]. «Це для нації велика втрата, коли помруть дві такі свідомі, молоді учительки», - зазначав часопис «Жіноча Доля» 1939 р. [89, с.4].

Миколаю Божук справедливо називали закарпатською Лесею Українкою. За міжвоєнної доби вона була ідеалом для молодого покоління підкарпатського юнацтва, національно-свідомих юнаків та дівчат, які, просякнуті національною ідеєю, невдовзі по її смерті 1938 р. стануть до боротьби з ворогом, виборюючи власну державність – Закарпатську Україну.

Навчаючись у вчительській семінарії, Миколая починає свій шлях у літературу, її вірші публікують не тільки закарпатські видання (журнали «Пчілка», «Наш рідний край»), а й галицькі «Нова хата» (Львів), «Жіноча доля» (Коломия), збірники та літературні альманахи. Понад те, твори Миколаї Божук активно вміщують автори читанок для народних шкіл [284; 285; 323; 601].

Одна із причин такої популярності молодої письменниці з Рахова – стилістика, мелодика її віршів, які нагадували поезії Т. Шевченка, були як народної пісні, такі ж мелодійні, ритмічні, наснажені народно-пісенними образами. Вона автор коломийок, які як жанр були популярними за того часу. Твори Миколаї Божук – як пісні. Багато з її поезій поставлено на музику.

Літературна спадщина письменниці порівняно невелика, але значуща та різноманітна. Вона давно потребує ретельного вивчення сучасними школярами. Це не тільки понад сто віршів, один прозовий твір, а й п'єса (написана у співавторстві з Агафією Бойчук), сценарії шкільних урочистих заходів, а також тематичні статті у фахових журналах.

Феномен Миколаї Божук як письменниці-педагога, громадської активістки, просвітниці, пластунки полягала в тому, що вже за свого короткого життя (31 рік, померла від сухот) вона стала відомою не тільки на Підкарпатській Русі, а й у Чехії, Словаччині, Польщі [381, с. 5-6]. Навіть за радянської доби її творчість, як, до прикладу, багатьох письменників-січових стрільців, передавалася як народні твори від покоління до покоління українців Закарпаття. Високого цінували її творчість Максим Рильський і Дмитро Павличко [694].

Саме на закарпатських учителів за досліджуваної доби покладали велику місію – формувати національну свідомість українців.

Її творчість захоплює величезним ліризмом рівня Лесі Українки, силою нерозділеного кохання, красою художнього слова, а також жіночністю, ніжністю віршів, за якими автор, яскрава і харизматична особистість, вродлива жінка, українська патріотка, талановита поетеса, а також самодіяльна актриса тощо.

Миколая Божук, як уже йшлося, була ідеалом для молодшої закарпатської еліти. З-поміж шанувальників її таланту, вроди – патріарх української поезії Василь Пачовський, громадський діяч, спортсмен, священник, письменник Юрій Станинець, якого кохала Миколая Божук, а також яскраві постаті і громадські діячі краю, письменники Олександр Сливка, п'єса якого «Бородате непорозуміння» не сходила з лаштунків сцен закарпатських театрів (як професійних, так і самодіяльних), та Василь Гренджа-Донський.

Тематика поетичної творчості різноманітна: тут зустрічаємо патріотичну та громадянську лірику, а також пейзажну, інтимну тощо.

Твої слова, мов ті чари,
Серце огортають,
І завжди вони для мене
Дивні скарби мають.
Ой коли б я крила мала
І пташкою стала,
То до тебе б полетіла,
Все б тобі сказала!
Ой не можу, ой не можу
Пташиною стати,
Але можу я у мрії
До тебе літати! [91].

Мешкаючи та працюючи серед чарівної карпатської природи, автор оспівала її у своїх віршах, які навчали дітей любити рідний край, пишатися Божою красою, шанувати і берегти все живе, у природі авторка шукає розради, душевного спокою. Уважаємо, що домінування таких тем у творчості Миколаї

Божук детерміновані певним чином пластовою ідеологією (любов до Бога, України, життя в природі і серед природи тощо).

Отже, постать Миколаї Божук репрезентує цікаве, свіже, самобутнє явище в українській літературі – плеяду молодих літераторів, національно-свідомих, обдарованих молодих людей, для яких національна ідея, краща доля України, рідного народу була сенсом життя, ці письменники-педагоги стали подвижниками українського шкільництва, носіями нової культури, представниками української еліти, чії життя і творчість слугували прикладом для зростаючого покоління закарпатських юнаків і дівчат.

Подібна письменницька доля судилася й іншому письменникові-вчителеві з Підкарпатської Русі, землякові Миколаї Божук – Маркові Бараболі (1910-1945) (Додаток И.3). По закінченні Мукачівської торговельної академії юнак закінчив екстерном учительську семінарію. Відтак учителював, як і Миколая Божук, у Рахові та віддалених гірських селах. Марко Бараболя більше відомий у літературному краєзнавстві краю як письменник-сатирик. За життя автора в Празі вийшла збірка гуморесок і фейлетонів «З-під їдкого пера» (1941). За радянського періоду – збірки «Тутешнянська губернія»), «На Верховині», «Проект автономії». За цього ж періоду вчителювала в гірських селах Рахівщини і письменниця-вчителька Марія Кобалюк-Тисянська (1911-2000). Її життєва та письменницька доля склалася більш успішно, Марія Кобалюк-Тисянська до 1971 р. працювала на педагогічній ниві, однак єдина збірка віршів «Дзвеніть, співаночки», яка вийшла окремою книжкою, побачила світ 1928 р., загалом автор друкувала свої вірші в колективних збірках.

Поетичні твори М. Кобалюк-Тисянської (Додаток И.4) милозвучні, ритмічні, нагадують пісні, у них оспівана краса рідного краю, щира любов до людей, землі, де народилася.

Максим Рильський у книзі «Підгір'янка М., Божук М., Тисянська М. Гірські квіти.» (Ужгород, 1962) відзначив непересічний хист цієї авторки [694].

Нема в мене ні покоїв,
Ні пишної хати,

Лиш є в мене сині гори –
Високі Карпати
«Нема в мене...» (1932)
Люблю тебе Гуцульщино,
Моя рідна мати,
Коли тут я народилась,
Буду тут вмирати.
«Гори рідні...» (1939)

Уважаємо, що саме представники цього нового покоління 1920-1930-х рр., освіченого, національно свідомого, патріотичного-налаштованого, суспільно активного, і піднесли рівень свідомості українства краю до національно-свідомого, суспільно-дієвого, вінцем якого стала боротьба за національну державу – Карпатську Україну (Додатки И.2. И.3, И.4, Р). Таким чином, письменники-педагоги Підкарпатської Русі виконали свою історичну місію. Приспаний сторічним гнітом чужих держав, закарпатський люд втрачав ознаки нації (мову, культуру, релігію), асимільовувався, мадяризуючись, румунізуючись. Одним із чинників формування патріотизму (любові до української мови, культури, звичаїв та традицій українців) у своїх земляків гроно письменників-педагогів міжвоєнного двадцятиріччя вибрало поетичне слово, яке було фольклоризоване, наближене до народної мови, коломийкове. І тим словом доступно і щиро промовляло до русинів, називаючи їх українцями. Цей духовний, літературний, культурний, освітній ренесанс Підкарпатської Русі, особливо доби Карпатської України, репрезентований плеядою молодих авторів, які створили яскраву сторінку в історії української літератури ХХ ст.

Отже, сподівання, які покладали на цю категорію учителів-подвижників («найбільша наша надія на учительство» [577, с. 3]), цілком справдилося.

У життєтворчості видатної дитячої письменниці Марійки Підгірянки (Марії Ленерт-Домбровської) (1881-1963) (Додаток К) важливе місце посідає Підкарпаття. Під час Великої війни її чоловіка Августина Домбровського мобілізували на фронт, а Марія з дітьми потрапила до спеціальних таборів для інтернованих у австрійському містечку Гмінді (Австрія). Після розпаду Австро-

Угорської монархії з 1919 до 1928 рр. сім'я Домбровських мешкала в Підкарпатській Русі. Галицьке вчительське подружжя стало до лав освітян-просвітників-подвижників у краї: навчали дітей, проводили активну просвітницьку працю, Марійка Підгірянка створює численні віршовані твори, які були щирими, мелодійними, доступними для розуміння дітей молодшого та дошкільного віку. Є підстави стверджувати, що Марійка Підгірянка як учитель була новатором: саме їй належить створення поетичного дидактичного навчального забезпечення для початкової школи та закладів дошкільної освіти. Написані нею десятки цікавих навчальних віршів допомагали малечі вивчити цифри, опанувати арифметичні дії, запам'ятати літери, навчили грамоти, сприяли розумінню дітьми явищ природи тощо (Додаток К.1). Отже, поетичні твори стали навчальним матеріалом, а також, звісно, таїли в собі великий виховний потенціал.

«Вірші М. Підгірянки, – зазначав М. Рильський, – не можуть залишити байдужим читача, який має серце, не можуть не викликати глибоких роздумів про наше минуле, про нашу сучасність, про наше майбутнє. Марійка Підгірянка справді народна, щира, ніжна, талановита поетеса» [694].

Оригінальною була і методика навчання вчительки початкових класів Марії Ленерт-Домбровської, випускниці Львівської учительської семінарії, яка 40 років пропрацювала на педагогічній ниві: вона започаткувала поділ навчальних занять на дві частини та інтегровані уроки, гнучкий розклад уроків для суміщених класів. Так, діти третього і четвертого класів навчалися спільно до обіду (з восьмої до дванадцятої години). Урок, який тривав годину (60 хв), був поділений на дві частини – письмову й усну, на які відповідно відводилося по півгодини. До прикладу, тоді, коли учні четвертого класу займалися усно, учні третього класу – письмово і навпаки. До інновацій зараховуємо і письмові домашні завдання, які діти виконували в зошитах (на початку ХХ ст. «домашні завдання» вчителі народних шкіл не застосовували).

Окрему сторінку в педагогічну діяльність Марії Ленерт-Домбровської вписала праця з першокласниками. Цей педагогічний досвід був за того часу

новаторським, з погляду сьогодення його кваліфікуємо як такий, що випереджав той час та цілком може бути застосований за умов Нової української школи. Як фаховий педагог, добрий психолог та «знавець дитячих душ» (сама Марія вийшла з родини, де було шестеро дітей, подружжя Домбровських виховувало четверо дітей), вона добре усвідомлювала, як багато важить у навчанні пробудити живий інтерес до освіти, виховати любов до знань, школи як закладу, сформувати культ книги, читання, виховати почуття патріотизму, національної гідності, моральні цінності, християнські чесноти. Власне, на це була спрямована і її педагогічна праця, і поетичні твори, написані спеціально для дітей. Інноваційним вважаємо метод навчання першокласників в пообідню пору, здебільшого на лоні природи, коли важливо було на перших порах розвинути у дітей бажання вчитися, бачити, чути, пробудити в них свідомий слух, щоб усі органи чуття взаємно працювали та допомагали дітям сприймати навчальний матеріал.

Такими ж є і «шкільні» поетичні твори Марійки Підгірянки, у яких оживає природа, розмовляють люди, співають пташки, шелестить листя, віє вітер та ін. На уроках слово вчительки доповнювалося зоровою і слуховою інформацією, яку отримували діти. Марія Ленерт-Домбровська широко використовувала наочні засоби навчання, зазвичай на дошці малювала природу, тварини, квіти тощо, увиразнюючи свою розповідь, використовувала при цьому кольорову крейду, застосовувала як дидактичний матеріал твори, написані для дітей, короткі вірші, які допомагали вивчити абетку, цифри, виконати математичні дії в межах десяти, а також тренували пам'ять, прилучали дітей до прекрасного, формували інтерес до навчання та пробуджували естетичні почуття. Такі методи навчання сприяли оптимізації навчального процесу.

Уже за життя, зокрема за доби перебування на Підкарпатській Русі, Марійка Підгірянка стала класиком української дитячої літератури, воістину народною письменницею: її вірші, ігри, казки, «сценки» не сходили зі шпальт підкарпатської, галицької періодики, з'являлися в збірках та книгах, займали сторінки в читанках та букварях, а поетичні твори «для дорослих» стали

улюбленими не тільки в Західній Україні, а й з-поміж української еміграції Чехо-Словаччини, а також Північної Америки: 1922 р. твори Марійки Підгірянки опубліковані у Філадельфії. Поетична слава авторки перетнула не тільки державні кордони Європи, а й материк, її ім'я ще за життя знали не тільки в Галичині, Буковині, Підкарпатській Русі, а й Празі і Пряшеві, Варшаві і Кракові, Софії і Відні тощо.

1903 року у віці 22 років молода вчителька надрукувала вірш «Ой не нам та не нам в кайданах ходити». Так була започаткована тема – формування національної свідомості українства, яка стала визначальною у творчій спадщині письменниці. У Додатку К.2 уміщено збірки, твори з яких рекомендуємо для окремого розгляду в практиці сучасної української школи, для вивчення студентами педагогічних спеціальностей у ЗВО. Ці твори, уважаємо, мають бути актуалізовані в освітній практиці, становити золотий фонд літератури національно-патріотичного змісту, яка здатна виховати українця-патріота, громадянина.

Людина-поліглот, Марійка Підгірянка, яка знала українську, німецьку, польську, чеську, французьку, словацьку; «розуміла грецьку, латинську, італійську, російську», усвідомлювала велике значення материнської мови у становленні зростаючої особистості, тому так багато її творів присвячено мові, вони навчали любити та шанувати материнську мову, бачити красу рідного слова, пізнавати та українську мову.

Визначальною в поетичній творчості дитячої письменниці є тема добра, милосердя. Своє професійне та поетичне кредо Марійка Підгірянка означила стисло так: «Навчити, як зло оминати, а добро чинити». І це не тільки за умов родинного середовища, а й шкільного, у соціумі, довіллі. Твори Марійки Підгірянки можуть слугувати поетичною енциклопедією виховання морально-етичних цінностей дітей та юнацтва.

Особливе місце у творчій спадщині для дітей посідають вірші християнської тематики, які прославляють Бога, Богородицю, навчають дітей Божої любові, милосердя, уміння довіряти Христові та Матері Божій, просити

про заступництво. Важливо зазначити, що християнські мотиви в письменниці тісно переплетені з національно-патріотичними. Бог та Україна – провідна тема християнської та патріотичної лірики. Навчити дітей просити Бога про щастя/долю для України – вершина патріотично-християнської лірики Марійки Підгірянки. Більшість цих творів стали народними, поставлені на музику та за доби новітньої незалежності України активно впроваджувалися в шкільну практику шкіл Західної України, а також у духовне життя всього українства.

Для Марійки Підгірянки природа, як і для багатьох письменників Західної України, зокрема гірського регіону, стала не тільки джерелом натхнення, краси, естетики, а й чинником виховання. З великою любов'ю оспівала авторка карпатську природу, ліси, полонини, річки, рослини і тварини, дерева, квіти, птаство тощо. Її лірика, присвячена Карпатам, теж стала дидактичним засобом для вивчення природи рідного краю, вона нагадує народні пісні, дуже фольклоризована.

Отже, постать Марійки Підгірянки – оригінальне літературне та педагогічне явище, яке розглядаємо в органічному поєднанні, де практично неможливо провести межу між педагогічною та літературною царинами творчості Марійки Підгірянки, позаяк практично всі твори письменниці мають глибокий освітній і виховний зміст, їх можна зарахувати до творів виховання, більшість з них використовувалися (і тепер застосовуються в освітній практиці, родинній педагогіці) як дидактичний засіб навчання грамоти, арифметики, пізнання довкілля. Марійка Підгірянка – класик української дитячої літератури, а також низки драматичних творів, написаних спеціально для постановки шкільних драматичних кружків (додаток К). Ці твори сьогодні можуть заповнити певну прогалину в такій літературі для дітей та актуалізувати незаслужено «забутий репертуар» класиків української дитячої драматургії (Августин Волошин, Антін Лотоцький, Марійка Підгірянка, Юрко Шкрумеляк, Володимира Вільшанецька та ін.). Фонд української дитячої драматургії доречно поповнити поетичними сценічними творами цих письменників.

Літературні твори Марійки Підгірянки – художньо-педагогічний феномен національної культури, оскільки вони виразно позначені індивідуальною творчою манерою, містять виховні концепти, що майстерно були виражені через різноманітні художні прийоми. Авторка використовує фольклорні мотиви. Саме тому її вірші відрізняються особливою ніжністю та легкістю, нагадуючи при читанні українські народні пісні. Творчість поетеси – то справжня материнська енциклопедія, на якій виховувалися і виховуються цілі покоління.

До когорти письменників-педагогів відносимо галицьке гроно жінок-письменниць, з-поміж яких Уляна Кравченко (1860-1947 рр.). Призначення поета, на її думку, – боротися за правду, за волю, за кращу долю для свого народу. Безумовно, авторку можна назвати прогресивним педагогом, адже процвітання рідного краю вона пов'язувала з вихованням майбутніх поколінь свідомих громадян, патріотів, борців за справедливий устрій та національні цінності. Багато творів Уляни Кравченко, поетичних і прозових, пройняті щирою любов'ю, турботою про долю школярів, звучать як заклик до вчительської громади відводити центральне місце дитині, формуванню її моральних якостей, творчих здібностей, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу. Педагог всі свої знання, переконання, талант намагалася передати дітям: «Мило мені з дітьми в класі, мовби нічого поза нею в світі не існувало. Добре мені в моїм новім житті, весело на дорозі нових обов'язків, усміхом милим і поглядом щирозолотим принаджують мене діти до себе» [430, с. 314].

У контексті нашого дослідження цікавою є повість «Спогади вчительки». Адже саме цей твір письменниці став джерелом інформації про шкільництво Галичини на межі XIX-XX століття. У ньому авторка описує тодішню систему навчання у школі в місті Бібрці, що на Львівщині, яка зводилася зазвичай до механічного запам'ятовування, бездумного заучування і запису текстів напам'ять, позаяк учителі не зовсім переймалися проблемами навчання дітей, часто залишали молодших школярів під опіку старших учнів, за таких умов у класі панувала атмосфера страху, покори.

Уляна Кравченко образами вчителів панни Мані та пана Гордієнка показує, що покликання вчителя – до останку віддавати себе учням, їхньому навчанню, сумлінно виконувати свій учительський обов’язок – і тоді будуть істотні успіхи (уже за перший рік навчання діти з її класу, за висновком інспектора, досягли найкращих успіхів у навчанні, позаяк увесь час педагог витрачала на освітній процес, не беручи участі в постановках беззмістовних п’єс, у вечорницях тощо). Автор повісті намагається і вчителя Гордієнка залучити «до корисної справи», «відучити держати для громадян, а дохід повернути на бідну дітвору», робити для громади «щось, що є гуманне» [430, с. 33].

Костянтину Малицьку (1872-1947) – письменницю, перекладачку, редакторку часописів, зокрема дитячого часопису «Дзвінок» та ін.), учительку, громадського діяча, просвітницю, активістку жіночого, рідношкільного руху, слушно називають «виховницею поколінь». Усе життя К. Малицької, її педагогічна діяльність, громадська праця та літературна творчість (літературні псевдоніми Віра Лебедова, Чайка Дністрова) слугували вихованню зростаючого покоління українців. Її життєвий шлях – приклад для багатьох поколінь українців беззастережного сумлінного служіння національній освіті, рідному краю, взірць письменниці-учительки-патріотки-громадянки. Саме тому домінуючою темою в її творчості є національно-патріотична, вірші К.Малицької «Чом, чом, чом, земле моя...», «У Січі, у Січі гуртуємось брати» стали надзвичайно популярними, практично народними піснями (Додаток Е.1).

По закінченні Львівської учительської семінарії вона працювала в народних школах у Галичі та Львові (Галичина), у Лужанах, що на Буковині, її педагогічна діяльність тісно пов’язана з діяльністю Українського педагогічного товариства Рідна школа», Українське крайове товариство охорони і опіки над молоддю (УКТОДОМ). На початку ХХ ст. К. Малицька стала до лав «будительок» Буковинського краю, вона активна «просвітянка», долучилася до створення Народного (Людowego) університету для дорослих у краї, стала однією із засновниць товариства «Жіноча громада Буковини». Прикладом, гідним захопленням, є її добродійна діяльність, до прикладу, з-поміж іншого

1912 р. Костянтина Малицька разом з Марією Білецькою, громадською активісткою, активною просвітянкою та учасницею жіночого руху, письменницею, учителькою, однією із засновниць (1898 р.; а згодом її очільників) першої української приватної народної школи РТП у Львові та інших українських громадських інституцій, заснувала фонд «На потреби України», що став матеріальною допомогою для Українських січових стрільців.

Костянтина Малицька по праву належить до класиків української дитячої літератури. Вона автор не тільки численних віршів, оповідань, які за життя письменниці увійшли до букварів та читанок українських народних шкіл, а й друкувалися в дитячих, юнацьких та дорослих журналах, книги «Малі герої» (Додаток М), «Гарфа Леїлі» стали улюбленими з-поміж юної і дорослої читацької аудиторії, чимало поезій були покладені на музику, увійшли до духовної скарбниці українців як стрілецькі пісні.

Герої малої прози К. Малицької – патріоти, з високим рівнем громадянської свідомості, віддані рідному народові, здатні до самопожертви і співчуття, милосердя до знедолених, убогих, поневолених, словом, усіх, хто цього потребує. Юні герої оповідання «Під час московського наїзду», школярі невеличкої гірської школи своїми вчинками засвідчують чітку громадянську позицію: за умов московської окупації краю під час Першої світової війни, у супереч забороні окупаційної влади, вони таємно навчаються вночі у школі: «Діти учительки уже звичайно спали, змовивши молитву за тата, і за рідний край. Вокруг великого стола сиділи школярики і блискучих очей не зводили із лица своєї учительки. І вони б за ніщо в світі не віддали тих нічних годин науки. Чекали на них цілий день та йшли крадучись, хильцем, криті вечірнім сумерком, мов на празник» [508, с. 45].

К. Малицька спричинилася до розширення читацьких горизонтів українських школярів: вона переклала книгу «Робінзон Крузо» Д. Дефо (Львів, 1903), прозу Сельми Лагерлеф («Керниця трьох мудреців з Востока» у кн.: «Просвітні листки». Ч. І. Львів, 1907. [373]), деякі твори Олександра Пушкіна та Михайла Лермонтова.

Народна вчителька, вона як письменниця дбала і про розширення репертуару шкільних драматичних кружків, змістовного дозвілля дітей та молоді, створюючи сценічні образки, сценарії свят тощо.

Твори К. Малицької зараховуємо до категорії «літератури виховання» (Додатки Е.1, М), усі, без винятку, вірші, оповідання письменниці мають великий морально-етичний, християнський зміст: утверджують абсолютні істини (добро, милосердя, любов, повагу до старших, любов до дітей, батьків, природи, усього живого тощо) та засуджують споживацтво, брехню, жорстокість, зверхність, заздрість, гордість та інші негативні людські якості.

Лейтмотивом її художньо-літературних творів [508] є інтенція про першочергове значення батьків як перших педагогів дитини. Звичайно, передусім ідеться про матерів. У своїх прозових текстах образ матері письменниця представляла в різних вимірах. Тут зазвичай жінки, які патріотизм роблять осердям виховання, передають ідеї соціальної справедливості як найвищу чесноту («Великодні квіти»).

Однак є й такі, які прищеплюють споживацьку філософію буття («Мати»); які своєю поведінкою утверджують стану нерівності («Мур»); які ізолюють дітей від буденних клопотів, схвалюючи їхню зверхність до інших («В залізниці»); які вихваляються дітьми, не помічаючи їхніх ганебних учинків («У церкві», «Її син»); які принижують дитину і використовують її як безкоштовну робочу силу, не дозволяючи розвиватися («При записі», «Мужицька дитина»); які зневажають літніх людей, забуваючи про подібне власне майбутнє завдяки таким прикладам («За провини батьків»); які декларують одне, а діють всупереч власним постулатам, навчаючи дітей лицемірства та подвійних стандартів («Гріх») та ін. [508]. Така література була глибоко моралізаторською, своєрідною абеткою моральності, слугувала ефективним виховним чинником, спонукала замислитися, проаналізувати свої дії і вчинки як маленького, так і дорослого читача.

З великою любов'ю писала Костянтина Малицька про дітей. Її герої – учні, які прагнуть до знань, щоб принести користь рідному народові, мають чисту

душу, щире серце. У цьому бачимо літературний та письменницький подвиг авторки численних оповідань про дітей і для дітей, де героями є школярі, прототипами яких, вочевидь, були і учні Костянтини Малицької. Її літературні герої слугували прикладом для наслідування для тисяч українських дітей. Так, гімназист Борис («Малий гуцулик»)(Додаток М) з дитинства прагнув учитися. Закінчивши школу в селі, навчається в гімназії, заробляючи репетиторством. Авторка знайомить читачів із героєм, коли він намагається переночувати у собачій буді, бо склалося так, що через заметілі не надійшов пакунок із села, а родина, у якій Борис навчав дітей, виїхала з міста. Однак це не змінює палкого бажання хлопця вчитися, щоб приносити користь рідній країні й народові: «...ясні очі гляділи десь далеко вперед, немов усміхалися до того великого світла, за котрим рвалася молода душа, щоб, спохвативши його, повною жменею розкинути відтак серед темряви рідної країни...» [508, с. 59].

Чітку громадянську позицію виявляє головний герой оповідання К. Малицької «Малий гуцулик» Данилко, який гордий з того, що є українцем, і впевнений у неправдивості слів «панів з міста», що «ті русини ні історії, ні літератури не мають» [508, с. 16]. Данилко має лицарську вдачу (без страху кинувся вниз, де «шуміло й клекотіло, як у справдішній чортівській печері», щоб підняти капелюшок панночки); виявляє мистецькі здібності, майстерно вирізаючи топірці; не по-дитячому розсудливий, тому на висловлювання, якими пани ображають односельців, «його густі брови грізно здвигаються над темними очима, губи затискаються до крові», а «в його серці накипає жаль до цих ось людей, що прийшли на його рідну землю зневажати її синів» [508, с. 15].

Герой наділений не тільки високими почуттями добра, справедливості, а й людської гідності та честі. Малий гуцулик знайшов свій засіб виховного впливу на пихатих панів: віддавав гроші, які йому заплатили, сказавши, що не візьме їх від тих, хто зневажає його народ; подарував панові топірець, щоб у місті бачили, що гуцули талановиті й уміють створити прекрасні речі.

Інша героїня оповідання К. Малицької «Задля рідного слова» Неоніла, одинадцятирічна дівчинка, зрікається «не одної приємності в житті» і

погоджується їхати вчитися до Львова. Вона пише у листі батькові: «Я буду вчитися много і пильно в своїй рідній мові, щоб не глушилися з нас вороги. Я хочу бути розумною українкою, хочу працювати». Слід зазначити, що джерелом такого патріотизму була національно свідомо і національно орієнтована сім'я Неоніли. На її рішення – їхати на навчання до Львова – вплинув старший брат Роман, переконавши сестру: «лише в науці, у спільному труді і пожертвуванні одиниць наша сила і краща будучність» [508, с. 12].

Доречним вважаємо введення до сучасних хрестоматій з української літератури для шкіл та закладів вищої освіти творів зі збірки Костянтини Малицької «Малі герої», які слугуватимуть ефективним виховним засобом формування національно-патріотичних почуттів сучасного покоління учнів, вихованню в них високих морально-етичних якостей.

Здобуття освіти заради служіння українському народові – така тема низки творів інших письменниць-педагогів початку ХХ ст. До прикладу, Володимири Жуковецької (1871-1940) – письменниці-педагога, активної громадської діячки та активістки жіночого руху.

Вона ввійшла в літературний процес краю ліричним віршем «Я тебе люблю» (1906), який відомий композитор Денис Січинський поставив на музику. Під літературним псевдонімом Вільшанецька В., криптонімом В.Ж. письменниця друкувала твори не тільки в громадських часописах, жіночих виданнях, а й дитячих та юнацьких часописах Галичини. Вона – автор новел, віршів. Шкільна тематика присутня в оповіданнях та повісті зі вчительського життя «Іскаріот» (1910). Для дітей написано авторські казки, оповідання, поетичні твори.

В. Вільшанецьку зараховуємо до числа тих письменників, які стояли біля витоків дитячої драматургії, створюючи спеціальні драматичні твори, з-під пера авторки вийшли п'єси «Мати» (1920) і «Циган» (1935). 1932 році видавництво «Світ дитини» у Львові випустило збірку В. Вільшанецької «Оповідання для найменших». Це дає підстави віднести авторку до когорти дитячих письменників. Вона виступає і як письменник-публіцист: громадські видання

вміщують її педагогічні твори «Будуча жіноча школа виділова» (1912 р.), «Виховання і наука дитини» (1930 р.) та ін. За доби незалежності 1994 р. видавництво «Веселка» випустило книжку «Служи Україні!» (упорядник – Степан Кухта) [286].

Героями її творів, як і більшості письменників-педагогів, є школярі, діти. Це те, чим жили ці великі жінки-подвижниці на освітянській ниві, кому самовіддано віддавали свої життєві сили, знання, для кого займалися благодійністю, для кого слугували прикладом служіння Україні. Закономірно, що провідними ідеями її творів є формування національного характеру, патріотизму, національної гідності, виховання християнських чеснот, а також культ знань, прагнення освіти, бо це шлях до щасливої будуччини української нації. Так, герой казки «Гуцулик» В. Жуковецької, не злякавшись ні лісу темного, ні дороги далекої, ні урвищ глибоких, ні ведмедя страшного, поспішає до школи: «Коби скорше ліс минути, то вже можна в школі бути, і молитву відповісти, та у лавці чемно сісти» [286, с. 15].

Ключовою у творчості письменниць-педагогів була тема родинного виховання, авторки уславлюють родинні стосунки в галицькій родині, які усталилися впродовж сторіч, де панував культ матері, батька, повага до старших, пошанівок літнім людям, де з діда-прадіда шанували діти батьківське слово та притримувались родинних традицій. Показовим у цьому сенсі є оповідання В. Вільшанецької (Жуковецької) «Добрі діти» – зворушлива розповідь про діяльну дитячу любов до матері: діти, щоб якомога швидше одужала мати, взялися допомогти їй у хатній роботі. «Від того часу, як лише діти рано вставали, зараз розбігалися до роботи. Кожне з них мало свій обов'язок до сповнення. Одно вийшло по булки, друге наставляло примус, а третє приносило молочко. Чотирилітня Галя, що ще нікуди сама не виходила, сідала в кутку і чистила мамині черевики» [286, с.6].

Своєрідною хрестоматією моральності є численні твори Олени Цегельської (1887-1971) – талановитої письменниці (літературний псевдонім Галя), педагога, громадської діячки, активної діячки жіночого руху. Вихованка

Львівської учительської семінарії, вона все життя в рідному краї присвятила освітянській ниві. Як прозаїк дебютувала 1910 р. у щоденному громадсько-політичному часописі «Діло». Невдовзі у світ виходять її твори в українській дитячій періодиці («Дзвінок», «Малі друзі», «Світ дитини», «Молода Україна», «Веселка»), а також у часописах «Новий Час», «Нові Шляхи», «Нова Хата», «Вперед», «Наша Мета», «Стрілець» та ін. Співпрацювала письменниця зі знайомими в регіоні видавцем книг та часописів для дітей Михайлом Тараньком і письменником та журналістом Романом Завадовичем [99, с.4; 794].

Міжвоєнне двадцятиріччя ХХ століття – плідний період у творчості О. Цегельської (збірки «Байки і казки» (1924; «Ганнуса йде до міста» (1930) (Додаток 3); «Слідами босих ніжок» (1934); «Хліб наш насущний», «Велика мовчанка» (1935)). Усі твори цього періоду присвячені освітнім проблемам: вихованню зростаючого покоління, дитячій психології, нормам поведінки, душі дитини. Сила проникнення в психологію дитини – глибинна, така ж і сила художньої оповіді про маленьких героїв – щира, тонка, майстерна.

О. Цегельська належить до когорти дуже вартісних дитячих письменників: обґрунтовуємо нашу тезу низкою аргументів: по-перше, спадщина її творів для дітей і про дітей велика. Це різножанрова література: повісті, оповідання, казки, байки, вірші; по-друге, уся творчість О. Цегельської – це органічне і блискуче поєднання педагогічного хисту та письменницького обдарування і навпаки; по-третє, твори певним чином тематично пов'язані між собою наскрізною темою – життя дітей, їхнє побутування в родинному колі, навчання у школі, дозвілля поза школою, будні, радощі, праця, дружба, щоденне життя тощо, тобто світ дитини; по-четверте, авторка виступає тонким (навіть фаховим) знавцем дитячої психології, учинки та поведінка героїв її творів природні, мотивовані, по-п'яте, її співпраця з практично всіма провідними дитячими часописами зумовила активну творчу працю на ниві дитячої літератури. З-під пера письменниці вийшли добротні твори, зокрема, і малих жанрів, на всі випадки освітнього життя, де порушено численні педагогічні ситуації. Ці твори можуть слугувати чудовим дидактичним матеріалом для хрестоматій з літературного читання для

початкової школи, а твори періоду еміграції – для дітей та юнацтва (трилогія «Петрусева повість» (1950), «Тайна гір» (1952), «Весняні бурі» (1967), «На провесні» (1969)). Напередодні Другої світової війни її обрали очільницею Товариства письменників дитячої літератури у Львові. Отже, це дає підстави віднести О. Цегельську до класиків української літератури, іменувати її «сеньйоркою» української дитячої літератури.

Саме в цій царині, якій присвятила своє життя, О. Цегельська найповніше реалізувала себе як педагог. Через яскраві художні образи авторка навчала юних читачів любові до рідної хати, землі, краю, України, пошанівку до батьків і старших, милосердя до ближніх, опіки над немічними і тими, хто потребує допомоги, щирості і вірності в дружбі, любові до природи та всього, що оточує людину, бо це створено Богом.

Кожен художній твір письменниці пронизаний любов'ю до маленьких героїв. В оповіданні «Новорічні побажання» авторка так описує маленького колядника: «Часом буває, що вже завидна сусідське малятко, так рочків тричотири, бреде само снігом до найближчої хати. У великих теплих чобітках, у татовій смушковій шапці, що з-під неї і оченят не видно» [868, с. 35]. Після побажань і пригощань, «буває, сусідка бере малятко на руки і, щоб не мусіло назад брести снігом, відносить його додому» [868, с. 36].

Літературні твори О. Цегельської насичені різноманітними виховними ситуаціями, характерами, поглядами, вчинками дітей. Стисло схарактеризуємо окремі з них.

Перечитуючи казки, оповідання, повісті письменниці, пересвідчуємося в тому, що в цей історичний період в пошані були такі родинні цінності, як спільність духовних інтересів, гармонія стосунків поколінь, піклування про батьків і старших у сім'ї, пошана до предків, сімейна злагода. Маленька Оріся (оповідання «За здоров'ячко мамусі») з нетерпінням чекає Дня матері – травневого свята. Вона підготувала подарунки для матусі, вивчила віршик. Прокинувшись раненько, Оріся «встає з ліжечка і босими ніжками, на

пальчиках, щоб не збудити мами, йде до вітальні» [868, с. 40], щоб «помолитися перед іконою Божої Матері за здоров'ячко мамусі».

Герой оповідання «Дмитрунь і його ніжик», граючись татовим ніжиком, пошкодив щепку яблуні в сусідському саду. Татко не сварив сина, лиш лагідно пояснив йому: якщо пошкодити деревце, то воно вже не виросте і не буде родити яблук. Дмитрунь уважно слухав і все зрозумів. А через деякий час татко з сином поїхали до знайомого садівника, привезли інше молоде деревце і посадили. «Нову щепу Дмитрунь доглядав, підливав і щиро бажав, щоб вона прийнялась, росла» [636, с. 22].

О. Цегельська актуалізує проблему вибору між добром і злом, добрими та поганими вчинками. Як-от у казці «В біді пізнати приятеля». Під час лісової пожежі багатенька родина Хом'яка встигла врятувати все своє добро. Коли ж знайомий Заєць, у якого захворіла донечка Яся і який нічого не встиг прихопити з собою, попросив притулку, поки біда минеться, у Хом'яка і Хом'ячихи знайшлося багато відмовок: нірка завалена клунками, родина Зайців не запросила Хом'яків на обід з приводу народження сина Яця. Як з'ясувалося, Хом'ячиха тільки шукала слушного часу, щоб помститися Зайцям. Вона злорадно посміхнулася і пішла готувати гарячий обід. «А бідна Зайчиха пригортала до грудей хворе дитятко й заливалася гіркими сльозами» [636, с. 14]. На допомогу Зайцям охоче погодилася Їжачиха, хоч близького знайомства між родинами не було. Їжак низько вклонився Зайцям, запрошуючи до хати. Хвору Ясю поклали до ліжечка, дали гарячого чаю з заячої капусти, від чого їй відразу полегшало. Їжак розповів, що вони минулого року теж зазнали лиха, коли повинь залила хату і потопила всі припаси. Заєць зробив висновок, що в «нещасті, в недолі звичайно то й тебе порятує, хто сам біди зазнав» [868, с. 16].

Отже, автор традиційно сповідує й утверджує в душах, серцях і свідомості своїх маленьких читачів усталені в українства сторіччями засади християнської моралі, релігійного світогляду, який у Західній Україні залишався важливим і невід'ємним складником суспільного життя та органічним компонентом духовності української нації. Любов і повага до Бога, віра у заступництво

Богородиці – та універсальна система координат, яка здатна вберегти людину/дитину від негативних впливу соціального життя, допоможе знайти істинну свободу самовизначення і самоутвердження у житті, додасть віри в завтрашній день, у краще майбутнє України.

Твори для дітей і про дітей О. Цегельської сповнені великою глибиною природною любов'ю до дитини. І в цьому, мабуть, і секрет вартості письменницької спадщини О. Цегельської, чії літературні набуток можна поставити в ряд з творчою спадщиною для дітей Василя Сухомлинського.

До когорти маловідомих постатей письменників-педагогів відносимо Євгенію Бохенську (1867-1944) – учительку, яка майже шістдесят років присвятила своє життя педагогічній ниві, у першій половині XX ст. зажила слави однієї з найкращих учителів Галичини. Як і вище згадані персоналії, вона поєднувала педагогічну працю з письменницькою діяльністю. В українську літературу ввійшла як автор прозових та поетичних творів, перекладач польських поетів (А. Міцкевича «Сонце і сирота» і Теофіла Ленартовича «Люби землю рідненьку»), фольклорист, а ще сподвижник Івана Франка, до якого пронесла найсвятіші і найглибші почуття кохання впродовж усього життя. Власне, Каменяр мав великий вплив на формування її світоглядних та літературно-естетичних поглядів (так само, як і Уляни Кравченко, Климентини Попович), спонукав до літературної праці, допомагав ствердитися юній письменниці. Є. Бохенська активно листувалася з І. Франком, однак в його архіві є тільки одна збірка записів пісень, зібраних нею: збірка загадок, 15 листів до І. Франка, написаних у 1885 – 1912 роках та 3 листи до Ольги Франко, написаних у 1898 – 1901 рр.

1884 р. за сприяння І. Франка в часописі «Зоря» були опубліковані вірші «Літа мої молоденькі» і «Пусти мене, мамцю», створені за фольклорними мотивами. Згодом вийшли у світ вірш «Дівчина і рутка» (1893), психологічні етюди-замальовки із селянського життя галичан «Запомога» (1903), із життя семінарійного юнацтва цикл «Зі споминів семінаристк» (1906), інтелігенції «Тихі драми»: І. «Лист»; II. «По дорозі» (1900), а також оповідання

«Хочу докучити тобі» (1901), «Целбес», «Чужа кров» (1903) та ін. Письменниця, окрім проблеми дитинства («Мариня», 1890), порушила актуальну соціально-педагогічну проблематику, зокрема тему сирітства («Святий Николай»), ці дитячі твори були опубліковані 1890 р. у часописі «Дзвінок» [96]. До слова, тему сирітства, гуманного ставлення до інвалідів, немічних порушували і Ольга Дучимінська («Весняні дні»), Уляни Кравченко («Спогади учительки»), Костянтина Малицька («Урятувала»).

Є. Бохенська – одна з авторів, які започаткували спогади про відомих українців, її праця «Спомин про Корнила Устияновича» є чудовим літературознавчим джерелом. Сучасники Є. Бохенської зазначали, що такі спогади вона готувала про Івана Франка та вченого Володимира Гнатюка [733].

Вона автор фольклорних, етнографічних, літературно-художніх праць, зокрема, записала пісенний фольклор, прислів'я, приказки, загадки, що дає підстави стверджувати: Є. Бохенську можна віднести і до когорти літературних краєзнавців. Понад те, глибокі знання усної народної творчості, історії краю, його звичаєво-побутової культури мали вплив на тематичну спрямованість та художній рівень поетичних та прозових творів: віршам, оповіданням, новелам властивий національний колорит, вони глибоко поетизовані, народні, легко читаються та запам'ятовуються.

Цікаво зазначити, що в Галичині 1935 р. була започаткована перша літературна відзнака, яку назвали літературною премією Товариства письменників і журналістів ім. Івана Франка. Оскільки в середині 1930-х рр. літературний процес був представлений розмаїттям літературних напрямів, знакових постатей, широкою палітрою жанрів, тем тощо, в умовах конкурсу було прописано положення про те, що допускаються до його участі тільки ті книги, які вийшли у світ впродовж року. Цього 1935 р. з-поміж літературних фаворитів були Богдан Лепкий за тетралогію «Мазепа», Катря Гриневичева, про яку говорили, що якби вона писала якоюсь іншою мовою, а не українською, то давно була б лауреатом Нобелівської премії, журі взяло до уваги її повість «Шестикрилець». Ще претендентами були Наталена Королева з повістю «1313»

[32], блискучий критик та поет Євген Маланюк, літературознавець, письменниця, літературний критик, перекладач, мистецтвознавець Дарія Віконська. Того року першої премії не присудили, а от другу премію отримала письменниця з Коломиї Ірина Вільде за книжки «Химерне серце» та «Метелики на шпильках» (назва «Метелики на шпильках» символічна: юнацтво, що прагне до культури, освіти, нового життя, громадського оновлення в суспільстві, наче метелики повесні, пришпилене колючками тернини, б'ється над одвічними суспільними проблемами, намагається їх подолати, змагає до щастя).

Літературний феномен Ірини Вільде насамперед у тому, що ця буковинка, як стверджували тодішні критики, активісти громадського руху, жодного рядка не написала на захист національної ідеї, яка була визначальною в літературі Західної України. Авторка відійшла від тодішньої культової історичної тематики, а писала про сучасників, зокрема дітей та юнацтво, порушувала актуальні проблеми сучасного їй суспільного життя. Нагадаємо: Ірина Вільде здобула визнання з-поміж читацької аудиторії регіону, як авторка малої та великої прози мала своїх прихильників з-поміж юнацтва, авторитет у середовищі письменників, митців і критиків ліберального напрямку та громадськості – як професійний журналіст, вона чудовий редактор низки часописів.

За 30-тих рр. ХХ ст. письменниця належала до модерністського середовища літератури Західної України, так званих демо-лібералів (сюди належали Богдан-Ігор Антонич, Анатоль Курдидик, Ярослав Курдидик, Іван Керницький, Юрій Косач, Василь Софронів-Левицький та ін.), які видавали часопис «Назустріч» (за різних часів його редакторами були літературознавець, письменник, педагог, один з найавторитетніших дослідників творчості І. Франка Михайло Рудницький, літературознавець і мовознавець, педагог Василь Сімович, поет, художник, перекладач, мистецтвознавець Святослав Гординський), у творах обстоювали орієнтацію на західноєвропейську літературу, відповідно кваліфікували народництво і реалізм як застарілі, культивували естетизм.

Ірина Вільде була доволі плідною письменницею, до прикладу, 1934 року пише повість «Вікна наростіж» (вийшла друком 1939 р.), 1935 року в часописі «Нова хата», що виходив у Львові, публікує повість «Метелики на шпильках» (наступного року вийшла окремим виданням), 1936 р. – збірка новел «Химерне серце», закінчує писати повість «Б'є восьма» та ін. У вимірі літературного процесу Ірина Вільде посіла своє місце оригінальною тематикою творів, умовно назвемо її шкільною, яка органічно впливала з її професійної діяльності – учительського фаху.

Тому беремо на себе сміливість стверджувати: попри відсутність «ідейної історичної прози» (це закидали Ірині Вільде критики), по-перше, письменниця створила доволі «ідейну» прозу про своїх сучасників – про зростаюче покоління, його духовне зростання, внутрішній світ, шкільні будні, перше кохання, юнацьке змушнення, водночас усе це зобразила на історичному тлі – міжвоєнному двадцятиріччі ХХ століття.

По-друге, надзвичайно талановито і проникливо заявила про себе як талановитий обсерватор жіночого серця, вона представник «феміністичної літератури». «Жіноча література» Ірини Вільде стала «малим світиком», у центрі якого – «людське серце». Уже рання мала проза засвідчила: героїні новел («Дух часу», «Щастя», «Марічка», «Лист», «Пуста жінка» та ін.) мають «велике» серце, це внутрішньо багаті особистості, з почуттям власної гідності, горді дівчата/жінки, які прагнуть свого щастя, шукають його в коханні, заміжжі, родині. Новели «Не можу», «Крадіж», «Годі!» – про жінок, які не миряться зі свавіллям, приниженням гідності, виступають за свою рівноправність, право на природне щастя жінки. Така жіноча проза глибоко хвилювала дівчат та жінок, проникала в душу, навчала душевної чистоти, моральності, а також громадянської активності.

Таку ж функцію виконували і численні «жіночі куточки», які вела Ірина Вільде в багатьох громадських часописах Західної України.

По-четверте, у її творчості виразно зазвучала шкільна тематика, повісті Ірини Вільде однозначно відносимо до романів виховання. Тут же зазначимо:

буковинське та галицьке юнацтво почасти побачило себе на сторінках творів Ірини Вільде, тому спадщину письменниці кваліфікуємо як твори для юнацтва.

По-п'яте, на творах письменниці залишився відбиток автобіографічності, тому вони напрочуд глибокі, психологічні, дуже жіночі, чуттєві, порушують морально-етичні проблеми (кохання, дружби, зради, вірності, жіночої доброти, чуйності тощо), отже, цю спадщину ми можемо теж віднести до розряду «ідейної літератури».

По-шосте, практично в усіх творах Ірини Вільде героями є її сучасники – пересічні особистості зі своїми клопотами, проблемами, які потрібно розв'язувати, перед читачем постає звичне життя буковинця/галичанина, таке, як воно є (і тому воно було близьким і зрозумілим читачеві), але з-поміж цих щоденних буднів авторка прагне показати «рецепти», які додають людям «охоти до життя та боротьби за нього».

По-сьоме, Ірина Вільде стала літературним співцем Буковини, її твори засвідчили самовіддану любов до рідного краю, який за 20-30-тих рр. ХХ ст. був під гнітом румунських бояр, відчував асиміляцію, румунізація стала тотальним суспільним явищем. Справжнім прозовим гімном краю є міні-повість «Моїй Буковині». Автобіографічна повість «Повнолітні діти» – це не тільки твір про перше кохання, «роман почуттів», а й «шкільний роман» та соціальний роман, у якому на тлі лихоліть, які переживав край за румунського поневолення, подано багато цікавих фактів, подій із життя українства. Тому цей твір теж відносимо до «ідейної літератури» тієї доби. У центрі уваги письменниці – процес становлення особистості головної героїні Дарки Попович – доньки сільського вчителя, зворушлива розповідь про її перше кохання, розчарування, ревності; за таких складних часів, які переживає Дарчине серце, відчувається її змужніння, становлення життєвої зрілості: Дарка-дитина, Дарка-підліток, Дарка-доросла дівчина. Отже, ця феміністична повість – типовий «роман виховання», який увійшов до скарбниці української літератури ХХ ст.

Переконані: творчу спадщину Ірини Вільде, яка актуалізувала низку морально-етичних проблем, запропонувала «рецепти» становлення зростаючої

особистості, варто активно вивчати та вводити до шкільного/університетського літературного обігу, оскільки сьогодні в новочасній українській літературі є відчутний брак творів на «шкільну тематику», «дівочу/жіночу прозу», «романи виховання», прозу про юнацтво і для юнацтва.

Підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо, кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст. – плідний час в історії української літератури Західної України, зокрема це доба (початок XX ст.) створення української дитячої літератури, біля витоків якої стояли Уляна Кравченко, Катря Гриневичева, Антін Лотоцький, Марійка Підгірянка, Володимира Жуковецька, Миколая Божук, Костянтина Малицька та інші письменники, які свою педагогічну діяльність тісно пов'язали з літературною творчістю. Вони – автори чудових літературних творів для дітей, що порушили актуальні тогочасні проблеми, які не втратили своєї ваги і за доби новочасної української освіти. Національна ідея, що червоною ниткою проходить через творчість десятків письменників Західної України кінця XIX – початку XX ст., увиразнює актуалізацію таких тем, як формування національної гідності, почуття патріотизму, любові до отчого дому, рідного краю, України, виховання любові до Бога, формування одвічних християнських чеснот (добра та милосердя, любові до ближнього), любові та поваги до батьків, старших, однолітків, пошанівок батькам та старшим, утвердження сімейних цінностей, дотримання народних традицій, любові до праці та формування ціннісного ставлення до праці, яка мислиться і як праця для власного народу, любов до природи та всього живого як до Божого дару. Аналіз життя і діяльності, творчої спадщини письменників Західної України уможливлює висновок, що громадянська свідомість, патріотизм, відданість інтересам народу властиві передовсім самим авторам.

Через цікаві сюжети, яскраві художні образи, зокрема образи дітей-однолітків, автори доносили до читацької аудиторії дітей та дорослих ці ідеї. Таку літературу відносимо до категорії література виховання. Більшість творів письменників-педагогів за доби їхнього вчителювання були внесені до навчальної літератури народних шкіл – букварів та читанок.

Винятково важлива роль письменників-педагогів у порушенні освітньої проблематики, яка стала визначальною у творчості А.Лотоцького, М.Підгірянки, К.Малицької, О.Цегельської, К.Гриневичевої, В.Жуковецької та ін. Так була започаткована шкільна тематика творів, яка стала золотим фондом літератури для дітей та про дітей.

Відзначаємо появу такого літературного явища, як створення української дитячої драматургії. До зачинателів цього напрямку в українській літературі відносимо М.Підгірянку, К.Малицьку, О.Цегельську, А.Лотоцького, В.Жуковецьку, Є.Бохенську, А.Волошина та ін. Ці автори вагомо спричинилися, окрім іншого, до створення шкільних театрів, популяризації українського драматичного мистецтва, формування патріотизму, позаяк більшість «сценічних образків» були присвячені історико-патріотичним темам, що ушляхетили героїчне минуле України, стали важливим виховним чинником для декількох поколінь українства. У такій літературі відчуває велику потребу сучасна українська школа, тому варто актуалізувати творчі надбання письменників Західної України досліджуваної доби.

Завдяки когорті жінок-письменниць, які були педагогами, українська література увиразнила і збагатилася новим героєм – школярем, який прагне до знань, навчання, хоче стати подвижником народної просвіти, нести її в народ, працювати во ім'я і для України.

Ще в середині XIX ст. українські письменники, які були священиками, порушують тему здоров'язбереження особистості, зокрема актуалізують антиалкогольну тематику. Цим засвідчуємо появу такого оригінального явища в українському письменстві та українській педагогіці, як антиалкогольна художня та публіцистична література, професійна та самодіяльна, коли все свідоме українство включилося в антиалкогольний рух. Українські письменники і педагоги створюють спеціальні твори, метою яких було сформувати навички здоров'язбереження у дітей та дорослих, антиалкогольне просвітництво тощо.

У цьому контексті – національний рух за здоровий спосіб життя – з'являється плеяда письменників-гігієністів (Ю.Шкрумеляк, І.Блажкевич,

М.Підгірянкa, К.Малицькa, У.Кравченкo та ін.), чії твори стали класичними з гігієнічного виховання, своєрідними навчальними посібниками з гігієни, гігієнічного виховання дітей, слугували ефективним чинником формування навичок гігієни, здоров'язбережувальної поведінки, які ще з дитинства творили відповідне родинне, шкільне та позашкільне здоров'язбережувальне середовище, окремі «гігієнічні» твори, як, до прикладу, «Юрза-Мурза», «Чистенький і Юрзи-Мурзи», «Чистий котик», «Юрко, Жмурко і Хмурко», «Котик», «Наша хатка», «Чистенька Галя», «Дівчатам», «То не рожа, ой, то не калина», «Грайтеся, дівчатка», «Гагілка» та ін. повинні стати золотим фондом літератури для дітей і, вважаємо, мають сьогодні посісти гідне місце в навчальних книгах для дошкільного та молодшого шкільного віку.

За міжвоєнної доби ХХ сторіччя на Підкарпатській Русі за умов ліберального суспільно-політичного життя українства краю у складі Чехо-Словаччини створюється цікаве літературне явище – з'являється гроно підкарпатських письменників (М.Божук, В.Божук, В.Пачовський, А.Волошин, В.Гренджа-Донський та ін.), яке репрезентували нове покоління української інтелігенції, національно-свідомої, патріотично налаштованої, готової до самозречення боротися за національну ідею, працювати на благо рідного народу задля його щасливого майбутнього. Їхні твори піднесли рівень свідомості українства краю до національно-свідомого, суспільно-дієвого, вінцем якого стала боротьба за національну державу – Карпатську Україну. Таким чином, письменники-педагоги Підкарпатської Русі виконали свою історичну місію – формували почуття патріотизму (любові до української мови, культури, звичаїв та традицій українців) у своїх земляків, палким поетичним словом, яке було фольклоризоване, наближене до народної мови, коломийкове, доступно і щиро промовляло до русинів, називаючи їх українцями. Сподівання, які покладали на цю категорію учителів-подвижників («найбільша наша надія на учительство»), цілком справдилося.

Українська література Західної України досліджуваної доби збагатилася новими жанрами (так званими шкільними – байками, «сценічними образками»,

оповіданнями та віршами дидактичного змісту), проблематикою (національно-патріотична, громадянська, антиалкогольна, гігієнічна, морально-етична, християнсько-релігійна, здоров'язбережувальна, природоохоронна тощо), зокрема освітньо-виховною, героями, зазвичай школярами, учителями, створюються спеціальні віршовані твори, які використовують як засіб навчання абетки, грамоти, арифметичних дій, для ознайомлення з навколишнім середовищем тощо, що дає підстави стверджувати: наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. започатковується період педагогізації літературного процесу.

За прикладом відомих письменників, які друкували свої твори в численних українських виданнях Західної України, з'являються самодіяльні письменники, письменники з народу, які порушують проблеми становлення національно-свідомої особистості, просвіти, антиалкогольної боротьби українства тощо, що дає підстави стверджувати про створення такого самобутнього явища, як самодіяльна література педагогічного змісту.

Висновки до четвертого розділу

Національна ідея – ключова не тільки у творчості більшості українських письменників Західної України, а й у публіцистичній і науковій спадщині громадсько-просвітницьких діячів, політичних і громадських активістів, діячок жіночого та молодіжного руху, релігійних діячів УГКЦ, митців, лікарів, театральних діячів, які дотично спричинилися до освітнього процесу в Західній Україні досліджуваної доби, працюючи вчителями, редагуючи часописи, видаючи навчальну літературу, створюючи навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації, освітні проекти тощо. Вони відбулися як публіцисти, позаяк через виступи в тодішній численній українській періодиці, яка стала своєрідним майданчиком, де продукувалися педагогічні інновації, обговорювалися актуальні проблеми навчання та виховання, аналізувався досвід закордоння тощо. Вони стали трибунами, які доносили педагогічні ідеї до

широкого загалу. Це явище спричинило появу такого своєрідного феномену, як педагогізація суспільного життя, коли українство мобілізувало свої зусилля навколо проблеми національного виховання дітей та юнацтва. В авангарді цього явища стояли письменники-педагоги, чії поетичні та прозові твори, особливо історико-патріотичного змісту, літературно-критичні статті, публіцистика, фейлетони, розвідки з історії січового стрілецтва, мемуари збагатили українську скарбницю національно-патріотичною тематикою, своєрідною художньою образністю, достовірністю зображуваного.

Іншою прикметною тенденцією розвитку літературного процесу початку ХХ сторіччя було те, що був започаткований новий оригінальний жанр літератури – стрілецька пісня, яка, насажена великою енергетикою патріотизму, героїзму і величі українського духу, стала літописом героїчної боротьби українства за свою державність, виразником української ідеї, справжнім оберегом духовної спадщини української нації, перетворилася у пласт народної пісенної творчості.

З'ясовано, що західноукраїнська література періоду, що досліджується, збагатилася новими жанрами (так званими шкільними – байками, «сценічними образками», оповіданнями та віршами дидактичного змісту), проблематикою (національно-патріотична, громадянська, антиалкогольна, гігієнічна, морально-етична, християнсько-релігійна, здоров'язбережувальна, природоохоронна, народнопедагогічна тощо), зокрема освітньо-виховною, героями, зазвичай школярами, учителями, створюються спеціальні віршовані твори, які використовують як засіб навчання абетки, грамоти, арифметичних дій, для ознайомлення з навколишнім середовищем тощо, що дає підстави стверджувати: наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. започатковується період педагогізації літературного процесу.

Доведено, що ще із середини ХІХ ст. українськими письменниками, які зазвичай були священиками, започатковується одна із ключових тем в українській літературі Західної України, яка не була особливо характерна для Наддніпрянської України, - тема здоров'язбереження особистості, зокрема

антиалкогольного виховання дітей, юнацтва та дорослих. Цим засвідчуємо появу такого оригінального явища в українському письменстві та українській педагогіці, як антиалкогольна художня та публіцистична література, професійна та самодіяльна, коли все свідоме українство включилося в національний рух за здоров'язбереження українства, в антиалкогольну пропаганду. Українські письменники і педагоги створюють спеціальні твори, метою яких було сформувати навички здоров'язбереження у дітей та дорослих, антиалкогольне, антинікотинове просвітництво тощо.

Національний рух українства за здоров'язбереження включав також гігієнічну освіту, виховання дітей та юнацтва, гігієнічне просвітництво дорослого населення. В орбіті літературного процесу з'являється плеяда письменників-гігієністів (Юрій Шкрумеляк, Іванна Блажкевич, Марійка Підгірянка, Костянтина Малицька, Уляна Кравченко та ін.), чиї твори стали класичними з гігієнічного виховання, своєрідними навчальними посібниками з гігієни, гігієнічного виховання дітей, слугували ефективним чинником формування навичок гігієни, здоров'язбережувальної поведінки, які ще з дитинства творили відповідне родинне, шкільне та позашкільне здоров'язбережувальне середовище, окремі «гігієнічні» твори, як, до прикладу, «Юрза-Мурза», «Чистенький і Юрзи-Мурзи», «Чистий котик», «Юрко, Жмурко і Хмурко», «Котик», «Наша хатка», «Чистенька Галя», «Дівчатам», «То не рожа, ой, то не калина», «Грайтеся, дівчатка», «Гагілка» та ін. повинні стати золотим фондом літератури для дітей і, вважаємо, мають сьогодні посісти гідне місце в навчальних книгах для дошкільного та молодшого шкільного віку.

В українській приватній системі освіти працювали вчителями багато українських письменників. Вони були активістами громадських культурно-освітніх, педагогічних, жіночих, молодіжних товариств (УПТ «Рідна школа», «Просвіти», «Руської бесіди», Союзу українок, «Української громади», «Взаємної помочі українського вчительства», «Відродження», «Сільського господаря» та ін.), відіграли важливу роль у національному вихованні особистості. До яскравих представників тогочасної педагогічної еліти віднесено

Є.Ярошинську, Д.Полотнюк (Ірину Вільде), К.Малицьку, К.Гриневичеву, У.Кравченко, М.Підгірянку, М.Божук, О.Попович, В.Жуковецьку та ін., які стоять біля витоків української літератури для дітей, вони є авторами творів для дітей та про дітей, що повинні увійти до золотого фонду української літератури та ширше вивчатися в сучасних закладах освіти.

Зазначено про таке неординарне явище в літературному процесі Західної України, як поява самодіяльних письменників, які за прикладом відомих письменників друкували свої твори в численних українських виданнях Західної України. Ці письменники народу порушували проблеми становлення національно-свідомої особистості, просвіти, антиалкогольної боротьби українства тощо, це дає підстави стверджувати про створення такого самобутнього культурного явища, як самодіяльна література педагогічного змісту.

Доведено, що творча спадщина письменників-педагогів Галичини, Буковини, Волині та Закарпаття (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) є достовірним джерелом інформації про розвиток шкільництва та становище дітей та вчителів у зазначений історичний період, а їхня діяльність у закладах освіти слугувала розвитку та модернізації української національної освіти, вихованню поколінь національно-свідомих юнаків та дівчат, патріотів України.

РОЗДІЛ 5

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА, НАУКОВА, ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХУІІІ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.)

5.1 Доробок українських письменників-педагогів у навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів регіону

Важливою тенденцією розвитку літературного процесу в Західній Україні, як уже зазначалося, стало те, що значний відсоток письменників були педагогами (працювали в народних школах, приватними вчителями, у гімназіях й вчительських семінаріях, університетськими викладачами та професорами), що наклало відбиток на їхню творчість. Шкільна тематика стає провідною в їхній творчості.

Окрім цього, твори письменників активно входять до навчальних посібників і підручників народних шкіл, українських гімназій, вчительських семінарій. Їх масово друкують українські громадські часописи, зокрема дитячі, юнацькі, освітні, господарські, жіночі, пластові, літературно-мистецькі журнали тощо, що дає підстави стверджувати про те, що творчість письменників регіону була популяризованою, доходила до масового читача і виконувала свою просвітницьку, виховну функції.

Окреме місце в їхньому доробку посіло створення навчально-методичного забезпечення – букварів, читанок, підручників з української мови, літератури тощо, які були відповіддю на потребу тогочасної педагогічної науки, виклики, перед якими опинилася україномовна освіта, реакцією на її реформування, в межах чужих політичних режимів міжвоєнної доби особливо після 1932 р., розвиток та вдосконалення педагогічної науки тощо. Українські письменники фактично виконували функції урядових освітніх чинників – створювали навчальні програми, підручники та посібники, забезпечивши важливу царину

розвитку української національної освіти. Працюючи в різних типах навчальних закладів, вони знали практичні проблеми української освіти, так би мовити, із середини, тому, навчальну літературу для шкіл, гімназій, учительських семінарій, позашкільних інституцій (доросту, «Пласту» тощо), засобами власних творів та дібраних спеціальних високохудожніх тематичних творів, окрім навчальних цілей, виховували національну свідомість, патріотичні почуття, християнські чесноти, моральні цінності, художньо-естетичні почуття, господарську культуру, гігієнічні навички, здоров'язбережувальні цінності, пропагували ідеї тверезості, виховували любов до природи, усього живого тощо. Отже, ці навчальні видання ставали і чудовими посібниками з виховання.

Схарактеризуємо окремі постаті письменників Західної України хронологічно визначеного періоду дослідженням, які, на наш погляд, спричинилися до створення українського підручникового фонду, що заслуговує на окреме подальше ретельне вивчення, а також з тим, щоб виокремити тенденції розвитку педагогічних ідей письменників у Західній Україні.

Нагадаємо, що ще ерцгерцогиня Австрії Марія Тереза 1774 р. видала розпорядження про організацію державних початкових шкіл, це спричинило потребу в підготовці навчальної літератури. Дозволявся переклад німецьких шкільних підручників українською та польською мовами. До перших шкільних підручників для народних шкіл належать «Читанка» (1786 р.), «Катехізис» (1788 р.), «Буквар» (1790 р.) [5, с. 11].

За наступних періодів освітяни, з-поміж яких були і письменники (А. Волошин, О. Духнович, А. Крушельницький, О. Попович, Ю. Федькович, І. Франко та ін.), знайомлячись з досвідом європейської педагогічної науки, намагалися впровадити найкращі досягнення в національне шкільництво українців.

До плеяди українських письменників-педагогів, які є авторами навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону, зараховуємо Луку Данкевича або Луку з Ракова, О.Духновича, М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького, Ю.Федьковича, О.Партицького, А.Крушельницького,

Ю.Целевича, О.Стефановича, О.Барвінського, Марійку Підгірянку, І.Левицького, О.Поповича, А.Волошина, В.Радзикевича, О.Маркуша, Ю.Шкрумеляка та ін.

Аналізуючи в попередніх розділах творчість письменників, ми частково торкалися їхньої освітньої діяльності, оскільки педагогічна та літературна праця багатьох із них органічно переплетені, у цьому підрозділі увиразнимо внесок письменників Західної України до методичної та дидактичної скарбниці західноукраїнського шкільництва, зупиняючись на окремих постатях, авторах навчальної літератури, чий надбання були впроваджені до освітнього процесу народних шкіл, гімназій, учительських семінарій та інших навчальних закладів.

Так, до прикладу, попри служіння Богові і Церкві, священник Лука Данкевич або Лука з Ракова (1791-1867 рр.) здійснював активну просвітницьку та літературну діяльність. Його поезії та байки передавалися з уст в уста, часто передруковувалися в тодішніх читанках, тобто, окрім іншого, слугували дидактичним матеріалом для навчання грамоти дітей.

Помітну роль у популяризації народної руської (української) мови в літературі, культурі, освіті зіграв Теофан Глинський (1806-1893 рр.) – український письменник (виступав під криптонім і псевдонім – Т. Г., Т. Г. з Городниці), публіцист, історик, мовознавець, культурно-громадський і політичний діяч, який літературними й публіцистичними творами спричинився до розширення сфери вжитку української мови. Він переймався становищем української/руської громади на теренах Австро-Угорщини, домагався обов'язкової початкової освіти для українців та викладання в навчальних закладах українською мовою, доступу до середньої освіти українських дітей. Цьому слугувала і його діяльність під час Весни народів як секретаря Богородчанської Руської Ради, як учасника Собору руських учених 1848 р. у Львові. «Народолобець», він активно обстоював засади поширення фонетичного правопису, акумулював ці ідеї в низці статей з історії, мовознавства, зокрема «Гадки в освітанні і розвиванні письменного руського язика» (1851), поетичних творах-переспівах з біблійної міфології, сюжетах на

морально-етичні теми, публіцистичних виступах на сторінках часописів «Зоря», «Правда», «Руска Рада», «Діло», «Батьківщина» та ін. Теофан Глинський – автор неопублікованої праці «Грамматика мала руського языка для шкіл парафіяльних в Галиції» (1845 р.), яка, за думкою Михайла Возняка, «була підручником церковнослов'янського та великорусько-українського макаронізму» [138, с. 120-131]. За взірць для написання Теофанові Глинському слугувала польська грамматика Корчинського. Ця науково-методична спроба Т. Глинського засвідчила прагнення письменників уже в середині 40-х рр. ХІХ ст. створити для навчання дітей рідномовні підручники, запровадити фонетичний правопис. За умов відсутності «добрих» зразків навчальної літератури бралися до уваги чужомовні видання.

До слова, на Закарпатті подібним успіхом користувалася пісня-гімн «Я русин був, єсть і буду» Олександра Духновича (*Я русин єсмь і буду, Чесний мій рід не забуду; Русин був мій отець і мати, Руська вся родина*). Його перові належить і інший вірш «Подкарпатські русини», який став офіційним гімном краю до 1939 р.

Олександр Духнович (1803-1865 рр.) – одним з перших професійних учених-педагогів у Західній Україні, який брав активну участь у культурно-просвітницькій діяльності Закарпаття, зіграв важливу роль у відкритті понад 70 початкових народних шкіл у краї. Він заснував товариство «Литературное заведение Пряшевское», яке підготувало до видання 12 букварів, багато шкільних підручників, альманахів, календарів. О. Духнович, якого відносимо до «будителів» тодішнього люду, перейнявся ідеями просвітництва, сповідував ідеї москвофільства [597, с. 185].

Він – автор першого на Закарпатті народного букваря – «Книжица читальная для начинающих» (1847 р.), укладач перших шкільних підручників з географії та історії «Краткий землепис для молодых русинов», з російської мови «Сокращенная грамматика письменного русского языка», «История Пряшевской епархии» (Петроград, 1877 р.), «Истинная история карпато-росов» (Москва, 1914 р.), «Состояние Русинов в Угорщині», «Правила чина св. Василия Великого в Угорщині», етнографічне дослідження «О народах Крайнянских, или

Карпатороссах угорских», філософську працю «Естественно духовния рассуждения» [265].

Перові О. Духновича належить перший у Західній Україні підручник з педагогіки «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (1857 р.). Книга побудована у формі коротких запитань та розгорнутих відповідей. Вона складається з «Передмови для батьків», «Вступу», 12 розділів та «Додатку» [263, с. 125]. У «Педагогії...» автор велику увагу приділяв розробці дидактичних проблем. На перше місце в навчанні ставив наочність, потреба в якій впливає, на його думку, з конкретності мислення. Також науковець одним із перших обґрунтовував принцип активності, обстоював принципи свідомості, доступності та ґрунтовності засвоєння знань. О. Духнович акцентував увагу на оволодінні дітьми життєво необхідними знаннями, уміннями й навичками через залучення їх до праці задля блага народу, процвітання держави. Педагог виступає за ідеали рідної мови, культури [263].

Визначне місце в розвитку прогресивної педагогічної думки в Західній Україні в першій половині XIX ст. належить Маркіянові Шашкевичу (1811-1843 рр.), Іванові Вагилевичу (1811-1866 рр.) та Якову Головацькому (1814-1888 рр.). Так, 1836 р. М. Шашкевич опублікував брошуру «Азбука і Abecadlo» (1836 р.), спрямовану проти спроб заведення в руській мові латинської абетки. Він написав першу в Україні «Читанку для малих дітей», (1850 р), яка була посмертно видана Я. Головацьким. Отож слово «читанка» набуло широкого використання [254, 162].

Найважливіша праця Івана Вагилевича – «Граматика малоруської мови в Галичині» (польською мовою). Він підготував дослідницьку працю «Розправи про мову південно-руську» (яка виявилася неопублікованою), де зробив спробу діалектологічного поділу української мови на «київські» і «галицькі» говірки [275]. 1862 року як науковий керівник упорядкував Львівський міський (лонгерський) архів, підготував до друку близько 1200 документів з історії міста Львова і Галичини. До того ж Іван Вагилевич не полишав своїх наукових занять і плідно співпрацював з Августом Бельовським на ниві історичної науки,

передусім джерелознавства [275]. Писав також власні праці, що мають джерелознавче підґрунтя. Ця наукова спадщина І. Вагилевича потребує глибокого вивчення.

Спричинився І. Вагилевич до створення навчальної літератури для шкіл. Відомий як мовознавець і лексикограф: опублікував підручники «Грамматика малоруської мови в Галичині» (1845 р.) і «Початкові правила малоруської граматики» (1846 р.); збирав матеріали до українсько-німецько-латинського словника, він автор монографії про символіку в слов'янських народних піснях тощо.

Яків Головацький упродовж 1840-1841 рр. разом із братом Іваном видав у Відні збірку Григорія Ількевича «Галицькі приповідки і загадки». Як академічний науковець (протягом 1848-1867 рр. був першим в історії Західної України професором «руської мови та словесності» (української мови та літератури) у Львівському університеті, зробив внесок у розвиток вищої університетської філологічної освіти. 1859 р. очолив боротьбу проти прихильників заміни кирилиці латинкою, що завершилася виданням у Львові німецькою мовою збірника «Питання мови і письма русинів в Галичині» (1861 р.) [352, с. 215]. Певним чином відхід Я. Головацького на москвофільські позиції не міг не позначитися і на його наукових працях: «Грамматика русского языка» (1851 р.) далека від засад збереження і розвитку української мови. Варто зауважити, що письменник мав вплив на Миколу Устияновича, який також у своїх пізніх творах відмовився від народної української мови і перейшов на «язичіє» [277, с. 55].

Я. Головацького зараховуємо до когорти вчених-етнографів. Важливою є праця «Етнографічна карта руського народонаселення в Галичині, північно-східній Угорщині і Буковині» (1875 р.) як додаток до видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». За основу для неї Я. Головацький узяв найбільш ґрунтовну на той час «Етнографічну карту Австрійської монархії» К. Черніга 1855 р. До цього видання науковець уніс виправлення, замінивши польські, німецькі й угорські назви місцевостей на народні українські (руські),

зрусифіковані назви. На карті видання позначено гідромережу, політичні й адміністративні кордони, залізниці, головні дороги, гори, міста і села, червоною фарбою підкреслено ті місцевості, де були записані Я.Головацьким народні пісні, або які згадуються в піснях. Адміністративні одиниці (округи і комітати) пронумеровані. Окремо на карті подано політико-адміністративний поділ Галичини й Угорщини з відповідним номером, що відповідає нумерації на карті. Способами якісного фону і ареалів зображено розселення шести народів, українців (у легенді – «русское населеніє») – зеленим кольором [472, с. 97]. Зазначеними вище науково-методичними працями Я. Головацького активно послуговувалися не одне покоління гімназистів, семінаристів та студентів.

Вагомий внесок здійснив Я. Головацький у філологічну, історичну, географічну науку, етнографію тощо як автор численних праць, що становили навчально-методичне забезпечення вивчення цих дисциплін у Львівському університеті та інших закладах середньої освіти. Так, з одного боку, досі зберігає свою наукову цінність низка історичних праць з дослідження окремих проблем історії Закарпаття, Галичини та Буковини, слов'янського етногенезу, польсько-галицьких, польсько-українських і слов'яно-германських стосунків, статті про І. Котляревського, М. Шашкевича, І.Вагилевича, розвідки про «Слово о полку Ігоревім», «Географический словарь западославянских и южнославянских земель и прилежащих стран» (1877 р., виданий 1884 р.). З іншого боку, обґрунтування Я. Головацьким існування «одної руської народності і одної руської літератури» [472, с. 185] аж до виступів проти вживання української народної мови в літературі та науці мали негативний вплив на розвиток галицької та закарпатської інтелігенції [472].

Варто зазначити, що загалом перший у Західній Україні літературний альманах «Русалка Дністрова» (1837 р.) (Додаток У), який надрукований т. зв. громадянкою, виокремлювався з тогочасного літературного потоку, завдяки фонетичному правопису став близьким і зрозумілим для пересічного читача, окремі твори, опубліковані у збірці, згодом увійшли до навчальної літератури для народних шкіл, гімназій тощо [710, с. 54].

Студентом Я. Головацького (а відтак з 1867 р. очільником кафедри руської філології Львівського університету після відходу Якова Головацького) був Омелян Огоновський (1833-1894 рр.) – випускник Львівського та Віденського університетів, майбутній громадський, освітній, науковий діяч (відомий учений-філолог), доктор філософії (1865 р.), теолог, катехит при Домініканській (німецькій гімназії), викладач руської мови та літератури, релігії в Академічній гімназії м. Львова, декан філософського факультету Львівського університету ((1877 р.), професор цього університету (1888 р.) [388], член-кореспондент Польської академії знань (з 1881 р.), один із засновників «Просвіти» (1868 р.) (її очільник 1877–1894 рр.) [65], Народної Ради (1885 р.) та Наукового товариства імені Т. Шевченка (1893 р.) тощо.

Його мовознавчі та літературознавчі праці (одні з найбільш вагомих – «Студії в царині руської мови» (1880), «Граматика языка руського» (1889 р.), хрестоматії з історії церковнослов'янської мови» (1871), староукраїнської мови (1881), а також «Історія української літератури» залишилася незавершеною (публікувалась в «Зорі» 1887-1894; видана окремо, тт. 1-6 (1887 р., 1889 р., 1891 р., 1893-1894 рр.) [505, с. 87]) мали велике значення для розвитку української науки та освіти. Зокрема, науковець наголошував на формуванні української літературної мови на засадах етимологічного правопису, чимало студентів під впливом його лекцій, праць (до слова, з-поміж його студентів був Іван Франко, який неоднозначно відгукувався про викладацьку діяльність Омеляна Огоновського, однак підкреслював вартість його наукового доробку [856]), чимало юнаків змінювало свої погляди з виразно москвофільських на народовські.

Учений належить до реформаторів вищої освіти: О.Огоновський багато зусиль приклав до вдосконалення викладання руської мови та літератури, прагнув запровадити навчання у Львівському університеті живою мовою, замість «язичія» [531, с.25]. Ґрунтовними дослідженнями творчості Тараса Шевченка (цикл статей «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка», нарис «Життя Тараса Шевченка. Читанка для селян і міщан», стаття

«Дещо про життя і літературну діяльність Т. Шевченка», опублікована у перших двох томах «Кобзаря» за редакцією Омеляна Огоновського) науковець спричинився до популяризації творчості Тараса Шевченка, утвердження його культу з-поміж письменників Західної України, а також українців регіону.

Упродовж десятиріч учні гімназій та студенти Львівського університету навчалися за працею О.Огоновського «Історія літератури руської» (протягом 1887-1894 рр. побачило світ чотири томи (усього 6 частин)). Учений пропонує власне бачення розвитку літературного процесу в Україні: перший том праці присвячений літературі від давньої доби до кінця ХУІІІ, другий том – ліриці ХІХ сторіччя, третій – прозі ХІХ ст., четвертий – етнографії цього сторіччя. Таку наукову позицію («систему зовсім неісторичну») критикував І. Франко, зазначаючи, що за цього підходу «читач ... не одержує жодного уявлення про розвиток літератури» [845]. Значення цієї праці полягає і в тому, що митець обстоює право українського письменства на своє вагоме місце в колі світових літератур, аналізу епохи романтизму (більшість художніх творів О.Огоновського (балади, оповідання, поезії, зокрема, «Хрест», драми «Федько Острозький», «Настасія», «Гальшка Острозька») «цілком романтичні»).

До розвитку освіти на Буковині спричинився письменник романтичного напрямку, громадський, просвітницький та освітній діяч Юрій Федькович (Осип-Юрій Федькович) (1834-1888 рр). За висловом І. Франка, він увійшов в історію української літератури як «Буковинський Кобзар» [784]. Ю.Федькович працював шкільним інспектором Вижницького повіту, домашнім учителем, його авторству належать навчальна література для початкової школи, науково-популярні книги для народу, він розробив план реорганізації системи освіти в краї, обстоював рівні права на освіту для чоловіків і жінок. Працюючи інспектором, намагався перекласти всі шкільні підручники з «церковного язичія» [784] народною мовою, дбав про відкриття народних шкіл, відбувся як «будитель» буковинського люду щодо боротьби проти темряви, закликав до просвіти, знань.

Провідною ідеєю його публіцистичних та художніх творів є ідея народності. У статті «Про школу і шкільні підручники» письменник зазначав, що головний критерій народності – народна мова, народні звичаї, народна поезія [784]. Цікаві думки висловив і стосовно дидактичних проблем.

Ю. Федькович був переконаний, що в навчанні варто застосовувати методи, які розвивають і збагачують дітей. На його думку, методи навчання мають забезпечити самостійність «бачити, думати, говорити». З огляду на це у своєму «Букварі для селянських дітей на Буковині» він умістив тексти, зокрема авторські, які сприяли пробудженню в дітей допитливості, а також слугували формуванню високих моральних якостей, християнських цінностей, розширювали кругозір юного читача [822, с. 216]. Окремі твори, на нашу думку, є своєрідною абеткою моральності не тільки для дітей, а й батьків (Додаток П). В основі оповідань («Будь послухний!» (1867р.), «Будь харний» (1867р.), «Будь уклінний» (1867р.), «Лиш правду говори» (1867р.), «Чуже не кивай!» (1867р.), «Житіє святого великомученика Юрія (Георгія)» (1873р.), «Житіє святого великомученика і мироточця Димитрія» (1873р.), «Як вирижав Петро Конарюк своїх синів в найми» (1873р.), «Нові муки Христові» (1873р.), «Вівчар» (1887р.), «Премудрий Соломон» (1887р.), «Два себні хлопаки» (1887р.), «Хлопчик-сирота і его котик» (1887р.), «Провід Божий» (1888р.), «Порядок ощадок» (1888 р.), які відносимо до категорії творів «дидактичного характеру», «виховної лектури», – глибока народна мораль, етнопедагогічні засади виховання, християнські цінності, сімейна педагогіка, де з діда-прадіда навчали дітей любити рідну землю, говорити правду, не брати чужого, любити працю, працювати/господарювати, поважати працю, тих, хто працює, шанувати, поважати старших, батьків, дотримуватися народного етикету, мовленнєвого етикету, ввічливості і чемності, прагнути до навчання, знань, а також навчали засуджувати ледарювання, нечесність, брехню, злочинство та інші негативні риси тощо

Велику частину творів, призначених до «Букваря», письменник доопрацював упродовж 1880-х рр.

Уміщував свої дидактичні твори Ю. Федькович і в «Бібліотеці для молодіжи», яку видавав Омелян Попович [70, с. 159-160; 816, с. 233-236].

Кость Горбаль (1836-1903 рр.) – письменник (автор творів автобіографічного характеру «Три брати шукають долі», «Мати», «Виїзд на посаду»), педагог, громадський просвітницький діяч, публіцист, редактор часописів «Вечерниці», «Нива», «Русь», перекладач, сатирик, науковець – є представником народовського напрямку в українській літературі Західної України. Його творча спадщина, вважаємо, є недостатньо вивченою та маловідомою українському загалові. І. Франко високо цінував Костя Горбала як народовця, як «людину надзвичайно чесну і незалежних, поступових поглядів» (стаття «Кость Горбаль» (Т. 34, С. 368-370), яку Каменярь опублікував 1903 р. у «Літературно-науковому віснику» [851, с. 202-203]), а також як письменника, науковця, культурно-просвітницького діяча. Так, за результатами аналізу «Алфавітного покажчика імен і назв» Довідкового тому до Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах (К., 1988), зазначимо: І. Франко позитивно згадує Костя Горбала понад тридцять разів, характеризуючи громадську, педагогічну, літературну, редакторську діяльність. Зокрема, відзначає його подвижницьку діяльність на ниві вивчення та аналізу творчості Маркіяна Шашкевича, Юрія Федьковича, перекладу творів Марка Вовчка польською мовою тощо, та найбільше – за утвердження фонетичного правопису («кулешівки» і «драгоманівки») усупереч тогочасному вживанню етимологічного правопису [650, с.78].

Однак, на нашу думку, дослідники творчості Костя Горбала оминають увагою той факт, що цей письменник спричинився і до розвитку українського підручникотворення. Саме через утвердження фонетичного правопису, пропагування української мови Кость Горбаль спричинився до розвитку сучасної української літературної мови, відновлення народної мови в літературі 1960-х рр. Понад те, свої русько(україно)фільські ідеї письменник утверджував на освітянській ниві, працюючи впродовж 1881-1888 рр. на посаді вчителя польської і руської літератури в Стрийській гімназії та приватним учителем

наприкінці життя в Перемишлі, широко застосовуючи українську мову як мову освіти, створюючи нею лекційні курси, які педагог викладав, та методичне забезпечення до них.

Наголосимо і на такому важливому факті, як вплив письменника-педагога на духовне зростання своїх вихованців. На цьому зауважує і Іван Франко: відзначаючи вплив Кості Горбала, «замітного серед педагогів чоловіка», на зростаюче покоління, його заохочування до поетичної творчості свого учня-гімназиста О. Козловського, згодом молодого і «рано згаслого поета» (у передмові до збірки «Мирти і кипариси» І. Франко пише: «...зароди лібералізму та вільнодумства в душі Козловського були посіяні ще за його гімназійних часів покійним Костем Горбалем» [847, с. 31]).

Костю Горбала разом з Олександром Барвінським, Олександром Огоновським, Володимиром Навроцьким, Ксенофонтом Климковичем, Володимиром Шашкевичем, Федором Заревичем зарховуємо до лідерів галицького народовства, чия заслуга полягає насамперед у тому, що своїми літературними, публіцистичними, науковими творами, навчальною літературою вони призвичаювали галичан до вживання слів «Україна», «український», навчали мислити категоріями «нація», «народ», «державна», «Україна», підготували підґрунтя для переходу політичного проводу від старорусинів/москвофілів до народовців, утверджували програму українського національного руху, у свідомості галицького юнацтва заклали підвалини для утвердження державницьких ідеалів.

Помітне місце для розвитку української мови та літератури загалом і утвердження української мови в освітньому процесі зокрема мали праці «З питання про малоруську літературу» (1877), «Як повстають пом'якшені приголосні у польській та українській мовах», «Різниця в пом'якшенні приголосних у польській та українській мовах» (1881), «Спомини моїх літ» (1887) та особливо дві «чернівецькі брошури» («Слово на слово до редактора «Слова» (у співавторстві з А. Кобилянським) і «Голос на голос для Галичини» (1861), у яких, за словами І.Франка, уперше «після пліснявої дрімоти 50-х років»

у Галичині почувся «свобідний, народолубний і, як на ті часи, радикальний голос. Чути було стук нового духу часу до зачинених наглухо воріт галицько-руського шкаралупництва» [853, с. 368], його твори стали «немов першими ластівками нової весни народовецького руху з чисто народним язиком у письменстві і з радикально-фонетичним, чеським правописом для руської мови, а також із зародками філософічного і соціального радикалізму» [847, с. 31].

Такою ж багатогранною є творча спадщина Омеляна Партицького (1840-1895 рр.), невтомного подвижника на ниві української освіти, науки і просвітництва, він один з тих громадських діячів, які за своє коротке життя зробив надзвичайно багато для розвитку національної ідеї, української культури, формування національної свідомості дітей та дорослих, був великим «будителем» русинів другої половини ХІХ ст.

Часопис «Діло» 1895 року відгукнувся такими словами на смерть О.Партицького: «...Весь свій непересічний талант він присвятив українському народу. Чи не звідти багатогранність його творчих інтересів. Історик, поет, мовознавець, вчений, педагог, видавець, організатор культурних заходів, нарешті меценат: зі своєї скромної платні підтримав не одну талановиту людину... Омелян Партицький – професор учительської семінарії у Львові, член – засновник й почесний член товариства «Просвіта», товариства імені Шевченка, високо заслужений діяч на ниві руської літератури і в національному житті, чоловік чесного характеру, патріот – взагалі один із найкращих синів України – Руси, проживши 55 років – із них більше 30 років в щирій праці для праці руської» [603].

1863 р. О. Партицький на відмінно закінчив Львівський університет, здобувши одразу три дипломи: етнографа, історика, педагога і мовознавця руської літератури, що вплинуло на його подальшу професійну діяльність. Як гімназійний та семінарійний учитель у Чернівцях, Тернополі, Львові, він вагомо спричинився до формування нового покоління молодой української еліти, генерації учителів, які з великою посвятою, як і їхній учитель, працювали на ниві освіти та просвітництва на Буковині та в Галичині [173].

У всіх сферах: педагогіка, громадська праця, українське мовознавство, лексикографія (укладач двомовного німецько-руського словника у двох частинах), літературознавство (дослідник творчості Т. Шевченка (праці «Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка» та ін.), автор праці про видатну літературну пам'ятку доби Київської Русі (праці «Темні місця в «Слово о полку Ігоревім», «Хто був автором «Слова о полку Ігоревім»)), творчості Марка Вовчка, Юрія Федьковича), етнографія (праці «З уст народна: гагілки, коляди», «Заговори у Русиків», «Рахманський Великдень» та ін.), історія (написана народною мовою «Червона Русь в часах передісторичних», ґрунтовні праці «Старинна історія Галичини», «Скандинавщина» в давній Русі» [622; 627]), публіцистика, видавнича справа (1884 р. видав «Слово о полку Ігоревім» разом із перекладом і статтю про староруский акцент і ритміку «Слова...»), журналістика (редакторська діяльність у часописі «Зоря» (1880 – 1885 рр.), засновник і редактор освітянського часопису «Газета школьна», засновник гумористичної газети «Зеркало», співпраця з редакцією «Правди», у «Львівської основи») – О. Партицький зробив помітний вклад і підходив до цієї діяльності як науковець.

Важливими для розвитку педагогічної науки (теорії і практики) стали його праці «Гадки про виховання домашнє» (1877), «Листи о вихованню» (1879) та інші, а також редакторська і видавнича праця в педагогічному виданні «Газета школьна», однак, на нашу думку, найбільш вагомий внесок О. Партицького у становлення та розвиток українського підручникотворення. Як член комісії з видання шкільних книжок, педагог добре усвідомлював потребу в якісній навчальній літературі для освітніх закладів. За його читанками для народних шкіл, букварями, граматиками (до прикладу, «Руска читанка для нижчих кляс середніх шкіл» (1871), «Руский буквар для шкіл людових» (1876), «Руска читанка для третьої кляси шкіл народних» (1878), «Граматика руского языка для ужитку в школах людових» (1880) та ін.) [602] десятки років навчалися школярі народних шкіл та гімназій краю, а його граматику справедливо вважали одним з найкращих тогочасних видань.

Успіх цих навчально-методичних праць однозначно пов'язуємо з тим фактом, що О. Партицький був не тільки вченим-філологом, а й практикуючим учителем, який чудово орієнтувався в реальних потребах навчального процесу, мав практичний досвід викладання цих предметів у різних типах освітніх закладів, як науковець володів усіма методичними принципами.

1863 р. у літературному збірнику «Галичанин» письменник надрукував дві поезії, які підписав псевдонімом О. П. Рафалович. Через десять років вийшла перша частина збірки поезій під назвою «Поезії Омеляна Партицького», за 1880-х роках у «Зорі», яку видавав і редагував, уміщував вірші під псевдонімом Ом. Один («До Руси», «Мій сусід», «Талан», «Батькови на Різдво», «Знайдена доля», «З неба», «Пісня Тараса», «Моя пісня» та ін.) [623; 624; 628].

Поетична творчість О. Партицького виховувала патріотичні почуття в читача, уславлювала працю на благо народної просвіти, означувала провідну роль інтелігенції в національному русі українства.

Невтомним трудівником у царині української науки, освіти, культури, розбудови політичного і громадського життя, діяльності ЗУНР був Олександр Барвінський (1847-1926 рр.). Він відбувся як публіцист, мемуарист (його «Спомини з мого життя» [59] стали своєрідною енциклопедією громадського, політичного, культурного, освітнього життя Галичини кінця ХІХ ст.), редактор, зокрема й освітніх видань, літературознавець, однак залишив по собі об'ємний творчий спадок навчальної літератури: автор і упорядник хрестоматій (читанок) з української літератури для гімназій та вчительських семінарій [55 ; 56; 57], перших підручників з української літератури («Виїмки з українсько-руської літератури», «Історія української літератури» (1920 р.), «Виїмки з українського письменства», «Вибір з українського письменства», «Виїмки з історії народної словесности та ін.), він увів термін «українсько-руський» до шкільних підручників, до наукового обігу, обстоював ідею впровадження в шкільництво фонетичного правопису; 1886 р. розпочав видавати «Руську історичну бібліотеку» (вийшло 24 томи) [58, с. 168].

Олександр Барвінський – лідер освітнього руху в краї: очільник Руського

товариства педагогічного (1891-1896), заступник голови товариства «Просвіта» (1889-1895), один із ініціаторів реорганізації Товариства імені Т.Шевченка в Наукове товариство імені Т. Шевченка та його очільник (1893-1897 рр.). Він працював на ниві середнього шкільництва, учителював у гімназіях та учительській семінарії в Бережанах, Тернополі, Львові, за доби ЗУНР був секретарем освіти та віровизнання у першому Державному секретаріаті ЗУНР (1918).

Галицькі часописи, редактором і видавцем яких був О. Барвінський (газета «Правда» (1888 – 1898), журнал «Учитель» (1889), журнал «Дзвінок» (1890), часопис «Руслан» (1897 – 1914)), активно порушували освітні проблеми, уміщували художні твори українських письменників [58, с. 13-15; 118, с.172-178; 594]. Велике значення для розвитку українського шкільництва, його реформування, створення засад для розвитку української національної школи мала низка статей на актуальні освітні теми О.Барвінського, їх друкували «Газета школьна», «Школьна часопись», «Діло». А наукові видання «Ілюстрована історія Русі» (1890), «Оповідання з всесвітньої історії» (1910), «Історія української літератури» (1920-1921) виховували в гімназійного юнацтва почуття національної гідності, патріотизму, формували громадські ідеали, виховували любов до історичного минулого України, державницькі ідеали.

До розвитку української науки, зокрема української бібліографії, та освіти спричинився Іван Левицький (1850-1913 рр.) – письменник, публіцист, видавець, зокрема й освітніх часописів (1875 р. у Коломиї видавав «Народну школу»), співпрацював з львівськими періодичними виданнями «Друг народу», «Бескид», редактор газет «Слово», «Мир», часописів «Наука», «Пролом», а також народний просвітник (видавав календарі, які ставали засобом поширення знань з-поміж українства). Він автор популярних книжок для народу: «Провидение Боже», «Прибуди разум, щастя буде», «Під Зборовом», а також оповідань на історичні теми.

У результаті багаторічної клопіткої праці світ побачила «Галицко-русская библиография XIX столетия», перший том якої вийшов окремими випусками у

1887-1888 рр., а другий –1895 р. Згодом вийшла «Галицько-руська бібліографія за 1772-1800рр.» та 3-томна «Українська бібліографія Австро-Угорщини» (Львів, 1909-1911рр.) [58]. З 1877 р. Іван Левицький зацікавився бібліографією як науковою цариною, відтак 1909 р. став очільником Бібліографічного товариства ім. Тараса Шевченка. Важливим внеском у розвиток української науки стали з-поміж іншого праця І.Левицького «Реєстр наукових і літературних праць професора Михайла Грушевського» (1906), зібрані ґрунтовні матеріали про 2000 діячів, праці яких зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, видані 4 випуски «Прикарпатської Русі» тощо [331]. Цей спадок потребує докладного вивчення.

Найвизначнішою постаттю в історії буковинського шкільництва, розвитку української освіти, просвітництва, культури, громадського життя українства став Омелян Попович (1856-1930 рр.).

Визнаний ще за життя як лідер буковинців, він став моральним авторитетом, зразком подвижництва і беззастережного служіння інтересам українців краю, а відтак і Галичини. Титулований як «батько українського шкільництва Буковини», «почесний член» чи «почесний голова» багатьох українських товариств Буковини, О. Попович відбувся передовсім як педагог і культурно-освітній діяч, організатор україномовного шкільництва (за його сприяння було засновано 200 українських шкіл, де навчалось понад 40000 дітей), менше – як письменник (виступав під псевдонімами та криптонімами (Мурашка, Омелян Олексів, Омелян Олександрів, О. П. та ін.).

Його літературна спадщина, що складається з поетичних, прозових та публіцистичних творів, мемуарів, заслуговує окремої уваги та аналізу. Педагогічна та літературна праця О. Поповича тісно переплетена, була спрямована насамперед на формування національної свідомості буковинців. Її доповнювала масштабна редакційно-видавнича та науково-методична діяльність «будителя» українства Буковини.

Укладений О. Поповичем «Буквар» з 1884 р. був упроваджений до народних шкіл як навчальна книга. Його «Читанка для шкіл народних»

уміщувала не тільки повчальні оповідання про роль сім'ї та матері, актуалізовувала народнопедагогічні засади сімейного виховання, виховувала пошану та послух до батьків, а й знайомила з усною народною творчістю (розповіді про селянина й русалку), народними казками та прислів'ями, виховували чесність, працьовитість та інші моральні цінності; алегорична байка про край дармоїдів виконувала ті ж функції. Також на сторінках цього навчального видання Омелян Попович умістив «зразкові бажання» дітей своїм батькам тощо; інший розділ читанки становив «природописний відділ», де були розповіді про тварин, природу, різноманітні метеорологічні явища та процеси, технологічні «новинки» [669].

Навчально-методичне забезпечення початкових та середніх шкіл збагатилося продуктивними напрацюваннями педагога: «Читанка для шкіл народних» (у 3-х частинах), «Граматика для шкіл народних» (у 2-х частинах), «Переклад п'яти частин математичних книжок Ф. Мочніка» (у переробці Кривса-Гоберналя), «Підручник з української мови для середніх шкіл» (у 3-х частинах), «Українсько-німецький словар», «мапи Буковини, Австро-Угорщини й півкуль, виданої у Відні» [252, с. 370].

Таку ж функцію свого часу виконав на Закарпатті педагог, письменник, громадський і політичний діяч Августин Волошин (1874-1945 рр.), чий внесок у формування національної свідомості закарпатців переоцінити неможливо. Оскільки, розглядаючи в підрозділі 4.1 його літературну творчість, ми частково торкалися його освітньої діяльності, наразі наголосимо: упродовж 1899-1944 рр. А. Волошин написав і видав понад 40 підручників та посібників майже зі всіх навчальних дисциплін [272], що дає право кваліфікувати його як провідного автора навчально-методичного забезпечення українського шкільництва.

Результати аналізу цієї спадщини дають підстави зробити низку висновків: по-перше, навчальна література, що вийшла з-під пера А.Волошина, пройшла еволюцію, удосконалювалася, збагачувалася методичними прийомами, по-друге, проходила достатню апробацію в навчальних закладах, по-третє, була «якісною навчальною лектурою», позаяк підручники витримували по декілька

видань, що засвідчує про те, що вони користувалися попитом у вчителів. Так, до прикладу, його перший посібник «Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народныхъ школъ» (1901 р.) перевиданий під назвою «Методическая грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ» (1919 р.) і насичений народно-розмовними елементами. Третє видання, що вийшло 1923 р. уже під назвою «Методична граматика карпато-русского языка для низших клас народных школъ», повністю базується на народному мовленні підкарпатських українців [272].

Свою прихильність до народної мови А. Волошин виявив ще в «Практичний граматичі малоруської (рутенської) мови», виданій угорською мовою в Ужгороді (1907 р.), де фактично описав живу систему мовлення закарпатців, трохи «олітературивши» її традиційно-книжними елементами та етимологічним правописом. У «Читанці для руської молоді», що виходила кілька разів у 1920-1930-х рр., він уміщував твори як місцевих, так і загальноукраїнських письменників. Його брошура «О письменном языкѣ подкарпатских русинов» (1921 р.) відіграла помітну роль в історії становлення української літературної мови Закарпаття [472, с. 144].

До західноукраїнських письменників-педагогів – авторів навчально-методичного забезпечення освітніх закладів цього регіону – належить Олександр Маркуш (1891-1971 рр.), який створив понад 20 підручників, серед яких «Буквар» (1923); з географії: «По рідному краї» (у співавторстві з М. Шпіцером), «Краєзнавство», «Світ», «Отчина»; біології: «По всіх царствах природи» (1932); граматики «Живе слово», «Бесіда», «Рідне слово»; читанки з географії та історії: «Нова Європа», «Далеким світом», «Чужі краї – чужі люди» (1932), «Старовинні замки Підкарпаття» [272] та низка інших, які користувалися великою популярністю з-поміж освітян краю.

Як високопрофесійний учитель та методист, він написав 150 наукових розвідок на науково-методичні теми, які не втратили своєї педагогічної значущості і сьогодні. Олександр Маркуш уклав текст присяги молодого вчителя, який вручали освітянам, котрі приступали до вчительської праці.

Як інспектор шкіл Тячівського округу, педагог добре знав потреби, освітні проблеми кожної зі шкіл, які він систематично відвідував. Одна з яких – навчання дітей національних меншин. За умов полікультурного Закарпаття Олександр Маркуш одностайно притримувався думки про те, що українці як титульний етнос краю повинні навчатися українською мовою, таке ж право на освіту рідною мовою мають і меншини краю, але спонукав їх до вивчення української мови. Із цією метою видав підручник української мови для угорських шкіл «Руська бесіда» (1932), а також разом з Юліаном Реваєм, освітнім, політичним, громадським діячем, майбутнім прем'єр-міністром Карпатської України створив українсько-угорський термінологічний словник «Русько-мадярська термінологія», спричинився до укладання підручника з української мови для румунських шкіл.

Таку науково-методичну працю Олександра Маркуша поцінуємо як дуже потрібну, актуальну, доцільну та таку, що випереджала час, цей творчий здобуток педагога заслуговує на окрему увагу та вивчення за умов сучасного освітнього простору полікультурного Закарпаття.

Про популярність Олександра Маркуша як педагога, письменника, народного просвітителя з-поміж людності краю засвідчує один з трагічних епізодів його життєдіяльності. Так, у березні 1939 року після того, коли Карпатська Україна була потоплена в крові, угорські окупанти за активну україноцентричну позицію звільнили з роботи педагога, заарештували його та відправили до концтабору в селі Крива, де ув'язненим був інший відомий український письменник і громадський діяч Василь Гренджа-Донський, чия творчість, зокрема поезія «Тобі, рідний краю!», була популярна з-поміж закарпатських українців та будила юні серця до боротьби за Карпатську Україну (див. додаток Р). О. Маркуша згодом перевели до в'язниці Ворюлопош в Угорщині. Тоді на захист патріота 480 учителів звернулися із письмовим зверненням до угорської адміністрації, щоб їхнього колегу випустили.

Його кредо як письменника, педагога та громадсько-просвітницького діяча можна означити висловом, який належить О. Маркушу: «Добрий патріот є той,

хто працює» [539, с.7].

Окрім педагогічної, яку називають «одержимою», Олександр Маркуш, за словами сучасного дослідника літературного процесу Закарпаття Олексі Мишанича, є також найпомітнішою і найпершою зіркою на літературному небосхилі Тячівщини 1920-1930-х років, де майже тридцять років працював на ниві українського шкільництва (учителем, шкільним інспектором), просвітництва, видавничої справи (редактор і видавець часопису «Наш рідний край» (1922-1939 рр.)), активним громадським діячем (учасник з'їзду народних представників у Хусті (21 січня 1919 року), які проголосили про приєднання Закарпаття до України) [539, с.7].

Разом з Ю. Станинцем, В. Гренджею-Донським, Ю. Боршошем-Кум'ятським та іншими письменниками-просвітниками О. Маркуш репрезентує процес формування української моделі культури та літератури Закарпаття, який завершився у 1920-1930-х рр. та відбувався в затяжній і гострій полеміці з ворогами українства – «карпаторосами», «общеросами», «угро-росами»... Ні московський, ні угорський політичний тиск не вб'є живого слова народу» [539, с.7].

Для формування національної свідомості дітей та юнацтва Підкарпатської Русі важливе значення мали оповідання, повісті О. Маркуша, перша збірка «Виміряли землю», що вийшла друком 1925 р., присвячені сільським мешканцям, дітям, розумним, кмітливим, вольовим, творам притаманна виразна виховна спрямованість у дусі християнської моралі та народної педагогіки. Його твори вміщували навчальні видання для народних шкіл. Активний збирач фольклору, він спричинився до видання збірки «Підкарпатські народні казки», окрім того, на сторінках часопису «Наш рідний край» було опубліковано 500 народних казок, 250 легенд і переказів, 300 етнографічних записів, 2300 народних пісень [517, с.7].

Заслуга письменників-педагогів Закарпаття полягає насамперед у тому, що вони своєю просвітницькою працею спричинилися до формування національної свідомості педагогів краю. Відомим є факт участі понад 12 тисячі

активістів громадського культурно-освітнього життя у Всепросвітянському з'їзді, який відбувся 1937 р. в Ужгороді. У маніфесті до українського народу Підкарпаття, який підготували і підписали до початку роботи з'їзду понад тридцять представників української інтелігенції, з-поміж яких А. Волошин, О. Маркуш, В. Бірчак, В. Гренджа-Донський, А.Ворон, В. Приймак, ішлося: «Нарід наш зберіг (вхоронив) та передав нам, своїм нащадкам, чарівну пісню, наші прекрасні стародавні звичаї і незіпсуту народню милозвучну рідну мову, яку цілий науковий світ називає українською... Зрозуміли наші перші просвітяне, що рідна мова (рідний язык), рідна культура є основою і передумовою нашого народнього існування, нашого добробуту і нашого культурного та політичного розвитку... ...в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося... Нема сумніву, що на Підкарпатській Русі не є двох народів. Нема тут жадних «руських», то є жадних москалів, нема жадних «карпаторосів», але є лиш оден український нарід. Тому одному народові належить одна мова, одна культура і оден правопис» [540, с.17].

Для вивчення української літератури та української мови в середніх школах (гімназіях) та учительських семінаріях учням слугували навчальні видання курсу історії української літератури В. Радзикевича (1886-1966 рр.), письменника, педагога, науковця, граматика української мови С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, граматика В. Сімовича, а також читанки та хрестоматії.

Володимир Радзикевич – автор не тільки «Короткого нариса історії української літератури» (1922 р.), а й дитячого бестселера «Пригоди Юрчика Кучерявого» (1921 р.), який став за міжвоєнного двадцятиріччя найвідомішою книжкою для дітей. Її читали та вивчали цілі галицькі родини (уривки з твору вміщено в Додатку С. Уважаємо, що цей твір потрібно ввести до хрестоматій з літературного читання для сучасних молодших школярів та дошкільників.

За цього періоду активно використовувалися педагогами читанки Антіна

Крушельницького, які включали широке коло літературних текстів, методично правильно чергувалися казки, найпростіші історичні та пізнавальні тексти, оповідання історичної тематики. До прикладу, до його «Шостої читанки» (Київ, 1922) увійшли не тільки українські народні казки («Лисичка – сваха»), а й літературні казки зі скарбниці світової літератури («Білосніжка» В. Гауффа, «РіккіТіккі-Таві» Р. Кіплінга), перекази про запорожців, авторські тексти про козаків, а також тематичні «козацькі оповідки» Спиридона Черкасенка та Дмитра Яворницького, твори Івана Франка, Лесі Українки, Олександра Олеса, Юрія Федьковича, оповідання Михайла Яцківа, твори Василя Пачовського, історичні есеї Івана Крип'якевича тощо. Аналогічно були структуровані й інші навчальні книги «Український буквар для 1-го класу», «Рідне слово: Буквар для неграмотних» Августина Домбровського, «Писанка» Богдана Заклинського та ін.

Невід'ємним компонентом навчальної літератури для народних шкіл були тексти на релігійну тематику, зокрема вірші та прозові твори, присвячені Ісусові Христові, Богородиці, тексти великодньої та різдвяної тематики, присвячені св. Миколаєві, а також літературні гагілки, колядки, як, до прикладу, Марійки Підгірянки.

Художню релігійну літературу для дітей репрезентують різножанрові твори (до прикладу, великою популярністю у дітей та юнацтва користувалися «Гості з-за хмар. сценічні картини в 2-х відслонах на св. Миколая» Романа Завадовича, «Гостина Святого Миколая» Антіна Лотоцького, а також «Життя Господа Нашого Ісуса Христа» о. В. Лициняка, «Хлопчик із Назарету», «Зоря світу. Оповідання з життя Пречистої Діви Марії» О. Квіта та ін. [558].

У підрозділі 4.1 ми проаналізували творчість Юрія Шкрумеляка (1895-1965 рр.) для дітей, наразі нагадаємо, що він як автор понад тридцятьох книг для дітей (найвідоміші «Юрза-Мурза» (1921 р.), «Записки Івася Крілика», «Мова віків» та (під псевдонімом Юра Ігорків) «Історії України для дітей» у чотирьох частинах), численних перекладів зі світової класики, «пристосованих для малого читача» («Казки з 1001 ночі», «Алядин і чарівна лямпа», «Історія про малого

Мука», «Пригоди мореплавця Сіндбада» та ін.), творів для юнацтва та дорослих (поема «Сон Галича» (Станіслав, 1920); лірико-публіцистичної прози «Поїзд мерців» (Львів, 1922); «Авелева жертва» (1926); пригодницької повісті «Чета крилатих» (1928, перевидано 1954 у США); повісті «Вогні з полонин» (1930), п'єси «Стрілець Невмирущий» (1938)) (див. Додаток В) зробив вагомий внесок у популяризацію української книжки (друкувався у львівських періодичних виданнях «Світ Дитини», «Дзвіночок», «Наша справа», «Золотий колос», календарях «Просвіти» під псевдонімами Ю. Ігорків, Іван Сорокати, Смик, О.Підгірський, Максим Цимбала, Гнотик, Олекса Залужний, Юрза-Мурза, Дядько Юрко та інші, а також під своїм прізвищем), забезпечив творами «навчальну лектуру», багато з яких надійно увійшли до читанок для шкіл, а такі, як «Юрза-Мурза», становлять золотий фонд навчальної літератури для дітей.

У контексті аналізу порушеної проблеми виокремлюємо педагогічний досвід створення навчальної літератури Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач). Відомо, що вона не залишила по собі ґрунтовних педагогічних праць, проте досвід навчання і виховання молодших рідних та двоюрідних братів і сестер (у сім'ї Косачів жив молодший син М. Драгоманова Зоря (Светозар); деякий час – тітка Саша (О.А. Косач-Шимановська) з синами Антоном і Павлом) заслуговує на увагу та акцентує на такій особливості літературного процесу Західної України, як педагогізація, що в цьому випадку дає підстави стверджувати: українські письменники активно долучилися до вдосконалення освітнього процесу, його українізації, створення навчально-методичного забезпечення. Створюючи навчальну літературу для вузького кола учнів (родини), Леся Українка, однак, підходила до цієї справи дуже відповідально: «цьому передувало шкільне вивчення практики роботи школи, гімназії, тривалі консультації з народними вчителями, прогресивними представниками української громади; ознайомлення з різними програмовими джерелами та публікаціями науково-методичного спрямування» [776, с. 49].

Отож яскравим прикладом педагогічного доробку Лесі Українки став написаний нею підручник «Стародавня історія східних народів», над яким

авторка працювала понад 20 років. У ньому навчальний матеріал подається логічно. А кожна з шести частин книги починається описом природного оточення певного народу, оглядом його політичної та соціально-економічної історії. Після усвідомлення цієї інформації пропонується розповідь про звичаї, вірування, побут, традиції. Вагоме місце в підручнику посідає аналіз джерел. Жоден історичний факт Леся Українка не згадує без точного посилання на джерело, що підтверджує наукову принциповість її як автора. Серед важливих джерел пізнання історії народу Леся Українка називає мову і всі види словесної творчості [71].

Просвітницька діяльність письменниці найяскравіше проявилася в її перекладацькій роботі. Перші, ще учнівські спроби авторки (за керівництва матері Олени Пчілки), – це «Вечорниці на хуторі під Диканькою». До книжки увійшли «Передмова Панька Рудого», «Запропаща грамата» і «Зачароване місце» Миколи Гоголя. Пізніше переклала українською мовою уривок із поеми Адама Міцкевича «Конрад Валленрод» – «Вілія, що наші струмочки приймає» (1885 р.), третю і п'ять рядків четвертої пісні Гомерової «Одіссеї» (1888 р.). Упродовж 1888–1890 рр. письменниця переклала 92 вірші, що увійшли до книжки «Всесвітні твори. Книга пісень Гайнріха Гайне. Переклад Лесі Українки та Максима Славинського, Львів, 1892» [859]. Таким чином, Леся Українка знайомила українське інтелектуальне юнацтво зі світовою літературною скарбницею, відкриваючи українцям твори класиків зарубіжної літератури.

Практичним утіленням освітньої діяльності письменниці є укладання збірок «Дитячі ігри, пісні та казки Ковельського-Луцького і Новгород-Волинського повітів Волинської губернії» (1903 р.), «Народні мелодії з голосу Лесі Українки», спеціально написані твори для дітей (цикл поезій під назвою «Дитяче»). Понад те, практично вся літературна спадщина, публіцистика, листування Лесі Українки певною мірою носять просвітницький характер. Авторка звертається до всієї громади українських педагогів та вчителів із закликами щодо необхідності забезпечити підготовку дітей до життя на засадах широкого пізнання навколишнього світу; пробудження і розвитку національної

самосвідомості та виховання учнів; виховання в дітей високої моральності тощо. Закономірно, що твори Лесі Українки ставали засобом навчання і для галицьких школярів: їх уміщували у своїх читанках та букварях, хрестоматіях автори навчально-методичного забезпечення Галичини, популяризували на сторінках українських періодичних часописів.

Саме завдяки матері (Олені Пчілці) Леся Українка любила рідну Волинь, Україну, цікавилась фольклором, етнографією та педагогікою. Письменницько-видавнича та педагогічна діяльність Олени Пчілки пронизана глибоким переконанням, що дитину необхідно сприймати як повноцінну особистість з власним, відмінним від дорослих внутрішнім світом. Така позиція простежується в більшості її творів; перекладах текстів дитячої літератури з іноземних мов українською; доборі віршів, оповідань, казок у збірках інших українських письменників.

На нашу думку, особливої уваги в цій царині заслуговує діяльність Юліана Романчука (1842-1932) – представника нової генерації української інтелігенції Західної України, що вийшла на історичну арену в останній чверті XIX ст. З його ім'ям пов'язана праця провідних національно-культурних інституцій Галичини, передусім Юліан Романчук – член-засновник товариства «Просвіта» (1868), довголітній його очільник (1896-1906), видавець-редактор 23 томів творів українських письменників, які вийшли під егідою «Просвіти» у 1904-1920 рр., один із засновників НТШ (1873), Руського товариства педагогічного (1881), «Учительської Громади» (другий голова, згодом почесний член), які дбали про забезпечення навчальною літературою дітей, юнацтва та дорослих, відкривали навчальні заклади, читальні, бібліотеки, курси для неграмотних, улаштовували інші навчально-просвітницькі заходи, дбали про науково-методичний супровід освітньо-виховного процесу.

Ю. Романчук був не тільки високо професійним викладачем і знавцем руської (української) словесності, класичних мов в єдиній за того часу українській середній школі (Академічної гімназії у Львові (1863-1900), прекрасним «виховником» молодой галицької інтелектуальної еліти, а й за

ініціативи директора о. В. Ільницького почав укладати шкільні підручники українською мовою – «Читанку для низших клас середніх шкіл» і «Руську читанку для четвертого класу народніх шкіл» (1879), у яких увів фонетичний правопис. Навчальну «лектуру» педагог поповнив укладеним збірником творів українських класиків під назвою «Руська письменність».

Велике значення для вивчення та популяризації творів Тараса Шевченка в Галичині мало видання та упорядкування, редагування Ю. Романчуком творів Кобзаря, це, зокрема «Поезії» (1902), «Твори» (I-II, 1907), «Кобзар» (1914), а також літературно-критичні статті науковця, редакторсько-видавнича праця на ниві українського просвітництва: засновник/співзасновник, та видавець газети «Батьківщина» (1873), щоденника «Діло» (1880), місячних видань та ілюстрованих календарів «Просвіти» та інших популярних «книжечок» – просвітянських видань для народу, які пробуджували національне самоусвідомлення галичан, формували розуміння і прагнення того, що треба підніматися до рівня культурного, громадсько організованого, національно свідомого, патріотично налаштованого народу, що повинен по багатьох століть перебування у складі чужих держав прокинутися та братися до важкої праці для «щасливої будуччини».

Отже, українські письменники Західної України початку XIX – 30-х рр. XX ст. увійшли в українську літературу не тільки як автори художніх творів, які вивчали учні в освітніх закладах різного типу (народні школи, гімназії, учительські семінарії, університет), а й як укладачі навчальної літератури (букварів, читанок, хрестоматій, словників, підручників з історії літератури, літературознавства, мовознавства), популяризатори та дослідники творчості Тараса Шевченка, Юрія Федьковича та інших письменників).

До цього важливого освітнього наукового й педагогічного феномену вагомо спричинилися насамперед письменники-педагоги, які стояли на народницьких позиціях, обстоювали фонетичний правопис, мали педагогічну чи університетську освіту, працювали в гімназіях, учительських семінаріях, Львівському університеті. Завдяки своїй професії вони мали змогу

вдосконалювати освітній процес, створювати якісне навчально-методичне забезпечення («на потребу дня»), виховувати юнацтво в національно-патріотичному дусі, будити любов до рідного народу.

Так, ще у середині XIX сторіччя письменники-«будителі», які стояли на українофільських позиціях, створюють перші підручники руською мовою, позаяк була в цьому нагальна потреба, «рішуче поривають з «язичієм» та активно вводять як мову навчання руську (українську), укладають український фонетичний правопис.

Наприкінці XIX ст. постають перші шкільні підручники для народних шкіл (граматики руської мови та читанки М. Шашкевича, Я. Головацького, О. Барвінського та ін., перші українські підручники для гімназій та вчительських семінарій, а також навчальна література для студентів, що вивчали руську словесність, історію та інші «науки» у Львівському університеті.

Наступною характерною особливістю науково-педагогічної діяльності українських письменників, публіцистів стало те, що навчальна література, яка вийшла з-під пера, була «змістовною» – слугувала формуванню національної свідомості молодій генерації українців. Ця мета, на думку письменників-педагогів, повинна була знайти вираз у наповненні школи «національним духом» не тільки за формою, але й за змістом. Пріоритетним завданням школи в педагогічному процесі стало виховання, а провідними принципами національного виховання вважалися народність, природовідповідність, гуманізація, демократизація. Цьому слугував насамперед добір тематичних творів, зазвичай історичної тематики, а також патріотично насажених поетичних та прозових текстів, які «будили національні ідеї».

У цьому аспекті зазначмо: саме письменники через уживання термінів «народ», «нація», «Україна», «державна» та подібних понять прищипували приспаний люд до такої лексики, сприяли поширенню понять «український», «українці» замість «русини», «руський», підносячи до рівня національної свідомості населення регіону.

Уміщуючи твори українських письменників у навчальні посібники для різних типів шкіл, письменники-педагоги спричинилися до призупинення процесу асиміляції українців, позаяк у школах використовувалися зазвичай букварі, читанки, хрестоматії, підручники з літератури, де домінували твори польських авторів, які виховували дітей у дусі любові до Речі Посполитої, польськість мала бути підставою виховання відданих польській державі громадян, а це спричиняло таке явище, як манкурство.

Важливу сторінку в розвиток педагогічної думки Західної України вписали дитячі письменники, які є авторами спеціальних творів для дітей національно-патріотичного, релігійного, морально-етичного, гігієнічного, природоохоронного, господарського змісту. Відзначаємо унікальне явище, коли твори українських письменників, уміщені в букварях, читанках, стали дидактичним матеріалом, спеціально створені невеликі поетичні твори слугували засобом вивчення абетки, арифметичних дій, ознайомленням з довкіллям та природними явищами, гігієні.

Цікавим явищем стало поширення творів для дітей через українські дитячі та «дорослі» часописи, які перетворилися на засіб навчання та виховання, розширення читацьких горизонтів учнів, арсеналом для сімейного читання дітей та батьків. Справжніми дитячими бестселерами стали твори Марійки Підгірянки, Ю.Шкрумеляка, К.Малицької, І.Блажкевич, В.Радзикевича та інших письменників, які утверджували здоров'язбережувальні цінності, формували глибоку мораль, виховували патріотичні почуття. Попри «вимушене» тоталітарним режимом забуття, вилучення з історико-літературного процесу низки імен та прізвищ західноукраїнських письменників, їхні твори продовжували жити за радянської доби, передавалися з уст в уста та сприймалися як народні. Образи Юрчика Кучерявого, Юрзи-Мурзи, Чистенького та інших героїв галицьких читанок та навчальних видань стали для тисяч дітей уособленням певного типу поведінки.

Велика кількість поетичних творів для дітей та юнацтва стали піснями та улюбленими школярами творами, сприймалися як народні.

Відтак за умов появи перших українських народних та середніх шкіл, учительських семінарій постала потреба в навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів: у Галичині з'являться перші навчальні книги для початкових шкіл – читанки та букварі, написані живою руською (українською) мовою, відтак – і перші україномовні підручники та посібники (граматики, правописи, хрестоматії, читанки, словники) для гімназій та вчительських семінарій, авторами яких стають українські письменники, які зазвичай були гімназійними чи університетськими викладачами.

Першою цариною, яка була заповнена українським підручникотворенням, стала українська словесність. Українські письменники відбулися і як науковці, які зробили й внесок у розвиток історії і теорії української літератури, українського мовознавства, пропаганду, аналіз та популяризацію творів Т. Шевченка в Західній Україні, сприяли ознайомленню земляків із творами письменників Наддніпрянщини.

Незаперечною заслугою є їхня роль в утвердженні живої розмовної народної мови, розвитку сучасної української літературної мови.

Українська, найбільше філологічна, наука Західної України репрезентована прізвищами письменників, що стояли біля витоків розвитку української гімназійної та університетської освіти, це знані шевченкознавці, перекладачі, лексикографи, літературознавці, мовознавці.

Створене українськими письменниками навчально-методичне забезпечення, безумовно, не могло заповнити великої прогалини щодо україномовної навчальної літератури для дітей та юнацтва, однак стало помітним явищем у розвитку педагогічної думки Західної України та самобутнім літературним явищем у культурному й духовному просторі української інтелігенції. Воно ґрунтувалося на національній ідеї, окрім дидактичних функцій, утверджувало (особливо на початку ХХ ст.) державницькі ідеї, формувало громадсько-патріотичні цінності в дітей та юнацтва, виховувало християнські чесноти та стійкі морально-етичні почуття.

5.2 Громадсько-просвітницька діяльність українських письменників

Письменники Західної України не тільки вписали яскраву сторінку в історію вітчизняної літератури, репрезентувавши літературний процес її західного регіону, а й вагомо спричинилися до становлення українського національного шкільництва.

Використані наукові підходи дослідження (біографічний, синергетичний, герменевтичний, парадигмальний, феноменологічний та ін.) життєтворчості письменників уможливають висновок про те, що їхня творча спадщина є актуальною з погляду сучасної української педагогічної думки; на особливу увагу, окрім розглянутих літературної та освітньої, науково-педагогічної, заслуговують такий напрям їхньої суспільної діяльності, як громадсько-просвітницька.

Питання освіти, національного шкільництва українські письменники активно порушували у своїх публічних усних виступах та озвучували на сторінках тогочасних періодичних видань, більшість яких самі ж видавали та редагували, чим фактично спричинилися до бурхливого розвитку української журналістики, яка за тодішніх умов теж несла на собі відбиток педагогізації: відображала проблеми розвитку української школи, порушувала актуальні питання національного виховання, уміщувала твори сучасних авторів та літераторів минулого, які висвітлювали героїко-патріотичну тему, тобто українська періодика виконала свою суспільну функцію – будила до національного життя людність регіону, утверджувала національні ідеали у свідомості дітей, юнацтва та дорослих, «просвічувала» їх тощо. Ця праця українських письменників була тісно пов'язана і спричинена їхньою активною громадянською позицією.

Характерною ознакою літературного процесу доби, що розглядається, є те, що письменники Західної України належали не тільки до певних літературних об'єднань, а й до численних українських громадських товариств та інституцій, багато з них – до освітніх чи культурно-просвітницьких товариств, іноді й до

декількох, що наклало відбито на тематику, проблематику та ідейну спрямованість їхньої творчості, спричинило педагогізацію освітнього процесу. Зокрема, виразним є «жіночий сегмент» у цій ділянці розвитку літератури, де жінки-письменниці в другій половині XIX ст. стояли біля витоків українського феміністичного руху, а відтак на початку XX ст. збагачували та розвивали українських жіночий рух за нових історичних умов.

У цьому підрозділі окреслимо прикметні риси публіцистичної, громадсько-просвітницької діяльності українських письменників крізь призму історико-педагогічних проблем задля того, щоб доповнити картину розвитку літературного процесу Західної України цілісно і панорамно, увиразнивши аналізом громадської праці українських письменників на ниві освіти та виховання дітей, юнацтва та просвіти дорослих. Під цим кутом стисло проаналізуємо громадсько-просвітницьку та публіцистичну працю окремих постатей, що, на нашу думку, уможливить ширше розкрити тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників досліджуваної доби, яка проявилася, окрім літературної творчості та педагогічної праці письменників, ще й у громадській діяльності.

Пропонуємо її аналіз насамперед у вимірі публіцистичної діяльності, позаяк для письменників основним засобом літературної праці було друковане слово.

Як уже неодноразово йшлося, суспільно-політичні обставини в Галичині на початку XIX були сприятливі для активізації громадського життя українства (русинів). Французька революція 1848 р. була не тільки близькою галичанам територіально, а й ідеологічно: ідеї свободи, рівності, братерства, права на розвиток мови, освіти, культури тощо знайшли адекватний відгомін у середовищі тодішньої інтелігенції, яку репрезентувала зазвичай прогресивна частина греко-католицького духовенства, що теж займалося літературною діяльністю: через художнє слово несло до народу просвітньо-виховні ідеали, виховувало патріотизм, формувало духовні цінності, морально-етичні, почуття, естетичні якості. Отож у свідомості провідних діячів галицького пробудження поступово зароджувалося усвідомлення того, що без українського друкованого

слова, нової книги, часопису донести до масового читача – простого люду – ідеї необхідності освіти, здобуття знань, щоб у такий спосіб протистояти асиміляції (онімеценню, полонізації, мадяризації) «малого» й «дорослого» русина (українця), неможливо.

Тому тогочасний український провід використовував будь-яку можливість для просвітництва засобом друкованого слова, створюючи україномовні часописи, видаючи збірки та книги, україномовні підручники тощо. У фарватері цієї важливої і складної праці були українські письменники, як, до прикладу, священник і письменник Л. Данкевич. Невтомний громадський активіст, він завдяки великій працьовитості, організаторському хистові, ораторським здібностям, інтелекту, невичерпному патріотизму за доби Весни народів (1848–1849 рр.) у Галичині, очолюючи Стрийську Окружну Руську Раду, засвідчив, як можна налагодити суспільне життя українства, яку вагу може мати громада, якщо має вмілого провідника. Власне, Окружна Руська Рада у Стрию була в числі найдіяльніших, до прикладу, зусиллями Л. Данкевича при ній був створений перший у Галичині озброєний загін української національної гвардії [434]. Про ці події йшлося у дописі «Зорі Галицької» від 15 серпня 1848 р.: 3 серпня 1848 р. на зборах представників усіх громад «мав наш учений свщ. Л. Данкевич перед церквою з установленої в сій цілі мовниці мову до народу – найкращу, яку ми коли чули. Говорив про руську народність і про ціль зборів. Усіх порушив до живого, не виймаючи й військової залоги, що – зложена з руських дітей Стрийського округу – розуміла рідне слово ліпше, як кожне инше. Видно було, як не одному жовнірови крутилися сльози на очах» [212].

Окрім громадської праці (очільник «Руської Ради» в Стрию 1848-1849 рр., організатор Руського літературного товариства в Коломиї у 1864р. та бурси для бідних учнів тощо), Л. Данкевич активно співпрацював з тодішніми періодичними виданнями: «Вінок русинам на обжинки» (1847 р.), «Зоря Галицька», «Вісник русинів», «Голос народний», «Галичанин» (тут друкувалися його статті-роздуми). У жовтні 1848 р. у Львові відбувся з'їзд української інтелігенції Галичини, який ухвалив рішення про поширення освіти серед

народу шляхом видання популярних книжок. Українські письменники відгукнулися на ці заклики щирими і палкими віршами, адресованими простому людові, юнацтву, яке мало ставати в перші ряди та «просвічувати» народ. Громадянська лірика та публіцистичні виступи Л. Данкевича від 1850-х рр. «далекі були від надто рожевих надій на правительство і від сліпого йому підлягання», письменник закликав до об'єднання народних сил проти польської шляхти та австрійського уряду [848, с. 347-351].

У статті «Давні акти до нового спору» [848] І. Франко подає «цікавий доказ» – «невеличкий стишок», написаний уже в період реакції (у «1851 або 1852 році»), Л.Данкевичем, «смирним сільським священиком», який, за словами Каменяра, «належав до талантливіших і тверезо мислячих представителів нашого народного відродження» та «був мало що не самотнім руським письменником, котрий під час панщини поважився сказати панам гірку правду, представляючи їх в звітній байці як господаря, котрий, стрижуки вівцю, «удрав з вовною і шкіру», на що смирна вівця заявляє:

Не муч же мене так безміри,
Тому щом бидля просіє!
Як не стане на мені шкіри,
На чім вовна поросте?» [848, с. 347-351].

Поезія, про яку згадує І. Франко, «дотепний і гладкий стишок» «Надгробне слово карті (т. є. конституції) з 4 марта», який є «дуже їдкою сатирою і на саму ту октройовану конституцію, і на пізнішу бюрократичну реакцію в Австрії», була не тільки сміливим словом у слов'янській літературі («Ми признаємось, що в польській сучасній політичній поезії не стрічали досі ніде так їдкого, а разом так тверезого в тоні і поглядах висміяння іменно тих порядків, котрим після польських інсинуацій русини іменно мали прислугуватись»), а й важливим засобом просвітництва українства та одним з творів, написаних народною мовою, яка була близькою і зрозумілою читачам та передавалася з уст в уста, позаяк свого часу вірш не був надрукований і до 1884 р. «ходив з рук до рук в численних відписах» (Додаток Б 4).

Зі статті І. Франка дізнаємося, що «стишок сей Луки Данкевича не міг бути печатаний в той час», а поширювався самвидавським способом. До прикладу, один з таких «відписів» був уміщений «в половині 1860-их років в рукописній газетці станіславівських учеників гімназійних, «Зірці». Учений інформує, що, власне, з цього гімназійного часопису взятий текст Данкевичевого вірша, а також подає відгук на нього учня цісарсько-королівської гімназії у Станиславові Володимира Навроцького, згодом одного з найактивніших народовців та активістів «Просвіти», котрий зазначає, що «хоч ім'я його автора знане вже і цінене в руській літературі, то предсі сей не печатаний досі стих подобається йому ліпше, ніж всі інші, печатані досі твори Данкевича». «Думаю, – закінчує І. Франко аналіз громадянської позиції Л. Данкевича, – що під тим судом гімназіяста Навроцького і нині ще кождий з нас підпишеться» [848, с. 347-351].

Наведені «витримки» зі статті вченого, присвяченої Л. Данкевичу, увиразнюють штрихи до його письменницького портрету та характеризують силу поетичного слова письменника, поширення ідей з-поміж молодшої української еліти, яка, наснажена ідеями «будителя», вихована на його поетичних творах, невдовзі сама ставала до лав подвижників народного просвітництва [848, с. 347-351].

Аналогічну суспільну функцію виконували художні та публіцистичні твори Т.Глинського, опубліковані в часописах «Зоря», «Вестник... для русинів Австрийской державы», «Батьківщина», «Правда», «Діло», «Руська Рада» та ін.

До боротьби з неписьменністю галичан спричинився і Йосип Левицький (1810 – 1863 рр.) – греко-католицький священник, письменник, громадський і політичний діяч (один із засновників «Галицько-руської матиці»; посол Крайового галицького сейму 1-го скликання, член «Руського клубу», який виступав на підтримку русинів та ін.). Його гомілетичні виступи перед вірянами, палкі промови під час громадських урочистостей, численні статті в тодішній українській періодиці («Зорі галицькій», «Віснику русинів», де друкувався під псевдонімами Йосип з Болшова або Йосиф з Покуття) не тільки на актуальні

суспільні теми, а й з питань освіти, культури, музичного мистецтва, краєзнавства, мовознавства та навіть вирощування тютюну дають підстави стверджувати, що священик та письменник Йосип Левицький належав до «будителів» українства [891].

Й.Левицький став фундатором рукописної збірки «Син Русі» (поезія «Радість весни», 1833), яку підготувала «Руська трійця».

У попередніх розділах докладно йшлося про літературну творчість кожного із «будителів» українства – Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича, тож наразі ми зацентруємо тільки на їхньому значенні в розбудові громадського життя русинів, поширенні просвітницьких ідей, піднесенні загальної культури народу, формуванні початків національного «освідомлення» людей, увиразненні програмних засад «модерного українського націоналізму».

Значення «Руської трійці» і в її європейсько-слов'янському характері, ідеї слов'янської єдності русинів, дотичності культури українства до великого слов'янського культурного світу, це особливо увиразнює вступне слово М. Шашкевича до альманаху, яке стало свого роду маніфестом культурного відродження західноукраїнських земель.

Навколо молодих «будителів» об'єдналося національно-свідоме інтелектуальне юнацтво, яке декларувало життєву та творчу мету – працювати для добра народу. Їхня заслуга полягає і в тому, що, вивчаючи та збираючи, записуючи усну народну творчість, історію рідного краю, українського народу, створюючи художні та публіцистичні й наукові національно-патріотичні тексти, перекладаючи твори слов'янських «будителів», члени «Руської трійці» та нова генерація їхніх молодих симпатиків утверджували у свідомості людей ідею про самодостатність русинів (українців) як нації, про окремішність її від польського, німецького чи будь-якого іншого етносу, про важливе значення українського фольклору в духовному житті, народної мови, багатой, милозвучної, яка має право стати мовою літератури, культури, освіти («Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперішньому языкови истинное лице; за-для-того держалисмо-ся правила: „пиши як чуєшь, а читай як видишь» [712], урешті, усвідомлення того,

що русини Галичини, Закарпаття та Буковини є частиною великого українського народу, що має самобутню і славу історію, культуру, мову, традиції тощо.

Важливим є «Предслівє» М. Шашкевича до збірки («Судило нам ся послѣдним бути. Боколи другі Славяне вершка ся дохаплюют, и єсли не ўже то небавком побратают-ся с поўним, ясным сонцем; нам на долинь в густій стденній мрацѣ гибѣти. Мали и ми наших пѣвцѣв и наших учителів, али найшли тучи и бури, тамті занѣмѣли, а народови и словесности на доўго ся здрѣмало; однакож язык и хороша душа руска була серед Славлянщини, як чиста слеза дѣвоча в долони серафима» [712], де автор декларує ідею слов'янської взаємності, підносить значення фольклору, красної писемності, мови для культурного відродження західноукраїнських земель. Уміщені у збірці твори для дітей та інші твори М. Шашкевича стали «класичними» (Додаток У) та входили до багатьох читанок, букварів, а також друкувалися на сторінках часописів та слугували навчальним матеріалом для дітей та юнацтва.

Незаперечна роль у цьому М.Шашкевича, письменника, священика (1836 р. сміливо виголосив першу гомілетичну промову українською мовою в музеї Львівської духовної семінарії перед представниками духовенства та запрошеними гостями, а також і 14 жовтня 1836 р. у соборі Св. Юра (с. 155-156) [112]), просвітницького діяча, українського мовотворця, який, за слушною думкою Кирила Студинського, був «першим русином у Галичині, який пройнявся ідеєю національності». Значення М. Шашкевича як народного пророка («будителя») русинів рівнозначне з Тарасом Шевченком (його «Кобзарем») як народним пророком усієї України. Досі актуальними є вірші М.Шашкевича, які за тієї доби знав чи не кожний русин:

Руська мова

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чому ж мова ей немила?
Чом ся нев встидати маєм?

Чом чужую полюбляєм?..

Дате руки, юні други

Дате руки, юні други,
Серце к серцю най припаде,
Най щезають тяжкі туги,
Ум, охота най засяде.
Разом, разом, хто сил має,
Гоніть з Русі пряки тьмаві,
Зависть най нас не спиняє,
Разом к світлу, други жваві!

М.Шашкевичу заслужено належить пальма першості, однак, на нашу думку, діяльність Івана Вагилевича (1811-1866 рр.), греко-католицького священика, письменника (виступав під псевдонімами та криптонімами Вагилевич Далибор, Волк Заклика), фольклориста, етнографа, історика, мовознавця, літературознавця, на ниві громадського просвітництва, національного пробудження русинів (українців) є не менш важливою.

Ставши редактором русинофільського часопису «Руський Собор», невдовзі озвучив через друковане слово ключові положення концепції «модерного українського націоналізму». Цій меті слугувала і наукова спадщина І. Вагилевича, апробована на сторінках не тільки галицьких, а й європейських видань (ідеться, до прикладу, про історичні студії та фольклорно-етнографічні праці вченого, опубліковані в польських, чеських виданнях («Варшавська бібліотека», «Бібліотека Оссолінських», «Русалка Дністровая», «Часопис чеського музею», «Родинне коло», «Дневник Руський», «Gazeta Lwowska» та ін.) [272]. Уривки з літературознавчої праці «Замітки о руській літературі», які були вміщені на сторінці «Дневник Руський», що його редагував І. Вагилевич, мали значення для подальшого розвитку літературного процесу та становлення літературознавства як науки.

І. Вагилевичу належать і перші твори з таких ділянок знань, як історія,

етнографія, краєзнавство; і досі наукову вартість мають його праці «Гуцули, мешканці Східного Прикарпаття» (1837 р.), «Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині» (1839 р.), «Про упирів та відьом» (1840 р.), «Лемки, мешканці західного Прикарпаття» (1841 р.), «Монастир Скит у Маняві» (1848 р.) та ін., які друкували, окрім іншого, і галицькі часописи, що давало змогу ознайомитися з ними широкому загалові письменного люду. У «Передговорі» «К народним руским пїсням» (див. Додаток У) – важливій з наукового погляду статті – уривку з праці Івана Вагилевича («Виймено из ширшой росправи Далибора Вагилевича»), у якій подано аналіз низки жанрів фольклору, зокрема схарактеризовано розмаїття пісенної творчості русинів, наголошено на значенні української фольклорної спадщини для духовного розвитку народу «русского»: «Нарід Руский оден з головних поколїнь Славяиньских, в серединї меж ними, розкладає-ся по хлїбородних окрестностях з ноза гір Бескидских за Дон. Він най ширше задержє у своїх поведїнках, пїснях, обрядах, казках, прислівїях все, що єму передвїцькі дїди спадком лишили» [712]. Отже, наукові здобутки галицьких «будителів» через українську періодику ставали доступнішими людям, слугували засобом виховання національної свідомості, почуття патріотизму, любові до рідної землі, відкривали скарбницю усної народної творчості, формували почуття гордості за приналежність до великого «народу руського». Ця публіцистика виконувала навіть функції дидактичного матеріалу для освітніх ініціатив українських громадських товариств у ділянці організації освіти для дорослих.

До «перших будителів руського духа в Галичині» відносив Іван Франко і Антіна Любича Могильницького (1811-1873 рр.) – письменника, греко-католицького священика (декан Богородчанський), громадського і політичного діяча, публіциста. Як поет-романтик, він друкувався в часописах «Зоря галицька», «Новини», «Слово», а також в альманасі «Вінок русинам на обжинки» (книга 2). За допомогою гомілетичних промов, виступів перед

релігійними громадами, засобами поетичних творів та публіцистичних виступів демонстрував молодій українській еліті зразок створення новочасної літератури живою народною мовою, навчав любити «отцівський язик», плекати народні звичаї, традиції, вивчати і шанувати історію рідного народу. Написана на основі усних народних оповідань близькою до народної поема «Скит Манявський» (1849 р.; 1852 р.) не тільки принесла славу письменникові, а й стала духовною скарбницею русинів, уславлювала історію і велич древнього Галича, змальовувала красу Карпат, розширювала уявлення читачів про прадавню слов'янську міфологію.

Згадаймо в цьому контексті діяльність ще декількох «будителів» національної свідомості людності Західної України середини ХІХ сторіччя. Так, письменник, греко-католицький священик, громадський діяч Микола Устиянович (1811-1885 рр.) став одним із ініціаторів скликання і душею «Собору учених руських» у Львові, на сторінках перших українських газет «Зоря галицька», «Галичо-Рускій Вѣстникъ» (деякий час він був її редактором) умістив низку поетичних і прозових творів («Старий Єфрем», «Мєсть верховинця», «Страстний четвер» та ін.), які входили до кола читання юнацтва та дорослого населення (додаток Ц). Ці твори актуалізували християнські цінності, відображали ідеал сімейних стосунків, родинного виховання (поезія «Земський рай», народна казка «І старому придасться школа» та ін.), долю жінки, дівчини, тему матері, яка уособлюється з долею краю («Хора», «Бідна», «Дума матери руської», «Наддністрянка» та ін.), проблему рекрутства («Вістка з чужини», «Рекрутка» та ін.), історичне минуле («Могила Святослава», «Похід Русі на Царгород», «Ужас на Русі» та ін.) тощо. Окремі поетичні твори Миколи Устияновича, написані народною мовою, стали піснями, поширювалися з-поміж народу та сприймалися як народні пісні. Значення просвітницької діяльності Миколи Устияновича як душпастиря та громадського діяча полягала і в тому, що він у числі перших (14 жовтня 1836 р. у церкві св. Параскеви) [112, с. 155-156] звернувся з гомілетичною промовою до вірян народною мовою.

Якщо А. Могильницький відкрив читачам Скит Манявський, древній Галич,

то Софрон Витвицький (1819-1879 рр.) – греко-католицький священник, письменник, етнограф, громадський та політичний діяч (посол до Крайового галицького сейму (1861) – один з тих, то відкривав краянам Гуцульщину, її звичаєво-обрядові традиції, фольклор, ознайомив зі складом населення тощо. Парох у с. Ільїнці (поблизу Жаб'є, нині Верховина), він закохався в цей край, що спонукало до творчої та науково-публіцистичної діяльності. Писав С.Витвицький двома мовами – українською та польською. Його перові належать не тільки етнографічні дослідження Гуцульщини, опубліковані в «Зорі Галицькій» («Статистически-историческое обозрѣніе Гуцуловъ въ Коломыйскомъ окрузѣ со характеристикою ихъ» (1852 р.), «Rys historyczny o Huculach» (1863 р.)), у «Правді» («Якій крімъ іншихъ обхідъ весбленай у княгинь гуцульскихъ» (1868 р.); «Дещо зъ традицій гуцульской» (1869 р.)), а й прозові та драматичні твори, які, проте, не мали сценічного успіху.

У мелодрамах, написаних в «чисто в рускім язиці», «цілі легіони слів церковних, польських», за словами літературознавця Михайла Возняка, відобразився вимріяний ідеал – заклик «до згоди між всіма суспільно-політичними станами і течіями». Ці ідеї С. Витвицький актуалізував, ставши послом до галицького краєвого парламенту (сойму) [137, с. 62-64].

На особливу увагу заслуговує громадська й публіцистична діяльність церковного діяча (священника), педагога, публіциста, редактора, учасника молодіжних національних рухів (член таємного українського товариства «Громада», яке мало на меті ознайомлювати молодь з українською історією, літературою) Олександра Стефановича (1847-1933 рр.) – одного із засновників та постійних співробітників газети «Діло» (1880 р.), де вміщував численні статті з актуальних тогочасних педагогічних проблем, товариства «Просвіти» та Руського товариства педагогічного (з 1926 р. – Українське педагогічне товариство (УПТ) «Рідна школа»), яке було впродовж понад півстоліття репрезентантом українського приватного національного шкільництва, у стінах навчальних та виховних закладів УПТ «Рідна школа» (дошкілля, народні школи, виділові школи, гімназії, учительські семінарії, ліцеї, фахові школи, позашкілля

тощо) здобули україномовну освіту та отримували національно-патріотичне виховання тисячі українських дітей, які заявили про себе як нова генерація молодих українських патріотів з державницькою ідеологією та активною громадянською позицією, що за доби національно-визвольних змагань 1914-1920 рр. виборювала українську незалежність. 1875 р. О. Стефанович належав до ініціативної видавничої групи церковного двотижневика «Сіонъ Рускій», який виходив за сприяння о. Сильвестра Сембратовича як друкований орган Львівської архієпархії у Львові. Заслуга церковного й освітнього діяча і в тому, що як активний член редакційної колегії педагогічного часопису «Газета Школьна» (1875–1879), він з-поміж іншого вагомо спричинився до поширення педагогічних новаторських ідей серед освітянського загалу через співпрацю із часописами «Наша Школа», «Нива», «Свобода». Відтак як діяльний член головного відділу «Просвіти», очільник її видавничого відділу, О. Стефанович, маючи тісні звязки з представниками церковної та світської інтелігенції, користуючись авторитетом з-поміж юнацтва та львів'ян, активно поширював з їхньою допомогою серед народу просвітницькі «книжечки» [605].

Тривалий час до 1907 р. виконував обов'язки катехита дівочої та чоловічої учительських семінарій у Львові [605].

О. Стефанович відомий своїми палкими змістовними промовами перед громадськістю, вірянами, як публіцист – на сторінках української періодики обстоював ідеї рідномовного навчання, просвіти, національного виховання.

1903 р. він разом з о. Олексієм Слюсарчуком й Омеляном Огоновським під проводом декана теологічного факультету Львівського університету о. Сильвестра Сембратовича видали перший офіційний молитовник рідною мовою. До того часу населення краю зазвичай використовувало молитовники, написані церковнослов'янською мовою чи польськомовними [442]. Отже, «Перший молитовник українською мовою для дітей й дорослих» слугував поширенню ідеалів християнської моралі, був доступним для розуміння. о. О. Стефанович – *один з борців* проти русофільства в середовищі галицького духовенства [605].

Публікуючи свої статті на громадську тематику в часописі «Діло», О. Стефанович, вважаємо, спричинився і до формування громадянської свідомості, правової культури українства краю. Ідеться, до прикладу про його публіцистичні виступи «Спомини про перший вибір посла Романчука в Калуши р. 1883» [770], «В яким напрямі має йти праця наших віч і послів» [771] та ін. «Найвизначніший український громадянин старшого покоління», він все своє життя присвятив рідному народові: сіяв «зерно народньої української свідомости» [605], мав вплив і на формування господарської культури, поширення економічних знань галичан, працюючи в українських економічних інституціях «Народня торгівля» (член Надзірної Ради), Крайовий Союз Кредитовий, церковному кооперативі «Достава» тощо. За доби ЗУНР відбувся і як державотворець: О. Стефанович разом із К. Левицьким, С. Бараном, С.Голубовичем, І.Кивелюком, Л.Цегельським входив до складу делегації, яка 31 жовтня 1918 року брала участь у перемовинах з австрійським намісником Галичини генералом Карлом Георгом фон Гуйном щодо вимоги передати владу ЗУНР; 10 листопада 1918 року, коли новостворений уряд Західно-Української народної республіки складав присягу найстарішому за віком послові Української Національної Ради Ю.Романчуку, о. О.Стефанович благословив його [442].

Отже, заслуга письменників-священиків, окрім іншого, у тому, що вони активно долучилися до зародження процесу національно-культурного відродження на західноукраїнських землях, започаткували складні процеси відродження української мови в письменстві й церковних проповідях, вивчали та популяризували усну народну творчість, створювали перші наукові праці в галузі історії української літератури, мовознавства, історії тощо.

Окремо згадаймо Сидора Воробкевича (1836-1903 рр.) – буковинського письменника, композитора, поета-пісняра, православного священика, музично-культурного діяча, педагога, фольклориста, редактора, художника, громадського діяча. Це людина невтомної праці, великий подвижник на ниві просвітництва. Мабуть, нема жодної ділянки культури і освіти, де б не відбувся як фахівець

Сидір Воробкевич. Був нагороджений лицарським хрестом ордена Франца Йосифа (1902) [82, с.9].

С. Воробкевича за його титанічну працю в культурно-освітній царині можна віднести до когорти людей-легенд. Для декількох поколінь буковинців він був ідеалом українця, «будителя», високоосвіченої людини, талановитої, обдарованої, високоморальної, іншими словами С. Воробкевич став відомим у краї моральним авторитетом «для людности» буковинського краю, що ідентифікувала себе українцями.

Його активна громадсько-просвітницька діяльність спричинена багатогранністю таланту та високим рівнем освіти, яку свого часу здобув: С. Воробкевич навчався в Чернівецькій гімназії, відтак у духовній семінарії, яку закінчив 1861 р., тут почав писати вірші та створювати до них музику. У формуванні юнака як громадянина відіграла його зустріч з громадським діячем Юліаном Никоровичем, який познайомив С.Воробкевича з «народними» творами Маркіяна Шашкевича й Миколи Устияновича, їхньою працею для народу. Це великою мірою вплинуло на характер публіцистичної діяльності С. Воробкевича: через друковане слово в пресі, поетичне слово просвічувати люд. Вихованню національної свідомості, патріотичних почуттів буковинців слугували п'ять перших віршів під загальною назвою «Думки з Буковини» молодого поета, які 1863 р. побачили світ у збірнику «Галичанин». Активній громадській культурно-просвітницькій праці з-поміж народу сприяла і душпастирська діяльність С.Воробкевича: працював священиком у буковинських селах. Це давало змогу, окрім іншого, вивчати фольклорну скарбницю і побут селян. Наступний вектор громадсько-просвітницької діяльності «будителя» Буковинського краю означила здобута європейського рівня музична освіта у Віденській консерваторії, де 1868 р. С. Воробкевич склав іспит на звання викладача співу й регента хору, продовжував навчати співу в Чернівецькій духовній семінарії та гімназії, з 1875 р. – на богословському факультеті Чернівецького університету. Важливим напрямом діяльності громадського активіста стала праця з-поміж університетського юнацтва: у

Чернівецькому університеті С. Воробкевич очолював «Руське літературне товариство», з 1876 року – студентське товариство «Союз». 1887 р. він очільник товариства «Руський дім народний» у Чернівцях [147, с. 317].

Сидір Воробкевич, за словами І. Франка, став одним з «перших жайворонків нової весни нашого народного відродження». Національному відродженню була присвячена вся його праця і як духовної особи, і як педагога, і як просвітника, і як композитора (автора численних власних віршів-пісень та псалмів, а також пісень, в основі яких літературні твори (Т.Шевченка, М.Шашкевича, Ю.Федьковича, І.Франка, М.Емінеску, В.Александрі, В. Бумбака), хорових творів, сольних пісень, оперет тощо), і як письменника, який писав українською, німецькою і румунською мовами.

Заслуга С. Воробкевича на ниві освіти та громадського просвітництва полягає в тому, що він автор навчально-методичного забезпечення з музичних дисциплін: пісенників для початкової школи, навчальних посібників з теорії музики й співу, автор слів та музики творів для дітей (відбувся, отже, і як дитячий письменник і композитор) («Рідна мова», «То наші любі, високі Карпати», «Веснянка», «Осінь» та ін.) (Додаток Ф).

Отже, митця відносимо до основоположників національної музичної педагогіки. Він не тільки публікував пісенники для народних шкіл, а й невеличкі підручники з сольфеджіо, теорії музики і гармонії, тобто забезпечив заклади освіти надзвичайно потрібною україномовною музично-педагогічною літературою. Так, 1870 р. у Чернівцях побачив світ перший «Збірник пісень для шкіл народних, нижчих класів гімназійних і реальних», призначений для школярів, до якого увійшло 20 пісень. 1889 року у Відні видано єдиний тоді у Західній Україні «Співаник для шкіл народних» (у трьох частинах, вийшли окремими виданнями), де було зібрано 129 пісень, з них третина – народні, решта – на слова Т. Шевченка, Ю. Федьковича, І.Франка, Я. Головацького, М.Шашкевича, М. Емінеску, В. Александрі та на власних текстів. За думкою фахівців, найбільшу цінність становить третя частина «Співаника», яка є

фактично методичним посібником з теорії музики. Отже, С. Воробкевич – авторитетний автор педагогічної та методичної літератури [497, с. 294].

Також С. Воробкевич подбав і про румунську нацменшину краю: видав перший «Співаник» для волоських (румунських) шкіл. Таким чином заповнив велику прогалину – брак навчально-методичного забезпечення музичної освіти для українських та румунських школярів Буковини.

Ця царина стала і метою громадсько-просвітницької діяльності автора: часто виступав з лекціями про музику, писав науково-популярні статті на різні теми. Наприкінці 1870-х років створив цикл статей «Наші композитори» [218, с.19-29].

С. Воробкевич – автор духовної музики. Ще 1869 р. у Відні побачив світ його твір «Наспиви і пісні святої Літургії». Священик-композитор, він створив 40 літургій руською і румунською мовами, тільки п'ята частина з них надрукована за життя. До слова, «Наспиви і пісні святої Літургії» були прийняті до особистої бібліотеки імператора Франца Йосифа, а Міністерство культів і освіти дозволило друкувати його літургію Іоанна Золотоустого, за яку автор одержав церковну нагороду – право носіння «червоного пояса». 1881 р. він отримав сан протоієрея. Митець з просвітницькою метою друкував власні гомілетичні промови, видавав їх окремими книжками.

Він спричинився і до розвитку хорового мистецтва в краї, творча музична спадщина, вокально-хорова творчість композитора активно ширилася краєм. Сам митець понад 30 років працював як диригент з різними хоровими колективами, які за його орудою піднялись до рівня професійних.

До української мистецької скарбниці увійшли патріотичні маршові пісні, близькі до староғалицьких пісень-гімнів, як-от: одна з найпопулярніших пісень – хор а caprella «Пробудилась Русь» («Задзвенімо, браття»), текст також належить С.Воробкевичу, а також чоловічі хори а caprella на слова Т. Шевченка: «Думи мої», «Минають дні», «Чого мені тяжко», «Гомоніла Україна», «Три шляхи» та «Огні горять», де піднявся як композитор до справжньої драматизації музичного вислову [82, с.9].

Буковинський композитор один з перших у Західній Україні створив музику до ліричних творів Шевченкового «Кобзаря». Заслуга митця полягає в тому, що Шевченкові твори завдяки ним створеній музиці стали популярними в краї, входили до репертуарів численних хорових колективів, як аматорських, так і професійних.

Окрім цього, людина винятково талановита, С. Воробкевич спричинився до активізації просвітницького життя краю: як активіст численних громадських інституцій та товариств Чернівців (очільник «Руської Бесіди», ініціатор заснування і довголітній співробітник українського літературно-мистецького журналу «Буковинська зоря», організатор Союзу українських студентів; очільник першого «Руського літературно-драматичного товариства» у Чернівцях (1884 р.), метою якого було «плекати драматичне й музичне мистецтво, ставити українські народні п'єси в театрі, організовувати музично-декламаційні вечори, концерти й популярні лекції на мистецькі теми» тощо [218].

С. Воробкевич був і редактором слов'яно-руського відділу в румунському часописі «Кандела». Отже, заслуга його ще й у тому, що за умов поліетнічності регіону спричинився до розвитку культурних традицій румунського та молдавського народів, із симпатією ставився до культури всіх нацменшин. Понад те, на основі найкращих зразків румунської народної пісенної творчості створив низку оригінальних композицій і пісень («Збірник пісень» для румунських шкіл») [580, с.36].

Митець був і редактором, і видавцем літературного буковинського альманаху «Руська хата» (1877 р.), заслуга його полягає в тому, що він декларував завдання – об'єднати в одному виданні літературні сили всіх українських земель: Східної України, Галичини, Закарпаття, Буковини. Отже, автор виношував ідею консолідації українства, ці ідеї «єднання всіх русинів», яку озвучили «будителі» М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я.Головацький, а також Ю. Федькович, своєю плідною громадською працею утверджував у реальну практику С. Воробкевич.

Такою ж була його громадсько-просвітницька діяльність на театральній ниві. За 1870-1880-х рр. відбувається тісна співпраця письменника і композитора з чернівецькими театрами. Він створює низку різножанрових музично-драматичних творів (історичну драму, мелодраму/народну побутову оперу, оперету), які з успіхом йшли на сценах Західної України. Мелодрами «Гнат Приблуда» (1875), «Убога Марта» ((1878) твір 1879 року здобув першу премію на конкурсі львівської «Руської Бесіди» [894, с.97]) інші були улюбленими з-поміж західноукраїнського глядача завдяки цікавим сюжетам, узятим із життя звичайного буковинського села, проблематиці (порушували морально-етичні проблеми тогочасного села), окремим пісенним номерам, які органічно вплетені в сюжетно-композиційну канву творів, глибоким характерам персонажів тощо. Заслуга і популярність С. Воробкевича як автора театральної музики полягає в тому, що він спирався на народне мистецтво, використовував пісенну творчість Буковини та оригінальні народні мелодії.

Велике значення у формуванні національної свідомості українства, вихованні любові і пошани до героїчного минулого, утвердження державницької ідеї у свідомості дітей, юнацтва та дорослих мали створені музично-драматичні твори героїчного змісту: на власні тексти митець написав «Кочубей і Мазепа», «Петро Конашевич-Сагайдачний»; за сюжетом Андрія Яблоновського – історичну драму «Ольга», які входили до репертуару численних театральних труп.

Отже, С. Воробкевич зробив вагомий внесок у розвиток української театральної культури Західної України. Окрім того, він був одним з найплідніших західноукраїнських композиторів в галузі інструментальної музики, хорового мистецтва, музичної драматургії; він, перший український професійний музикант і музичний педагог не лише в краї, а й у всій австро-угорській частині України, спричинився до формування музичної культури – з-поміж буковинців, музичного та літературного просвітництва, популяризації творів Т. Шевченка, Ю. Федьковича, М. Шашкевича та інших письменників, на чий вірші створював музику. Як композитор та талановитий педагог, виховав не

тільки здібних учнів, які продовжували музичну та композиторську, виконавську та інструментальну діяльність свого наставника, а й поширювали українську музичну культуру в народ. Як педагог, С. Воробкевич подбав про навчально-методичне забезпечення музичної освіти, уклав перші підручники з музики та співаники для шкіл, що дає підстави віднести його до когорти основоположників музичної педагогіки в Західній Україні. Як автор лібрето та музики до музично-драматичних творів, розширив мистецьку скарбницю музично-драматичного мистецтва, вагомо спричинився до розвитку театрального мистецтва, як професійного, так і аматорського, забезпечивши театри Західної України на декілька десятиріч різножанровим та різнотематичним (найбільше із народного життя та героїчного минулого України) репертуаром. Велике значення має його праця на ниві музичної педагогіки, хорового диригування тощо. Як автор високохудожніх пісенних та хорових творів, дав поштовх до розвитку сільської самодіяльності, інструментальної музики, створення хорових колективів та поширення і пропаганди української пісні з-поміж буковинців. Активна участь у численних громадських ініціативах українців, непересічний талант педагога, усебічна обдарованість (талант до літературної творчості, музики, композиторська діяльність, малярство тощо) слугували тому, що в особі С. Воробкевича буковинці здобули духовного лідера, громадського активіста, великого подвижника, мецената, митця, який своєю невтомною і плідною працею продемонстрував феномен культурно-освітнього діяча, одного з непересічних постатей в історії української культури кінця XIX ст., яка дала поштовх до українізування буковинців, мала ключовий вплив на подальший розвиток української культури в Галичині та Буковині.

Аналогічну громадсько-просвітницьку діяльність на Покутті за цього ж періоду розгорнув Ісидор Трембицький (1847-1922 рр.). Це – маловідома загалові постать правника за фахом (закінчив вищі правничі студії у Чернівецькому університеті), за покликанням – письменника, драматурга (автора близько 40 драматичних творів та оперет), актора і режисера, педагога,

редактора часопису «Весна» в Коломиї (1878-1880 рр.), де друкував, окрім власних, і твори інших драматургів Галичини, громадського діяча, просвітника.

Його праця на ниві літератури, театру, журналістики – зразок великого подвижництва, приклад того, як енергійна громадська культурно-просвітницька праця невтомної і творчої людини приносить вагомі результати і створює необхідні умови для розвитку української культури, поширення просвіти, сприяє національному відродженню краю. Без перебільшення стверджуємо: І.Трембицький своєю літературною творчістю, акторським і режисерським хистом, науково-педагогічною працею виконав свою історичну місію – спричинився до розвитку українського театрального руху, як професійних театрів, так і аматорських, формування театральної культури, розвитку української драматургії.

Його літературна творчість у ділянці драматургії сприяла розширенню репертуарів театральних труп у всій Галичині, а також слугувала тому, що Коломия – повітове місто – перетворилося на потужний культурно-мистецький центр Галичини, де було створено професійний театр, перше в краї театральне видавництво («печатня») Михайла Білоуса, тут було надруковано 32 твори письменника [894, с. 69], масово поширювався аматорський театральний рух.

Відомо, що після 1840-х рр. коломийське театральне життя занепадає. Ситуацію кардинально змінив І. Трембицький, який у 70-х рр. XIX ст. прибув сюди після розпаду Львівського театру при «Руській Бесіді», де він працював актором [894, с. 69].

За ініціативи митця налагоджується громадське життя літературно-мистецької інтелігенції міста. Восени 1879 р. у Коломиї започатковане «Перше літературно-драматичне товариство імені Г. Квітки-Основ'яненка», організатором та очільником якого став письменник-драматург І. Трембицький, наступного року товариство ухвалило статут, згідно з яким, окрім іншого, зобов'язувалося ставити вистави не менше одного разу на місяць. Припускаємо, що саме задля потреб «Першого літературно-драматичного товариства імені Г. Квітки-Основ'яненка» у Коломийському видавництві М.

Білоуса побачила світ серія «Театральна Бібліотека». І.Трембицький у передмові «Во имя Боже!» до твору «Тарась Шевченко» (1903 р.) підкреслював: «Цѣлею нашою есть издавати сю библиотеку драматических творѣвъ, назначену на разѣ для аматорскихъ театрѣвъ, чтобы ихъ у насъ якъ наибѣльше было, и чтобы полюбивши театръ, мы Русины полюбилися и не вороговали одинъ на другого, якъ то нынѣ ся дѣе – чтобы настала у насъ еднѣсть, такъ пожадана для блага Руси» [794].

Заслуга діяльності автора на ниві цієї громадської інституції (1879-1914 рр.) полягає насамперед у тому, що невдовзі цей колектив піднявся до рівня професійного театру. Розпочав свою режисерську діяльність письменник – драматург виставою І. Котляревського «Наталка Полтавка». Часопис «Діло» із цього приводу зазначав: «Дилетанти-аматори вдовольнили цілком публічність нашу. Спів був хороший. Вибірний і Возний станули перед нашими очима, як вірні типи наших людей з Полтави. В тих двох ролях оказались панове аматори не дилетантами, а рутинованими акторами...» [895]. Лише впродовж цього року на сцені коломийського театру відбулося двадцять прем'єрних вистав, режисером яких він був («Маруся» за повістю Квітки-Основ'яненка, «Ольга» Яблоновського, «Бондарівна» Заревича, «На св. Андрія» Трембицького, «Сватання на вечорницях» Янковського, інші одноактні комедії та водевілі, значною мірою переробки з німецької та французької літератури, запозичені з репертуару «Руської бесіди») [894, с.69].

Дослідник історії українського театру в Галичині С. Чарнецький зазначає, що «Першим літературно-драматичним товариством імені Г.Квітки-Основ'яненка» була вперше здійснена постановка прем'єри вистави за п'єсою Івана Франка «Будка ч. 27» (1902 р.) [894, с. 69]. Припускають, що першим автором, що прагнув ввести на сцену постать Тараса Шевченка, є І.Трембицький, однак свідчень про те, що його одноактівка з життя Кобзаря із Шевченком у головній ролі немає.

Заслуга І. Трембицького як очільника «Першого літературно-драматичного товариства імені Г. Квітки-Основ'яненка» і в тому, що 1900 р. у Коломиї було

відкрито перший український оперний сезон, тодішній директор «Руської бесіди» Йосип Стадник поставив оперу Жоржа Бізе «Кармен» (у перекладі В. Щурата і С. Чарнецького).

Попри різну літературну вартість драматургії І. Трембицького галицька публіка дуже любила його сценічні твори: комедія «Іцко сват» (1877), історичну драму «Облога Плевни» (1878 р.), народну штуку з піснями «Сатана», народну комедію «На святого Андрія» (1879), комедію «Prima aprilis» (1880), народну легенду «Святий Миколай» (орієнтовно 1900 р.), «Судний день» та ін. [894, с. 69; 893, с. 97].

Сценічно вирашними була низка п'єс драматурга, з-поміж яких – «народна штука з піснями» «Сатана», опублікована 1879 р. окремою книжкою п'єса «Облога Плевни», де йдеться про військові події в Болгарії та ін.

Плідна літературна, режисерська, громадська діяльність І.Трембицького поступово перетворювала Коломию в театральну столицю Покуття, що, окрім іншого, спричинило низку непересічних подій у розвитку української культури. Як уже йшлося, створена єдина за того часу «театральна «печатня» Михайла Білоуса слугувала виникненню «Бібліотеки театральної» (до 1905 р. видавництво випустило у світ 17 театральних творів, з-поміж яких інтермедії шкільного театру «Іцко-сват», театралізовані обряди народної творчості «На св. Андрія», народні легенди «Святий Миколай», одноактівка «Комедія з російсько-японської війни», що відображала тодішні (1905 р.) події з театру воєнних дій, тощо [591, с. 325].

У серії «Театральна бібліотека» побачили світ драматичні твори не тільки письменники Західної України (Іван Гушалеви́ч, Ісидор Мидловський, Клавдія Алексович, Іван Наумович, Григорій Гануляк, Сильвестр Калинець, Ієронім Луцик та ін.), а й з Наддніпрянщини (І. Котляревський, Д. Дмитерко), польський драматург В. Анчиц та ін. (Додаток Ц).

Тоді ж у видавництві побачила світ книга «Поученіє о театральних представленнях» Генрика Полянського – перший в Україні театральний навчально-методичний посібник, що складався з десяти розділів, присвячених

класичній та сучасній драматургії, сценічному мистецтву, де наголошувалося на виховній ролі театру, театральній етиці, азам акторської гри і режисерської діяльності тощо. Цю подію кваліфікуємо як важливий етап у розвитку українського театального просвітництва, адже, як зазначав автор у вступі, його спонукало написати «Поученіє» не «охота до писання, а тільки хотючи прислужитися заінтересованим», позаяк «у новіших часах наші міщани і селяни полюбили собі давати театральні представлення», у той час, як «їм недостає поучення і підготовки для театральних вистав, основи й мети тих вистав і знання, як до них братися і як їх вивчати» [591, с. 325]. Таким чином аматорські театри, які масово поширювалися краєм, отримали своєчасні методичні рекомендації щодо свого розвитку, піднесення рівня акторської гри та режисерської майстерності, добору репертуару, сценічної майстерності тощо. Поштовхом до такого розвитку стала літературна та театральна діяльність І.Трембицького в Коломиї.

Також тут, у «печатні» Михайла Білоуса, побачила світ книга Тита Гембицького «Історія основання і розвою Русько-народного театру в Галичині», автор був актором театру товариства «Руська бесіда» у Львові [793].

Отже, своєю літературною творчістю та громадською працею наприкінці XIX – на початку XX ст. І. Трембицький вписав яскраву сторінку в розвиток театального руху в краї, збагативши репертуари театральних труп Галичини цікавими сценічними творами, налагодив громадське культурно-освітнє життя, спричинився до розвитку «Першого літературно-драматичного товариства імені Г. Квітки-Основ'яненка» в Коломиї, який поступово перетворювався на професійний театр.

Українські письменники відбулися як відомі публіцисти, редактори часописів, яких у Галичині виходило сотні, різних за тематикою, ідейною спрямованістю, партійною приналежністю, формою, форматом тощо. Митці своїми публіцистичними виступами в українській періодиці, діяльністю зі створення часописів, редакторською працею вагомо спричинилися до розвитку української журналістики в Західній Україні, спонукали до появи такого

самобутнього явища, як самодіяльні журналісти із середовища активістів громадського життя, учительської інтелігенції, «поступового селянства», дали поштовх до розвитку шкільних часописів, пластової періодики.

Варто зауважити, що протягом усього досліджуваного періоду в середовищі студентів-українців активно виношувалися й обговорювалися ідеї національного визволення Галичини. Такою була й особистість Михайла Павлика (1853-1915 рр.). Установивши тісні контакти з І. Франком, першою їхньою спільною працею на ниві журналістики було редагування науково-літературного часопису «Друг» – органу демократичної молоді Західної України. У журналі друкувалися статті й матеріали про становище українців Галичини, переклади найцікавіших творів зарубіжних письменників, звіти про діяльність студентських товариств, наукові розвідки.

З приходом до редакції «Друг» Михайла Павлика розпочалися принципові реорганізації, боротьба за народну мову, проти «язичія». Унаслідок зусиль передової молоді на чолі з ним з весни 1876 р. у цьому часописі остаточно перемагає й утверджується народна мова. «Найсильнішим» був критико-публіцистичний відділ, що тримався, по суті, на плечах М. Павлика та І. Франка. За цього часу були надруковані публіцистичні праці митця, з-поміж яких – «Лихі люди. Один листочок з життя», «Миколай Васильович Гоголь», «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині» [49, с. 31].

Після заборони «Друга» митцю довелося докласти чимало зусиль для виходу в світ іншого часопису – «Громадський друг». Перший і другий номери часопису поліція конфіскувала, а М. Павлика як редактора й автора оповідання «Ребенщукowa Тетяна» було засуджено до шести місяців ув'язнення. На сторінках цього журналу М. Павлик виступає зі статтями, у яких закликав літературну молодь спрямовувати свій таланти на захист народу.

Продовжуючи традиції «Громадського друга», М. Павлик разом з І. Франком видавали «Дзвін» і «Молот», де 1878 р. опублікували першу частину повісті М.Павлика «Пропавший чоловік». Співпрацював видавець у багатьох часописах, зокрема у львівській польськомовній газеті «Prasa», де умістив

гостропубліцистичні статті та огляди з питань політики, економіки, селянського життя тощо [272].

Перебуваючи з 1879 до 1881 р. у Швейцарії та на півдні Франції, М. Павлик, М. Драгоманов і С. Подолинський видавали журнал «Громада». Злободенними були дописи М. Павлика «Україна австрійська», «Новини з Австрійської України», його сестер Параски й Анни «От хто робить порядок меж людьми», «Мої і людські гріхи, а панська та попівська правда!» [161, 181].

Упродовж тривалого часу митець досліджував проблему українського культурницького поступу, зокрема збирав і узагальнював матеріали про роботу читалень, освітніх товариств і спілок, писав про назрілі питання освіти. На шпальтах демократичних видань підтримував багатьох письменників: Леся Українку, Павла Грабовського, Леся Мартовича, Ольгу Кобилянську, Наталію Кобринську, Євгенію Ярошинську [161].

Підготував і видав (1899-1907 рр.) 4-томне капітальне дослідження «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство», кілька томів листування М. Драгоманова з передовими представниками науки, літератури, мистецтва, зокрема з І. Франком, М. Бучинським, Лесею Українкою та іншими, з-під пера виходять дослідження «Михайло Петрович Драгоманов (1841-1895 рр.)», «Єго юбилей, смерть, автобіографія і опис творів» (1896 р.), «Пам'яті Михайла Драгоманова» (1902 р.), «Михайло Драгоманов. Єго роль в розвою України» (1907 р.), «Михайло Драгоманов як політик» (1911 р.) [272].

Чимало рецензій, відгуків написав М. Павлик на твори І. Франка. Значною і понині є бібліографічна праця М. Павлика «Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності, 1874-1898 рр. На пам'ять його ювілею 30. IX. 1898» (1898 р.).

У дослідницькій фольклористично-етнографічній діяльності М. Павлика чільне місце посідають матеріали, присвячені становищу жінки в суспільстві, її прав, зокрема на освіту, рівність із чоловіками у правах на працю, суспільне життя (праці «Про емансипацію жінки», «Товариство руських жінок на

Буковині, «Ще із-за товариства руських жінок на Буковині», «Про жіночу долю», «Неволя женщин», «В справі робітних людей і женщин у Галичині», «Дещо про рух русинок», «Причинок до етнографії «любові» та ін.) [490].

Варто згадати й публіцистичну діяльність Анни Павлик. Праця «Мої і людські гріхи, а панська і попівська правда» актуалізує несправедливість тогочасної влади, засуджує соціальне зло. Її перу належить нарис «Зарібниця», уміщений в альманаху «Перший вінок» (1887 р.) [613].

Наприкінці 1860-х – у 1870-х рр. на сторінках західноукраїнської періодики розгортається загальносуспільна дискусія щодо мети, завдань і змісту навчання та виховання дівчини-жінки, характерна поліспрямованістю поглядів на освіту жінки. Біля витоків українського фемінізму [32] стояла письменниця Наталія Кобринська (1855-1920 рр.), яка започаткувала першу українську жіночу інституцію. А літературний альманах «Перший вінок» [638] заклав основи розвитку жіночих часописів, які редагували і видавали самі жінки. Він з'явився 1889 р. у Львові за редакцією Олени Пчілки та Наталії Кобринської. Видання «Першого вінка» було здійснено завдяки приватним пожертвам та фінансовій підтримці Олени Пчілки [282, с. 65].

Наталія Кобринська є прикладом становлення світогляду української жінки на ґрунті літератури, що згодом стала її основним знаряддям у здійсненні найголовнішої справи життя, полем її діяльності, яке, за її твердим переконанням, повинно дати свої плоди – допомогти українській жінці побачити і зрозуміти своє підпорядковане становище. Утіленням у життя цих ідей стало заснування Н. Кобринською першого «Товариства руських жінок» у грудні 1884 року у м. Станіславові [272.].

Альманах «Перший вінок», «цінний пам'ятник спроможности наших жінок» [297, с. 214], був скромно оформленим, але значущим за обсягом виданням, на 464 сторінках якого були вміщені прозові, поетичні та публіцистичні твори сімнадцяти жінок-письменниць з усіх теренів України. Н. Кобринській належали «Переднє слово», програмні публіцистичні статті. «Про рух жіночий в новіших часах», «Про руське жіноцтво в Галичині в наших

часах», «Замужня жінка середньої верстви», «Про первісну ціль товариства руських жінок у Станіславові», а також два «образки з життя» (нарис): «Пані Шумінська» і «Пан судія».

Із публікаціями тут, окрім упорядниць, виступили Ганна Барвінок, О. Грицай, Дніпрова Чайка, Уляна Кравченко, С. Окуневська, А. Павлик, К. Попович, М. Рошкевич, Леся Українка, О. Франко та ін. Альманах увійшов в історію української літератури як перша письменницька жіноча антологія.

У 1893-1896 рр. Н. Кобринська організовує видавництво «Жіноча бібліотека» і здійснює новий видавничий проект – випускає три книги альманаху «Наша доля», на сторінках яких також були опубліковані твори жінок-літераторок. Другий і третій випуски альманаху «Наша доля» вийшли друком у Львові (1895-1896 рр.) [272].

З 1900-х років Н. Кобринська активно виступала як критик зі статтями і рецензіями «Український бандурист», «Символізм в народній пісні». Свої спостереження, міркування про індивідуальний стиль, художню умовність, народність літератури вона висловила у літературно-критичних працях: «Промова на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури» (1898 р.), «Про «Нору» Ібсена» (1900 р.), «Август Стріндберг» (1901 р.), «Символізм в народній поезії» (1905 р.), «За кадилю Дениса Лукіяновича» (1908 р.), «Філістер», «Події з родинного життя» (1910 р.) та ін. Її оцінки художніх явищ – об'єктивні, виважені, високо професіональні [272].

1912 року Н. Кобринська відновлює діяльність «Жіночої бібліотеки», поставивши мету – виданням белетристичних українських та перекладних творів створити цикл жіночих постатей, кожна з яких виконала визначну місію у своєму житті. Першим випуском цієї бібліотеки став переклад чеської письменниці Кароліни Светли «З наших боїв і змагань», другим – «Синьобородий і Аріядна».

Отже, заслуга Наталії Кобринської на ниві громадського просвітництва полягає передусім у тому, що своєю громадською та публіцистичною діяльністю вона спричинилася до розвитку українського жіночого руху, згуртувала навколо

себе жінок – молодих українських письменниць, які своєю чергою започаткували у своїй творчості шкільні теми, акцентували на праві жіноцтва на повноцінну, рівну з чоловіком освіту, поширювали просвітництво з-поміж жіноцтва, наголошували на необхідності здобуття знань, підносили національну свідомість українських жінок, спонукали до самовдосконалення, занять літературною творчістю, власним прикладом українки-громадянки та літературною і громадською працею показала українським дівчатам та жінкам шлях до кращого життя тощо. Її невтомна подвижницька праця на ниві просвітництва дала поштовх до активізації громадського життя українського жіноцтва, розвитку жіночої освіти, «жіночої» періодики, «жіночої» поезії та прози на початку ХХ ст.

«Батьком Волині» називали Модеста Левицького (1866-1932 рр.) – лікаря, письменника (друкувався під псевдонімами Виборний, Макогоненко, М.Пилипович, Дід Модест), мовознавця, громадського діяча, просвітника, політичного діяча, дипломата, музиканта, педагога, доброчинця. Це знакова постать в історії українського державотворення, української літератури, освіти, культури, мовознавства.

В історії просвітництва, подвижництва на Волині, мабуть, не знайдеться такої людини, яку можна поставити поруч з Модестом Левицьким. Феномен його – у тій активній громадській позиції, яка проявилася в царині мови та літератури, суспільної медичної опіки, а також науки, музики, суспільного життя, в органічному поєднанні лікарської, письменницької та наукової сфер, де тяжко провести чітку межу.

Наведемо окремі факти з багатогранної життєдіяльності М.Левицького, щоб означити основні вектори його громадсько-просвітницької праці, внесок у розвиток української літератури, науки, освіти, медичного просвітництва.

Випускник Кам'янець-Подільської гімназії (1885 р.), історико-філологічного факультету Київського університету (1888 р.), він, уже дипломований фаховий філолог, вступає на медичний факультет цього університету, щоб стати домашнім лікарем для дружини, яка хворіла на сухоти,

та «мужицьким» «дохтуром», щоб допомагати тим, хто потребує. Власне, ідеї народництва, які сповідував випускник медицини (1893 р.) та земський лікар Ананьївського повіту, з 1894 до 1898 р. повітовий лікар Ковеля, земський лікар у Боярці, спонукають його до активної співпраці з київською «Старою громадою», згодом з «Просвітою» [413; 658, с. 6-10; 653, с. 176-187; 763, с. 119-123].

Стати народним лікарем, щоб допомагати знедоленому народові, – ось основне покликання його як медика. Ще, будучи студентом (1892), добровольцем-волонтером включився Модест Левицький у боротьбу з епідемію холери, яка поширилася Волинським Поліссям [682, с. 122-123].

Усе, що бачив, переживав, що хвилювало його, вражало, викликало душевні страждання від людського болю, втрат, смертей, лягло в основу оповідання «Санітар». Так молодий літератор анонсував нову тему в українській літературі – лікарсько-медична опіка народу. Вона є наскрізною і в його публіцистиці.

Важливим етапом у житті лікаря-письменника була його зустріч із Лесею Українкою, Оленою Пчілкою, знайомство зі Спиридоном Черкасенком та іншими представниками нечисленної україномовної інтелігенції. М. Левицький відвідував Косачів у Колодяжному, консультував і лікував Лесю Українку. З іншого боку, відбувся вплив літературної спадщини Лесі Українки та Олени Пчілки на нього: він формується як письменник, публіцист. 1896 р. з'являється публіцистична праця М.Левицького «Про сільську медицину» та паралельно україномовний водевіль-одноактівка «В клуні» («Паничі»), оповідання «Дякова помста» та інші.

Характерною особливістю громадської діяльності лікаря-письменника за часів його перебування в Києві є те, що він активно займається просвітництвом народу, спочатку «пробуджуючи» місцеву інтелігенцію, відтак створюючи українські театри (Боярка), дбаючи про поширення української книжки, турбуючись про роботу книгарні НТШ, про діяльність «Просвіти» та її бібліотеки (Київ). У Києві, окрім лікарської практики, він займається

педагогічною працею: директор фельдшерської школи, керівником дитячого притулку тощо [413].

За цього («київського») періоду бере участь у випуску україномовних газет, у роботі клубу «Родина», товариства «Час», дбає про розвиток мережі бібліотек з книгами українською мовою, разом з дружиною перекладає українською мовою художні твори з російської, французької, польської, єврейської та інших мов. За таку громадську діяльність на ниві українського просвітництва за умов російського самодержавства здобуває титул «мазепинець», «ненадійний елемент».

Прикметною ознакою його літературної та публіцистичної праці стало відображення злободенних проблем медицини, освіти, культури на сторінках художніх (роман, повість, новели, оповідання, фейлетони, гуморески, п'єси тощо) та статей у тодішній періодиці, книжкових виданнях науково-популярного характеру на медичні, педагогічні, мовознавчі та інші теми (додаток Щ). Усе українське суспільство постає на сторінках цих творів (лікарі, актори, дрібні службовці, селяни, міська біднота, рекрути, переселенці, царські чиновники тощо). Уже перша збірка оповідань (1907 р.), про яку Олена Пчілка в рецензії, опублікованій в тижневику «Рідний Київ» (1907, №9), зазначила, що твори письменника вражають «тихою правдою», а «ніжне, чуле серце не одрізняє «своїх» від «чужих», – всі нещасливі перед ним рівні») [653, с. 176-187], увиразнила ще одну особливість його громадсько-просвітницької і публіцистичної діяльності, які виходили з його переконань як медика, озвучені клятвою Гіппократа, – приходити на допомогу всім, хто її потребує, незалежно від національності, матеріальних статків, соціального статусу тощо.

Закономірним є зацікавлення письменника історичним минулим України, відвідання історичних пам'яток Волині (Берестечко, Козацькі могили тощо), поява історичної прози (роман із часів Андрія Боголюбського, який залишився неопублікований; історична повість «За Коліївщини» та ін.) та його активна участь у національному відродженні краю. Ця діяльність наражала М. Левицького на постійну небезпеку з боку чинної російської влади. Упродовж

1909-1912 рр., працюючи в м. Радивилів залізничним лікарем, докладав максимум зусиль для надсилення українських патріотичних книжок зі Львова через кордон до Києва; 1911 р. ініціював отримання від владних чинників дозвіл на проведення «святочної академії» на честь Тараса Шевченка; наступного року влаштував у Кременці виставку-продаж українських книжок, нелегально поширював заборонені видання. За таку українофільську діяльність його було вислано з Радивилов [457, с. 176-187].

Значною є участь М. Левицького в державотворчих процесах Української Народної Республіки, де опікується лікарською і культурно-освітньою справою в Києві, працює в Міністерстві шляхів, 1918 р. він обіймає посаду головного санітарного лікаря залізниць України, стає директором культурно-освітнього відділу міністерства шляхів; з початку 1919 р. – радник української дипломатичної місії в Королівстві Греція, згодом її очільник [457, с. 176-187].

Після поразки національно-визвольних змагань разом з урядом УНР М.Левицький перебуває в екзилі, опікується міністерством здоров'я уряду УНР. За цього періоду активно займається педагогічною діяльністю, перебуваючи на викладацькій роботі в Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехо-Словаччина), пише науково-популярні праці з медицини та важливі твори в ділянці українського мовознавства та літературознавства, історії української культури та мистецтва, які не втратили своєї актуальності й досі [450; 451; 452; 453].

Учений реалізовує себе як автор науково-методичного забезпечення з теорії мистецтва, порівняльного мовознавства, теорії літератури, як укладач самовчителя з української мови тощо.

Талант педагога та освітнього діяча, музиканта і композитора, громадського активіста, культурного діяча найбільше проявилася за доби перебування М. Левицького в Луцьку (з 1927 і до кінця свого життя). Тут працює і лікарем, і вчителем української мови української гімназії товариства «Рідна школа», веде курс громадської етики, поринає у вир активної просвітницької праці. Талановитий педагог, він активно працює над проблемами виховання юнацтва:

популяризує твори Лесі Українки, спонукає учнів до літературної творчості, створює в гімназії музей народного мистецтва, народної творчості. Саме за його ініціативи учні влаштували першу на Волині виставку писанок [457, с. 184-185].

Займається просвітницькою діяльністю, яку не вітала польська влада: виступає з лекціями про історію України в бібліотеці Луцька, друкує просвітницькі статті в місцевому виданні, активно працює в Луцькій «Просвіті»; як меценат, опікун займається медичною практикою, лікує безкоштовно малозабезпечених учнів, при цьому часто витрачав власні кошти на придбання ліків тим, хто не міг їх придбати.

Активіст Товариства імені Петра Могили, він розбудовує національне життя українства, виховує молоду українську гімназійну еліту, навчає школярів, окрім української словесності, мистецтва, гри на музичних інструментах, бандурі, ініціює створення учнівського колективу бандуристів, створює музику, пише пісні на вірші українських поетів (Т. Шевченка, Лесі Українки, Б. Грінченка) та на власні, удосконалює методику викладання та навчання української мови, досліджує проблеми історії української літератури, виступає в українській періодиці з публікаціями на теми культурного та медичного просвітництва, пише літературні твори, заслужено здобуває народні назви «батько Волині», «дідусь Модест» [658, с.6-10].

На нашу думку, постать Модеста Левицького потребує особливої уваги, а його творчий спадок (медичні праці, літературні твори, публіцистичні видання) (Додаток Х) вимагають глибокого окремого вивчення, зокрема щодо профілактики та лікування інфекційних захворювань, здоров'язбереження матерів, сім'ї, дітей, попередження нещасних випадків тощо [450; 451; 452; 453], вивчення української мови дорослими [457], використання української мови в діловодстві [454] та ін. Важливою для сьогодення є праця «Язык, наречие или говор?» [455], де автор ставить усі крапки над і щодо державності української мови, увиразнює історичний розвиток, наголошує на прадавності української мови.

За результатами аналізу джерельної бази, стверджуємо: українські письменники-педагоги Західної України вписали одну з найяскравіших сторінок у становлення та розвиток української освіти, шкільництва, просвіти позашкільного юнацтва, дорослого населення.

Чи не найпомітніший слід на полі українського шкільництва, громадського просвітництва Галичини, Буковини, а також Закарпаття та Волині зробили письменниці-педагоги. Українські письменники, як уже зазначалося, були активістами українського громадського руху, спрямованого на національне відродження регіону, саме завдяки їхній участі у керівництві та діяльності «Просвіти», УПТ «Рідна школа», Союзі українок, «Сільському господарі», численних жіночих, мистецьких, літературних товариствах та інституціях відбувається зростання ролі й значення навчання і виховання в розвитку шкільництва, створена ними «навчальна лектура» сприяла підвищенню організаційно-методичного рівня забезпечення процесу національного виховання та навчання дітей та юнацтва.

Розгортання діяльності на ниві українського шкільництва супроводжувалося дискусіями на сторінках української періодики, публічних виступах в освітянському середовищі, на педагогічних з'їздах, освітянських та просвітницьких форумах. Духовне відродження української жінки, виховання жінки-матері, жінки-громадянки, жінки-патріотки, а також національне виховання зростаючої особистості – такі ключові напрями громадсько-просвітницької діяльності українських письменниць, зокрема, письменниць-педагогів.

Слова Анни Франко-Ключко, доньки Івана Франка, випускниці виділової школи РТП, учительської семінарії у Львові (1912 р.), які стосуються вчительської праці Костянтини Малицької, можна приписати й іншим постатям на ниві українського письменства: «З великим захопленням привітали ми прихід учительки К. Малицької, що одним махом поставила науку на найвищий щабель. Її виклади були серйозні, з них ясніли зрозуміння і любов до всього, що рідне, і цю любов защепила вона в наші серця на все життя. Під її вмілими

пальцями наші душі, немов м'який віск, набирали форми і барви. Ми дістали повне національне освідомлення. Через вивчення історії і літератури українського народу ми усвідомили собі ясно, що ми, як діти цього народу, маємо бути горді з його минушини, його героїв та геніїв, і це був для нас найдорожчий скарб, який ми винесли зі школи завдяки таким учителям, як К. Малицька» [857].

Нагадаємо: К. Малицька – письменниця і «народна вчителька», «виховниця поколінь», культурно-освітній і громадський діяч, почесний член УПТ «Рідна школа», організаторка й активна учасниця руху в Галичині і на Буковині, працювала вчителькою в м. Галичі (1892–1903), с. Лужанах Чернівецької обл. (1903–1906; упродовж 1906–1914 рр. і 1920–1937 рр. – вчителька й очільник приватної дівочої школи ім. Т. Шевченка у Львові; редактор дитячого журналу «Дзвінок» (1906–1914); активістка громадського культурно-освітнього руху на Буковині (активна діячка «Жіночої громади» у Чернівцях і Львові, авторка поезії та прози для дітей та юнацтва, національно-патріотичних віршів.

На прикладі окремих письменників покажемо, які напрями громадсько-просвітницької праці були пріоритетними в їхній діяльності. Зазначимо, що наприкінці XIX ст. на розвиток освіти та шкільництва в Галичині, Буковині, Закарпатті великий вплив мали конституційні реформи 1860-х рр., які проводила Австро-Угорська монархія. Згідно із основним державним законом – конституцією (1867 р.; стаття 19), усі «народи держави рівноправні, і кожний народ має непорушне право зберігати і розвивати свою народність і мову» [857], відповідно до інших демократичних законів, ухвалених пізніше, контроль над школами від церкви передавався державі, в імперії вводилася обов'язкова 8-річна освіта (Буковинський сейм встановив для краю 6-річний термін навчання) [95, с. 11-18; 930].

Передові педагоги-письменниці вагомо спричинилися до розробки концептуальних засад виховання і навчання дівчат. Важливим кроком на цьому шляху став опублікований у 12 числах «Учителя» за 1912-1913 рр. нарис «Будуча жіноча виділова школа» В. Жуковецької-Вільшанецької [135].

Спираючись на аналіз жіночої освіти та стану дівочих виділових шкіл, вона доводить, що через значні «теоретичні і практичні хиби» їхні випускниці не були належним чином підготовлені до практичного життя, тож не мали змоги власною працею «здобувати хліба». Виходячи із цього, педагог обґрунтовувала власний підхід до виховання у виділовій жіночій школі «просвіченої і самостійної, свідомої своїх обов'язків газдині дому і горожанки». В. Жуковецька-Вільшанецька доводила, що рівень викладання у виділових школах ручних робіт не відповідає вимогам практичного життя: учениці не здобувають необхідних знань, умінь навіть для ведення хатнього господарства, яке залишалося «доволі занедбаним» складником жіночого виховання. Для розв'язання цих завдань педагог розробила авторську програму «практично-корисної» дисципліни домашнього господарства, що враховувала тогочасні досягнення з «хімії, гігієни, пошиття білизни» та передбачала ступеневе формування в учениць відповідних знань, умінь і навичок. Через прив'язку до ручних робіт та орієнтованість на «потреби практичного життя» окреслювався такий аспект господарської культури, як економічний, що було новим словом у розвитку педагогічної думки. Це знаходило прояв у поступовому ускладненні змісту навчання та створенні для цього належної методичної бази [286].

У педагогічному середовищі зростало занепокоєння такою «занедбаною ділянкою шкільництва», як освіта дівчат. Один із дописувачів до «Учителя» стверджував, що ручні роботи не відповідають потребам підготовки до сімейного життя майбутньої «господині дому»: «Скільки то дівчат селянських і міщанських виходять заміж, а не вміють навіть дранки полатати або гідного борщу зварити!...» Він доводив, що «наука домашнього господарства» має стати такою ж важливою, як і навчання інших предметів у народних школах [915, с.125].

Одну з важливих педагогічних проблем, які не втратили значущості і сьогодні, озвучила свого часу Костянтина Малицька. Ідеться про проблему недооцінки навчальних предметів, що безпосередньо забезпечують формування практичних знань і навичок учнівського юнацтва. У статті «Найлекший спосіб

фабрикованя ідіотів» (1906 р.) авторка з-поміж причин «освітніх негараздів» називає нерозуміння значення «науки зручностей», яку вчителі трактують як «хвилі відпочинку для себе», незважаючи на те, що ручні роботи, рисунки, співи мають таку ж вартість у формуванні дитини, як й інші загальноосвітні предмети. Доводячи значущість «науки зручностей» для всебічного розвитку особистості, вона наполягала, що цю дисципліну слід вивести з кола «доповняючої науки» й надати їй статус «головної» [506, с. 38-43].

Українські письменники-педагоги ставили на порядок денний завдання – наблизити школу «до потреб нашого господарського життя», тому в удосконаленні господарського виховання в школі вбачався чинник, який міг докорінно «змінити становище української суспільності»: «спинити процес убожіння», забезпечити «систематичне скріплювання і усамостійнення нашого господарського організму... Перестати бідніти і зачати багатіти!» [73].

У навчальних закладах педагоги проводили активну антиалкогольну пропаганду, створювали відповідні гуртки, тощо. Пропаганда здорового способу життя стала знаряддям діяльності товариств тверезості, які масово й дещо стихійно поширювалися Буковиною. Популярними були антиалкогольні марші та паради, різноманітні масові змагання й фізкультурні свята, прогулянки, різні урочистості із використанням народних ігор тощо. Пропагандистсько-просвітницька робота з-поміж буковинців дала вагомі результати: рух за здоровий спосіб життя ставав масовим: десятки буковинських сіл складали «присяги тверезості». Українські часописи Буковини (газета «Буковина», як редагував Ю. Федькович), часопис «Руська Рада» та ін. уміщували тематичні статті про шкоду алкоголю, поширення руху тверезості, художньо-публіцистичні твори буковинців антиалкогольного спрямування тощо.

Обговорюючи шляхи вдосконалення методики викладання ручних робіт у народній школі Буковини, відомий письменник і педагог Омелян Попович наполягав, що, на відміну від інших загальноосвітніх предметів, вона має носити не теоретичний, а суто практичний характер, спиратися на власний досвід учня: «Дитина знає лише те, що сама собі напрацює, дитина забуває, що виділа або

чула, але ніколи не забуде того, що робила» [669, с. 166-170]. Тому в процесі організації навчання дорослих «батько шкільництва на Буковині» орієнтувався на практичний характер навчання. Наблизити освіту дорослих до практичних проблем життя – ось ключове завдання, над яким працювали письменники-педагоги Західної України.

Ще наприкінці XIX ст. на Буковині започатковано кооперативний рух серед селянства, що мав велике значення для виховання агрономічної культури дітей та юнацтва. Ініціатором створення на Буковині економічних товариств, ощадно-позичкових кас виступило товариство «Руська бесіда». Активними діячами кооперативного руху стали С.Смаль-Стоцький (очолював «Руську касу»), Є.Пігуляк, Л. Когут, О.Маковей, В. Ясеницький. Підтримували кооперативний рух учений, педагог і філолог, письменник, редактор багатьох періодичних видань О.Попович, який уважав важливим чинником виховання господарської культури буковинців господарсько-економічну, педагогічну та громадську періодику, на сторінках якої виступав з тематичними статтями просвітницького характеру» [73].

Показовою у цьому контексті є громадсько-просвітницька праця Євгенії Ярошинської (1868-1904 рр.) – письменниці, народної вчительки, перекладача, фольклориста, етнографа, громадської діячки, активістки жіночого руху на Буковині, діяльної членкині товариства «Жіноча громада», організаторки одних з перших кружків (осередків) «Жіночої громади» у селах Брідок та Раранча, члена товариства «Руська школа» (1887 р.), метою якого було видання підручників та літератури для читання, організаторки учительських конференцій, нарад тощо. Поштовх до написання художньої літератури українською мовою (як і Ольга Кобилянська, Юрій Федькович, Сидір Воробкевич та ін. перші твори написані німецькою мовою) дали не тільки творчість «буковинського соловейка», а й україномовний часопис Буковина», який згуртував навколо себе національно-свідомих молодих письменників. Її статті й оповідання охоче публікували львівський ілюстрований літературно-науковий журнал «Зоря», віденська газета «Руська Правда», часопис «Дзвінок»,

газети «Буковина», «Народ», «Батьківщина» та ін. Проте одними з перших 1886 р. в «Бібліотеці для молодези» були опубліковані прислів'я письменниці. Результати своїх досліджень та роздумів щодо виховання дівчат в буковинських сім'ях Є.Ярошинська опублікувала в німецькомовному педагогічному журналі «Буковинська школа» (1904) [935].

У літературних творах переважали сцени з життя народу, побутові реалістичні нариси, оповідання з життя жінок, новели, нариси та оповідання навчально-виховного характеру для дітей. «В мені пробудилась національна свідомість, – зазначала сама письменниця, – я сказала, що краще вже трудитись для свого народу, як для чужого» [935, с.400].

І цього принципу письменниця-педагог дотримувалася все недовге життя. У с.Брідок Заставнівського повіту, до прикладу, навчала 80 учениць усього, що їм потрібно вміти для практичного життя (читати, писати, рахувати, вишивати, гачкувати, плести тощо).

Понад те, 1899 р. Є. Ярошинська спеціально закінчила фахову (ткацьку) школу в Німеччині, щоб навчати сільське жіноцтво цього ремесла. Окрім цього, була організатором народних читалень, збирачем усної народної творчості, а також зразків народного декоративно-ужиткового мистецтва (вишивки, писанок, народного одягу), що відкрило письменниці «весь скарб народної словесності», красу народної мови і поезії», вона «пізнала, що сей наш народ... має великі інтелектуальні здібності» [935, с.402].

Ключове місце в зібраних народних піснях, а також в окремих літературних творах, публіцистичних виступах посідає тема жіночої долі. У статті «Як ведєся нашим селянкам на Буковині коло Вікна» (1890) письменниця не тільки наголошує на несправедливо низькому становищі жінки в тодішньому суспільстві, а й зазначає: «А жаль, що так дієся, бо сміло сказати можна, що тутешні жінки, якби їм дозволили вільно розвиватися, то перевищили би за якийсь час чоловіків. Мають-то вони великі духовні здібності, лиш одно, що нема кому ті здібності піддержати. Пісні, які тутешні селянки складають, далеко кращі від тих, що складають чоловіки. В них більше ніжності, та й краще вони

оброблені. Прекрасні жіночі взори на вишиваннях, тканих, писанках, що вони самі з своєї голови вигадують, такі чудесні, що й найбільші вчені придивляються їх красі та дивуються, що непросвічені селянки щось такого гарного вигадують та такі орнаменти (прикраси) укладають. З сего видно, що в сім наші селянки не то рівні чоловікам, а навіть вищі від них» [935, с. 359].

Євгенія Ярошинська одна з перших розгледіла важливий напрям освіти жіноцтва, чинник матеріального забезпечення, економічної незалежності від чоловіків, засіб самореалізації і духовного зростання – розвиток народних промислів. У цьому – революційність і далекоглядність її поглядів. Те, що актуалізувала Є. Ярошинська у своїй практичній громадській діяльності з-поміж сільського жіноцтва Брідок, Раранчі та інших сіл та на сторінках видання 1890 р., по її смерті успішно втілило в життя жіноцтво, згуртоване в товаристві «Жіноча громада» у Чернівцях. Активістки «Жіночої громади» 1910 р. створили спеціальну комісію для збору вишивок, одним з напрямів діяльності стала організація збуту народними майстринями найкращих зразків вишивок, народного одягу [706]. Досконалі роботи буковинських майстринь експонувалися на виставках у Відні та Гаазі. У столиці Австро-Угорської імперії «комісія вишивок» буковинського жіночого товариства «Жіноча громада» здобула золоту медаль [706].

Узагальнюючи напрацювання в галузі позашкільної освіти для юнацтва та дорослих, відома громадська діячка Галичини (активістка Союзу українок), педагог, письменниця Марія Струтинська (1897-1984 рр.) (літературний псевдонім – Віра Марська, М. Терен, криптоніми – М. С-ка, М. С.), редактор органу товариства «Союзу українок» «Українка» (1937 – 1939), активна просвітянка, усвідомлюючи роль підвищення рівня освіченості українства, актуалізувала таку масову форму громадського просвітництва, як курсова підготовка. У низці статей, надрукованих 1924 р. у часописі «Народня Просвіта» [777, с. 4-5; 778, с. 105-106; 779, с. 20-21], вона обґрунтувала проект щодо їх проведення для анальфabetів (неписьменних) на двох рівнях: для дорослих та для молоді, що закінчила початкову школу, «але майже нічого не навчилася».

Хоча він залишився не реалізованим, практичне втілення знайшли сформульовані педагогом-просвітителем методичні засади проведення курсів: нечисленність складу слухачів, доступність викладання, послідовність засвоєння знань; практичність (корисність); доцільність органічного поєднання набуття фахових знань із сільського і домашнього господарства з культурно-освітньою працею тощо. Послідовно проводилася думка щодо необхідності формування з-поміж селянства розуміння значення господарської освіти та пробудження природного бажання до оволодіння нею. Хоча ці вимоги і рекомендації стосувалися передусім курсів для жінок, вони повною мірою відображають чинні педагогічні підходи й погляди на цю найперспективнішу форму масового господарсько-економічного просвітництва [73].

Важливий внесок у розробку концепції громадського просвітництва становить ідея Олени Кисілевської про те, що його необхідною засадою повинна бути ліквідація неписьменності з-поміж українства, насамперед жіноцтва. Саме письменниця і «сенаторка» О. Кисілевська (1869-1956 рр.), одна з провідних діячів громадського життя та українського жіночого руху в Західній Україні, редакторка і видавець часопису «Жіноча доля» (та альманахів та додатків до нього «Жіноча воля», «Світ молоді»), розбила комплексну програму позашкільної освіти дівчат та жінок, обґрунтувавши важливість «практичної фахової освіти» як одного з пріоритетних завдань розвитку українського суспільства, процесу самовиховання [378, с. 152-166; 376, с. 13-14; 377].

Письменниця окреслила три ключові чинники громадського просвітництва: освітні курси, лекції, читання книжок; ліквідація неписьменності, яка повинна органічно поєднуватися з опануванням фаховими знаннями [378, с. 152-166; 376, с. 13-14; 377].

За міжвоєнного періоду ХХ ст. така діяльність розглядалася «Просвітою» як один з важливих напрямів освіти для дорослих. Товариство долучилося до пропаганди потреби господарської освіти з-поміж селянського загалу. Про це засвідчують поширювані листівки-звернення із закликом: «Селяни, дайте своїм синам фахову освіту!», «Поможіть селянським дітям вчитися сільського

господарства!», «Без фахової освіти відродження українського села неможливе!», «Кожному селу – принайменше одного абсолювента господарської школи!» та ін. [869]. Засобами громадського господарсько-економічного просвітництва в Західній Україні стали фахові школи (фахово-доповнюючі, гімназії, ліцеї), сільськогосподарське шкільництво, Хліборобський вишкіл молоді, а також сотні фахових курсів, «відчити», виставки, свята, конкурси, періодичні часописи, засоби масової інформації, діяльність агрономів тощо.

До прикладу, учителі УПТ «Рідна школа», з-поміж яких були письменниці – К.Малицька, Марійка Підгірянка, К.Гриневичева, О.Дучимінська, Уляна Кравченко, І.Блажкевич та ін., із середини 1930-х років брали участь в організації і проведенні жіночих чотири-, п'ятимісячні курсів домашнього господарства для осіб віком від 16-24 років, метою яких було «підготувати сільських дівчат до самостійності у господарстві та виховати з них господинь, свідомих своїх родинних і суспільних завдань». Програма вивчення домашнього господарства передбачала «приготування їжі», кравецтво, догляд за домашніми тваринами, городництво, гігієну, обрахунки, загальноосвітні предмети [869].

Цікавою формою поширення освіти стали жіночі курси, які влаштовувало УПТ «Рідна школа» для «організаторок і провідниць дитячих садків», метою яких було навчити слухачок на «інструкторок», які б при кружках створювали курси куховарства, трикотарства, національних танків тощо. 1935 р. відбулося на Підгаєччині 9 таких курсів, у яких узяло участь 348 осіб, для них було прочитано 351 лекцію. Українські письменниці-педагоги, окрім «практично-господарського» компонента в системі виховання жінок, наголошували й на інших складниках освіти й виховання майбутньої матері, жінки-громадянки: естетичному, громадянському, валеологічному, екологічному вихованню тощо [73].

Унікальним явищем у розвитку громадського просвітництва є педагогічна, літературна, наукова, господарсько-економічна діяльність Івана Филипчака (1871-1945 рр.). Талановитий педагог (учитель середніх шкіл на Самбірщині), історик, етнограф, громадський активіст, культурно-освітній діяч, музейний

працівник (організовує музей Бойківщини у Самборі, який став найпопулярнішим музеєм не тільки в Галичині, експонати музею були відомі й у Європі; 1931 р. один ініціаторів створення «Лемківщини» – музейного товариства у Сяноці), редактор, автор низки художніх творів для дітей та юнацтва, «учительських творів» («За вчительським хлібом» (1932 р.), історичної прози («Княгиня Романова» (1927), «За Сян» (1928), «Будівничий держави» (1930), «Сила волі» (1930), «Кульчицький – герой Відня» (1933), «Лемко Ділер» (1938), «Дмитро Детько» (1938), «Анна Ярославна – королева Франції», «Берладник або пропаша сила», глибоких наукових розвідок (З історії села Лішні, Сяніцького повіту», «Школа в Лаврові», «Історія Тиряви Сильної», «Короткий курс шовківництва», «Кульчицький – герой Відня» (1933), «Іван Берладник» (1935), «Дмитро Детько» (1935)), він вписав яскраву сторінку в літопис розвитку української літератури, культури, освіти. Ці твори слугували важливим засобом виховання українства.

А також як теоретик і практик І. Филипчак спричинився до започаткування в Галичині розвитку нової для краю галузі сільського господарства – шовківництва, популяризував його з-поміж населення, увійшовши в історію розвитку історико-педагогічної думки не тільки як педагог-новатор, а й долучився до розробки концепції господарсько-економічного просвітництва, він автор науково-популярних праць, присвячених розвитку шовківництва, методичних і практичних рекомендацій щодо вирощування шовкопряда, «програми збагачення» щодо розвитку шовківництва в приватних господарствах, організатор курсів шовківництва [825; 826; 827; 828; 829].

Певний час очолював товариство «Сільський господар». Такої багатогранної постаті на ниві громадського просвітництва годі знайти за доби кінця 1920-1930-х рр.

Спадщина І. Филипчака на ниві української літератури, освіти, науки, культури, сільського господарства, публіцистики, музейництва потребує ґрунтовного вивчення та аналізу, а його історичні наукові твори та художня проза (додаток Ю) повинні посісти належне місце на сторінках навчальної

літератури, хрестоматій з української літератури для сучасного студентства та школярів.

На Закарпатті проблеми українського шкільництва та національного виховання дітей та юнацтва, просвіти народу розроблялися головним чином педагогами-теоретиками та вчителями-практиками, багато з них були членами просвіти, а також займалися літературною діяльністю [90, с. 64-65]. Письменники-педагоги прагнули реалізувати свої ідеї за допомогою товариства «Просвіта» як найвпливовішої національної інституції краю. Червоною ниткою через наукові пошукування педагогів-новаторів Миколаї Божук, Августина Волошина та інших проходить постулат щодо необхідності поєднання завдань національного виховання з практичними формами роботи в навчальних закладах краю і в позашкільній освіті.

Отже, на ниві громадського просвітництва українські письменники, особливо педагоги, проявили себе як провідники національної ідеї, своєю активною життєвою позицією подавали селянству, юнацтву приклад патріотизму, громадянськості, поширювали свою педагогічну працю і поза межі школи: з-поміж юнацтва та дорослих проводили масову агітаційно-пропагандистську працю, спрямовану на поширення знань, піднесення загальнокультурного рівня, будили активність до здобуття знань, долучалися до випрацювання концепції просвітництва для дорослих, вели курси, виступали з «відчитами», порушували проблеми національного виховання дітей на сторінках художніх творів, створювали спеціальні тематичні твори для дітей, актуалізували актуальні виховні та освітні питання в українських періодичних виданнях, редакторами яких вони були, та ін.

За умов перебування Західної України в складі чужих держав офіційна освітня система не могла задовольнити культурно-освітніх запитів та інтересів корінного етнічного населення – українців. Тому значні зусилля української спільноти були зосереджені на створенні національної за змістом альтернативної системи освіти, яка діяла в рамках чинної нормативно-правової бази, однак мала приватний характер, тож користувалася деякою автономією та

свободою добору методів, форм, засобів організації навчально-виховного процесу. Вона розвивалася зусиллями громадських культурно-освітніх, педагогічних, жіночих, молодіжних організацій, за підтримки національних фінансово-економічних установ та всієї громадськості, відіграла важливу роль у національному вихованні особистості [41]. Членами УПТ «Рідна школа», «Просвіти», «Руської бесіди», Союзу українок, «Взаїмної помочі українського вчительства», «Учительської громади», «Відродження», «Сільського господаря» та інших українських громадських інституцій, що дбали про національне відродження, були письменники-вчителі (Є.Ярошинська, Д.Полотнюк (Ірина Вільде), К.Малицька, К.Гриневичева, Уляна Кравченко, Марійка Підгірянка, М.Божук, О.Попович, В.Жуковецька та ін.).

В українській літературі з'явилося таке непересічне явище, як педагоги-письменники чи письменники-педагоги, у педагогічній та літературній діяльності яких годі провести якусь демаркаційну лінію, наскільки органічно (і природно) переплелися ці дві сфери.

Наступною тенденцією розвитку літературного процесу в Західній Україні стало те, що багато письменників, особливо XIX сторіччя, були священиками чи вихідцями із греко-католицького священицького середовища (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, Лука Данкевич, Й.Левицький, М. Устиянович, І. Гушалевич, А. Могильницький, С.Витвицький, О. Стефанович та ін.) та православного (С. Воробкевич, О.Духнович та ін.), що позначилося на їхній творчості, зокрема актуалізації проблем виховання та моралізаторства, просвітницьких ідей.

Відбувається педагогізація літературного процесу, яку ми характеризуємо як маркер, найбільша особливість розвитку української літератури початку XX ст. – у 1930-х рр., ця ознака вирізняла її від літературного процесу, який протікав в радянській Україні.

Дитина, школяр, учитель стають героями малої і великої прози, для найменших та молодших школярів створюються спеціальні поетичні твори

навчально-виховного характеру. Центральною у творчості письменників вимальовується і тема культу знань, книжки, освіти.

Тема дитячого читання постійно перебуває в полі зору українських письменників, які разом з освітніми та громадсько-просвітницькими діями створюють десятки «дитячих» та юнацьких часописів, присвячують юній читацькій аудиторії «спеціальні» «дитячі кутики» та «дитячі сторінки» у дорослій українській періодиці. У такий спосіб налагоджується система суспільного позашкілля, яка теж сприяла розвитку ідеї української совіти та національного виховання

5.3 Упровадження тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) в освітньо-педагогічну практику сьогодення

Науковий аналіз проблеми розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) є, на нашу думку, не лише актуальним, а й продуктивним напрямом сучасних історико-педагогічних досліджень та творчих пошуків освітян-практиків.

У сучасному освітньо-педагогічному просторі України здійснюється активний пошук і апробація ефективних засобів удосконалення навчання й виховання дітей та юнацтва задля випрацювання оптимальних моделей самореалізації особистості. Цілеспрямована діяльність у цій ділянці шкільництва сприяє також задоволенню творчих потреб і запитів учителів та вивченню, систематизації і популяризації передового педагогічного досвіду.

З метою здобуття студентами – майбутніми вчителями – знань про тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. було розроблено вибіркову навчальну дисципліну «Педагогічна спадщина українських

письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)», в основу якої покладено ключові положення і висновки здійсненого дослідження, що проектує перспективний розвиток процесу формування особистості на сучасному етапі. Його головними завданнями є об'єктивний аналіз ретродосвіду тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України досліджуваного періоду, висвітлення практики реалізації цього процесу в освітній системі, у позашкільній, системі громадського просвітництва.

Педагогічна реальність диктує зміну поглядів на зміст і особливості освіти та компетенції, якими повинен оволодіти майбутній учитель з урахуванням завдань школи в площині осмислення змістових характеристик навчання–виховання–розвитку школярів. Вивченню та упровадженню тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – у 30-ті роки XX ст. можуть сприяти результати нашого дисертаційного дослідження, які вже пройшли певну апробацію в процесі організації навчальної роботи зі студентами педагогічних спеціальностей.

Курс за вибором «Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)» розрахований на студентів освітнього рівня «бакалавр» (галузь знань 0101 «Педагогічна освіта»), має загальну кількість годин – 90 (лекції – 14 год.; семінарські і практичні заняття – 16 год; самостійна робота – 60 год.; вид контролю – залік), його змістове наповнення представлено в Додатку III.

Методичне забезпечення складається з розробленої тематики лекційних занять, їх змістового наповнення та вказаної для опрацювання літератури; розробленої тематики практичних занять з блоком запитань для обговорення, пошукових та творчих завдань; рекомендацій до самостійної роботи студентів (орієнтовної тематики рефератів, завдань для індивідуальної роботи та переліку тем для проведення педагогічних міні-досліджень); списку рекомендованої літератури (Додаток Я).

Метою курсу за вибором «Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)» є систематизування педагогічних ідей та узагальнення досвіду просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII ст.– першої третини XX століття задля виокремлення освітньо-виховного потенціалу їхньої творчої спадщини в контексті реформування української системи освіти.

Його основні завдання полягають у тому, щоб: а) на основі аналізу наукової літератури схарактеризувати стан розробки проблеми дослідження педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників кінця XVIII ст.– першої третини XX століття; б) з'ясувати значення просвітницької діяльності українських письменників Західної України досліджуваного періоду; в) розкрити сутність і зміст педагогічних поглядів українських письменників кінця XVIII ст. – 1939 р.; г) проаналізувати розвиток просвітницької діяльності українських письменників Західної України досліджуваного періоду; г) окреслити можливості використання педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII ст.– першої третини XX століття у вітчизняній системі освіти; д) розширити професійний світогляд, збагатити духовну культуру майбутніх педагогів.

У процесі розв'язання цих завдань студенти повинні набути знання про сутність і зміст педагогічних ідей українських письменників означеного періоду в контексті їхньої освітньої праці, громадсько-просвітницької, наукової діяльності. Майбутні вчителі зможуть прилучатися через художню літературу до фундаментальних цінностей, української культури, розширити культурно-пізнавальні інтереси; всебічно духовно збагатитися тощо. Вивчення творчої спадщини українських письменників Західної України кінця XVIII ст.– першої третини XX століття сприятиме активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі; вихованню національно свідомого громадянина України; формуванню і утвердженню гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей; зацікавленню художнім твором як

явищем мистецтва слова, специфічним інструментом пізнання світу і себе в ньому; підвищенню рівня загальної освіченості, ознайомленню українського студентства, учнівства, освітян з творчістю маловідомих постатей письменників-педагогів, чиї твори можуть посісти гідне місце в сучасних читанках, букварях, хрестоматіях та іншій навчальній та довідниковій літературі; формуванню читацької культури, розвитку естетичного смаку, умінню розрізняти явища справжньої класичної та масової культури; формуванню стійкого інтересу до української літератури Західного регіону як вагомого духовного спадку народу, повноцінного оригінального мистецтва, як важливого чинника формування національно-свідомої особистості, громадянина-державника; формуванню гуманістичного світогляду, духовно багатой особистості, з високими загальнолюдськими морально-етичними орієнтирами; вивченню української літератури в національному та світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках; розвитку творчих і комунікативних здібностей, самостійного і критичного мислення, уміння аргументовано доводити власну думку; розвитку навичок самоосвіти, бажання і спроможності вчитися протягом життя.

Структура предмета подана у таблиці 1.

Таблиця 1

Структура навчальної дисципліни «Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	денна форма				
	усьог о	у тому числі			
		л	п	лаб.	інд. с.р.

Змістовий модуль 1. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ XVIII – 30-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ У ВИМІРІ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ВИКЛИКІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ						
Тема 1. Генерації західноукраїнських письменників в освітньо-педагогічному вимірі (кінець XVIII – 1939 р.)	10	2	2			6
Тема 2. Розвиток літератури для дітей у Західній Україні (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)	10	2	2			6
Тема 3. Ідеї національного виховання у творах західноукраїнських письменників досліджуваного періоду	10	2				8
Змістовий модуль 2. ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧИХ НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХУІІІ – 30-ТІ РР. XX СТ.)						
Тема 5. Літературний процес Волині у вимірі освітньо-педагогічних проблем (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)	12	2	2			8
Тема 6. Педагогічна спадщина письменників Підкарпатської Русі (20 – 30-ті рр. XX ст.)	14	2	2			10
Тема 7. Освітньо-просвітницька діяльність письменників Буковини (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)	12	2	2			8
Змістовий модуль 3. ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА, НАУКОВА, ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХУІІІ – 1939 Р.)						

Тема 7. Доробок західноукраїнських письменників-педагогів у навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів	12	2	2			8
Тема 8. Літературно-педагогічний портрет Івана Франка та його вплив на розвиток культурно-освітнього процесу, наукового поступу Західної України	10	2	2			6
Контроль знань за змістовими модулями 1-3	4	2	2			
Усього годин	90	16	14			60

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Тема 1. Генерації західноукраїнських письменників в освітньо-педагогічному вимірі (кінець XVIII – 1939 р.)	2
2	Тема 2. Розвиток літератури для дітей у Західній Україні (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)	2
3	Тема 3. Літературний процес Волині у вимірі освітньо-педагогічних проблем (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)	2
4	Тема 4. Педагогічна спадщина письменників Підкарпатської Русі (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)	2
5	Тема 5. Освітньо-просвітницька діяльність письменників Буковини (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)	2
6	Тема 6. Здобутки західноукраїнських письменників-педагогів у навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів	2
7	Тема 7. Літературно-педагогічний портрет Івана Франка та його вплив на розвиток культурно-освітнього процесу, наукового поступу Західної України	2
	Разом	14

Теми практичних занять, самостійної роботи та методичне забезпечення курсу подано в додатку III.

З'ясовуючи загальні напрями та можливості впровадження тенденцій розвитку педагогічних ідеї і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) у процес сучасного реформування освіти та розвитку історико-педагогічної науки, треба відзначити один важливий дискусійний аспект цієї проблеми, який вбачаємо в їх творчому, критично-конструктивному застосуванні, з огляду на комплекс чинників, перспектив як загального розвитку освітньо-педагогічних процесів, так і потреб і потенційних можливостей кожного окремого навчально-виховного закладу, зокрема його керівника, учителя, учнів.

Важливими для сьогодення, зокрема для професійної підготовки майбутніх педагогів, є ретродосвід освітньої, культурно-просвітницької, наукової, громадської праці письменників-педагогів, які можуть слугувати добрим прикладом учителя-фахівця, громадянина і патріота, високодуховної, освіченої, гармонійно розвиненої, творчої особистості, яка постійно самовдосконалюється, здатної до оволодіння педагогічними технологіями, творчої праці, фахового зростання, є соціально активною. Саме новітні освітні документи, реалії розвитку українського шкільництва диктують потребу в такому вчителі. Тому наукове розв'язання освітніх проблем у контексті Концепції «Нова українська школа» неможливі без знання про історію розвитку педагогічної думки в минулому.

Таким джерелом інформації, окрім іншого, є надбання українських педагогів, просвітницьких діячів, письменників, науковців кінця XVIII – 30-х рр. XX ст., чия творчість за доби радянського тоталітаризму замовчувався чи висвітлювався необ'єктивно. У зв'язку із цим наукові пошуки нинішніх студентів-майбутніх учителів доречно спрямувати до першоджерел української педагогіки, до невідомих або маловідомих текстів, щоб по-новому осмислити спадщину окремих письменників-педагогів, педагогів-мислителів.

У цьому контексті є потреба в популяризації творів для дітей та юнацтва Юрія Шкрумеляка, Антіна Лотоцького, Богдана Лепкого, Андрія Чайківського, Володимира Радзикеви́ча, Сидора Воробкевича, Модеста Левицького,

Олександра Маркуша, Василя Пачовського, Василя Гренджі-Донського, Іванни Блажкевич, Костянтини Малицької, Марійки Підгірянки, Олени Цегельської, Володимири Жуковецької, Уляни Кравченко, Юліана Опільського, Катрі Гриневичевої, Миколаї Божук та десятків інших. Літературні надбання цих письменників порушують актуальні для сьогодення педагогічні проблеми, як-от: формування характеру юного українця; виховання зростаючої особистості як громадянина-патріота; формування дитини-читача; виховання особистості дитини на християнських цінностях тощо. Ми увиразнимо лише окремі з них.

Так, за умов російської агресії, анексії Криму, військових дій на Сході, де українці відстоюють цілісність кордонів своєї держави, не втрачає актуальності утвердження національної ідеї. Неабиякий потенціал тут мають насамперед поетичні твори авторів-січових стрільців, зокрема їхня пісенна творчість, яка впродовж ста років є вагомим чинником виховання дітей, юнацтва та дорослих на державницьких засадах.

Для студентства важливим буде дізнатися, що активними творцями цього героїчного епосу стали юнаки із числа гімназистів, учнів учительських семінарій, пластунів, січовиків, соколів, студентів львівських вишів, учителів, що добровольцями зголосилися до лав Легіону УСС, бо для них Україна була понад усе. Письменники-усуси були дуже юними, практично їхніми однолітками: середній фізичний вік – 20-22 роки (1914 р., коли почалося формування лав Легіону УСС, Василеві Бобинському, ішов шістнадцятий рік, Олесеві Бабію було 17 років, Юрієві Шкрумелякові – 19 років, Михайлові Кураху – 19 років, Романові Купчинському йшов 20-й рік, Юліанові Назараку виповнився 21-й рік, Михайлові Гайворонському – 22-й, Миколі Голубцю – 23 роки, Левкові Лепкому – 26-й), що мало відбиток на характері, тематиці, ідейності, ліризмі творів, які творилися в окопах. Майже всі ліричні твори братів Богдана та Левка Лепких, Романа Купчинського, Степана Чарнецького, Михайла Гайворонського та інших авторів стали народними піснями. Саме такі яскраво виражені патріоти-державники стали виразниками нового типу українця епохи національного ренесансу ХХ ст., який, окрім іншого, є людиною-

інтелектуалом, винятково обдарованою, талановитою, працювитою, надзвичайно багатогранною, духовно багатою, морально красивою.

Такий високий героїзм, трагізм, тонкий ліризм, які торкають душу і серце кожного, будять національний дух, кличуть до самозречення в ім'я вільної незалежної української держави («Кидай неньку стару, кидай любку свою, Бо настала велика потреба»), властиві і тій поезії, яку творять сьогоднішні захисники її незалежності на Сході. Однак, на нашу думку, нині є певний брак на такі твори, які б формували бойовий патріотичний дух, звали до боротьби за незалежність України.

Під цим кутом доречним видається вивчення ретродосвіду пропагандистсько-агітаційної діяльності «Пресової квартири УСС» (1916 р. було створено відділи історичної хроніки, прикладного мистецтва, видавництва, музики, співу, покликані «представити докази чинної участі українського народу у війні перед судом історії»), активістами якої стали Роман Купчинський, Левко Лепкий, Степан Чарнецький, Михайло Гайворонський та інші митці, що власним прикладом не тільки спричинилися до появи поетичного буму з-поміж українського стрільцтва, дбали про піднесення «української свідомості і честі», а й спонукали мирне українство до творчості.

У цьому зв'язку варто активізувати літературну діяльність учнівства та студентства, спрямовану на створення героїко-патріотичних творів. Прикладом такої діяльності є започатковане 2011 р. на Педагогічному факультеті ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» літературно-мистецьке видання. Так, 2015 р. у світ вийшов альманах «За Україну! За її волю!», де вміщено 111 творів 89 авторів (не тільки студентів, а й викладачів, учнів шкіл м. Івано-Франківська, випускників Педагогічного факультету, учасників Революції гідності та ін.), який був виданий за ініціативи та за кошти викладачки Галини Білавич та доправлений завдяки зусиллям студентки Насті Соболю та її батька разом з гуманітарною допомогою, яку зібрали студенти, на передову, де точилися бої за Дебальцеве. Напередодні різдвяних свят студентство та викладачі, їхні діти, записали святкове відео

звернення до захисників цілісності кордонів України, віншування з Різдвом Христовим, виконали авторські вірші, стрілецькі пісні, колядки на могилах Романа Гурика й тих, хто загинув на війні на Сході, а також січових стрільців, чийі могили розміщені в Меморіальному сквері в Івано-Франківську. Ці матеріали та колективний лист від учасників акції було надіслано воїнам, які виборюють незалежність України на Донбасі [307a].

На основі результатів наукового пошуку розроблено посібник «Педагогічна спадщина українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 30-х роки XX ст.) [29], який використовуємо під час викладання навчальних дисциплін «Українська література», «Дитяча література» в Івано-Франківському фаховому коледжі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». У процесі вивчення цих освітніх курсів майбутніх педагогів, окрім іншого, знайомимо з творами Б. Лепкого, які за досліджуваного періоду входили до навчальних програм українських приватних навчальних закладів УПТ «Рідна школа», їх уміщували в часописах, вони були відомими та улюбленими з-поміж широкої читацької аудиторії. Ідеться насамперед про такі бестселери, як пенталогія «Мазепа», громадсько-патріотичну лірику Б. Лепкого, які сприяли формуванню любові до України, утвердженню державницької ідеї у свідомості дітей, юнацтва та дорослих, та ін.

Сьогодні наголошуємо студентам на образі літературного героя Івана Мазепи. Саме Богдан Лепкий чи не найбільше спричинився до реабілітації історичної постаті українського гетьмана, який боровся проти московського ярма, до започаткування культу Мазепи як національного героя українства, державника, самостійника, мудрого правителя, морального авторитета, що було революційним кроком, а також літературною сенсацією в тогочасному мистецькому просторі, а сьогодні є надзвичайно актуальним.

Цей виховний ідеал – формування дітей та юнацтва як національно-свідомих і духовно багатих особистостей, чинних патріотів, з християнськими чеснотами, високими моральними цінностями, для яких добро і самостійність майбутньої держави Україна важить понад усе – актуалізований і у творчості

Уляни Кравченко, Катрі Гриневичевої, чий твори, присвячені добі Галицько-Волинської держави другої половини XII – початку XIII ст., правлінню Романа Мстиславича, утверджують культ національного героя – князя-воїна, князя-володаря, князя-державника, очільника держави, який усі зусилля спрямовує на її об'єднання та зміцнення, князя-мудрого політика, князя-вмілого дипломата, князя-людини великої лицарської честі, гідності, доброти і справедливості.

Такі тематичні твори нині повинні посісти належне місце і в шкільних навчальних програмах з української літератури, бо, окрім іншого, слугують формуванню національної свідомості юнацтва, відображають, як українська нація виборювала право на власну державу та її майбутнє, будувала свою державність, захищала її від ворожих нападів і внутрішніх чвар.

Матеріали дисертаційного дослідження застосовуємо також у процесі розроблення освітніх програм і концепцій модернізації системи навчання, виховання і всебічного розвитку особистості, беручи участь у проєкті «Університет обдарованої дитини» (УОД), що з 2017 р. діє при ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Так, до прикладу, проводячи заняття з молодшими школярами та підлітками 2020 р. (за умов поширення коронавірусу) в онлайн Школі «Читання із сюрпризом», актуалізували твори гігієнічної та здоров'язбережувальної тематики зі спадщини Юрія Шкрумеляка, Іванни Блажкевич, Марійки Підгірянки, Костянтини Малицької, Уляни Кравченко, Модеста Левицького та ін. На заняттях у «Школі шляхетних українців» знайомили дівчаток-підлітків зі «шкільними повістями» Ірини Вільде, Олени Цегельської, позаяк новочасна українська література відчуває брак на «дівочу/жіночу прозу»; з хлопчиками читали та обговорювали окремі повісті Івана Филипчака, Антіна Лотоцького, Антіна Крушельницького, які слугують своєрідними «романами виховання». Готуючи літературно-мистецькі академії в УОДі, творчо використовували «сценічні образки» Володимира Радзикевича, Марійки Підгірянки, Костянтини Малицької, Антіна Лотоцького, Володимири Жуковецької, Євгенії Бохенської та ін., які спрямовані на виховання любові до рідного краю, формування християнських

чеснот (добра та милосердя, любові до ближнього, любові та поваги до батьків, старших, однолітків), утвердження сімейних цінностей, дотримання народних традицій, виховання любові до праці та ціннісного ставлення до праці тощо.

Усе вищезазначене дає підстави для висновку: сьогодні назріла потреба укласти антологію української літератури Західного регіону кінця XVIII – 30-х р. XX ст., де вагоме місце посіли б і педагогічні персоналії, досліджені нами.

Отже, проблема розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) є актуальною і значущою для сучасної освіти та виховання. Про це, з одного боку, свідчить збереження традицій, на базі яких функціонують загальноосвітні заклади, що змінили свій статус, та різні форми вивчення педагогічних концепцій і вшанування пам'яті митців (науково-практичні конференції, науково-дослідницькі проекти, видання книг, іменні премії тощо). З іншого боку, наш власний досвід засвідчує значні потенційні можливості використання викладеного в дисертаційній роботі фактографічного матеріалу та теоретичних положень і висновків для підготовки методичної літератури, розробки навчальних програм та викладання різних навчальних дисциплін для студентів педагогічних спеціальностей, для навчання та виховання дітей та юнацтва. Творче використання педагогічних ідей українських письменників Західної України досліджуваного періоду сприятиме ефективному реформуванню сучасної системи освіти в Україні та вдосконаленню педагогічних технологій викладання педагогічних, літературознавчих дисциплін.

Висновки до п'ятого розділу

Важливу сторінку в розвиток педагогічної думки Західної України вписали дитячі письменники, які є авторами спеціальних творів для дітей національно-патріотичного, релігійного, морально-етичного тощо змісту. Відзначаємо унікальне явище, коли твори українських письменників, розміщені в букварях, читанках, стали дидактичним матеріалом, спеціально створені невеликі поетичні

твори слугували засобом вивчення абетки, арифметичних дій, ознайомленням з довкіллям тощо.

Таким же цікавим явищем стало поширення творів для дітей через українські дитячі та «дорослі» часописи, які перетворилися на засіб навчання та виховання, розширення читацьких горизонтів учнів, арсеналом для сімейного читання дітей та батьків. Справжніми дитячими бестселерами на початку ХХ сторіччя стали твори Марійки Підгірянки, Юрка Шкрумеляка, Костянтини Малицької, Іванни Блажкевич, Володимира Радзикевича та інших письменників, які утверджували здоров'язбережувальні цінності, формували глибоку мораль, виховували патріотичні почуття в дітей та юнацтва. Важливим є той факт, що незважаючи на «вимушене» тоталітарним режимом забуття, вилучення з історико-літературного процесу десятків прізвищ західноукраїнських письменників, їхні твори продовжували жити за радянської доби, передавалися з уст в уста та сприймалися як народні. Образи Юрчика Кучерявого, Юрзи-Мурзи, Чистенького та інших героїв творів, уміщених у галицьких читанках, навчальних виданнях, на сторінках української періодики, стали для тисяч дітей уособленням певного типу поведінки; герої творів Антона Лотоцького, Андрія Чайківського, Богдана Лепкого та інших письменників державницького напрямку слугували для декількох поколінь українського юнацтва символом нескореності українського духу, національним ідеалом. Велика кількість поетичних творів для дітей та юнацтва стали піснями та улюбленими школярами творами, сприймалися як народні.

Створене українськими письменниками навчально-методичне забезпечення, безумовно, не могло заповнити великої прогалини щодо україномовної навчальної літератури для дітей та юнацтва, однак стало помітним явищем у розвитку педагогічної думки Західної України та самобутнім літературним явищем у культурному й духовному просторі української інтелігенції. Воно ґрунтувалося на національній ідеї, окрім дидактичних функцій, утверджувало (особливо на початку ХХ ст.) державницькі ідеї, формувало громадсько-

патріотичні цінності в дітей та юнацтва, виховувало християнські чесноти та стійкі морально-етичні почуття.

Доведено, що з появою українських народних та середніх шкіл, учительських семінарій постала потреба в навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів: у Галичині з'являться перші навчальні книги для початкових шкіл – читанки та букварі, написані живою руською (українською) мовою, відтак – і перші україномовні підручники та посібники (граматики, правописи, хрестоматії, читанки, словники) для гімназій та вчительських семінарій, авторами яких стають українські письменники, які зазвичай були гімназійними чи університетськими викладачами.

Тема дитячого читання постійно перебуває в полі зору українських письменників, які разом з освітніми та громадсько-просвітницькими діями створюють десятки «дитячих» та юнацьких часописів, присвячують юній читацькій аудиторії «спеціальні» «дитячі кутики» та «дитячі сторінки» у дорослій українській періодиці. У такий спосіб налагоджується система суспільного позашкільця, яка теж сприяла розвитку ідеї української совіти та національного виховання.

З'ясовано, що українські письменники відбулися і як науковці: вони спричинилися до розвитку історії і теорії української літератури, українського мовознавства, пропаганди, аналізу та популяризації у Західній Україні творів Кобзаря, сприяли ознайомленню земляків із творами письменників Наддніпрянщини, поширювали їх. Незаперечною заслугою є їхня роль в утвердженні живої розмовної народної мови, розвитку сучасної української літературної мови. Філологічна наука Західної України репрезентована прізвищами письменників, що стояли біля витоків розвитку української гімназійної та університетської освіти, ідеться про знаних шевченкознавців, перекладачів, лексикографів, літературознавців, мовознавців.

На ниві громадського просвітництва українські письменники, особливо педагоги, проявили себе як провідники національної ідеї, своєю активною життєвою позицією подавали селянству, юнацтву приклад патріотизму,

громадянськості, поширювали свою педагогічну працю і поза межі школи: з-поміж юнацтва та дорослих проводили масову агітаційно-пропагандистську працю, спрямовану на поширення знань, піднесення загальнокультурного рівня, будили активність до здобуття знань, долучалися до випрацювання концепції просвітництва для дорослих, вели курси, виступали з «відчитами», порушували проблеми національного виховання дітей на сторінках художніх творів, створювали спеціальні тематичні твори для дітей, актуалізували актуальні виховні та освітні питання в українських періодичних виданнях, редакторами яких вони були, та ін.

Проблема розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) є актуальною і значущою за умов сьогодення. Творче використання педагогічних поглядів західноукраїнських письменників досліджуваного періоду в закладах середньої та вищої освіти незалежної України сприятиме ефективному реформуванню сучасної освітньої системи, удосконаленню педагогічних технологій викладання педагогічних дисциплін, повернення із забуття маловідомих загальові літературних і педагогічних персоналів, чиї здобутки є вартісними з погляду сьогодення та заслуговують на глибоке вивчення та використання в освітньому просторі як чинник національного виховання юного покоління.

ВИСНОВКИ

Аналіз тенденцій розвитку педагогічних ідей та узагальнення досвіду культурно-просвітницької, наукової, навчально-методичної, громадської діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – першої третини XX ст. уможливив формулювання таких **висновків**:

1. Проаналізовано історіографію проблеми, визначено джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження. Детермінований різними чинниками суспільно-політичного і соціокультурного порядку літературний процес у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. є складним, багатоаспектним, поліструктурним явищем, що становить окрему яскраву сторінку в історії української культури і літератури. Завдяки інтеграції потужного інтелектуального потенціалу письменників розглядаємо його як унікальний продуктивний складник розвитку національної педагогічної думки України. Нагромаджений і представлений джерельний комплекс створює необхідне підґрунтя для розв’язання поставлених у дослідженні завдань.

З огляду на міждисциплінарну архітектоніку дослідження запропоновано комбіновану схему градації його історіографічних джерел, що передбачає їхній поділ за трьома основними ознаками: тематично-змістовою; галузеводисциплінарною (розвідки з педагогіки, літературознавства тощо); формально-видовою (колективні й індивідуальні монографії; дисертації і автореферати; наукові статті і матеріали конференцій; навчально-методичні, довідниково-енциклопедичні видання; рецензії тощо). На цій основі виокремлено три основні групи історіографічного комплексу джерел: 1) теоретико-методологічні праці; 2) наукові студії про розвиток освітньо-педагогічного та літературного процесів у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.; 3) дослідження про педагогічні ідеї та освітню і просвітницьку діяльність західноукраїнських письменників за означеного періоду. Попри деяку умовність цієї, як і будь-якої іншої, класифікаційної схеми, вона оптимально відображає характер і специфіку історіографії дослідження та уможливорює її системний комплексний аналіз. В окремих сегментах увиразнено та зіставлено науковий доробок радянських,

діаспорних і сучасних науковців. З'ясовано, що на сьогодні відсутнє цілісне дослідження педагогічних ідей та просвітницької діяльності західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.

Розроблена методологічна програма дослідження має міждисциплінарний характер, що передбачає урахування особливостей розвитку історико-педагогічної науки та літературознавства. У такому розрізі на основі аналізу наукового досвіду представлено інтерпретацію основних науково-методологічних підходів (синергетичний, феноменологічний, аксіологічний), що проектують основну логіку вивчення і концептуалізацію тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. Доведено, що важливе підґрунтя для цього дає міждисциплінарний категорійно-поняттєвий апарат, що уможливорює адекватно дефініціювати комплекс досліджуваних процесів і явищ. Систематизований на основі узагальнення доробку вчених операційний інструментарій у вигляді загальнонаукових, дисциплінарних і міждисциплінарних методів та прийомів має забезпечити проведення всебічного аналізу нагромадженого емпіричного матеріалу для обґрунтування теоретичних положень і висновків, що розкривають сутність і зміст, характеризують досліджуване коло проблем.

2. Схарактеризовано розвиток літературного процесу Західної України досліджуваної доби у вимірі освітньо-педагогічних викликів західноукраїнського соціуму. У процесі вивчення передумов розвитку літературної творчості і культурно-освітнього життя Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. з'ясовано низку чинників, умов, обставин, подій і явищ, які в сукупності визначали й зумовлювали зміст, характер і особливості їхнього поступу (політика панівних державно-політичних режимів; розгортання українського національного руху і формування його політичних і суспільних інститутів; нарощування творчого інтелектуального потенціалу українства, зокрема в літературній царині; розвиток системи освіти і шкільництва в Західній Україні; зв'язки західноукраїнських письменників із Наддніпрянською Україною,

слов'янським світом та європейськими і міжнародними культурними колами тощо).

В історико-педагогічному контексті педагогічний та освітній процеси розглянуто як феномени, що, з одного боку, взаємопов'язані завданнями, функціями, учасниками, а, з іншого, відмінні й різновекторні за своєю соціальною функціональністю. З огляду на означені положення визначено п'ять основних періодів розвитку літературного процесу Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті: перший – церковно-освітній – охоплює початок 1770-х–1820-ті рр., поділяється на два етапи: 1772–1805 рр. та 1806–1820-ті рр.; другий – будительсько-просвітницький – охоплює 1830-ті – першу половину 1870-х рр., також має два етапи, які розмежовує 1848 р.; третій – найпродуктивніший в освітньо-педагогічному вимірі – період піднесення літературного життя другої половини 1870-х –1914 р.; четвертий – період воєнно-революційних потрясінь 1914–1919/1920 рр.; п'ятий – міжвоєнний період XX ст. – доба ідейного багатоманіття літературного процесу, у якій простежуються два етапи: 1920-ті та 1930-ті рр. Визначено основні риси і тенденції означених періодів, які конкретизовані в персоніфікованому вигляді, з'ясовано вплив літературних напрямів на жанрову палітру і змістове наповнення педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників. Основний спектр ідейного, тематичного, жанрового розмаїття цього здобутку західноукраїнських письменників розглянуто в контексті почергової трансформації, співіснування і взаємопроникнення основних літературних напрямів й течій: класицизм (XVIII – початок XIX ст.); сентименталізм (друга половина XVIII – початок XIX ст.); романтизм (кінець XVIII – перша половина XIX ст.); реалізм (друга половина XIX ст.); модернізм (кінець XIX – перша половина XX ст.). Їхні характерні риси й особливості впливали і визначали художнє відображення освітньо-виховних ідей та проблем у різних жанрових літературних творах українських письменників Західної України.

За основу реконструкції колективних портретів генерацій західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. у площині освітньо-педагогічних

проблем узято фактографічні дані та критерії і особливості творчості, які стосуються: 1) дати і місця (регіону) народження, соціального походження особи; 2) умов, чинників, обставин особистісного, творчого, професійного формування і становлення (родинне виховання, навчання в освітніх закладах, соціальні зв'язки та впливи тощо); 3) основних фахів (галузей знань) і видів професійної діяльності (учитель, викладач, письменник, священник, службовець, лікар тощо); 4) внеску в розвиток українського письменства загалом та крізь призму теорії і практики педагогіки, національної освіти і просвітництва зокрема. Для увиразнення загального колективного портрета педагогічних персоналій письменників їх умовно поділено на три основні групи: 1) визнані класики української літератури; 2) літератори, включені до предметного поля педагогічної біографістики як педагогічні персоналії; 3) маловідомі в педагогічній науці діячі, чий імена фіксуються головню в краєзнавчих студіях або були виявлені нами.

3. Висвітлено й проаналізовано педагогічні погляди західноукраїнських письменників кінця XVIII ст. – 1939 р. Унаслідок цілісно-репрезентативного вивчення літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. у ракурсі відображення у творчості його представників питань теорії і практики навчання та виховання, а також їхньої просвітницької діяльності проаналізовано педагогічні персоналії, насамперед тих із них, що презентують оригінальні, продуктивні й актуальні ідеї, досвід, рефлексії різних питань виховання, навчання, розвитку особистості, які можуть бути цікаві та корисні в розв'язанні сучасних проблем удосконалення освітнього процесу, а також ті постаті, чия життєтворчість у контексті педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності вивчена недостатньо.

Осмислюючи феномен літератури для дітей крізь призму характерних рис означених напрямів і течій художньої літератури (вивчено приблизно 250 педагогічних персоналій), зроблено висновки, що хоча вона формувалася на спільному з художньою літературою ґрунті, але має свої особливості, які стосуються поєднання принципів педагогіки і мистецтва, урахування законів психології та педагогіки у формуванні художніх образів; ліризму, стильових

ознак побудови творів, динамізму сюжетних ліній, характеру й емоційності мови. Важливою особливістю дитячої літератури стала її вікова й відповідно до неї жанрова, тематична градація, що було притаманно і літературному процесу досліджуваного періоду. У категоріях сучасної педагогіки це – казки, вірші, книжки-малюнки з короткими поясненнями, які переважно стосувалися вивчення довкілля, арифметики, грамоти для дітей дошкільного віку; різноматичні байки, вірші, оповідання класиків і сучасних письменників та ілюстровані казки – для учнів початкової школи; пригодницька, героїко-патріотична, антиалкогольна художня й науково-популярна література та художня біографія – для учнів середнього і старшого шкільного віку. Доведено, що твори для дітей писали не лише письменники, які здебільшого займалися педагогічною діяльністю, а й учителі-практики. Їхня творчість була «змістовною»: слугувала формуванню національної свідомості молодшої генерації українців. Ця мета, на думку письменників-педагогів, мала знайти вираження у наповненні школи «національним духом» і за формою, і за змістом; її пріоритетним завданням у педагогічному процесі мало стати виховання, а провідними принципами національного виховання – народність, природовідповідність, гуманізація, демократизація. Цьому сприяв насамперед добір тематичних творів, зазвичай історичної тематики, а також патріотично наповнених поетичних і прозових текстів, які виходили з-під пера педагогів-літераторів.

Педагоги-письменники, уміщуючи власні та твори українських письменників у навчальні посібники для різних типів шкіл, а також своєю практичною діяльністю в різних закладах освіти спричинилися до призупинення процесу асиміляції українців, позаяк у школах використовувалися зазвичай букварі, читанки, хрестоматії, підручники з літератури, де домінували твори польських авторів, які виховували дітей у дусі любові до Речі Посполитої, польськості мала бути підставою виховання відданих громадян, а це породжувало таке явище, як манкурство. Західноукраїнські письменники-педагоги слугували чудовим прикладом учителя-гуманіста, учителя-патріота, учителя-просвітника, учителя-фахівця для декількох поколінь дітей та юнацтва.

Літературний процес і розвиток педагогічної думки Західної України знайшли тісне взаємне переплетення і доповнення, відтак художні твори доречно сприймати не тільки як рефлексію-домисел, а й як важливе історико-педагогічне джерело, що відображає реальні умови професійної праці і соціальне становище українського вчителя, вимоги до нього, розуміння його іміджу в інтелектуальному, зокрема фахово-педагогічному, середовищі та з-поміж учнів шкіл, різновікового шкільного юнацтва, широкої громадськості.

4. З'ясовано внесок письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. у створення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Відзначено, що окреме місце в доробку митців слова посіло укладання букварів, читанок, підручників з української мови, літератури тощо, які були відповіддю на потребу тогочасної методичної науки, виклики, перед якими опинилася україномовна освіта, реакцією на її реформування, особливо після 1932 р., розвиток та вдосконалення педагогічної науки тощо. Українські письменники фактично виконували функції урядових освітніх чинників – створювали навчальні програми, підручники та посібники, забезпечивши важливу царину розвитку української національної освіти. Письменники-педагоги, які стояли на народницьких позиціях, обстоювали фонетичний правопис, мали педагогічну чи університетську освіту. Працюючи в різних типах освітніх закладів, вони знали практичні проблеми української освіти, так би мовити, із середини, мали змогу вдосконалювати освітній процес; створювали якісне навчально-методичне забезпечення («на потребу дня») – навчальну літературу для шкіл, гімназій, учительських семінарій, позашкільних інституцій (доросту, «Пласту» тощо) – і засобами власних творів та дібраних спеціальних високохудожніх тематичних творів, окрім навчальних цілей, виховували національну свідомість, патріотичні почуття, християнські чесноти, моральні цінності, художньо-естетичні почуття, гігієнічні навички, здоров'язбережувальні цінності, пропагували ідеї тверезості, виховували любов до природи, усього живого тощо. Отже, ці навчальні видання ставали і чудовими посібниками з виховання.

Першою цариною, яка була заповнена українським підручникотворенням, стала українська словесність. Українські письменники відбулися і як науковці, які зробили внесок у розвиток історії та теорії української літератури, українського мовознавства, пропаганду, аналіз й популяризацію творів Т. Шевченка в Західній Україні, сприяли ознайомленню земляків із творами письменників Наддніпрянщини. Незаперечною заслугою є їхня роль в утвердженні живої розмовної народної мови, розвитку сучасної української літературної мови.

5. Розкрито напрями та форми громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських літераторів окресленого періоду. Доведено, що характерною ознакою літературного процесу кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. є приналежність письменників Західної України не тільки до певних літературних об'єднань, а й до численних українських громадських товариств та інституцій, багато з них – до освітніх чи культурно-просвітницьких товариств, іноді й до декількох, що наклало відбиток на тематику, проблематику та ідейну спрямованість їхньої творчості, спричинило педагогізацію освітнього процесу. Зокрема, виразним є «жіночий сегмент» у цій ділянці розвитку літератури, адже жінки-письменниці в другій половині XIX ст. стояли біля витоків українського феміністичного руху, а відтак на початку XX ст. збагачували та розвивали українських жіночий рух за нових історичних умов.

Активними членами УПТ «Рідна школа», «Просвіти», «Руської бесіди», Союзу українок, «Взаємної помочі українського вчителства», «Учительської громади», «Відродження», «Сільського господаря» та інших українських громадських інституцій, що дбали про національне відродження, були письменники-вчителі (В. Бірчак, І. Блажкевич, М. Божук, С. Воробкевич, К. Гриневичева, В. Жуковецька (Вільшанецька), А. Лотоцький, К. Малицька, О. Маркуш, М. Ленерт-Домбровська (Марійка Підгірянка), О. Попович, В. Пачовський, Д. Полотнюк (Ірина Вільде), Ю. Федькович, І. Филипчак, Ю. Шнайдер (Уляна Кравченко), Є. Ярошинська та ін.). Вони проявили себе як провідники української національної ідеї, поміж дітей, юнацтва та дорослих проводили масову просвітницьку діяльність, спрямовану на поширення знань,

піднесення загальнокультурного рівня українства, формування національно-свідомої особистості та ін. Саме тому більшість з них можемо назвати «будителями українства».

Плідною була праця західноукраїнських письменників як видавців, редакторів, активних дописувачів дитячої та дорослої періодики, більшість із них стояли біля витоків західноукраїнської журналістики. У полі зору вони постійно тримали тему дитячого читання, разом з освітніми та громадсько-просвітницькими діями створили десятки «дитячих» та юнацьких часописів, присвячували юній читацькій аудиторії «спеціальні» «дитячі кутики» і «дитячі сторінки» у «дорослій» українській періодиці. У такий спосіб налагоджується система суспільного позашкілля, яка теж сприяла розвитку ідеї української освіти та національного виховання;

6. За результатами аналізу життєдіяльності, творчої спадщини українських письменників виокремлено низку тенденцій розвитку педагогічних ідей, досвід їхньої культурно-просвітницької, наукової, громадської праці:

- в українській літературі досліджуваного періоду з'явилося таке непересічне явище, як педагоги-письменники чи письменники-педагоги, в освітній та літературній діяльності яких годі провести якусь демаркаційну лінію, наскільки органічно (і природно) переплелися ці дві сфери; відбувається педагогізація літературного процесу, яку ми характеризуємо як маркер, найбільша особливість розвитку української літератури кінця XIX ст. – у 1930-х рр., і ця ознака відрізняла її від літературного процесу, який протікав в радянській Україні;

- багато письменників, особливо XIX ст., були священниками чи вихідцями із греко-католицького священицького середовища (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, Л. Данкевич, Й. Левицький, М. Устиянович, І. Гушалевич, А. Могильницький, С. Витвицький, О. Стефанович, А. Кралицький, М. Дерлиця, Є. Фенцик, Ю. Станинець та ін.) і православного (С. Воробкевич, О. Духнович, І. Сільвай та ін.), що позначилося на їхній творчості, зокрема актуалізації проблем виховання та моралізаторства, просвітницьких ідей;

– дитина, школяр, учитель стають героями малої і великої прози, для найменших та молодших школярів створюються спеціальні поетичні твори навчально-виховного характеру. Центральною у творчості письменників вимальовується і тема культу знань, книжки, освіти. Оскільки значний відсоток письменників були педагогами (працювали в народних школах, приватними вчителями, у гімназіях та вчительських семінаріях, університетськими викладачами та професорами), то у їхній творчості не тільки провідною стає шкільна тематика, а й твори активно входять до навчальних посібників і підручників народних шкіл, українських гімназій, вчительських семінарій. Їх масово друкують українські громадські часописи, зокрема дитячі, юнацькі, освітні, господарські, жіночі, пластові, літературно-мистецькі видання тощо, що дає підстави стверджувати про популяризованість творчості літераторів регіону, доступність масовому читачеві, виконання нею просвітницької, виховної функції;

– біля витоків розвитку української, найбільше філологічної, науки, гімназійної та університетської освіти Західної України стояли письменники, знані шевченкознавці, перекладачі, лексикографи, літературознавці, мовознавці;

– за досліджуваного періоду основи виховання різними теоретиками трактувалися не тільки з позиції філософської чи культурознавчої думки. Передусім ураховувалося становище суспільства, а також різних галузей науки: психології, соціології, філософії, культурології, релігієзнавства тощо. Ці теорії переконують, що тільки в пізнанні справжньої людської природи можна здобути основи для формування особистості, знайти найефективніші методи виховання. Саме тому важливою тенденцією поступу педагогічної науки цього періоду визначено її розвиток на фундаменті психології. Тому в більшості творів про дітей і для дітей західноукраїнські письменники простежують особливості характеру, акцентують на вчинках героїв, виокремлюють характерні риси, актуалізують культ народного героя, окреслюють ідеал, який слугуватиме взірцем для формування національного характеру юного українця (творчість М. Божук, Марійки Підгірянки, Ірини Вільде, С. Воробкевича, А. Лотоцького, А. Волошина, В. Жуковецької, І. Блажкевич, К. Малицької, М. Левицького,

О. Маркуша, В. Пачовського, В. Радзиковича, Уляни Кравченко, К. Гриневичевої, Ю. Федьковича, О. Цегельської, Ю. Шкрумеляка та ін.);

– поетичні та прозові твори історико-патріотичного змісту, літературно-критичні статті, публіцистика, фейлетони, розвідки з історії січового стрілецтва, мемуари тощо – усе це належить до творчої спадщини репрезентантів літератури Західної України досліджуваного періоду, які особливо збагатили українську літературну скарбницю національно-патріотичною тематикою, своєрідною художньою образністю, достовірністю зображуваного; феномен цієї літератури, окрім іншого, полягає і в тім, що за цієї доби було створено новий оригінальний жанр літератури – стрілецьку пісню, яка, наснажена великою енергетикою патріотизму, героїзму і величі українського духу, стала літописом героїчної боротьби українства за свою державність, виразником української ідеї, справжнім оберегом духовної спадщини української нації, перетворилася на пласт народної пісенної творчості;

– у міжвоєнну добу ХХ ст. на Підкарпатській Русі за умов ліберального суспільно-політичного життя українства краю у складі Чехо-Словаччини створюється цікаве літературне явище – з'являється гроно підкарпатських письменників (В. Бірчак, М. Божук, В. Божук, Ю. Боршош-Кум'ятський, А. Волошин, В. Гренджа-Донський, В. Пачовський та ін.), яке репрезентувало нове покоління української інтелігенції, національно-свідомої, патріотично налаштованої, готової до самозречення боротися за національну ідею, працювати на благо рідного народу задля його щасливого майбутнього. Їхні твори піднесли рівень свідомості українства краю до національно-свідомого, суспільно-дієвого, вінцем якого стала боротьба за національну державу – Карпатську Україну. Таким чином, письменники-педагоги Підкарпатської Русі виконали свою історичну місію – формували почуття патріотизму (любові до української мови, культури, звичаїв та традицій) у земляків, палким поетичним словом, яке було фольклоризоване, наближене до народної мови, коломийкове, доступно і щиро промовляли до русинів, називаючи їх українцями. Сподівання, які покладали на

цю категорію учителів-подвижників («найбільша наша надія на учительство»), цілком справилися;

— за прикладом відомих письменників, які друкували свої твори в численних українських виданнях Західної України, з'являються самодіяльні письменники, майстри слова з народу, які порушують проблеми становлення національно-свідомої особистості, просвіти, антиалкогольної боротьби українства тощо, що дає підстави стверджувати про створення такого непересічного явища, як самодіяльна література педагогічного змісту.

Науковий аналіз проблеми розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) є продуктивним напрямом сучасних історико-педагогічних досліджень та творчих пошуків освітян-практиків.

Творче використання спадщини українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) за умов сьогодення дає змогу дітям та юнацтву прилучатися через художню літературу до фундаментальних цінностей, української культури, розширити культурно-пізнавальні інтереси; усебічно духовно збагачуватися тощо. Вивчення літературних здобутків сприятиме активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі, зацікавленню художнім твором як явищем мистецтва слова, специфічним інструментом пізнання світу і себе в ньому, підвищенню рівня загальної освіченості, ознайомленню українського студентства, учнівства, освітян з творчістю маловідомих постатей письменників-педагогів, чиї твори можуть посісти гідне місце в сучасних читанках, букварях, хрестоматіях, іншій навчальній та довідниковій літературі, відтак і формуванню читацької культури, розвитку естетичного смаку, умінню розрізняти явища справжньої класичної та масової культури, стійкого інтересу до української літератури Західного регіону як вагомого духовного спадку народу, повноцінного оригінального мистецтва, як важливого чинника формування національно-свідомої особистості, громадянина-державника, духовно багатой особистості, з високими загальнолюдськими морально-етичними орієнтирами, а

також слугуватиме вивченню української літератури в національному та світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках тощо.

Сьогодні назріла потреба укласти антологію української літератури Західного регіону, де вагоме місце посіли б і педагогічні персоналії, досліджені нами.

Нагальним бачимо популяризацію поміж сучасного учнівства та студентства, батьків, учителів, усіх, хто займається вихованням дітей, творів західноукраїнських письменників (Марійки Підгірянки, О. Цегельської, Ю. Шкрумеляка, А. Лотоцького, А. Волошина, В. Жуковецької, А. Чайківського, Б. Лепкого, І. Блажкевич, К. Малицької, М. Левицького, О. Маркуша, В. Пачовського, В. Радзикевича, С. Воробкевича, Уляни Кравченко, К. Гриневичевої, М. Божук, Ю. Федьковича та десятків інших), які актуалізують важливі для сьогодення проблеми формування характеру юного українця; активне вивчення поетичних творів авторів-січових стрільців, зокрема їхнього пісенної творчості, яка є вагомим чинником виховання дітей та юнацтва як громадян і патріотів України; введення до навчальних програм початкової школи творів гігієнічної та здоров'язбережувальної тематики зі спадщини Ю. Шкрумеляка, І. Блажкевич, Марійки Підгірянки, К. Малицької, Уляни Кравченко, М. Левицького та ін.; залучення до шкільного/університетського літературного обігу повістей Ірини Вільде, а також творчого спадку А. Лотоцького, І. Филипчака, М. Левицького, Марійки Підгірянки, К. Малицької, О. Цегельської та інших західноукраїнських письменників, оскільки в новочасній українській літературі відчувається нестача творів «шкільної тематики», «дівочої/жіночої прози», «романів виховання», прози про юнацтво і для юнацтва. З погляду сьогодення актуальним бачимо вивчення такого літературного явища досліджуваної доби, як розвиток української дитячої драматургії, біля витоків якої стояли Марійка Підгірянка, К. Малицька, О. Цегельська, А. Лотоцький, В. Жуковецька, Є. Бохенська, А. Волошин та ін., які вагомо спричинилися, окрім іншого, до створення шкільних театрів, популяризації українського драматичного мистецтва, формування патріотизму, позаяк більшість створених

ними «сценічних образків» були присвячені історико-патріотичним темам, що уславлювали героїчне минуле України, стали важливим виховним чинником для декількох поколінь українства. У такій літературі відчуває велику потребу сучасна українська школа. За умов російської агресії, анексії Криму, військових дій на Сході України не втрачає актуальності утвердження національної ідеї, що червоною ниткою проходить через творчість десятків письменників Західної України кінця XIX – початку XX ст., нинішні реалії увиразнюють актуалізацію таких тем, як формування національної гідності, любові до отчого дому, рідного краю, України, виховання любові до Бога, формування одвічних християнських чеснот (добра і милосердя, любові до ближнього), любові та поваги до батьків, старших, однолітків, пошанування батьків і старших, утвердження сімейних цінностей, дотримання народних традицій, любові до праці та формування ціннісного ставлення до праці, яка мислиться і як праця для власного народу, любов до природи та всього живого як до Божого дару.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на міждисциплінарне вивчення педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західного регіону другої половини XX – початку XXI ст.; дослідження творчості письменників національних меншин Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. крізь вимір відображення освітніх ідей; аналіз внеску західноукраїнських письменників, які емігрували у XX ст. до радянської України, Європи та за океан, де продовжували освітню, громадсько-просвітницьку, наукову діяльність, створювали твори для дітей і про дітей тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автобіографія о. Іоанна Наумовича. *Галицкая Русь*. 1891. 4 ноября.
2. Автобіографія О. Маковея. *Літературно-науковий вісник*. 1925. Кн. XI. С. 230-240.
3. Адаменко О.В. Поєднання якісної й кількісної стратегій як методологія історико-педагогічного дослідження. *Методологічні засади педагогічного дослідження: Монографія*. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2003. С. 173-182.
4. Адаменко О.О. Методологія персоніфікованого дослідження. *Наука і освіта*. 2010. №7. С. 12-15.
5. Алексеев В. Теория и методология истории: учебник для вузов / Отв. ред. В. В. Алексеев, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев, Л. Е. Гринин. Волгоград: Учитель, 2014. 504 с.
6. Алексієвець М. М. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Тернопіль: Літопис, 1999. 188 с.
7. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
8. Алкогольні афоризми. *Відродження*. 1932. лютий. Ч. 2. С. 22.
9. Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. Москва. Типография И. Д. Сытина, 1912. 446 с.
10. Альманах «Русалка Дністровая». Русалка дністровая. (Фотокопія з видання 1937 р.). Вступ. Стаття О. І. Білецького. К., Держлітвидав, 1950. 28, XX, 133, II с.
11. Альманах підкарпатських українських письменників. Під редакцією Андрія Ворона і Миколи Храпка. Севлюш, 1936. 184 с.
12. Альманах письменників Підкарпатської Русі «Трембіта». Ужгород, 1926. 100 с.

13. Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: матер. до бібліографії та епістолярної спадщини / укл. О.В. Канчалаба. Львів, 2002. 296 с.
14. Антін Могильницький. Твори. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2011. 208 с.
15. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н.П. Калиниченко. Москва: Педагогика, 1988. 640 с.
16. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття. Навчальний посібник / Т.К. Завгородня та ін. Івано-Франківськ: Плай, 2008. 480 с.
17. Антонець Н.Б. Педагогічна діяльність Спиридона Черкасенка в контексті руху за національну освіту (1906-1940): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2005. 20 с.
18. Анцька А.В. Народний ілюстрований календар «Просвіти» на переступний рік 1932. Ужгород, 1931. С. 56-58.
19. Аркушин Г. Л. Леся Українка і діти. Особистість. Творчість. Доля. Луцьк : Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки, 1991. 156 с.
20. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Київ: Либідь, 2006. 424 с.
21. Архипова С.П. Застосування математично-статистичних методів у соціально-педагогічному дослідженні. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N144/N144p003-008.pdf. (дата звернення: 08.09.18)
22. Асауленко Л.М. Виховання національної свідомості на основі творчості Т.Г.Шевченка та І.Я. Франка. Проблеми освіти : *Науково-методичний збірник*. 2008. № 56. С. 82-87.
23. Астрахан Н.І. Методологія літературознавства: від ХХ до ХХІ століття. *Science and Education a New Dimension. Philology*, II(5), Issue: 28, 2014. URL: www.seanewdim.com.
24. Атаманчукова А.В., Жаргалон Л.О. Феноменологический метод исследования. URL: [https://www.hse.ru/data/.../Феноменологический метод%20.pdf](https://www.hse.ru/data/.../Феноменологический%20метод%20.pdf) (дата звернення: 05.01.2018).

25. Баби́ч Н.Д. 15 не останніх із могікан. Педаго́ги і вчені Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Науковий нарис*. Чернівці: Букрек, 2010. 318 с.
26. Баби́шкіна О., Курашова В. Леся Українка. Київ: Художня література, 1955. 467 с.
27. Баган О. Іван Франко: інтерпретації. Дрогобич: Вид. Дрогоб. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2015. 184 с.
28. Багрій М.А. Педагогічна ідеї і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець ХVІІІ 30-ті роки ХХ сторіччя): монографія / за заг. ред. д. п. н., проф. Г.Білавич. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 578 с.
29. Багрій М. Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів та просвітніх діячів Західної України (кінець ХVІІІ – 30-ті роки ХХ ст.): посібник / за заг. ред. д. п. н., проф. Г.Білавич. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 180 с.
30. Багрій М. Просвітницько-виховна діяльність молодого покоління Західної України у товаристві «Пласт» (ІІ половина ХІХ століття). *Історико-педагогічний альманах*. № 1. 2018. С. 13-16.
31. Багрій М. Становлення національної ідентичності та виховання національно-свідомої особистості у Західній Україні кінця ХVІІІ ст. – 1939р. *Молодь і ринок*. № 4. 2018. С. 35-40.
32. Багрій М. Освітня та громадська діяльність західноукраїнських письменниць-педагогів кінця ХVІІІ – 30-тих років ХХ ст. *Молодь і ринок*. № 6. 2019. С. 90-97.
33. Багрій М. Внесок письменників – членів НТШ Західної України кінця ХVІІІ – 30-тих років ХХ ст. в розвиток української освіти. *Педагогічний альманах*. Херсон. Вип. 42. 2019. С. 249-254.
34. Багрій М. Вимоги до вчителя у творах українських письменників Західної України кінця ХVІІІ – 30-тих років ХХ ст. *Педагогічний альманах*. Херсон. Вип. 41. 2019. С. 268-275.

35. Багрій М. Публіцистична діяльність українських письменників Західної України: історико-педагогічний аспект. *Інноваційна наука, освіта, виробництво і транспорт*. Кн. 2. Ч.3: серія монографій. Одеса: Купрієнко СВ, 2019. С. 88-101.
36. Багрій М. Відображення у творчості письменників Західної України актуальних освітніх проблем українського суспільства кінця ХУІІІ – 30-тих років ХХ ст. *Молодь і ринок*. № 4. 2019. С. 52-57.
37. Багрій М. Публіцистична діяльність українських письменників Західної України: історико-педагогічний аспект. *Інноваційна наука, освіта, виробництво і транспорт*. Одеса: Купрієнко С.В. 2019. № 2. Ч. 3. С. 88-102.
38. Багрій М. Обґрунтування теоретичних засад навчання й виховання дітей у художніх творах письменників Західної України кінця ХУІІІ – 30-тих років ХХ ст. № 7. Ч. 4. *Modern engineering and innovative technologies*. Одеса: Купрієнко С.В. 2019. С. 36-42.
39. Багрій М. Читацькоцентрична парадигма вивчення літератури Західної України (кінець ХУІІІ – 30-ті роки ХХ ст.) на уроках української літератури як шлях пробудження самосвідомості школяра та виховання національно-свідомої особистості. *Упровадження інноваційної освітньої парадигми в гірських школах Українських Карпат* / За наук. ред. д. п. н. Оліяр М.П.; ДВНЗ «ПНУ ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2019. С. 87-95.
40. Багрій М. Художнє осмислення етапів розвитку педагогіки Західної України кінця ХУІІІ – 30-тих років ХХст. *Мировые научно-технические тренды 2019*. Монографія Одеса: Купрієнко С.В. 2019. С. 64-72.
41. Багрій М. Громадська та просвітницька діяльність українських письменників-педагогів Західної України кінця ХУІІІ – 30-тих років ХХст. *Освітній простір*. 2019. № 15. С. 7-16.
42. Багрій М., Білавич Г. Наукова, освітня, публіцистична діяльність українських письменників – членів НТШ у Львові (кінець ХІХ – початок

- XX ст.). *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Вип. 11. Том 1 / упоряд. О.Б.Петренко. Рівне: РДГУ, 2020. С. 25-36.*
43. Багрій М. Письменники-педагоги XIX – I половини XX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів Західної України. *Нова педагогічна думка. Рівне. №2. 2020. С. 56-67.*
44. Багрій М. Західноукраїнські письменники-педагоги XVIII-XIX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону. *Науковий огляд: зб. наук. пр. № 4(67). Київ, 2020. С. 46-56.*
45. Багрій М. Доробок письменників-учителів Західної України у контексті розвитку української педагогічної думки кінця ХУІІІ – 30-тих років XX ст. *Педагогічний альманах. Вип. 45. Херсон, 2020. С. 228-233.*
46. Багрій М. Імідж і становище вчителя у творах західноукраїнських письменників XIX сторіччя. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного пед. унів ім. і. Франка. № 29. Дрогобич. 2020. С. 34-44.*
47. Багрій М., Білавич Г. Наукова, освітня, публіцистична діяльність українських письменників – членів НТШ у Львові (кінець XIX – початок XX ст.). *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Вип. 11. Т. 1. / упоряд. О.Б.Петренко ; ред.кол. Н.М.Коляда, Н.Б.Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2020. С. 25-36.*
48. Багрянний І. Молодь Великої України і наші завдання. [Б.м.] *На чужині, 1946. 26 с.*
49. Баїк Л.Г. Мітюров. Б.М. Стан народної освіти, школи і педагогічної науки на західноукраїнських землях в період панування Австро-Угорської монархії. Дрогобич, 1965. 60 с.
50. Бараболя М. Проект автономії : (сатира та гумор). Ужгород, 1991. 87с.
51. Баран О. Джерела і шляхи формування української сільської інтелігенції у Галичині (кінецьXIX ст. – 1939 р.). *Українознавчі студії. 2007-2008. № 8-9. С. 423-432.*

52. Барбюс А. Виходець з того світу, що назад не повернеться. *Відродження*. 1930. 15 грудня. Ч.10-12. С.135-140.
53. Барвінський О. Г. Тарас Шевченко – апостол правди і науки, учитель людства : спроба педагогічно-наукової розвідки Олександр Барвінський ; наук. ред. Б. М. Ступарик ; [вступ. та упоряд. Б. П. Гречин]. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 80 с.
54. Барвінський О. Родинне і суспільне значінє руского жіноцтва. *Руслан*. 1898. Ч. 158. С. 1-2.
55. Барвінський О. Руська читанка для вищої гімназії. Ч. 2 / уложив Олександр Барвінський. Львів : Друк. Ін-ту Ставропіг., 1871. 476 с.
56. Барвінський О. Руська читанка для вищої гімназії. Ч. 1. Усна словесність / уложив Олександр Барвінський. Львів : Друк. Ін-ту Ставропіг., 1870. 54 с.
57. Барвінський О. Читанка для підготовчого класу учительських семінарій : з 50 іл. / уложив Олександр Барвінський. Львів : Ц. К. вид-ва шк. книжок, 1916. 416 с.
58. Барвінський О. Спомини з мого життя: в 2 ч. Ч. 1-2. Львів: Накладом Я.Оренштайна в Коломиї, 1912. 766 с.
59. Барвінський О. Спомини з мого життя. Том другий. Частини третя та четверта / упор. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М.Жулинський. Київ: ВД «Стилос», 2010. 1120 с.
60. Барвінський Олександр Григорович [Текст]. Бережанщина літературна : біогр. довід. / Я.Мазурак. Бережани ; Тернопіль : Вектор, 2014. С.13-15. (Бережанська енциклопедія в іменах).
61. Барчан В.В. Поетична творчість В. Гренджі-Донського. Навчальний посібник / Передмова Б.М.Качура. Ужгород, Карпати. 2004. 150 с.
62. Бахтин М. М. Роман воспитания и его значение в истории реализма. Эстетика словесного творчества. Москва, 1979. С. 188-236.
63. Бережнова Е.В., Краевский В.В. Парадигма науки и тенденции развития образования. *Педагогика*. 2007. № 1. С. 22-33.

64. Берулава М. Феноменологический проект в педагогике. URL: <http://www.allbest.ru>.
65. Бесіда при відкритті загальних Зборів товариства «Просвіта» 20 січня (1 лютого) 1888 р. *Дѣло*. 1888. 08.02.
66. Бетти Э. Герменевтика как общая методология наук о духе. URL: <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa10/367-390.pdf>.
67. Белан Г. В. Автобіографія як джерело історико-педагогічного дослідження: теоретико-прагматичний аспект. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 75(1). С.13-16.
68. Белан Г. Формування системи ціннісних орієнтацій молодших школярів у спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С.48-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2011_10_11
69. Бирчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Ужгород: Карпати, 1993. 200 с.
70. «Бібліотека для молодіжі» під ред. Ом. Поповича. Чернівці, 1889. 160 с.
71. Біднов В. Школа й освіта на Україні. *Пам'ятки історичної думки України. Українська культура : лекції* / [за ред. Д. Антоновича]. К. : Либідь, 1993. С. 40-91.
72. Білавич Г. Товариство «Рідна школа» (1881-1939 рр.). *Лілея-НВ* : Івано-Франківськ, 1999. 203 с.
73. Білавич Г. Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина XIX – початок 40-х рр. XX ст.). Івано-Франківськ : НАІР, 2015. 740 с.
74. Білавич Г., Савчук Б. Українська ментальність у творчому доробку Уласа Самчука (до 100-річчя від дня народження). *Збірник статей «Проблеми української народної педагогіки»*. Івано-Франківськ, 2005. С.132-137.
75. Білавич Г., Розман І. Підручники Костянтина Лучаковського як досвід інтегрованого вивчення української та зарубіжної літератури. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»: зб. наук. пр. Дрогобицького ДПУ ім. І.Франка*. Дрогобич, 2017. №4. С. 14-22.

76. Білавич І. В. Розвиток суспільної медичної опіки дітей та дорослих у Галичині (кінець XIX ст. – 1939 р.): автореферат дис. канд. пед. наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дрогобич, 2018. 23с.
77. Білавич І.В. Роль Українського Гігієнічного Товариства в діяльності медичного просвітництва дітей та дорослих (1929-1939 рр.). *Проблеми современного педагогического образования*. Выпуск 46.Часть VII. Ялта. 2014. С. 3-8.
78. Білавич І.В., Багрій М.А. Твори для дітей Юрія Шкрумеляка як чинник валеологічного виховання молодших школярів. *Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (29-30 березня року, м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2018. С. 38-42.
79. Білавич. Г.В., Багрій М.А. Періодизація розвитку літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 10/42. 2020. С. 87-100.
80. Білецький Д.М., Ступак Ю.Г. Українська дитяча література. Київ, 1963. 221с.
81. Білецький О. «Русалка Дністровая». Русалка Дністрова. (Фотокопія з видання 1837 р.). Київ, 1972. 186 с.
82. Білинська М.Л. Сидір Воробкевич. Київ: Музична Україна, 1982. 48 с.
83. Білоус П.Н. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. *Лекції*. Житомир: Рута, 2009. 336 с.
84. Біницька К.М. Педагогічна історіографія – сучасний стан напряму історико-педагогічних досліджень. *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць*. Хмельницький: ХГПА. 2013. Вип. 15. С. 58-62.

85. Биттер М.В., Симбирцева Н.А. Культурно-просветительская деятельность (к вопросу о содержании понятия). *Человек в мире культуры. Региональные культурологические исследования*. 2017. № 2-3. С. 226-230.
86. Блажкевич І. Спогади (30.07.1914 – 4.10.1921). *Дзвін*. № 5. С. 117-129.
87. Бобрышов С.В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания. автореф. дис. ... док. пед. наук. 13.00.01. Ставрополь, 2006. 37 с.
88. Бодак Л.Й. Педагогічні ідеї та культурно-освітня діяльність Остапа Макарушки (1867–1931 рр.): дис. канд. пед. наук. 13.00.01 / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2019. 205 с.
89. Божук В. Життя в Срібній Країні через призму життя одної людини. *Жіноча Доля*. 1939. Ч. 3. С. 3-4.
90. Божук М. Національне виховання и наша школа. *Учитель*. 1932. Ч. 2. С. 64-65.
91. Божук М. Вітайте, Карпати! : вірші та коломийки. Ужгород : Карпати, 1973. 64 с.
92. Бойко А.Т. Педагогічні погляди та освітня діяльність Костянтини Малицької (1872-1947 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2012. 20 с.
93. Боров Ю.Б. Литература и литературная теория XX в. Перспективы нового столетия. Теоретико-литературные итоги XX века: В 2 т. Т. 1: *Литературное произведение и художественный процесс*. Москва: Наука, 2003. С. 6-48.
94. Борисов И.К. Писатель-просветитель Закарпаття XIX в. Александр Духнович: автореф. дисс. ...канд. ист. наук. Ужгород, 1953. 24 с.
95. Ботушанський В.М., Ботушанський О. В. Розвиток сільської кооперації на Буковині у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. Чернівці : Зелена Буковина, 2002. 260 с.
96. Бохенська Е. Твори [Текст]. Львів: Каменяр, 2002. 146 с.

97. Будзиновський В. Як Москва нищила Україну: на підставі старих українських пісень. Відень: Видання Союзу Визволення України, 1917. 38 с.
98. Буковина: історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
99. Бурачинська Л. Материнським словом (У 40-ліття літературної праці Олени Цегельської). *Наше Життя*. 1952. Ч. 5. С. 7.
100. Буш Г.Я. Диалектика и творчество. Москва: Просвещение. 1995. 318 с.
101. Бушковская Е.А. Феномен междисциплинарности в зарубежных исследованиях. Url: sun.tsu.ru/mminfo/000063105/330/image/330-152.pdf.
102. Валеvський А.Л. Основания биографики. Киев: Наук. думка, 1993. 110 с.
103. Валентій Л.В. Освітня діяльність Лесі Українки. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. *Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108.1. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_43
104. Василь Гренджа-Донський – письменник, публіцист, громадський діяч. Методико-бібліографічні матеріали (до 110-річчя з дня народження В. Гренджі-Донського (1897-1974). Ужгород: Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека, 2007. 18с.
105. Васянович Г. Педагогічні ідеї Івана Франка (присвячується 150-річчю з дня народження Каменяра). *Педагогіка і психологія професійної освіти*: Науково-методичний журнал. 2006. № 3. С. 117-128.
106. Васянович Г. Філософсько-літературна творчість Івана Франка і сучасність. *Вибрані твори: зб. наук. праць*. Львів: СПОЛОМ, 2020. С. 54-76.
107. Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне виданє). Львів, 1908. 139 с.
108. Ваховський Л.Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. Методологічні засади педагогічного дослідження: моногр. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2003. С. 126-137.
109. Вдович С.М. Впровадження ідей гуманної педагогіки Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ століття) в сучасну університетську підготовку вчителя. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 1998. №2. С. 172-177.

110. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
111. Венгуренко, Н. Художній світ О. Кобилянської у контексті проблеми синтезу музики та живопису в 21 українській літературі. *Київська старовина*. 2003. № 4. С. 55-59.
112. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XIX століття). Львів : Світ, 1996. 448 с.
113. Верменич Я.В. Західна Україна. *Енциклопедія історії України в 5 т. Т. 3*. Київ: Наукова думка, 2005. С. 290-291.
114. Веселка: антологія української літератури : для дітей : в 3 т. Т. 1 : Твори дожовтневого періоду / гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ : Веселка, 1984. 551 с.
115. Веселка: антологія української літератури : для дітей : в 3 т. Т. 2 : Твори радянського періоду : поезія. Київ : Веселка, 1984. 503 с.
116. Веселка : антологія української літератури : для дітей : В 3 т. Т. 3 : Твори радянського періоду : проза / гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ : Веселка, 1985. 685 с.
117. Вигодованець Н. Циклічні структури «Поємати Василя Довговича [...]». *Науковий вісник Ужгородського університету Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. Вип. 26. С. 27-31.
118. Видавнича діяльність О. Барвінського [Текст] : [антологія праць з укр. історії «Руська історична бібліотека»]. *Великий переділ : незвичайна історія М. Грушевського* / С.Плохій. Київ : Критика, 2011. С. 172-178.
119. Видатні педагоги України та світу. URL: http://www.library.edu-ua.net/scientific_information_work/suhomlynskiy/
120. 20 Видатних українських педагогів. *Персоналії в історії національної педагогіки* / ред. А.М. Бойко. Полтава, 2002. 452 с.
121. Виховниця поколінь Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. Торонто: СФУЖО, 1965. 125 с.

122. Вихрущ В.О. Методологія та методика наукового дослідження. Тернопіль: ТАЙП, 2015. 243 с.
123. Вишневський В.А. Проблеми початкової освіти у творчій спадщині Спиридона Черкасенка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Крим. гуманітар. ун-т. Ялта, 2010. 20 с.
124. Вишневський О. Сучасне українське виховання. *Педагогічні нариси*. Львів: Львів. наук.-метод. ін-т освіти, 1996. 238 с.
125. Вишневський О. До питання про критерії оцінки педагогічної спадщини. На шляху реформ. Актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання. Дрогобич: Коло. 2005. С. 161-166.
126. Вишнівський Р.Й. Ідея національної школи у творчому доробку Івана Франка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2010. 20 с.
127. Вишнівський Р. До питання про актуальність педагогічних ідей І. Франка для розвитку сучасної української школи. *Молодь і ринок*. 2016. № 4. С. 62-67.
128. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника Національної академії наук України (ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України). Ф. 11. Барвінські (родинний фонд). Спр. 825/п. 67. Врецьона Григорій. Листи до Барвінського Олександра Григоровича. Львів, 1885, 1891, 1892, 11 арк.
129. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України Ф. 11. Барвінські (родинний фонд). Спр. 1975. Кравченко Уляна. Листи до О. Барвінського. 1891-1925 рр. 315 арк.
130. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 36. Головацький Янів Федорович (1814-1888) – поет і вчений, член «Руської трійці», професор української мови і літератури (1848 – 1867 рр.). Спр. 832. Пережитое и перестраданое. Записки Я. Головацького. Б. д. 16 арк.

131. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 66. Маковей Осип Степанович (1867-1925 рр.) – письменник, критик, публіцист, громадський діяч. Спр. 17. Записні книжки. 1894-1895 рр. В 2 кн. 312 арк.
132. Відомі педагоги Прикарпаття (до 1939 року) [Текст] : біографічний довідник / В. Полек [та ін] ; худож. О. Боса ; Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997 .Т. 1. 202 с.
133. Відчит пр. Ол. Левіцького при нагоді перших загальних зборів філії Руского Товариства Педагогічного в Тернополі. *Учитель*. 1896. Ч. 1. С.2-7.
134. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Пер. з англ. Н. Гончаренко та О.Гриценко. Київ: К.І.С., 2004. 552 с.
135. Вільшанецька В. Жуковецька-Вільшаецька В. Будуча жіноча виділова школа. Педагогічний нарис. *Учитель*. 1912/13. Ч.1. С.21-23; Ч.2. С.56-58; Ч.3. С. 82-85; Ч. 4. С. 115-116; Ч.5. С. 145-148; Ч.6. С.185-188; Ч.7. С.212-215; Ч.8. С.246-247; Ч.9. С. 275-277; Ч.10. С.314-318; 1913. Ч.11-12. С.347-352.
136. Возний І. Іван Гушалеви́ч, наш земляк. *Вільне життя*. 1965. 21 листопада.
137. Возняк М. Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині ХІХ століття». *Записки НТШ*. Львів. кн.2. т.88. 1909 р. С. 62-64.
138. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматами ХІХ в. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1909. Т. LXXXIX. Кн. III. С. 111–143; Т. ХС. Кн. IV. С. 33–118; Т. ХСІ. Кн. V. С. 126–150; 1910. Т. ХСІІ. Кн. I. С. 90–131; Т. ХСІV. Кн. II. С. 107–161; Т. ХСV. Кн. III. С. 83–106; Т. ХСVІІІ. Кн. VI. С. 75–146.
139. Возняк М. С. Історія української літератури. Кн. I. Львів, 1992. 693 с.
140. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с.
141. Володимир Радзикеви́ч. Пригоди Юрчика кучерявого. Авсгбург. 1948. URL: diasporiana.org.ua
142. Волошин А. Педагогіка и дидактика для учительських семінарій. Ужгород: Унію, 1923. 186 с.

143. Волошин А.І. О соціальному вихованню. Ужгород: Уніо, 1924. 52 с.
144. Волошин А. Паленка-загуба. Оповідання з життя народного на Подк[арпатській] Руси. Мукачеве, 1924. 15 с.
145. Волошин А. Народна свідомість. *Свобода*. Ужгород. 1930. № 4. 23 січня; № 5. 30 січня; № 6. 6 лютого.
146. Волошин А. І. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2002. 528 с.
147. Воробкевич Сидір. Енциклопедія українознавства – перевидання в Україні. Львів, 1993. Т.1. С.317.
148. Врецьона Г. Зоня. Безплатна вчителька: Повість нестарого педагога... для молодих і старих. Львів, 1883. 156 с. Врецьона Г. Учителі и ихъ вліяне. *Школьна часопись*. 1880. Ч. 1. С. 2.
149. Гаев Т., Гук З. Українська література XX століття (Розгорнуті конспекти лекцій). Белград, 2008. URL: www.ukrajinistika.edu.rs/....pdf.
150. Гаврош О. Коля. Сім п'єс про любов до Батьківщини [Текст]. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. 248 с.
151. Гаврушка Я. Каліцтво (з білоруської мови). *Відродження*. 1931. 15 грудня. Ч. 12. С. 9.
152. Галицько-руська бібліографія XIX ст. І.О. Левицького: принципи укладання. *Іван Омелянович Левицький: збірник наукових праць*. НАН України ЛНБ ім. В. Стефаника. Львів, 2002. С. 26-35.
153. Галів М. Український історико-педагогічний наратив (середина XIX – кінець XX ст.): епістемологічні засади : монографія. Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2018. 614 с.
154. Галич О. А. Методологія літературознавства. URL: litmisto.org.ua/?p=25551.
155. Галущинський М. Освітні завдання. Заграва. 1923. Чис. 1. С. 8-11.
156. Галущинський М. Позашкільна освіта : (народини, освітні установи, організаційні форми, мета). Львів, 1927. 47 с.
157. Гарасевич А. Молоде Закарпаття. *Напередодні*. 1938. Ч. 5. С. 4.

158. Гдакович М.С. Літературно-мистецькі часописи Північної Буковини. *Українська періодика: історія і сучасність* / Доповіді та повідомлення п'ятої Всеукраїнської наук.- теорет. конф. Львів, 1999. С. 126-141.
159. Гдакович М.С. Літературні періодичні видання 20 – 30-х років ХХ століття на західноукраїнських землях у суспільно-політичному і духовному контексті доби. Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.08. Ін-т журн-ки Київ. нац. у-ту ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. 21 с.
160. Герасимович І. Рецензія на працю І. Филипчака «Учительська семінарія в Самборі». *Рідна школа*. 1939. Ч. 6-7. С. 345.
161. Герцюк Д. Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): дис...канд. пед. наук. 13.00.01. Львів, 1995. 255 с.
162. Гетьман В. Освітня діяльність і педагогічні погляди Степана Каваліва : монографія. Дрогобич : Вид-во ДДПУ, 2006. 86 с.
163. Гімн України – символ національної і державної величі. URL: http://svatovo.ws/s/hymn_2.html
164. Гнатишак М. Від галицько-руської до всеукраїнської культури. *Календар для всіх на 1937 р.* Львів, 1936. С. 108-109.
165. Гнатишак М. Зореслав. *Дзвони*. 1936. №4. С. 163-164.
166. Гнідан О.Д. (ред.) Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. Книга 1. Підручник.: у 2 кн. Київ: Либідь, 2005. Кн. 1. 624 с.
167. Гнізділова О.А. Педагогічні ідеї та громадсько-просвітницька діяльність В.Г. Короленка: афтореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2004. 20 с.
168. Головій О. Формування біографічного методу в українському літературознавстві ХІХ ст. *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки: Філологічні науки. Літературознавство*. 2015. № 9. С.33-39.
169. Голубець М. Народному учительству. *Прапор* (Коломия). 1909. Ч. 4. 5 лютого.

170. Голубець М. Життєвий шлях Б. Лепкого. Богдан Лепкий, 1872-1941 : зб. у пошану пам'яті поета. Краків ; Львів : Укр. вид-во, 1943. 90 с.
171. Голубнича Л. О. Джерела педагогічної історіографії. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2012. Вип. 32. С. 33-46.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_ttmniv_2012_32_6
172. Голубович И.В. Биография: силуэт на фоне Humanities (Методология анализа биографии в социогуманитарном знании). Одесса: СПД Фридман, 2007. 294 с.
173. Голяк В. О. Омелян Партицький – наш визначний краєнин [Текст]. *Новий час*. 1995. 1 лютого.
174. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992. 297 с.
175. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
176. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
177. Гончарук П. Історія України з найдавніших часів до початку XX століття. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 528 с.
178. Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження. Трускавець: Франкова Криниця, 1998. 127 с.
179. Горальський А. Теорія творчості. Харків: Освіта, 2002. 124 с.
180. Гординський. С. Комплекс оселедця. *Ми*. 1935. № 4. С. 155.
181. Гординський С. Сучасна закарпатська поезія. *Сьогочасне й минуле*. 1939. №2. С. 23-32.
182. Горецька О. Відображення стану шкільництва і становищі вчителя в літературних творах жінок-педагогів Західної України. *Обрії*. 2012. № 2. С.7-9.
183. Горецька О. Виховні аспекти літературної творчості Володимири Жуковецької. *Вісник Прикарпат. нац. ун-ту*. Серія: Педагогіка. 2013. Вип. XLVIII. С. 73-77.

184. Горський В. Просвітництво. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
185. Граматика Арсенія Коцака / підготув. Й. Дзендзелівський, З. Генудель. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Пряшів. 1990. Т.15. Ч.2.
186. Гр. Вр. [Григорій Врецьона] Зоня. Безплатна учителька. Львів : Накладом редакції «Школьной Часописи», 1883. 80 с.
187. Григоришин С. В. Мова і мислення у трансцендентальній феноменології. Ніжин: Вид-во Ніжин. ун-ту, 2012. 189 с.
188. Гриневичева К. Оборона. *Жіноча доля*. 1929. № 1. С. 11-12.
189. Гриневичева К. Непоборні: Повісті, оповідання, новели / [упоряд., автор статті і приміток Ф. П. Погребенник]. Львів : Каменяр, 2004. 397 с.
190. Грицай О. З нашої творчости на Підкарпатській Україні. *Український прапор*. 1928. Ч.6. С.2-3.
191. Грицай О. Володарка слова. *Орлик: місячник культури і суспільного життя*. 1948. Ч. 3. Березень. С. 7.
192. Грицюта Н. Н. Проза Т. Шевченко в контексте развития европейского романа воспитания: автореф. дис. на соискание научного степени канд. филол. наук. Київ, 1993. 22 с.
193. Громкова М.Т. Синергетические подходы в современном образовании. Синергетическая парадигма. *Синергетика образования*. Москва: Прогресс-Традиция, 2007. С. 281-292.
194. Гром'як Р.Т. Ще раз про структуру і статус методології. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2008. № 8. С. 13-16.
195. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 4. Кн. 1 / упоряд. О. М. Таланчук. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
196. Гук З.В. Семантика «другого тіла» як ключовий аспект побожного роману М. Павича. *Молодий вчений*. 2017. № 2. С. 375-379.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_2_89

197. Гузар З. Повість І. Филипчака «За вчительським хлібом»: спрямованість у майбутнє. *Література галицького Підгір'я кінця XIX – початку XX ст. і процес національного відродження* : міжнар. наук.-практ. конф. 17 лют. 2011 р. : зб. ст. Самбір; Дрогобич, 2011. С. 14-18.
198. Гундорова Т.І. Реалізм і неоромантизм в українській літературі початку XX ст. (теоретико-методологічний аспект). Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст. Київ, 1991. С. 166-192.
199. Гупало С. Невідомий Улас Самчук : [дослідження невідомих фактів з життя відомого письменника, журналіста]. *Дзеркало тижня*. 2006.13-19 трав. (№ 18). С. 12.
200. Гупан Н.М. Розвиток історії педагогіки в Україні (Історіографічний аспект). автореф. дис. ...док. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 38 с.
201. Гурко М. З пожовтілих листочків. *Відродження*. 1931. 15 листопада. Ч.11. С.2.
202. Гурко М. Ідіть до нас. *Відродження*. 1932. лютий. Ч. 2. С. 19.
203. Гусар Ю. С.. Видатна подруга видатної письменниці: [Про Софію Окуневську-Морачевську]. *Буковинське віче*. 2010. 7 травня (№ 33). С. 3.
204. Гушалевич Іван (1823-1903). *Енциклопедія українознавства* / Під ред. В. Кубійовича. Львів, 1993. Т. 2. С. 430.
205. Гушалевич І. Подгоряне: мельодрама: въ 3 дѣйствіяхъ / написанная И. Н. Гушалевичемъ. Львовъ: изъ типографіи Ставропигійскаго Института, подъ управленіемъ Стефана Гучковскаго; Коломыя: накладомъ О. А. Маркова и М. И. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1879. 43 с. (Библиотека новыхъ драматическихъ сочиненій; № 3).
206. Гушак Ж.М. Гуманістичні ідеї у педагогічній спадщині І.Я. Франка: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич, 2011. 20 с.
207. Гренджа-Донський В.С. Зібрання творів: В 12-ти Т. / зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Карпатський Союз. Т. 3 Тв. для дітей і молоді. Поезії. 677 с.

208. Гренджа-Донський В.С. Зібрання творів: В 12-ти Т. / зібр. і впорядк. З. Гренджа-Донська. Вашингтон: Карпатський Союз. Т. 9. Публіцистика. 502с.
209. Гренджа-Донський В.С. Зібрання творів: В 12-ти Т. / зібр. і впорядк. З. Гренджа-Донська. Вашингтон: Карпатський Союз. Т. 12. Додаткові твори. Поезія; поезія для дітей; проза, публіцистика, спогади, доповіді. Література про творчість і життя поета. Бібліографія. Додатки. 562 с.
210. Грушевський М. [рецензія] Памятники древне-русской церковно-учительной литературы, вип. I., содержащий поучения Луки Жидяты, Феодосия Вел. и Кирилла Туровск. изд. Журнала Странникъ, под ред. проф. А. И. Пономарева, Спб., 1894, стор. V + 198. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1895. Т.VI. Кн. II. Бібліографія. С. 2-5.
211. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894). К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1997. 261 с.
212. Данкевич Л. Слово казане преч[естним] Лукою Данкевичем к народу при заведенію Ради окружной в Стриї р. 1848. *Лірвак з-над Сяну : перемиські друки середини XIX століття* / упоряд. Володимир Пилипович. Перемишль, 2001. С. 392.
213. Данкевич Л. Восклик радостный галицких русинів при восході на престол Галицько-Львівської митрополії Его Високо-Преосвященства Кир Григорія барона Яхимовича. *Зоря Галицькая яко альбум на год 1860*. Львів. С. XII–XIV.
214. Данкевич Л. Гуси. *Галичанин*: Литературный сборник, издаваемый Яковом Федоровичем Головацким и Богданом Андреевичем Дедицким. Кн. 1, вып. 1. Львов, 1862. С. 13–14.
215. Данкевич Л. Шатана жада. *Вінок русинам на обжинки*. Ч. 2. Відень, 1847. С. 55.
216. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. *Український біографічний словник: історія і проблематика створення*. Матер. наук.-практич. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). Львів, 1997. С. 40–47.

217. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наук. думка, 1969. 558 с.
218. Демочко К.М. Музична Буковина: Сторінки історії. Київ: Муз. Україна, 1990. 136 с.
219. **Державний архів Волинської області**
- Ф.1 Волинське воєводське управління м. Луцьк. Спр. 73. Відомості про внутрішню національну політику Польщі за 1937 р., 23 арк.
220. Ф.1 Волинське воєводське управління м. Луцьк. Спр. 3509. Копії статей органу ОУН «Розбудова нації», 1932-1933 рр., 16 арк.
221. Фонд. 36 Луцьке повітове староство. Спр. 359. Отчеты о деятельности кружков Союза сельской молодежи, регистрационные листы кружков и списки членов Союза, арк. 77.
222. Ф. 454 Кураторіум Волинського шкільного округу. Спр. 654. Статистичні дані про початкові, семирічні школи Рівненського повіту за 1936 р., 16 арк.
223. Ф. 454 Кураторіум Волинського шкільного округу. Спр. 655. Статистичні дані про початкові і семирічні школи, національний склад учнів Сарненського повіту за 1936 р., 26 арк.
224. **Державний архів Закарпатської області**
- Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр. Спр. 156. Листування з Міністерством освіти Чехословаччини і Ужгородським шкільним інспектором про побудову початкової школи та викладання руською мовою в Стрийській школі, 132 арк.
225. Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр. Спр. 893. Навчальні плани шкіл Підкарпатської Русі, 74 арк.
226. Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр. Спр. 936. Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про процент відвідування учнями шкіл, 153 арк.
227. Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр. Спр. 1382. Списки початкових шкіл Підкарпатської Русі та статистичні дані

- про мову навчання, кількість вчителів та інше в цих школах перед включенням Підкарпатської Русі до Чехословаччини, 36 арк.
228. Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр. Спр.7112. Списки підручників, які вживалися для навчання в школах, 53 арк.
229. **Державний архів Івано-Франківської області**
- Ф. 2сч Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. Спр.19. Інформація про I З'їзд старших пластунів Станіславівської округи, 1-2 серпня 1924 р., 240 арк.
230. **Державний архів Рівненської області**
- Ф.33 Прокуратура Рівненського окружного суду. Спр. 70. Інформація і рапорти Волинського воєводського управління про діяльність політичних партій, 25.07. 1934 р. 23.12. 1935 р., 238 арк.
231. **Державний архів Тернопільської області**
- Ф. 131 Кременецький ліцей. Спр. 378. Навчальні програми з польської мови для учнів Кременецької семінарії на 1931 р., 69 арк.
232. Ф. 194 Тернопільська повітова шкільна рада. Спр. 8. Навчальна програма семикласної початкової школи і протокол конференції вчителів, 15 арк.
233. Ф. 417 Приватна жіноча учительська семінарія в Тернополі. Спр. 9. Протокол складання іспитів на атестат зрілості, 78 арк.
234. **Державний архів Чернівецької області**
- Ф. 3 Буковинська крайова управа. Спр.1437. Справа про реєстрацію культурно-освітніх товариств у громадах Буковини, 1894-1900, 34 арк.
235. Ф. 3 Буковинська крайова управа. Спр. 6829. Статути культурно-освітніх товариств, які діяли у буковинських громадах, 1896 р., 21 арк.
236. Ф.12 Секретаріат внутрішніх справ на Буковині. Спр.22. Справа про нагляд за діяльністю культурно-просвітнього Товариства православних русинок», 1908-1912, 23 арк.

237. Ф.118 Чернівецький повітовий трибунал. Спр. 4304. Справа про нагляд за діяльністю культурно-освітніх товариств у громадах Чернівецького повіту, 1927-1929, 2 арк.
238. Дерій В. Легендарна Іванна Блажкевич (До 120-річчя з дня народження письменниці). *Вільне життя*. 2006. 21 жовт.
239. Джаман Т.В. Розвиток народної освіти на Волині (XVIII – XIX ст.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 1999. 19 с.
240. Дзерович Ю. Праця І. Филипчака «За вчительським хлібом». *Дзвони : Літературно-науковий вістник*. 1932. Ч. 1. С. 750-753.
241. Дзеверін О. Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка. *Пед. статті і висловлювання* / Упоряд. О. Г. Дзеверін. Київ, 1960. 299 с.
242. Дзюбишина-Мельник Н. Твори Лесі Українки для дітей. *Наук. вісн. Волин. держ. ун-те ім. Лесі Українки. Філологічні науки*. Луцьк, 1999. № 10. С. 34-37.
243. Детская литература / под. ред. Зубаревой. 3-е изд. Москва, 1989. 399 с.
244. Дитяча українська література. Хрестоматія [Текст] : посіб. для студ. факульт. педагогіки і ... Цікавинки року [Текст] / Т. Савчинська-Латик. *Дзвін*. 2006. №9. С. 158-159.
245. Дитяча література. Хрестоматія для читання в 1, 2 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач Стус Т. В., Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 160 с.
246. Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века). Москва: Самоотека, 2008. 528 с.
247. Для найкращих і найсильніших аматорських гурткі. *Наш Прапор*. 1936. Ч. 34 (23 березня). С. 6.
248. Дічек Н.П. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. 2001. № 4. С. 15-19.

249. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енцикл. словник: 270 біо-бібліографій / Павленко Г. В. ; Закарпатське обл. т-во охорони пам'яток історії та культури; Ужгородська спілка чеської культури ім. Я. А. Коменського. 2-е вид., доп і перероб. Ужгород, 1999. 196 с.
250. «Для України вірно жиймо»: твори; упоряд і приміт. В. Левицького. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2009. 783 с.
251. Днепров Э. Д. Становление и развитие отечественной истории педагогики: основные этапы и тенденции. *Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр.* / под ред. Э. Д. Днепров, О. Е. Кошелевой. Москва, 1989. С. 4-22.
252. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ - початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
253. Доброльожа Г. Моральний аспект виховання школярів на основі казок Івана Франка та семантики народних фразеологізмів. *Гуманітарні науки: науково-практичний журнал*. 2007. № 2. С. 56-60.
254. Довбищенко М. В. Політичні ідеї галицьких ідеологів національного відродження. Історія української політичної думки: навч. посіб. / М.І.Обушний, Т. С. Воропаєва, І. М. Грабовська та ін.; за заг. ред. М.І.Обушного. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 479 с.
255. Домбровська Є. Богдан Заклинський і учительський видавничий процес у Галичині 20-30-х рр. ХХ ст. (із матеріалів родинного архівного фонду Заклинських у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України). *Зап. Львів. наук. б-ки ім. В.Стефаника*. 2008. Вип. 1. С. 184-198.
256. Домбровська Марія. Мати-страдниця. Організація українок Канади. Вінніпег, 1945. 30 с.
257. До наших установ. *Народне здоров'я*. 1937. Ч. 3. С. 18.
258. Дончик В. Історія української літератури. ХХ століття. У 2 кн. 1-90 Кн. 1.: 1910-1930-ті роки: Навч. Посібник. Либідь, 1993. 784 с.

259. Дороцька М. В вечірню годину. *Жіноча доля*. 1926. № 12. С. 6-7.
260. Дорошенко В. Катря Гриневичева. *Гриневич Я. Катря Гриневичева: Біографічний нарис*. Торонто, 1968. С. 56-76.
261. Дуда І., Мельничук Б., Пиндус Б., Щербак Л. Устиянович Корнило Миколайович. *Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3 : П -Я. С. 500.*
262. Дудич В. Лиха доля. *Діло*. 1911. 12 серпня.
263. Духнович А. Народная педагогика в пользу учителей сельских. Львів, 1857. 92 с.
264. Духнович Александер. Я – русин : твори / А. Духнович ; упоряд. І. Ю. Петровцій. Ужгород, 2010 (ПП Повч Р. М.). 228 с.
265. Духнович О. Твори : в 4-х т. Т. 1. / упоряд. О. Рудловчак, В. Микитась. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. 791 с.
266. Духнович О. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття «Сходинки у безсмертя: життєвий і творчий шлях Олександра Духновича» (5-16), підготовка текстів та примітки Д. М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. 568 с.
267. Духнович О. З наукової спадщини будителя. З нагоди 200-ліття від дня народження О. Духновича / уклад Д. Данилюк. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003. 104 с.
268. Духнович О. «Подкарпатські русини». URL: rusyns-library.org/podkarpatskii-rusiny-a-duxnovich/
269. Духнович О. «Я русин был, есьм и буду». URL: <https://www.ruwega.com/.../a1851-ja-rusin-by-l-jesm-i-budu/>
270. Дучимінська О. Весняні дні. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1327. Арк. 1-56.
271. Дучимінська О. Сумний Христос / [упоряд. та автор післямови Р.Д.Горак]. Львів : Каменяр, 1992. 238 с.

272. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2013.
273. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
274. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. Т. 1-3. Київ, 1994, 1995. 1230 с.
275. Євтух М. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) : дис. ... д-ра пед. наук у формі наук. доп. 13.00.01. Київ, 1996. 70 с.
276. Єсельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. Мельбурн, 1994. 125 с.
277. Єсельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття. Київ: КІС, 2010. 272 с.
278. Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 685с.
279. Жаргалон Л., Атаманчукова А. Феноменологический метод исследования. URL: <https://docplayer.ru/47637297-Fenomenologicheskiiy-metod-issledovaniya-atamanchukova-a-v-zhargalo>
280. Жаткович Ю. Записки етнографічні з Угорської Руси. *Етнографічний збірник*. Львів, 1896. Т. 2. С. 1-38.
281. Жаркова Р.Є. Образ педагога у художній літературі: стереотипи сприйняття. *Матер. звітних наук. конф. факультету пед. освіти*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 33-36.
282. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). 2-е вид., доп. Київ: Основні цінності, 2000. 168 с.
283. Жигун С. Соціальний реалізм в українській літературі XX ст. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2010. № 2. 2017. С. 34-40.
284. Жінки в державному будівництві Карпатської України [перша замітка]. *Жінка*. 1939. Ч. 1/2. С. 15.
285. Жінки в державному будівництві Карпатської України [друга замітка]. *Жінка*. 1939. Ч. 3. С. 2.

286. Жуковецька В. Служи Україні: оповідання та казки: для молодшого шкільного віку / упоряд. та автор передмови С. Кухта. Київ: Веселка, 1994. 46 с.
287. Журба Г. В ясний день. *Жіноча доля*. 1934. № 5. С. 5-6.
288. Заболоцька Л.А. Педагогічні погляди та освітня діяльність Олександра Павловича (1819-1900 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Рівн. держ. гуманітар. ун-т. Рівне, 2011. 20 с.
289. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. 2-ге вид., випр. Київ: Факт, 2007. 638 с.
290. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919-1939 роки). Івано-Франківськ: Плай, 1998. 167 с.
291. Завгородня Т.К. Персоналістичний напрям у дослідженні історії педагогічної думки Галичини. Історико-педагогічні дослідження: Регіональний вимір. *Вісник Луганського нац. пед. у-ту ім. Т.Шевченка: Педагогічні науки*. 2006. Листопад № 19. Ч. II. С. 5-11.
292. Завгородня Теорія і практика навчання в Галичині (1919 - 1939 роки): Монографія. 2007. 392 с.
293. Завгородня Т. К. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття [Текст] : навч. посіб. для студ. ВНЗ / ред. Т. К. Завгородня ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Плай, 2008. 477 с.
294. Завгородня Т., Лемко Г. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.): монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2011. 212 с.
295. Завгородня Т., Стражнікова І. Дослідження персоналій Західної України 1920-х років та їх внесок у розвиток української педагогіки. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. № 2. С. 36 –39.
296. Загвязинский В.И. Теория обучения. Современная интерпретация: учеб пособ. Москва: Академия, 2011. 192 с.

297. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). Київ : КНЕУ, 2006. 368 с.
298. Зайцева А.В. Поетичний світ Олени Пчілки. *Література в контексті культури*. 2013. Вип. 23(1). С. 43-47.
299. Зайченко И.В. Развитие педагогической мысли в прогрессивной журналистике Украины второй половины XIX ст.: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Київ, 1988. 182 с.
300. Зайченко І.В. Історія педагогіки: навч. посіб. у 2 кн. Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні: Київ. Вид. дім «Слово», 2010. 1032 с.
301. Заїка Т.П. Дискурс неоромантизму в літературному процесі України кінця XIX – початку XX ст. *Гілея*. К. : Вид-во «Гілея», 2013. Вип. 74 (№ 7). С.300-303.
302. Закирова А. Теоретические основы педагогической герменевтики. Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 2001. 152 с.
303. Заклик до селян. *Відродження*. 1931. 15 вересня. Ч.9.С.3.
304. Заклинський Б. Діточа книжка. *Учитель*. 1926. Ч. 4-6. С. 90-101.
305. Заклинський Б. Що треба знати кожному українцеві. *Українські вчителі в літературі*. Відень, 1916. 42с.
306. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39, ст.380. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19.
307. Засенко О. Осип Маковей. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1968. 98 с.
- 307а. За Україну, за її волю. Літературно-мистецький альманах. За ред. Г.Білавич. 2014.
308. Захлюпана Н. Іван Франко про реформування школи і сучасність. *Педагогічна думка*. 2006. №4. С. 24-27.
309. Заярнюк А. Надання «презенти» на парафію у другій половині XIX ст.: соціальні та дискурсивні практики. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 448–464.
310. Заячківська Н. Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою «Мій Ізмарагд»). *Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали*

- Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. Т. 2. С. 967-977.
311. З великого часу. Воєнний літературно-науковий збірник. Львів, 1916. 209с.
312. Звідомлення з діяльності Українського Педагогічного Товариства за час від 1 вересня 1922 до 31 серпня 1923. Львів. 17 с.
313. Звідомлення з діяльності Краєвого товариства господарського «Сільський господар» у Львові за час від 24 листопада 1924 до 30 листопада 1927 р. Львів: Сільський господар. 1927. 86 с.
314. Звідомлення з діяльності Українського Педагогічного Товариства за час від 1 вересня 1923 до 31 серпня 1924. Львів, 1924. 8 с.
315. Звіт з діяльності Головної Ради Українського Протиалк. Т-ва «Відродження» за час від 1 квітня 1929 р. до 31 грудня 1930 р. *Відродження*. 1931. Ч. 3. С. 4-16.
316. Звіт з діяльності Головної Ради Українського Протиалк. Т-ва «Відродження» за час від 26 квітня 1931 р. до 14 березня 1932 р. *Відродження*. 1932. Ч. 3. С. 34-38.
317. Звіт з діяльності Головної Ради Українського Протиалк. Т-ва «Відродження» за час від 14 березня 1932 р. до 25 березня 1933 р. *Відродження*. 1933. Ч. 3. С. 33-39.
318. Звіт з діяльності Головної Ради Українського Протиалкогального Т-ва «Відродження» за час від 19 листопада 1933 р. до 28 лютого 1935 р. *Відродження*. 1935. Ч. 3. С. 34-42.
319. Звіт з діяльності Головної Ради Українського Протиалкогального Т-ва «Відродження» за час від 1 березня 1935 р. до 31 березня 1936 р. *Відродження*. 1936. Ч. 3-4. С. 38-51.
320. Звіт з діяльності Головної Ради Українського Протиалкогального Т-ва «Відродження» за час від 1 квітня 1937 р. до 31 березня 1938 р. *Відродження*. 1938. Ч. 4-5. С. 54-70.

321. Звіт з діяльності Головного Виділу Товариства «Просвіта» за час від 1 січня до 31 грудня 1913 р. Львів, 1914. 32 с.
322. Звіт з діяльності Головної Ради Українського Протиалк. Т-ва «Відродження» за час від 14 березня 1932 р. до 25 березня 1933 р. *Відродження*. 1933. Ч. 3. С. 33-39.
323. З життя жіноцтва Карпатської України. *Жінка*. 1939. Ч. 4. С. 4.
324. Зенкин С. «Поколение»: опыт деконструкции понятия. *Поколение в социокультурном контексте XX века*. Москва: Наука, 2005. С. 130-136.
325. Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Силима. Київ: Основи, 2003. 1301 с.
326. Зоря Галицька. 1849. 30 квіт. (12 травня).
327. Зоря Галицька. 1849. 26 березня (7 квітня).
328. Зубрицький М. Олександр Духнович – педагог і будитель. *Молодь і ринок*. 2011. № 4. 2011. С. 113-116.
329. Зузяк Т. Соціально-економічні та політичні чинники розвитку педагогічної освіти Західного Поділля (сер. XVIII-XIX ст.). *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Випуск 7 (I). 2015. С. 68-72.
330. І. Вагилевич. *Історія української літератури (перші десятиріччя XIX ст.)* : підручник / за ред. П. П. Хропка. Київ : Либідь, 1992. С. 475-481.
331. Іван Омелянович Левицький: Зб. наук. пр. / ред.: Л. І. Ільницька; НАН України. Львів. наук б-ка ім. В. Стефаника, Наук. т-во ім. Шевченка в Україні, Коміс. з книгознав. та бібліогр. Львів, 2002. 204 с.
332. Іванишин П. В. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти): моногр. Дрогобич: Відродження, 2005. 308 с.
333. Іванишин П. Національний імператив Івана Франка і методологічні засади освітянських реформ. *Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць* / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. Вип. 1. Дрогобич : Коло, 2003. С. 116–122.

334. Іванов В.Ф. Контент-аналіз. Методологія і методика дослідження: навч. посіб. Київ, 1994. 112 с.
335. Іванова Л. Леся Українка і діти. *Початкова школа*. 1971. № 10. С. 51-55.
336. І.К. [Іван Колос] Розмова з поетом. *Пробосм*. 1934. Ч.6. С. 82-85.
337. І. Франко й франкіяна на Заході. Статті й матеріяли (з приводу століття народин 1856–1956) / За ред. Яр. Рудницького. Українська Вільна Академія Наук. Збірник Заходознавства. Т. IV (2). Вінніпег, 1957. 231 с.
338. Іван Франко в школі. Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДІП УРСР, присвяченого 100-річчю з дня народження І. Я. Франка. Дрогобич, 1957. 188 с.
339. Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання / [Упоряд. О. Г. Дзеверін]. Київ : Рад. школа, 1960. 299 с.
340. Іван Франко. Бібліографічний показчик, 1956-1984 / уклад. М.О.Мороз. Київ: Наук. думка, 1987. 520 с.
341. Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. Вип. 1. Дрогобич : Коло, 2003. 260 с.
342. Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / Ред. кол.: Л. Гулевич (гол. ред.), Є. Пшеничний, З. Гузар та ін. Вип. 2. Дрогобич : Коло, 2009. 257 с.
343. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів, 1995. 317 с.
344. Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» з темінаром на переступний 1916. Львів, 1915. 190 с.
345. Історія педагогіки України в особах / В. Мосіяшенко, О. Курок, Л. Задорожна. Суми: ВТД «Університетська книга, 2005. 266 с.
346. Історія української літератури в 2 т. Київ: Наук. думка, 1959. Т. 2. 879 с.
347. Історія української літератури (Перші десятиріччя ХІХ століття) / П.П.Хропко, О.Д. Гнідан, П.І. Орлик та ін. Київ: Либідь, 1992. 512 с.

348. Історія української літератури ХХ ст. / за ред. В.Г. Дончика. Київ: Либідь, 1993. 789 с.
349. Історія української літератури ХІХ століття : у 3 кн. : навч. посіб. / за ред. М. Т. Яценка. Кн. 1: Перші десятиріччя ХІХ ст. Київ : Либідь. 1995. 368 с.
350. Історія української літератури ХІХ століття : у 3 кн. : навч. посіб. / за ред. М. Т. Яценка. Кн. 2 : 40-ві - 60-ті роки ХІХ ст. Київ : Либідь. 1996. 381 с.
351. Історія української літератури ХІХ століття : у 3 кн. : навч. посіб. / за ред. М. Т. Яценка. Кн. 3: 70-90-ті роки ХІХ ст. Київ: Либідь. 1997. 429 с.
352. Історія педагогіки / за ред. М. Гриценка. Київ: Вища школа, 1973. 447 с.
353. Каган М.С. Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории. *Синергетическая парадигма. Синергетика образования*. Москва: Прогресс-Традиция, 2007. С. 212-245.
354. Казкова Франкіана у фондах бібліотеки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: бібліогр. покажч. / упоряд.: О.М. Груб'як та ін. ДДПУ ім. І. Франка. Дрогобич, 2013. 132 с.
355. Календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1927. Львів: Просвіта, 1926. 216 с.
356. Калюжний А.А. Психологія формування іміджу вчителя. Маріуполь : ВЛАДОС, 2004. 222 с.
357. Камен К. Небезпечний в'язень. Сценічна картина в 1 дії / переклав з болгарської мови А. Лотоцький. Львів : Світ дитини, 1939. 16 с.
358. Карбулицький І. Літній спомин. *Буковина*. 1901. Ч. 49-50.
359. Карбулицький І. Рідний батько. *Буковина*: Додаток. 1901. Ч. 152.
360. Карбулицький І. З дневника молодого вчителя. *Буковина*. 1903. Ч. 4. С. 1-2.
361. Карбулицький І.І. Розвій народного шкільництва на Буковині. Вашківці: Руська Рада, 1905. 148 с.
362. Кармазіна М. Леся Українка. Київ: Альтернативи, 2003. 416 с.
363. Карманський П. Українська богема : З нагоди тридцятиліття Молодої Музи. Львів : Краса і сила, 1936. С. 43.

364. Каськів О.Й. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Б. Заклинського. Івано-Франківськ: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.0.01 / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 1998. 16 с
365. Катола О. Школа для життя, а не життя для школи: Педагогічні погляди Івана Франка (за матеріалами галицьких періодичних видань). *Зб. праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів: НДЦП, 2007. Вип. 15. С. 82-87.
366. Катря Гриневичева. Коло життя. *Краківські вісті*. 1941. 9 березня.
367. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. Галицькі просвітницькі діячі, письменники, вчені вихідці із священицьких родин. Чернівці: Вид-во Прут, 1994. 196 с.
368. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. Історія української літератури і культури в персоналіях (XVIII – XXI ст.): Антологія одного листа. Т. 8. Львів – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 540 с.
369. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. Історія української літератури і культури в персоналіях (XVIII – XXI ст.): Антологія одного листа. Т. 9. Львів – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 512 с.
370. Квасницький Г. Провісник. *Діло*. 1911. Ч. 21. С. 7.
371. Квіт С. Основи герменевтики. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2013. 192с.
372. Кемінь В. Розвиток освіти й педагогічної думки українців у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1918-1996 рр.). Київ: Тов. Міжн. Фін. агенція, 1997. 234 с.
373. «Керниця трьох мудреців з Востока». *Просвітні листки*. Ч. І. Львів, 1907. С. 34-59.
374. Кирста Н.Р. Методика використання поетичної спадщини Марії Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Одеса, 1997. 22 с.
375. Киселиця О. Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Івана Дошівника (1886-1973 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Хмельницький, 2012. 20 с.

376. Кисілевська О. Як вести жіночі й дівочі гуртки по селах / Олена Кисілевська. *Жіноча Доля*. 1926. листопад. Ч.11. С.13-14.
377. Кисілевська О. Як вести працю в жіночих гуртках. Коломия: Жіноча Доля, 1927. 16 с.
378. Кисілевська О. Самовиховання. *Наша Книга. Альманах «Жіночої Долі» на рік 1929*. Коломия, 1928. С. 152-166.
379. Кисілевська О. Нове життя кличе. *Жіноча Доля*. 1930. Ч.1-2. 5 і 12 січня.
380. Кисілевська О. На цвинтарі в Рахові (На Підкарпатті). *Жіноча Доля*. 1938. Ч. 24. С. 6-7.
381. Кисілевська О. З недавньої гостини на Підкарпатті. *Жіноча Доля*. 1938. Ч.21. С. 5-6.
382. Кіліченко Л.М., Лещенко П.Я., Проценко І.М. Українська дитяча література. К.: Вища школа, 1979. 334 с.
383. Кіцера О., Кіцера О., Кіцера Н. Софія Атанасівна Окуневська-Морачевська – перша жінка Буковини і Галичини. *Жіночий лікар*. 2011. №1. С.48-49.
384. Кляп М.. Педагогічна діяльність А. Волошина в 20 – 30-х роках ХХ ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ужгород, 1997. 167 с.
385. Князева Е.Н. Трансдисциплінарні когнітивні стратегії в науке будущего. *Вызов познанию: Стратегии развития науки в современном мире*. Москва: Наука, 2004. С. 29-48.
386. Кобилянська О.Ю. Твори: в 5-ти т. Т.5: Листи / упоряд. Ф. Погребенник. Київ : Держлітвидав, 1963. 767 с.
387. Кобилянська О.Ю. Слово зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади / упоряд. Ф. Погребенник. Київ : Дніпро, 1982. 359 с.
388. Кобилянська О.Ю. Царівна. Твори: в 2-х т. Т. 1: упоряд. Ф. Погребенник. Київ : Дніпро, 1988. С. 23-308.
389. Кобилянська О.Ю. До світа: Новели і нариси. Львів : [Б.в.], 1905. 180 с.
390. Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. Вид-во худож. л-ри, 1958. 417с.

- 391.Кобринська Н. Автобіографія. Вибрані твори / упоряд. І.О. Денисюка і К.А. Кріль. Київ: Дніпро, 1980. С. 315–323.
- 392.Кобринська, Н. І. Вибрані оповідання. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1954. 214 с.
- 393.Кобринська, Н. І. Дух часу : оповідання, повість. Львів : Каменяр, 1990. 352 с.
- 394.Кобринська Н. Вибрані твори. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2018. 460с.
- 395.Ковалець Л. Федьковичезнавчі мемуари: типологія та особливості авторських позицій. *Слово і час*. 2008. № 4. С. 72-87.
- 396.Ковалець Л. Юрій Федькович як правозаступник селян у сервітутному процесі : [до 175-літнього ювілею письменника і громадсько-культурного діяча]. *Київська старовина*. 2009. № 3. С. 150-158.
- 397.Ковалець, Л. Із федьковичезнавчих студій Осипа Маковея : [до 175-ліття від дня народження поета]. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 7. С. 43-44.
- 398.Ковалів С. Твори / упоряд. В. М. Лесина та С. І. Дігтяра. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. 203 с.
- 399.Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини) / упоряд. М. Івасенко. Львів : Кобзар, 2003. 191 с.
- 400.Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). Борислав, 2009. 183 с.
- 401.Коваль С. Великий син великого народу [Текст]. *Новий час*. 1995. 15 лютого.
- 402.Коваль Н.Ф. Общественно-педагогические взгляды Александра Духновича: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1971. 22 с.
403. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. М.: Наука, 2003. 486 с.
- 404.Когут З. Російський центрзм і українська автономія. Київ, 1996. 312 с.

405. Козак М. Оцінки творчості поетів Закарпаття 20-40- років XX ст. у західноукраїнській періодиці. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2015. Ч. 20. С. 212-125.
406. Козлик І. Спадкоємність у літературознавстві: механізми реалізації та значення. *Питання літературознавства*. 2015. Вип. 91. С. 137-150.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2015_91_13
407. Колесник І.О. Постать вчителя в освітньому просторі другої половини XIX – початку XX століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. «Психологія і педагогіка»*. 2014. Вип. 30. С. 72-75.
408. Кондратюк О.П. Розвиток школи і освіти на Тернопільщині (1900-1957): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ: НДІ Педагогіки, 1958. 19 с.
409. Конкурс історичний. *Дзюло*. 1888. 25.05.
410. Конкурс на драматичний твір (драма, комедія), зміст якого – шкідливість вживання алкоголю та корисності протиалкогольної боротьби. *Відродження*. 1931. 1 липня. Ч.6-8. С. 14.
411. Коновальчук В.І. Використання біографічного методу для дослідження проблеми творчої реалізації особистості. *Вісник ін-ту розвитку дитини*. Вип.24. Сер.: *Філософія, педагогіка, психологія: зб. наукових праць*. Київ, 2012. С. 158-164.
412. Корнієнко О.М. Національні цінності особистості: сутність та особливості формування: автореф. дис. ... канд. філософ. наук. 09.00.09. Київ, 1998. 20с.
413. Корсак І. Ф. Тиха правда Модеста Левицького: повість-есеї. Київ : Ярославів Вал, 2009. 168 с.
414. Косило Х.М. Педагогічні ідеї та громадсько-освітня діяльність Григорія Врецьони: дис. ...канд. пед. наук / Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2017. 261 с.
415. Костюк В. М. Розтоптаний чоботом окупанта. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2012. № 2. С. 303-316.

416. Костюк Г. На магістралі історії. *Слово*. 1968. 36. 10 . С.7-29.
417. Костянтина Малицька. Твори. Упорядники: Івасюк О. М., Бузинська В. Є. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2011. 520 с.
418. Коцюба О. Співачка рідного краю: до 135-річчя Уляни Кравченко. *Вітчизна*. 1996. № 5-6. С. 119-121.
419. Кочубей Т.Д. Розвиток української педагогічної думки другої половини XVII – XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень: автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.01 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ. 2013. 44 с.
420. Корнєєва Г.В. Українська дитяча книжка Східної Галичини: історико-книгознавчий аспект (друга половина XIX ст. – 1939 р.) автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.08 / Київ. нац. у-тет культури і мистецтв. Київ, 2005. 24 с.
421. Коровіна Р.В. Виховання загальнолюдських цінностей і громадсько-просвітницькій діяльності В.Г. Короленка: афтореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка, 2011. 20 с.
422. Коломия і Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Філадельфія: Видання «Комітету коломиян», 1988. 959 с.
423. Коцак А. Граматика. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, т. 15, ч. 2. Пряшів, 1990. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/12037-naukoviy-zbirnik-ukrayinskogo-muzeyu-u-svidniku-ch-15-t-2-pershodzherela/>
424. Коцопей Г. Питання виховного ідеалу української молоді у творчій спадщині Стефана Коваліва. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. Вип. 48. С. 209–216.
425. Кравець В. Історія української школи та педагогіки. Київ, 1994. 230 с.
426. Кравченко О.О. Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819 – 1997): автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2009. 21 с.

427. Кравченко У. Спогади учительки. Коломия: З друкарні Вільгема Бравнера. Накладом «Загальної книгозбірні», 1936. 314 с.
428. Кравченко У. Ластівки. *Жіноча Доля*. 1930. Ч .29. С.1.
429. Кравченко У. Фрагмент. *Жіноча Доля*. 1930. Ч .11.С.1.
430. Кравченко Уляна. Вибрані твори. Львів : Каменярь, 1996. 459 с.
431. Кравченко У. На спомин 22 січня 1918-1919 р. *Жіноча Доля*. 1930. Ч.3. 19 січня. С.1.
432. Кравченко У. Пісня луговиків. *Жіноча Воля*. 1932. Ч.13. С.1.
433. Кревецький І. Початки преси на Україні. 1776-1850. Львів : З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1927. 26 с.
434. Кревецький І. Проби організування руських національних гвардій у Галичині 1848–1849. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 113. Львів, 1913. С. 103–104; Слово (Львів). 1866. 31 груд. (1867. 12 січ.).
435. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 3-19.
436. Крет Н. Михайло Павлик. *Гуцульщина літературна*. Косів: Писаний камінь, 2002. С. 61-63.
437. Крушинський А. На засадах національної ідеї: просвітницька діяльність і педагогічні погляди (до 135-річчя від дня народження Лесі Українки). *Вісник книжкової палати*. 2006. № 2. С. 46-49.
438. Кугай К. Б. Становлення класичної університетської освіти в Західній Україні (XVII–XIX ст.). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 13. С. 24-29
439. Кузенко О. Богдан Заклинський педагог і просвітянин. Коломия: Вік, 2000. 139 с.
440. Кузнецова Т. Аксіологія соціальних комунікацій; навч. посіб. Суми : Вид-во Сумськ. держ. ун-ту, 2012. 300 с.
441. Культурне життя в Україні. Західні землі : документи і матеріали / [упор. Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів]. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1. 715с.
442. Купчинський Р. У вірній службі / Галактіон Чіпка. *Діло*. 1933. 25 травня.

443. Куранова С. І. Дискурс-аналіз як інтегрований комунікативно-орієнтований метод у лінгвістиці. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...2.
444. Курило В., Ліщенко М., Романець О. Буковина, її минуле і сучасне. Ужгород: Карпати, 1969. 247 с.
445. Курило В.С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в XX столітті: автореф... док. пед. наук. 13.00.01 / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2000. 39 с.
446. Курляк І. Зміст освіти української середньої школи в історії галицьких класичних гімназій (1864- 1918 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 1995. 24 с.
447. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії. Тернопіль: Джура, 2006. 220 с.
448. Лаврив В.Д. Просветительная деятельность и педагогические взгляды Ю.А. Федьковича: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Львов. гос. ун-т им. Ивана Франко. Львів, 1975. 162 с.
449. Лебедева Н. А. Философская мысль русского духовенства в российском просвещении : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03 / Мурманск, 2003. 221 с.
450. Левицький М. Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах. Товариство «Просвіта» у Києві. Київ : [б.в.], 1906. 24 с.
451. Левицький М. Лікарський порадник: (епідеміологія – або наука про пошести): з малюнками. Санкт-Петербург : [Благотвор. о-во изд. общеплез. и дешевых кн.], 1913. VIII, 184 с. (Благотворительное общество изданий общеплезных и дешевых книг; № 69).
452. Левицький М. Десять заповідів здоров'я. Вінниця: Село, 1917. 10 с.
453. Левицький М. Десять заповідів матерям (як доглядати й годувати малих дітей). Вінниця: Село, 1917. 10 с.
454. Левицький М. Як писати службові папери українською мовою. Черкаси: Сіяч, 1917. 32 с.

455. Левицький М. Язык, наречие или говор? Черкаси: Сіяч, 1918. 32 с.
456. Левицький М. Порівнююча грамати́ка української мови. Відень ; Київ, 1921. 48 с.
457. Левицький М. Українська грамати́ка для самонавчання. 3-тє вид., випр. і доп. Катеринослав ; Ляйпціг; Берлін: Укр. вид-во в Катеринославі за допомогою Укр. Громад. Комітету в ЧСР, 1923. 197 с.
458. Левицький М. Теорія українського письменства. Подєбради, 1923. 34 с.
459. Левицький М. Конспект теорії мистецтва. Подєбради : [б.в.], 1923. 22 с.
460. Левицький М. Українська читанка: підручник на II ступінь курсів для дорослих. Рівне, 1930. 120 с.
461. Левицький Софрон. Письменники Прикарпаття. Життєпис. Творчі набутки.
URL: <https://sites.google.com/site/xatachytalnya1/pismenniki-prikarpatta/levickij-sofron>
462. Левківський М.В. Велика Волинь: історія освіти і культури: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. 630 с.
463. Левкович І. Нарис історії Волинської землі до 1914 року. Вінніпег, 1953. 159 с.
464. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
465. Лепкий Б. Мазепа : трилогія : II. Не вбивай ; III. Батурин : [іст. повісті]. Львів : Кооп. «Манускрипт» ; Каменяр, 1991. 488 с.
466. Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т.; упорядкув., вступ. сл. та передм. Н. Білик, Н. Гавдиди. Київ : Смолоскип, 2007-2011. Т. 1. 2007. 604 с. Т. 2. 2011. 614 с.
467. Лепкий Б. Казка мого життя. Тернопіль: Навчальна книга, 2016. 416с.
468. Лепкий Л. Маєва нічка. *Струни*. 1921. Берлін, 1992. С. 294.
469. Лесик В. Василь Стефаник. Життя і творчість. Київ: Український письменник, 1981. 150 с.
470. Лесик В.В. Введение в марксистско-ленинскую методологию литературоведения. Львов, 1984. 232 с.

471. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ: Радянська школа, 1971. 486 с.
472. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 732 с.
473. Леся Українка про освіту і виховання / І.Ф. Шиманська. Київ: Радянська школа, 1973. 112 с.
474. Леся Українка. Лісова пісня. *Зібр. тв. у 12 т.* Київ: Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 201-298.
475. Леся Українка. Новейшая общественная драма. *Зібр. тв. у 12 т.* Київ: Наукова думка, 1976. Т. 8. С. 229-252.
476. Липа Ю. Бій за українську літературу. Варшава, 1935. 134 с.
477. Ломацький М. Українське вчителство на Гуцульщині. Торонто, 1958. 72с.
478. Лозинський М. Михайло Павлик, його життя і діяльність. Відень: Видання Союзу Визволення України, 1917. 23 с.
479. Литературная энциклопедия терминов и понятий / упоряд. Николюкин А.Н. 2001. 1600 с. URL: <https://www.academia.edu>.
480. Липинський В. Листи до братів хліборобів. Писані 1919-1926 рр. Wien: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с.
481. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 530 с.
482. Лихачев Б.Т. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей. Самара, 1997. 84 с.
483. Література про життя та творчість Стежкою до світла : [100-річчю з дня народження Олександра Маркуша присвячується] / [авт.-упоряд. І.І.Губаль]. Ужгород : Закарпаття, 1995. 213 с.
484. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
485. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. Т.2. М -Я / Авт.-укл. Ю.І.Ковалів. Київ: Академія, 2007. 624 с
486. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 302 с.

487. Літературний процес 40-60-х років XIX ст. Розвиток української літератури в Західній Україні. URL: <http://www.ukrajinistika.edu.rs/preuzimanje/pdf/predavanja/Ukrajinska%20knjizvenost%20III%20%20predav>
488. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І.Коваліва, В.І. Теремка. 2-ге вид. доп. Київ: Академія, 2007. 752с .
489. Логвиненко Т. Соціально-педагогічні проблеми у науковій спадщині І.Франка. *Людинознавчі студії. Зб. наук. праць ДДПУ*. Серія: педагогіка. Дрогобич: Вимір, 2006. Вип. 13. С. 4-13.
490. Лозинський М. Михайло Павлик, його життя і діяльність. Відень: Видання Союзу Визволення України, 1917. 23 с.
491. Лука зь Р... Плачъ та потіха Рускої Матери (Коломыйка) / Лука зь Р... *Зоря галицка*. 1849. 26 марця (7 цвітня). С. 167.
492. Лука – 1865. 74 год жизни моей. *Вісник* (Відень). 1865. 30 жовтня. (11 листопада).
493. Луцик Д., Логвиненко Т. Франко І.Я. Педагогічні погляди. *Літопис педагогічної думки в Україні*. Дрогобич: Відродження, 1999. С. 51-62.
494. Луцький Ю. Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX ст. / За ред. Ю. Луцького. Нью-Йорк: Видання Вільної Академії Наук у США, 1989. 378 с.
495. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 447 с.
496. Любомир Селянський. Біографічна замальовка. URL: <https://sites.google.com/site/xatachytalnya1/pismenniki-prikarpatta/lubomir-selanskij>
497. Людкевич С. Поклик до нашого музикального громадянства. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи.* / Упорядкув., ред., перекл. і прим. З.Штундер. Т. 1 Львів: Дивосвіт, 1999. С. 294.

498. Магочій Р. П. Історія України / пер. з англ. Е. Гийдела. Торонто 1996; Київ: Критика, 2007. 640 с.
499. Мазуркевич О. Р. Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники. Київ : Товариство «Знання» Української РСР, 1963. 79 с.
500. Мазуркевич О.Р. Нариси з історії методики української літератури. Київ: Радянська школа, 1961. 375 с.
501. Макарчук С.А. Этносоциальные развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. Львов: Выща школа, 1983. 253 с.
502. Маківка. *Жіноча доля*. 1930. Ч. 44. С. 2.
503. Маковей О. Матеріали до життєписі Осипа Юрія Гординського Федьковича. Т. 4 : Матеріали до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича / з першодруків і автографів зібрав, упоряд. і пояснив О. Маковей. 1910. XII, 653 с. (Українсько-руська бібліотека / Філол. секція НТШ ; т. 5).
504. Маланюк Є. Молоді поети Закарпаття. *Книга спостережень. Проза*. Канада: Гомін України, 1962. С. 511-514.
505. Маланюк П. М. Освітні тенденції та виховні ідеали просвітницьких сподвижників Галичини. Тернопіль, 2000. 160 с.
506. Малицька К. Найлекший спосіб фабрикування ідіотів. *Bukowiner Schule*. 1906. Ч.4. С. 38–43.
507. Малицька К. Чистенький і Юрзи-Мурзи. Львів: Світ Дитини, 1932. 23 с.
508. Малицька К. Малі герої: Оповідання для дітей середнього шкільного віку / Упорядник, автор передмови Г.В. Дем'ян. Львів: Каменяр, 1991. 60с.
509. Малицька К. «Остали тільки спомини...» (З сибірського щоденника). *Чом, чом, земле моя! Сторінки життя і творчості Віри Лебедової*. Калущ, 1993. С. 20-27.
510. Малицька К. Твори / упорядкув. О. Івасюк, В. Бузинської. Чернівці : Букрек, 2011. 520 с.

511. Манаев О.Т. Контент-анализ – описание метода: URL: [http:// psyfactor.org](http://psyfactor.org)
512. Марінеску В.Ю. Жанр літературної біографії у фокусі дослідницької уваги: здобутки та перспективи наукових пошуків. *Держава та регіони: Серія гуманітар. науки*. 2014. № 1-2. С. 20-24.
513. Марія Підгірянкa зарисовці «Підслухане» *Жіноча Доля*. 1928. Ч 17. С.10-12.
514. Маркіян Шашкевич. Поезії. URL: <http://litopys.org.ua/zahpysm/zah02.htm>
515. Марусик Т. Іларій Карбулицький – визначний буковинський педагог і громадський діяч. *Пробл. історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2001. Вип. 5. С. 319-330.
516. Маркуш О. Дорога в Широке: Повісті та оповідання. Ужгород: Карпати, 1978. 365 с.
517. Маркуш О. Гомін Тиси. Оповідання та повісті (Українська). Київ: Дніпро, 1991. 205 с.
518. Матеріали життєписи Осипа-Юрія Гординського-Федьковича / упоряд О.Маковей. Львів: НТШ, 1910. Т. V. 663 с.
519. Матяш І. Б. Міждисциплінарні зв'язки архівознавства. *Архіви України*. 2011. № 1. С. 33-64.
520. Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років ХХ століття: парадигма реконкiсти: Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2008. 356 с.
521. Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років ХХ століття: стильові та ідейні парадигми: автореф. док. філол. наук. 10.01.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2009. 40 с.
522. Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича. Київ : Радянська школа, 1966. 148 с.
523. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. Київ : Вікар, 2003. 335 с.
524. Медынский Е.Н. Энциклопедия внешкольного образования: в 3 т. 1923-1925. Т. 3. URL: prinpc.ru/entsiklopediia-vneshkolnogo-obrazovaniia

525. Мезінов В.Н. Художественная литература как источник познания педагогической действительности. *Психолого-педагогічний журнал Гаудеамус*. 2004. № 2. С. 191-198.
526. Мельник О. Модерністська антропологія смерті в малій прозі М. Яцкова. Особливості танатопоетики. *Літературознавчі обрії : праці молодих учених*. К. : Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 2005. Вип. 8. С. 225-232.
527. Мельничук Я. Мандри плідні і корисні : [Ольга Кобилянська з біографічно-краєзнавчого ракурсу]. *Дзвін*. 2009. № 2. С. 150-152.
528. Мельничук Б., Юрійчук Ю. Письменники Буковини другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття : хрестоматія. Чернівці : Прут, 2001. Ч. 1. 800 с.
529. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М.Хриков, О.В.Адаменко, В.С.Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М.Хрикова. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2003. 248 с.
530. Микитась В.Л. О.В. Духнович: Літературно-критичний нарис. Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1959. 101 с.
531. Микитюк В. Літературна і наукова спадщина Омеляна Огоновського: автореф. дис. ...канд. філ. наук. 10. 01. 03 / В. Микитюк. Львів, 1995. 28 с.
532. Микитюк В. І. Іван Франко в історії української педагогіки: монографія / за наук. ред. В. Кеміня. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2017. 488 с.
533. Микитюк В. І. Педагогічна концептосфера Івана Франка: історія вивчення і стан рецепції. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Філологічні науки» / Редкол.: С.М.Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ: Міленіум, 2016. Вип. 248. С. 126-136.
534. Микитюк В.І. Педагогічна концептосфера Івана Франка: історія і сучасність: автореф. дис. ...док. пед. наук. 13.00.01 / Дрогобич. держ. пед. ун-т імені Івана Франка. Дрогобич, 2018. 40 с.

535. Микола Євшан. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. 658 с.
536. Микола Устиянович. Поезії / Упорядкування, вступна стаття та примітки М. Й. Шалати. Київ: Радянський письменник, 1987. 256 с.
537. Михайлишин Р. Вчитель у педагогічній творчості Олександра Духновича. URL: [pedcollege.lnu.edu.ua > uploads > 2015/09](http://pedcollege.lnu.edu.ua/uploads/2015/09).
538. Михайло Павлик. Оповідання. Чернівці: З друк. Т-ва «Руська Рада», 1909. 216 с.
539. Мишанич Олекса. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у ХХ ст. Київ: Відродження, 1992. 189 с.
540. Мишанич Олекса. Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття. Ужгород: Гражда, 1996. 127 с.
541. Мікула О. Українські колядки в дослідженні Олени Пчілки. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія філологічна. 1999. Вип. 27. С. 147-154.
542. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор : моногр. Ужгород : Гражда, 2011. 312 с.
543. Мінченко Т. У вінок славноу землякові: наукові статті, уроки, позакласні заходи в українознавстві, присвячені творчості Івана Бажанського / упоряд. Т. А. Мінченко. Чернівці: Яворська, 2007. 196 с.
544. Мітосек З. Теорії літературознавчих досліджень. Сімферополь: Таврія, 2003. 408 с.
545. Мітюров Б.Н. Педагогічні погляди І. Франка. Дрогобич: б.в., 1961. 30 с.
546. Міхно О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки. *Українська мова та література в школі*. 2011. № 1. С. 34-39.
547. Міщенко Л.І. Леся Українка: Посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1986. 303 с.
548. М.К. [Рец.] Іван Колос: Молоді мої дні. *Учительський голос*. 1938. №7. С.186.
549. Мовчун А. Поезії та казки Лесі Українки для дітей. *Початкова школа*. 2007. № 2. С. 16-20.

550. Моклиця Н. Вступ до літературознавства. Посібник для студентів філологічних факультетів Луцьк [б/в], 2011. 467 с.
551. Мосіяшенко В.А., Курок О.І., Задорожна Л.В. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник для вищ. пед. навч. закладів. Суми: Університетська книга, 2005. 266 с.
552. Мошура О. Тремтіння і пориви: поезії, щоденник: упоряд. В. Костюк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2008. 124 с.
553. Мушинка М. Трагічна доля Івана Іванця та його художньої спадщини. *Пороги*. 2003. № 6 (листопад-грудень).
554. Навроцька М.М. Імідж педагога в освітньому просторі. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1. Ч. I. С. 8-12.
555. Нагачевська З.І. Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869-1939 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 1995. 204 с.
556. Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. 1939 р.): монографія. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2007. 767 с.
557. Надім'янова Т.В. Просвітницька діяльність Закарпатських будителів у XIX столітті: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.0. Київ, 2006. 20 с.
558. Надрага М. Бібліотеки педагогічних установ і товариств м. Львова 1918-1939 рр.: організація, структура, діяльність 07.00.01 – історія України Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Львів, 2016. 274 с.
559. Над рікою. (Оповідання з життя гірників). *Відродження*. 1931. 15 вересня. Ч.9. С.7-9.
560. Наєнко М.К. Історико-теоретичний аспект поняття «реалізм». *Філологічні семінари. Реалістичний тип творчості: теорія і сучасність*. Вип. 1. Київ: Видавн. центр «Київський університет», 1998. С. 6-11.

561. Наєнко М. Історія українського літературознавства: підруч. Київ: Академія, 2001. 360 с.
562. Наливайко Д. Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі. Теорія літератури й компаративістика. Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. С. 294-295.
563. Написання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Львів, 1910. Т. 1. 501 с.
564. «Народне здоров'я» ілюстрований гігієнічний місячник. *Рідна школа*. 1937. № 4. С. 52.
565. Народний голос (Коломия). 1866. № 6. С. 79-82.
566. Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» на переступний рік 1932. Львів: Просвіта, 1931. 107 с.
567. Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1935. Львів: Просвіта, 1934. 100 с.
568. Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» на переступний рік 1936. Львів: Просвіта, 1935. 113 с.
569. Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1937. Львів: Просвіта, 1936. 138 с.
570. Наталена Королева. Життя і творчість у документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів / уклад. та автор передмови І. Тюрменко. Київ: НАУ, 2008. 88 с.
571. Наточий Л.О. Сутність поняття «періодизація» щодо проблеми розвитку теорії управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина XX ст. – початок XXI ст.). *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 3. С. 35-43.
572. Науковий доробок українських галицьких педагогів у галузі дидактики: хрестоматія. Навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей / упор. Т.К. Завгородня. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 232 с.

573. Науменко Ф. До питання про суспільно-педагогічні погляди Олександра Духновича. Львівський університет ім. І. Франка. *Вісник. Серія суспільних наук.* № 1. Львів, 1962. С. 118-127.
574. Науменко Ф. Основи педагогіки О.В. Духновича. Львів, 1964. 198 с.
575. Наумович И. Иван Наумович. *Наука.* 1871-1872. № 7. С.4-6.
576. Невестюк Ф. Помилка. *Відродження.* 1930. 15 вересня. Ч. 7-9. С.100-103.
577. Невицька І. Жіночий рух на Підкарпатті. *Жінка.* 1935. Ч. 5. С. 3.
578. Невмержицька О.В. Розвиток аксіологічних ідей у вітчизняному освітньому просторі ХІХ – першої третини ХХ століття: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01. Дрогобич, 2013. 44 с.
579. Неменский Б.М. Позаурочные формы работы. *Советская педагогика.* 1991. № 9. С. 41-45.
580. Никоненко П.М., Юрійчук М.І. Сидір Воробкевич: Життя і творчість. Чернівці: Рута. 2003. 208 с.
581. Ниссани М. Междисциплинарность. URL: <http://www.cll.wayne.edu/isp/mnissani/welcome.htm>
582. Новаківська Л.В. Особистість вчителя у творчій спадщині Олени Пчілки. URL: library.udpu.edu.ua > visnuk_36
583. Новаківська Л.В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки. Дисертація кандидата педагогічних наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України, Київ, 1999. 21 с.
584. Новаківська Л.В. «Молода Україна» Олени Пчілки та її погляди на проблеми дитячого читання. *Актуальні проблеми слов'янської філології.* Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. ХХ. С. 266-273.
585. Новий ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1930. Львів: Просвіта, 1929. 202 с.
586. Новиков А.М. Методология образования. Изд. 2-е. Москва: Эгвес, 2006. 488 с.

587. Носа М., Носа Б. Літературна Тячівщина в загальноукраїнському контексті: Методичний посібник. Ужгород, 2010. 80 с.
588. Нудьга Г. На літературних шляхах. Київ, 1990. 349 с.
589. Нудьга Г. На шляхах до реалізму. *Бурлекс і травестія в українській поезії першої половини XIX ст.* Київ, 1959. С. 5-24.
590. Огієнко О. Інтердисциплінарність сучасної педагогіки: методологічний аспект. URL: lib.iitta.gov.ua/2989/1/ОГІЄНКО_Інтердисциплінарність.pdf.
591. Огоновскій О. Історія літератури рускої. Львів, 1889. Часть II, 1 відділ. 352 с.
592. Огнев'юк В., Сисоєва С. Освітологія – науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти. *Рідна школа*. 2012. № 4-5. С. 44-51.
593. Окорков В. С. Педагогічні ідеї М. М. Коцюбинського. Київ : Радянська школа, 1969. 96 с.
594. Олександр Барвінський 1847-1927 [Текст] : матеріали конференції, присвяч. 150 річн. від дня народж. О. Барвінського. Львів 14 травня 1997 р. Львів : [б. в.], 2001. 204 с.
595. Олександр Духнович. Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1863 – 1965). Пряшів, 1965. 106 с.
596. Олександр Духнович: Бібліографічний покажчик / Укладачі: С.Д.Закривидорога та ін. Ужгород: Карпати, 1995. 282 с.
597. Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 200-річчю від дня народж. О. Духновича (Ужгород, 24-26 квіт. 2003 р.) / відп. ред. М. І. Пітюлич. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. 336 с.
598. Олександр Духнович і освіта на Закарпаття/ за ред. В.В. Химинець та ін. Ужгород, 2005. 104 с.
599. Олексієнко О.Г. Педагогічна спадщина Х.Д. Алчевської в оцінці вітчизняних науковців: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Луганськ, 2013. 20 с.

600. Оленич Л., Мельничук Б. Від Олександра Барвінського до Якова Гніздовського [Текст]. *Вільне життя плюс*. 2019. 15 берез. С. 1; 22 берез. С. 1. (Історичний аспект).
601. Омельченко М. Миколая Божук Штефуцова. *Нова Хата*. 1938. Ч. 5. С.6.
602. Омелян Партицький. *Діло*. 1895. 22 січня.
603. Онищенко В.Д. Фундаментальні педагогічні теорії: монографія. Львів: Норма, 2014. 356 с.
604. о. Александр Стефанович. *Діло*. 1933. 25 травня.
605. о. Стефанович А. Чи мав право? В справі реформи церкви і азбуки. *Діло*. 1916. 24 травня.
606. Опанасенко Н.І. Виховний ідеал у творчій спадщині українських діячів «Просвіти» кінця ХІХ початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Київ, 2002. 19 с.
607. Оренчук М. Новорічні побажання. *Відродження*. 1932. січень. Ч.1. С.3.
608. Освіта Закарпаття: монографія / Химинець В.В. та ін. Ужгород: Карпати, 2009. 464 с.
609. Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки / Рекомендаційний бібліографічний список літератури. Луцьк, 2014. 8 с.
610. Офіцинський Р.А. Новітня література Закарпаття: Літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди. Ужгород: Гражда, 2015. 120 с.
611. Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопед. словник. Ужгород, 1999. 196 с.
612. Павлик М. Про русько-українські народні читальні. Львів: Наукова бібліотека, 1887. 188 с.
613. Павлик Анна Іванівна. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К. : Наукова думка, 2011. Т. 8 : Па -Прик. С. 47. 520 с.
614. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ: Либідь, 1999. 447 с.
615. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Основи, 2002. 679 с.

616. Павлович О.І. Песник для Маковицкой русской детвы, сочиненный А.Павловичем в Біловежі. Перемышль: Типом М. Диковского, держителя печатни руск. собора крылошан, 1860. 14 с.
617. Павлюк О. Буковина. Визначні постаті 1774-1918: Біогр. довідник / авт.-упроряд. О. Павлюк. Чернівці, 2000. 367 с.
618. Пантюк Т. Освітня праця українських письменників у львівській виділовій школі імені Т. Шевченка Українського педагогічного товариства «Рідна школа» (1898-1939 pp.). *Modern engineering and innovative technologies*. Karlsruhe, Germany. 2020. Issue 12. Part 4. P. 57-62.
619. Пантюк Т., Воробель М., Прейс Н., Боянецька Г. Педагогічні ідеї та просвітницька діяльність О. Духновича та І. Ставровського: природовідповідність, освіченість, духовність особистості. *Scientific Journal Virtus*. 2020. Issue № 45, June. P. 114-117.
620. Паперна Г. Іван Франко про народну освіту. Львів, 1946. 61 с.
621. Папуша О. М. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу : автореф. канд. філол. наук. Тернопіль, 2004. 19 с.
622. Партицький О. Старинна історія Галичини [Текст]. *Правда*. 1868. Ч. 12. С. 25-78.
623. Партицький О. Різдвяні свята [Текст] : вірш. *Поезії Омеляна Партицького*. Львов: З друкарні Закладу Осолінських. Під зарядом А. Фогля, 1889. С. 45.
624. Партицький О. До Руси [Текст]: вірш. Ч. 1. Львів, 1873. С. 34.
625. Партицький О. Листы о вихованю домашн[і]мь. 1. Улиця чи сад. *Газета шкільна*. Львів, 1879. Ч. 1. С. 1-2.
626. Партицький О. Листы о вихованю домашн[і]мь. 2. Пещена дитина. *Газета шкільна*. Львів, 1879. Ч. 2. С. 9-10.
627. Партицький О. Скандинавщина в Давній Русі [Текст]. Львів, 1987. 34 с.
628. Партицький О. Святий вечір [Текст]. *Франківець*. 1994. № 6-7.
629. Патер І. Галичани в союзі визволення України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 348-354.

630. Пашук В. С. Партицький Омелян. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. С. 75.*
631. Педагог і поетеса [Текст] : [М. Тисянська (Кабалюк) ; в т. ч. її вірші]. *Хланта І. Коломийкарі Закарпаття. Ужгород : Патент, 2017. С. 512-520*
632. Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення : збірн. наук. праць / за ред. проф. О.Є. Антонової, доц. В.В. Павленко. Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2016. 383 с.
633. Пеленський З. Між двома конечностями: Причинок до соціології українського національно-визвольного руху в Західній Україні між обома світовими війнами. *Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 502-525.*
634. Пенішкевич О.І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок ХХ ст.). Чернівці: Рута, 2002. 520 с.
635. Пенішкевич Д.І., Тимчук Л.І. Іларій Карбулицький – видатний педагог Буковини: навч. посібн. Чернівці: Рута, 1999. 43 с.
636. Перед божими яслами: різдвяні легенди українських письменників / укладач Зоряна Живка. Львів: Свічадо, 2009. 196 с. (Серія «Різдвяна Антологія»).
637. Передирій В.А. Твори художньої літератури на сторінках часопису «Жіноча доля». *Записки. Львів. наук. бібл. ім. В. Стефаника. Київ: Наук. думка, 1993. Вип. 2. С. 18-23.*
638. Перший вінок : жіночий альм. / вид коштом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Львів : З друк. Т-ва ім. Шевченка, 1887. 430 с.
639. Перший Український просвітньо-економічний конгрес улажений Товариством «Просвіта» в сорокалітє засновання у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. Протоколи і реферати / ред. І. Брик, М. Коцюба. Львів: Друкарня НТШ, 1910. 655 с.

640. Петренко Л.М. Педагогічні ідеї в просвітницько-виховній діяльності та літературній творчості І.П. Котляревського: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Полтав. нац. пед. ун-т. Полтава, 2011. 20 с.
641. Петренко О., Бричок С., Баліка Л. Просвітницька діяльність Інституту дитячого читання щодо розвитку педагогічних ідей про дитячу літературу й дитячих письменників (1920-1930 рр.). *Гірська школа українських Карпат*. 2020. № 22. Режим доступу: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/msuc/article/view/4299>
642. Петренко О.Б. Роль педагогических журналов в развитии полиэтнического образования и школьного дела в Подкарпатской Руси. *Русин*. 2020. № 60. С. 120-137.
643. Петрів І. Педагог. *Життя і школа* (Канада). 1982. № 4. С. 37-39.
644. Петрова М.С. Просопография как специальная историческая дисциплина (на примере авторов Поздней античности Макробия Феодосия и Марциана Капеллы). СПб.: Алетея, 2004. 254 с.
645. Петрюк І.М. Становлення і розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Івано-Франківськ, 1998. 17 с.
646. Печарський А. Поетика творчості Осипа Турянського : Монографія. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2003. 201 с.
647. Пиндус Б. Могилянський Антін Степанович. Тернопільський енциклопед. словник: у 4 т. Тернопіль : Вид.-поліграф. комбінат «Збруч», 2005. Т. 2 Київ, 544 с.
648. Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Том 1. Поезії / З першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав д-р Іван Франко. Львів: друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1902. 518 с.
649. Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття: Хрестоматія / за ред. Б. І Мельничука, М.І. Юрійчука. Чернівці: Прут, 2001. Ч. 1. 800 с.

650. Письменники Прикарпаття. Хата-читальня. URL: <https://sites.google.com/site/xatachytalna1/pismenniki-prikarpatta/kosta-gorbal>
651. Підгірянка Марійка. Марійчин Великдень. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. 96 с.
652. Платаш Л. Педагогічні ідеї та освітня діяльність Омеляна Поповича (1856-1930 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
653. Побірченко Н.С. Проблеми національного виховання у творчості І.С.Нечуя-Левицького: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 1994. 24 с.
654. Погребенник Ф. Марія Струтинська. *З Україною в серці: Нариси-дослідження про творчість письменників-прикарпатців у діаспорі*. Київ, 1995. С. 31-32.
655. Погребенник Ю. Інспекторські звіти Федьковича та його промови на повітовій вчительській конференції (переклад з німецької мови). Чернівці, 1958. 40 с.
656. Погоринець Ю. Кирилова бухгалтерія. *Відродження*. 1931. 1 липня. Ч.6-8. С.3-5.
657. «Поемати Василя Довговича [...]». *Вигодованець Н. Василь Довгович: людина Бароко*. Шкільна серія. Вип. 7. Ужгород: Карпати-Гражда, 2000. С.58-120.
658. Покальчук Ю. «Добром налите серце» : [про М. Левицького]. *Слово і час*. 1996. № 7. С. 6-10.
659. Полєк В. Один з перших галицьких патріотів. *Галичина*. 1997. 8лютого.
660. Полєк В., Дзвінчук В., Угорчак Ю. Відомі педагоги Прикарпаття: бібліограф. довід. (до 1939 року). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. Т.1. 204 с.
661. Полєк В., Дзвінчук В., Угорчак Ю. Видатні педагоги Прикарпаття: бібліограф. довід. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. Т. 2. 224 с.

662. Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1992. Т. 2. 606 с.
663. Поп В. С. На довгій ниві. *Передмова до книги О. Маркуша «Дорога в Широке: Повісті та оповідання»*. Ужгород: Карпати, 1978. С. 5-20.
664. Попов Ю. Роман виховання. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці, 2001. С. 492-495.
665. Попова Т.Н. Теоретические проблемы периодизации развития исторической науки и ее истории: URL: [http:// wwwhistory.univer.kharkov.ua/book/Istoriografichniy_Zbirnyk_5_2002.pdf](http://www.history.univer.kharkov.ua/book/Istoriografichniy_Zbirnyk_5_2002.pdf)
666. Попович О. Дитину ховати, то камінь глодати. *Буковинський календар на 1886 р.* Р. XIII. Чернівці. 1886. С. 60-68.
667. Попович О. Довід в науці природописній. *Bukowiner Schule*. 1905. №3. С. 166-170.
668. Попович О. Осип Федькович шкільним інспектором. *Учитель*. Львів. 1904. Ч. 14. С. 217–220; Ч. 16. С. 233–237.
669. Попович, О. Читанка для шкіл народних : з образом Його Величності Цісаря. Ч. 3 : для 5 і 6 р. навчання / уложив Омелян Попович. Відень : Ц. К. вид-ва шк. книжок, 1908. 468 с.
670. Потапюк Л. Ідеоогічні та соціально- педагогічні причини виникнення і розвитку культурно-просвітницьких громад на Західній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Витоки педагогічної майстерності*. 2015. Випуск 15. С. 252-257
671. Потушняк Ф. Далекі вогні : поезії. Іршава, 1934. 24 с.
672. Потушняк Ф. Рідна література. *Ворожки Осійських босоркань* / Упорядкував І. Петровцій. Осій, 2011. С. 461-462.
673. Походзіло М.У. Школа і вчитель у творах І. Франка. *Радянська школа*. 1955. № 10. С. 21–28.
674. Практична гігієна шкільна. *Учитель*. 1892. Ч. 9. С. 133-135; Ч. 11. С. 165-167; Ч. 12. С. 181-183.
675. Премієр Підкарпаття о. Августин Волошин. *Жіноча Доля*. 1939. Ч. 21. С.7.

676. Приймас Н.В. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Уласа Самчука (1905-1987 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2008. 20 с.
677. Приходько І. Актуальність, художня своєрідність прозової спадщини Євгенії Ярошинської (1868-1904). *Педагогічна думка*. 2013. №4. С. 61-63.
678. Притолок С. Жанрові особливості роману виховання. Тернопіль: Видавець Стародубець, 2004. 48 с.
679. Побірченко Н. Письменник, лікар, педагог і дипломат Модест Левицький. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 1/2. С. 176-187.
680. Про пляни виховання. *Методика і шкільна практика*. 1937. С. 55-62, 66-70, 91-94.
681. Про пропаганду гігієни в школі. *Рідна школа*. 1934. Ч. 4-5. С. 68.
682. Пундій П. Левицький Модест. *Пундій П. Українські лікарі: біобібліогр. довід*. Львів ; Чикаго, 1994. Кн. 1. С. 122-123.
683. Пчілка Олена. Статуетка (Розповідь, присвячена сільським учителям і учителькам). *Рідний край*. 1912. №1. С.15-21.
684. Пчілка Олена. Оповідання з автобіографією. Харків: Рух, 1930. 284 с.
685. Пчилка О. Украинские колядки [Електронна копія] : (текст вольинский). Киевская старина. 1903. Т. 80. Январь. С. 152-175.
686. Пчілка Олена. Твори Київ: Дніпро, 1988. 583 с.
687. Радзикевич В. Історія Української літератури. Мюнхен: Вид. тов-во «Вернигора», 1947. Ч. II. Нова доба. 157 с.
688. Радзикевич В. Історія Української літератури. Детройт: Вид-во «Батьківщина», 1956. Т. III. Нова доба. 135 с.
689. Радзикевич В. Пригоди Юрчика Кучерявого. Ч. I і II. Нью-Йорк, 1963. 29 с.
690. Радикалізм та релігійність Івана Франка: дискусії науковців. URL: <https://ucu.edu.ua> Новини УКУ.

691. Раскин Д.И. Классификация историко-педагогических источников. *Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики*. Москва, 1989. С. 85-98.
692. Репортажист. Весела бочка. *Відродження*. 1932. січень. Ч.1. С. 10-11.
693. Рижак Л. Національно-освітній ідеал Івана Франка і сучасність. *Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.)*. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. Т. 2. С. 918-924.
694. Рильський М. Три долі. Підгірянка М., Божук М., Тилянська М. Гірські квіти. Ужгород, 1962. 389 с.
695. Ричалка М. О.В. Духнович педагог і освітній діяч. Пряшів, 1961. 189 с.
696. Роботова А.С. Художественно-образное познание педагогической действительности средствами литературы: автореф. дис. док. пед. наук. 13.00.01. Санкт-Петербург, 1996. 38 с.
697. Розлуцька Г.М. Культурно-освітня діяльність греко-католицьких єпископів щодо утвердження української мови на Закарпатті (середина XVII – початок XX століття). *Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шорогуба*. Хмельницький, 2017. Вип. 23. С. 125–130.
698. Розлуцька Г.М. Історико-педагогічні аспекти українського книготворення за участю греко-католицького духовенства (середина XVII – початок XX століття). *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія». Мукачево, 2017. Випуск 2 (6). С. 43-46.
699. Розлуцька Г.М. Освітньо-виховна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті: історичний дискурс : монографія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 420 с.
700. Розман І.І. Феномен біографічного методу та особливості його застосування у вивченні педагогічних персоналій. *Інноватика у вихованні: збірник наукових праць*. Рівне, 2017. Випуск 6. С. 156-165.
701. Розман І.І. Проблема періодизації дослідження педагогічної персоналії. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ. 2018. № 19. С. 40-42.

702. Розстріляне відродження: антологія 1917-1933 рр.: поезія – проза – драма – есей / упоряд. Ю. Лавріненко. Київ: Смолоскип, 2007. 976 с.
703. Романець О. Бібліографічний покажчик. Чернівці: Рута, 2006. 64 с.
704. Росул В. В., Гомоннай В.В. та ін. Школа та освіта Закарпаття. Ужгород: [б.в.], 1997. 248 с.
705. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939): автореф дис док іст. наук. 07.00.01 / Ін-тут історії України НАН України. Київ, 2005. 35 с.
706. Рубрика новини. *Народний голос* (Чернівці). 1910. 6 жовтня. 1910. 3 лютого.
707. Рубчак Б. Пробний лет. Розсипані перли. *Поети «Молодої Музи»*. Київ, 1991. С. 18-41.
708. Рудницький М. Преса і література. *Світ*. 1928. Ч.15-16. С.2-3.
709. Рупташ О. Поняття смислу в гуманітарно-науковій парадигмі знання : моногр. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2015. 336 с.
710. «Русалка Дністрова» : документи і матеріали / АН УРСР ; Інс-т сусп. наук та ін. / [упоряд.: Стеблій Ф. І., Купчинський О. А., Грицак Я. Й., Парубій В. І., Полянський О. А.]. Київ : Наукова думка. 1989. 545 с.
711. Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.). Вступ. ст. О.І. Білецького. Київ: Вид-во худож. літ. «Дніпро», 1972. 135 с.
712. Русалка Дністровая. Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич Предслівс. URL:
https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B0_%D0%94%D0%BD%D1%A3%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F
713. Савастьянова М. В. Структура та функціональний діапазон парадигмальної науки. *Філософія науки: традиції та інновації*. Науковий журнал. 2010. № 1. С. 20-26.
714. Савинець В. Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. 99 с.

715. Савчин Г.В. Проблема синестезії в системі філософських наук. *Молодь і ринок: Щомісячний науково-педагогічний журнал* / Ред. кол.: М.Вачевський (гол. ред.), Г.Левченко, Н.Скотна та ін. 2012. № 8 (91). С.136-138.
716. Савчук Б. Волинська «Просвіта». Рівне: «Ліста», 1996. 154 с.
717. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. 280 с.
718. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 248 с.
719. Самі про себе: автобіографії видатних українців XIX-го століття / за ред. Ю. Луцького. Нью-Йорк, 1989. 326 с.
720. Самчук У. Волинь: У 2-х тт. К. : Дніпро, 1993. Том 2. Київ : Дніпро, 1993. 546 с.
721. Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Том I. Київ : Дніпро, 1993. 574 с.
722. Самчук У. Марія : повість. Київ: Знання, 2013. 176 с.
723. Самчук У. Волинь: роман у трьох частинах. Ч. 1. Куди тече та річка, Київ: Фоліо, 2018. 384 с.
724. Саприкіна О. Сучасна літературна герменевтика як мистецтво розуміння й інтерпретації художнього тексту: 2014. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
725. Сарбей В. Національне вродження України. Україна крізь віки. Т. 9. Київ, 1999. 335 с.
726. Світ педагогіки Східної Галичини й українського зарубіжжя XX століття: ідеї, афоризми, висловлювання : навч. посіб. / укладачі Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражникова І. В. Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2010. 212 с.
727. Святко Р.В. Проблема літературних полколлінь: «період безчасся» і українська поезія 70-х рооків XX ст. *Наукові записки. Філологічні науки*. Т.72. С. 67-70.

728. Селіванова О. Методи дослідження тексту в сучасній лінгвістиці. URL: selivanova.net/.../the%20main%20methods%20of%20modern%20linguistics%20of2
729. Селіванова О. О. Основы лингвистической теории текста и коомуникации. Киев: Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.
730. Семків Р. Своєрідність стрілецької поезії як українського національного міфу. *Наук. запис. НаУКМА*. Т. 4. Філологія. 1998. С. 18-25.
731. Середа О. В. Москвофільство. *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.*
732. Сидоренко А. А. Роман воспитания в украинской литературе второй половины XIX – начала XX веков : автореф. канд. филол. наук АН Украины, Ин-т лит. им. Т.Г. Шевченко. Киев, 1991. 19 с.
733. Сильна й висока душа [Текст]: рекоменд. бібліогр. посібник / Збаразька центр. б-ка, метод.-бібліогр. від.; уклад. Т. Кульпа. Збараж: [б. в.], 2012. 10 с. URL: http://zbarazh-library.com.ua/writen/books/Bohenska_145.pdf, вільний.
734. Симбирцева Н. Текст культуры: культурологическая интерпретация: сборник статей. Москва-Берлин: Директ-Медия, 2015. 236 с.
735. Синичич Г. Ідейна трансформація суспільно-політичних поглядів Івана Франка від соціалістичних до національних ідеалів (публіцистичний аспект). *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. журналістика*. 2009. Вип. 32. С. 177-182.
736. Сирник М. Українське професійне шкільництво в Галичині в 1867-1945 роках. *Зустрічі*. 1990. № 1–2. № 1-2. С. 142-147.
737. Сисоєва С. Міждисциплінарні педагогічні дослідження. *Освітологія*. 2017. № 6. С. 26-30.
738. Сисоєва С.О., Кристочук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
739. Сімович В. Юрій Федькович. *Життя і діяльність із нагоди 100-ліття народин. З додатком І. Брика*. Львів, 1934. С. 5-48.

740. Сірополко С. Казка, як матеріал дитячої літератури. *Бібліотечний порадник*. 1925. Ч. 4. С. 106-109.
741. «Січ». Альманах в пам'ять 40-х роковин заснування товариства «Січ» у Відні / зібрали і видали З. Кузеля і М. Чайківський. Львів, 1908. 538 с.
742. Скільський Д. «Учителем школа стоїть». Особа вчителя у творчості Івана Франка. *Рідна школа*. 2000. № 10. С. 59-62.
743. Сковорода Г.С. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 526 с.
744. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. Львів: Українські технології, 2005. 384 с.
745. Скотний В. Раціональне та ірраціональне в науці й освіті. К. Дрогобич : Коло, 2003. 283 с.
746. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура. Київ: Темпера, 2013. 605 с.
747. Сливка Л.В. Виховання здорового способу життя молодших школярів (історичний та етнопедагогічний виміри): монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2013. 320 с.
748. Слово. 1863. 10 (22) лип.
749. Слово багатоцінне: хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття) / упор. В. Шевчук, В. Яременко : в 4 кн. Київ : Аконт, 2006. Т.4. 800 с.
750. Слюсаренко Н. Внесок І. Я. Франка в розвиток української освіти і культури. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 8 (164) / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів : НУЧК, 2020. С. 335–339.
751. Слюсаренко Н. Культурно-просвітницька діяльність Івана Франка як приклад для наслідування. *Виховання дітей та молоді: теорія і практика*: зб. наук. праць / за ред. Орести Карпенко. Дрогобич: Редакційно-

- видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2020. С. 193–197.
752. Смаль В.З. Педагогічні ідеї Івана Франка. Київ: Радян. шк., 1966. 187 с.
753. Смаль В. Леся Українка і народна освіта. *Радянська школа*. 1971. № 2. С.35-41.
754. Смаль-Стоцький С. Політика реальна. *Буковина*. 1896. Ч. 85.
755. Смаль-Стоцький С. Ритміка Шевченкової поезії. Прага, 1925. 47 с.
756. Смолінчук Л.С. До проблеми класифікації джерельної бази дослідження персоналії. *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць*. Хмельницький, 2013. Вип. 15. С. 664–668.
757. Соневицький М. Спогади старого педагога: упоряд. редактування, післямова та коментарі С. Яреми. Львів: «Рідна школа», 2001. 112 с.
758. Спірідонова А. В. Особистість учителя в творчості українських письменників другої половини XIX століття письменників другої половини XIX століття. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2012. № 22(9). С. 65-70.
759. Спогади про Івана Франка / упоряд. вступ. стаття і примітки: Михайла Гнатюка. Львів: Каменярь, 1997. 635 с.
760. Спогади про Лесю Українку / упор., вступ. стаття і коментарі: А.Костенка. Вид. 2-ге доп. Київ: Дніпро, 1971. 483 с.
761. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2006. №13. С. 6-27.
762. Статєєва В. Мовні питання на сторінках закарпатської періодики другої половини XIX – початку XX ст. (до 1919 р.). *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. С. 287-292.
763. Стащенко Н. Із книги життя Модеста Левицького. *Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки* / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 1997. № 12. С. 119-123.

- 764.Стеблій Ф.І. Предтеча «Руської Трійці». Львів, 2003. 96 с.
- 765.Стеблій Ф. І. Могильницький Антін. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7 : М. О. С. 16.
- 766.Стельмахович М. «Нам пора для України жить...»: Педагогічні погляди Івана Франка. *Обрії*. 1996. № 1. С. 32-37.
- 767.Стельмахович М. Ми мусимо навчитися чути себе українцями: Педагогічні погляди І. Франка. *Рідна школа*. 1999. № 9. С. 2-5.
768. Степова І. Коломийська видавнича серія «Театральна бібліотека» (1898–1914): книгознавчий аспект. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. 2014. Вип. 8. С. 149-161.
- 769.Стефанік Василь у критиці та спогадах. Статті, висловлювання, мемуари / упоряд. В. Погребенник. Київ: Дніпро, 1970. 483 с.
770. Стефанович О. Спомини про перший вибір посла Романчука в Калуши р. 1883. *Діло*. 1913. 7.06.
771. Стефанович О. В яким напрямі має йти праця наших віч і послів. *Діло*. 1913. 31.10.
- 772.Стефанюк Г.В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941-1944 рр.): дис... канд. іст. наук. 07.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 215 с.
- 773.Стражнікова І.В. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів (1892-1971 рр.). Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 232 с.
- 774.Стражнікова І. Розвиток педагогічної науки в дослідженнях Західного регіону України другої половини ХХ – початку ХХІ століття: історіографічний контекст. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 616 с.
- 775.Стрільчук В., Стрільчук Т. Просвітницька діяльність родини Косачів *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. 2016. № 3. С. 106-111.
- 776.Струманський В. П. Педагогічні погляди Лесі Українки. *Початкова школа*. 1996. № 2. С. 48-51.
- 777.Струтинська М. Організуємо курси. *Народня Просвіта*. 1924. Ч. 1. С.4-5.

- 778.Струтинська М. Підходячий момент. *Народня Просвіта*. 1924. Ч. 2. С.20-21.
- 779.Струтинська М. Освіта і сільське жіноцтво. *Народня Просвіта*. 1924. Ч. 7. С. 105-106.
- 780.Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772 – 1939 рр.). Івано-Франківськ, 1994. 144 с.
- 781.Ступарик Б., Калинчук Л. Вчитель-громадянин Григорій Врецьона. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 72 с.
- 782.Ступарик Б.М. Школі національне виховання молоді (вибрані статті). Івано-Франківськ: Плай, 2005. 283 с.
- 783.Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України*. Ч. 1. Харків: ОВС, 2002. С. 37-54.
- 784.Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: А.П.Н., 2003. 68 с.
- 785.Сухомлинська О.В. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми. URL: library.udpu.org.ua/library_files/psuh.../vupysk_25.pd
- 786.Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 6-12.
- 787.Татарин Я.Г. Національний імператив І. Франка і методологічні засади освітянських реформ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова: НПУ, 2007. Вип. 11. С. 84-86.
- 788.Твори Николи Устияновича і Антона Могільницького. Львів: тов-во «Просвіта», з друкарні НТШ, 1913. 167 с.
- 789.Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького, з додатком творів Івана Вагилевича і Тимка Падури / ред. Ю.Романчук. Львів. Просвіта. 1913. С. 151-153.

- 790.Ткаченко Т. Педагогічна рефлексія у прозі Костянтини Малицької. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. Філологічні науки. Літературознавство. 2014. № 19. С. 141-146.
- 791.Товариство «Просвіта» в рр. 1933-1935. Звідомлення з діяльності за час від 1 січня 1933 р. до 31 грудня 1935 р. Львів: Просвіта, 1936. 71 с.
- 792.Товариство «Просвіта» в рр. 1936-1938. Звідомлення з діяльності від 1 січня 1936 р. по 31 грудня 1938 р. Львів, 1939. 83 с.
793. Трегуб М. Білоус Михайло Іванович. *Українська журналістика в іменах*. Львів, 1995. Вип. II. С. 33–35.
- 794.Трембицкій И. Во имя Боже! Тарасъ Шевченко: картина изъ житъя поэта: въ 1 дѣйствию. Коломыя: черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1903. (Театральна Библіотека ; Нр. 1). С. 2–3 обкл.
- 795.Трильовський К. З мого життя. Едмонтон-Торонто, 1999. 278 с.
- 796.Турияниця В.В. Духнович духу додає: навч. посіб. Ужгород: УНУ, 2006. 102 с.
- 797.У вінок славному землякові: навч-метод. посіб.: наук. статті, уроки, позакласні заходи, присвячені творчості Івана Бажанського / упор. Т.А.Мінченко. Чернівці, 2007. 86 с.
- 798.Удалов В., Zubovich В., Полежаєва Т. Складові літературознавства: Процес дослідження, цілісно-системна картина. Київ-Луцьк: ВАД, 2005. 72 с.
- 799.Устав Товариства «Просвіта» у Львові. Львів: Просвіта, 1868. 4 с.
- 800.Українка Леся. Стародавня історія східних народів. Вид. 1-ше О. Косач-Кривинюк: Каттеринослав : Друкарня І. Вісман та І. Мордхілевич, Феодосійська 9. 1918. 263 с.
- 801.Українка Леся. Твори: В 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. 378 с.
802. Українка Леся. У пущі. *Леся Українка. Зібр. тв.: У 12 т.* Київ: Наук. думка, 1976. Т. 5. С. 9-135.
- 803.Українська дитяча література / За ред. Л. Кіліченко. Київ, 1984. 289 с.
- 804.Українська дитяча література / За ред. Кіліченко Л. М. Київ, 1988. 304 с.

805. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядкування В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.
806. Українська педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії: Навчально-методичний посібник: У 2 ч. / За ред. А. М. Бойко. Ч. 2. Київ: ВПОЛ; Полтава: АСМІ, 2004. 360 с.
807. Українська педагогічна думка в іменах (Східна Галичина – українське зарубіжжя ХХ ст.): навч. посіб. / [Т. К. Завгородня, З. І. Нагачевська, Н.М.Салига [та ін.]]. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. 480 с.
808. Українська педагогіка в персоналіях: У двох книгах. Кн. 1. Х – ХІХ століття / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. 621 с.
809. Українська педагогіка в персоналіях: У двох книгах. Кн. 2. ХХ століття / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. 548 с.
810. Українське Педагогічне Товариство. Статут (Прийнятий до відома Високим ц.к. Правительством рескриптом ц.к. Міністерства внутрішніх справ з дня 15 червня 1912 р. Ч.16626. Львів : Українське Педагогічне Товариство, 1912. 12 с.
811. Уляна Кравченко. Спогади учительки. Коломия: Накладом «Заг. книгозбірні», 1936. 314 с.
812. Уляна Кравченко. Вибрані твори. Львів: Каменярь, 1996. 459 с.
813. Усатенко Т.М. Українознавчі проблеми педагогічної думки в ХІХ - ХХ столітті: автореф. дис. ... док. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2007. 42 с.
814. Устиянович Н. Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. Вид. 2-ге. Львів: З друк. Наук. т-ва ім.. Шевченка, 1913. 512с.
815. Федака Д. «Мій портрет – то все, що я зробив». *Боршош-Кум'ятський Ю.В. З наказу роду* / упоряд. Ю.–Б. Боршоша. Ужгород: ВАТ Вид-во «Закарпаття», 2005. С. 5-20.
816. Федькович Ю. Писання. Львів: друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1902. Т. 2. 280 с.

817. Федькович Ю. Твори : в 2 т. Київ : Держлітвидав. 1960. Т. 1. 530 с.; Т. 2. 426 с.
818. Федькович, Ю. Вибрані твори. Київ : Дніпро. 1976. 362 с.
819. Федькович, Ю. Вибрані твори. Ужгород : Карпати, 1978. 254 с.
820. Федькович, Ю. А. Поезії ; Поєми. Київ : Дніпро. 1990. 366 с.
821. Федькович, Ю. А. Поетичні твори ; Прозові твори ; Листи. Київ : Наукова думка . 1985. 574 с.
822. Федькович, Ю. Щоби знали руські діти : вибрані твори. Чернівці : Книги-XXI, 2004. 304 с.
823. Федяєва В.Л. Практика виховання дітей в см'ї Лесі Українки. *Педагогічні науки*. 2004. Вип. 37. С. 15-19.
824. Феномен пісень Українського Січового Стрілецтва: всі ... URL:
<https://espreso.tv/article/2016/01/29>
825. Филиппак І. Короткий курс плекання шовковиці та годівлі шовкопряди. *Шовківництво*. 1928. 1 жовтня. Рік 1. Ч.1. С.2-7; 1 листопада. Ч.2. С.10-14.
826. Филиппак І. Як стати багатим, або про годівлю шовкопряди. *Календар «Сільський Господар» на 1929 р.* Львів, 1928. С. 144-149.
827. Филиппак І. Годівля шовкопряди в Самборі. *Шовківництво*. 1929. Річник II. Ч.9. Серпень. С.44.
828. Филиппак І. За вчительським хлібом: повість з життя молоді вчительки / ред. С. Сілецький; Відділ товариства «Взаїмна поміч українського вчителства» в Самборі. Самбор : [б.в.], 1932. 270 с.
829. Филиппак І. Три роки шовківництва. *Сільський Господар*. 1932. Ч.8. 15 квітня. С. 123-124.
830. Ф. 309 Наукове товариство ім Шевченка. Оп. 1. Спр. 1936: Дневник профессора учительской семинарии в Самборе Филиппака Ивана (Воспоминания за 40 лет педагогической работы). Рукопись. 129 арк.

831. Фідлер М. Чарівні квіти. Сценічна картина в двох відслонах; пер. з нім. мови Ю. Шкрумеляка. Львів : Світ Дитини, 1939. 12 с.
832. Філіп Л. Священик, просвітител, педагог і публіцист: Є. Фенцик в історії Ужгорода. *Ужгород*. 2012. 6 жовт.
833. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний помічник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Видання друге, доповнене і перероблене. Тернопіль.: Навчальна книга Богдан. 2003 р. 190 с.
834. Форми репрезентації джерел з історії освіти (до 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського) : зб. матеріалів Всеукр. наук.- практ. семінару, 15 трав. 2019 р. / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Лапаєнко С. В., Сухомлинська О. В., Тарнавська С. В. ; літ. ред. Хопта С. М.]. Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2019. 87 с.
835. Франко І. Автобіографія Івана Франка, написана для Омеляна Огоновського. *Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятидесяти томах*. К., 2008. Т. 53. С. 226–229.
836. Франко І. Борис Граб. *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1980. Т. 18. С. 177-191.
837. Франко І. Не спитавши броду. *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наук. думка, 1980. Т. 18. С. 325-463.
838. Франко І. Панські жарти. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 2. Київ : Наук. думка, 1980. С. 7-116.
839. Франко І. Перше руське просвітне товариство в рр. 1816-1818. *Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку*. Львів, 1902. С. 258-276.
840. Франко І. Старе й нове в українській літературі. *Літературно-науковий вістник*. 1904. Т. 25. С. 78-92.
841. Франко І. Педагогічні статті і висловлювання. Київ : Рад. школа, 1960. 59 с.
842. Франко І. План викладів історії літератури руської. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 41. Іван Франко. Київ : Наук. думка, 1980. С. 224-225.

843. Франко І. Теорія і розвій історії літератури. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 40. Київ : Наукова думка, 1976. С. 114-120.
844. Франко І. Історія літератури руської. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 27. Київ : Наук. думка, 1980. С. 335-340.
845. Франко І. Іван Гушалевич. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* Т. 35. Київ: Наук. думка, 1982. С. 7-73.
846. Франко І. Я. З останніх десятиліть ХІХ віку. *Зібрання творів у 50-и томах.* Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 471-531.
847. Франко І. Я. Давні акти до нового спору. *Зібрання творів у 50-и томах.* Київ: Наукова думка, 1985. Т. 46. Ч. 1. С. 347-351.
848. Франко І. Теорія і розвій історії літератури. *Зібрання творів у 50-и томах.* Т. 40. Київ : Наукова думка, 1976. С. 7-22.
849. Франко І. Українська альманахова література. *Зібрання творів у 50-и томах* Т. 27. Київ, 1984. С. 95-108.
850. Франко І. Українські «народовці» і радикали. *Зібрання творів у 50-и томах.* Київ: Наукова думка, 1985. Т. 28. С. 202-203.
851. Франко І. Метод і задача історії літератури. *Зібрання творів у 50-и томах.* Київ: Наукова думка, 1985. Т. 41. С. 18-35.
852. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання творів у 50-и томах.* Київ: Наукова думка, 1985. Т. 34. С. 360-387.
853. Франко І. Я. Твори : в 2-х томах. Київ : Дніпро, 1986. Т. 2 : Оповідання. 557 с.
854. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви. *Зібрання творів. У 50-ти.* Т. 41. С. 34-48.
855. Франко І. Професор Омелян Огоновський. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 43. С. 358-382.
856. Франко І. Перед збором руского жіночого товариства в Станиславові. *Діло.* 1884. Ч. 134.
857. Франко-Ключко А. Листи до товаришки. *Свобода.* 1957. Ч. 186-196.

- 858.Ханин В.Н. Педагогический анализ художественного произведения о детстве: автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.01. Екатеринбург, 1997. 22 с.
- 859.Харлан О. Д. Українська та польська література міжвоєнного двадцятиліття: катастрофічні ландшафти. *Наук. зап. Бердян. держ. пед. ун-ту*. 2014. Вип. 1. С. 192-200.
- 860.Химинець В. Олександр Духнович і освіта Закарпаття / За ред. Химинець В.В., Ходанич Л.П., Алмашій М.І. Ужгород, 2005. 104 с.
- 861.Ходанич П.М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919-1939): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13. 00. 01. Київ, 2000. 20 с.
- 862.Хроніка протиалькогольного руху. *Відродження*. 1930. 15 грудня. С.147.
- 863.Хроніка протиалькогольного руху. *Відродження*. 1930. 15 вересня. Ч. 7-9. С.113.
- 864.Хроніка протиалькогольного руху. *Відродження*. 1931. Ч.1. 15 січня. С.13-14.
- 865.Хроніка протиалькогольного руху. *Відродження*. 1931. 1 липня. Ч.4-6. С.30.
- 866.Хропко О. Історія української літератури кінця ХІХ-почХХ ст.: Підруч. для студ. пед. ін-ів. Київ: Вища школа, 1991. 511 с.
- 867.Цегельська О. Петрусева повість. Оповідання. Вид-во «Нашим дітям» ОПДЛ, 1950. 39 с.
- 868.Цегельська О. Петрусева повість. Оповідання. Торонто: Нашим дітям, 1950. 39 с.
- 869.Цегельський Ю. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову. Елікот-Сіті, 1992. 320 с.

Центральний державний історичний архів України у Львові

- 870.Ф. 146. Галицьке намісництво, м. Львів (1772 -1921 рр.). Оп. 4. Спр. 227. Матеріали про життя і діяльність українського письменника Я. Головацького (особисті документи, листування та ін.). 1867-1869 рр. 234 арк.

871. Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка. м. Львів (1873-1939 рр.). Оп. 1. Спр. Листи Ольги Кобилянської про видання творів та виплату гонорару. 1901-1933. 12 арк.
872. Ф. 361. Крушельницький Антін, письменник, журналіст, літературний критик, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор журналів «Нові шляхи» і «Критика» у Львові. 1878-1937. рр. Оп. 1. Спр. 153. Листи, запрошення, звернення українських товариств, установ до Антона Крушельницького про співпрацю. 1906-1932 рр. 61 арк.
873. Ф. 206, оп.1, спр. 282. Обіжники головної управи товариства «Рідна школа» (м. Львів) за 1935 р., 56 арк.
874. Ф. 178 Крайова шкільна рада м. Львова. Спр. 183. Звіти про діяльність гімназій і реальних шкіл за 1894-1895 рр., 55 арк.
875. Ф. 206 Українське педагогічне товариство, м. Львів. Спр. 282. Обіжники головної управи товариства «Рідна школа» (м. Львів) за 1935 р., 56 арк.
876. Ф. 206 Українське педагогічне товариство, м. Львів. Спр. 1443. Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок, 57 арк.
877. Ф. 309 Наукове товариство ім Шевченка. Оп. 1. Спр. 1936: Дневник профессора учительской семинарии в Самборе Филипчака Ивана (Воспоминания за 40 лет педагогической работы). Рукопись. 129 арк.
878. Ф. 319 Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917–1939 рр. Спр. 1. Статут за 1917 р., 11 арк.
879. Ф. 319 Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917–1939 рр. Спр. 15. Книга протоколів загальних з'їздів та засідань Головного віділу 9 грудня 1923 р. – 21 грудня 1927 р., 179 арк.
880. Ф. 319 Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917–1939 рр. Спр. 20. Звіт про роботу товариства за 1923-1924 рр., 6 арк.
881. Ф. 319 Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917–1939 рр. Спр. 41. Звіт про діяльність товариства за 1929 р., 10 арк.

882. Ф. 319 Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917–1939 рр. Спр. 55. Звіт про діяльність товариства за 1933 р., 41 арк.
883. Ф. 319 Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917–1939 рр. Спр. 95. Матеріали про роботу загального з'їзду 9–10 жовтня 1937 р., 239 арк.
884. Ф. 348 Товариство «Просвіта» м. Львів. 1868–1939 рр. Спр. 10. Програма поширення діяльності товариства на Волинь, Лемківщину, Поділля, Полісся, Холмщину. 1926 р., 8 арк.
885. Ф. 348 Товариство «Просвіта» м. Львів. 1868–1939 рр. Спр. 93. Довідка про діяльність товариства і інших українських суспільно-культурних товариств, 26 арк.
886. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 363 Духовные нужды православия в Галиции. Оп. 1. Спр. 142. В связи с религиозным прошлым, арк. 60–62.
887. Цецик Я. П. Заклади освіти у Волинській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Чорноморський літопис. 2012. Ч. 6. С. 166–171.
888. Цурковський Я. Смолоскипи. Львів, 1925. 87 с.
889. Чавдаров С.Х. *Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка*. Київ: Рад. школа, 1953. 208 с.
890. Чаграк Н.І. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпат. ун-т. ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
891. Чайковський А. Підпал. *Відродження*. 1930. Ч.1. 15 січня. С.17–21
892. Чапленко Н. Наші сучасники – короткі біографії. *Українка в світі*. 1979. № 1. С. 30–31.
893. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. Львів, 1934. 254 с.
894. Часопис Діло. 1880. 7 липня.
895. Часопис Буковина. 1887. 28 серпня.

896. Чепіль М.М. Антін Лотоцький – педагог, громадський діяч (1889-1949): монографія. Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. 264 с.
897. Чепіль М., Вишнівський Р. «... яка молодь, таке й майбутнє народу». Іван Франко про освіту і виховання: моногр. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. 420 с.
898. Чепіль М.М. Іван Франко про особистість вчителя крізь призму сьогодення. Вісник. Дніпропетров. ун-ту імені Альфреда Нобеля. *Педагогіка і психологія*. 2016. № 2. С. 61-66.
899. Чепіль М. Освітня діяльність Івана Филипчика: історіографія проблеми. *Людинознавчі студії*. Педагогіка. 2016. Вип. 2. С. 255-265.
900. Червінська І. Освітня діяльність і педагогічні ідеї І. М. Бажанського (1863-1933): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1997. 22 с.
901. Черненко В. О. Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки. *Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр.* / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава, 2009. Вип. 6. С. 136-140.
902. Черненко В. О. Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. пед. наук . 13.00.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2011. 20 с.
903. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. 511 с.
904. Чикаленко Є. Спогади. 1861-1907. 2-ге вид. Нью-Йорк, 1922. 195 с.
905. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ: БМТ, 1996. 239 с.
906. Чорнобривий Я. На новий Шлях. *Відродження*. 1930. Ч.1. 15 січня. С.12.
907. Чорнобривий Я. Піяцькі мрії. *Відродження*. 1930. 15 червня. Ч.4-6. С. 67.

908. Чорнобивий Я. Безробітний коршмар. *Відродження*. 1931. січень. Ч. 1. С.6-9.
909. Чорнобивий Я. Вечеря п'яниці. *Відродження*. 1931. Ч.1. 15 січня. С.3.
910. Чорновол І. 199 депутатів Галицького Сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. 228 с.
911. Чуйко С.Р. Організація навчального процесу в ліцях України (XIX – перша половина XX ст.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 1999. 207с.
912. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 208 с.
913. Шейко В.М., Богуцький Ю.П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX - початокXXI ст.: моногр. Київ: Генеза, 2005. 592 с.
914. Шиманська І.Ф. Леся Українка про освіту і виховання. Київ: Радянська школа, 1973. 112 с.
915. Школи дівочі. *Учитель*. 1869. Ч.32. С.125-126.
916. Шмагало Р. Словник митців-педагогів України та з України у світі (1850-1950). Львів, 2002. 141 с.
917. Шостак О. Леся Українка про особистість вчителя. *Наук. вісн. ВДУ / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки*. Луцьк, 1998. № 7 : Філологічні науки. С. 41-43.
918. Штейнбук Ф. Курс Конвергенція топосу ідентичності у сучасній світовій літературі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 8. С.106-112.
919. Шухевич С. Моє життя: Спогади. Лондон, 1991. 619 с.
920. Що розкаже кума Явдоха. *Жіноча Доля*. 1930. Ч . 52. С. 11.
921. Що розкаже кума Явдоха. *Жіноча Доля*. 1930. Ч . 12. С. 11.
922. Щурат В. Перша галицько-українська просвітна організація. *На світанку нової доби*. Львів, 1919. С. 51-55.

923. Юзик О.П. Дидактичні засади розумового виховання учнів початкових шкіл України (1917-1941 pp.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 2006. 247 с.
924. Юмашева Ю.Ю. Проблемы просопографии. URL: aik-sng.ru/text/bullet/12/45-51.pdf.
925. Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. Київ: Держмінвидав України, 1958. 264 с.
926. Юрій Федькович (1834-1888): біобібліогр. покажч.: до 180-річчя від дня народж. / авт.-уклад.: О. Гаврилюк, Г. Григорець, О. Новак. М. Довгань. Чернівці, 2014. 158 с.
927. Юрків Ю. А все оця коршма... *Відродження*. 1931. 15 листопада. Ч.11. С.4-8.
928. Яків Головацький Етнографічні записки та записи пісень зроблені під час подорожі у 1839 р. *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника*. Відділ рукописів. Фонд Я. Головацького. П.49. Спр. 726. 36 арк.
929. Яковенко Л.І. Міждисциплінарність та необхідність її реалізації. URL: dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2842/1/Jakovenko.pdf
930. Яковлєва А.М. Образ учителя в українській літературі XIX століття: одержимість і страждання. *Вивчаємо українську мову та літературу*. Харків : Вид. група «Основа», 2007. №9. С. 35-39.
931. Якубовська М. Життєвий і творчий шлях Костянтини Малицької. Львів: Основа, 1995. 144 с.
932. Якубовська М. Костянтина Малицька в літературному житті кінця XIX – початку XX ст. автореф. дис. канд. філол. наук: Львів. дерд. ун-т. ім. І.Франка. Львів, 1997. 16 с.
933. Янів Я. Порівняльний аспект романів виховання «Повнолітні діти» Ірини Вільде та «Браття близнецы» Олекси Стороженка. *Українське літературознавство*. 2011. Випуск 73. С. 189-193.

934. Янковська Ж.О. Фольклоризм української романтичної прози. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 591 с.
935. Ярошинська Є. Твори. Київ, 1968. 406 с.
936. Ярута Н. Деякі проблеми класифікації сучасної біографічної прози. *Вісник Луган. держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Сер.: Філолог. науки. 2001. №8. С. 114-119.
937. Яценко М. Історія української літератури ХІХ століття: у 3 кн. Київ: Либідь, 1995-1997. Кн. 1. 368 с.; Кн.2. 384 с.
938. Яцина О. Педагоги – члени товариства «Просвіта» в освітньому процесі Підкарпатської Русі (1920-1939). Ужгород: Гражда, 2009. 28 с.
939. Яцина О.Ф. Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920-1939 рр.): Автореф. дис.... канд. пед. наук. 13.00.01. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
940. Яцків М. Вибрані твори / вступна ст. і приміт. М. Ільницького. Київ: Дніпро, 1973. 456 с.
941. Яцков М. Избранные новеллы / Перевод с украинского Г. Абрамова и С. Князевой; Вступительная статья и составление. Н. Ильницкого. Москва: Художественная литература, 1973. 192 с.
942. Bahriy M. Освітньо-культурна та просвітницька діяльність українського січового стрілецтва у Західній Україні. *Social Work and Education*, 2018. Vol. 5, No. 3., pp. 49-56.
943. Berger G. Opinions and Facts. *Interdisciplinary: Problems of Teaching and Research in Universities*. P.: OECD, 1972. P. 23-75.
944. Bilavych I.V., Bilavych G.V., Savchuk B.P. Anti-alcohol education in at the early twentieth century. *SWorld Journal*. 2016. Issue №11. Vol.6. S.16-20.
945. Bilavych H.V., Bahriy M.A., Bilavych I.V. Внесок лікарів, членів наукового товариства імені Шевченка у Львові, у розвиток української освіти, науки, літератури (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Медична освіта*. № 2 (87). 2020. С. 14-19.

946. Bilavych H.V., Bahriy M.A., Bilavych I.V., Savchuk B.P., Fedchyshyn N. O. The Contribution of Doctors, Members of the Shevchenko Scientific Society in Lviv to the Development of Ukrainian Education, Science and Literature (late XIX – early XX century. *Медична освіта*. №2(87). 2020. С. 15-20.
947. Bilavych H. V., Fedchyshyn N. O., Rozman I. I., Vysochan L. M., Savchuk B. P., Bahriy M. A., Kononenko I. V., Vysochan Z. Yu. National literature as a means of development the general cultural competence of future specialists: personalistic kontekst. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. Volume 24. Issue 8. 2020. PP. 13479-13489.
948. Buzek. *Studia z zakresu administracji wuchowania publicznego*. Lwow, 1904. S.XX.
949. Danilyk T.P., Bilavych G.V., Bagriy M.A., Tsiuniak O.P. Ukrainisnavstvo as an another basis of modern literature and language education. *Modern science in Eastern Europe*. Morrisville (USA): LULU PRESS., 2017. P. 79-83.
950. Die Zeit. 1901. № 356. С. 18-25.
951. Falkiewicz K. *Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848-1898*. imprint. : Lwów : [s.n.], 1899.123 s.
952. *Galicyjskie wspomnienia szkolne* / pod. red. A. Knota. Krakow, 1955. S.XX.
953. Magocsi P.R. The Rusyn language question revisited. URL : http://shron1.chtyvo.org.ua/Magochii_Pavlo_Robert/The_Rusyn_language_question_revisited_anhl.pdf. 1996. S. 63-84.
954. Sovhira S., Chyrva H., Bahrii M. Ecological Education of Economics Students by Means of Environmental Technologies. *Наука і освіта*. № 2. 2018. С.125-135.
955. Thibaudet A. *Historia literatury francuzkiej : Od rewolucji Francuzkiej do lat trzydziestych XX wieku*. Warszawa : PWN, 1997. 526 s.
956. Tereshchuk H., Yankovych O., Binytska K., Kuzma I. Ivanna Blazhkevych about the development of pre-school education as a factor in building a strong state. *SHS Web of Conferences*. 2020. T.75. P. 1005-1008.

957. UNESCO on the World Conference on Higher Education (1998). Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action. URL:
<http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/world.pdf>
958. Zarys organizacyi szkol nizszych / Skreslil B. Trzaskowski. Lwow : Nakladem awtora, 1867. 60 s.

ДОДАТКИ

Додаток А
Літературний процес Західної України крізь вимір освітньо-педагогічних проблем

Додаток А.1
Українські письменники Західної України (кінець ХІІІ – перша половина ХХ ст.)

Прізвище, творчі псевдоніми, криптоніми	Роки життя, регіон діяльності	Основні художні твори, переклади, наукові студії, в яких відображені освітньо-педагогічні проблеми; навчально-методичні праці; мемуаристика
Перша генерація		
Арсеній Коцак (Олексій Федорович)	1737-1800 Закарпаття	Близько 30 праць (про життя святих, з риторики тощо), зокрема п'ять граматик церковнослов'янської мови
Іван Кутка	1750-1812 Закарпаття	«Буквар языка руського», «Катехізіс малий»
Григорій Таркович	1754-1841 Закарпаття	Переклад «Біблії» народною мовою з метою просвітництва
Друга генерація		
Михайло Левицький	1774 -1858 Галичина	Підручники «Катехізіс», «Буквар славенського языка».
Іван Могильницький	1778-1830 Галичина	<i>Катехизм</i> «Наука християнська в справі звичного катехизму для парафіяльних дітей» <i>Підручники</i> : «Буквар славено-руського языка», «Граматика языка словено-руського» та ін. Праці: «Розправа про мову руську»
Лука Данькевич («Лука з Ракова», «Хуторський К.», «Лука з Р.», «Лука Д.»).	1791-1867 Галичина	Байки і травестійна поезія: «Вихор і буря», «Жаба та місяць», «Заєць з Лисом», «Осел та кінь», «Огонь і вода», «Вовк і баран», «Господар і вівця», «Хрущі», «Язик і меч», «Мудрий бик», «Пес і котик», «Муж і жена», «Гуцули в Парижі», «Нема як наша Коломия», активно друкувалися у читанках.
Йосип Іванович Левицький	1801-1860	Підручники: «Грамматики руської або малоруської мови в Галичині» «Приручный словарь славено-польский»
Олександр Духнович	1803-1865 Закарпаття	<i>Букварі. підручники</i> : «Книжица м. діяві для начинающих»; «Историю Пряшевской епархии», «Истинную историю карпато-росов»; <i>п'єси</i> : «Добродетель превышает м. діяв», «Головний тарабанщик»; <i>поезії</i> : «Вручаніє», «Піснь простонародна», «Голос радості», «Піснь м. діявітн весною», «Мирослав у Будині», «Жизнь русина», «Руський марш», «Послідня моя піснь»; <i>твори для дітей</i> : «О ділах шкільських», «О спровованню дітей в школі», «Надгробноє вепру», «Жаба», «Муха» та ін.
Теофан Глинський (Т. Г.,	1806-1893	<i>статті</i> : «Гадки в образоваї і розвиванї письменного

Т. Г. з Городниці)	Галичина	руського языка» та м.; <i>підручники</i> : «Граматика мала руського языка для шкіл в Галиції» (не опубл.);
о. Йосип (Йосиф) Левицький й (Йосип з Болшова; Йосиф з Покуття)	1810-1863 Галичина	теологічні промови та публіцистичні дописи в пресі, фундатор рукописної збірки «Син Русі», підготовленої «Руською трійцею» (вірш «Радість весни»), статі у газетах «Зоря галицька» і «Вісник русинів» з питань історії мови та музичного мистецтва
Маркіян Шашкевич	1811-1843 Галичина	<i>поезії</i> : «Голос галичан», «До милої», «Туга за минулим», «Думка», «Руська мова», «Дайте руки», «Слово до читателей руського языка», «Побратим», «Лиха доля», «Хмельницького обступлення Львова», «О Наливайку», «Болеслав Кривоустий»; - брошура «Азбука і Abecadlo»; - переклад частини «Слова о полку Ігоревім» та Святого Письма (Євангеліє від Матея і Йоана); - читанка для малих дітей
Іван Вагилевич	1811-1866 Галичина	- збірка поезії «Син Русі», фольклорно-літературної збірки «Зоря»; - співавторство «Русалки Дністрової»; , «Граматика малоруської мови в Галичині», «Розправа про південно-руську мову», , «Початкові правила малоруської граматики» - теоретична розвідка «Народніх руських пісень»; - імовірні поезії «Колядки»; «Ладкані», «Гагілки»; - поеми та балади «Мадей» та «Жулин і калина»; - літературна розвідка «Передговор к народним руським пісням» (передмова з Русалки Дністрової); - переклади українською мовою «Слово о полку Ігоревім», поеми Яна Коллара «Дочка Слави», окремі твори «Краледворського рукопису» В. Ганки та Й. Лінди; переклад польською мовою – «Повісті минулих літ»; - взяв участь у виданні археографічних збірок «Akta grodzkie i ziemskie» та «Monumenta Poloniae Historica»
Третя генерація		
Антон Могильницький	1811-1873 Галичина	- вірші «Рідна мова», «Згадка старовини», «Пробудися, соловію,...», «Ученим членам Руської Матиці», «Русин вояк», «Судьба поета», «Скит Манявський», «Образ стародавнього Галича», «Нинішній Галич»; - листи Антіна Могильницького до Якова Головацького, «Слово о повинностях...», «Гадки о руським языке»; - вважається автором повістей «Конгруа батька Жегаловича» і «Повість старого Сави із Підгір'я», сатиричної поеми «Пісня поета» і кількох «Дум»
Корнило Устиянович (Николай з Николаєва; Дротарь; Наум; Н. з Н.; Н. У.; Ї)	1811-1885 Галичина	- вірш «Сльоза на гробі М. Гарасевича»; - поетичні та прозові твори: «Старий Єфрем», «Месть верховинця», «Страстний четвер» та ін.

Я.Ф. Головацький (Гаврило Русин)	1814-1888 рр.	- збірка Григорія Ількевича, «Галицькі приповідки і загадки»; - праці «Розправа о язиці южноруським», «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», «Етнографічна карта руського народонаселення в Галичині, північно-східній Угорщині і Буковині», «Грамматика руского языка»; - статті про І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, М. Шашкевича, І. Вагилевича; - розвідки про «Слово о полку Ігоревім», Лазаря Барановича, Феофана Прокоповича, «Становище русинів у Галичині»
Софрон Витвицький	1819-1879 Галичина	- праці «Статистическо-историческое обозрѣніе Гуцуловъ въ Коломыйскомъ м.дѣ со характеристикою ихъ», «Rys historyczny o Huculach», «Якій м.иншихъ обхідъ весбленай у княгинь гуцульскихъ», «Дещо зъ традицій гуцульской»; - драми «Братняя незгода», «Два голуби воду пили»
Олександр Павлович	1819-1900	Поезії: «Пісник для маковицької дітвори», «Дума про отамана Підкову», «Гори, гори зелененькі»
Іван Гушалевич	1823-1903 Галичина	- поезії «Туга за родиню», «Дума над Галичем», «На полі, на полі пшениченька розцвілась», «Чого лози похилились при тихій воді» та м.; - збірка «Стихотворенія Івана Гушалевича»; - мелодрама «Підгоряни» - спогади «З хати в школу», «Спогади старика – очевидця життя 1848 року»
Тит Блонський (Б. Т., Б. Т. К, Т. К. Б.;	1830-1897 Галичина	- поетична збірка «Мелодії травня»; - повість «Розвалина»; - поема «Аккерманская пленница»; - вірши «Падшим героям 1877-1878», «Посвята визволенню Болгарії від османців» - проза «Из записок м.діятуриста», «Литературны записки», «Церковна живопись»
Михайлина Рошкевич	1830-1928 Галичина	- спогади про перебування Івана Франка в Лолині; - дослідження «Жіноча доля в руських піснях народних»; - матеріал «Кума з кумою»; - оповідання «Таку вже Бог долю судив» і «Теща»
Омелян Огоновський (Омелян із Григорова, Ємілян, Ом. о та ін..)	1833-1894 Галичина	- підручник «Грамматика языка руського»; хрестоматії з історії церковнослов'янської та староукраїнської мов. популярний нарис «Життя Тараса Шевченка. Читанка для селян і міщан» поезія «Хрест»; - праця «Історії української літератури»
Юрій Федькович	1834-1888 Буковина	«Буквар для господарських діточок на Буковині» (1857) «Співаник для господарських діточок» (1869) балада (загублена) та романтичне оповідання «Der Renegat»; - драми: побутова комедія «Так вам треба»,

		історична трагедія «Хмельницький», мелодрама «Керманич», історична драма «Довбуш»; - стаття «Про школу і шкільні підручники»; - збірка «Букварі для селянських дітей на Буковині», поезії «Gedichte», «Am Tscheremusch. Gedichte eines Uzulen», «Поезії», «Поезії», «Поезії», «Дикі думки»; - переробки чужих авторів: «Як козам роги виправляють» (за В. Шекспіром – «Приборкання Непокірної»); - переклади драми В. Шекспіра «Гамлет», «Макбет», Р. Готшала «Мазепа», трагедії «Довбуш» (у рукописі); - вірші «Дезертир», «В арешті», «Рекрут», «Святий вечір», «Нічліг», «Марш на Італію», «Під Кастенодолев», «У Вероні», «Під Маджентов», «В церкві», «Новобранчик» та м..; - поеми «Довбуш», «Юрій Гінда», «Лук'ян Кобилиця», «Киртчалі», «Шипітські берези»; - оповідання і повісті «Люба-Згуба», «Серце не навчити», «Дністрові кручі». До жовнірської теми Федькович звертається і в прозі: «Штефан Славич», «Сафат Зінич», «Жовнярка», «Побратим», «Три як рідні брати» й ін.
К. Горбаль	1836-1903 рр.	- низка гумористично-сатиричних фейлетонів у «Ділі» під рубрикою «Під неділю» (без підпису або під псевдонімами); - співавтор та м.діявітн брошур «Слово на слово», «Голос на голос»; - літературно-критичні виступи «З питання про малоруську літературу», «Як повстають пом'якшені приголосні у польській та українській мовах»
Сидір Воробкевич (псевдоніми Данило Млака, Демко Маковійчук, Морозенко, Семен Хрін, Ісидор Воробкевич, С. Волох та інші)	1836-1903 Буковина	- поезії «Думки з Буковини» вірші «Рекрути», «Панська пімства», «Мово рідна, слово рідне»; - «Над Прутом»; - оповідання «Турецькі бранці», поема «Нечай», драми «Петро Сагайдачний», «Кочубей і Мазепа»; - автор віршів та пісень для дітей «Рідна мова», «То наші любі, високі Карпати», «Веснянка», «Осінь»; - хори «Цар-ріка наш Дніпро» та «Я родився над Дніпром, отому я козаком»; - оповідання, новели, нариси та сміховинки «Нерон», «Сабля Сканденберга», «Клеопатра», «Іван Грозний»; - цикл статей «Наші композитори»
Григорій Воробкевич	1838-1884 Буковина	Поезії «Богун», «Богдан», Берестечко», «Сон»
Іван Сільвай Урііл Метеор, Урііл	1838-1904	Написав 28 прозових і 138 поетичних творів, зокрема 35 байок для дітей. Автобіографія.
Остап Левицький (Остап Ковбасюк, Драла, Муха та ін.)	1839-1903 Галичина	- поезії, байки, переклади, літ праці про Т. Шевченка «Читанку руську для четвертої кляси шкіл народних в Галичині».
Корнило Устиянович	1839-1903	- історичні поеми, драми, публіцистика

	Галичина	- мемуаристика «Письма Корнила Устияновича»; - брошура «М. Ф. Раевский и российский панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого»
Павлин Свенціцький (Павло Свій, Павлин Стахурський, Данило Лозовський, Сельський, S ogjan; с. Варшиця, Київської губернії, Російська імперія) — 12 вересня 1876, Львів, Коро лівство Галичини та Володимирії, Австро- Угорщина), український письменник п ольського походження, поет, перекла дач, редактор, громадськи й діяч, педагог, журналіст.	(1841, с. Варшиця, Київської губернії - 1876, Львів)	
Євген Фенцик (Владимір)	1844 -1903	поема «Коріатович», балади, оповідання та повісті з життя інтелігенції й духовенства: «Нищие духом», «Учитель Неборака», «Уроки из грамматики руського языка», «Русская книга для чтения», «Очерки угрорусской письменности», повісті «Нищие духом», «Учитель Неборака», роман «В отчизне без отечества», народні оповідання «Василь Кобиляк- Ковач», «Бадзьо Василь-Колесарь», «Расскази діда Данила» та ін. «Молитвословъ» (1892 р.), «Спішское єпископство», «История Угорщини». Тільки в одному «Листку» було опубліковано 200 його проповідей
С.Т. Лепкий (Марко Мурава, Борислав Борис, Василишин, Лепкий Борис)	1845-1901 рр.	- збірка поезій «Книжка горя»; - книжечки «Опир», «Історія читальні в Жукові»; - оповідання «Горить»; - шкільні підручники
О. Стефанович	1847-1933 рр.	- навчальні збірки-розвідки «Українська бібліографія за 1877–1879, «Перший молитовникк українською мовою для дітей й дорослих»; - підручник «Історія християнсько-католицької Церкви»; - статті «Спомини про перший вибір посла Романчука в Калуши р. 1883», «В якім напрямі має йти праця наших віч і послів»
І. Трембицький	1847-1922	- драматичні твори «Облога Плевни», «Судний день», «Іцько-сват»
Четверта генерація		
Олександр Барвінський	1847-1926	- правопис «Руська історична бібліотека»;

(гербу Ястшембець)	Галичина	- хрестоматій (читанок) з української літератури для гімназій та вчительських семінарій: «Виїмки з українсько-руської літератури», «Вибір з української літератури», «Історія української літератури» та інші; - праці «Ілюстрована історія Руси», «Ілюстрована історія Руси від найдавніших до нинішніх часів», «Історія України-Руси», «Історія української літератури», «Коротка історія українського народу», «Спомини з мого життя»
Степан Ковалів (Дрозд, Дроздишин, Стефан П'ятка, Плєскачка, Естка та ін.)	1848-1920 Галичина	«Громадські промисловці», «Дезертир» і інші оповідання» (обидві — 1899), «Риболови» (1903), «Похресник» і інші оповідання» (1909), «Чародійна скрипка», «Писанка» (обидві — 1910), «В останній лавці», «Щаслива бабуня» (обидві — 1911), На дрімайловім пустирнику (1912); «Образки з Галицької „Каліфорнії“» (1913)
Любомир Селянський (Іван Петришин)	1850-1912 Галичина	- вірші до відомих мелодій «Наш меч і клич», «Заспіваймо пісні»; - твори «Байки», «Ясне Сонечко Руси-України», «Орлеанська дівчина», «Бібліотека «Просвіти»; - переклад Жана де Лафонтена; - статі та розвідки «У 50-у річницю знесення панщини і відродження Гал. Руси», «Гостинець з Америки, або наука про се як жити на світі», «Польська школа в московськiм ярмі»; - сатирична публікація «Мова «Полного собрания законов» й Пушкіна в українській школі»
Михайло Павлик	1853-1915 Галичина	- поезика «Прийди, весно!», «Не забудь», «В Карпатах», «Щаслива» та ін.; - оповідання «Ребенщуківа Тетяна», «Юрко Куликів»; - повість «Пропавший чоловік», «Вихора»; - дослідження «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство», «Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності, 1874-1898. На пам'ять його ювілею 30. IX. 1898»; - статті «Неволя женщин», «Дещо про рух русинок», «Товариство руських жінок на Буковині, «Ще із-за товариства руських жінок на Буковині»; - переклади творів І. Тургенєва, Г. Успенського, М. - літературно-публіцистичні праці «Лихі люди. Один листочок з життя», «Миколай Васильович Гоголь», «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині»
Ісидор (Сидір) Мидловський	1854-1916 Галичина	- мелодрама «Капраль Тимко», «Інвалід», «Наші переселенці» (переробка п'єси «Селянська еміграція» польс. драматурга В. Л. Анциця); - лібрето оперети «Нещасна любов», лібрето одноактівки «Опир»; - романи на слова автора «Родимий краю», «Вийди,

		ох вийди», «Прощальна пісня», «Чи я собі не легінь»
Анна Павлик	1855-1928 Галичина	- вірші «Несумлінність», «Попівське сумління», «Дуреньків суд»; - статті «Образок хлопа-рільника від Косова», «Мої і людські гріхи, а панська і попівська правда»; - нарис «Зарібниця»
Наталя Кобринська	1855-1920 Галичина	- оповідання «Пані Шумінська» (пізніше перейменованому на «Дух часу»), «Задля кусника хліба», «Ядзя і Катруся», «Перший вінок», «Янова», «Виборець», «Жидівська дитина» та м.; - повість «Перша вчителька» та м.; - модерні твори «Душа», «Омен», «Св.Миколай», «Блудний метеор»; - новели «Кінь», «Полишений», «Свічка горить»; - нариси «У Нечуя», «Із подорожі по Україні»; - літературно-критичні праці «Промова на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури», «Про «Нору» Ібсена», «Август Стріндберг», «Символізм в народній поезії», «За кадилю Дениса Лукіяновича», «Філістер», «Події з родинного життя» та м.; - статті «Про рух жіночий в новіших часах», «Українське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Про первісну ціль Товариства руських жінок у Станіславові» та ін.
Микола Колцуняк	1856-1891 рр.	- записи колядок і щедрівок Гуцульщини «З уст народних»; - етнографічна розвідка «Весілля в Ковалівці в повіті Коломийському»; - стаття «Юрко Шкрібляк і його сини Василь, Микола і Федір»; - гуцульська оповідка-казка «Насмішливе слово»; - вірш «Весілля в Ковалівці в повіті Коломийському»
Іван Франко	1856-1916 Галичина	- політична лірика «Гімн», «Каменярі», «Товаришам із тюрми». У збірнику «Зів'яле листя», «Мій ізмарагд»; - поеми «Панські жарти», «Смерть Каїна», «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей»; - повісті «Борислав сміється», «Захар Беркут», «Для домашнього вогнища», «Перехресні стежки» та ін.; - драматичні твори «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», «Украдене щастя» та ін.; - праці з історії та теорії літератури, перекладач творів з російської, польської, чеської, сербської, хорватської, німецької, англійської, французької, старогрецької, арабської, вавилонської та інших мов; - переклади творів Гомера, Софокла, Горація, Гейне, а також «Слово о полку Ігоревім», «Краледворський рукопис» В. Ганки
Іван Белей (псевдонім і криптонім – Роман	1856-1921 рр.	публіцистичні, літературно-критичні статті, нариси з питань організації діяльності просвітницьких

Розмарин, Гнат Перевізник та м.)		товариств, розвитку національного шкільництва
О.О. Попович (псевдонімами та криптонімами (Мурашка, Омелян Олексів, Омелян Олександрів, О.П. та м..)	1856-1929 рр.	- мемуари «Відродження Буковини»; - навчальні твори «Читанка для шкіл народних» (у 3-х частинах), «Граматика для шкіл народних» (у 2-х частинах), «Переклад п'яти частин математичних книжок Ф.Мочніка» (у переробці Кривса-Гоберналя), «Підручник з української мови для середніх шкіл» (у 3-х частинах), «Українсько-німецький словар»
Андрій Чайковський (гербу Сас)	1857-1935 Галичина	- спогади «Спомини зперед десяти літ», «Чорні рядки»; - оповідання « «Образ гонору», «Хто винен?», «Краще смерть, ніж неволя», «Не для всіх весна зеленіс»; - повісті «Олюнька», «В чужім гнізді», «Бразилійський гаразд», «Малолітній» та інші; - проза «За сестрою», «Віддячився», «Козацька помста», «На уходах», «Олексій Корнієнко», «До слави», «Полковник Михайло Кричевський», «Перед зривом» (1937) та інші.
О.М. Рошкевич (у заміжжі Озаркевич)	1857-1935 рр.	- весільні пісні й обряди, опрацьовані І. Франком і опубліковані під назвою «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, pow. Stryjskiego» у «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej»; - переклади з німецької, французької і російської мов, зокрема, повість Еміля Золя «Довбня»
С. Й. Смаль-Стоцький	1859-1938 рр.	-
Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер)	1860-1947 рр.	- збірки «Prima vega», «В дорогу», «Проліски», «Лебедина пісня», «Шелести нам, барвінку»; - спогади «Перший рік практики», «Із записок учительки»
Софрон Левицький (Вадим Інший)	1860-1932 рр.	
Ольга Гузар-Левицька	1860-1933 рр.	- твори «На чужині», «Правдива пригода»; - листи Володимира Барвінського до панни Ольги Гузарівни
Михайло Пачовський	1861-1933 рр.	- дослідження «Про вплив християнства на усну словесність русинів», «Народні думи з ілюстраціями», «Замітки до науки руської мови в середніх школах», «Соті роковини народного письменства Руси-України. Пам'яті Івана Котляревського», «Ілюстроване українсько-руське письменство в життєписах для молодіжи», «Виїмки з українсько-руського письменства 16-17 ст. для вищих клас середніх шкіл», «Народний похоронний обряд на Руси» та інші; - польсько-український словник; - повість «Вечорниці»; - статті про Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка та інших письменників

Климентина Попович (Попович-Боярська)	1863-1946 рр.	- вірш «Колись і нині» та інші поезії
О.Ю. Кобилянська	1863-1942 рр.	- твори «Гортенза, або Нарис із життя однієї дівчини», «Доля чи воля?», «Малюнок з народного життя на Буковині», «Видиво», «Людина з народу», «Малоруські новели» та ін.; - повість «Царівна»; - роман «Апостол черні»; - новели «Аристократка», «Impromptu phantasie»; - оповідання «Valse melancolique», «Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Назустріч долі», «Зійшов з розуму», «Вовчиха»; - повісті «Нюба», «Через кладку», «За ситуаціями»
Ольга Франко (Хоружинська)	1864-1941 рр.	
С.А. Окуневська- Морачевська (псевдо Єрина та ін...)	1865-1926 рр.	- оповідання з міського життя «Пісок. Пісок!»; - розвідка «Родинна неволя в піснях і обрядах весільних»
Іван Плешкан	1866-1907 рр.	- вірш «Лист до братів»
М.С. Грушевський	1866-1934 рр.	-
М.П. Левицький (псевдоніми Виборний, Макогоненко, Модест Пилипович та ін...)	1866-1932 рр.	- твори «За Коліївщини», «Оповідання», «Забув. Щастя Пейсаха Лейдермана», «В суді»; - навчальна література: «Граматика для самонавчання»
М. Дерлиця	1866-1934 рр.	- збірка «Композитор»; - оповідання і новели: «Пташенята», «Останній бій», «На вакаціях», «Народна школа», «Поратували», «Хмиз», «Весілля», «Бузьки», «Народна школа» та інші; - повісті «Марта», «В Млаках»; - образки із світової війни «Воєнний дідич»
Є.І. Бохенська (Бохенська- Танчаковська)	1867-1944 рр.	- вірші «Літа мої молоденькі» і «Пусту мене, мамцю», «Дівчина і рутка», «Запомога»; - праця «Спомин про Корнила Устияновича»;
О.С. Маковей	1867-1925 рр.	- вірші «Сон», «Ми – гайдамаки», «Там, за лісом», «Марш Заліщицької 30 молоді» та інші; - твори «Як Шевченко шукав роботи», «Кроваве поле», «Примруженим оком» та ін.
К.Й. Студинський, гербу Прус (псевдоніми та криптоніми: Кость Вікторин; К.Вікторин; Кость В.; Іван Лаврін; І.Лаврін; К.Зорян; Зорян; К.С.; Батько; Іван Гарбуз; Федір Замора; Колька; Лівобічний; Літописець; К.Люнин; Не-Маковей; Не плазун, але й без трону; Віктор Осипович; Кость	1868-1941 рр.	-

Осипович; Провінціал та м..		
Я.І. Невестюк	1868-1934 рр.	- начерк «Бродяга»; - комедія «Кандидат», «Запорізьке сватання»; - повісткування «Спомини з моєї пригоди в Росії» - драми «Супруги», «Несамовиті», «Жид»
М.-І.С. Грушевська	1868-1948 рр.	
М. Петрушевич (Новицький)	1869-1895 рр.	- твори «Паламар», «Душа», «Вибори», «Градобур», «Солітер», «Що виділа бабуня на тамтім світі», «Як Новичани шанують свого земляка»
О.Л. Кисілевська (дівооче прізвище: Сіменович, псевдоніми: О. Галичанка, Калина, Незнана)	1869-1956 рр.	- твори «Швейцарія», «Подорож до Африки», «Під небом півдня», «Листи з-над Чорного моря», «По рідному краю»; - новели «Море», «Нові чобітки», «Іваниха розповідає», «В горах», «Покутське село», «Осінньою порою», «Гей, там, у зелених верхах»; - статті «Українське жіноцтво в старовині», «Олена Кульчицька», «Як вести працю в жіночих гуртках», «Самовиховання»
І. Копач	1870-1952 рр.	-
Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка)	1871-1913 Волинь	- вірші «Конвалія», «Сафо», «Contra spem spero»; - збірки «На крилах пісень», «Думи і мрії», «На крилах пісень»; - цикл політичної лірики «Невільничі пісні»; - поеми «Одержима», «Осіння казка», «В катакомбах»; - драма Камінний господар», «Лісова пісня»
Василь Щурат	1871-1948 Галичина	- збірки: «Lux in tenebris», «Мої листи», «Раз до мене молодість прийшла, На трембіті», «Історичні пісні», «Вибір пісень»; - поема «В суздальській тюрмі», «Зарваниця»; - віршований молитовник «Із глибини воззвях»; - студія «Шевченко і поляки»; - праці «Основи Шевченкових зв'язків з поляками», «Колившина в польській літературі до 1841»; - переклади «Пісні про Роланда», «Слова о полку Ігоревім» сучасною українською мовою, зі стародавніх поетів (Горацій), французьких («Пісня про Роланда»), німецьких (Гайне, Гете), польських (Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Марія Конопніцька, Адам Асник, Ян Каспрович, Казімеж Пшерва-Тетмаер), російських, білоруських та інших
Леся Мартович (Олекса Семенович Мартович)	1871-1916 рр.	- твори «Булка», «Іван Рило», «Мужицька смерть», «За топлово», «За межу», «Ось поси моє», «Зле діло», «Стрибожий дарунок», «Відміна», «Гарбата», «Грішниця», «Хитрий Панько», «Квіт на п'ятку», «На торзі», «Нічний гість», «Перша сварка», «Ян», «Кадріль», «Пророцтво грішника», «Жирафа та ладо», «Війт», «Смертельна справа», «Прощальний вечір», «Народна ноша» та м..;

		- драма «Політична справа»; - повість «Забобон», «Село Підойми»; - нариси «Гарбаті»; - новели «Нічний гість», «Лумера»; - збірки «Не-читальник»; - праця «Словничок Леся Мартовича»
Василь Стефаник	1871-1936 Галичина	
Володимира Жуковецька (Вільшанецька)	1871-1940	Поезії, дитячі казки, повісті, п'єси («Я тебе люблю», «Імпресії», «Іскаріот», «Мати» «Циган» педагогічні статті «Будуча жіноча школа виділова», «Виховання і наука дитини»
Ф.М. Колесса	1871-1947 рр.	- праці «Огляд українсько-руської народної поезії», рукописний «Збірник українських народних пісень», «Балада про дочку-пташку в слов'янській народній поезії», - хрестоматія «Українська усна словесність»; «Марш українських стрільців» (м.. О. Маковея). «Я русин був» (м.. О. Духновича)
Богдан Лепкий	1872-1941 рр.	-
Костянтина Малицька	1872-1947 рр.	- пісні «Чом, чом, чом, земле моя...», «У Січі, у Січі гуртуймось брати»; - твори «Малі герої», «Гарфа Леїлі»; - перекази «Робінзона Крузо» Д. Дефо, прози Сельми Лагерлеф («Керниця трьох мудреців з Востока»)
М. Яцків	1873-1961 рр.	- твори «Молоде вино грониться», «Новелі»; - повість «Огні горять», ; - романи «Танець тіней», «В лабетах» - суспільну студію «Блискавиці»; - спогади про І. Франка, В. Стефаника; - новели «Душі кланяються» - збірки «В царстві сатани», «Казка про перстень», «Чорні крила», «Adagio Consolante»
Й.Я. Застирець	1873-1943 рр.	- підготував друге видання «Русалки Дністрової»
Д. Лукіянович	1873-1965 рр.	- твори «Сабашева вечеря», «Новели», «Ескізи та оповідання», «Багнітки», Діалогія «За Кадильну», «Від кривди», «Філістер», «Під свій прапор», «Але не просто народжений», «Я – з більшістю», «Франко і Беркут»: - редагував серію книг «Універсальна бібліотека»
А.І. Волошин	1874-1945 рр.	- посібник «Методическая м.діяв угро-русского м.діявітни м.д для народных школ» (пізніше «Методическая м.діяв карпато-русского м.д для народных школ» та «Методична граматики карпато-русского языка для низших клас школ»); - праці «Читанка для руської молодіжи», «О письменном языке подкарпатских русинов»,

		«Педагогика и дидактика для учительських семінарій», «О соціальному вихованні»
М. Черемшина (справжнє ім'я – Іван Юрійович Семанюк)	1874-1927 рр.	- оповідання «Святий Николай у гарті», «Хіба даруймо воду» (збірка «Карби»); - збірки «Карби», «Село вигибає», «Верховина» «Вибране»; - новели «Перші стріли», «Зрадник», «Після бою» та ін.; - драма «Несамовиті» (не збереглася); - цикл «Листки» (вірші в прозі); - публіцистика «Посвяти та спомини»
Катря Гриневич Гриневичева Катря (1875-1947) – письменниця, громадська діячка. Дівоче прізвище – Банах Катерина Василівна, по чоловікові – Гриневич. Псевдоніми та криптоніми: Катря Гриневичева, Катерина Г., Г. чева Катря; К. Г. та ін.	Галичина Німеччини 1875-1947	- оповідання «Перед похороном князя Романа», «Ярослав Осмомисл», «Княжичі»; - збірка «Легенди і оповідання», «Непоборні», «По дорозі в Сихем»; - повісті «Шестикрилець», «Шоломи в сонці»
І. Петрушевич	1875-1950 рр.	- переклади творів М. Твена, Дж.-К. Джерома, А. Франса, Е. Золя, М. Метерлінка та інших письменників. - повість «The Flying Submarine» («Літаючий підводний човен»)
В.М. Пачовський	1878-1942 рр.	- драма «Сон української ночі»; - поезія «Спів товпи»; - твір «Світова місія України»
Михайло Галущинський (псевдоніми та криптоніми: Височанський, Височанський Микола, Подорожник, Г-ий, Гл. М., Глщ. М., М., М. Г. та інші.)	1878-1931 рр.	- методичні праці «Освітні завдання», «Позашкільна освіта: (народина, – освітні установи, – організаційні форми, – мета)»
О.В. Турянський (псевдонім – Іван Думка)	1880-1933 рр.	- О.В. Турянський новели «Курка», «Ей, коб були мене вчили», «Де сонце?»; - памфлетом «Дума пралісу»; - повість-поема «Поза межами болю», повісті «Дума пралісу», «Син землі»; - збірка оповідань «Боротьба за великість»; - комедія «Раби»; - переклади віршів Шандора Петефі, Генріґа Гейне, Вільяма Шекспіра
Василь Сімович (Верниволя В., Сімартич, Васаген; крипт. — В. С., Вв., В-я., В., Сім-ич та ін.)	1880-1844 Буковина, з 1921 р. Чехо-словацьчина	Наукові і публіцистичні праці: «Розвій народного шкільництва на Буковині»; «Лістові школи» в Німеччині»; Оповідання: «Літній спомин», «Рідний батько», «На варті», «Барвінці на Буковині» та ін.

Іларій Карбулицький	1880-1861	оповідання для дітей "Сліпий Юра", "Циган у школі", "Качка з однією ніжкою" 40 прозових творів про життя селян, інтелігенції, зокрема вчителів ("Рідний батько", "Покаявся", "Літній спомин" (1901); "Онуфрій Беззубий" (1902), "Щаслива" (1906); "Казка" (1931)), трьох п'єс: "Завіщання" (1901), "Наші знакоми" (1909), "Зрадник" (1936). Він залишив цікаві спогади про Лесю Українку — "Мої спомини про Лесю Українку з її побуту на Буковині у 1901 році", Миколу Лисенка — "На Буковинській землі" та Ольгу Кобилянську — "Вірна дочка України". У творчості І. Карбулицького широко представлено і гумор — оповідання: "Протокол" (1900); "Як Паламарук рибу купував" (1909); "Через що інспектор Крілик мало що з розуму не зійшов" (1913); "Спільники" (1931).
М.С. Возняк	1881-1954 рр.	- статті «Виправа запорожців на Перекоп 1608 р.», «Хто ж автор так званого «Літопису Самовидця»?», «Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика», «Історія Русів» у літературі й науці»; - праці «Історії української літератури», «Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки», «Початки української комедії. 1619-1819», «Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія», «Філологічні праці Івана Могильницького», «Галицькі граматики української мови першої половини XIX в.», «ГраMATика Лаврентія Зизанія 1596 р.», «Перша редакція «Розправи о язиці южнорускім і его наречіях» Якова Головацького», «Уривок граматики давньої церковнослов'янської мови в порівнянні з українською», «Український правопис із словничком», «З приводу фотокопії «Русалки Дністрової»; - про життя і творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Л. Боровиковського, М. Шашкевича, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, П. Грабовського, М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Стефаника; - упорядник книги «Українські народні казки»
Гаврилук Ілько Дмитрович (1881-1947)		збірок „По терню та кремінню” (1923), „3 днів лихоліття” (1940), новел „Влада темного” (1940). стрілецько-патріотичної тематики
	1881-1963 рр.	- поезії «Відгуки душі», «Зайчик і лисичка», «Збірник віршів для дітей», «Материнський віночок»; - оповідання «Малий Василько»; - сценічні образки для школи «Сон на могилах», «Святий отець Николай в гостині на Підкарпатській Русі», «В чужім пір'ї», Мати – страдниця», «Гануся»;

		- різдвяна гра «Вертеп»; - казки «Кравчиня Маруся», «Юркова мандрівка», «Грисько, гуска і лисичка», «Грисько, гуска і лисичка»; - поеми «Мати – страдниця», «Олександру Духновичу – м. діявіт Підкарпатської»; - переклад Дефо Д. «Робінзон Крузо»; - вірші для дошк. віку «Грай, бджілко!», «Гарний Мурко мій маленький»; - збірник пісень «Україно, мій ти краю...», «Учись, маленький!», «Три віночки», «Зозуленька накувала»
А.Л. Лотоцький	1881-1949 рр.	- твори «Езоп: пригоди Езопа, грецького байкаря», «Цвіти з поля», «Ведмедівська попівна», «Коротку граматику української літературної мови», «Роксоляна», «Козак Байда», «Мандрівка Мишки-Гризикнижки по Львові», «Історія України для дітей»; - оповідання «Пастушок з Назарету», «Михайло-семиліток», «Княжа слава», «Хрест над Дніпром», «На Запоріжжя»; - народний переказ Кирило Кожум'яка»; - повість «Триліси», «Кужіль і меч»; - поезії «У святу ніч; Йорданська вода», «Святий Миколай іде», «Гість із неба; Хитра Маруся; Таки так...», «Славцьо на грибах», «Нема диму», «За кару», «Підсніжничок», «Цікаві мишки», «Дарусина молитва», «Молитва», «Молитва до Непорочної Матері Божої»; - нарис «Тоді, як галич на Галич налітала»; - легенди «Левада пречистої»
І.М. Галущинський	1882-1944 рр.	- праця «Дарвінізм, або наука о походженю»
Гординський Ярослав Антонович (1882-1939) – літературознавець, історик літератури, перекладач, педагог. Криптоніми: Я. А.Г., Яр. Горд., Г-ий, Я. Г.	Галичина	оповідань „Розведені” (1903), „Візник” (1905), „Чорний хліб” (1908); праць „До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в.”
М. Козоріс	1882-1947 рр.	- п'єси «Тарас-дитина», «Діточе м.д» - оповідання «На селі», «Купували образи», «Кровопійці», «Жінка», «Магнес», «Їх троє», «Ти мене, синку, покинув», «Тріюмвірат», «Дві сили», «По кам'яній стежці», «Людина з перспективою», «Віче», «Умістечко», «Злочин», «Не пошкодить», «То був злодій», «Нетлі», «За порадою»; - повісті «Село встає», «Степ»; - романи «Чорногора говорить», «Голуба кров»; - публіцистика «Польський терор на Західній Україні»; - повісті «Моя зустріч з Іваном Франком», «Соціальні моменти в творчості В. Стефаника»; - спогади про Івана Франка і Марка Черемшину,

		Василя Стефаника
Л. (Олекса) Гринюк	1883-1911 рр.	- співавтор-дописувач львівської газети «Діло», - збірки «Весняні вечори», * Поезія в альманасі «За красою». Чернівці, - переклади повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба», комедії Б. Б'єрнсона «Новоженці», книги Ф. Ніцше «Так мовив Заратустра», «Трьох оповідань» Л. Андреева
О.Т. Назарук	1883-1940 рр.	- твори «Вчасна війна в північній Альберті», «Греко- католицька церква і українська ліберальна інтелігенція», «Галицька делегація в Ризі», «Спомини учасника», «Вибір звання», «Венеція. Катедра м.. Марка», «Галичина і Велика Україна», «Замах на церкву», «Значіння партій», «Українська повість з 12-го століття у двох частинах» – «Князь Ярослав Осмомисл», «Тома Томашевський – піонер української преси в Америці», «Іван Данильчук – найбільший український гуморист в Канаді», «На спокійнім океані», «Організаційний Отченаш», «В лісах Альберти і Скалистих горах», «В найбільшій парку Скалистих гір», «Вчасна війна в північній Альберті», «Греко-католицька церква і українська ліберальна інтелігенція», «Галицька делегація в Ризі. 1920. Спомин учасника», «Вибір звання», «Венеція», «Катедра м.. Марка», «Галичина і Велика Україна», «Гоги і м.ді», «Ромаятерна. Вічний Рим – апостольська столиця», «Вражіння з Волині», «В Будапешті», «Замах на церкву», «Значіння партій» та інші; - повісті «Проти орд Чингісхана», «Роксоляна»
М.М. Колцуняк	1884-1922 рр.	- збірка «Проти хвиль» - «Українська читанка для народної школи»; - повість «На стрічу сонцю золотому»; - переклад «Чутлива совість», «Татко» Маміна- Сибіряка
Ю. Опільський (справжнє ім'я – Рудницький Юрій Львович)	1884-1937 рр.	- праці «Підручник до науки німецької мови»; - повісті «Іду на вас. Історичне оповідання з часів Святослава (960-972)», «Сумерк», «Хрести й ідоли»; - роман «Опирі» («Упирі»); - нариси «Танечниця з Пібасту», «Гарміоне», «Поцілунок Іштари», Школяр з Мемфісу»; - оповідання «Тінь велетня», «Дух степу», «Посів Перуна»
О.З. Гузар	1885-1945 рр.	-
І.О. Блажкевич	1886-1977 рр.	- публікації «Святий Миколай у 1920 році», «Тарас у дяка», «Діло в честь Тараса», «Івась-характерник», «В мамин день», «Оповідання»; - збірки для дітей «Подояночка», «Прилетіли лелеки», «Чи є в світі що світліше?», «Прилетіла ластівка»; - спогади про Івана Франка, Ольгу Кобилянську,

		Василя Стефаника, Тимотея Бордуляка, О. Вітошинського, Павла Думку, Корнила Устияновича, Олену Кульчицьку.
В.П. Радзикеви́ч	1886-1966 рр.	- праці «Короткого нариса історії української літератури», «Української літератури ХХ століття», «Історія української літератури», «Проміні: Читанка з українознавства для 5 і 6 класів» - повісті «Шляхом туги», «У подувах буревію», «Пригоди Юрчика Кучерявого»; - творів для дітей «Пригоди Юрчика Кучерявого», «Прилетіла зима біла», «Святий вечір у лісі»; - сценічний образок «Легенда Крут»
Грановський Олександр Анастасійович (1887-1976) – український поет, учений, громадський діяч. Справжнє прізвище – Неприцький.	Волинь Канада	Золоті ворота. Вибрані вірші / Упоряд. та перед. сл. Ю. Ярмаши. К.: Інтел, 1992. 195 с. Неприцький-Грановський О. Осінні узор
Вислоцький Дмитро (1888-1968)	Закарпаття США	Автор оповідань і п'єс із життя лемків, шкільних підручників, статей.
В.В. Міяковський	1888-1972 рр.	
К.Х. Гранат	1888-1977 рр.	
Г.М. Колцу́няк	1888-1937 рр.	- оформляв обкладинки книжок Івана Франка, Леся Мартовича, Михайла Яцківа та інших відомих краян-письменників; - дослідження «Народні хрести в Коломийщині»; - серії поштових листівок «Гуцульські мотиви»
Микола Євшан (Федюшка)	1889-1919	«Під прапором мистецтва», «Листи з Галичини»
М. Матіїв-Мельник (насправді – Микола Матійович Мельник), псевдоніми – Микола Яблонівський, Богдан Чорногор, Богдан Вольний, Богдан Хмиз, Василь Хмара, Микола Лебединський, Микола Гірський та ін..	1890-1947 рр.	- вірші «Журавлі», «І піде в порох Єрихон...», «Дефіляда» - оповідання «І стугоніла земля»; - поема «На ріках вавилонських» - збірка «По той бік греблі», «На чорній дорозі», «Горить мій світ», «За рідне гніздо», «Крізь дим і згар» та м.. - повісті «За рідне гніздо», «Крізь дим і згар» - новела «На чорній дорозі» - переспів «Слова о полку Ігоревім» під назвою «Слово про Ігорів похід. Український лицарський епос княжих часів»
С. Рудик	1890-1939 рр.	
Олександр Маркуш	1891-1971	- праці «Підкарпатські народні казки», «Виміряли землю», «Чужі краї – чужі люди», «По всіх царствах природи», «Марамороські оповідання», «Лист матері», «Світанок Тисі усміхнувся», «Наш рідний край»;

		- підручники «Рідне слово», «Підручник української мови для угорських шкіл», «Нова Європа», «Далеким світом» та інші; - укладач українсько-угорського термінологічного словника; - збірки «Виміряли землю», «Ірину засватали», «Юлина», «Коровку гнали», «Марамороські оповідання», «Мрійники», «Лист матері», «Світанок Тисі усміхнувся», «Гомін Тиси»; - повість «Мрійники»
Марія Бачинська-Донцова	1891-1978 Галичина США	- уривок із реферату, прочитаного в Літ.-Мистецькому Клубі «Особисте в ліриці Лесі Українки»
Ю. Клен, Освальд-Екгард Бурггардт, також Бурггардт	1891-1947 рр.	- поеми «Прокляті роки», «Попіл імперій»; - збірка «Каравели»; - епопея «Попіл імперій»; - переклади «Залізні сонети» Фрідріха Рюккerta, новели Георга Гайма, вокальні твори Л. Бетговена, Ф. Шуберта, Р. Шумана, лібрето до опери Ріхарда Штрауса «Саломея» (за однойменною драмою Оскара Вайльда), уривки з поеми «Пісня про Нібелунгів» та численні поезії англійських (Байрон, Шеллі), німецьких (Рільке і Георгі) і французьких поетів
Ю. Гринюк	1891-1937 рр.	- збірки «Залізом співаю», «Світ за очі», «В кривавому танку», «Старці з торбами йдуть», «Дзвін смерті», «Діти Підгір'я», «На мості», «Мій смуток»
С. Шах (псевдонім Степан Перський)	1891-1978 рр.	- праці «Популярна історія Товариства «Просвіта», - розвідки «Отець Маркіян Шашкевич та галицьке відродження»; - нарис «Де срібнолентий Сян пливе» - мемуари «Львів – місто моєї молодости», «Між Сяном і Дунайцем» тощо.
Ваги́левич Кость (1892-1974)		Казка про золоту рибку. Мюнхен: Вовченята, 1945. 16 с. Ваги́левич К. Триєдиність.
С.Й. Тудор	1892-1941 рр.	- збірка «Народження»; - повісті «Молошне божевілля», «День отця Сойки»
М.І. Рудницька (у заміжжі Лисяк)	1892-1976 рр.	- твори «Українська дійсність і завдання жінки», «Західна Україна під більшовиками», «Дон Боско. Людина, педагог, святий», «Невидимі стигмати»
А.В. Річинський	1892-1956 рр.	-
П.К. Волинський	1893-1982 рр.	
Д. Рудик	1893-1955 рр.	- творчі розвідки «От це людина, Борис Дмитрович Грінченко», «Короткий огляд українського письменства для середніх шкіл та самоосвіти», «Марко Черемшина», «Ольга Кобилянська», «Вивчаємо спадщину Івана Франка», «Етюди західноукраїнської літератури»
Безушко Володимир	1894-	Нова польська

	1980 Галичина США	шкільна реформа”,
В. Боднарчук	1894-1955 рр.	- збірка «Пани і люди»
Р.Г. Купчинський (псевдоніми і криптоніми: Гак Мусій; Чіпка Галант; Галактіон Чіпка; Доля Мирон; Мирон-Доля; Роман К.; Харко; Учасник; Зиз; Рома; Р. К.; Г. Ч.; М. Д.; Т. С. та інші)	1894-1976 рр.	- поезії «Ніби сниться», «Дума про Хведора Черника», «Перший листопад», «На подільських ланах», «На свіжому повітрі» та м.; - пісні «Ой там при долині», «Заквітчали дівчатонька», «Гей там, у Вільхівці», «Як з Бережан до Кадри», «Ой шумить, шумить», «Вдаряй мечем», «Пиймо, друзі», «Ірчик», «Бодріться», «Ми по таборах і тюрмах», «Лети, моя думо», «Ой впав стрілець», «Ой зацвіла черемха»; - писемні обробки композиторів С. Людкевича, М. Вериківського, П. Козицького, В. Барвінського, М. Колесси, Н. Нижанківського, Б. Вахнянина, М. Леонтовича та інших; - поеми «Пісня про Рідну Землю», «Ода до Пісні», «Великий день»; - співавтор (з Василем Софронівим-Левицьким) сценарію фільму «Для добра і краси»; - збірник «За волю України: До 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914-1964»
Ю.А. Шкрумеляк (псевдоніми: Іван Сорокати, Юра Ігорків, Ю. Підгірський, Смик, Гнотик, Олекса Залужний, Максим Цимбала)	1895-1965 рр.	- вірш «За рядами ряди» - книги для дітей «Юрза-Мурза», «Записки Івася Крілика», «Стрілець Невмираха», «Мова віків», «Історії України для дітей»; - поеми «Кузня в Нагуєвичях», «Довбушева слава», «Сон Галича»; - повісті «Чета крилатих», «Вогні з полонин», «Високі гори і низини»; - збірки «Пісня про радісну осінь», «Сопілка співає»; - вибрані твори «Привіт Говерлі»; - лірико-публіцистична проза «Поїзд мерців»; - переклади «Казки з 1001 ночі», «Алядин і чарівна лямпа», «Історія про малого Мука», «Пригоди мореплавця Сіндбада» та м..
Г.І. Мневська (псевдонім Галина Орлівна)	1895-1955 рр.	- твори «Улішва», «Скарб діда Якова», «Нове поле», «Бабський бунт», «Емігранти», «Жага», «Сибірка» та інші; - збірки «Шляхом життя», «Перед брамою»; - переклади «Робінзон Крузо» Данієля Дефо, «Прекрасними сабінянками» Леоніда Андрєєва
В.С. Гренджа-Донський	1897-1974 Закарпаття Чехословач чина	- збірки поетичних збірок „Квіти з терням” (1923), „Золоті ключі” (1923), „Шляхом терновим” (1924), „Китиця квіток” (1925), „Тернові квіти полонин” (1928), „Тобі, рідний краю” (1936), „За ґратами” (1939), „Золоті ключі», «Тернові квіти полонин», «Тобі, рідний краю», «Збірка оповідань з карпатських полонин», «Покрив туманом співучі

		ріки...»; - поема «Червона скала»; - повість «Ілько Липей – карпатський розбійник»; - книга спогадів «Щастя і горе Карпатської України» та ін.
М. Сопілка (справжнє прізвище та ім'я Мисько-Пастушенко Юлія Семенівна)	1897-1937 рр.	- поезії «Роботящим рукам» - повість «Затишне місто Забобонники» - збірка вибраних творів «До сонця».
Олесь (Олекса) Бабій	1897-1975 Галичина Канада	- збірки «Ненависть і любов», «Поезії», «Прамати», «Під шум Прута», «За щастя оmanoю», «Перехрестя», «Остання офіра цісареві», «Пожнив'я», «Світ і людина»; поем «Гуцульський курінь», «Жнива» (1946), «Повстанці» (1956); збірок малої прози «Шукаю людини» (1921), «Гнів» (1922); повістей «Перші стежки» (1937), «Дві сестри» (1938), «Останні» (1938); драматичних творів «Родинна тайна», «Воєнна любов», «Олена Степанівна» (1966); досліджень про творчість Маркіяна Шашкевича, Юрія Федьковича, Богдана-Ігоря Антонича та інших письменників.
В.Л. Поліщук	1897-1937 рр.	- казка «Бедрик і комашка»; - твір «Мудрий Слон» та м...
В.В. Костинюк	1897-1942 рр.	- повість «Трембіти грали»; - збірка «Громова бартка»; - поезії «Морозна душа плаче квітами»
Б. Тен	1897-1983 рр.	- збірка сонетів «Зоряні сади» - переклади творів Есхіла, Міллера, Міцкевича, Гете, Пушкіна, Шекспіра та інших
М. Струтинська, дівоче прізвище – Навроцька (псевдоніми – Віра Марська, М. Терен, М. С-ка, М. С.)	1897-1984 рр.	- повість «Буря над Львовом»; - п'єса «Американка», - збірки «Помилка д-ра Варецького», «Година в парку»; - розвідка «Літературно-мистецький Львів крізь призму журналу «Наші дні»»; - спогадів «Далеке зблизька»
Л.М. Мосендз	1897-1948 рр.	- есе «Штайн – ідея і характер»; - збірки «Зодіак», «Вічний корабель», «Канітферштан», «Волинський рік», «Засів», «Людина покірна», «Відплата»; роману «Останній пророк»; - лірична драма «Вічний корабель»; - поема «Волинський рік»; - повість «Засів»; - оповіді «Людина покірна»
Є.М. Маланюк	1897-1968 рр.	- збірки «Стилет і стилос», «Гербарій», «Земля й залізо», «Земна мадонна», «Перстень Полікрата», «Вибрані поезії», «Влада», «Поезії в одному томі», «Остання весна», «Серпень»; - поема «П'ята симфонія», «Перстень і посох»; - розвідки «Нариси з історії нашої культури»,

		«Малоросійство», «Ілюстрісімум Домінус Мазепа – тло і постать», «Книга спостережень» у двох томах - переклади творів Шарля Бодлера, Йозефа Сватоплука Махар, Миколи Гумільова
С.М. Парфанович (Волчук)	1898-1968 рр.	- твори «Правильне харчування», «У Києві в 1940 році», «У лісничівці», «Евтаназія», «Кров», «Операція», «Ціна життя»; - новели «Інші дні»; - бойківські оповідання «Загоріла полонина»; - повісті «Таким він був... (історія одного пса)», «Попід Кичерами та над потоком»; - оповідання і нариси «Люди і тварини»
В.П. Бобинський	1898-1938 рр.	- збірка сонетів «Ніч кохання»; - поема «Смерть Франка»
О. Стефанович	1899-1970 рр.	- збірки «Поезії», «Stefanos I», «Зібрані твори»; - дослідження «Возлюби її до крови. Літературна спадщина»
Білецька Текля	1899-1965 Галичина США	збірок „Бабусині казки», «Квітка щастя»
Василь Левицький Софронів) (Вадим Інший, Софронів-Левицький)	1899-1975 рр.	- збірки «Під сміх війни», «Бо війна війною», «Липнева отрута», «Республіка за дротами : записки скитальця», «Не та...»; - книжки «Кланялися вам три України»; - одноактівок «Парка в парку», «Романтична ватра», «Євшанзілля»; - творів для дітей «Свято весни», «Печери», «Бабусин козушок»; - переклади «Серце людини», «Чародійна шкіра», французьких і німецьких класиків
І.І. Витанович	1899-1973 рр.	- праці «Кооперативні праці і господарські можливості», «Кооперація на межі поступу і традицій», «На порозі новітнього українства», «Історія українського кооперативного руху», «Уваги до методології й історіографії М. Грушевського», «Аграрна політика українських урядів 1917—1920»
О. Стефанович	1899-1970 рр.	- збірки «Зібрані твори»
О.І. Мох	1900-1975 рр.	- твори «Про те, що я люблю», «На фронті української книжки», «Книжки і люди», «Теофіл Коструба. Учений і праведник», «Кінець світу», «Вигляди українського католицького роману»
Ю.І. Липа	1900-	- праці «Українська доба», «Українська раса», - трилогія «Призначення України»; - збірки «Світлість», «Суворість», «Вірую», «Поезія», «Бій за українську літературу», «Нотатник»; - роман «Козаки в Московії»; - статті «Розмова з порожнечою», «Розмова з минулим», «Провідництво письменства», «Сіре, жовте і червоне» та інші; - брошури: «Союз визволення України»,

		«Королівство Київське за проектом Бісмарка», «Носіть свої відзнаки», «Гетьман Іван Мазепа»; - фахові книги «Ліки під ногами», «Фітотерапія», «Цілющі рослини в давній і сучасній медицині»
Лідія Бурачинська (Л. Бура)	1902-1999 Галичина США	- п'єси «Голгофа», «Камо грядеші», «Ой, Морозе, Морозенку!», «Посол до Бога», «Дума про Нечая»; - прозових творів: «Кімната з одним входом», «Гало, гало, напад на банк», «Товариші усміху», «0-313», «Генерал В»; - збірки: «Чорний сніг», «Вечірні смутки»; - наукові праці «Нарис сучасної галицької поезії», «Українська література в рамках світової літератури»
Я.О. Галан	1902-1949 рр.	- повість «Гори димлять»; - п'єси «Дон-Кіхот із Еттенгайму», «Вантаж», «Вероніка», «99 %», «Осередок», «Недоспівана пісня», «Любов на світанні» та ін.
Боднарук Іван	1903-1990 Галичина США	Спогади «Великий чернець і народолубець» (1955), підручників для школярів, статей про українських письменників
Г.Л. Лужницький	1903-1990 рр.	-
А. Турчинська	1903-1972 рр.	
Ю.Ф. Мушак	1904-1973 рр.	- перекладацька розвідка «Пантомімою слова»; - переклади «Байки» Езопа, окремі твори Платона, Плутарха, Теренція та ін.
Петро Козланюк (літературні псевдоніми Прутовий, Мережка, Переривський)	1904-1965 рр.	-
Василь Кархут	1905-1980	«Гомін з-поза нас», 1933), «Поклик вольних» (1934), «Вістря в темряві» (1934) збірка новел «Цупке життя» (1937) «Пробуджений, «Син Іван», «Ні», «Брама ночі», «Цупке життя», «Сіроманець»
Улас Самчук	1905-1987 рр.	- збірки «Віднайдений рай» та м...; - спомини «На білому коні», «На коні вороному», «Чого не горить вогонь», ««Плянета Ді-Пі» та м...; - роман-хроніка «Волинь»; - повісті «Марія», «Кулак», «Гори говорять»
Винницька Ірина (1906-1990)		повісті „Христина” (1939), „Музика” (1944), збірок новел „Кам'яна сокира” (1948), „Горіхове лушпиння” (1949), творів для дітей
С.Я. Гординський	1906-1993 рр.	- збірки «Барви й лінії», «Буруни», «Слова на каменях», «Вітер над полями», «Легенди гір», «Сім літ», «Сурми днів», «Вибрані поезії», «Вогнем і смерчем», «Поезії»; - поеми «Сновидів», «Перший вал»; - збірка перекладів «Поети Заходу»; - монографії «Микола Глушченко», «Тарас Шевченко

		– маляр», «Віктор Цимбал. Маляр і графік»; - довідкова книга «Українська ікона»; - альбомні видання про українських малярів: Т. Шевченка, О. Грищенка, П. Ковжуна, М. Мухина, - рукописи, статті, спогади про Антонича Богдана-Ігоря.
І.А. Михайлюк	1906-1988 рр.	- збірки «Колоски», «Дорога», «Парубки», «Наш Іван», «Моє село» та ін.
Ірина Вільде (Дарина Дмитрівна Макогон, по чоловікові – Полотнюк)	1907-1982	- збірки «Незбагненне серце», «Кроки часу», - романи «Повнолітні діти», «Сестри Річинські», «Кинути каменем»;
М. Божук (Василина Божук)	1907-1938 рр.	- збірки «Поезії», «Мережки», «Гірські квіти»
Гошовський Богдан Данилович (1907-1986) Богдан Данилович, Дідусь Данилович, Б. Гармаш, М. Сухий, Б. Г., Б. Д., Д. Б., М. С. та іншими	Галичина Канада	Редагував журнали: „Малі друзі” (1937-1948 з перервами), „Молоді друзі” (1937-1938), „Дорога” (1937-1944) збірок оповідань для дітей „Китиця квіток”, „Рожне поле”; праць „Українська дитяча література – спроба огляду і проблематика” (1966)
Я-Р. Курдидик	1907-1990 рр.	- збірка «Серце і зброя» - нариси «Два кулемети»
Лев Яцкевич	1907-1995\ Галичина КанадаЛ	збірок „Чавун” (1948), „Паровий верблюд” (1947), „Мак і волошка” (1966), віршованих казок для дітей „Князь роси”. Яцкевич Л. Мак і волошка.
Б.А. Нижанківський	1909-1986 рр.	- збірки «Терпке вино», «Щедрість», «Вагота», «Вірші іронічні, сатиричні і комічні», «Каруселя віршів», «Марципани і витребеньки», «Вулиця», «Актор говорить», «Новели»; - повість «Свято на оселі»
Б-І. Антонич	1909-1937	- роман «Дванадцять обручів»
Жигмонд Процишин	1910-1945	Молоде покоління (1934)
Бажанський Михайло	1910-1994 Галичина США	повісті „Емігрант” (1930), збірки оповідань „У вирі життя” (1941), спогадів „Як загинула Ольга Басарабова”, сатиричних творів „Гордіївський вузол розтятий” (1941), мемуарів „Мозаїка кадрів в’язничних” (1946); збірки спогадів, статей і нарисів „Моя Карпатська Україна” (посм., 1995).
Барагура Володимир	1910-2000 Галичина США	Автор збірки історичних і біографічних оповідань „Меч і книга”(1954, 1980), збірок спогадів „На калиновому мості” (1982, 1989), „Як я став журналістом”, статей у пресі. Барагура В. Зустріч з русалкою у хвилях океану: Крихти з мого життя – дійсність і вигадка. Jersey City: Свобода, 1996. 64 с. Барагура В. Калиновий міст: Збірка споминів-розповідок з дитячих років у Немирові і з життя учнів Яворівської гімназії в 1914- 1928 рр. Нью-

		Йорк, Джерзі Ситі: Свобода, 1982. 218 с. Барагура В. Меч і книга. Торонто: Добра книжка, 1980. 112 с. Барагура В. Як я став журналістом: Спогади зі студентських років 1928-1934. Торонто: Українська книжка, б. р. 103 с.
Ф.М. Потушняк	1910-1960 рр.	- збірки «Земля», «Оповідання», «В долині синьої ріки», «Мій сад», «Далекі вогні», «Спляча царівна»; - роман «Повінь»; - розвідка «Мальовнича Іршавщина»
Іван Боднарчук (справжнє ім'я Іван Чабанрук)	1910-1990 Гличина США	- підручники «Ластівка» (читанка для 2-го класу), «Ромашка» (для 3-го класу), «Соняшник» (для 4-го класу), «Ватра» (для 5-6 класу), «Збірник диктантів» (для молодших і старших класів) Біографічні оповідання „Покоління зійдуться” (1974), збірок оповідань „На перехресних шляхах” (1954), „Друзі моїх днів” (1967), „Далекі обрії” (1968), „Замрячені ранки” (1978), п'єс, читанок для дітей. Далекі обрії
М. Зоряний (Марчук)	1911-	- твори «Лісовий сон», «Сирітська доля», «Купив корову», «При померлому», «Пригода», «Золоті колоски», «Сини» та м..
Горохович Антоніна Тихонівна (1913-1997)	Волинь Канада	Батьки і діти” (1965), „Поетика Лесі Українки та її афоризми” (1980), „Людина в літературі Русі-України” (1983),
І. Керницький	1913-	- збірки «Святоіванські вогні», «Мій світ», «Село говорить», «Герой передмістя», «Будні і неділя», «Перелетні птахи», «Король стрільців», «Квіт папороті», «На ріках Вавилонських», «Тайна доктора Горошка» та м..; - хронікерські записи «Циганськими дорогами»
М.І. Томчаній	1914-1975 рр.	- збірки «Шовкова трава», «Закарпатські оповідання», «Скарби», «Оповідання», «Двоє щасливих», «Школа під дубом», «На кордоні», «Слід у цементі», «Наша сім'я», «Терезка», «Готель «Солома», «Скрипка – його молодість»; - книги для дітей «Українська радянська новела», «Біля рибальської варті»; - романи «Жменяки», «Тихе містечко», «Брати»
Іван Боднарчук	1914-1990 Галичина, Канада	Повість «Покоління зійдуться», читанки «Соняшник», «Ромашка», «Ватра», «Ластівка»
В. Ткачук	1916-	- збірка «Зимова м.дія», - новели «Весна іде», «Сині чічки», «Золоті дзвінки», «Зимова м.дія», «Весна»
М.І. Калинчук		- поезії «Маленькій Оленці», «Дівчатко» із циклу «Арешти», «Дума про татарщину», «Крик», «На Волині б'ють дзвони», «Вірю», «На грані», «Я знаю, що буде так»;

		- поема «Вартівничий»
Г.Ю. Жежко		- вірші «Дві долі», «На піску, на білій глині...», «Моя добра матуся казала в журбі...», «Зацвітають вирують діброви...», «Волинь моя, мій рідний край...» та інших, - збірка «Троянди за ґратами»
Михайло Черкавський		- доповіді «Про сучасні завдання в області дошкільного виховання», «Про українізацію служби божої в цілях релігійно-морального і естетичного виховання»
Іван Власовський		- доповіді «Українська школа на Волині», «Стан середньої освіти українського народу на Волині»
Бора Богдан Справжнє ім'я та прізвище – Борис Шкандрій	(1920 - ??) Галичина Англія	Автор збірок поезій „В дорозі” (1946), „У вирію” (1947), „Буремні дні” (1982); праці „Нарис методики викладання української мови” (Лондон, 1970), численних статей педагогічного спрямування.

Додаток А. 2

Словник маловживаних слів

Виїмки – уривки
 Виучування – вивчення
 Вихователська штука – виховний вплив
 Вишкіл – виховання, ретельне навчання, вироблення певних навичок
 Вціплювати – прищеплювати.
 Городці, огород – пришкільна ділянка, город
 Діточі забави – ігри
 Загальнообразуючий – загальноосвітній
 Зажин – зажинки, початок жнив.
 Коріят – Федір Корятович в кінці XIV – на поч. XV ст. був князем на Закарпатті.
 Лектура – читання, література
 Молодіж – молодь
 Начеркнені – визначені
 Нещетним – незчисленим
 Обходження – поводження
 Ощадність – бережливість
 Повала – стега
 Пожиточний – корисний
 Посвідка – посвідчення, документ
 Ферії - канікули
 Хосен – користь
 Шатан – сатана.

Додаток Б
Національно-патріотична тематика у творчості західноукраїнських
письменників (початок XX ст.)

Додаток Б. 1
Твори про гору Маківку

Народні пісні про гору Маківку

Там на горі, на Маківці, зацвіла калина,
Б'ються стрільці на Маківці, ціла Україна.

Там Олена Степанівна з стрільцями воює,
Б'ються стрільці на Маківці, вона бандажує.

Бандажує, завиває всі стрілецькі рани.
Вона краща товаришка від рідної мами.

Україна, Україна, а ми твої діти,
Забрали нас вороженьки – мусимо терпіти.

Прощавай, мій рідний краю

Прощавай, мій рідний краю,
Моя Україно!
Прощай, саде, саде-винограде,
Молода дівчино!

Бо я їду в степ широкий
Слави здобувати,
І та й про тебе, моє серденьтко,
Буду споминати!

Ой, у горах, у Карпатах,
Там вітер лютує.
Б'ються стрільці на горі Маківці,
Аж ся світ дивує!

А Олена Степанівна
Ранених курує,
Вона рани, рани промиває
Та ще й бандажує.

Бандажує й завиває
Стрілецькії рани,
Ой, то була гарна Степанівна,
Ще краща від мами!

Гарна її мати була,
На світ породила,
Що Олена Степанівна
Свій край боронила!

Ой, у горах, у Карпатах,
Там вітер лютує.
Б'ються стрільці на горі Маківці,
Аж ся світ дивує!

Ой, Олена Степанівна
З стрільцями воює:
Б'ються стрільці на Маківці,
А вона бандажує.

Бандажує, сповиває
Ті стрілецькі рани.
А була та Степанівна
Ще краща від мами.

Ой, Маківко, Маківочко,
Яка ти нещасна:
Не одного січовика
З того світу спасла.

Ой, Маківко, Маківочко,
По тобі ялиці,
Ой, по тобі, Маківочко,
Криваві керниці.
Ой, Маківко, Маківочко,
По тобі ялиці,
Та по тобі спочивають
Січовії Стрільці.

Джерело: [502].

Юрко Шкрумеляк Про Маківку (музика Гайворонського)

Питається вітер смерти,
Кому треба нині вмерти?
Гей, гей, гей, гей, кому треба нині вмерти?
Гей, гей, гей, гей, кому треба нині вмерти?

Треба вмерти молодцеві,
Та січовому стрільцеві,
Гей, гей, гей, гей, та січовому стрільцеві.
Гей, гей, гей, гей, та січовому стрільцеві.

Треба вмерти, спочивати,
Воскресення волі ждати,
Гей, гей, гей, гей, воскресіння волі ждати.
Гей, гей, гей, гей, воскресіння волі ждати. Джерело: [502].

Додаток Б.2

Творчість письменників-усусів, вихідців з Тернопільщини

Юліан Назарак (1893-1916)

Муз. Гайворонського

Хлопці, алярм! Гей, вставаймо,
Вже найвищий час!
Наступають на три шляхи
Вороги на нас.

Най повстане Україна,
Як море заграє,
І прапор блакитно-жовтий
Вгорі засіє.

Муз. Гайворонського

Нема в світі кращих хлопців
Над січових добровольців.
Як йдуть в бій, то співають
І зі співом умирають,
Гей, гей, наші славні добровольці!
Йдуть на приступ гострим крісом
Поборотись навіть з бісом.
Хоч їм кулі в очі свищують,
Рій ворожий вістрям нищать,
Гей, гей, рій ворожий вістрям нищать!
Нема в світі кращих хлопців
Най січових добровольців.
Добровольці добре знають,
За що б'ються і вмирають,
Гей, гей, наші славні добровольці!

Антін Лотоцький (1881-1949)

Засяяло сонце золоте,
Народ збудивсь зі сну,
Усе піднялось, що живе,
Вкраїну боронить свою.

Приспів:
Шумлять, шумлять прапори малинові,
Твої прапори, краю мій,
Ідуть у похід козаченьки,
Ідуть вони у славний бій

Вставаймо, браття, як одни,
Свій край оборонить,
Бо ми не хочемо в ярмі
Під жодним паном жить.

Приспів.

Лунає клич, зове грімкий,
Вперед у бій, у бій святий,
У бій, у бій за рідний край,
За нарід свій в ряди ставай.

Приспів:

Україно! Спокійна будь.
Україно! Спокійна будь:
Тверда, як сталь, стрілецька груди,
Тверда, як сталь, стрілецька груди.

Пройшли Дністер, Дніпро пройдем,
Не станем, поки не дійдем,
Де Дону і Дінця береги,
Й Кавказу гордії верхи.

Приспів.

І станем там, ми – Січ нова,
Стрілецька «Січ», кріпка, сильна,
І муром там будем тобі,
Стрільці, Вкраїно, січові.

Приспів.

За муром сим безпечна ти,
Дріжати будуть вороги,
Бо поки кріс у нас в руках,
Все ворог мати буде страх.

Приспів.

За муром цим щаслива ти,
Україно, по всі віки,
Вітать будеш лиш волі рай,
Лиш щастя квіт, краси розмай.

Клим Гутковський (1881-1915)

Гей ви, стрільці січовії, раз, два, три,
В наших дівчат серце мліє, раз, два, три.
Ви вперед все поступайтесь, ні на що не оглядайтесь.
Раз, два, раз, два, раз, два, три!
Ви вперед все поступайтесь, ні на що не оглядайтесь.
Раз, два, раз, два, раз, два, три!

Попереду сотник іде, раз, два, три.
Він до пекла з вами піде, раз, два, три,
Сам із себе хлопець бравий, під ним коник дуже жвавий,
Раз, два, раз, два, раз, два, три.
Ви вперед все поступайтесь, ні на що не оглядайтесь.
Раз, два, раз, два, раз, два, три!

Пане сотник, що то стало, раз, два, три,
Що в нас грошей дуже мало, раз, два, три,
Три дні хліба вже не їли, лиш холодну воду пили,
Раз, два, раз, два, раз, два, три.
Три дні хліба вже не їли, лиш холодну воду пили,
Раз, два, раз, два, раз, два, три.

Пам'ятайте, командири, раз, два, три,
Щоб не злетіли ковніри, раз, два, три.
Бо стрільці все добре знають, але вас ще поважають,
Раз, два, раз, два, раз, два, три.
Бо стрільці все добре знають, але вас ще поважають,
Раз, два, раз, два, раз, два, три.

Василь Бобинський (1898-1937)

Синя чічка

Ой, упали сніги білі на Поділлі,
Ой, пішов та у походи хлопець смілий.
Як пішов, лишив дівчині синю чічку,
Та й пішов, пропав донині: камінь в річку.
Як пішов, лишив дівчині синю чічку,
Та й пішов, пропав донині: камінь в річку.

Ой, зацвіли сади білі на Поділлі,
Повертають із походу хлопці смілі.
Як пішов, лишив дівчині синю чічку,
Та й пішов, пропав донині: камінь в річку.

Як пішов, лишив дівчині синю чічку,
Та й пішов, пропав донині: камінь в річку.

Микола Голубець (1891-1942)

Ой нагнувся дуб високий
Понад став;
Ой по тобі жаль глибокий позістав.
Жовкне, в'яне дуб високий
Тут, то там,
Ти далеко – світ широкий,
А я... сам...
Ой дивлюся, як щорана
Дуб ся гне...
Чи часом тобі, кохана,
Жаль мене?
Листя в'яне, ворон криче,
Сірі дні...
Кажуть люде, що ти плачеш
По мені.

Роман Купчинський (1894-1976) (вірш і музика його)

Боже Великий, Творче всесильний,
На нашу рідну землю споглянь!
Ми були вірні Твому завіту,
Вислухай нині наших благань,
Ми були вірні Твому завіту,
Вислухай нині наших благань.

Люд у кайданах, край у руїні,
Навіть молитись ворог не дасть...
Боже Великий, дай Україні
Силу і славу, волю і владу,
Боже Великий, дай Україні
Силу і славу, волю і владу.

Боже Великий, Творче всесильний,
Пісню подяки нині прийми,
За дар свободи рідного краю,
Вірні все будуть Твої сини,
За дар свободи рідного краю,
Вірні все будуть Твої сини.

Ти воскресив нам нашу Вкраїну,
Двигнув з неволі і дав життя.
Боже Великий, дай Україні
Силу і славу, многі літа,
Боже Великий, дай Україні
Силу і славу, многі літа.

Вдаряй мечем, вдаряй, вдаряй,
Великий Комтуре Закона,
Щоб з нього честь була для нас,
А для Вкраїни – оборона!
Щоб з нього честь була для нас,
А для Вкраїни – оборона!

Готуй мені зброю,
Готуй мені коня,
Бо я серцем похід чую,

Дівчинонька моя.
Бо я серцем похід чую,
Дівчинонька моя.

Дай уста рожеві
Ще поцілувати,
Нім заграють нам крицеві
Ворожі гармати.
Нім заграють нам крицеві
Ворожі гармати.

Піду я, піду я,
А де – сам не знаю,
Може, люту смерть знайду я
В далекому краю.
Може, люту смерть знайду я
В далекому краю.
Прийдуть вірні друзі,

Прийдуть, заспівають,
Під явором, в темнім лузі
Мене поховають.
Під явором, в темнім лузі
Мене поховають.

Не плач же, дівчино,
Серденько кохане,
А заплачеш в ту хвилину,
Як мене не стане.
А заплачеш в ту хвилину,
Як мене не стане.

За твої, дівчино, личенька пишні,
За твої, дівчино, устонька-вишні,
Віддав би, любонько,
Моя голубонько,
Всі свої мрії колишні.

Мила, очі твої сині,
Незабудки при долині...
Віддав би, любонько,
Моя голубонько,
Всі свої мрії колишні.

За твої, дівчино, чорнії брови,
За твою, дівчино, каплю любови,
Віддав би, любонько,
Моя голубонько,
Всі свої юні розмови.

Люба, очі твої сині,

Незабудки при долині...
Віддав би, любонько,
Моя голубонько,
Всі свої юні розмови.

Зажурились галичанки тай на тую зміну,
Ой виходять наші стрільці десь на Україну:
«Хто ж нас поцілує в уста малинові,
І карі оченята, в чорненькій брови?
Хто ж нас поцілує в уста малинові,
Карі оченята, в чорненькій брови?»

«Не журіться, галичанки, є ще і військові
Ті ще краще обіймають ніж стрільці січові.
Ті вас поцілують в уста малинові,
В карі оченята, в чорненькій брови.
Ті вас поцілують в уста малинові,
В карі оченята, в чорненькій брови».

«Ой не будуть більш військові з нами
приставати
І не будуть нас військові за стан обіймати;
Ні, не поцілують в уста малинові,
В карі оченята, в чорненькій брови.
Ні, не поцілують в уста малинові,
В карі оченята, в чорненькій брови.
Аж як ви із України вернетесь знову
І, як перше, знов підете з нами на розмову,
Тоді вже цілуйте в уста малинові,
В карі оченята, в чорненькій брови.
Тоді вже цілуйте в уста малинові,
В карі оченята, в чорненькій брови».

Засумуй, трембіто,
Та й по всьому світу,
Що пропало галичанам
Сорок тисяч цвіту.
Що пропало галичанам
Сорок тисяч цвіту.

Засумуй, трембіто,
Та на всі Карпати,
Щоб не ждали сина з війни
Ні отець, ні мати.
Щоб не ждали сина з війни
Ні отець, ні мати.

Засумуй, трембіто,
Та на все Поділля,

Щоб не ждала дівчинонька
Хлопця на весілля.
Щоб не ждала дівчинонька
Хлопця на весілля.

Засумуй, трембіто,
Що галицька сила,
Та від Збруча по Славуту
Трупом застелила.
Та від Збруча по Славуту
Трупом застелила.

Лети, моя думо, в вечірню годину
Далеко-далеко звідсіль.
Лети, моя думо, у тую хатину,
Що слухає казки топіль.

У хатці жила там дівчина кохана,
А, може, живе – поклонись!
І скажеш їй слово болюче, як рана,
Що я вже не той, що колись.

Що гасне мій погляд і тихне мій голос,
І скиби зорали чоло,
Що з волі й неволі посивів мій волос
І терня у серце вросло.

І шепнеш їй, думо, хай душу роздружить,
А серцеві скаже: «Корись!»
Хай дармо не б'ється, хай марно не тужить,
Бо я вже не той, що колись.

Мав я раз дівчиноньку чепурненьку,
Любу щебетушечку, рум'яненьку.

Приспів:
Гей, гей, га, уха-ха,
Дівчино, рибчино молода!

Посилав я старостів у неділю,
Думав, погуляємо на весіллю.

Приспів.

Мали повернутися з рушниками,
Але повернулися з гарбузами.

Приспів.

Всьому супротивився батько рідний,
Бо вона багата, а я бідний.

Приспів.

Думав я втопитися з тої злості,
Та вода холодная, ломить кості.

Україна – край мій рідний
Від Кавказу по Карпати,
І веселий, і свободний,
І великий, і багатий.

Де є в світі кращі ріки,
Як Дністер, Дніпро-Славута?
Хто покине їх навіки,
Тому в серці вічна смута.

Де є в світі кращі гори,
Де таке повітря свіже?
Де шумлять так гарно бори
І хвилює спіле збіжжя?

Де ясніше сонце світить,
Де гарніше зорі сяють?
Де ж солодше пахнуть квіти —
Як у нашім любім краї?

Ой там зажурились стрільці січовії,
Як Збруч-річку проходили,
Що стільки народу впало за свободу,
Встояти не було сили.
Що стільки народу впало за свободу,
Встояти не було сили.

Ой там зажурились стрільці січовії,
Стали дрібні сльози лити.
Буде ворог клятий батьками орати,
Матерями волочити.
Буде ворог клятий батьками орати,
Матерями волочити.

Ой не тішся, враже, що по Збруч, то наше,
Ще живе стрілецька слава.
Вернуться ще тії стрільці січовії,
Задрижить Москва й Варшава.
Вернуться ще тії стрільці січовії,
Задрижить Москва й Варшава.

Михайло Курах (1895-1962)

Коли ви вмирали, вам дзвони не грали,
Ніхто не заплакав за вами.
Лиш в чистому полі ревіли гармати,
І зорі вмивались сльозами.
Лиш в чистому полі ревіли гармати,
І зорі вмивались сльозами.

Коли хоронили у темну могилу
Від крові земля почорніла!
Під хмарами круки стадами літали,
І бурею битва гриміла.
Під хмарами круки стадами літали,
І бурею битва гриміла.

На ваших могилах хрести похилились,
Калина нагнулась додолу.
Спіть, орли-соколи, стрільці січовії,
Гармати розбудять вас знову
Спіть, орли-соколи, стрільці січовії,
Гармати розбудять вас знову.

Богдан Лепкий (1872-1941)

Чи то буря, чи то грім,
Чи реве хмаролім,
Що земля на сто миль грає грізно,
То зібрався в похід
Український нарід,
В ряд вставай, щоб не було запізно,
То зібрався в похід
Український нарід,
В ряд вставай, щоб не було запізно.

В ряд вставай, готовись,
Ні на що не дивись,
Чи до пекла підеш, чи до неба,
Кидай неньку стару,
Кидай любку і сестру,
Бо настала велика потреба,
Кидай неньку стару,
Кидай любку і сестру,
Бо настала велика потреба.

Бо настав такий час,
Що помре кожен з нас
Не на печі, а в полі у бої,
І в годину страшну

Пом'янеш Вітчизну,
Щоб за неї поляг ти з любови,
І в годину страшну
Пом'янеш Вітчизну,
Щоб за неї поляг ти з любови.

Наше тіло – то гній,
Для квіток ясних мрій,
Наша кров – то росиця над ранок.
Наша думка то грім,
А душа – хмаролім,
На ворога підем гураганом,
Наша думка то грім,
А душа – хмаролім,
На ворога підем гураганом.

Хай усім нам лягти
Не дійти до мети,
Та про нас говоритимуть внуки...
Так боролись колись,
Полягли й не здались,
А кайдани пірвали на штуки,
Так боролись колись,
Полягли й не здались,

А кайдани пірвали на штуки.

Чи то буря, чи то грім,
Чи реве хмаролім,
Чи земля на сто миль грає грізно.
Від Кубані аж до гір
Чути голос з позір
В ряд вставай, щоб не було запізно,
Від Кубані аж до гір
Чути голос з позір
В ряд вставай, щоб не було запізно.

Спіть, хлопці, спіть!

Про долю-волю тихо сніть,
Про долю-волю Вітчизни, —

Чи ж можуть бути кращі сні?
За рідний край, за край святий
Віддали ви вік молодий,
Віддали ви юнацькі сні,
Вишневий цвіт життя весни.
І ви пішли... Щаслива путь!
І ви пішли, щоб не вернуть...
Червоний штик, кривавий шлях,
Стоять могили на полях.
Та прийде день, великий день,
День радості і день пісень,
І загуде свободи дзвін, —
До вас підемо на поклін.
Спіть, хлопці, спіть!

Додаток Б.3

Творчість Костянтини Малицької (Віри Лебедової) (1872-1947)

Не миритись, милі брати,

А боротись нині нам,
Бо шаліє кат завзятий,
Смерть голосить Русинам.

Гей! у бій ставаймо разом
Грудь при груди до ряду!
Кров, жите не жаль віддати
За народ і вітчину.

Гей у "Січи" товариство!
Кличе сурма кошова,
Най воскресне Запорожців
Давна слава та грімка.

Разом, брати під прапор наш,
Най наш клич його веде;
Тільки смілі пут не знають,
Тільки смілих воля жде!

Січовий поклик

Не миритись, милі браття,
А боротись нині нам,
бо шаліє кат завзятий,
Смерть голосить Русинам.
Гей! у бій ставаймо разом
Грудь при груди до ряду!
Кров жите на жаль віддати
За нарід і вітчину.
Гей, у "Січи" товариство!
Кличе сурма кошова,

Най воскресне Запорожіїв
Дивна слава та грімка.
Разом, Браття під прапор наш
Най нас клич його веде;
Тільки смілі пут не знають
Тільки смілих воля жде.

Січ у поході

Сурма грає, в ряд ставай!
Червоніє ленти цвіт.
Позір молод хлопче май!
Вправо! Вліво! Січ в похід!

Маршрують, піснь лунає,
Підоймає в жилах кров,
В такт оден всім серце грає,
Спільна думка морщить бров.

В'ються наче довгий змії,
Курінь в похід! Крок держи!
Мов герої йдуть на бій
Та не крові, не з людьми.

Як ударить дзвін тривогу,
Як затліє стріха хат,
Линуть хлопці на підмогу,
Чи там ворог, чи там брат.
Наче в танець Січовик

У огнисту скаче піч,
Бо до жару з діда звик,
Бо страху не знає "Січ".

А за труд свій, за посвяту,
Лаврів слави не беруть.
Бо найкращу дасть їм плату
Власне серце, власна груди.

Вгору прапор

Високо стяг наш піднесім,
Прапор наш малиновий,
Ставаймо в гурт усі при нім
До бою всі готові.
Хто хоче щастя, свободи,
У кого орла крила,
До нас у Січ, до нас в ряди,
У злуці міць і сила.
Як скріпне тіло й дух зросте,
Могутньою Січ стане,
Колишня слава оживе,
Рабства пірвем кайдани.
Сини катованих батьків,
Під стяги Січовії!
Не зломлять зєднаних борців
Ворожих сил затії.
У карних кадрах наша рать
Готова щохвилини
Боротися, життя віддать
Для щастя України.
І щастя те добудем ми
Роками трудів, бою,
Щоб наших нащадків сини
Втішалися свободою.

Поставали козаченьки

Поставали козаченьки
Довгими рядами,
Загріміли сурми, труби
На бій з ворогами.
А як ішли козаченьки
До славного бою,
Зашуміли всі прапори
Їм над головою!
А як в бій йшли волі слави
Славно добувати,
Присягали краще згинуть,
А стяг не віддати!
Присягали за Україну
Життя положити,
І кайдани ворожії
З матери здоймити!

Пішли в похід козаченьки
Тільки стяг ще мріє,
А за ними буйний вітер
По могилах віє.

У Січ! У Січі гуртуймося, брати

У Січі! У Січі гуртуймося, брати,
Най слава козацька востане,
Най клич наш побудить дрімучі хати,
Взиває збивати кайдани.
Боролись завзято колись-то діди,
Кістками степи укривали,
В котлах зі смолою палились вони,
На палях у турків конали.
До бою! До бою зве поклик і нас,
Та не на рушниці, шаблюки,
Інакша днесь зброя, інакший бо час –
В нас зброя просвіти й науки.
Доволі сварились колись-то діди,
Пора нам єднатися нині,
Лиш в єдності сильній здобудуть сини

І волю, і щастя Україні.
Гей хлопці, молодці! Як мур ми тверді,
Погляньте на стяг наш нагорі.
"Усі – за одного, один – за усіх!" –
Сіє на нашім прапорі.
Доволі ходили в ярмі вже діди,
Доволі вже гнули нам спину!
Лиш смілим завзяттям поставлять сини
Свою незалежну Україну!

В Січ вставай

В кого стане сили і охоти,
В кого чесним жаром серце бє,
До борби за волю, до роботи
В Січ новітну з нами хай стає.
У здоровім тілі дух могутний птах,
Підійме високо волі стяг.
А хто рабськи спину вниз хилиє,
Хто ворожій силі йде під лад,
Для такого місця в нас немає;
Трус і зрадник підлий нам не брат.
Наше товариство не згинає пліч,
Вільна була й буде славна Січ!
Сильні тілом, завзятущі духом
Викуємо племя молоде,

Що не впаде під катів обухом
І на службу зраді не піде.
Розібе кайдани, підворожить тьму,
Верне Україні свободу!

Марш соколів

Соколи, соколи, ставаймо в ряди,
Нас поклик "Борімось!" взиває.
В здоровому тілі здорові душі
Де сила, там воля вітає.

Як славно бувало, козацькі сини,
Боролись до смерти, загину,
Боротись будемо, Соколи всі ми,
За нашу святу Україну! Як ну!

Гей, хлопці-молодці, як мур всі тверді,
Погляньте на стяг наш угорі:
"Усі за одного, один за усіх!"
Сіяє на нашім прапорі.

Доволі ходили в ярмах вже діди,
Доволі згинали нам спину,
Лиш смілим завзяттям поставлять сини

Вільну, самостійну Вкраїну!

Марш січовий

У Січі! У Січі гуртуємось, брати,
Най слава козацька востане,
Най клич наш побудить дрімучі хати,
Взиває зривати кайдани.
Боролись завзято колись-то діди,
Кістками степи укривали,
В кітлах розжарених палились они,
На палях у турка конали.
До бою! до бою зве поклик і нас,
Та не на рушниці, шаблюки,
Инакша днесь збруя, инакший бо час,
В нас збруя просвіти і злуки.
Доволі сварились колись-то діди,
Пора нам єднатися нині.
Лиш в лучности сильні добудуть сини
І волі і щастя Вкраїні.
Гей хлопці, молодці! Як мур всі тверді,
Погляньте на стяг наш там в горі;
"Усі за одного, оден за усіх!" –

Сіяє на нашім прапорі.
Доволі ходили в ярмах вже діди,
Доволі згинати й нам спину,
Лиш смілим завзяттям поставлять сини
Вільну, самостійну Вкраїну!

Далеко!

Забриніли ой! весною
Чисті ріки з гір водою,
Зашуміли у простори
Поміж ниви, поміж гори.
Хвиля котить ся весела
У ті наші тихі села.
А над ними лист берези
Ронить сльози наче слези;
А здовж струї ген видати
Чорні стріхи, низькі хати:
Стали мовчки в довгім шнурі
У задумі, у понурій...
Сьвітить сонце, сипле лучі
На люд в селах тих живучих,
Світить, світить, жаром сїє,
Та серць змерзлих не зігріє;
Буйний вітер не всушає
Слїз, що нарід проливає;
Хоч землицю зелень вбрала,
В нього ярь ще не настала.
А довкола глухо, сумно,
Мов зложили щастє в трумно...
Не весело і дїтворі,
Білі личка аж прозорі...
Не співає над потоком
Дівчинонька з ясним оком;
І дїдусь, наш голуб сивий,
Слезним зором мірить ниви...
Пісня з поля ллєсь тужлива:
«Ой ти доле нещаслива!»
Мряка села налягає,
Все сумує і зітхає
Від бабусї до дитяти,
Бо далеко щастє хати.
Ллють ся ріки в край широкий,
Ген у море у глибоке...
По дорозї сьвіта много,
Мало щастя, сила злого!
Та де вдарять в берег води,
Всюди братий два є роди:
Панувати сей охочий,
А брат другий - віл робочий;
Сей в тоненькім ходить платю,
Того спина у лахматю;

Сему вінці з рож сплітають,
Того й рястом не квітчають;
Сей безкарно топче права
І йому ще з сього слава,
А той другий кровю тільки
Може змити шалу хвилю!
Вють ся ріки між полями,
Могутніють слізоньками,
А їх хвиль гучнії звуки
Глушать зойк біди й розпуки.
Лиш із рідка, в неохоті
Кине кожний гріш бідноті:
Бідний руку простягає,
Згорда лепту пан кидає,
Як рабови, не як брату,
Що з ним ділить серце й хату.
Хоч піт ллеть ся, гнуть ся спина,
Світла, долі ні крихтини!
Плещуть води вниз до моря —
Не свитає щастя зоря...
Струя слізми в щерть налита,
Та далеко щастє світа!

З Новим роком!

Новий рік! Новий рік!
Сходить в хмарці з неба,
Кому щастя, кому втіхи,
Нам любови треба.
Щоб у братній збиті гурт
Всі за одно стали,
Разом руки, разом серця
Долі добували.
Новий рік! Новий рік!
Розпускає крила,
Кому сниться на них слава,
А нам духа сила.
Сили духа, гарту серць!
Щоб не впасти в бою,
А упавши, встати знов
З силою новою.
Щоб у пільмі, хоч би нас
Вража сила жерла,
Серед громів в небо бив
Гімн наш: Ще не вмерла!...

Зимова казка

Ясна нічка над верхами.
Тихим сном все спочиває.
Тільки місяць ген снігами
Срібний промінь розсиває.
Вснули сосни і смереки,
Згасло світло в вікнах хати,

Лише з нетрів із далеких
Зарева ведмідь кудлатий.
В ніч таку, в шляху зорянім,
Що з Землею Небо зводить,
Тихим ходом Ясна Пані
На верхи Бескидів сходить.
У руці пахучі трави,
У кошелі зерно злоте,
Зором тихим і ласкавим
Будить сонних із дрімоти.
І до Неї з усіх боків
Все живе біжить і лине:
Зайчик, сарни темноокі
І дрібної рій пташини.
А Пречиста Діва Мати
Всіх до себе прикликає.
Звірям - сіна, корм листовий,
Пташкам - зерна розсипає.
Всіх наділить, чим там треба,
Приласкає сарну й птичку,
Зоряним шляхом до Неба
Повертає в тиху нічку.
Знову тихо в темнім борі.
Ситі стада вже дрімають.
Лиш смереки у розмові
Божу Матір величають.

Чом, чом, чом, земле моя

Чом, чом, чом, земле моя,
Так любя ти мені,
Так любя ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
Чарує так мене
Краса твоя?
Чим, чим, чим манить мене
Пташні твоєї спів,
Пахучий цвіт лісів?
Чим, чим, чим манить мене
Вода річок твоїх,
Що тут пливе?
Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що тут ти перший цвіт
Зустріла з ранніх літ.
Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що води ті й ліси.

Січковий поклик

Не миритись, милі браття,
А боротись нині нам,
бо шаліє кат завзятий,
Смерть голосить Русинам.
Гей! у бій ставаймо разом

Грудь при груди до ряду!
Кров жите на жаль віддати
За нарід і вітчину.
Гей, у "Січи" товариство!
Кличе сурма кошова,
Най воскресне Запорожійв
Дивна слава та грімка.
Разом, Браття під прапор наш
Най нас клич єго веде;
Тільки сьмілі пут не знають
Тільки сьмілих воля жде.

Січ у поході

Сурма грає, в ряд ставай!
Червоніє ленти цвіт.
Позір молод хлопче май!
Вправо! Вліво! Січ в похід!

Маршерують, піснь лунає,
Підймає в жилах кров,
В такт оден всім серце грає,
Спільна думка морщить бров.

В'ються наче довгий змій,
Курінь в похід! Крок держи!
Мов герої йдуть на бій
Та не крови, не з людьми.

Як ударить дзвін тривогу,
Як затліє стріха хат,
Линуть хлопці на підмогу,
Чи там ворог, чи там брат.

Наче в танець Січовик
У огнисту скаче піч,
Бо до жару з діда звук,
Бо страху не знає "Січ".

А за труд свій, за посвяту,
Лаврів слави не беруть.
Бо найкращу дасть їм плату
Власне серце, власна груди.

Вгору прапор

Високо стяг наш піднесім,
Прапор наш малиновий,
Ставаймо в гурт усі при нім
До бою всі готові.
Хто хоче щастя, свободи,
У кого орла крила,
До нас у Січ, до нас в ряди,
У злуці міць і сила.

Як скріпне тіло й дух зросте,
Могутньою Січ стане,
Колишня слава оживе,
Рабства піврем кайдани.
Сини катованих батьків,
Під стяги Січовії!
Не зломлять зеднаних борців
Ворожих сил затії.
У карних кадрах наша рать
Готова щохвилини
Боротися, життя віддять
Для щастя України.
І щастя те добудем ми
Роками трудів, бою,
Щоб наших нащадків сини
Втішалися свободою.

Поставали козаченьки

Поставали козаченьки
Довгими рядами,
Загрімали сурми, труби
На бій з ворогами.
А як ішли козаченьки
До славного бою,
Зашуміли всі прапори
Їм над головою!
А як в бій йшли волі слави
Славно добувати,
Присягали краще згинуть,
А стяг не віддати!
Присягали за Вкраїну
Життя положити,
І кайдани ворожії
З матери здоймити!
Пішли в похід козаченьки
Тільки стяг ще мріє,
А за ними буйний вітер
По могилах віє.

В Маркіянові роковини

Він рідне слово пробудив.
Те слово призабуте.
З мужицьких серць добув його.
Зі струн сільської нути.
В погорді було скрізь воно,
І пан ним соромився.
Він на престол возніс його.
Щоб світ йому вклонився.
І кинув слово те в народ,
На лан пустий і сірий,
І плоду ждав з зерен своїх.
Любові повен, віри.

І впало сім'я слів його,
На добру впало ниву
І серед вихрів, в жар наруг-
Розкинулось щасливо.
І вже не згине слово те,
Повік буде дзвеніти,
Й пророка пам'ять збережуть
Вкраїни вірні діти!

Поклін Кобзареві

Коли широка вся Україна
Святкує пам'ять свого
Сина,
І ми, найменші Вкраїни
діти,
Поклін приходим Йому
зложити.
Клонимось низько Тобі,
Співаче,
За силу Твоїх пісень гарячих,
За те, що серцем любив
Вкраїну,
І служив вірно їй до загину.
Клонимось низько Тобі,
Пророче,
За те, що темним

відкрив Ти очі,
З неволі чарів нас
Відворожив
І з пільми вивів на світло
Боже.
Клонимось низько Тобі,
Безсмертний,!
Бо ти впізнався за люд
обдертий,
І шлях вказав нам,
куди ступати
Щоб Україні долі придбати.

Взяв би я бандуру

Взяв би я бандуру, настроїв, заграв,
Щоби голос пісні до небес лунав,
Нивами, водами, понад лугів цвіт,
Гей, летіла-б пісня у далекий світ,
Линула би пісня, мрій моїх дитя,
Між зневіру внесла новий клич життя.
До борби кріпила за добро, красу,
За бездольний нарід за справу святу.
Линула би пісня, гей той цвіт вишень,
Солодка як мрія, палка як огонь.
А де-б не торкнулась крайчиком крилець
Там спливала-б радість до сумних сердець

Додаток Б. 4

Творчість Олеся Бабія (1897-1975)

Батько і діти

Як зайде ласкаве сонце за горою,
Повертає батько з поля із косою
І, втомившись кісьбою, йде до хати
Відпочити і з дітьми порозмовляти.
Тоді Галя і Данилко кучерявий
Покидають свої іграшки, забави
І сідають на коліна свого татка
Та щебечуть, мов на весну ластів'ятка:
«Ми були сьогодні чемні цілу днину,
Розкажи нам про війну за Україну».
І синкові гладить батенько головку
Та розказує, а діти мовкнуть, мовкнуть.
«Я тоді мав літ сімнадцять лиш від
роду,
Як війна у нас почалась за свободу,

Добровольцем тоді став я під прапори
І в боях пішов з Карпат по Чорне
Море...
Років два боролось військо наше сміло,
Та не вдалося велике наше діло...
Впало військо, мов те листя в
падолисті,
Залишилося могил аж тисяч двісті...»
А як батенько скінчить оповідати,
Син зривається, стає посеред хати
І тоді вогнем палають його очі,
Він, задивлений у чорну темінь ночі,
Кличе: тату, чуєш, тату! Мамо, тату...
Я в сімнадцять літ покину вас і хату...
І піду, як ти пішов, до бою сміло.
Закінчити розпочате твоє діло...

Тільки мати, що війни боїться й битви,
Шепче тихо у кутку слова молитви.
І не знає, сумувати чи радіти:
«Який батько войовничий - такі діти».

Львів, 1930 р.

Під Крутами

Ще тільки вчора упали тюрми,
Ще тільки вчора родилась воля;
А нині сурмлять на сполох сурми:
«Йдуть дикі орди з чужого поля».

І знов з півночі градові тучі
Падуть на наші ниви народні;
Сумує Київ, руїни ждучи:
«Спасуть хіба нас чуда Господні!»

Крамоли, чвари в краю цілому,
По війнах нарід впав у знемозі,
Гей скиглить чайка в степу німому,
Що гніздо звилла та при дорозі.

Зібралось триста юних, сміливих:
«Браття, не купиш волі сльозами!
Не треба смутків ні слів журливих,
Ходім, як Ігор, у бій з мечами!»

І загриміли далеко стріли,
Аж у Чернігів котяться громи;
Їх кров червона на снігах білих,
Та хто вбив тіло, духа не зломить.

Кріси з утомлених рук упадають,
В ворога сила - в них лиш завзяття;
І впав під вечір вже крик одчаю:
«Дайте хоч сотню підмоги, браття!»

Чому ж ті браття в хатках, салонах
Лиш про братерство мріють і волю,
А не приходять в борців загонах
Здобути волю в битві, на полю?

І що хвилина - все більше вбитих...
Все більше крові, все менша сила.
«Вороже, в Київ будеш входити
Хіба по наших трупах, могилах!»
Бились день Божий, бились до ночі;
Аж тоді втихли зойки з пальбою,
Як впав останній кріс з рук діточих,
Як впало триста воїв за волю...

Всі ви спочили в темній могилі.

Та нас в неволю не завернути:
Нас в бій провадить тінь Тернопілів,
Тінь тих, що впали ген там, де Крути!

Київ! Поклін тобі, поклін!
До твоїх стін
Іду з Карпат, врагами гнаний.
Ти ж паном був дитинних снів,
З тобою я ридав-радів.
Тебе я бачу, мій коханий!
Немов паломник, що в бою
З життям втомивсь - тугу свою
В Єрусалим несе далекий,
Так я, утомлений в ту мить,
До тебе рани йду гоїть.
Іду самотній, одинокий.
І може, в горах, де в боях
Лягли спочити в тихих снах
Борці безсмертні і герої,
Я зможу серце насталить
І научусь знова любити
Народ, що вбив надії мої.

1919 р.

Марш націоналістів

Зродились ми великої години
З пожеж війни і з полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гніт і гнів на ворогів.

І ось ідемо в бою життєвому
Тверді, міцні, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець, той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати,
Заплатою нам розкіш боротьби,
Солодше нам у бою умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди,
Не сміє брат на брата йти у бій,
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий нарід свій.

Велику Правду, для усіх єдину,
Наш гордий клич народів несе:
Батьківщині будь вірний до загину,
Нам Україна вище понад все!

Веде нас в бій борців упавших слава,
Для нас закон найвищий та наказ –
Соборна Українська Держава –
Вільна, міцна, від Тиси по Кавказ!

Лист в'язня

Моя матусю! Я в тюрмі.
Минають сумно дні за днями,
Немов тумани, що взимі
Пливуть над рідними полями.

Так сумно тут: із-поза крат
Не бачу сонячного сходу;
На років п'ять мене Пилат
В тюрму замкнув за честь народу

Впадуть мої слова в твій дім,
Немов злодії серед ночі;
Ти ж не ридай, не плач зовсім,
Отри свої старечі очі.

І горда будь, що ворог злий
Карає так твою дитину;
Чи тямить? Вчила ти дітей
Боротися за Україну.

І напиши мені, чи там
Весна у нас і що чувати?
Чи братик мій вже ходить сам
Плугами переліг орати?

І чи збиточний досі Гнат,
Чи пильно вчиться вже Галина,
Чи досі все співа в день свят:
«Ще не вмерла Україна»?

Сестрі сказати не забудь:
Хай сіє цвіти огородні,
Щоб мала чим встеляти путь,
Як вернуться борці народні.

Бо чую, вірю: дух росте,
Іскра змінюється в пожежі;
Ще мить - і свят-вогонь змете
Тюрму й чужі кордони, межі.

Не плач! Надія радісна
В вікно вже дивиться до мене;
Прийде сподівана весна;
Не плач, прощай, рідненька Нене!

1921 р.

Доня стрілецька

Полями, ланами, під гору межою
Ішло в літню днину маленьке дівчатко.
Самотнє, обдерте. Рукою дрібною
У кошику несло з обідом горнятко.

Ішло, підбігало, із межі на межу,
Втираючи піт, що котився по личку:
«Ой леле! Цей глечик тяженький не вдержу.
Спочину, зірву я для братчика чічку.

Жучок ось чорненький,- погляну, цікаво;
Ось мишка побігла,- якби тут наш котик!
Там жайворон пісні посіяв на трави:
Всі люди працюють, а він без роботи».

Йде далі дівчатко між ниви і збіжжя,
Забрело, як в море, оглянулось, стало:
Ні шляху, ні стежки - саме бездоріжжя;
Гей, мабуть, дівчатко в полях заблукало.

Так тихо, безлюдно, лиш вітер ланами -
Ні женців, ні стежки, лиш колос і колос.
«Де мама? Де женці? Зблудила я, мамо!» -
І бідне дівчатко заплакало вголос.

Піти б розпитати. «Як можна зблудити?
Чи стежки не бачиш за житом? Ну, стидно», -
«Коли ж бо я менша, як стебла у житі,
Хоч стану на пальці, ще стежки не видно».-

«Хто ж смів тут самотню лишати дитину?
Ти звідки? Скажи-но: Де мама? Де татко?»
-«Мій тато на війні за Україну загинув,
А я несу мамі обід у горнятку».

На Київ

Гей, волинськими шляхами
І безмежними степами
Горде військо в бій іде.
Ідуть Стрільці Січовії,
Линуть орли степовії,
Громом пісня їх гуде -
Гей, бій буде!
Голод, втома з ніг кидає,
А сліди їх заливає

Кров, що з босих ніг пливе.
А жару, що тліє в груди,
Не гасять неволя, труди;
Запоріжжя дух живе...
Воскрес - живе.
Йдуть стрільці, ідуть герої
І сліди, шляхи всі свої

Кров'ю, трупами значать.
Не страшна їм смерть, могила,
Ні грізна ворожа сила:
В Київ волю зустрічать
Вірли летять.

1927

Додаток Б.5

Творчість Левка Лепкого (1888-1971)

Маєва нічка

Маєва нічка леготом дише,
Ген співа соловейко,
Пісня кохання до сну колише,
Ой люлі, моє серденько.

Приспів:

Ой люлі, люлі, люлі,
Спи, серце моє, спи.
До сну колишуть туї,
Ой люлі, серце моє.

Вечора блакит в тіні сховався,
Листя шепоче легенько.
Сон тихий в мрію душі зіллявся,
Ой люлі, моє серденько.

Приспів.

Люлі, серденько, тільки думками
До тебе з поля прилину,
Невинна пісня моя вколише
Тебе в вечірню годину.

Джерело [468].

Колись, дівчино мила

Колись, дівчино мила,
А був це гарний час,

Як ще любов носила

Десь попід небо нас,

Ми мріяли, зітхали,

Кохання присягали,

А соловейко тьохкав,

Все: тьох, тьох, тьох!

І був би я дівчину

Вірнесенько кохав,

І був би я єдину

До груди пригортав,

І був би соловейко,

І був би малесенький

Нам тьохкав на калині

Все тьох, тьох, тьох.

Та десь війна взялася

І ось який кінець -

Дівчина віддалася,

Я - Січковий Стрілець.

Таке то в нас кохання,

Кохання – сповідання,

Що в серденьку остало
Лиш ох – ах - ох!

Коли скорше гір Карпітів

Коби скорше з гір Карпатських з'їхати в долину
І у славі повітати рідну Україну.

Приспів:
Гей, нумо хлопці, враз
Гей, нумо на приказ
Шабельки поострім,
Кульбаки наложім.
Трублять труби на тривогу,
Час нам, вже час у дорогу.

Засвітило ясне сонце, нарід вибігає,
Українське славне військо весело вітає.

Приспів.

Вийшов батько, вийшов рідний, вийшла стара мати,
Вийшла вірна дівчинонька коня напувати.

Приспів.

Ой не можу, родинонько, з тобою остати,
Мій кінь рветься, вперед преться та й не хоче стати.

Їхав стрілець на війноньку

Їхав стрілець на війноньку,
Прощав свою дівчиноньку:
«Прощай, миленька, чорнобривенька,
Я йду в чужу сторононьку.
Прощай, миленька, чорнобривенька,
Я йду в чужу сторононьку.

Подай, дівчино, хустину,
Бо як у бою загину:
Накриють очі темної ночі,
Легше в могилі спочину.
Накриють очі темної ночі,
Легше в могилі спочину».

Лихії люди насилу

Взяли нещасною милу,
Там серед поля гнеться тополя
Та й на стрілецьку могилу.
Там серед поля гнеться тополя
Та й на стрілецьку могилу.

Ой казала мати та не банувати

За стрільчиком молоденьким,
Бо стрілець покине, а самий полине
На конику вороненькім,
Бо стрілець покине, а самий полине
На конику вороненькім.

Дівча не зважало і з туги зівяло,
За стрільчиком молоденьким,
Бо стрілець покинув, а сам полинув
На конику вороненькім,
Бо стрілець покинув, а сам полинув
На конику вороненькім.

Йде січове військо

Йде січове військо
Та співає стиха:
Як поборем вороженьків —
Не буде в нас лиха.
Як поборем вороженьків —
Не буде в нас лиха.

Йде січове військо
В боротьбу криваву:
Як поборем вороженьків —
Добудемо славу.
Як поборем вороженьків —
Добудемо славу.

Йде січове військо
Пісня степом лине:
Як поборем вороженьків —
Слава не загине.
Як поборем вороженьків —
Слава не загине.

Накрила нічка

Накрила нічка, тай тихесенька,
Земленьку кругом, —
Лиш вітер мряки жене злегенька

Над сонним лугом.
І до любови накликає
Чарівниченько соловій,
А місяць срібний розтягає
Чарівну пряжу мрій.
Там при окопах на долині
Стоїть поручник молодий.
Йому щохвилі вилітає
Зітханнячко з грудей:
«Спи, дівчино, спи, кохана,
Злоті мрії-сни.
І про мене, голубонько,
Не забудь спімни».
А там у Львові музики грають,
Танець жваво йде.
Дівочі очі, як зорі сяють,
Любка всім вперед веде.
І усміхається чарівно,
І клонить голову на грудь.
А сотник просить, сотник молить:
«Кохана! Не забудь!»
Сіріє ранок, світла гаснуть,
Тяжіє сонна голова.
А сотник шепче ще до ушка
Прощальнії слова.
«Спи, дівчино, спи, кохана,
Злоті мрії-сни.
І про мене, голубонько,
Не забудь спімни».
Ударив гранат, як грім гримучий,
Землю розгорнув.
Збудив окопи і ліс дрімучий,
І ставок, що вже заснув.

Там при окопах на долині
Лежить поручник молодий.
Йому потічком випливає
Червона кров з грудей.
І знову стихло все довкола,
Ставок заснув, здрімнувся ліс.
А тільки вітер по сосніні
Зітхання тихо ніс.
«Спи, дівчино, спи, кохана,
Злоті мрії-сни.
І про мене, голубонько,
Не забудь спімни».

Їхав стрілець на війноньку,
Прощав свою дівчиноньку:

«Прощай, миленька, чорнобривенька,
Я йду в чужу сторононьку.
Прощай, миленька, чорнобривенька,
Я йду в чужу сторононьку.

Подай, дівчино, хустину,
Бо як у бою загину:
Накриють очі темної ночі,
Легше в могилі спочину.
Накриють очі темної ночі,
Легше в могилі спочину».

Лихії люди насилу
Взяли нещасную милу,
Там серед поля гнеться тополя
Та й на стрілецьку могилу.
Там серед поля гнеться тополя
Та й на стрілецьку могилу.

Ой казала мати та не банувати
За стрільчиком молоденьким,
Бо стрілець покине, а самий полине
На конику вороненькім,
Бо стрілець покине, а самий полине
На конику вороненькім.

Дівча не зважало і з туги зівяло,
За стрільчиком молоденьким,
Бо стрілець покинув, а сам полинув
На конику вороненькім,
Бо стрілець покинув, а сам полинув
На конику вороненькім.

Бо війна війною, вісьта, вйо!
В тім є Божа сила, гайта, вйо!
Як не заб'є тебе гостра куля,
То копитом місто кулі вб'є кобила.

Або, не дай Боже, вісьта, вйо!
Як заснеш на возі, гайта, вйо!
Впадеш з воза, впадеш та й заб'єшся,
Впадеш з воза та й заб'єшся на дорозі.

А що ще найгірше, вісьта, вйо!
Прийдеш помирати, гайта, вйо!
Бо не можна собі із бабами,
Із жінками, і з дівками ради дати.

Попереду Цяпка, вісьта, вйо!
Під ним шпак дримає, вісьта, вйо, гайта, вйо!
А як гляне, серце в дівчат в'яне,

А як гляне, серце в'яне, страх збирає.

Попереду Цяпка, вісьта, вйо!
В мапу заглядає, гайта, вйо!
«Чи далеко наша славна кадра,
Чи далеко славна кадра?» – всіх питає.

А позаду сотник, вісьта, вйо!
Руками махає, гайта, вйо!
«Чи далеко славний город Київ,

Чи далеко город Київ?» – всіх питає.

– Ой ти, пане сотник, – вісьта, вйо!
Щось-то не до ладу – гайта, вйо!
Раз ідемо просто на Вкраїну,
Раз ідемо на Вкраїну, раз до заду.

Джерело [468].

Додаток В

Титули окремих творів для дітей Юрка Шкрумеляка

Додаток Д

Літературні твори здоров'язбережувальної тематики та часописи які їх уміщували

- Гурко М. Рабам. *Відродження*. 1931. 15 грудня. Ч. 12. С. 4.
Гаврушка Я. Каліцтво (з білоруської мови). *Відродження*. 1931. 15 грудня. Ч. 12. С. 9.
Погоринець Ю. Кирилова бухгалтерія. *Відродження*. 1931. 1 липня. Ч.6–8. С.3–5.
Погоринець Ю. На сіножаті. *Відродження*. 1931. 1 липня. Ч.6–8. С.11–16.
Гурко М. З пожовтілих листочків. *Відродження*. 1931. 15 листопада. Ч.11. С.2.
Юрків Ю. А все оця коршма... *Відродження*. 1931. 15 листопада. Ч.11. С.4–8.
Чорнобивий Я. Безробітний коршмар. *Відродження*. 1931. січень. Ч. 1. С. 6–9.
Репортажист. Весела бочка. *Відродження*. 1931. січень. Ч. 1. С. 10–11.
Гурко М. Ідїть до нас. *Відродження*. 1932. лютий. Ч. 2. С. 19.
Алкогольні афоризми. *Відродження*. 1932. Лютий. Ч. 2. С. 22.
Чорнобривий Я. Піяцькі мрії. *Відродження*. 1930. 15 червня. Ч.4–6. С. 67.
Невестюк Ф. Помилка. *Відродження*. 1930. 15 вересня. Ч. 7–9. С.100–103.
Чорнобривий Я. Вечеря п'яниці. *Відродження*. 1931. Ч.1. 15 січня. С.3.
Чорнобривий Я. На новий Шлях. *Відродження*. 1930. Ч.1. 15 січня. С.12.
Чайковський А. Підпал. *Відродження*. 1930. Ч.1. 15 січня. С.17–21.
Барбюс А. Виходець з того світу, що назад не повернеться. *Відродження*. 1930. 15 грудня. Ч.10–12. С.135–140.
Заклик до селян. *Відродження*. 1931. 15 вересня. Ч.9. С.3.
Над рікою. (Оповідання з життя гірників). *Відродження*. 1931. 15 вересня. Ч.9.С.7–9.
Оренчук Мик. Новорічні побажання. *Відродження*. 1932. січень. Ч.1.С.3.
Репортажист. Весела бочка. *Відродження*. 1932. січень. Ч.1.С. 10–11.
Кисілевська О. Нове життя кличе. *Жіноча доля*. 1930. Ч.1–2. 5 і 12 січня. С.2–3.
Що розкаже кума Явдоха. *Жіноча доля*. 1930. Ч. 12. С. 11.
Що розкаже кума Явдоха. *Жіноча доля*. 1930. Ч. 52. С. 11.

«Відродження»

«Вісник Марійських товариств»

«Діло»

«Господарсько-кооперативний часопис»

«Життя і знання»

«Жіноча воля»

«Жіноча доля»

«Загальний календар на 1934 р.»

«Запорожець»

«Здоров'я»

«Ілюстрований господарський календар «Сільський Господар»

«Ілюстрований Народний Календар Товариства «Просвіта»

«Католицька Акція»

«Лікарський вісник»

«Ми молоді»

«Молоде життя»

«Наша школа»

«Наш світ»

«Народне здоров'я»

«Народня просвіта»
«Нова зоря»
«Нова хата»
«Новий час»
«Пластовий шлях»
«Пластун-скаут»
«Пластун-юнак»
«Рідна Школа»
«Світло»
«Світ молоді»
«Сільський господар»
«Сокільські вісті»
«Студентський вісник»
«Українська господиня»
«Українська школа»
«Українське юнацтво»
«Український медичний вісник»
«Учитель»
«Хліборобська молодь»
«Шлях виховання і навчання»

Додаток Е

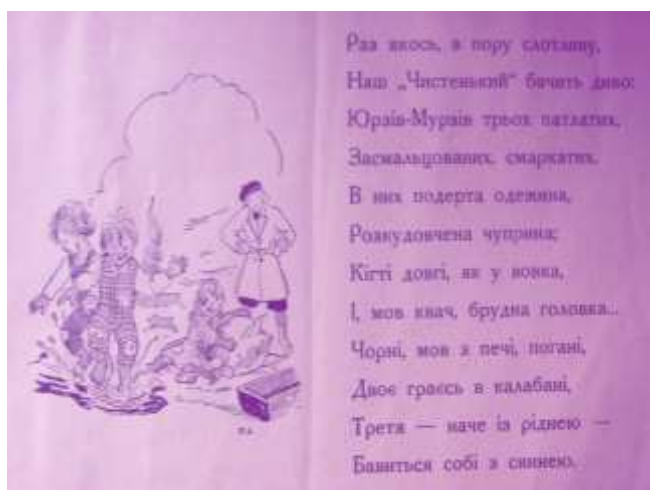
Здоров'язбережувальна тематика у творчості західноукраїнських письменників

Додаток Е.1

Уривки з твору Костянтини Малицької «Чистенький і Юрзи-Мурзи» (1932)

Був собі раз хлопець живий,
До науки, до зобань,
Тай ще мав примету ту,
Що любив він чистоту.
В нього щітка під рукою,
Гребінь, мило, абия з водою,
Чистив нігті він що дня,
Всякий бруд змивав з мила.
А на його одежині
Не наїтись і порошині.
Всі за те його любили —
І „Чистеньким“ охрестив.

Раз якось, в пору самотню,
Наш „Чистенький“ бачить диво:
Юрзи-Мурзи трьох патамних,
Засмалдованих, смаркатих,
В них подерта одежина,
Розмудовчена чуприни:
Кітти довгі, як у вовка,
І, мов квач, брудна голівка..
Чорні, мов з печі, погані,
Двоє граєть в калабані,
Третя — наче із ріднею —
Бавиться собі з синицею.

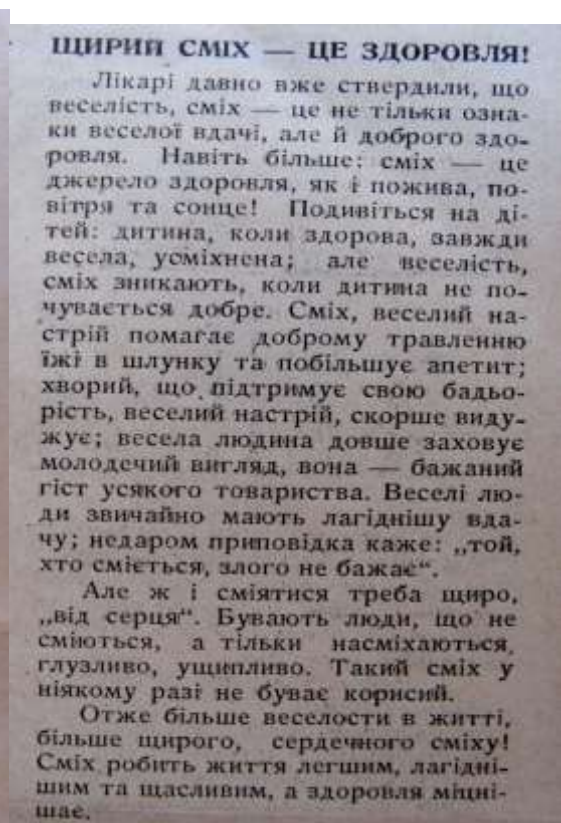
Став „Чистенький“ і міркує:
„Ой погано! — він це чує —
Треба їх поратувати,
Повноч їм шукати“.
І біжить до Губок-пані..
Вся губиць вам добре знає:
Кожда губка жовто вбрана,
Діточками переткана.
Любить діти послужити,
Шурувати їх і мити.
Губку наш „Чистенький“ просить,
Щоб обтерла Мурам носи.

Джерело: [507].

Додаток Е.2

Окремі тексти публіцистичних та художніх творів, присвячених проблемам здоров'язбереження дитини, уміщені в часописі «Народне здоров'я»

ХВОРИЙ ПЕТРУСЬ

Невеселий наш Петрусь,
Щось сьогодні він хворує,
Вже на конику не їздить,
Не сміється й не пустує...

Вчора було повно в хаті
Його гамору й сваволі,
Нині держиться за личко
І поплакує із болю.

„Це зубок, зубок нещасний —
Скаржитесь він своїй мамі —
Розболів мене на добре,
Ой горенько із зубами!“

„Оце ж тобі мій Петрусю,
За твою недбалість кара,
Що не миєш їх щоденно,
Що не чистив ти їх вчора!
Щіточкою і порошком
Треба чистити все зуби,
А теплою водицею
Полоскати знову губи.

Як щодня так рано й ввечір
Ти привикнеш це робити,
То не будеш слабувати,
Ні до доктора ходити“.

Ромко

ХТО РАНО ВСТАЄ ТОМУ БОГ ЗДОРОВЛЯ ДАЄ!

Весна і нагучі квіти
Заглядають до вас, діти!
Манять, кличуть до забави,
Киваючи головками.

З неба улітає сонце,
А промінчик у віконце
В кожній хатці зазирає,
Дітей будить, промовляє:

„Ставай, Івасю і Галинко,
Любку, Олесь і Іринко!

Мийтесь зминою водою,
Убирайтесь і за мною!

Сонце личко теж миває
В зимній росі й вже чекає,
Щоб і ваші личка, діти,
Своїм теплом оживити“.

Бо повітря й раннє сонце
Скарб приносять у віконце,
Вони вам дають здоров'я,
Силу й радість, задоволя!

Ромко.

Мариня — господиня

Як лиш ясне сонце ізза гори гляне,
То мала Марійка зараз з ліжка встане,
Умне докладно ручки і личенько
Тай порядок в хаті поробить скоренько,
Своє ліжко вітрить, хату замітає
Поволі, докладно, завсідн вважає,
Щоб порох легенько з долівки змитати,
Бо понад усе любить красу й чистість хати.
Ще й іншим дітям подає науки,
Що до всього треба приложити руки.
Чистість для здоров'я — як чутлива мати,
Тому треба в хаті все про чистість дбати.

Ромко.

Який хліб кращий: білий чи чорний?

— Чорний з висівками, бо він корисніший для здоров'я, робить м'ясні міцними, а з дитини — козачину.

Чи швидше, чи повільніше треба їсти?

— Повільніше, добре жувати кожен кусник їжі, бо жуєчи її, ми допомагаємо шлункові легше й краще стравити їжу. Коли-ж їмо за швидко, не жуємо добре, то шлункові доведеться працювати важко і врешті він псується, занедужує, а людина слабне, худне, блідніє та терпить болі.

Яка їжа найкорисніша для здоров'я?

— Молоко й овочі — найкраща їжа для здоров'я. Молоко робить кістки й зуби дитини здоровими, сприяє доброму ростові дитини та відпорності організму на різні заразливі хвороби. Овочі роблять дитину здоровою, червоною та міцною.

ТАК?

ЧИ?

Коли треба митись і як?

— Митися треба щодня вранці, руки-ж мити (обовязково милом!) — перед кожним їдженням, бо брудними немитими руками можемо разом з їжою занести до уст і шлунка різні бактерії, заразні. А вже хоч раз на тиждень треба вимити теплою водою з милом ціле тіло, аби звільнити шкіру від бруду й лою, що є на ньому. Бо тільки чиста шкіра забезпечить здоровля дитині.

Чи треба мити зуби, коли і як?

— Обовязково, вранці й ввечір треба мити зуби зубною щіточкою з порошком або пастою до зубів. Це необхідно робити для того, аби зуби були білі, виглядали, як перлинки в устах та ніколи не псувалися. Для цього ще необхідно після кожної їжі полоскати зуби літньою водою, бо залишки їжі в устах, між зубами псують зуби.

Розмова з Лялею

Орися дуже любить свою лялю. Вона їй гарну й чистеньку хатку улаштувала, вона їй ліжечко чистеньке послала, вона їй чисту сорочку пошила, словом — вона дуже любить свою лялю.

Сьогодні засіла з лялею до розмови. Навчає лялю, як вона повинна піджикатись, щоб була здорова й сильна.

— На снідання — каже Орися до лялі — не пий кави або чаю, бо і в каві і в чаю є отрута. Ти виний склянку молока, зїдь два кусні разового хліба з маслом, кілька ложок овочевої мармалади, або меду то тоді будеш сита й весела. А час до часу нівсної каші з молоком не забудь зїсти. Яке це добре, поживне й здорове!

На обід? Може дати тобі кусочок мяса? Е, пощо тобі мяса! Діти не потребують їсти щоденно мяса. Краще їсти багато набілу, гордовини, овочів, бо в них є багато поживних речовин, потрібних до будови людського тіла.

Кіт-Мурко

Глянь дитинко, як наш Мурко,
Цей котик маленький,
Росте в силу і здоровля,
Який веселенький!

Як він бавиться та скаче,
Скільки втіхи з нього!
Бо щоденно не доволі
Молочка смачного.

Тож молока ви найбільше
Пийте, любі діти,
Бо здорового не має
Нічого на світі!

РО.

Додаток Е.3

Окремі вірші Марійки Підгірянки, написані впродовж 1920–1930–х рр., присвячені проблемі здорового способу життя дітей

Котик

Скочив котик,
Сів на плотик.
Миє ротик
І животик.
Він миленький
І чистенький
Гарний Мурко
Мій миленький.

Наша хатка

Стоїть хатка, мов палатка,
Солом'яна стріха,
Причілочки у китицях
Мальовані вікна.
І садочок, як віночок,
Хатинку квітчає,
У віконце з неба сонце
В хату заглядає.
Тут гарненько і чистенько,
Тут усе в порядку,
Сам Бог з неба доглядає
Ту маленьку хатку.

То не рожа, ой, та не калина

То не рожа, ой, та не калина
Тільки чемна школярка Галина:
Встала раненько. Вмилася чистенко;
У світличці прибрала гарнесенько,
А потому при добрій охоті
Ще й матусі допомгла в роботі.

Чистенька Галя

До бабусеньки раненько
Наша Галя в гості йде.
Миє довго і чистенько
Личко гоже, молоде.
Потім щіткою сукенку
Чистить пильно всюди все,
Найдрібнішую пилинку
З неї чисто ізтрясе.
Потім чистить черевички,
Що блищать, неначе скло,
І втикає сині чічки
В русу косу на чоло.
Наче скляночка чистенька,
Наче квіточка з трави,

Наша Галочка маленька
А чи всі такі ви?

Юрко, Жмурко і Хмурко

Були в Юрця коти два,
Невелички обидва.
Цей чистенький – то Жмурко,
А брудненький – то Хмурко.
Жмурко чистився і мив
І порядно все ходив.
Хмурко часто в комин ліз
І став з нього смаровіз.
Раз Юрко сніданок їв,
Коло столика сидів.
Біля Юрчика Жмурко
Пив тепленьке молоко.
Межи них Хмурко тарах!
А мав сажу на лапках.
Де ступили ці лапки
Були з сажі печатки!
Узяв Юрко прутика.
Хап брудного котика.
Перетріпав кожушину,
За віконце Хмурка кинув.
Виліз котик на плотик
Миє лапки і ротик.
Аж як вимийється всюди
З Юрком бавитися буде.

Грайтеся, діти

Гей, метелик грається в зіллі,
Рибка у воді,
Пташка скаче там на гіллі –
Ягня на траві.
І ви, діти, враз зберіться,
Для вас співа й гра.
В полі, в гаю веселіться,
Поки ще пора.

Зимові радощі

Сніжок сипле без впину,
Вже засипав долину,
Вже засипав горбочок,
Вже шукаймо саночок!
Ідуть сани з горбочка,
Сиплють срібло на очка,
Як дзвіночок, сміх дзвонить,

А вітронько нас гонить.
Не догонить, не бійся,
По дорозі десь дівся –
А ми з гори в долину,
До царівни в гостину!
До царівни Снігурки,
Гратимемо в піджмурки,
На пуховій киреї,
Поміж срібні інеї ...

Гагілка

Ой, Шум ходить по діброві
А Шумиха рибу ловить ...
Що зловила, то пропила.
Доні сукні не купила.
А ми сукні не проп'ємо,
Пива, вина не наллємо,
Не від вина радість наша,
В серці втіхи повна чаша –
І від пісні, і від цвіту,

Джерело: [513].

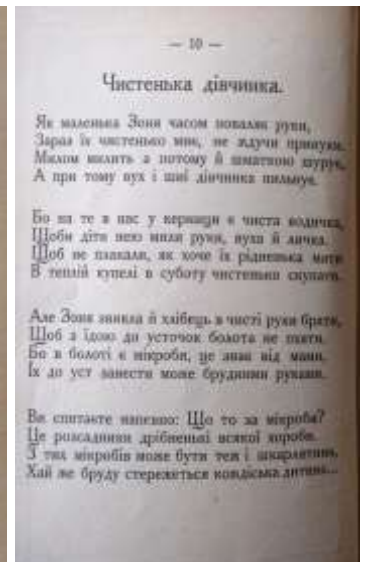
І від дружнього привіту,
І від сонця, і від весни,
І від віри, що воскресне!
А ми сукні не проп'ємо,
Своїй Доні дар пішлемо;
Своїй Доні, своїй Доні –
Своїм дітям в «Рідній Школі»!

Веселі дівчатка поламали санчатка

На стрімкий бережок, на свіженький сніжок
Йдуть веселі дівчатка, в гору тягнуть санчатка.
Цікавенька Даруська, і жвавенька Маруська,
І Паранька, і Ксенька, і Гануська маленька.
Їдуть всі з беріжка, без коня й батіжка,
Вся громадонька гожа, кожне личко – мов рожа.
Їдуть, їдуть, пишчать, бо санчата тріщать.
Ах санчата: таррах! – а дівчата: бабах!
Із горбочка покотились, унизу опинились,
На м'який сніг упали, засміялися, встали.

Додаток Е.4

Окремі вірші Іванни Блажкевич зі збірки «Мила книжечка» (1928)

Джерело: [86].

Додаток Ж

Титули окремих праць Івана Филипчика

Додаток 3

Титули окремих праць Олени Цегельської

«Гануська йде до міста» (1930) та «Хліб наш насущний» (1935)

Додаток И
Творчість письменників Закарпаття

Додаток И.1

Творчість Олександра Духновича (1803-1865)

Я Русин был, єсмь, и буду,
Я родился Русином,
Честный мой род не забуду,
Останусь его сыном;

Русин был мой отец, мати,
Русская вся родина,
Русины сестры, и братья
И широка дружина;

Великій мой род, и главный,
Міру єсть современный,
Духом и силою славный,
Всім народам приємный.

Я світ узріл под Бескидом,
Первый воздух русскій ссал,
И кормился русским хлібом,
Русин мене колысал.

Коль первый раз отворил рот,
Русское слово прорек,
На аз-буці первый мой пот
З молодого чела тек.

Русским потом я питан был,
Русским ищол расходом
В широкій світ; но не забыл
С своим знатися родом.

И теперь, кто питает мя?
Кто кормит, кто мя держит?
Самое русское племя
Мою годность содержит!

Прото тобі, роде мой,
Кленуся живым Богом,
За печальный пот и труд твой
Повинуюся полгом.

И отдам ти сколько могу,

Прійми той щирый дарок,
Прійми вот маленьку книгу,
И сей писменный рядок;

Прочес же не забуду
Сердца моего скруху
Пожертвити; -- я твой буду,
Твоим другом и умру.

Подкарпатские русины

Подкарпатские русины,
Оставьте глубокий сон.
Народный голос зовет вас:
Не забудьте о своем!
Наш народ любимый
да будет свободный
От него да отдалится
неприятелей буря
да посетит справедливость
уж и русское племя!
Желание русских вождь:
Русский да живет народ!
Просим Бога Вышняго
да поддержит русаго
и даст века лучшаго!

Радуйтесь, соколята

Радуйтесь, соколята,
Вам зоренька світаєт,
Плещіте, руські дитята,
Вам-бо весна блистаєт,
Вітри з юга подувають —
І морози ісчезають,
Обновилаь природа,
З ней народна свобода.
Соколи уж гніздо виють
По скалистим утесам,
Нанесено яйце гріють
По дубровам і лісам,

Ісправно дом устроюють
З м'яких пер'їв складавають,
Щоб нести в нім любові плід,
Щоб не пропав власний рід,

Стройте стіни, будуйте дом
З чувственого мрамора,
Оставлений уж прадідом
Обновить уже пора,
Стройте гніздо для потомків,
Для будучих рідних внуків,
Сійте багато сім'я,
Щоб задержалось плем'я.

Бог дасть росу і погоду,
В нім надежда і в людях:
Ростет плод з власного роду
І по скалистих горах.
Лиш будуйте на скалі дім!
Не вредит му вражий грім,
Обновите старий внов
Для будучих вам синов.

Бо од пола чесна, здорова
Родиться все чесний пол,
А од гнізда соколова
Вилетить бистрий сокол!
Сова родить лишень сову,
А глупець глупу голову,
Хто учився яку піснь,
Таку поет во всю жизнь.

Так же, братя-соколята,
Підлітайте, весна тут,
Змагайтеся на крилята,
Вам стелиться новий путь!
Стройте гніздо, підлітайте,
Теплим пір'ям зігривайте,
Бо то бажає любов
Для рідних ваших синов.

[1862]

Логогрифи

Все єсть пространнійший
Чисто руський округ,
Там ліси, вертепи,
А по долинах луг.
Первий будет в нім *верх*,
О, за ним долина,

Без винниць, без гроздей
Заключаєт *вина*;
Чистим руським духом
Все ся величаєт,
Однако ж родимих
Другів розлучаєт.
(*Верх+о+вина*)

Кто тя направляєт
І мудрості учит,
Так ся називаєт,
Всягди честь получит;
Мислите * на него —
Будет весь злосливий,
Без чувства, без серця
Враг немилостивий.
(*Учитель — Мучитель*)

Один слог, букви чотири,
Єсть то звір страшливий,
Овцям, козам і гачатам
Єсть немилостивий.
Но без хвоста єсть сильний скот,
Коль молотить — не в'яж му рот.
(*Вол + κ*)

Без люди — убогий мужик,
Чорну землю поре,
Придай люди — хищна птиця,
Летить і за море.
(*Оре + л*)

Загадки

Білим як сніг я родився,
Возрастом зелен остав,
Но так ти мя не доткнувся
І молодця не внімав.
Но коль тіло почорніло,
А серденько скаменіло,
Тогда-сь мною пользовал.
(*Черешня*)

Хоть в школі биваю,
Сама нич не знаю,
Однако ж мудрості
Другим подаваю.

Од мене, хоть німий,
Язика ся учить,
Хто хочет, од мене
Розума получить.
(Книга)

Мене мати породила
Твердою зимою,
Я маму знову сплodiла
Теплою весною.
(Вода і лід)

Така біда черевата,
Як многогрішний багач,
Він не прядет, лиш все снуєт,
Як деякий лихий ткач.

Хоть безрукий, сіти плете,
Як іскусний решетар,
Ловитва — все его діло,
Но не ловець, ні рибар;
Зависливий, як хитрий враг,
Лукаво засідаєт,
Невинное животное
В сіті лестно уловляєт.
(Павук)

Два сини, два отці
Три риби зловили,
Без всякої распрі
Так ся поділили,
Щоб кождому одна ціла
Досталася без розділа.
(Отець, син і внук)

Джерело: [597].

Додаток И.2

Миколая Божук (Василина Миколаївна Божук-Штефуца) (1907-1938)

Поети, не смійтесь, що я заспівала
Цю тиху пісню мою!
Що так я несміло тиняюсь між вами
І свої думки сную!
Поети, не смійтесь, бо моє серденько
Зазнало горя, біди!!!

Та вже стрепенулось, як пташка весною,
Стаю я знову в ряди!
Тепер я приспала нужду ту колишню,
Зів'яло горе сумне.
Душею радію, що пісня ожила...
Прийміть, поети, мене!
1937 р.

Твої слова, мов ті чари,
Серце огортають,
І завжди вони для мене
Дивні скарби мають.

Ой коли б я крила мала
І пташкою стала,
То до тебе б полетіла,
Все б тобі сказала!

Ой не можу, ой не можу
Пташиною стати,
Але можу я у мрії
До тебе літати!

Джерело: [85].

Додаток И.3

Марко Бараболя (Рознійчук Іван Федорович) (1910-1945)

Русин наш – кедь так юж треба –
Ни вкраїнець, ни москаль,

Он упал собі из неба;
Правда се есть исторична.
Нам соборности не треба,
Наша шкіра еластична.

Не сумуйте, полонини!

Засихайте, сльози!
Зацвітайте, черемшини!
Смійтесь, верболози!
Чи природонька поета
Не для вас родила?
Ой, блаженна та верета,
Що мене сповила.
Гори, звори, бори, кори!
Нащо ви на світі?
- Щоб мої читати твори! -
Знайте, вражі діти!
Люди! В небо не дивіться,
Де летить комета,
Радше Богові моліться,
Що вам дав поета.
Уривок з вірша «УВАГА! Я ПОЕТ!»

Ось торік, щоб славу мати,

Та зачав я віршувати.
Я не міг спокійно спати:
Тре було комбінувати,
День і ніч стихи складати,
Різні теми підбирати,
Всюди ритміки шукати,
Все чистенько написати
Й друкувати засилати.
Джерело: [50].

Додаток И.4

Марія Кабалюк-Тисянська (1911-2000)

Всюди хмари, чорні хмари
Ось дівча іде до школи,
Постолів нема – боса.
Ждала дара від Миколи,
Дід дивився на неї скося.
Лиш багати носять дари...
Всюди хмари, чорні хмари.
Досить постолів на ринку,
Та купити не в спроможі,
Батько безробітний взимку.
Лихо- Голод на порозі!
А озвешся - панські кари!
Всюди хмари, чорні хмари!

Твої слова...
Твої слова, мов ті чари,
Серце огортають,
І завжди вони для мене
Дивні скарби мають.
Ой коли б я крила мала
І пташкою стала,
То до тебе б полетіла,
Все б тобі сказала!
Ой не можу, ой не можу
Пташиною стати,
Але можу я у мрії
До тебе літати!
„Мені тяжко, матусю, живеться...”
Мені тяжко, матусю, живеться,
Мене мучить тут голос туги!
Хоч тут мило природа пишаєсь
Й зеленіють веселі луги.
Хоч тут вічно пташина щебече,
Без впину чарує природа мене,

Я до тебе думками, матусю,
Я полину у серці тебе!
І ніхто так не знає розважить,
І зветься гадюкою жаль,
І заплачу я гірко, матусю
Коли рве моє серце печаль...
Тільки ти зрозуміти вмієш,
Коли серце нещасне болить,
Як пригорнеш мене ти матусю,
То туга вже щезає умить!..

О, Тисо...
О, Тисонько, Тисо, яка ж ти бурхлива ...
Мигтить твоє світло з глибин...
Ти кидаєш валом безжурно щаслива,
Не знаєш безсилив хвилин.
О, Тисо, кохана, ти річенька рідна!
Дивися ж яка я марна!
Свій жаль принесла я, бо бідна я бідна
Знущаєсь недоля сумна!
Усе тут зі мною, що тільки я маю,
А маю я тільки біду...
Пришли свої хвили сюди, аж до краю,
Дай силу свою молоду!..

Хотіла б я пташкою бути,
У далеч злігати,
Безжурною стати хотіла б,
А горя не знати.
Тоді б я щоднини літала,
Де радість буває,
Тоді б я летіла до моря,
Що вільно гуляє.
Маленькою пташкою стати –

Незабутнє жадання...
Понесла б і морі втопила
Все лихо й ридання.
„Вже сонце...”
Закохане сонце метнуло проміння,
Купається в зелені все,
Нову виколисують люди надію –
Що долю весна принесе.
І кожний радіє, і пісню приносить,
Співає весні на привіт...
Мене ж підкосила так рано недуга,
Весна, а сумний мені світ.
Недуга так рано мене підкосила,
І в’яну, мов цвіт без роси.
Від мене втікає найкраща надія,
Щоб я вже не знала краси.
Весна наступила, а в мене щодалі
Сумніші снуються думки...
Думки за думками. І легше раптом,
Як сум я мережу в рядки...
„Дивилась я...”
Дивилась у простір, на гори високі,
Де горда краса народилась,
І думи на серці у мене збирались,
І пісня у серці збудилась.
Дивилась на бистрі і срібні потоки,
Що стрімко в долину збігають,
Що вільно приносять нам небо високе,
Про волю дзвенять – не стихають.
Дивилась і чула, як там десь далеко
Трембіта весела заграла.
Чогось мені тужно на серці зробилось,
Рука моя знов задрижала.
І пісня встелилась на білім папері,
І сльози чогось покотились...
І здалеку сосни, журбою пригнуті,
На зранену пісню дивились...
„Не гніваюсь, доле!”
Не гніваюсь я на тебе,
Доленько моя
Із тобою у світ широкий,
В здогін бистрий і глибокий
Буду линути я!
Не лукавлю я з тобою,
Хоч ти і крута,
Хоча мною світ гордує,
Зозуленька пророкує,
Лиш сумні літа!
„Дивилась я...”
Дивилась у простір, на гори високі,
Де горда краса народилась,
І думки на серці у мене збирались ,

І пісня у серці збудилась.
Дивилась на бистрі і срібні потоки,
Де стрімко в долину збігають,
Що вільно приносить нам небо високе,
Про волю дзвенять – не стихають.
Дивилась і чула, як там десь далеко
Трембіта весела заграла.
Чогось мені тужно на серці зробилось,
Рука моя знов задрижала.
І пісня встелилась на білім папері,
І сльози чогось покотились...
І здалеку сосни, журбою пригнуті,
На зранену пісню дивились...
„Заглянь, ясна зоре!”
Заглянь, ясна зоре,
У тії віконця,
Де згине, як билина,
У горі дівчина
І жде-виглядає
Промінного сонця...
Заглянь, ясна зоре,
У тую хатину,
Де мрії снуються,
А сльозинки ллються,

Розбий тес горе,
Розваж ту дівчину...
„Ні, не співатиму пісень”
Ні, не співатиму пісень
Про смуток, сльозоньки рясні,
Віддам я смуток, холод весь
Привітній радості
– весні.
Розсиплю думи я свої,
Їх змию свіжою росою,
І так душа вся розцвіте,
Що стану я й сама весною...
І з нею разом здіймемось
Над хмари темні, над ручай,
Та звучно скажем, сміючись:
Вітай же свіже!.. Ой, вітай!..
Ой так дурю я знов себе
Літанням в щастю... навесні...
Нащо ж тспівати ще пісні
Про смуток, сльози ті рясні?
„На день свободи!”

Дзвенить нині всюди радість,
Пісня лине з уст народа,
Усміхається-клониться
Всім довкола десь свобода!
Колись рвались звуки ридань,

Хмара неслась на привіт,
Ридав рід наш у розпуці,
Тьма обняла цілий світ!
І ковались міцні пута
Та вив склепіт кайданів,
Вилась хмара, вітаючи
Нещастям всіх русинів...
І журчали сліз потоки,
Просьба неслась в шумі їх,
Глухий стогін вивривався
З-під рук ярма людей злих!
Та поплили дні стрілою...
Аж заблиснув один день,
Розірвались крупкі пута,
Знявсь подяки тон пісень!!!
Втихли просьби, висхли сльози,
Легкість в серцю всіх і всіх,
Сонце сяє, згоду носить,
Народ зняв побіди сміх!
Ще недавно – десять років,

Як заглухли кривди злі,
Як потонув з мечем ворог
У лукавій тій імлі!!!
І осілась у нас згода
Та життя і все у ній,
Коронуєсь, блеском сяє
Десятирічний ювілей!!!
Ось, тому то нині радість,
Пісня лине з уст народа!
Дзвенить хвала, скарби в'ються,
Бо пам'ятная свобода!!!

Нема в мене ні покоїв,
Ні пишної хати,
Лиш є в мене сині гори -
Високі Карпати
Люблю тебе Гуцульщино,
Моя рідна мати,
Коли тут я народилась,
Буду тут вмирати.

Джерело: [49 а.; 631].

Додаток К
Творчість Марійки Підгірянки
Додаток К.1

**Твори Марійки Підгірянки (1881-1963), уміщені в навчальних книгах
для молодших школярів досліджуваного періоду**

Гей, нема то так нікому,

Як школярику малому:
Він не журиться ніколи,
Взяв книжечки – і до школи!
А в тій книжці – малюночки

А в тій книжці – співаночки,
І наука, і забава,
Бо та книжечка цікава,
Бо та книжечка рідненька...
Тулить її до серденька,
Сторінки все оглядає,
Вірші радісно читає...

*(Вірш “Малий школяр” із збірки
“Ранкові зустрічі”).*

Моя землянько ти ріднесенька,
Як твій чар описати?
Не затихла ще моя пісенька,
Щоб про тебе співати.
Ніч невидная, ніч тихесенька,
Але сон не приходить.

Знов в душі бринить нова пісенька,
Попід вікнами бродить.
Моя землянько ти ріднесенька,
Святе моє кохання,
Для тебе була перша пісенька,
Тобі буде й остання.

*(Вірш “Моя землянько” із збірки
“Ранкові зустрічі”).*

Сипле, сипле, сипле сніг...
Мов метелики срібlistі,
Ті сніжинки білі, чисті,

Тихо сипляться до ніг...
Сипле, сипле, сипле сніг...

Сипле, сипле, сипле сніг...
Тихо, легко і споквола
Покриває все довкола –

Ні стежок, ані доріг...
Сипле, сипле, сипле сніг...

Сипле, сипле, сипле сніг

Вже присипав доли, гори,
Вже весь світ мов біле море,
Біле море без доріг...
Сипле, сипле, сипле сніг...
*(Вірш “Сипле сніг” із збірки “Казка про Діда
Мороза і Бабу Завірюху”)*

В білій одежині цілий рік ходила,
Навесні зелений волос розпустила,
Кучері вмивала чистою росою,
Гай розвеселяла білою красою. *(Берізка).*

Хто тебе так щиро любить

І вбирає, і голубить,
І кладе у постіль спати?
Мати.

Хто стеріг тебе від злого,
Відмовляв собі усього,

Щоб тобі віддати?
Мати.

Хто тебе узяв за руку

І до школи на науку
Вів, щоб розуму навчати?
Мати.
(Вірш “Мати” із збірки “Ранкові зустрічі”).

Люблю матусю, батька люблю,

Люблю хатину рідну свою,
І рідну школу, і вчителів,
Село, де вперше сонце зустрів.

Люблю в криничці блакитну глиб,
І лан, що родить для мене хліб,
Садок, з якого грушки несучу,

Горбок, де білі вівці пасу.
Бо ж горбочки, лани, ліси –
Для мене повні добра й краси,

Джерело: [513].

Бо все, що бачу навколо я, –
То люба, рідна моя земле. (Вірш “Що я
люблю” із збірки “Ростить великі”).

Додаток К.2

Збірки творів Марійки Підгірянки для вивчення в дошкільних закладах та початковій школі

- Підгірянка М. Безкінечні казочки. Худож. Л.Андрощук. К. : Гроно, 1998. 6 с.
- Підгірянка М. Безкінечні казочки. Пал. І. Остафійчук. К. : Веселка, 1970. 52 с. : ілюстр.
- Підгірянка М. Гарний Мурко мій маленький : вірші. К. : Веселка, 1990. 16 с. : ілюстр.
- Підгірянка М. Казка про Діда Мороза і Бабу Завірюху. Худож. О.Богомаз. К. : Школа, 2000. 11 с.
- Підгірянка М. Прогулянка. Худож. Л.Христович. К. : Томіріс, 1997. 14 с.
- Підгірянка М. Ранкові зустрічі. Передм. М.Слободянюк ; іл. Л.Горошко. К. : Школа, 2008. 160 с. : ілюстр. (Хрестоматія школяра).
- Підгірянка М. Ростить великі : вірші / М.Підгірянка ; упоряд. та післямова В.Лучука ; худ. Б.Пікулицький. Львів : Каменяр, 1979. – 95 с.
- Підгірянка М. Три віночки : (твори Марійки Підгірянки з релігійної тематики) / М.Підгірянка. Коломия : ВІК, 1995. 95 с.
- Підгірянка М. Вірші. Дивосвіт “Веселки” : антологія літератури для дітей та юнацтва. Т. 1. Українська література. К., 2004. С. 573-577.
- Підгірянка М. Вірші. Рідне слово : хрестоматія. Кн. 2. К., 1999. С. 180-185.
- Підгірянка М. Вірші. Веселка : антологія української літератури для дітей. Т. 2. К., 1984. С. 81-85.
- Підгірянка М. Із збірки “Ростить великі”. Українська дитяча література : хрестоматія. К., 2002. С. 412-419.

Додаток Л

Твори Уляни Кравченко (1860-1947), уміщені в періодичних виданнях
Галичини («Світ дитини», «Рідна школа»)

Під святый вечір

Вітер віє без упину,
Мете листям по болоню...
Мамо, глянь на цю дитину,
Простягла до нас долоню.
Наче голуб'ятко біле,
А одіте так убого,
Вже мабуть осиротіле
І не має тут нікого.
Я дала б їй всі ті гроші,
Що на стрій новий складаю,
І суконок, і розкоші
Досить вже на Свята маю.
Добре серце в тебе, доню,
Обітри з сліз очка сині
І не плач... Я не бороню
Поміч дати сиротині.
Незабаром світу зоря
Благодать звістити має —
А довкола стільки горя,
Безліч з голоду вмирає.
Та не бачать люди, пташко,
Як горюють безталанні,
Як дістати хліба тяжко,
Як мруть наче квіти ранні.
Даймо місце у багаття,
Даймо хліба і одіти —
Люди всі — це сестри, браття,
Всі одної неньки діти.

Поспіши, дитино мила

Поспіши, дитинко мила,
Глянь на світ в округ —
Все зима снігом покрила
І поля, і луг.
Ні загірись у промінню,
Ні знайти зерні,
Ось лежить там на камінню
Пташка нежива.
А тут друга, мов примліла,
Жалібно квилить:
Поможи, дитино мила,
Сю зиму прожить.
Обережно, о дитятко,
Стіл щодня змети —
І кришини перед хатку
Пташці принеси.
Дай зернятко, дай кришину,
За дрібний сей дар,
Спів почувеш наш, дитино,
Як настане яр.
Бо минеться хуртовина,
Й завитає мир —
І тоді тебе пташина
Зазове на пир.
На природи пир багатий,
І у гай підеш —
Там знайдеш наш рід крилатий
І квітки знайдеш.
Буде тобі веселенько
Бо за щирий дар
Втіху дасть само серденько
Більшу ще, чим яр.

Мамо, сипле, сипле сніг!

Мамо, сипле, сипле сніг!
Бач, вже білі сніжинки
Бруд застелюють доріг,
Криють людських стоп сліди.
Ой, дитино, сніжинки
Криють білістю слід стоп —
Та нечистих діл сліди
Не вкриває навіть гроб.
У життю на слід діл злих
Білий не кладесь покров,
Хай тя збереже від них
Серця доброта — любов!

Серденько чуттем огрій

Серденько чуттем огрій,
Ум узбрій в науку —
Тільки так знайдеш спокій,
Щастя запоруку.
Сила, молодість, краса
Довго не триває,
Хай знання струя жива
Думу укріпляє.
Дні, хвилини скоро йдуть,
Та знання проміння
Роз'яснить й тоді ще путь,
Як прийде терпіння.
Щастя здрій?... Це щирий труд
Задля України —
Полюби свій рідний кут, і
Не гляди все зміни.
Край свій і братів люби,
Розкіш ось правдива —
Не — зрадливі чари—сни
Про далекі дива.
Щоб не знати горя скрут
І запізні жалі —
Ту віддай любов і труд:
Щастя тут — не в далі.

Пташка в клітці

Пташину бачила я в гарній клітці,
У позолоченій клітці дорогій,
Красиву пташину бачила я нині
І довго — довго на неї гляділа,
Аж слюзу стерти мусила я з вії.
На волі вроджену пташину бідну
Взяла чиясь рука жорстока в плінь*.
І з нив зелених та із лук квітучих,
Огрітих теплим сонячним промінням

Заперла у понуру клітки тінь.
А пестре пір'ячко дрібної пташки
Веселки сяє красками з-за ґрат —
Але пташина голову сховала,
У сні її та радість не минає.
І сниться, може, їй краса левад.
Їй, може, сниться в мглах сходяче сонце,
Весняний, повний теплих блисків день —
Цей божий світ - такий веселий, красний,
Квітки рожеві, китяги калин
І сад весь в білім цвіті груш, вишень.
І сниться бранці - рій подруг свободних,
Летять на лан, де яреє зерно —
І чується їй шепіт вод живих та чистих
І хор пташат дзвінкий, як сміх, як радість!
В кущі затишнім сниться їй гніздо.
Про вирій чарівний, далекий... може
В пташини пам'яті став ясний сон,
Бо нагло так крильми затріпотала,
Мовби на божий світ, до сонця забажала,
Я чула трепіт крил — й тривожний стон.
Я чула стон тривожний пташки в клітці,
Не спів це — щось мов зойк, мов писк,
проклін —
Дарма з тюрми до лету так зривалась,
Дарма на повнеє життя так рвалась,
Ранила крила лиш — до клітки стін.
Аж сил не стало їй, немов омліла,
У кліточці—тюрмі сумна сидить,
А гурт людей іде — іде і бачить,
Як пташка, замкнена між дроти, гине,
Повільно гине... гурт на це глядить**.

(* в плінь - у полон;

** глядить - дивиться)

На зелені свята

Вранці, на Зелені Свята,
Земле, ти така богата,
Сяєш чаром і красою
Непорочною, святою!
Хто ж тебе прибрав так чисто
В квітів одяг, з рос намисто?
Хто ж тебе прибрав багато
На оте Велике Свято?
Знаю, земле, чом в ці свята
В тебе шата так богата.
Чом сієш ти красою
Непорочною, святою!
Май прибрав тебе багато
На таке вродливе свято,
Це ж святе Зіслання Духа!

А коли на Свято Духа
Сяєш, земле, від обнови,
В блиск покори і любові
В чеснот блиск променистий,
Приберу й я серце чисте.
Гнуться у росі перловій
Квіти в лузі і діброві...
Де лиш гляну, всюди квіти,
Молоді — зелені віти.
В повні блиску майські чари,
Гамір втих, утихли свари,
Лиш пісень несуться згуки,
І нема, здається, муки,
Сліз і горя світ не має,
Над землею мир витає
Наче б завітав день волі,
До всіх хат зійшов блиск долі
І ніхто більш не сумує —
Люди і весь світ раює...
Світ прибрав днесь вид святині,
Це ж велика тайна нині —
Це Святе Зіслання Духа!
Ой, піду я в луг великий,
Де цвітуть ті рожі дикі,
Ой, піду — там у долині,
Там струмочка хвилі сині.
Там густий шувар буяє,
Золотий лотам пишавсь,
Очерет, метлиці, трави,
Мов килим цей величавий.
В серці радість і вдовкілля!
Принесу цілий сніп зілля,
Незабудьки, яскри, рожу,
Зілля жмут нарву і зложу
Принесу і всім на втіху
Шуваром замаю стріху.
Черемшин пахучі віти
І конвалій білі цвіти,
Що зросли в росистім полі,
В церкві зложу на престолі
Хай в свіч блиску золотому
В жертву віддадуть арому
З димом злучаться кадила...
І душа розверне крила
Серед пахоців, сіяння
Попливуть й мої благання:
Нехай, о Боже, з ранніх літ
Молодості моєї
Душа в провід візьме цей світ,
Що б'є із правди вічної Твоєї.
О Вічне Джерело знаття
Здійми з очей полуду, —

Щоб блуд не звів мене з пуття,
О дай знайти шлях істини і труду!
Дай навіть в час тривоги і проб
Життя ціль віднайти - підняти -
І без жадоб у повноті знадоб
Повинність з поспіхом святим сповняти!

Боже!

Не дай, щоб темний ворог України
Нас поборов,
До рідних святощів і до країни
Ти, Отче, в серце кожної людини
Сам влив любов.
Досить вже сліз росило наші вії,
Досить вже втрат —
Не відбирай останньої надії,
Що сонце волі нам ще заясніє,
Жде мир нас й лад.
Не дай допити нам до дна самого
Цю чашу вщерт —
Освободи нас з гнету вікового,
Ах, не засуджуй, Отче, люду строго
На згубу — смерть.
Ти, що леліє зберігаєш квіти
У бурі час,
Захорони нас і дай достреміти
До повного життя і до освіти, —
Поглянь на нас!
По днях зневаги від тиранів влади,
По муках всіх,
Хай промінь ласк Твоїх на нас упаде —
І діждемось в будуччині розради,
Добра і втіх!

Молись, дитино

Молись, дитино, за Україну,
Проси для Неї Світла, Добра.

Щоб край, де була твоя колиска
Тобі не взяла чужа рука.

Вкруг холод — темінь... все те, що
нищить,

Полошить щастя, сни молоді.

Молися — ворог загибель ладить
Тобі, дитино, твоїй сім'ї.

Молитви чисті шли за ті хмари
До Творця Світла — на вишини —

Молися, за ким огорне сумнів,
Надія щезне і щезнуть сни..
Молитви ширі — це скарб, дитино,
В днях проб ти скарб цей знайдеш в душі.
Колись сам спогад молінь дитячих
Знов верне віру, міць дасть тобі.

Мова без слів

Мої слова так слухає дитина!
У них крім слів є серця тихий зміст,
Що нам його несе життя хвилина,
Що серце серцю тільки доповість.
Даремні мури всі і перепони,
Як жаром серце в груди озовесь —
Дитино, слухай, тям: це, наче, дзвони
Грімкі, так голос серця той несесь.
Слова без сили, як говорять очі,
Як біль, зневага стиснуть нам уста
Як грім заграє через тіні ночі —
І блискавкою здійметься рука.
Дитя, слів слухай, груддю живою,
Ти відчувай їх зміст, життя живе,
Заприсягни присягою святою
Вже, що доскаже серденько твоє.

Цей твій брат, моя дитино
Цей твій брат, моя дитино,
Хто тебе питає —
Аж сльоза тремтить у оці —
Що тебе діймає?
Цей твій брат є, хто чутливе
Серце має в лоні. —
Хто в потребі порятує,
Стане в обороні.
Хто не тішиться з упадку,
Ні з твоєї шкоди —
Але руку простягає
До любові й згоди.
Цей твій брат, хто відчуває
Долю і недолю —
Хто тобі дає надію
На працю і долю.
Хто не дбає лиш про славу,
Статок і вигоду —
Але труд дає свій в жертву
Для добра народу,
І хто неньку-Україну
Любить щиро, сміло —
І тебе до праці кличе
За поспільне діло.
З тим братайся і єднайся,
Бо то брат, дитино!
Вашим трудом спільним, чесним
Воскресне Україна!

Джерело: [427; 428; 429; 812].

А хоч у хуртовині
ми втрапили усе,
Надія в наших серцях буває і цвіте.
Лишилися руїни,
Лишилась нам тюрма,
Однак у наших серцях
Є віра — все жива.
Не поборов нас ворог,
Бо духа не зборов, -
Бо є у наших серцях
Для Вітчизни любов!
Нам віри в нашу правду
Не взяли вороги...
Ми шляхом, хоч тернистим,
Ідемо до мети.
Бадьоро йдемо і сміло

На зустрічу дням, що йдуть...
Борня – аж до перемоги!
Борня – це наша путь!
Землі дали данину –
Героїв наших кров!..
Серця у сталь змінили...
Нас ворог не зборов!
Хоч бурі – хуртовини
Лишилась нам тюрма.
В душі є жар завзяття,
Є пісня боева! [431, с.1].

Додаток М

Окремі прозові твори Костянтини Малицької зі збірки «Малі герої»

Малий гуцулик

— Ту, мабуть,— каже старший з панів,— мав скриватися славний опришок Довбуш, що то довгий час був пострахом Косівщини. Гуцули оповідають, буцім в цій горі ховав він свої скарби, добуті грабунком. У них він героєм.

— Гарні в них герої! — засміявся злобно молодий панич з тонкою шиєю і блідим лицем.— Та вони всі мають вигляд опришків, і я не відважився б хоч би з отсим малим пускатись сюди сам ніччю.

— Ах! Ті русини справді ні історії, ні літератури не мають! — запищала ніжна панночка, глумливо підносячи губи.— Такі опришки, як Довбуш, такі варвари, як козаки,— це їх багатирі, а такий хлоп Шевченко у них найбільший поет. Куди їм рівнятися з нами! Ми маємо цілі легіони славних вождів, що проливали кров за відродження вітчизни, сотки ще славніших письменників і других артистів, що здобули собі світову славу.

— Я помітила,— відізвалася старша пані,— що ті гуцули дуже лакоми на гроші. Ось вчора за кілька склянок молока /там в долині казала собі якась жінка добре заплатити.

— О! Вони здирають нас де можуть! — перебив панич, а ще як знають, що мусиш заплатити, бо нігде нічого не дістанеш, хоч гинь. А були ви коли в їх хатах? Бруд по коліна, нікуди й ступити. Цього не доводилось мені бачити між нашим простим народом!

— Що ти рівняєш цих до наших!— з негодованням закликала знову панна.

— Це, звичайно, ще дикий, зовсім не культурний нарід, і таким через своє лінивство повік остане...

Данило сидить осторонь і слухає...

"Таке слабе, а таке лихе на язик,— думає,— одною рукою —"швирує би-м її там вниз, кісточок не позбирала б! Пек ти! — спльовує, що така гадка прийшла йому до голови.— Ще би марою страшила наших людей по ночах. Отак лишити їх тут, а самому стрибнути в бік села, най шукають дороги, коли такі мудрі! Та ні! Наймився, треба довести: сказали б, що гуцул зрадливий. Чи правда все воно, що ці ось на нас наговорили? — зітхає хлопець.— Не знаю, де мені і знати неписьменному. Коби був учився, то відрубав би їм не так! Та йому, сердезі, годі було вчитися, коли вдома нужда,ще й татові колода в лісі ноги поломила, змалку

вже треба було на хліб робити. Та, мабуть, не всі такі дурні, як він, таж з їх села вчаться хлопці в школах ген аж у Чернівцях. Гуцули ще не вся Русь!

Пани відпочили, встають до дальшої дороги.

"Ади! Які відважні,— глядить на них з погордою Данило,— знать вони лиш на язики такі герої! Великий хлопець, а боїться ногу поставити з таких-то слабодухів виростають їх багатирі..."

Пани починають співати. Прегарний вид розікрився на синій Черемош і ланцюги околичних гір.

— Що за чудова країна!— чути голоси одушевлення. З полонин понеслася пісня вівчаря. Чужинці слухають в задумі тужливих звуків, що лунають горами.

— Гарна пісня!— хвалять.— Лиш така сумна... "Як наша доля",— думає Данило і гордим зором поводить ч докола, немов пишається красою своєї землі.

— Ах!— скрикнула панночка, що стояла край дебрі, де бистрий гірський потік шумів по камінцях. Її капелюшок: упав якось вниз і котився по стінах прогалини. Та ось миттю, відкинувши топірець, збігав уже гуцулик в долину, і заки пани очунали з тривоги, стояв при них з капелюхом у руці, неначе й нічого не було.

— Зух хлопець! Спустився в таке пекло! — дивувався панич, поглядаючи в яр, в котрім шуміло і клекотіло, як у справдішній чортівській печері.

Малий хлопчина показував вітцеві топірець Данила.

— Містерно вироблена штука!— став старший пан обзирати вирізки.

— Чи то ти робив, хлопче?

— Я сам,— відказав Данило.— У мене вдома ще два кращі. Та це простенькі всі. Коби ви побачили, які топірці і пістолі вирізує старий Мардас, є на що подивитися!

— То межі вами правдиві артисти,— говорять пани, а хлопчина не попускає з рук гарної сокирки.

— А чи не продав би ти нам цього топірця?— поспитав старший пан.— Заплатимо тобі добре,— і простягнув срібний ринський гуцуликові.

— Топірець візьміть собі даром, покажете тим панам у місті, най знають, що і гуцули не такі дурні, як вони думають. А ось вам гроші, котрі ви дали передше,— говорив, витрясаючи з череса срібняки.— Не візьму їх від тих, що зневажають мій нарід.

Трепета

А коли архиєреї й старшина жидівська засудила Ісуса на смерть, вислали своїх слуг, щоб розшукати дерева на хрест, — знаряддя муки Сина Божого.

І вийшли слуги архиєрейські на гору Ливан, де росли вікові кедри.

— Дайте нам свого дерева на хрест Ісуса Назарея! — мовлять.

Гордо виструнчився найстарший кедр і мовить їм:

— Століття ми ростемо, а ще досі не сплямились поганим учинком. Не дамо дерева на муки цього Праведника. Адже сам намісник кесаря (цісар, володар — ред.), Пилат, не знайшов за Ним ніякої вини й обмив руки від Його засуду. Геть від нас, слуги диявола!

І зійшли висланці вниз і стали перед могутнім дубом.

— Дай нам свого дерева на хрест для Ісуса Назарея! — мовлять.

Зашуміли розлогі верхів'я дуба:

— Царем дерев зробила мене лісова громада. Не личить цареві служити знаряддям злоби й сліпоти юрби. Я бачив Назарея під моїм гіллям, як навчав народ, як благословив дітей, що їх матері приводили до Нього, як оздоровлював хворих, калік, біснуватих. І для цього добродія людства мав би я стати знаряддям муки? Геть від мене, безвіри!

І спустилися слуги ще нижче на пустельні простори, де росли гінкі пальми.

— Дай нам, пальмо, свого дерева на хрест для Ісуса Назарея! — мовлять.

Згорда глянула на них широколиста пальма.

— Для Ісуса з Назарету? Того, що годував тисячі народу рибою і хлібом? Що воскресив єдину доньку Яїра і мертвого від чотирьох днів Лазаря, брата Марії і Марти? Цьому справжньому Синові Божому мала ю завдати муки? Геть від мене, поганці!

І далі помандрували слуги архиєрейські, аж перейшовши потік Кедрон, вийшли на гору в сад Гетсиманський. Росли тут оливні дерева-маслини і доних приступили висланці, мовлячи:

— Дайте нам свого дерева на хрест для Ісуса Назарея!

Сумно зашелестіла найстарша маслина:

— Я бачило Його тут учора вночі. Його учні поснули на підгір'ї, а Він, припавши до землі під моїм деревом, молився до Отця свого небесного: "Коли можна, відверни від мене муки, що мене ждуть, але не моя, а Твоя воля хай буде". І тривав у смертній боротьбі зі собою, а кривавий піт спливав Йому з чола на землю. І цьому Праведникові, що приносить себе в жертву за гріхи світу, я мала б стати за ката? Геть від мене, запроданці лукаві!

І вже не знали слуги, куди їм — до кого вдатися, коли це побачили внизу ліс.

А росли в ньому поменші дерева: буки, граби, берези й осики, кущі ліщини й калини і високі папороті.

Глухою мовчанкою привітала лісова громада єрусалимських висланців. Дуб переказав їм уже, чого вони шукають. Тільки білява осика привітливо подалася вперед своїм гнучким станом. До неї приступили відразу архиєрейські слуги:

— Осико! Дай нам свого дерева на хрест для Ісуса Назарея! Осудили Його в Єрусалимі за образу кесаря і Бога. Будеш стояти там на горі, а історія запише твоє ім'я на вічну пам'ять.

— Сестро! — загомоніло лісом. — Сестро! Не йди на ворожі улещування.

Але осика вже нагнула вперед свою білу стать.

— Чи справді буду височіти над усіма?

— Зрада! — зашуміли буки й граби.

— Зрада! повторили берези й ліщини.

— Ганьба! Ганьба! — шепотіла калина, паленіючи зі сорому червоними кораллями.

— Підла! Підла! Нікчемна! — гукали лісові дзвіночки, а за ними папороті й шипшини.

А осика вже лежала на возі, що їхав до Єрусалиму.

А в п'ятницю пополудні, коли сповнилася велика жертва на Голготі, о годині шостій померкло сонце і настала темрява по всій землі, що тривала до години дев'ятої. Церковна завіса роздерлася надвоє згори вниз, і мертва тиша сповила усе довкола. Ліс заляк з остраху, ні гілочка не ворохнулася. Та ось знечев'я листки осики почали дрижати, тремтіти швидко-швидко, тягом, безупинно, несамовито.

— Кара! Кара на осику! — линуло шепотом у лісовій громаді.

Так тремтить-тріпоче осика листками і донині при вітрі й без вітру, а в Україні люди назвали її за те — "трепета".

Не забудь мене

Мила маленька квіточка небесної барви, оспівана народами всіх країн! Всі її люблять, навіть вечірній вітерець.

А хто пам'ятає, коли він вперше познайомився з цією квіточкою гарненькою? Певне, це було весною, коли бузок чарував пахощами, а за річкою розлягався чудовий спів соловейка...

А як мило зветься: не забудь мене! У всіх народів так. Звідкіля взялася така назва?

Про це читав я та вам розкажу, слухайте.

В одному великому — превеликому лісі жило двоє дітей — хлопчик і дівчинка. Коли вже повиростали, захотілось хлопцеві покинути рідний ліс, помандрувати у широкий Божий світ. Подруга його дитячих літ провела його через високий старий бір, в якому вже відцвіла фіалка, журливо схилила додолу свою пожовклу голівку. Коло квітучого білими квітами куща калини закінчився їх рідний ліс. Там, на березі луку, росла гарненька небесно — блакитна квіточка з жовтенською серединкою — квіточка, якої вони не бачили до цього часу. Розлучаючись з великим жалем у серці, вони зірвали цю блакитну квіточку і дали собі слово,

що де б і коли б вони не зустріли таку квіточку , вони завжди повинні її зірвати і сховати коло серця на спомин молодих літ.

Щиро сповняли цей заповіт.

Минуло багато, багато літ.

Він не повертався, вона ставала старшою і вже посивіла.

Аж ось знову прийшла весна і настав чудовий місяць травень. Вона пішла через високий старий бір у луг на узлісся. Там побачила чоловіка з сивою бородою, який ішов назустріч. Здавалось, що обоє зовсім не знали одне одного. На березі луку росла мила блакитна квіточка, і обоє — він і вона — разом схилилися до неї, щоб зірвати... Руки їх зустрілися, із радісними сльозами на очах вони впізнали себе і зрозуміли, що ніколи не забували минулого.

З того часу ся мила і люба квіточка і зветься не забудь мене.

Джерело: [417].

Додаток Н

Творчість Івана Гушалевича (1823-1903)

Мир вам, браття, всім приносим
Мир вам, браття, всім приносим.
Мир – то наших отців знак,
Мира з неба всі днесь просим,
Чи багатий, чи бідак.
Разом руки си подаймо
І, як браття, ся любім,
Одні другим помагаймо,
К спільній меті поспішім!
Що ж нам нині на заваді?
Все вже зникло, тепер час!
Далі й в мирі, далі й в ладі
В ім'я Боже, лише враз!
Мир вам, мир вам, руські діти,
І гаразд вашим хатам!
Разом сили сполучіте,
Добре, добре буде нам!

Туга за юностей

Літа мої молодії,
Де ж ви ся поділи?
Ой за вами золотії
Гадки улетіли!
Пішов би-м я вас шукати,
Лиш куди, не знаю,
А дорогу показати
Нікого не маю.
Понад річку берегами,
Пойду задумавшись,
Може, знов ся здиблю з вами,
Сльозами заллявшись.
Але річка не вертає
Догори водицев,
Лиш щоборше утікає
До моря землицев.
Вже не знайду вас ніколи!..
Ой хоть раз присніться,
Як давнійше, моїй доли
На хвильку верніться!
Бо я тужу, як голубка
За своїм миленьким,
Чекаючи, може, чутка
Прийде днем біленьким.
І чекаю, і чекаю На тую годину,

Оченьками вигляда
В далеку країну.
І що ж з того?
Вас не бачу
Тепер і потому,
І як ревно на сам плачу,
Легше серцю мому.

Бурлак

Сонце западає
За високі гори,
Товар повертає
До своєї обори.
Лише я нещасний, без кута, без хати,
Де голов притулю? Не знати, не знати...
Лист, гонен вітрами,
Хоть колись спочине,
А човен водами
Береги досягне...
Лише я не можу дорогу вкінчити,
Аби ся до мого берега добити.
Пташина мала
Своє гніздо має, —
Где буря страшная,
Вона ся ховає.
Лиш я дощі, бурю терплю, бідолаха,
Сльота і погода — то мені однака.
Як голуб сивенький
Не верне до ночі,
За ним друг миленький
Продивляє очі.
Лиш мене нікого нема хоть вспігнути,
Довго ж так на світі в самотоньці бути?
Виджу, в супокою
Жиють другі люди,
Їх краснов весною
Віддихають груди.
Лише моє горе нігдесь не лишило,
Аби хоть годинку серця не мутило.
Хто раз дороге
Серце пострадає,
Тому щастє своє
Навіки втікає,
Лиш сиротою, бурлаком стаєся,
Ніколи до щастя свого не доб'єся.

**Де єсть руська отчина?
(Співаємо по нуті народній «Дай же, боже,
добрий час»)**

Де єсть руська отчина?
Де пшениці, ячмена,
І де жита єсть досить,
Куда голод не гостить;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська отчина!
Де молоко, мед тече,
Ліс, дубрава, луг цвіте,
Там, де гори, долини
І тучнії скотини;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська отчина!
Там єсть з чого шаблюки
Уклепати на враги,
Ой там і сіль єсть своя,
Нею солить й чужина;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська отчина.
Де Сян, Дністер, Буг реве,

Джерело [196].

Порогами Дніпр трясє,
Де широкі суть степи,
Де гуляли козаки;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська отчина!
Там, де нарід молодий
Силен, кріпок і мирний,
Отців віри ся держить,
Рідним словом бога чтить;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська отчина!
Де могили з давніх літ
Пригадують змерлий світ,
Де старих батьків діла
Одягає дум краса;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська отчина!
Така руська отчина!
Над ню іншої вже нема,
Всього, всего єсть досить,
Аж ся серце веселить;
На-на-на-на-на-на,
Така руська отчина!

Додаток П
Твори Юрія Федьковича (1834-1888) для дітей
Будь послухний!

Один господар мав два хлопчики: Штефанко тай Марко, оба ходили до школи. Але Штефанко бувало свого нєня за кожде слово послухає, бо він знав, що тато свою дитину ніколи на лихе не порадить, але усе на добре, а на Марка мусів усїгди аж грозити, хотївше, аби він ‘го послухав, тому тато Штефанка любив дуже, а Марка ні, бо непослушну дитину хто може любити?

Не раз бувало кличуть пусті хлопці Штефанка та Марка на улицю гратися. Обох кортить піти і вони просяться у тата:

– Татку, ми підем на годинку з хлопцями побавитися?

– Ні, синку, – каже тато, – я вас межи пустоту не пускаю: грайтесь дома коли маєте коли та вас кортить.

Штефанко зараз і послухає: поцілує тата в руку, тай грається собі дома, а Марко бувало лиш дивиться, аби тато де відвернувшись, тай шмигне на улицю до пустоти.

Але раз побїг він знов до хлопців, а хлопці єму кажуть:

– Ходім, Марку, до того й до того чоловіка у сад, там ми виділи файні грушки, нарвемо собі, бо чоловіка нема тепер дома, пішов дест у село, і не ме знати, хто ‘му грушки обїрвав.

Марко зараз пристав; пішли, улїзли у сад, і лишень стали рвати груші, а чоловік з хати та до них:

– А тото хто вам позволив рвати мої грушки, сякі такі ви лайдаки, га?

Хлопці засторопіли зо страху, але чоловік зїдрав з усіх капелюшки та шапочки, тай пустив простоволосих домів. Отак погостив наш Марко, що не хотїв тата слухати.

Але сему не кінець, бо чоловік пішов до двірника, а двірник казав усіх хлопців, межи ними й Марка, привести, та кожному по дві різці дати, аби знали і на другий раз, що чуже не можна кивати. Видите, діти, якого сорому набрався Марків тато через непослушного хлопчика?

Але і цьому ще не кінець. Штефан і Марко вирости великі, стали вже парубочити, а тато пускав їх по де коли на данец, але усе їм наказував:

– Хлопці, аби ви мені разом з вечером дома були, а в пиятику не заходили, бо пиятика чоловіка до доброго ніколи не приведе.

Штефан усїгди татового слова слухав: забавився що забавився – а скоро сонечко на захід – він уже і дома собі, коло маржини, а Марка бувало часом і до опівночі нема.

Але раз умішався наш Марко в сварку межи п’яниці. Слово по слову, слово по слову, аж тут зачалася бїйка, а один п’яниця як тїв Марка палицею у око, так ‘му око від разу вичурїло, і він до сегодня слїпий на одно око. Так погостив наш Марко за тото, що тата не слухав. Може і з вас котрий хоче так гостити як непослушний Марко?

Діти, слухайте розумних людей, то ніколи лиху не погостите.

А тепер скажіть мені: який був Штефан, а який був Марко?

Штефан був послушний, а Марко був непослушний, він не слухав, за тото сорому ся набрав і нещастя попацив.

Будь послухний

Один господар мав хлопчика: Андрійко звався, він ходив до школи, бо неньо хотів, аби Андрійко що знав та розумним чоловіком колись був у селі. Слухайте діти, який був цей Андрійко – та беріть собі саму, аби і ви такі були. Андрійко, скоро бувало рано встане, а тато та мама ще сплять (бо він дуже рано вставав), то він, як іде на двір умивається, або що ніколи дверьми не гримне, не лусне, не запустує – бо знав, що як хто у хаті спить, то треба тихо сидіти. Скоро у хаті повставали, так Андрійко зараз усім і поклонився:

– День добрий вам!

Відтак побіг до тата, поцілував у руку і сказав уклінно: – День добрий вам, татку!

Відтак знов до мами: – День добрий вам, мамко!

Відтак браття, сестри, і кожного в хаті поцілував у руку і сказав: – День добрий вам, братчику любий або сестричко любя, або бадічку любий, або теточко любя. Скоро виговорив «отчешаш» і вибив поклони, а мама дали му поснідати, так він по сніданню знов вибив поклони, поцілував тата й маму в руку, зібрав свої книжечки, сказав усім у хаті «бувайте здорові», уклонився і пішов до школи; а як прийшов з школи, то знов так кожному дав честь. А як ішов він до школи або із школи?

Скоро здивав якого чоловіка на дорозі, так він зараз здоймив капелюх або шапку, уклонився низенько, тай сказав: – День добрий вам, газдо!

А як ішов пан отець або пан професор, або який пан або паня або який старий чоловік, так він вже здалеку шапку здоймив, уклонився і поцілював у руку.

Дорогов ішов Андрійко усігди тихонько та складно, а як уздрів кого при роботі, так він зараз уклонився і сказав красенько: – Боже вам помагай до роботи!

А як подорожньому, то сказав: – Щасливо гостить, вуечку або вуйночку.

Скоро увійшов Андрійко у школу, так він зараз усім уклонився і сказав: – День добрий, хлопці, – і сів собі на своє містце, але не аби гандри бити або сваволити, але покладе собі книжечку оперед себе і жде, аж доки пан-отець або пан професор не прийдуть.

А скоро пан-отець або пан професор увійдуть у школу, так він зараз встане на ноги і жде, аж доки ‘му не скажуть сідати. Як до них бувало гості прийдуть або хто-небудь, то Андрійко не ховається перед ними як дикий, але поклониться, поцілує кожного у руку і сидить собі або у хаті тихонько, або пазить свого діла по надвір’ю, бо він знав, що тото дуже погано, як хлопець разом з газдами собі засяде або з ними в раду стане.

За тото єго всі газди хвалили. – З Андрійка, – кажуть, – будуть люди! Як Андрійка пішлють бувало до кого у село, або чого позичити або за іншов требов, то він, як увійде в чужу хату, так зараз уклониться, поцілує всіх у руку, і стане собі коло дверей в куточку, аж доки ‘го не запитають, чого він прийшов. Скоро з’орудував, так він не висижувал дурно, як другі пусті хлопці, але знов поклонився всім і побіг собі зараз домів. Як озме бувало тато або пан професор Андрійка з собов до церкви божої, то він не роззирається, не ловить гави, не гандрує з другими хлопцями, але виб’є поклони, зговорить Отчешаш і слухає приязно слова божі, що у церкві ся правя. Він дуже файно ся учить, та за тото ‘го Бог любив, всі люди ‘го навиділи, бо він знав чоловіцтва, він був людяний, він був уклінний. Діточки любенькі, хочете ви бути такі як Андрійко? Корися, синку, як великому так і малому: тогди і Бог поклониться тобі в твоім дому.

Лиш правду говори

– Леську, – каже тато до малого Олексика, – біжи борше до школи, аби-сь не запоздився, бо пан професор буде гніватися та ще і двірникові скажуть. Лесь забрав свої книжечки тай побіг.

Але при дорозі у одного чоловіка різали барани. Лесь був цікавий, як тото барана ріжуть, став та дивиться крізь пліт, аж доки чоловік сам не вийшов та не нагнав ледачого хлопця до школи.

– Ти що тут загубив? – каже, – коли тебе послали до школи, то не лови гави попід плоти, але пазь свої дороги.

Приходить Лесь до школи, а тут уже давно наука зачалася.

– Лесю, де ти до тепер був, що так забарився? – питає пан професор.

– Та мене тато тепер лишень що вирядили, – каже Лесь, почервонівши як рак.

– А це правда? – питає пан професор.

– Бігме що так! – каже хлопець, та в плач! Пан професор не питали тим, що Лесь плаче, але послали сторожа до його тата, аби спитався, чи це правду Лесь казав.

– А що, – питає пан професор сторожа як вернув.

– Та нічо, – каже сторож, – Лесів тато казав, що вже більше як пів години, як хлопця вирядив до школи.

– Так? – питають пан професор Леся, – то ти брехав?

– Татку, пане професор, – проситься Лесь, – даруйте мені сесь раз – вже доки буду, не буду брехати!

Пан професор бо не дарували, але поклали брехача Леся клячити на сміх та на публіку усіх хлопців, що в школі були; та ще й сказали хлопцям Леся цілий тиждень інак не звати, як: брехачу Лесю. Отак погостив наш Лесь за брехню. Може і з вас кого так кортить?

Але сему ще не кінець, бо як Лесь прийшов додів, та сіли усі обідати, а тато каже до нього: – Руш від стола, брехачу! – сьогодні будеш на землі обідати, як собака, бо то лиш собака бреше! Діти, сокотітсья брехні як вогню, бо хто раз збреше, тому вже ніколи не вірять. Хто бреше, то і краде, кажуть німці, та й вони за се правду мають, бо брехач злодієв брат. Правда тебе з моря вирятує, А неправда у болоті втопить.

Примітки Автограф такий, як попередніх повісточок. В першодруку назва: Говори все правду. Друковано в «Бібліотеці для молодіжи», р. 1390, с. 95 – 96. *Федькович Ю.* Писання. – Льв.: друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1902 р., т. 2, с. 243 – 244.

Чуже не кивай!

Малий Юрійко учився дуже добре, а дядик купили ‘му за того ніжик файний складаний з роговими черінцями, але один школяр, Павлик звався, уздрів у нього тот ніжик, тай гадає собі: я у нього украду сей ніжик, він не буде знати, а я буду мати й ніжик. Тай украв у Юрійка ніжик. Юрійко шукав ножики, а далі сказав дядикові, що пропав его ніжик, а дядик ще налаяли на нього, чому він на свої речі ліпше не уважає.

Аж Павлик приносить ніжик до свого старшого брата тай показує: – А дивіть, бадічку, – каже, – який я ніжик маю.

Брат обіздрів тай став питати:

– Хлопче, а ти відки сей ніжик маєш?

– Та я знайшов, бадічку, – каже Павлик, тай почервонів як грань.

Але брат поніс ніжик до дядика, тай показує, а дядик до Павлика:

– Хлопче, ти сей ніжик украв?

– Ні, дядичку, і бігме ні! – я ‘го знайшов на дорозі.

Але як дядик ‘го притисли добре, то ніколи було не вповісти.

– Я, – каже, – сей ніжик у Юрійка украв, я му завтра віддам.

– Іди та таки зараз віддай, – кажуть дядик, – а відтак я вже знаю, що з тобов робити! Павлик мусів зараз піти та ніжик віддати.

А другої днини кажуть дядик:

– Ходи зо мнов, злодію, до панотця. Панотчик як учули, що Павлик поброїв, та аж ся по полах ударили:

– А ти що, – кажуть, – зробив, ти, нещасливий хлопче? Ти знаєш, що навіть Христос син Божий злодія не хотів простити? Тай казали дати Павликові аж п’ять різок. Чуєте хлопці? аж п’ять різок! більшого сорому відай вже нема на світі, як різки. Та ще хотіли Павлика з школи вигнати, та аж пан професор з тяжков бідов пан отця упросили та умолили, що ‘го у школі лишили. Тай то щастя велике, що на сім сталося, бо а що би було було, як би була не виявилася крадіж? Павлик украв тепер ніжик, відтак би був украв книжечку, відтак може у сусіда залубички, і так далі, аж доки не прийшов би був до криміналу, а нарешті на шибеницю, як та приповідка каже: від личка до стричка! Діти, сокотіться чужого як вогню, бо що чуже, то не моє. Злодій гірший опришка: бо на опришка є замки, а на злодія, як то кажуть, замку нема.

Як виряжав Петро Конарюк своїх синів в найми

Петро Конарюк, що хочу за нього вповідати, не був собі ні убогий, та ні хорий, бо ще з парубка горівку не пив, та і руки в пазусі не носив.

А хто горівку не п'є, та рук не жалує, той не може зубожіти, я ще в такому селі, як то, з котрого він був, де вже був і амбар (шпихлір) громадський, і каса позичкова, і товариство фармазонське, то єсть таке товариство, що окрім води, молока, квасу і ситі ніякого а ніякого питого трунку не вживало.

А квас та ситу мали там з чого робити, бо коло кожної хати красувався там сад, як рай божий, а в кождім саду пасіка як матінка Христова велична та красна.

А в Петра Конарюка була ще до того і стайня тирольська, бо він не пускав свої коровки по голих толоках товчися, а тримав їх на німецький спосіб на стайні, і сів щороку після збіжжя ріпу, щоби мав їх чим годувати. Донька єго, Марися, не жалувала бувало тричі на день з новою писаною дійницею до своїх вичесаних та гладеньких тирольок піти.

А синів мав Конарюк два: Северина та й Марка. Оба ходили хлопцями до школи, а як вже скінчили, тогди саме добрі були до роботи та до господарства, а отець їх бувало ні раз не пестить та не жалує, бо каже бувало, що «з пещеного сина батькові чорна година.» Та й то правда! З господаря, а Русина, котрий много панкаєсь, а роботі силу не знає, то хіба чорт буде мати хісна. Так думав і Петро.

А як дійшло хлопцям одному 17, а другому 16 рік, тогди він призвав їх одної неділеньки до себе, тай каже до них так: – Хлопці! Ви вже, славити Бога, не діти, та не каліки: школу знаєте, господарство знаєте, славу за вас у селі добру чути, то ж лагодіться мені, бо від нині за тиждень підете оба на службу, кождий на три роки, і кождий в іншу сторону, а то чим далше, тим ліпше. Правда, що ви би могли і при мені бути, бо є при чому, славити Небесного.

Але я собі так раз постановив, аби своїх синів, чи буду їх мати много, чи мало, на чужину розуму вчитися посилав, бо лиш на такий спосіб може молодий чоловік зважити, що своє село і своя родина варт, як з чужої печі хліба покушає. Другої неділі, як були вже оба парубки до дороги готові, закликав їх отець з собою у сад, та й так до них каже:

– Осьде, сини, маєте службові книжки на дорогу, аби вас ніхто не спирав. З ними можете цілу Галичину, Буковину і Угорщину сходити, і там наймитися, де вам сподобаєся. Лиш хочу, аби ти, Северине, пішов на Угорщину, а ти, Марку, на Буковину, і там понаймитися по рокові. Відти маєте мені що два місяці писати, а за рік я вам відпишу, чи маєте далше служити, чи домів вертати, або де маєте далше служити.

А коли хочеш і ти, і ти, сину, добре в світі гостити, то пам'ятай собі кождий отсі речі, що тепер казати буду:

Кождий край має свій обичай, і кождий свої добрі і злі прикмети. Злі прикмети чужого краю гудити не твоє діло, сину, бо за того стягнув бись ненависть на себе.

Але як узриш що доброго або цікавого, то не обминай, не випитавшись докладно, що воно, і як воно, і до чого воно здале.

А як воно дійсно добре і мудре тобі здаватися буде, то не жалуй твого язика, єго похвалити, бо за тото тебе кождий полюбить.

А як прийдеш у яке село, де будеш видіти діри в мостах, діри в плотах, і вибої (колії) по сутках і дорогах, то там, сину, не наймайся, бо там господарі ледачі і непотрібні, а уряд сільський ще непотрібніший.

А де вздриш знов у селі корчем багато, а церков малу та бідну, то там, сину, і на ніч не повертай, бо там у кожній другій хаті злодій, а що третя хата опришок або головник.

А як прийдеш, сину, у яке село, де при робітній днині взриш якого господаря в корчмі, або де до схід сонця не взриш нікого при роботі, або де господарі працюють, а їх сини по корчмах сидять, то і там сину, не наймайся, бо там нічим платити.

А як прийдеш, сину, у яке село, де жиди на сабаш дорогі жупани вбирають, а люди грішним тілом світять, або де діти голі по улицах бігають, то і там, сину, не наймайся, аби жиди нарешті не прийшли та з господаревим і твоє фантя не забрали, бо можеш певним бути, що там все вже в жидівських руках.

А як прийдеш, сину, у яке село, де хати обгримані та облупані, а жінки коло кирниці або коло води, або коло воріт велику раду правлять, або з курятами по корчмах шибаються та забігають, то і там, сину, не наймайся, бо з голоду вмереш, бо гир тя з'їсть, коли би на тім лиш і обійшлося, та до гіршого не прийшло.

А як прийдеш знов, сину, у яке село, де вїйт з жидами за «пан брат» ходить, а від свого священика бокує та втікає, або де люди вїйта за рукав у корчму тягнуть, або де много старців швендяються, то і там, сину, не наймайся, бо підеш відти як палець, може ще і шупасом, бо там обслужаться тобою господар за дармо, а як прийде платити, то за квартиру горівки у вїйта назбиткуються ще над тобою, тай пустять тебе з нічим.

А як прийдеш, сину, у яке село, де мости цілі, дороги добрі, церков красна, а корчем нема, або дуже мало, та і ті пустою пахнуть, а жиди на вїйта, на громаду, а найдужче на священика лають та кленуть: де садів, пасік, і стаєн много, а хлопці ні з бучками та ні з батогами, але з книжечками по селу ввихаються; де жиди вїйта по далеку обходять, а п'яниці по корчмах від нього на задні двері втікають; де в селі є своя школа, свій амбар, своя каса, своя читальня, своя вартарка з арештом і порядними, тверезими вартівниками; де громадський писар ридваном (каритою) не їде, вїйт єму низько не кланяється, а жиди до нього не всміхаються; де люди від твого священика не бокують, але до нього як ті діточки до вітця горнуть, – у тім селі, сину, наймайся, бо там і заслужишся, і научишся і з доброю славою відтам підеш!

А в господаря, не знавши єго, не ставай, сину, відразу на рік, але стань з першу лиш на місяць, та уважай: як буде твій господар що неділі до корчми ходити, або і у будні, а відти понапилий приходити; як буде над твоїм господарем жінка старша, а він лиш п'яте колесо в возі; як будуть до нього жидки зчаста забігати, а він всігди смутний як під обухом ходити; як буде він без молитви лягати і без молитви вставати, а жінка і діти єго тож само; як буде він у тебе хотіти грошей зичити, хоть би лиш пару шістаків, а кожного, хто до нього прийде, горівкою приймати, або зчаста у себе дома забави та гульки справляти; як буде він на порядних людей в селі ненавидіти, в одно на великі податки нарікати, а п'яниць та нетяг та неробів жалувати! – о, відти, сину, поли рубай, та втікай, бо там не чесному парубкові служба, ні заробок!

Але де господар тверезий, роботящий, на свою челядь грізний, але при тім веселий і богобійний, а до всього того розумний та мудрий, до корчми ані раз, до церкви всігди, а до читальні та священика зчаста ходить, – там, сину, наймися, бо там і доробишся, і научишся, і слави та честі добудеш! Отак научав Петро Конарюк своїх синів, виражаючи їх в найми. А як вони там гостили, то вам іншим разом в другій книжці Вечерниць оповімо!

Хлопчик-сирота і його котик

Не казка, а правда

Як Відень є столиця цілої Австрії, так Лондон знов є столичне місто цілої Англії, збудоване на обох боках ріки Темзи, котра-то ріка така велика, що не в кораблі ходять, як кажуть трицять тисяч рочне.

А Лондон сам має 2 милі вздовж, 1 милю в поперек, 370.000 домів, 180 великих ринків, 15.000 улиць і коло 4 мільйони мешканців, для того ж то і пишуть се місто за найлюдніше цілого світа.

А люди у тім великім але всігди сумнім Лондоні не так як у нас, що є і багаті, і середні, і бідні, бо там люди лиш двоякі є: або дуже багаті, або дуже бідні, а то такі бідні, що виробивши останні свої сили за кавалок сухого, насущного хліба ідуть попід чужі мури, або на береги глибокої Темзи умирати. Так загиб і старий Гвітінгтон, не лишивши на світі нічо, як лиш одного свого восьмилітнього синка, котрий Річард звався.

Але се був не син, а божя благодать для старого недужного вітця, бо бувало вештається від досвіта аж до в темну ніч по кораблях, замітає, мис, послуговує матросів (керманичів корабля отсе), за що діставав достатком і хліба і теплої страви, а то так, що мав не лиш сам чим поживитись, але ще і недужного вітця погодувати, і не то ще, але навіть і свого котика Марка, що єго – ще котятком – хотіли пусті хлопчиська у Темзі топити, а він собі єго у них випросив.

А як старий сконав і єго міські гробарі другої днини на кладбище потаскали, то бідний Річард лишився сам уже лиш з своїм котиком і не відходив уже від кораблів.

Але найбільше пробував він на однім дуже великім кораблі, котрий ладився за кілька день рушити у далеку дорогу на купецтво. Тут Річардові добре було, бо єго за єго послушність не лиш усі матроси дуже любили, але навіть і капітан корабля, котрий казав єго не лиш добре хранити, але навіть і убраннячко тепле нове на нього справив.

А як прийшов той день, що корабель мав у дорогу рушити, тогди каже капітан до Річарда: – А що, хлопче? Поїдеш з нами за море? – Та я би, пресвітлий пане, з радної душі... але на кого лишиться мій бідний котик?... Таже він гірший сирота від мене!... Та й заплакав бідний хлопчина ревними сльозами.

Але капітан засміявся, та й каже: – Я тобі позволяю і твого котика з собов узяти. Деяк на моїм кораблі кілька сот душ годується, там чей і твоєму котикові не буде кривди. Хто ж був утішніший, як не наш Річард? Другої днини, скоро світ, рушив корабель у дорогу. За три місяці прибув корабель до одного дуже великого острова у теплих краях, де були люди дикі, але добрі. Тут зараз розпочався замінний торг: дикі приносили золотий пісок, дороге каміння, слонові зуби, струсі пера, кокосові горіхи, райові птахи, морські мушлі (скойки) і таке інше, і міняли з англіками за сіль, ножі, пістолятка, креси, порох, хусточки, пацьорки, перстені, гребені, перкаль, полотно, так далі, а король острова запросив усе начальство корабля до себе на обід. Обід був сутий, нема що казати, але що з того? Через незраховані миши та щури не міг ніхто і кусня до уст взяти, бо галиця з рук усе видерала.

А капітан корабля каже до короля: – Чи то так у вас усігди, світлий пане?

– Авжеж! – каже король нуждуючись.

– А що би було, – каже капітан, – якби я вам дав таку звірину, що вона би ваші непрошені гості за одну годину витлумила?

– Відразу даю такий завеликий мішок чистого золота, як та звір велика, – відповів король, не довіряючи.

Але капітан шепнув одному з своїх людей, сей пішов, а за пів години уводить Річарда з єго котиком, котрий вигодувався за той час на кораблі у такого гарного котиська, як добрий ягнюк. А як уздрів лиш кіт тільки мишей та щурів, так вирвався Річардові з рук, та давай їх тлумити, а то так, що за пів години і попаху їм не стало, бо одних позаїдав, а другі повтікали без вісті на несповіту радість та вдивовижу королеві і єго міністрам. Тогди казав король принести гарний мішок золота, подав то Річардові, та й каже:

– Се твоє, хлопче!

А як ще загостиш коли у мій край, то привези з собов багато таких звірят, а за кожде дістанеш від мене по мішкові золотого піску. Не за довгий час повернув корабель до Лондону набитіський несповитим маєтком.

А властитель корабля – пан дуже чесний і сумлінний – каже до Річарда:

– Се твоє золото беру я під свою опіку, а тебе приймаю до себе за рідного сина. Зараз від завтрішньої днини підеш до школи: а як укінчиш добре усі школи, то будеш у мене купецтва вчитися, і прийму тебе відтав до співки. І як казав чесний купець, так усе сталося. І не приймив він Річарда лиш до співки, але дав за нього ще і свою одиначку-доньку, а місто Лондон вибрало єго опісля своїм лорд-майором, то єсть першим бургмистром.

Порядок ошадок

– Порядок великий ошадок, – говорив усе Дмитряків тато, а Дмитрик собі байдуже. Не спостигне бувало зі школи прийти – ого! вже й порозкидав книжки в один кут, каламар у другий, сердачок у третій, капелюшок під лавицю – доста того, що в кождім кутку Дмитрових річів було повно.

Але одної днини каже сестра до Дмитрика:

– Дмитрику, збирайся борзо-борзенько, підеш зі мною в ліс на ягоди!

Дмитрик аж підскочив з радості! До шапки, до сердачка – хто знає де єго шапка, де сердачок. Коли їх би й за цілий тиждень не позбирав у хаті.

– А йдеш? – питає сестра, – днина проходить, а я би вже від тогди глечок ягід назбирала, відколи на тебе чекаю! – та й пішла, а Дмитрик лишився плачучи дома! Так єму треба було, най тримає свої речі в порядку.

А що він за свій непорядок від тата та від мами не раз набрався, то аж сором казати. Бувало, вже до школи дзвонять, а Дмитрнкові ще чобітки відшукують, або каламар, або олівець. Часом тато нічо не каже, а часом як осердиться, та Дмитрика таки гарно за чуприну потормосає.

Отже, діти:

– Порядок – ошадок.

Кілько ти часу втрапиш шукаючи то сего, то того – то бись за той час багато уробив.

Провід Божий

Був тото собі один чоловік, і то добрий, праведний, милосердний чоловік, але мав тоту одну змазу на собі, що в одно а в одно Богу дорікав, що Бог і се і те не так робить, як би ся годило. А Бог милосердний постановив собі єго поправити, бо то був, як я вже казав, чоловік добрий, а за доброго чоловіка Бої ніколи не забуває.

І так сталося, що того чоловіка закортіло в світ, аби видіти, що у світі робиться, та чи і там Бог так не робить, як би ся годило. От він і пішов. Але ще він далеко не зайшов, аж тут здоганяє єго один молодий, хороший, веселий парубок, та й каже до нього:

– Слава Ісусу Христу.

– Во віки слава!

– А куда Бог провадить, легіню?

– От іду у світ, аби світа видіти.

– І я того самого пішов у світ, то може би ми стоваришувались?

– З охотов, але я знаю, що ти зо мнов не схочеш товаришувати, чоловіче, бо я у дорозі дуже дивак великий.

– Та який то з тебе дивак?

– Такий, що я у дорозі люблю усілякі фіглі вистроювати, а мій товариш не сміє мене навіть запитати, чому я се так або сяк встроїв, бо я зараз беру, і єму голов утинаю! А інак, то я такий вірний та щирый товариш, якого в світі пошукати, не лишу тебе ні в пригоді, ні в слабості, ні у ніякім трафунку!

– То ми собі товариші! – каже чоловік, подаючи парубкові руку, – бо що мене має то обходити, що ти будеш у дорозі робити? Аби ти мені лиш інак добрий товариш був.

От узялися, та й пішли.

Ідуть вони що ідуть, ідуть що ідуть, аж тут стало вже і вечеріти, а чоловік каже до парубка:

– Де би ми переночували, товаришку?

– У корчмі ні, – каже парубок, – бо я в корчмі ще зроду не ночував. Але просімся у якого багатого господаря на ніч, от хоть би і в отій там крайній хаті. Там, здається, неабиякий господар проживає.

От і повернули вони до того господаря.

Господар приймив їх дуже файно., так що краще не може бути. Казав їм добре вистелити, покласти перед них суту вечеру, сам уточив збанок вина, насипав гостям по склянці, а для себе здоймив з полиці велику золоту чарку, та й п'ють усі три, а господар, любуючи свою чарку, каже до гостей:

– Сю чарку, гостеньки любі, подарував мені наш покойний дідич тої днини, коли я ся женив. Добрий то пан був. дай єму Боже царство, а я єго так любив, що ся чарка мусить коло мене кожної ночі на столі стояти, бо мені ся видить, що я би без неї навіть ока не зажмури́в. Але тепер лягаймо припочити, бо ви матбути трудні, та і я нині доволі наробився.

От і полягали всі три.

Але другої днини досвіта будить парубок потихоньку свого товариша, та й шепче 'му в ухо:

– Утікаймо чоловіче, але утікаймо хутко, доки ще всі сплять!

– А то чому? – питає чоловік задивований.

– Бо я украв золоту чарку.

– А то чому, – хотів чоловік питати, але умовк, бо нагадав собі, яка межи ними умова була.

От і викрались тихонько з хати, та й пішли далі. Але другої днини, як стало вечоріти, питає знов чоловік парубка:

– А де ми сеї ночі заночуєм, товаришку?

– Тамтої ночі, – каже парубок, – ми ночували у багача, а сеї ночі годиться, абих у бідного переночували. Але квапмося, бо зараз буде така злива, що світ топитиме! От уже і накрапує!...

Повернули вони до одної бідної хатки, а господар против них з костуром:

– А чого тут, сякі, такі волоцюги? Може на ніч? Я таким проходанам, як ви, зараз так вистелю отсе́в бучагов, що аж до нових віників тямитимете! Руште, забирайтесь!

– Змилуйтесь, господарю чесний! – молить парубок, – хіба не видите, що зараз гікатиме як з ведра?! Де ж нам тепер бідну свою голов притулити?...

– То лізьте там до примхи у хлівець, та дякуйте Богу, що я нині доброї волі, а то би я вам зараз...

Та й забіг у хату, бо дощ і справді зачав сипати, як з відра, а то так, що наші подорожні з тяжков бідов у хлівець позапахались.

Другої днини вилізли вони з хлівця, а господар вже їх дожидає.

– Як же вам спалось? – гукнув.

– Господу милосердному дякувати, а вам бодапрости, господарю чесний – дуже добре! А за ваше чоловіцтво прийміть, ласкаві будьте, від нас отсе́ю золоту чашу в дар! Бо то великої речі варт гостя під свій халаш приймити, а ще при такій лихій годині, як зночі була!

Господар засоромився та й хотів щось відповісти, але подорожні вклонились низенько, та й пішли собі далі. А третього вечера питає знов чоловік парубка, де ночуватимуть, а парубок каже:

– Сеї ночі, товаришку, заночуємо у самого вйта. Тут нам буде ліпше ще, як перед тої ночі, бо вйт – що добрий, що щирий, а що гостеприємний, як рідко!

І як парубок казав, так ся стало. Вйт приймив гостей ліпше як свою родину, показав їм свої убрані світлиці, свої набиті комори, земники, загреби, стайні, стодоли, а на решті показав їм і свого малого синка-одинака, котрого ліпше любив, як свої очі, як свою душу, як своє здоров'я, і без котрого він ні пообідав, ні повечеряв, ба навіть і спати не ляг.

Але уночі будить парубок свого товариша, та й каже:

– Утікаймо, чоловіче!

– А то чому знов? – питає чоловік.

– Бо я задушив війтового синка. Ходім!

Другої днини була неділя. Наші вандрівники ідуть попри одну стареньку маленьку дерев'яну церковцю, а чоловік каже до парубка:

– А що? Не повернемо трохи до церкви? Мене кортить Богу помолитись. А хоть церков ще заперта, то можна і у порога молитви зговорити і поклони вибити.

– Ходім! – каже парубок.

Але доки чоловік молитви говорив, а парубок дістав – ніт вісті відки – кілька віхтів соломи, виймив сірник, і підпалив церков з усіх боків. Вогонь зачав бухати, а парубок каже до чоловіка:

– Тепер же утікаймо швидко, доки люди повстають, аби нас у селі не виділи!

А на вечер зайшли вони – але вже не до села, а до одної пустої корчми, що сама у полі стояла. Тут видобув парубок, ніт вісті відки, хрест, два ліхтарі, дві великі свічки, зажог, упав на коліна, та як стане Богу молитись, та поклони бити!.. Так его і ранок захопив. А чоловік каже тогди до парубка:

– Ледіню! – каже, – товариш єсь мені за товариш, але я з тобов далі не піду, бо не можу на твоє таке свавільство дивитись. А хоть я тебе не смію питати, нащо ти се або те зробив, бо така була наша згода, – то зроби мені хоть ту одну ласку, та скажи мені, хто ти є?

– Зажмури очі! – каже парубок.

Чоловік зажмурився.

– Подивися!

Чоловік подивився – а перед ним стоїт ангел, красний-красний! сто раз краший, як его в церквах малюють, і каже до нього:

– Питайся тепер що сам хочеш!

– Ти хто??

– Слуга Божий, Господом присланий, аби тебе навчити.

– І нащо ж ти у того доброго господаря золотий кубок украв?

– Бо би ся був доти ним бавив, аж доки би був ся не розпив, з того масток утратив, а на останку жебраним хлібом пішов!

– А на що ж ти такий дорогий кубок тому розбишаці подарував, що нас у кучу запхав?

– По-перше на те, аби засоромивсь, бо такий сором є перше лікарство для душі. А по-друге на те, аби усігди, як який подорожний прийде, собі гадав, що і від сего дарунок дістане. Таким способом привикне він благодворити, а хто до того раз привикне, хто небесну солодкість, котра у тім лежить, раз покоштує, той уже не понехає того ніколи.

– А для чого ж ти тому преблагому війтові его єдину радість, его єдину дитину задушив?

– Бо він би був того хлопця на нінащо розпестив, а то так, що з нього би був зробився найбільший ледащо, котрий би був свого вітця убив і на шибениці завис.

– А для чого ж ти дім Божий, святу церков запалив?

– Аби собі громада нову, красну і велику поклала. Бо то є ганьба цілого світа, аби у селі корчми як палаци красувались, а церков аби стояла гірш тої кучі, у котрій ми другої ночі ночували.

– А на що ж ти у сій охаблінній корчмі цілу ніч так щиро Богу молився?

– Чи ж не було за кого? Бо де ж більше беззаконий, де більше гріхів твориться, як не по корчмах? Тут б'є, збиткує, кривавить син вітця, донька маму, чоловік жінку, брат брата, товариш товариша. Тут судить, обговорює, чорнить громада начальство, старшину, а старшина громаду. Тут в'яжуться пути усему злодійству, убійству, рабівництву, нечистоті, і усему плюгавству. За тих я ся так щире Богу молив і его благав, аби люди уже раз

спам'ятались. Так казав ангел божий і знемидів, а чоловік пішов до дому, і вже більше на Бога не нарікав: бо пізнав, що неіслідимі суть пути Господні.

Вівчар

Не казка, а правда

Той пан, що цілов державов рядить, звется у кожній державі інак. У нас, у Австрії наприклад звется він *цисар*, котре слово походить з римського слова *цезар*. У Німеччині знов звется він *кайзер*, котре слово походить з грецького слова *кайсар*. У Росії звется він *цар*, в Туреччині *султан*, а у Персії *шах*, і так далі.

Але у Персії жив один шах, котрий називався Абас, муж дуже чесний і поправедний. Сей пішов раз у гори на стрілецтво, а полюючи заблудив і приблукався на одну велику прогаль, де у той час малий один вівчарик вівці свої випасав, виграваючи собі на сопівці. Утомлений шах сів собі коло хлопця, і став з ним про се і те балакати, звичайно як то з простим хлопчинов. І так питає він у нього:

– А маєш ти, синку, вітця?

– Я маю їх аж три, – відповів хлопець.

– І всі три живуть?

– А живуть, славити Бога.

– І де ж вони всі три живуть?

– Один живе на небесіх, і дає мені життя, сонечко, хліб, сіль, воду і все, чого мені треба. Се перший мій отець.

– А другий де?

– Другий живе у столичнім місті Ісфагані, і звется Абас, наш благий, добрий і лгобий шах. Він рядить цілов державов, і старається о то, аби увезде порядок був, і аби нікому кривда не робилась, за що єму дай Боже щасливе прожите і довгий вік.

– А третій твій отець?

– Третій мій отець живе у нашім селі і звется Селім. Сей мене згодував, мене годує і вбирає, а за того я єго поважаю, слухаю, і за нього Бога прошу.

Таким тепом розмовляв шах ще довго з хлопцем, аж на се надходить везір (міністр), котрий свого пана відшукував.

– Слухай, везіре, – каже шах, – я сего хлопця беру з собов і дам єго до школи, бо з нього можуть люди бути. А ти пішли по єго вітця, аби поклав на мій кошт другого собі вівчаря до овець, і скажеш ‘му, аби що місяця за свого сина у мене у столиці перевідував.

Се сказавши, узяв шах хлопця з собов, дав єго до школи, і не мав причини жалувати за своє добродійство. Бо хлопець учився як з води, був чесний, чемний і угідний, а то так, що як укінчив школи і виріс у гарного чоловіка, то шах єго зробив міністром, і передав на єго руки цілий свій великий і багатий скарб.

Молодий міністр звався Алій, і доки старий шах ще жив, то добре єму у нього поводилось. Бо шах був чоловік розумний, мудрий, повільний, і не слухав ні на пліотки та ні на клевети, котрі єму двірські заушники на молодого міністра доносили. Але як старий шах помер, а на єго місце єго син Софій шахом став, то вода пішла Алієвим ворогам на лотоки. Бо Софій не вдався ані раз у свого покойного вітця, але був нерозважний, прудкий, загонистий, яросливий і легковірний, а такого шаха Алієвим ворогам лиш треба було, і стали вони Алія оперед молодим єго паном як день так ніч чорнити.

Шах зразу і слухав і не слухав сих брехень. Але одного разу – а все з намови ворогів, – забажав він видіти ту предорогу шаблю, що турецький султан давно ще єго покойному вітиєві у дар прислав, і котра у реєстрах єго скарбу була записана. Але ся шабля не знайшлася, а сердитий шах каже до Алія:

– Ти злодій єси, і від сеї мінати уже не моїм міністром. А тепер поїдеш зо мнов зараз у твій двір, нехай я на свої очі переконаюсь, кільки ти з мого скарбу добра понакрадав.

На се бідний Алій не відповів ані слова, але уклонився покірно, і поїхав з шахом у свій невеличкий дворок.

Та якже здивувався той, не найшовши тут не тільки що панських вигід, але навіть і тої вигоди ні, яку можна застати у кожного заможного селянина. Шах подивився на заушників своїх грізно, але сі не боялись, бо винищпорили у однім закутку залізні двері, котрі були зачинені аж двома великими колодками. До сих дверей завели вони шаха, котрий Алієві дав розказ їх у сей час отворити. Та якже ж здивувався він, не найшовши тут нічого іншого, як лиш одну торбинку з засхлим хлібцем, одну сопівочку, і одну вівчарську паличку.

– Се що? – питає задивований шах.

– Се усі ті речі, – каже Алій заплакавши, – з котрими мене покойний ваш отець – дай єму, Боже, царство! – у свій двір привів, і я благаю вашої милості, мені хоть сей скарб не відібрати, нехай мені буде прикладом, яке марне є все щастя сего світа!...

– Шах задумався. Аж тут уходить кільки старушків, котрі давно у покойного шаха служили, та й кажуть:

– Ми чуємо, пресвітлий пане, що ви допитуєтесь за тов дорогов шаблев, котру турецький султан покойному вашому вітцеві дарував? Ся шабля не пропала, пресвітлий пане, бо ваш отець подарував ю покойному своєму братові, а вашому вуйкові Соліманові за ті великі прислуги, котрі він єму у однім великім і тяжкім поході зробив.

– Для чого ж вона стоїть записана у реєстрі мого скарбу? – питає шах.

– Бо попередник годного отсего Алія був уже старенький чоловік, і певне забув вимазати ту шаблю з реєстра, а там назначити, що з нею сталося.

– А що ти зробив з тими великими грішми, котрі яко міністер через так многі роки побирав? – питає шах Алія.

– Я за ті гроші побудував шпиталі, сирітські доми, храми божі, школи, а тогід ще один великий дім для калік і уломних.

– Тогди шах обіймив Алія сердечно, іменував ‘го своїм першим міністром, а всіх заушників казав із свого двора понаганяти.

Премудрий Соломон

Притча

Премудрий Соломон не був усігди такий мудрий, як его пишуть, бо з-за молодих літ, будши принцем, стоваришувався він з синками великих панів, своїми ровесниками, а се були лайдаки, котрі і принца до усілякого непотрібства привабили, а найдужче до тої проклятої пиятики, котра вже не одного молодого чоловіка до нещастя привела. Се видів пророк Натан, принців учитель, і постановив собі свого молодого учня на праву дорогу повернути. Послухайте, як се єму удалося.

Одного вечера іде принц понапилий від своїх товаришів додому, а царські слуги перебігають его з криком та з галасом:

– Пресвітлий царевичу! – верещать вони, – зібралась юрба шибеників і пустошать котре найкраще і найдорощче дерево у садах твого вітця!

А принц зараз до мечя:

– Де ж вони, ті анахтемські розбишаки, нехай їм зараз голови повтинаю, як тим бодякам?! Що їм завинив мій отець, аби вони над его найкращов деревинов таку пакість робили?!

Се сказавши, побіг Соломон з голім мечем далі. Але его учитель Натан єму назустріч, та й каже:

– Вернися, принце, та повтинай голови тим твоїм товаришам, що тебе на лиху дорогу навели. Бо то коштовне дерево у садах твого вітця, – то не садовина яка, але ти сам, о царевичу, а ті розбишаки, що его жахують, то ті твої негідні товариші, котрі тебе на беззаконну путь справили. А після смерті твого вітця який з тебе може бути рядитель цілої держави, коли ти сам собов не вмієш рядити?

Соломон засоромився, спрятав свій меч, взяв свого учителя за руку і пішов з ним у царський двір, а своїм давнім товаришам казав дати розказ, аби до нього не приказувалися більше, а то під каров смерті.

Вникай, сину вітрогонів,

Будеш парень Соломонів.

10 серпня 1887.

Два себні хлопаки

Не казка, а правда

Королівство Чехи – то є великий і красний край у нашій Австрійській державі, держить у собі 944 квадратних миль і до 5 ½ мільйонів душ. Головне місто зветься Прага, збудоване по обох боках ріки Мольдави. У Чехах є також одно місто, що зветься Бистриця, а недалеко від того міста мешкала в селі одна бідна удова з двома синами: одному було дванадцять рік, а другому вісім, оба себні хлопаки, котрі і себе, і свою хору маму годували, а до того ще і до школи ходили, і за всі хлопці добре вчилися. Два себні хлопаки, та й годі!

Але одної зими не стало їм дров, а вони кажуть до мами:

– Ми завтра рано поїдемо у ліс по дрова!

– Та добре, діти, – каже мама, – беріть собі саночки, сокиру, воловід, хлібця у торбинку, та й ідіть у добрий час!

Отже в'ни зібрались та й пішли, а то ще було досвіта.

Але йдуть вони попри одну капличку, що недалеко ліса стояла, а молодий каже до брата:

– Янку, – каже, – мені чогось так тяжко на душі; я вступлю до каплички та зговорю Отченаш?

– Одної єсмо гадки, – каже Янко, – бо і мені сеї ночі таке переснилось, що най то з нічов іде!... На се вступили оба до каплички, помолились Богу, вибили поклони, та й пішли в ліс.

У лісі вони скоро опорались, бо ріща було лапітом. Вони позносили єго на одну велику прогаль до своїх саночок, і тільки що хотіли складати, а тут летя право на них два вовки з роззявленими пащеками. Від них утечи не було як, а дерева близко також не було, аби могли були на нього вихопитись. Та й що би то було допомгло? Вовки би були доти на них чатували, аж доки би були або не зізли, або з голоду не загинули. Що ж тут робити?

Але Янко, не багато гадаючи, перевернув санчата дном до гори, запхав під них малого свого брата, ухопив сокиру, і уцідив нев першого вовка, що на нього летів, так себно у саму голов, що вовчисько лиш протягся на снігу.

Але-бо тим часом прибіг уже і другий вовк, ухопив єго за ліву руку, і звалив до землі, а то так сильно, що сокира аж під самі саночки бризла. Се видить менший брат, відвалює саночки, хапає сокиру, і гатить нев другого вовка так крепко у саму хорбаку, що сей лиш лабов дригнув, та і собі коло свого товариша протягся. Оба брати, як стояли, так на коліна впали і Богу святому за єго ласкавий поратунок дякували.

Відтак склали ріща на саночки, на ріща обох вовків, перев'язали воловодом і повезли у село просто до начальства. Тут збігся народ, хвалив відвагу і себність обох хлопаків, начальник обдарував їх гойно, а другої днини дістали від цісарського уряду з Бистриці два золоті червонні у надгороду. 21 IX. 1887.

Будь харний

Василько скоро бувало рано встане, так не жде, аби 'го аж мама умили, але умиється сам чистенько, не лиш руки та лице, але і рот і шию і уха, утреться добре ручником або платком, а відтак візьме гребінь та чешеться чисто, чисто, а коли не може сам, то попросить маму або сестру, аби 'го зчесали.

На Васильку була сорочка та портянички усігди чисті, бо він не валявся спузами, не качався по землі, як другі розпустні хлопці, але сокотив себе, аби де не повалятися або не обідрався, бо він знав, що нема гиднішого на в світі, як хлопець замащений та обідраний. Ви може гадаєте, що Василько нічо не робив, та тому так чисто ходив? Ого! Василько бувало і бур'яну коровці назбирає, і волика попасе, і телятко напоїть, і колешеньку витіскає, і подвір'я замете, а коби ви лиш були виділи, як у нього на подвір'ї і в загороді усігди харно було? – а про тото він собі усігди бувало так чистенько ходить, як би він се з церкви лишень вийшов, бо він знав тоту приповідку, що:

Хто чисто ходить,

Три доли за собов водить:

Одну долю – Божу волю

Другу долю – навість людську,

Третю долю – славу свіцьку.

Синку! тіло наше є мешкання Духа святого, треба го чисто тримати, бо Дух святий не схоче у нас мешкати, а у кому Дух святий не мешкає, того і Бог не любить і люди ненавидя і ласки у старшини не має.

Ану слухайте лиш, що я вам за одного Семенка уловім. Семенко був у тих роках, що й Василько, і так ходив до школи, як і він, але Семенко як прийде бувало до школи, то діти аж попереполюшуются, такий прийде замурзаний, та замащений, та обшарпаний такий, що пан професор не дає му навіть межи другими чистими дітьми сидіти, але кладе 'го окроме від усіх у задню лавичку. Отто сором!

А Василькові бувало, усі раді, як увійде в школу, пан професор го усе у першу лавичку кладе сидіти, а пан отець духовний, як придуть бувало до школи, то усім 'го дітям показують тай кажуть:

– Адить, діточки, усі аби-сте мені так чисто ходили, як Василько! Який був Василько, а який був Семенко? Василько був харний, а Семен був нехарний! А ви діти, кому хочете саманати? Василькові чи Семенкові? А чому не Семенкові – але Василькові?

Джерело: [816].

Додаток Р

Поезії Василя Гренджі-Донського (1897-1974), які спричинилися до розвитку «Пласту» на Підкарпатській Русі, участі юнацтва в національно-визвольних змаганнях за Карпатську Україну

Тобі, рідний краю!

Тобі, рідний краю, і честь, і любов,
хай вітер гуде пісню волі.
За тисячу років і слюзи, і кров
народ твій пролив у неволі.

Він мужньо стояв у тяжкій боротьбі
за волю, за рідну державу,
був вірним до смерті, мій краю, тобі
за правду, за честь і за славу.

У вільній Вкраїні народ наш воскрес!
Нам єдності прапор тримати,
щоб сонце свободи світило з небес
на наші зелені Карпати.

(Із збірки «Тобі Рідний краю», Ужгород, 1936)

Закарпатській молоді

Піднявся рідний стяг ізнов,
Карпатський вітер ним колише,
А сяйво сонця із-за хмар,
На йому літерами пише:
Вперед, вперед!
Свій соняшно-блакитний стяг,
Ви сильно в двох руках держіте,
А прийде вихор звідкіля —
Прапор ви кріпко бережіте,
Щоб не звалився.
Щоб буйний вітер не зірвав,
З болотом бурі не змішали,
Щоби незваїні без нас
Про нашу долю не рішали,
А ми самі!
Срібну Землю — Рідкий Край,
Не зрадьте, не продайте,
Не забувайте за народ,
На Рідне Слово пам'ятайте,
Вперед, вперед!
А працю вмійте шанувать,
Громадську, величаву,
Все лиш з народом і за народ,

За волю, честь і славу,

Вперед, вперед!

(Із збірки «Тобі Рідний краю», Ужгород, 1936)

Наші пластуни

Раді, веселі машерують,
Трубач в трембіту затрубів —
Це наші хлопці з під Карпатів,
Молода гарда пластунів.

Вітрик тепленько повіває,
Цілує лиця молоді,
І колише їхнім прапором,
Прапором Срібної Землі

Земля цвіте під їх ногами,
Усміхнувся їм зелений гай,
Куди ж герої спочивають
Убиті за наш, Рідний Край!

(Пластун, 1923 р., ч. 1)

Зозуля в полі

Закувала зозуленька — куку,
Зозуленька та сивенька — куку.
Ясинина зеленіє,
Поточок тече, шуміє,
Куку, куку, куку.

Зозуленька на яворі — куку,
То в долині, то у горі — куку.
Гай широкий, рай і воля,
Серед лгса, серед поля,
Куку, куку, куку.

Рано зрання ще світає — куку,
Сонце зайде, спочиває — куку.
Гей, весно, весно чудова,
Гей голузко березова,
Куку, куку, куку!

Джерело: [209]

Додаток С

Уривки з популярного твору Володимира Радзикевича «Пригоди Юрчика Кучерявого» (1921)

Перші Юрчикові пригоди

Славку, Данку, Ромцю, Яцю!
Вірко, Любко, Стефцю, Дарцю!

І всі інші чемні діти,
Тихо треба вам сидіти,
Жадних збитків не робити –
Казку буду говорити.

В однім селі була хатка,
Хатка біла, як палатка,
Проживала там родина,
Батько, мати, і дитина:
Малий хлопчик, скорий, жвавий,
Звався Юрчик Кучерявий.

Хлопчик гарний був, моторний,
Личка білі, очка чорні,
Русявенький і рум'яний,
З добрим серцем і слухняний,
Лиш збиточник понад міру –
За те часом брав у шкіру.

А вам треба діти вміти
Часом тайну заховати
І нікому в цілм світі
Зле про Юрку не казати.
Добрий хлопчик був наш Юрчик,
Тільки, кажу, був пустунчик.

Тата й маму шанувати,
Змерзлі птички годувати,
Та й учитися пильненько

І вмиватися чистенько.
Вмів наш Юрчик все охочо,
Тільки пустував досхочу.

Часом вийде на подвір'я,
Вхопить гусака за пір'я,
Шаблю з піхви витягає
Та до бою закликає.
Гусак крик підносить дикий,
І настає бій великий.

Кричать гуси, шабля грає,
Гусак крила підіймає,
Летить пір'я по болоті,
Когут лопотить на плоті,
Юрчик скаче, б'є, махає,
Поки гусак не тікає.

Або часом, іншим разом,
Як не скочить перелазом,
Як вирветься за ворота
(За ним скаче Дроп із плота),
Як пуститься на долину,
Не приходить цілу днину.

Бо треба вам, діти, знати,
Що був в Юрка пес кудлатий,
Що зни хлопчик цілу днину,
Бігав, грався без упину,
Що за ним гонив у троп,
Малий, чорний, звався – Дроп.

Джерела: [88; 689].

Додаток Т
Твори Івана Франка (1856-1916) уміщені у дитячих і юнацьких
часописах «Світ дитини», «Молоде життя»

Розвивай ся, ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута віковії,
Прокинуть ся люде.

Розпадуть ся пута віковії
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

Дітиж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годіж бо вам в сусід на услужі
Свій вік коротати!

Піднімайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матери службу.

Чи щеж то ви мало наслужились
Москві і Ляхови?
Чи щеж то ви мало наточились
Братерської крові?

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служити!
Довершилась Україні кривда стара,
Нам пора для України жити!

Не пора, не пора, не пора
За драпіжників лити свою кров
І любити цара, що наш люд обдира,
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор,
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!

Джерело: [853].

Надгробное слово карті з 4 марта 1849

Списалася карта
Четвертого марта
По немало сварок —
Людям на подарок!
Писали ю з серцем
Посипали перцем.
Звали якось смішно,
Розіслали спішно.
Читано ю з криком,
Зав'язано ликом,
Та й спрятано в ляді, —
Сказано громаді,
Щоб її стеречи,
Як дорогі речі.
«Бо з неї поволі,
По довгій недолі

Виключється воля
Мість давнього горя».
Лежала два літа,
Не виділа світа.
Потім писареньки
Премудрі, сиденькі
В карту заглянули,
Головов кивнули,
Бо воля завмерла
І ноги простерла!
Та й сказали: «Люде!
Вже волі не буде
І Най ударять в дзвони,
Творять похорони!».

Джерело: [847].

Додаток У
Окремі твори Маркіяна Шашкевича (1811-1843), Якова Головацького
(1814-1888), Івана Вагилевича (1811-1866)

Вже сонце красно

Вже сонце красно —
Хвала-бо — встало,
Бачте, як ясно
Світом засяло!
Нічні, сонливі
Мраки розбило;
Боже, ах, боже,
То твоє діло!

Весело, мило
На світ глядіти,
Добро приспіло:
Радуйтеся, діти!
Гомін лісами,
Піснь дубровами
Щастє розносить,
Сильно голосить,
Весело, мило:
«Боже, ах, боже,
То твоє діло!»

Зелень розвилась
Геть царинами,
Радість розплилась
Всіма світами:
Весна миленька,
Надія літо,
Осінь повненька,

Бо в стогах жито.
Взимі весело,
Хоть всюда біло.

Боже, ах, боже,
То твоє діло!

Дуброви, гори
З полонинами,
Долини, звори,
Ріки з струями,
Небо високе
І звiзд без числа,
Море глибоке,
Чудiв всюда тьма,
Всьо так порядно,
Всюда так ладно.

Всюда щось жиє,
Робить, ділає,
Двигшись, літає,
Ходить і плине,
Радо співає,
Весело, мило:
«Боже, ах, боже,
То твоє діло!»

Не хочу багатства,
Ані грошей мати,
Ні паном бояром,
Ні царем ся звати;
Лиш добрий най буду
І богу миленький,
Най люблять мя люди,
Тогда я щастненький.

Беснівка

Цвѣтка дрібная
Молила неньку
Весну раненьку:
„Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай минѣ домо;
Щоб я зацвила,
Весь луг скрасила,
Щоби я була
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щобим згорнула
Весь свѣт до себе!“
— „Доню голубко,
Жяль минѣ тебе
Горная любко,
Бо вихорь свисне
Мороз потисне,
Буря загуде;
Краса змарнѣє,
Личко счорнѣє,
Головоньку склонишь
Листоньки зронишь,
Жяло серцю буде. —

Туга за милою

Из за гори из за лѣса
Вѣтрец повѣває,
Скажи, скажи тихий вѣтре
Як ся мила має?!

Чи здорова чи весела,
Личко румяненко
Чи сумує, чи горує
Чи личко блѣденке

Бо я тужу, бо я плачу
Слозами вмиваюсь,
Веселої години
Вже не надѣваю-сь!
Кобі мені крильцї мати,
Соколом злетїти,
Тяжку тугу из серденька
Прї милїй розбити!

Ой лѣтаў-бим ой лѣтаў-бим
Що день и що ночи,
Щоб ся милїй у сивеньки
Надивити очи.

Ой лѣтаў-бим, ой лѣтаў-бим
Заряму ясними,
Щоб мені ся натѣшити
Ручками бѣлими.

Ой лѣтаў-бим, ой лѣтаў-бим
Свѣтом бѣлесеньким,

Щоб мені ся натѣшити
Личком румяненко.

Ой лѣтаў-бим, ой лѣтаў-бим
Вечером тихеньким,
Щоб мені ся натѣшити
Ходочком дрібненьким.

Ой лѣтаў-бим ой лѣтаў-бим
Лѣсами горами,
Щоб мені ся натѣшити
Милими словами.

Ах я бѣдний нещасливий
Да й крилець не маю,
Сохну, чахну в далечині
Всяк день умираю!

Леліяльна пісенька

Ой, ходит Сон
Коло вікон,
А Дрѣмота
Коло плота;
Питає-ся
Сон Дрѣмоти:
Де будемо
Ночувати? —
Де хатонька
Тепленькая,
Де дитинонька
Маленькая.

Ісидор Мидловський (1854-1916)

Родимий краю, село родиме!
Вас я витаю місця родимі!

Зелені ниви, ліси, могили!
Щасливі з вами дни ми уплили!

Мала хатино, стріхо старенька,
Мила родино, нене рідненька!

Вас повитати душа бажає,
Потіхи більшої в світі не має!

І ти керничко, свідку, любови!
Витай сестричко, витай ми знову!

Скажи ми правду, скажи святійшу,
Чи я ще знайду любов давнійшу?

Тихий Дунаю, зелений гаю,
Бистро текучий, в хвилі ревучий,
Вас я благаю, грудь облегчіте,
Вість принесіте з рідного краю.

Місяцю ясний, зірки прекрасні,
Божії очи з темної ночі,
Вас я благаю, грудь облегчіте,
Вість принесіте з рідного краю.

Орленьку сизий, соколе бистрий,
Що в вік на воли, в заavidній доли,
Вас я благаю, грудь облегчіте,
Вість принесіте з рідного краю.

Яків Головацький (1814-1888)

Я в чужині загигаю,
По чужині блуджу;
За своєю родиною
Білим світом нуджу.

Тут чужая сторононька,
Та люди чужії,
Не пристануть до серденька,
Хоч і не лихії.

Най би які добрі були,
Все не свої рідні:
Я чужая чужиниця
Межи ними бідний!

Ой по саду, винограду
Сумний походжаю,
Із чужини до родини
Гадки посилаю.

Джерело [789]

Ой милая родинонько,
Чи мене згадаєш?
Д Як же ти ся маєш?

Всюди люди купочками
А я сиротою;
Всюди люди з іграшками
А я зо слезою.

Ні з ким мені поплакати,
Ні з ким потужити...
Розступай ся синій Дунай,
Хоч би ся втопити.

Журба мене гризе нині,
Ж урба гризла вчора

Ой хто не був на чужині,
Той не знає горя.

ПЕРЕДГОВОР.

К народним руским пѣсням.

Нарід Руский оден з головних поколѣнь Славяиньских, в серединѣ меж ними, розкладає-ся по хлѣбородних окрестностях з ноза гір Бескидских за Дон. Він найширше задержеу у своїх поведѣнках, пѣснях, обрядах, казках, прислів'ях все, що ему передвѣцькі дѣди спадком лишили; а коли другіх племена Славян тяглими загонами лютих чужоплеменників печалені бували, и часто питетна власть рѣками крѣви теряних чяд пересякала, коли на послѣдок схилили вязи під окови зелѣзні и лишили-ся самостоянства, Русь заступлена була Бескидами, що ся на низу ланцями повязали, и огорнена густими и великими рѣками, що як сестрицѣ почѣпляли-ся за руки. —

Гори як вести, рѣки як сян^[1], Славянщина вколо Бѣлим-богом стерегли сѣдий передвѣк, злучали Русинів и серед нападів вражих були засѣком народа, не-чѣм їх так часто в пѣснях поминают и величают. — Святая Русь була селом райских птиць и дивів; ясні небеса одѣвали ю чистою опанчею, мір віддихау любовію — Рускій нарід буу великим и величаним, порозумѣу обняу природу, чтиу и до серця ю пригортау, и буу мири гаразд и любовь взаѣмна. — Сюда належат небиличні и обрядні пѣснѣ. — Хрест на землю Руску невнесено напрасно, и хочь мѣсто храмів звелися торонкіѣ церкви, священники спѣвали службу божую бесѣдою власною народа, не гороѣжилися, не ставилися панамі, лише перед сотнями лѣт, як ще й днеска жили з мірянами мов отец з дѣтьми, були ѣм другами, подѣляли смуток и радість під їх низкими стрѣхами. Не було, хтоби забирау давніѣ поведѣнки, и затирау з молоком виссані чувства; проповѣдачи витереблаючи боганьство, не перли чужоѣ души в нарід. Руский нарід правое свѣтловняу в серця колокучі, а окрашаючи его поверхное лице влюбленими красотами, не запорчяу его внутренноѣ чистоти цѣло. —

Свѣт ясный всякими барвами буйно, буйно процвивау. Доокола різні рукодѣла ставали, перемишль зрастау широко и вступау на вершок все зарімно обнявши; бариство великое повязало Руский нарід межі собою и с чужими поколѣнями далеко и широко, нечѣм и Русь вся напоунена була имѣнями безчисленними и неперебраними статками. А коли Руский нарід під верховодом Великого Князя в одно тѣло ізрѣо, гостинцѣ в ширь и вздоуж покопано, и правду з простих серць и давних поведѣнків устанавлено, а Руска земля честь и славу мала. В той час на ловах Бояни пускали по десять соколов на стадо лебебей, а з уст виливали почесну славу витязѣв хоробрих и уми поострювали мужеством, а умцѣ черкали золотими буквами пѣснѣ и чудніѣ казки; зо сотних церковів Києва блищали золотіѣ хрести по над облаки, а по майданах воуновали-сь тьми хоробрих молодцѣв; Киязѣ сидячи в золотих стільцѣх велѣли отрубляти походи далекі, а зелѣзніѣ полки носадми орали море рускоє^[2] — нечѣм в обрядових пѣснях так много згадоко князях княгинях, о боярах о едамашках, о ковальчиках що золото куют, и о инчих ремѣсничках, котрих у великой почести мали. —

Лиш скоро стали сварніѣ князѣ крамоли ковати и Русь дробила-ся и падала а тьми торонкіѣ дивих орд пабѣгали кровавими путями, и красні царини рускіѣ кіньскими орали копитами, а райскіѣ птицѣ сполошені улетѣли далеко — тай гараздиз ними. —

А коли Татари сѣрими воўками на земли рускій загнѣздили-ся, зійшла на ню недоля. Густіѣ осади трупами устелили, а рѣки крѣвою ударили. Недосѣченного, невыполненого міру бѣдні послѣдки, лишивши курища давних городів утѣкали в гори и засѣкали-ся у печерьох, и були в поўній неўгодѣ без пристановища, принудені з воўками сѣпати-ся о поживу и з бурянів варити страву. — Тут розродивши-ся сступали знова на долину, але сступали по новую недолю, бо були лукавіѣ гісіолубцѣ, которі приставши до ворогів, чуженѣли, а здвигши-ся з ними ховали чѣпи своѣм братям. — Ночами отогували небеса луни горячих сел, а вѣтри заносили зойк стинаного и полоненого міру; а коли зоря розсвѣчала день бѣлий гонили гайдуки міран пиўсопних, на лань понужателѣв — із народа

побратимого, томили гірш Татар, кривавий піт обливаў буйний полон, а глумлених тяглими роботами дротяними нагайками наперано. Тим дѣлом Русин в навалѣ — горести спиниў-ся и в журбѣ стаў думати над своєю недолею ужасною; но тая щораз ся перепоўняла, потери учящали-ся, непевність була в имѣньох гірко придбаних, нещоби и у власним житю и стільки любимоѣ родини, жінок, дочок та синів, на которих люті острोємі нападали яструби. —

Так много ужасноѣ недолѣ відси — на протѣв буйні привиди руской души, и красна природа, зелені погаря, цвитуціѣ царини гноєні кістюма дѣв, ниви золотоколосі, поўні божого дару — а знова горблячіѣ-ся могили на рідних батьках, та братьох, тямка минулоѣ чести, гаразду, и великості Руси, — конче надѣляли руский нарід, вязали до любоѣ отчини и поперли го в вир житя, поўного дѣланія, и дикой бородабѣ с падею, и овін стираючий-ся, тягло дерся с кривавими грудьми, та иськаў привернѣня перѣшних щастливших веремєнь. —

Так нарід руский прославляў-ся, га раздуваў, бѣдиў-ся, бороў-ся, розбиваў тугу и надѣяў-ся, — таким конче и гадкам єго и пѣсням бути. — —

В думах розцвиває лицарскими дѣлами буйність, звязана з перепоўненим внутреним призраком; они сут найчеснѣйшим образом борючих-ся и загибаючих стратєнцѣв. Із Запорожя лицарских дѣл гомін зашибаў-ся високими курганами по всей Руси, а з Бєскидів и всяких сторон розбѣгали-ся мєтиві молодцѣ за печальную неволю міран. Чистий воздух и красні окресности творили мір гарний и шпаркий, ум одѣвали буйними гадками, насадили в серця сильніѣ чувства и розцвилиѣ призраки, а Русин всьо що видѣў, що терпѣў и що дѣяў виливаў словами, а виливаў з поўноѣ души; — а в яким уклаў-ся состояню в закорѣнках свого викопованія-ся з під намету горести и насилія так строѣў и свій голос и своѣ спѣванки и роздѣлиў їх як зажегненє свѣтло, в різнобарвих цвѣтах горюєсє; и сє здвигло єго ще вишче. — Мужацькіѣ думи сут по найбільшій части биличними, и воўнюют буйною тай дикою силою. Муж закликаний падею, славою, або справою народа, лишає родину що га любила, виплекала, вилєлѣяла солодкими словами, їде на кривавий пир, сєстри му коня виводят, сѣделце виносят, а родина цѣла виводит го слєзними очами и журними чадками, благословлячи го, на широкі степи. — Мамка розговорує-ся с конєм, випитує-ся птиць, в серце в копуют-ся тоски печальніѣ, чоло роз-орує жалѣ, а попертого в вир недолѣ дожді дрібні полочут, густі терни росчѣсуют, а буйні вѣтри осушуют. — Зійшла блѣдая зоря; молодцѣ иа ворон коньох полетѣли на чорний шлях, и навязали не одну сотню Татар — и тогди буйна радість розлягла-ся пѣсєню по степах. Або огорненіѣ тьмами Татар, з ростолочєними чашками в кривѣ постєлили собѣ перєстїльницю... Ворон кінѣ вѣрнєнький вбиў-ся по колѣна в землю, припаў до ніжочок свого пана, а сизий жиродний орєл осѣў на лоб, наступаў на кучерѣ и випиваў очи. Смерть на побійцѣ була у него жениханьом, лише журба родини сумує го, тѣшит ю медівними словами, пращає стару нєньку, що-ся над ним роспукає. — Гєтьман пращає війско, товаришів и отечину. —

А коли вечером мѣсяць блѣдий серед звѣзд меркотючих мрѣє, дѣд сивобородий с кобзою сѣў при могилѣ, глянуў по костьох, що сє межѣ травною бѣлѣют, задумаў и заспѣваў сумную думку; або при ватрѣ обступлений молодцями прославляў досадними словами и сильнѣшчим нѣж на могилѣ голосом минуліѣ лѣта и минулих витязѣв. —

Думки (пѣснѣ жіноцькі) провѣвають буйною гарністю, и зажегнєними чувствами, повязаними з журбою и тугою. Дѣвочѣ чувства стєлят-ся в них крєщачим барвѣнком, крутая рутка узелєняє терновіѣ вѣньцѣ страсти, дивная бородаба з невѣдмѣнным присудом проколєсє з них. — Обмана Козаків, лихая падѣ що милого забрала, злидницю го побили, або смерть що го загорнула, розсерцує дѣвицю, що сє цѣлою душею влюбила, обгортає роспукою, серце зайшлоє кривлєю нисє, сама розбиває-ся о камѣнь, під землю западає, під воду їде. Обманєнали зрадливим Козаком (лєдѣнем, молодцем) заметує го жаркими клятвами, або неўдаючи-ся в тугу и роспуку, надѣє-ся прикликати го назад, скачє в городєц, копає зѣля, що під бѣлим каменєм ростє, чарує молодця, котрий наглум прилѣтає, и стає-ся добродушною посмѣшкою милоѣ, шчо сє єго наворотом радує. —

Козак вѣрний пускає-ся на війну ити, мила відпустивши єго, хочачи й нехотячи, лишає-ся з журними гадками, тужна пѣсонька розлягає-ся сумними ярами — лишена виступає на високу могилу смотрити, чей милий не їде, висилає сиві соколи, та чорні ворони по вѣсти, котрі або вертают и тѣшат або мѣсто них сивенька зазуля сумно закує погибель милого. Тогди она попала-ся богатому лютому нелюбови, або якому пройдисвѣту, тогда з усихаючих грудей тосклі викопуют-ся вздохи, душа в горованю лѣтає по за гори и снит в піўявно о миленьким, згадка й туга сумною пѣснею о погиблим спливає. — Другий дочуўши-ся на чужинѣ, що мила присилувана вѣнчати-ся з инчим, найчастѣйше з богачем, невертає-ся у свійню, розбиває-є тугу степами по за Днѣпр, або присѣвши у могили загомонит думку о щастю що сплило, а пѣсня, що нею молодец тужит по своѣй небозѣ, не відличає-ся від думки, що ю мила спѣває у тузѣ по милим^[3]. — Любовніѣ пѣснѣ, де нема провини туги провѣвають гарною любовістю, веселою буйністю, нетямливим веселієм, и сут поскочні до танка. —

До жіноцьких пѣсень причѣсляются всѣ обрядовіѣ. В сих не той смуток и горость що в думках. Пѣвцѣ ними забувають зелѣзное жите и проливають-ся поў ними чувствами. Там видит-ся инчий свѣт; на чудних, крилах летит гадка в передвѣк, любая слобідна нетямка огортає душу, в них являє-ся Русин истинним Славляном, не любуючим собѣ в борбѣ, лише в тихеньким домашним гараздѣ. На всякоє веремне года суть обряди, суть пѣснѣ: воскреслая весна, настаюче лѣто, обжинки, конець всѣм роботам и инчі, — скликують молодих и старых всього села в по святні мѣстця, нинѣ коло церкви, на оболоню, також у гай, кладут огнѣ; молодцѣ грают своѣм способом, а дѣвицѣ йдут танком и спѣвають пѣснѣ безконечні, бо и танок безконечний. Лиш танок обрядовий, и голос до пѣсень обрядових нестроѣт-ся так, як танок и голос коршемний. В буйній радости россипає руса красавиця ясні бипди як дугу по небесах, тає чувствами, що ся мѣсичиим мрѣньом в гарній бесѣдливости з єѣ медових проливают усточок; а чим душа воўнюсь, то й на лиці и в танку и во всяким пометѣ тѣла являє-ся; так на примѣр в Гаѣвцѣ: „Ой Данчику Бѣлоданчику“ стояча серед круга подружочків дѣвиця, що проспѣвають тоє дѣс — росчѣсує косу руками, поглацує брови, злегонька підскакує, и виберає одну з круга на своѣ мѣстце в середину.

Пѣснѣ обрядові лишились чесним святим вѣном дѣдів передхристових; склад ѣх не теперѣшний, имена нечувані й незнакомі. В них встрѣчаєм много згадок о богах Славляньских, о раю, райских птицах, райским деревѣ о гаях — Самі имена: Ладканя, Купайла, Коляда (Колядки зовут також громадскими пѣснями) Гагілки, (гаѣвки, веснівки) Русалки (троѣцкіѣ пѣснѣ), Щедрівки свѣдчат тому. — Пѣснѣ тоті сут золотим поелѣдком счаснѣйших веремень, коли ще сама лише природа промовляла до рускоѣ души, а він ю сильно нагортаў у своѣ нѣдра. Тогда дух вививаў-ся під небеса, під сонце, мѣсяць и зори, й братаў-ся з ними, прикликаў ѣх на землю, прикрасиў ними обряди Лади, и вплѣў ѣх до ладканя, — або злинувши бистрим соколом, лѣтаў поза грающе-є море, набираў золота на крила золотити княгиню, и приносиў кудерне деревце, що ся в рай похилило и сильненько зацвило долею будучою; квѣтка тая сияла у коровайови як мѣсяць ясным, затиканим звѣздами — все тоє являє домаѣ гаразд будущий. — У ладканьох проколює-ся також туга, лиш не такого зарубу як в думках. Жаль за родиною, за зѣльничком, за вѣнцем дѣвочим, лякаючи-ся лихого свєкра, тулит надѣя счастя маючого настати за любимим. Из сего огляду передом идут сиротиньскіѣ пѣснѣ.

Перед сотнями лѣт князѣ, княгинѣ, королѣ, бояри увеличали рускую землю, паволоки єдамашки, шоўкові свити, золотокующчіѣ ковальчики и инчі ремѣснички, которі народови многочисними були, посвѣдчали о непослѣдніи славѣ дѣдів наших; — памятник тому великий стоѣт доси, и перестоѣт нас и наші дѣти у пѣсньох обрядових.

(Виймено из ширшой росправи Далибора Вагилевича.)

Джерело [789]

Додаток Ф

Поетично-пісенна творчість західноукраїнських письменників

Микола Устиянович (1811-1885)

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе так мило!
Як ігри від пливе тут час
Свобідно, шумно, весело:

Ой нема то, краю, краю, над ту
Верховину
Коби мені погуляти хоч одну годину.

З верха на верх, а з бору в бір,
З легкою в серці думкою; —
В чересі кріс, в руках то пір,
Бує легінь тобою:

Черемоше, Черемоше, чиста твоя вода,
Дівчинонько з Верховини, якаж твоя врода.

Літом цілим, би ніч, би день,
Хлопці бувають тут наші;
Свобідна тут вода огонь,
Достатком ліса і паші:

Задудніли сіромахи в полонині чути,
Як жеж тебе Верховино тяжко позабути.

Там пан не клав ланцюхом меж,
Чужий не станув стопою;
Буйная тут землі одеж,
Плекана піснев, росою:

А я тєс дівча люблю, що біле як гуся,
Воно мене поцілує тільки оберну ся.

Не вабить нас баришів лєсть,
Коби лиш порох та цівка,
У Бога світ, у людий честь,
Та овець турма, сопівка!

Вже нам більше не задзвонят дзвони їв
Коломиї,
Вже нас більше не погонять зо стричком на
шиї.

Та коби пирс хребет із від
Та медвідь шибнув лісами:
Завіяв юг, заграв Бискид,
Черемош гукнув скалами:

Ой на Кути дороженька, на Кути, на
Кути,
Бувай любко здоровенька, бо іду в рекрути.

Там то брєнить трємбіти звук,
Щєбєчє любо сопівка,
А як зьвіря зависє звук,
В челюсти плєнє му цівка.
Як зашумить коломийка, ватаг Загуляє,
Чорнобриву дівчиноньку кругом обєртає.

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе так мило!
Як ігри від пливе тут час
Свобідно, шумно, весело:

Ой нема то, краю, краю, над ту
Верховину
Коби мені погуляти хоч одну годину.

З верха на верх, а з бору в бір,
З легкою в серці думкою; —
В чересі кріс, в руках то пір,
Бує легінь тобою:

Черемоше, Черемоше, чиста твоя вода,
Дівчинонько з Верховини, якаж твоя врода

Літом цілим, би ніч, би день,
Хлопці бувають тут наші;
Свобідна тут вода огонь,
Достатком ліса і паші:

Задудніли сіромахи в полонині чути,
Як жеж тебе Верховино тяжко позабути.

Там пан не клав ланцюхом меж,
Чужий не станув стопою;
Буйная тут землі одеж,
Плекана піснев, росою:

А я тєс дівча люблю, що біле як гуся,
Воно мене поцілує тільки оберну ся.

Не вабить нас баришів лєсть,
Коби лиш порох та цівка,
У Бога світ, у людий честь,
Та овець турма, сопівка!

Вже нам більше не задзвонят дзвони їв
Коломиї,
Вже нас більше не погонять зо стричком на
шиї.

Та коби пирс хребет із від
Та медвідь шибнув лісами:
Завіяв юг, заграв Бискид,
Черемош гукнув скалами:

Ой на Кути дороженька, на Кути, на
Кути,
Бувай любко здоровенька, бо іду в рекрути.

Там то бренить трембіти звук,
Щебече любо сопівка,
А як зьвіря завис звук,
В челюсти плуне му цівка.
Як зашумить коломийка, ватаг Загуляє,
Чорнобриву дівчиноньку кругом обертає.

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе так мило!
Як ігри від пливе тут час
Свобідно, шумно, весело:

Ой нема то, краю, краю, над ту
Верховину
Коби мені погуляти хоч одну годину.

З верха на верх, а з бору в бір,
З легкою в серці думкою; —
В чересі кріс, в руках то пір,
Буяє легінь тобою:

Черемоше, Черемоше, чиста твоя вода,
Дівчинонько з Верховини, якаж твоя врода.

Літом цілим, би ніч, би день,
Хлопці буяють тут наші;
Свобідна тут вода огонь,
Достатком ліса і паші:

Задудніли сіромахи в полонині чути,
Як жеж тебе Верховино тяжко позабути.

Там пан не клав ланцюхом меж,
Чужий не станув стопою;
Буйная тут землі одеж,
Плекана піснев, росою:

А я тес дівча люблю, що біле як гуся,
Воно мене поцілує тільки оберну ся.

Не вабить нас баришів лєсть,
Коби лиш порох та цівка,
У Бога світ, у людий честь,
Та овець турма, сопівка!

Вже нам більше не задзвонят дзвони їв
Коломїї,
Вже нас більше не погонять зо стричком на
шиї.

Та коби пирс хребет із від
Та медвідь шибнув лісами:
Завіяв юг, заграв Бискид,
Черемош гукнув скалами:

Ой на Кути дороженька, на Кути, на
Кути,
Бувай любко здоровенька, бо іду в рекрути.

Там то бренить трембіти звук,
Щебече любо сопівка,
А як зьвіря завис звук,
В челюсти плуне му цівка.
Як зашумить коломийка, ватаг Загуляє,
Чорнобриву дівчиноньку кругом обертає.

Земський рай

Чи знаєш, брате, где вічні рожі
І безустанний цвіте май?
Где з небес сходять ангели божі
І насаджають земський рай?

Ходи зо мною, глянь: там кімната,
В кімнаті мати голубка
Стоїть в віконці і жде на тата,
Біля неї діточок купка.

В ей очах синє небо зоріє,
В личку веснує уroda,
На устах тепле заранє мріє,
А з чола дише погода.

В кімнаті стіни, мов сніг, біленькі,
На стінах святих ікони,
При стінах ложа, мов гусь, чистенькі,
В головах ложей мир сонний.

Серед кімнати накриті столи,
На столі хлібець насущний,
Збанок водиці і чарка соли,
Край стола стілець дворучний.

Вкруг коло хати цвіте барвінок,
І біждеревка тройгілє,
І любимене, і розмаринок,
В углах кімнати — мир-зілє.

Надійшов татко, вибігла мати,
Вибігла дітей копичка,
Сплесли в долоні, яли вітати,
В руки цілують і в личко.

Стислись, зв'язали в м'який клубочок,
Кожде по своєму любує,
Сплелись воколо в цвітний віночок,
Отець їх взаєм цілує.

І бач, провадять в віночку няня,
Мов царя в злоті престоли,
У єдних ліска, у других крисаня,
Найменше тягне за поли.

І посадили до стола тата,
І самі сіли смирененько;
Ясніє воздух, вонить кімната,
Леготи дишуть тепленько.

Бо кругом стола гості докола,
Любві сімейной друзья всі,
Ангели божі, святий Никола,
І сам божейко з небесі.

Радість в кімнаті, но цить! Хтось плаче?
«Чого ти плачеш, мій любко?» —
Звідує мати, а татко каже:
«Бо-м в моєм раю, голубко!»

Верховинець

Верховино, світку ти наш!
Гей, як у тебе так мило!
Як ігри вод, плине ту час,
Свобідно, шумно, весело.

З верха на верх, а з бору в бір
З легкою в серці думкою,
В чересі кріс, в руках топір,
Бує легінь тобою.

Ей що ми там Поділя край!
Нам полонина Поділя,
А бори — степ, ялиця — май,
А звіра голос — весіля!

Не вабить нас баришів лєсть,
Коби лиш порох та цівка,
У бога світ, у людей честь,
Та овець турма, сопівка.

Та коби пирс хребет із вод ¹
І медвідь шибнув лісами,
Завіяв юг ², заграв Бєсکید,
Черемош гукнув скалами:

То ми то час, то ми то піснь,
Молодче, ну же в розтвори!
Овечці сплав з кучерей пліснь
І далі, далі на гори!

Літом цілим, би ніч, би день,
Хлопці гуляють там наші;
Свобідна там вода, огонь,
Довольно ліса і паші.

Там пан не клав ланцюгом меж,
Ворог не станув стопою;
Буйная там землі одеж,
Плекана пісней росою.

Там то бринить тромбети звук,
Щебече любо сопівка;
А як звіря завис гук,
В челюсті плюне му цівка.

Піснь опришків

Гей, братя опришки! Долейте горілки,
До ватри прикиньте ще дров;
Настрійте ми горло голоском сопілки,
А я вам співати готов.

Безпечні-смо, доки земля єсть зелена
І листям вкриваєся ліс;
По гущах і корчах, де сосна звалена,
В галузях не знайде нас біс.

Як птицям свиріпим, так в скалах нам
діри,
Спимо там спокійно до зізд;
Як сумрак найде гет на люди, на звіри,
Ми з наших вилазимо гнізд.

Барани з полонин дадуть нам печені,
Горілка на злую є страсть;
А грошей насиплють проїжджих
кишені
Поцілуя гуцулка нам дасть.

Бакуну принесем з угорської границі,
Дігнати нас трудно конем;
Одежі дістанем з жидівської крамниці
І жида до дверей приб'єм ¹.

Де гори і бори, яруги скалисті,
Для наших там кріпость і дім;

Не страшний нам мадьяр, як маєм що їсти,
Сльота нам не страшна і грім.

Веселімся, братя, ще докиля можем,
Недовго нам жити дадуть.
Як сніги нас зрадять, голови положим,
Не будем співати вже тут.

Хлібороб

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре,
Золоте зерно на ній засіває,
З пустарей творить царинне море?

Гей, хто пожитки чеснійше відносить,
Як той, що літом старанно на поли
Серпом, косою буйні ниви косить
І божий даток зносить до стодоли?

Хто несе більшу прислугу для світа,
Для своїх братей, як той, що віками
Голодним хліба подає досита,
Кормить держави своїми руками?

Іль котра биржа, як золота скиба,
Відсотки більші в пожаді сплачає,
Скоро землицю благословлять неба,
А з чола дощик працю підливає?!

Іль чиє діло, чиї мильші труди
Від тих, що сонце теплим личком гріє,
Роса холодить, благословлять люди,
І м'який легіт солодочком віє?

Десять талантів дає бог на світі —
То десять пальців, кождий з ними-сь
родить;
Верж їх до скиби, трудись в ярі, в літі,
А вдячна осінь щедро нагородить.

Нехай там витязь добивавсь слави,
Торжник по морях шукає заплати,
Я не лишуся землиці, мурави,
Піснь відспіваю та й пійду орати!

Дай же, Боже, добрий час

Дай же, боже, добрий час,
Як у людей, так у нас,
І щасливу годину
Розвеселім родину.

Ой ну-ну, ой ну-ну,
Розвеселім родину!
Ви, малії пендраки,
Витинайте гопаки,
Ну же живо, ну же ну,
Розвеселім родину,
Ой ну-ну... і т. д.
Ви, дівчата з хлопцями,
Поставайте враз з нами,
В так щасливу годину
Розвеселім родину.
Ой ну-ну... і т. д.
Ви, матері з бабками,
Поставайте враз з нами,
Візьміть дзбанок всердину —
Розвеселіть родину.
Ой ну-ну... і т. д.
А так станьмо всі в коло,
Заспіваймо весело,
Най бог в кожду годину
Розвеселить родину.
Ой ну-ну, ой ну-ну,
Розвеселить родину.

Днесь пора і той час,

Охочий день для нас,
Всі станьмо в коло,
В тім колі весело,
Заспіваймо враз.
Бог нам той день дав,
Всіх нас ту зібрав;
Але ж просім його,
Щоби нам свого
Духа даровав.
Од тя просим враз,
Щасливе дай для нас
День той пережити,
В нім ся веселити,
І на кождий час.
Нехай нас вспоможе
Ласка твоя, боже;
Бо без тебе, бога,
Ані до порога
Нікто не може.
В всякой потребі
Дай ласку і в небі
Тебе оглядати,
І враз отдавати
Честь, славу тобі.

Сидір Воробкевич (1836-1903)

Як лягаю спати —

Біля мене Божа Мати,
Два Ангели по боках
Сплять зі мною в головах,
Ти, Ісусе, будь зі мною —
Добра ніченька з тобою.

Ой, Ісусе, глянь на мене,
Зроби дитя добре з мене.
В мене серце ще маленьке, —
Хто в нім буде?
Ти — Ісусе дороженький —
Я тебе благаю,
Рученьки зношу,
Для мами, для тата
Здоров'ячка прошу.
Для діда, бабусі
І всієї родини
Вислухай, Боже,
Малої дитини.

Давно вже попрощали нас

З-під неба журавлі,
Пташки замовкли у гаях,
І втихло на землі.
Вже ліс убрав багровий стрій,
Зів'ялий лист паде,—
В гостину з півночі до нас
Грізна зима іде.

Припали квіти до землі,
Туман наляг кругом,
Ще день, ще два — і всі поля
Заснуть глибоким сном.
Лиш розгулялися вітри,
Лісами зводять шум,
На нивах стебла гнуть сухі
І ломлять, мов на глум.
У хату діточки біжать:
"Де ділася весна?
Чому вже сонечка-тепла
І радості нема?"
Вже темна осінь надійшла,
Зів'ялий лист паде,
По листю повагом до нас
Грізна зима іде.

Мово рідна, слово рідне

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?
Як ту мову мож забути?
Таж звуками тими

Ми до Бога мольби слали
Ще дітьми малими;
У тій мові ми співали,
В ній казки казали,
У тій мові нам минувшість
Нашу відкривали.
Мово рідна, слово рідне,
Хто ся вас стидає,
Хто горнеться до чужого,
Того Бог карає;
Свої його цураються,
В хату не пускають,
А чужії, як заразу,
Чуму, обминають.
Ой тому плекайте, діти,
Рідну руську мову,
Вчіться складно говорити
Своїм рідним словом! -
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!
1869

Джерело [94; 814].

Додаток Х

Окремі праці Модеста Левицького (1866-1931)

- Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови. К., 1913.
- Рідна мова. Біла Церква, 1917.
- Оповідання. Т. 1. Черкаси, 1918.
- Шкільні товариші: Оповідання. Відень Київ, 1920.
- Землиця рідна [та інші оповідання]. Харків, 1926.
- Тяжка дорога [та інші оповідання]. К., 1928.
- Оповідання // Антологія українського оповідання. Т. 2. К., 1960.
- Перша льгота. Львів, 1966.
- В книзі: Образи з життя: Оповідання. Новели. Нариси. Львів, 1989.
- Десять заповідів здоров'я / М. Левицький. Вінниця: Село, 1917. 10 с.
- Десять заповідів матерям (як доглядати й годувати малих дітей) / М. Левицький. Вінниця: Село, 1917. 10 с.
- Дещо про справи про українську письменницьку мову / М. Левицький. Київ: Нове життя, 1912. 14 с.
- Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови / М. Пилипович [псевд.]. Київ: Нове життя, 1913. – 52 с.
- Дурисвіти: пригоди з життя / М. Левицький. Київ: Укр.-руська видавн. Спілка, 1911. 48 с.
- За Коліївщини: іст. повість / М. Левицький. 3-є вид. Київ: Т-во «Просвіта» у Києві, 1907. 48 с. : мал.
- Забув ; Перша льгота ; Деда: оповідання / М. Левицький. // Антологія українського оповідання: у 4 т. / редкол. : О. І. Білецький та ін. Київ, 1961. Т. 2. С. 455–474.
- Землиця рідна: оповідання / М. Левицький. Харків: Рух, 1926. 84 с.
- Злочинниця : оповідання Модеста Левицького / М. Левицький. 2-е вид. [Київ : Час, 1914]. 16 с. (Серія 1; № 1).
- Конспект теорії мистецтва / М. Левицький. Подєбради : [б.в.], 1923. 22 с.
- Лікарський порадник: (епідеміологія – або наука про пошести): з малюнками / М. Левицький. Санкт-Петербург : [Благотвор. о-во изд. общеполез. и дешевых кн.], 1913. VIII, 184 с. : іл. (Благотворительное общество изданий общеполезных и дешевых книг; № 69).
- Оповідання / М. Левицький. Черкаси: Сіяч, 1918. Т. I. 268 с.
- Паки й паки : (про нашу літературну мову) / М. Левицький. Відень ; Київ : [Наша Воля], 1920. 67 с. (Видавництво «Наша воля» ; ч. 3).
- Порівнююча граматики української мови / М. Левицький. Відень ; Київ, 1921. 48 с.
- Про холеру / М. Левицький. Київ: Час, 1910. 10 с.
- Рідна мова / М. Левицький. Біла Церква: Друк. Рапопорта, 1917. 15 с. (Товариство «Просвіта» у Білій Церкві).
- Теорія українського письменства / М. Левицький. Подєбради, 1923. 34 с.
- Українська граматики для самонавчання / М. Левицький. 3-тє вид., випр. і доп. Катеринослав ; Ляйпціг; Берлін: Укр. вид-во в Катеринославі за допомогою Укр. Громад. Комітету в ЧСР, 1923. – 197 с.
- Українська читанка: підручник на II ступінь курсів для дорослих / М. Левицький. Рівне, 1930. 120 с.
- Шкільні товариші : оповідання / М. Левицький. Відень ; Київ : [б. в.], 1920. 32 с. (Видавництво «Наша воля» ; ч.1).
- Язык, наречие или говор? / М. Левицький. Черкаси: Сіяч, 1918. 32 с.

- Як писати службові папери українською мовою / М. Левицький. Черкаси: Сіяч, 1917. 32 с.
- Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах / М. Левицький ; Товариство «Просвіта» у Києві. Київ : [б.в.], 1906. 24 с. : іл.
- Левицький М. Українська грамати́ка для самонавчання / Мод. Левицький. Вид. 3-тє, виправл. й доповн. Катеринослав ; Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі, 1923?. 197 с.
- **Твори у перекладах М. Левицького**
- Аш Ш. Бог помсти: драма на 3 дії / Ш. Аш ; переклав М. Левицький. Київ: Друк. 1-ї Київ. спілки друкар. справи, 1911. 53 с.
- Ожешко Е. Хам / Е. Ожешко ; пер. з пол. М. і З. Левицьких. 2-е вид. Черкаси: Сіяч, 1917. 248 с. (Видавництво «Сіяч»"; № 15).
- Хадзопуло К. В темряві / К. Хадзопуло ; пер. з грец. М. Левицький. Відень ; Київ : [б.в.], 1920. 42 с. (Видавництво «Наша Воля» ; ч. 4).

Джерело [460].

Додаток Ц

Список видань серії «Театральна Бібліотека» (1898–1914)

1. Котляревський І.. Москаль чаровникъ : українскій водевиль въ однѣмъ дѣйствію. [І. П. Котляревський]. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1898. 37 с. ([Бібліотека театральна]). 1899
2. Анчиць В. Л.. Мужики Аристократы : образецъ народный : въ 2 актахъ Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1899. 47 с. ([Театральна Бібліотека]). Додаток: Ролі до “Мужики Аристократы”. Роля Андріихи. 5 с. Роля Катерины. 15 с. Роля Мартина. 10 с. Роля Марусѣ. 8 с. Роля Мошка. 8 с. Роля Осипа. 6 с. Роля Панька. 7 с. Роля Стефана. 15 с. Роля фельдвеля. 8 с.
3. Дмитренко Д. Сатана въ бочцѣ : [комедія съ спѣвами : въ однѣмъ актѣ : съ 4-ма ролями. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1899. ([Театральна Бібліотека ; Нр. 3]). Роля Василя. 8 с. Роля Медового. 4 с. Роля Феськи. 10 с. Роля Хомы. 7 с. 1903
4. Луцик І. Я. Святой Николай на Руси : драматическое сочиненіе. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1903. 17 с. (Театральна Бібліотека.
5. Мидловскій І. Капраль Тимко, або Що насъ губить? : народна мѣльодрама : въ 5 актахъ / І. Мидловского. Третій накладъ. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1903. 48 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 3).
6. Трембицький І. Ицко-сватъ : комедія : въ однѣмъ дѣйствію. Коломыя : зъ печатнѣ и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1903. 24 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 5). Іванна СТЕПОВА ISSN 2078-4260. Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. 2014. Вип.
7. Трембицький І. Тарасъ Шевченко : картина изъ житія поета : въ 1 дѣйствію Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1903. 24 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 1). 2 і 3 с. обкл.: передмова “Во имя Боже!” І. Трембицького.
8. Федисів П. Гей на Івана, гей на Купала! : образокъ : въ однѣмъ дѣйствію. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1903. 16 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 2).
9. Федисів П. Село Тындири́вка : образокъ : въ 3 дѣйствіяхъ. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1903. 40 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 4).
10. Фрайтеръ Иван Войтовичъ : оповѣданье (монологъ). Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1903. 12 с. ([Театральна бібліотека] ; Нр. 6). 1904
11. Симеонович В. Комедія изъ-за російско-японской вѣйны : сцена въ однѣмъ актѣ / зъ нѣмецкихъ пантоминъ В. С. Симеоновичъ. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1904. 12 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 14).
12. Трембицький І. На св. Андрея : комедія : въ двохъ актахъ. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1904. 41 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 16). 1906
13. Луцик І. Я. Два воины : комедія : въ однѣмъ дѣйствію. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1906. 20 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 19).
14. Луцик І. Я. Кто съ Богомъ, Богъ съ нимъ : драматическій образъ изъ жизни народа : въ однѣмъ дѣйствію. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1906. 20 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 18). 1907
15. Алексович К. Берко : оперетка для русскаго народа : въ IV дѣйствіяхъ . Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1907. 38 с. (Театральна Бібліотека ; Нр. 20).
16. Гринишин М. Розмова тверезого піяка Василя съ горѣлкою / написавъ Мартинъ Гринишинъ, господаръ въ Залучи надъ Прутомъ. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1907. 16 с. ([Театральна Бібліотека]). Іванна СТЕПОВА ISSN 2078-4260. Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. 2014. Вип. 8 159

17. Дмитренко Д. Сатана въ бочѣхъ : комедія съ спѣвами : въ однѣмъ актѣ. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1907. 16 с. (Театральна Библіотека ; Нр. 3).
18. Наумович І. Знѣмченый Юрко : комедія : въ 2 дѣйствіяхъ. Шестый накладъ. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1907. 26 с. (Театральна Библіотека ; Нр. 6).
19. Трембицький І. Ісусъ Христосъ : библийнѣ драматичнѣ картыны. [В 5 ч.]. Ч. 1. Рождество Христовое / уложилъ для сцены Исидоръ Трембицькій. Коломыя : черенками и накладомъ печатнѣ М. Бѣлоуса, 1907. 36 с. (Театральна Библіотека ; Нр. 21). На обкл. 1908 р.
20. Трембицький І. Поступовый женихъ : народный образецъ съ спѣвами : въ 1 актѣ. Коломыя : черенками и накладомъ печатнѣ М. Бѣлоуса. Зъ печатнѣ Михаила Бѣлоуса, 1907. 30 с. (Театральна Библіотека ; Нр. 17). 1909
21. Лесь О. Кто виненъ : драма : въ трехъ актахъ. Остап Лесь. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1909. 19 с. (Библіотека театральна ; Нр. 7).
22. Нагоряньский А. Охъ! Не люби двоухъ! : оперета : въ 3 дѣйствіяхъ. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1909. 72 с. (Библіотека театральна ; Нр. 22).
23. Полянський Г. Новыи заручины и новая свадьба : сценичный образецъ написалъ Г. А. П. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1909. 42 с. (Библіотека театральна ; Нр. 23).
24. Трембицький І. Ісусъ Христосъ : библийнѣ драматичнѣ картыны. [В 5 ч.]. Ч. 2. Іоаннь Хреститель / уложилъ для сцены Исидоръ Трембицькій. Коломыя : черенками и накладомъ печатнѣ М. Бѣлоуса, 1909. 34, [2] с. (Библіотека театральна ; Нр. 24). 1910
25. [Гануляк Г.]. Панъ писарь : штука : въ трехъ актахъ. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1910. 50 с. (Библіотека театральна ; Нр. 15).
26. К. А. К. Нѣчь Веелеемска : исторична драма : въ 5 актахъ / составили К. А. К. и И. Т. [Исидор Трембицький]. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1910. 43 с., [4] арк. іл. ([Театральна Библіотека]). Іванна СТЕПОВА 160 ISSN 2078-4260. Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. 2014. Вип. 8
27. Мидловський І. Несчастливая любовь : драматична картинка : въ 3 актахъ / написалъ Франць Марійчинъ. Коломыя : черенками и накладомъ Михаила Бѣлоуса, 1910. 30 с. (Библіотека театральна ; Нр. 25).
28. Реентій Авакумъ въ ѣтавцѣхъ : оповѣданье (монологъ) / [Н.]. – Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1910. 12 с. ([Театральна Библіотека]).
29. Харитонъ Митрофановичъ Дяченко, дякоучитель : оповѣданье (монологъ) / [Н.]. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1910. 9 с. ([Театральна Библіотека]).
30. Шмультко и Грицкова собака : оповѣданье (монологъ) / [Н.]. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1910. 10 с. ([Театральна Библіотека]).
31. Трембицький І. Судный день : народный образецъ съ спѣвами : въ 1 актѣ. Коломыя : черенками и накладомъ печатнѣ М. Бѣлоуса, 1910. 34, [2] с. (Библіотека театральна ; Нр. 25). 1912
32. Калинецъ С. М. Старый и новый годъ : образокъ : въ 3-ехъ отслонахъ. Коломыя : черенками и накладомъ печатнѣ М. Бѣлоуса, 1912. 18 с. (Театральна Библіотека).
33. Наумович І. Знѣмченый Юрко : комедія : въ 2 дѣйствіяхъ. Семый накладъ. Коломыя : черенками и накладомъ М. Бѣлоуса, 1912. 24 с. (Театральна Библіотека). 1913
34. Трембицький І. Ісусъ Христосъ : библийнѣ драматичнѣ картыны. [В 5 ч.]. Ч. 3. Науки и чудеса Ісуса / уложилъ для сцены Исидоръ Трембицькій. Коломыя : черенками и накладомъ печатнѣ М. Бѣлоуса, 1913. 40 с. (Театральна Библіотека ; Нр. 22).
35. Трембицький І. Ісусъ Христосъ : библийнѣ драматичнѣ картыны. [В 5 ч.]. Ч. 4. Юда Искаріот / уложилъ для сцены Исидоръ Трембицькій. Коломыя : черенками и накладомъ печатнѣ М. Бѣлоуса, 1913. 38 с. (Театральна Библіотека ; Нр. 26). 1914.

Додаток Ш

РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ ЗА ВИБОРОМ

«Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)»

1.Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів –	Галузь знань 0101 «Педагогічна освіта»	Нормативна (за вибором)
	Напрямок підготовки	
Модулів – 1	Спеціальність (професійне спрямування):	Рік підготовки:
Змістових модулів – 3		1-й
Загальна кількість год. - 90		Семестр
		2-й
		Лекції: 16 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 год. самостійної роботи студента – 2 год.	Освітньо-кваліфікаційний рівень: Бакалавр	Практичні, семінарські
		14 год.
		Самостійна робота
		60 год.
		Вид контролю: залік

2.Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: систематизувати педагогічні ідеї та узагальнити досвід просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця ХУІІІ ст.– першої третини ХХ століття задля виокремлення освітньо-виховного потенціалу їхньої творчої спадщини в контексті реформування вітчизняної системи освіти.

Завдання курсу:

- на основі аналізу наукової літератури схарактеризувати стан розробки проблеми дослідження педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників кінця ХУІІІ ст.– першої третини ХХ століття;
- з'ясувати значення просвітницької діяльності українських письменників Західної України досліджуваного періоду;
- розкрити сутність і зміст педагогічних поглядів українських письменників кінця ХУІІІ ст. – 1939 р.;
- проаналізувати розвиток просвітницької діяльності українських письменників Західної України досліджуваного періоду;
- окреслити можливості використання педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця ХУІІІ ст.– першої третини ХХ століття у вітчизняній системі освіти.

3.Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ ХVІІІ – 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ВИМІРІ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ВИКЛИКІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Тема 1. Генерації західноукраїнських письменників в освітньо-педагогічному вимірі (кінець ХVІІІ – 1939 р.)

Тема 2. Розвиток літератури для дітей у Західній Україні (кінець ХVІІІ – 30-ті рр. ХХ ст.)

Тема 3. Ідеї національного виховання у творах західноукраїнських письменників досліджуваного періоду

Змістовий модуль 2. ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧИХ НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХУІІІ – 30-ті рр. ХХ ст.)

Тема 4. Літературний процес Волині у вимірі освітньо-педагогічних проблем (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)

Тема 5. Педагогічна спадщина письменників Підкарпатської Русі (20 – 30-ті рр. ХХ ст.)

Тема 6. Освітньо-просвітницька діяльність письменників Буковини (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)

Змістовий модуль 3. ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА, НАУКОВА, ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХУІІІ – 30-ті рр. ХХ ст.)

Тема 7. Доробок західноукраїнських письменників-педагогів у навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів

Тема 8. Літературно-педагогічний портрет Івана Франка та його вплив на розвиток культурно-освітнього процесу, наукового поступу Західної України

Контроль знань за змістовими модулями 1-3.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	усьог о	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с.р.
Змістовий модуль 1.						
РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ ХVІІІ – 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ВИМІРІ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ВИКЛИКІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ						
Тема 1. Генерації західноукраїнських письменників в освітньо-педагогічному вимірі (кінець ХVІІІ – 1939 р.)	10	2	2			6
Тема 2. Розвиток літератури для дітей у Західній Україні (кінець ХVІІІ – 30-ті рр. ХХ ст.)	10	2	2			6
Тема 3. Ідеї національного виховання у творах західноукраїнських письменників досліджуваного періоду	10	2				8
Змістовий модуль 2.						
ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ ТВОРЧИХ НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.)						
Тема 4. Літературний процес Волині у вимірі освітньо-педагогічних проблем (друга половина ХХ ст.)	12	2	2			8

XIX – 30-ті рр. XX ст.)						
Тема 5. Педагогічна спадщина письменників Підкарпатської Русі (20 – 30-ті рр. XX ст.)	14	2	2			10
Тема 6. Освітньо-просвітницька діяльність письменників Буковини (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)	12	2	2			8
Змістовий модуль 3.						
ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА, НАУКОВА, ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХУІІІ – 1939 р.)						
Тема 7. Доробок західноукраїнських письменників-педагогів у навчально-методично забезпеченні освітніх закладів	12	2	2			8
Тема 8. Літературно-педагогічний портрет Івана Франка та його вплив на розвиток культурно-освітнього процесу, наукового поступу Західної України	10	2	2			6
Контроль знань за змістовими модулями 1-3	4	2	2			
Усього годин	90	16	14			60

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Тема 1. Генерації західноукраїнських письменників в освітньо-педагогічному вимірі (кінець ХVІІІ – 1939 р.)	2
2	Тема 2. Розвиток літератури для дітей у Західній Україні (кінець ХVІІІ – 30 рр. XX ст.)	2
3	Тема 3. Літературний процес Волині у вимірі освітньо-педагогічних проблем (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)	2

4	Тема 4. Педагогічна спадщина письменників Підкарпатської Русі (20 – 30 рр. XX ст.)	2
5	Тема 5. Освітньо-просвітницька діяльність письменників Буковини (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)	2
6	Тема 6. Здобутки західноукраїнських письменників-педагогів у навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів	2
7	Тема 7. Літературно-педагогічний портрет Івана Франка та його вплив на розвиток культурно-освітнього процесу, наукового поступу Західної України	2
	Разом	14

7. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

8. Рекомендована література

1. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя XX століття: навчальний посібник / Т.К. Завгородня та ін. Івано-Франківськ: Плай, 2008. 480 с.
2. Білавич Г. Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина XIX – початок 40-х рр. XX ст.). Івано-Франківськ : НАІР, 2015. 740 с.
3. Білавич І. В. Розвиток суспільної медичної опіки дітей та дорослих у Галичині (кінець XIX ст. – 1939 р.). Автореферат дис. канд. пед. наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дрогобич, 2018. 23 с.
4. Білавич І.В. Роль Українського Гігієнічного Товариства в діяльності медичного просвітництва дітей та дорослих (1929-1939 рр.). *Проблеми сучасного педагогічного образования*. Випуск 46.Часть VII. Ялта. 2014 р. С. 3-8.
5. Білецький Д.М., Ступак Ю.Г. Українська дитяча література. Київ, 1963. 221 с.
6. 20 Видатних українських педагогів. Персоналії в історії національної педагогіки / ред. А.М. Бойко. Полтава, 2002. 452 с.
7. Дитяча українська література. Хрестоматія [Текст] : посіб. для студ. факульт. педагогіки і ... Цікавинки року [Текст] / Т. Савчинська-Латик . *Дзвін*. 2006.
8. Дитяча література. Хрестоматія для читання в 1, 2 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач Стус Т. В., Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 160 с.
9. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919-1939 роки). Івано-Франківськ: Плай, 1998. 167 с.
10. Завгородня Т. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.): монографія / Т. Завгородня, Г. Лемко. Івано-Франківськ: Плай, 2011. 212 с.
11. Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. 1939 р.): монографія. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2007. 767 с.
12. Сливка Л.В. Виховання здорового способу життя молодших школярів (історичний та етнопедагогічний виміри): монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2013. 320 с.
13. Стражнікова І. Розвиток педагогічної науки в дослідженнях Західного регіону України другої половини XX – початку XXI століття: історіографічний контекст. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 616 с.

Додаток Ю

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати

1. Багрій М.А. Педагогічна ідеї і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX сторіччя) : монографія / за заг. ред. д.п.н., проф. Г. Білавич. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 578 с.
2. Багрій М. Формування читацької культури майбутніх учителів початкових класів як мета літературної освіти. *Формування мовної особистості молодшого школяра* : колективна наукова монографія / за наук. ред. д.п.н., проф. Т.М. Котик. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 228 с.
3. Багрій М. Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) : посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 180 с.
4. Багрій М. Костянтина Малицька як педагог, письменник і громадський діяч. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 17. С. 132–135.
5. Багрій М. Просвітницько-виховна діяльність молодого покоління Західної України у товаристві «Пласт» (II половина XIX століття). *Історико-педагогічний альманах*. 2018. № 1. С. 13–16.
6. Багрій М. Становлення національної ідентичності та виховання національно-свідомої особистості у Західній Україні кінця XVIII ст. – 1939 р. *Молодь і ринок*. 2018. № 4. С. 35–40.
7. Bahriy M. Освітньо-культурна та просвітницька діяльність українського січового стрілецтва у Західній Україні. *Social Work and Educatio*. 2018. Vol. 5. № 3. Р. 49–56.
8. Багрій М. Вимоги до вчителя у творах українських письменників Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2019. Вип. 41. С. 268–275.
9. Багрій М. Відображення у творчості письменників Західної України актуальних освітніх проблем українського суспільства кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 52–57.
10. Багрій М. Внесок письменників – членів НТШ Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. в розвиток української освіти. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2019. Вип. 42. С. 249–254.
11. Багрій М. Громадська та просвітницька діяльність українських письменників-педагогів Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Освітній простір*. 2019. № 15. С. 7–16.
12. Багрій М. Доробок письменників-учителів західної України у контексті розвитку української педагогічної думки кінця XIX – 30-х років XX ст. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Вип. 9 / упоряд. О.Б. Петренко ; ред. кол. Н.М. Коляда, Н.Б. Грицай, Т.С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2019. Т. 1. С. 83–90.
13. Багрій М. Освітня та громадська діяльність західноукраїнських письменниць-педагогів кінця XVIII – 30-х років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 6. С. 90–97.
14. Багрій М. Розвиток літературної творчості в західноукраїнському регіоні XVIII – 30-х рр. XX ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Вип. 62. С. 152–156.
15. Багрій М. Доробок письменників-учителів Західної України у контексті розвитку української педагогічної думки кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2020. Вип. 45. С. 228–233.
16. Багрій М. Західноукраїнські письменники-педагоги XVIII–XIX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону. *Науковий огляд* : зб. наук. пр. Київ, 2020. № 4 (67). С. 46–56.
17. Багрій М. Імідж і становище вчителя у творах західноукраїнських письменників XIX сторіччя. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих

вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2020. № 29. С. 34–44.

18. Багрій М. Передумови розвитку культурно-освітнього життя в західноукраїнському регіоні XVIII – 30-х рр. XX ст. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 9. С. 152–157.

19. Багрій М. Письменники-педагоги XIX – I половини XX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів Західної України. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2020. № 2. С. 56–67.

20. Багрій М., Білавич Г. Наукова, освітня, публіцистична діяльність українських письменників – членів НТШ у Львові (кінець XIX – початок XX ст.). *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Вип. 11 / упоряд. О.Б. Петренко ; ред. кол. Н.М. Коляда, Н.Б. Грицай, Т.С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2020. Т. 1. С. 25–36.

21. Bahriy M., Bilavych H. Periodization of the literary process in Western Ukraine in the period from the late 18th century to the 1930s in historical pedagogical aspect. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2020. № 10/42. С. 87–100.

22. Багрій М., Розлуцька Г. Патріотичний розвиток та національна духовність особистості у творчості українських педагогів Західної України. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. Вип. 21. С. 50–54.

23. Bilavych H.V., Bahriy M.A., Bilavych I.V., Savchuk B.P., Fedchyshyn N.O. The Contribution of Doctors, Members of the Shevchenko Scientific Society in Lviv to the Development of Ukrainian Education, Science and Literature (late XIX – early XX century). *Медицина освіти*. 2020. № 2 (87). С. 15–20.

24. Bilavych H., Kondur O., Bahriy M., Oliyar M., Savchuk B., Fedchyshyn N., Humenuk I., Pantiuk M., Petrenko O. Reading as a Cultural Practice of Modern Students. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9. No. 8. P. 131–144.

25. Bilavych H.V., Fedchyshyn N.O., Rozman I.I., Vysochan L.M., Savchuk B.P., Bahriy M.A., Kononenko I.V., Vysochan Z.Yu. National literature as a means of development the general cultural competence of future specialists: personalistic kontekst. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. 2020. Vol. 24. Issue 8. P. 13479–13489.

Праці апробаційного характеру

26. Багрій М. Внесок у розвиток історії педагогіки України культурно-просвітницького діяча Антіна Любича Могильницького. *Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону* : матеріали III Міжнародно-наукової конференції / за заг. ред. М.П. Оліяр. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. С. 5–6.

27. Багрій М. Педагогічна діяльність Олександра Маркуша як джерело виховання молодшої генерації українців. *Інновації в науці і техніці*. Краматорськ, 2017. С. 12–28.

28. Багрій М. Світоглядні орієнтири у духовно-педагогічній діяльності Миколи Дерлиці та впровадження їх у сучасний націоналістичний простір. *Подолання мовних і комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2017. С. 18–27.

29. Danilyk T.P., Bilavych G.V., Bagriy M.A., Tsiuniak O.P. Ukrainisnavstvo as an another basis of modern literature and language education. *Modern science in Eastern Europe*. Morrisville (USA) : LULU PRESS, 2017. P. 79–83.

30. Багрій М. Михайло Волковецький – народний учитель, «виховник» дітей та юнацтва. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції до 77 річниці від дня народження Б.М. Ступарика. Івано-Франківськ, 2018. С. 34–46.

31. Багрій М. Проблема формування національно-свідомої особистості у педагогічній спадщині видатних українських педагогів-духівників Західної України. *Інновації в сучасному світі* : матеріали VII Британської науково-практичної конференції (Лондон, 27 квітня 2018 р.). Лондон, 2018. С. 26–36.

32. Багрій М., Білавич І. Твори для дітей Юрія Шкрумеляка як чинник валеологічного виховання молодших школярів. *Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі*: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 29–30 березня 2018 р.). Суми, 2018. С. 18–26.
33. Білавич Г.В., Багрій М.А., Данилюк Т.П. Література рідного краю як чинник формування національної самосвідомості майбутніх учителів початкової школи. *Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Франківськ, 11–12 жовтня 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 15–24.
34. Багрій М.А., Скиданчук О.М. Художньо-сміслові виміри у творчості «Покутської Трійці». *Дослідження із суспільних наук у 2018 році*. Краматорськ, 2018. С. 36–44.
35. Багрій М. Відображення у творчості письменників Західної України актуальних освітніх проблем українського суспільства кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 52–57.
36. Багрій М. Обґрунтування теоретичних засад навчання й виховання дітей у художніх творах письменників Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Modern engineering and innovative technologies*. Одеса: Купрієнко С.В., 2019. № 7. Ч. 4. С. 36–42.
37. Багрій М. Публіцистична діяльність українських письменників Західної України: історико-педагогічний аспект. *Інноваційна наука, освіта, виробництво і транспорт*. Одеса: Купрієнко С.В., 2019. Кн. 2. Ч. 3. С. 88–101.
38. Багрій М. Художнє осмислення етапів розвитку педагогіки Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Мировые научно-технические тренды 2019*: монографія. Одеса: Купрієнко С.В., 2019. С. 64–72.
39. Багрій М. Читацькоцентрична парадигма вивчення літератури Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) на уроках української літератури як шлях пробудження самосвідомості школяра та виховання національно-свідомої особистості. *Упровадження інноваційної освітньої парадигми в гірських школах Українських Карпат* / за наук. ред. д.п.н. М.П. Оліяр; ДВНЗ «ЛНУ імені В. Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2019. С. 87–95.
40. Багрій М., Білавич Г., Данилюк Т. Українознавство як наріжна основа сучасної літературно-мовної освіти. *Modern science in Eastern Europe*. Morrisville (USA): LULU PRESS, 2019. № 3. С. 54–67.
41. Багрій М. Творчі надбання українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) як чинник формування національно-свідомої особистості майбутнього педагога. *Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки*. Дрогобич, 2020. С. 102–109.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Багрій М. Теоретична концепція стилю в доробку Ігоря Костецького. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: педагогіка. Соціальна робота*. 2015. № 37. С. 12–14.
43. Bagriy M. Problem art style of literary criticism. *Virtus: Scientific Journal / Editor in Chief*. M.A. Zhurba. 2016. November № 9. P. 143–151.
44. Багрій М. Особливості проведення нестандартних уроків в початковій школі. *Гуманітарні науки: нові вирішення*. Краматорськ, 2017. С. 112–116.
45. Багрій М. Рис експресіоністичної манери письма. *Virtus: Scientific Journal / Editor in Chief*. M.A. Zhurba. 2017. March № 12. P. 169–177.
46. Багрій М. Формування рис фольклорно-етнографічних традицій на матеріалі «старобутніх повісток» Ігоря Костецького. *Обрії: науково-педагогічний журнал*. 2017. № 1. С. 64–67.
47. Sovhira S., Chyrva H., Bahrii M. Ecological Education of Economics Students by Means of Environmental Technologies. *Наука і освіта*. 2018. № 2. С. 125–135.

Додаток Я

Відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження

Основні результати дослідження оприлюднено на: міжнародних – «Problem art style of literary criticism (Scientik Journal VIRTUS № 9, Оттава, листопад 2016 р.), «Подолання мовних і комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура»: V Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 24-25 листопада 2017 р.), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону»: Матеріали 3 Міжнародно-наукової конференції (Івано-Франківськ, 20-22 вересня 2017р.), II научно-практическая конференция «Инновации в науке и технике» (Київ, 30 листопада, 2017р.), XV науково-практична конференція «Дослідження із суспільних наук у 2018 році» (Київ, 2018), III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі» (Суми, 29-30 березня 2018р.), «Особливості розвитку шкільної літературної освіти за умов II Речі Посполитої» Польсько-український науково-методологічний семінар (Київ, листопад 2018 р.), VII Британська науково-практична конференція «Інновації в сучасному світі» (Київ, 27 квітня 2018 р.); всеукраїнських – II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція до 77 річниці від дня народження Б.М. Ступарика «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 5 березня 2018 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 11-12 жовтня 2018 р.); а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2016-2019 рр.).

Додаток Я. 1

Відомості про впровадження результатів дослідження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВИЙ ЦЕНТР ПСИХОЛОГІЧЕСЬКОГО НАПРЯМУ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОДЕНКА
вул. Гоголя, 67, м. Київ 04080, Україна; тел.: (044) 239-34-34, 239-34-35, 239-34-36; факс: (044) 239-34-37; e-mail: info@npu.gov.ua
http://www.npu.gov.ua; www.npu.gov.ua/ua/index.htm

Лист № _____ від _____

№ 20/2020 від 20.10.20

ДОШ. ДКА

про призначення та авторизації науковців дисертаційного дослідження

«Тематичний розвиток педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України»
(видав. XVIII – XX ст.)
(видав. XVIII – XX ст.)

на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук з спеціальності 011 Освіти, педагогічні науки

БАГ РІВИ МАРІЇ АНТОНІВНИ

Упродовж 2018-2020 рр. на кафедрі історії української літератури та компаративістики Київського Політехнічного національного університету імені Івана Одженка в освітній процес залученося прибічники і запроваджені результати дисертаційного дослідження М.А. Батрій «Тематичний розвиток педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (видав. XVIII – XX ст.)». Під час читання лекцій і проведення практичних занять із курсів історії української літератури критики, естетори української літератури, «Теорія літератури» та ін. було використано науковий доробок авторки щодо педагогічної й художньо-педагогічної спадщини українських письменників Західної України кінця XVIII ст. – першої третини XIX століття.

Розглядаючи досвід просвітницької діяльності українських письменників Західної України досліджуваного періоду задля визначення освітнього викликового потенціалу їхньої творчої спадщини в контексті реформування вітчизняної системи освіти. Особливе задоволення у студентів факультету української філології та журналістики викликає сутність і зміст педагогічних ідей українських письменників означеного періоду в контексті їхньої просвітницької діяльності, у якій відображені актуальні осередки проблеми.

Марія Батрій неодноразово виступала з повідомленнями на науково-методичних засіданнях кафедри, надавала консультації майстрів і аспірантів, участь у роботі проблемних груп і наукових турків.

Завдячені факти дають підстави для позитивної оцінки науково-педагогічного рівня дослідження М.А. Батрій та привадового значення

здобуток результатів, надмірного значення उपयोगності та з прагматично навчально-виконанню процесу педагогічних викликів освіти III-IV рівнів вищої освіти.

Результати використання інформації та свідчень на засіданні кафедри історії української літератури і компаративістики Київського Політехнічного національного університету ім. Івана Одженка отримано

№ 3 від 17 березня 2020 року).

Протокол з наукової роботи,
доктор філософсько-математичних наук,
професор

I.M. Komet

Дублирование

«Перенести первый метастатический диагноз»

Українських письменників Західної України XVIII – 30-ті роки XX

ст. 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 9

Мартиньо Антонионо Бартил посетил ипподром Тегушине и его национальный институт культуры (иногда вылазает) имени Бонифатия Луиса

На базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (запроваджені і впроваджені дослідження і методики досліджень) протягом 2018-2019 рр. упроваджено результати наукового дослідження Марії Антонівни Барилі Пономаренко, матеріали і методи дослідження використано під час читання низки курсів «Вступ до педагогіки», «Основи педагогіки», «Історія дослідної педагогіки», «Теорія і методика виконання», «Педагогіка вищої школи», «Теорія і практика психологічного виховання в початковій освіті», «Організація навчально-виховного процесу в сімейній початковій школі» та ін., що сприяло підвищенню ефективності процесу підготовки майбутніх учителів та їхньої підготовки до професійної діяльності.

[illegible][illegible]

Забо́рница у истраживању не литературних феномена: теоријски, историјски, прозни, есејистички (Росалин Јеленић, Јелена Јеленић, Снежана Чуприновић, Милана Чуприновић), поезија (Кристина Ђурић, Јелена Јеленић, Снежана Чуприновић, Анастасија Ђурић), драма (Кристина Ђурић, Јелена Јеленић, Анастасија Ђурић), Јовановић, Јован Надак) та и сл., на савремена основна дејства естетичког дискурса и јаси: где се налази граница на истраживање национално-патриотички особитост дискурса.

За результатами проведеного роботи були зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження М.А. Богатирівської у розвитку педагогічних ідей і провідних напрямків діяльності керівників підприємств Закарпаття України (кінець XVIII – 30-ті роки ХХ ст.) у зв'язі з актуальністю удосконалення його результатів у сучасному інформаційно-збройовому протидії, відшкодуванні витрат освіти.

Регистрат дисертаційної роботи М. А. Батрлі об'єднано на зацікавлені кафедри історії та мистецтва, політики та соціології, № 9, від 26 травня 2020 року).

Г.П. Фадеев/Школьный журнал

O. L. Shumova

Проректор з наукової роботи та
визначеного співробітника,
доктор біологічних наук, професор

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

вул. Підприємця, 46, м. Ужгород, Закарпатська область, 88000
тел. (012) 61-33-31, 42-09-89 факс: (012) 61-33-06
код ЄДРПОУ 02070832

27.05.2020 № 1362/04-14 На № _____ від _____

АКТ

про впровадження результатів дисертаційної роботи
БАГІРИЙ МАРІЇ АНТОНІВНИ

Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Закарпатської України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.), поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук з спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Ужгород, 2018-2019 рр. кафедра загальної педагогіки та педагогіки національного університету здійснювала апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи «Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Закарпатської України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)» здобувача наукового ступеня, кандидата педагогічних наук, докторанта кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарки ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Батрій Марії Антонівни.

Основні положення та висновки дисертації використовувалися під час читання лекцій та проведення семінарських занять з таких дисциплін: «Загальна педагогіка», «Педагогіка і методика викладання», «Педагогіка і психологія вищої школи», «Агудальні питання діяльності в теорії і вихованні», «Історія педагогіки» та ін. За час проведення апробації дисертаційної роботи майбутні фахівці мали змогу з'ясувати літературний доробок українських письменників Закарпатської України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. крім прямих освітніх проблем, діялися глибше про творчість, письменників-педагогів, їхню освітню, наукову, видавничу, публіцистичну, громадсько-просвітницьку діяльність. Особливо актуальними для студентів стали результати дослідження здобувачи про діяльність за міжвоєнної доби XX сторіччя на Підкарпатській Буці пром. українських письменників (Микола Божук, Васильна Рожук, Василь Павловський, Олександр Маруш, Августин Волошин, Василь Грендж-Донський та ін.), які репрезентували нове

покоління української інтелігенції, національно-свідомої, патріотично налаштованої, готової до саморечення боротися за національну ідею, працювати на благо рідного народу задля його шкідливого майбутнього. Актуалізовані твори цих письменників молоді науковці використовували для написання наукових статей, підготовки доповідей, створення презентацій тощо.

Таким чином результати дослідження проєктувалися в сучасній освітній процесі університету, матеріали, положення та висновки дослідження Батрій Марії Антонівни застосовувалися в процесі провадження практичних занять з студентами, підготовки майбутніх наукових повідомлень, консультування студентів у процесі підготовки ними наукових робіт з історико-педагогічної проблематики.

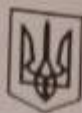
Зважаючи на актуальність і наукову цінність проблематики, порушеної в дисертаційному дослідженні Батрій Марії Антонівни, та потребу підготовки майбутніх фахівців до розв'язання відповідних науково-педагогічних завдань щодо національного виховання особистості у шкільній практиці, колективом загальної педагогіки та педагогіки вищої школи були зроблені висновки про доцільність подальшого впровадження результатів дослідження в педагогічний процес закладів вищої освіти.

Відшукувано і затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 8 від 21 травня 2020 року).

Проректор з наукової роботи _____ проф. І.П. Студенник

Богданова І.В.
к.т. 050204071

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

вул. М. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58002, тел. (0372) 584811, факс (0372) 552914,
E-mail: rector@chnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02071240

Від 28.05.2020 № 12/44-1036

На № _____

від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

БАГРІЙ МАРІЇ АНТОНІВНИ

«Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець ХУІІІ – 30-ті роки ХХ ст.)», виконаної за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Здобувач М.А. Багрій у період з 2018 до 2019 років здійснювала послідовне впровадження основних результатів дисертаційного дослідження з теми «Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець ХУІІІ – 30-ті роки ХХ ст.)»: презентувала результати історико-педагогічних пошуків під час лекцій та семінарських занять з курсів «Історія педагогіки», «Основи педагогіки», «Педагогіка і психологія вищої школи» та ін. Вивчення окремих тем спецкурсу «Педагогічні ідеї і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець ХУІІІ – 30-ті роки ХХ ст.)» сприяло засвоєнню студентами внеску української педагогічної думки кінця ХУІІІ – 30-х років ХХ століття у розвиток ідей наступності національного виховання. Важливим напрацюванням М.А. Багрій є збагачення курсів «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі (літературне читання)», «Методика виразного читання», «Робота з дитячою книгою в початковій школі» та ін. окремими маловідомими творами письменників-педагогів, біографічними довідками про них, здобутками українських письменників, які жили та творили на Буковині (К. Малицька, О. Попович, Є. Ярошинська, О. Кобилянська, І. Вільде, Ю. Федькович, С. Воробкевич, О. Маковей, М. Устиянович та ін.), літературною спадщиною дитячих письменників. Докторантка виступала з повідомленнями на науково-методичних засіданнях кафедри, надавала консультації магістрам та аспірантам, які працюють над виконанням тем історико-педагогічної проблематики, пропонувала фактологічний матеріал з історії української літератури студентському клубові «Педагог», який діє при кафедрі педагогіки та методики початкової освіти, для здійснення культурно-просвітницької, літературно-мистецької діяльності.

Тексти лекцій, презентації, матеріали, уміщені в монографії та спецкурсі здобувачки, отримали схвальні відгуки та рекомендовані до подальшого застосування в підготовці фахівців початкової освіти. Акт про впровадження результатів дослідження Багрій М.А. «Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець ХУІІІ – 30-ті роки ХХ ст.)» обговорено та затверджено на засіданні кафедри педагогіки та методики початкової освіти (протокол № 14 від 14.05.2020).

Проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Виконавць Т.Д. Федорук 0509351468

Петро ФОЧУК

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
**Батрій Марії Антоїїни «Темацій розвиток несамоцінних ідей і
 просвітницька діяльність українських письменників Західної України
 (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)» у освітній процесі Івано-Франківського
 коледжу ДВНЗ «Примарітський національний університет ім. Василя
 Стефаника» (2018-2019 рр.).**

Заслухавши духовного студента Марії Антоїїни Батрій хімієвонила
 виробляти результати свого дослідження на базі Івано-Франківського
 коледжу ДВНЗ «Примарітський національний університет ім. Василя
 Стефаника» (2018-2019 рр.).

Вислади висловлювали основні результати дисертаційної роботи
 під час читання навчальних курсів «Українська література» в саві у розділах:
 «Література 70-90 рр. XIX ст.» (*Іван Франко – письменник, учень,
 зразковий діяч, багаторічність діяльності. II книга на експертній і
 публіцистичній розмові: Україна, «Мастера українська проза. Основні риси
 українського прозового модернізму» (Ольга Кобилянська: формувалися
 соціальні, психологічні, етнічні європейської культури, українського
 феміністичного руху), «Обрані твори письменника модернізму» (Іван Українка
 (Лариса Касач), Розв'язати, культурного опозиції і співіснують у
 феміністичній, селітвенній, писемності); «Література рідного краю»
 (Ольга Кобилянська: творчість, цінність, рідного краю), що слугувало
 підвищення рівня підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності.*

Завдяки впровадженню дисертаційного дослідження в курс української
 літератури, студенти мають:

- 1) формувати уявлення про художню літературу як важливий складовий
 системи мистецтва і духовної культури українців;
- 2) виконувати повну до духовних скарбів українського народу,
 завдяки формувати й активно відомовити кожен куток, опрацювати мати
 свій досвід на світ;

3) відпрацювати вміння й навички аналізу та інтерпретації
 художнього твору, здатність сприймати його з урахуванням часу і стилю
 автора, розуміти специфіку постмодерністичного світоглядного;

4) визначити національну своєрідність і загальнолюдську значущість
 творів української літератури, зокрема в загальному і творчій світовій
 літературі та інших видах мистецтва;

5) розвинути мислення (абстрактне, логічне, уявне, асоціативне);

6) відпрацювати навички розуміння явищ елітарної та масової
 культури, принципів впливу естетичний смак;

8) сформувати необхідну (абстрактну, логічну, уявну, асоціативну)
 ставлення до самореалізації особистості в суспільному світі.

На виконання літератури покликана формувати майже повну
 як особистість, хитку самостійно творити інформацію, доповнювати її,
 коригувати та інтерпретувати протягом усього свого життя.

Батрій Марії Антоїїни надана консультації студентам у процесі
 підготовки ними рефератів з сутності і змісту педагогічних ідей українських
 письменників означеного періоду в контексті їхньої просвітницької
 діяльності, а також педагогічної й художньо-публіцистичної спадщини
 українських письменників Західної України кінця XVIII ст. – першої третини
 XX століття. Було зроблено висновки про актуальність дисертаційного
 дослідження М. А. Батрій та доцільність впровадження його результатів у
 практичну навчально-виховний процес Івано-Франківського коледжу.

Результати роботи М. А. Батрій отримано на засіданні Педагогічної
 ради Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Примарітський національний
 університет ім. Василя Стефаника» (протокол № 3 від 31 жовтня 2019 р.) та
 схвалено для використання в освітньому процесі.

Директор Івано-Франківського коледжу
 к.ф.н., філософ, психолог,
 викладач-методист

Москаленко Ю. М.

**ВІДДІЛ ОСВІТИ, СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
ГУСЯТИНСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ
Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів смт. Гусятин
Гусятинський район Тернопільська область**

48201, смт. Гусятин, Тернопільської обл., вул. Шевченка, 5
Ідентифікаційний код 23504798, тел. дпр (03657) 2-14-12, ур. (03657) 2-18-53, e-mail: schoolgus@ukr.net

31.12.2019 р. №84

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувачем наукового ступеня доктора педагогічних наук

Багрій Марії Антонівни

на тему: «Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька
діяльність українських письменників Західної України (кінець ХУІІІ –
30-ті роки ХХ ст.)»

Упродовж 2018-2019 рр. здійснювалася апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження Багрій Марії Антонівни на тему «Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець ХУІІІ – 30-ті роки ХХ ст.)» у загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів смт Гусятин Гусятинського району Тернопільської області.

Під час проведення уроків з «Української літератури» було використано науковий доробок авторки щодо педагогічної й художньо-публіцистичної спадщини українських письменників Західної України кінця ХУІІІ ст. – першої третини ХХ століття.

Особливу увагу привернули матеріали щодо сутності і змісту педагогічних ідей українських письменників означеного періоду в контексті їхньої просвітницької діяльності.

Упродовж останніх десятиліть система освіти та педагогічна наука України розвиваються за умов реформування та пошуку нових інноваційних моделей навчання і виховання дітей та юнацтва.

Звернення до цієї проблематики сприяє розширенню уявлень про педагогічний процес як єдине ціле. Відтак педагогічна освіта України зорієнтована на формування вчителя – високоосвіченої, культурної, гармонійно розвиненої особистості, яка володіє педагогічними технологіями, здатна до творчої праці, фахового зростання, є конкурентоспроможною, соціально активною.

Зазначені факти дають підстави для позитивної оцінки науково-педагогічного рівня дослідження Багрій М. А. та прикладного значення одержаних результатів.

Директор школи

Олександра Демкура

УКРАЇНА
Лист №20
Івано-Франківської міської ради
Івано-Франківської області
Івано-Франківська, 79000 м.п. (01222) 44-00-73 (01222) 94-16-07
E-mail: I.frankivsk@ukr.net
Код ЄДРПОУ 37994033

№60

Від 13.05.2020р.

АКТ
про віровіднесення результатів дисертаційної роботи
«Тензійний розвиток педагогічних ідей і просвітницька діяльність
українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX
ст.)» здобувачем наукового ступеня доктора педагогічних наук зі
спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки Батрій Марії
Антонівни

Здобувач наукового ступеня М. А. Батрій протягом 2018-2019 рр.
закінчила випробування результати дисертаційної роботи «Тензійний розвиток
педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників
Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)» у Івано-Франківському
ННБ «Школа-гімназія №3».

Основні результати дослідження виправдано в освітній процес цього
закладу освіти. Зокрема, учасці використали продукти ідей українських
перевданих педагогів кінця XIX – першої третини XX ст. при підготовці
навчально-методичних матеріалів. Після почуті інформації учні по новому
поглянули на педагогів і педагогіку, ознайомилися із досягненнями новаторських
освітньо-педагогічних процесів минулого, здобули певні історико-педагогічні
знання.

Звернення до цієї проблематики є і традицією в інноваційно, сприяє
розширеному уявленню про педагогічний процес як саме шле. Зокрема положення
дисертаційної роботи були використані педагогами при підготовці методичних
і дидактичних матеріалів, розвивальних ігор тощо. Результати дослідження
істотно збагатили картотеку педагогічної, методичної літератури, публікації
періодичних видань з означеної проблеми.

За час проведення випробувань дисертаційної роботи М. А. Батрій
педагогів Івано-Франківського ННБ «Школа-гімназія №3» мали змогу
ознайомитися з ідеями і життєвим шляхом педагогів, письменників,
промислових діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки і
яких свого часу не було належно оцінено, винянути у сутність і зміст
педагогічних ідей українських письменників означеного періоду у контексті

історії просвітницької діяльності.

Здобувач упродовж 2018-2019 рр. виконав велику кількість навчальну
освіту, консультувала педагогів під час підготовки ними рефератів з
навчальних проблем на педагогічних радах і методичних об'єднаннях. У
процесі підготовки виступила авторськими матеріалами тощо.

За результатами проведеної роботи були зроблені висновки про
актуальність дисертаційного дослідження Марії Антонівни Батрій «Тензійний
розвиток педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських
письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.)» і
доцільність упровадження її результатів у практику освітнього процесу
закладів загальної середньої освіти.

Результати роботи М. А. Батрій обговорено на засіданні педагогічної
ради (протокол №3 від 22.01.2020р.)

В. о. директора Листа №20

Дмитро Сидорук